
VAN DIT ALBUM, UITGEGEVEN DOOR PAGINÆ EN
BEZORGD DOOR DE GEBROEDERS LAURENT, TE
MECHELEN, IN OPDRACHT VAN HET HULDECOMITÉ
PROF. DR. J. VERCOULLIE, WERDEN GEDRUKT :
20 EX. OP WATTEAU-PAPIER, GENUMMERD VAN A
TOT T, NIET IN DEN HANDEL, EN 50 EX. GENUMMERD
VAN 1 TOT 50.
250 EX. VAN DE GEWONE UITGAVE, GENUMMERD
VAN 51 TOT 300.

Dit is nummer 145

1857

1927

❧ ALBUM OPGEDRAGEN AAN ❧

PROF. DR. J. VERCOULLIE

DOOR AMBTGENOOTEN, OUD-LEERLINGEN EN VEREERDERS, TER GELEGENHEID VAN ZIJN ZEVENTIGSTEN VERJAARDAG EN VAN ZIJN EMERITAAT.

PAGINÆ, 11, ERNEST DISAILLESSTRAAT, BRUSSEL. — 1927

OPDRACHT

IN DIEN TIJD — DIEN GEZEGENDEN TIJD — BESTOND IN HET studentengenootschap 't *Zal wel gaan* een plezierige traditie die op iedere wekelijkse vergadering in eere werd gehouden; als de ernstige werkzaamheden ten einde waren, werd de eigenlijke zitting plechtig gesloten en begon de " onofficieele zitting, „ aan muziek, zang en studentenhumor gewijd. De praeses moest zijn voorzitterschap afstaan aan een op staanden voet verkozen " Kroegcommissaris, „ die voortaan over onbeperkt gezag beschikte. Zijn drolligste bevelen waren wet, en de aanzienlijkste genoodigde of toevallige gast moest er zich, als de eerste beste student, aan onderwerpen.

En zoo hoorde ik eens — het moet in 1888 of 1889 geweest zijn — den dictator van den avond op gebiedenden toon zeggen : " Ik beveel aan Professor Vercoullie dadelijk een liedje te zingen „.

De aangesprokene lei zijn pijp neer, die hij genoeglijk aan de bestuurstafel had zitten rooken, stond op, en zong een liedje — en goed ook! — en werd op een donderenden " driedubbelen driepak „ onthaald.

Wat die meer studentikooze dan academische herinnering in dit boek van ernstige wetenschap komt doen?

Zij komt er, dunkt mij, als een natuurlijk symbool.

Op dien avond, immers, hadden wij den volledigen Vercoullie in ons midden zien verschijnen : den geleerde, den hoogleeraar, en den mensch.

Van den geleerde wisten wij dat hij onverpoosd aan eigen ontwikkeling en aan die van zijn wetenschap werkte.

De hoogleeraar bleek er een te zijn, die niet alleen in de gehoorzalen onderwees, maar ook daarbuiten elke gelegenheid te baat nam, om zijn kennis aan anderen mee te deelen; hij had ons dan ook zoeven op een meesterlijke lezing over " Volksetymologie „ vergast.

De mensch bezat eenvoud, geestigheid en hartelijkheid genoeg om na zijn lezing, voor een gezellig uurtje, weer student onder studenten te worden. Hij wist dat hij noch zijn leerlingen, noch iemand anders op een afstand hoefde te houden, om dien te zien bewaren. Dikwijls stapte hij dan zelf, natuurlijkweg, over dien afstand heen, om diegenen te naderen, die hij wenschte te dienen, en op wie hij, juist daardoor, meer vat kreeg.

Zoo heb ik hem op dien avond gezien en gehoord; zoo hebben velen hem nog lange jaren nadien gekend; en zoo is hij gebleven tot op dezen dag!

De noodige voorbereiding tot zijn vruchtbare bedrijvigheid ontving Jozef-Frederik Vercoullie eerst op het gepatroneerd college te Oostende, waar hij op 20 April 1857 geboren was, en dan op de toenmalige Afdeeling der Moderne Talen van de Ecole des Humanités te Luik (1874-78). Daarna was hij achtereenvolgens leeraar in het Nederlandsch, het Duitsch en het Engelsch aan het Koninklijk Atheneum te Luik (1878-83) en in het Duitsch aan het Koninklijk Atheneum en aan de Middelbare School te Gent (1883-85).

Intusschen begon de Regeering toch eindelijk in te zien dat de vreemde talen een steeds gewichtiger rol in ons maatschappelijk leven speelden, en dat er, zooals reeds elders gebeurde, ook in België voor een degelijk onderwijs in die vakken, en dus ook voor doelmatige opleiding der daarmee belaste leeraars, diende gezorgd te worden. Anderzijds was in 1883 de taalwet De Vigne-Coremans door de Kamers aangenomen, en die maakte het noodig, dat de toekomstige leeraars in het Nederlandsch, het

Duitsch en het Engelsch, alsook in de Geschiedenis en de Aardrijkskunde, zich in hun lessen ordentelijk van het Nederlandsch zouden kunnen bedienen.

Vandaar de stichting, in 1884, van de *Vlaamsche Normale Afdeelingen* gehecht aan de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren van de Gentsche Hoogeschool.

Dadelijk werd J. Vercoullie aldaar met de leergangen in de Nederlandsche, Duitsche en Engelsche Grammatica belast. Het volgend jaar werd hij bepaald tot speciaal leeraar „ benoemd en verliet voor goed het Atheneum en de Middelbare School. Nadat, in 1890, die Normale Afdeelingen als zoodanig waren afgeschaft, en nu voortaan in de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren versmolten waren, werd nu de “professeur spécial „ eerst chargé de cours (1890), dan professor extraordinarius (1892) en eindelijk professor ordinarius (1896) aan die Faculteit. Bovendien heeft hij sedert 1888 de Vergelijkende Spraakleer — en ook een tijdlang het Latijn — op de Middelbare Normaalschool te Gent gedoceerd.

Toen de werkzaamheden van Professor Vercoullie in 1884 aan de Hoogeschool een aanvang namen, stond hij voor een moeilijke taak; want met de studie der Germaansche Philologie zag het er te dien tijde, aan onze Hoogeschool en in ons land, alles behalve rooskleurig uit. Wel was Heremans vroeger opgetreden als een voorbode van wat de wetenschappelijke behandeling der Taalkunde moest zijn, maar hij stond alleen, en zijn leergangen in het Gotisch, Oudsaksisch en Middelnederlandsch waren *vrije* leergangen, die niemand hoefde te volgen om een diploma te bekomen. Veel van wat voor een degelijke Germanistische studie noodig was, bleef ontbreken, al had Heremans in meer dan één tijdschriftartikel er op gewezen als reeds in Duitschland en Holland aanwezig. Men ging dilettaantisch te werk, zonder doelmatige methode, zonder nauwkeurigheid en zelfs zonder de vereischte kennis. Vergelijkende Spraakleer, Historische Spraakleer, Tekstkritiek, Phonetiek waren even zoovele boeken met zeven sloten. Op het Atheneum te Gent onderwees een voormalig koetsier het Engelsch... krachtens het feit dat hij een Engelschman was. Op het Antwerpsch Atheneum heb ik Engelsche lessen gekregen eerst van een gewezen kantoorklerk en dan van een gewezen goudsmid. Zoo wat overal in onze scholen van Middelbaar Onderwijs werden de Germaansche talen gedoceerd door heeren, die te goeder trouw waren, maar het bestaan van de wet van Grimm niet vermoedden; soms koesterden zij de heilige overtuiging dat alle Germaansche en andere Europeesche talen van het Sanskrit afstamden; het Gotisch was een — overigens nutteloos — mysterie; en in elk geval was hun bevoegdheid onaangevochten en hun geweten gerust.

Aan die schilderachtige toestanden zou er nu een einde komen, en wel grootendeels door de stuwkracht die van Jozef Vercoullie uitging.

Gelukkig was deze volkomen voor zijn taak berekend. Hij was met stevige kennis toegerust op Germanistisch gebied, en ook op dat der Grieksche en Latijnsche talen. Op het zeer ruime veld der hulpwetenschappen is hij gestadig vooruitgegaan naarmate zijn opzoekingen dit meebrachten. Gij kunt hem gerust een uitlegging vragen over een of ander punt uit de Bijbelkennis, de Kerkelijke Geschiedenis, het Oudfransch, de Folklore en andere wetenschappen. In de meeste gevallen zal hij u aanstonds gerieven; kan hij dat bij toeval niet, hij zal u aanwijzen waar het antwoord te krijgen is, of het zelf opzoeken en vinden.

Reeds vóór hij op de Hoogere Vlaamsche Normaalschool — zooals men de “Normale Afdeelingen „ ook noemde — aankwam, had hij de wegen tot de noodige verjonging gebaad. In het *Nederlandsch Museum* verschenen van zijn hand een reeks artikelen over de *Nederlandsche Taalkunde in Duitschland* (1882), alsook de vaste rubriek *Letterkroniek*, die voor ons land de waarde van een openbaring hadden. Eindelijk vernam men nu hier hoever de Taalwetenschap eigenlijk was geraakt, en hoe de studie daarvan diende ingericht te worden.

Eens op de Hoogeschool, stond hij niet alleen, gelijk destijds Heremans. De Duitsche en de Engelsche Taal-en-Letterkunde waren wederzijds toevertrouwd aan Professor Bley en Professor Logeman, terwijl Professor Paul Fredericq belast was met de Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, de Beginselen der Voornaamste Moderne Letterkonden, en de Vergelijkende Lettergeschiedenis. Zij verwierven de dankbaarheid van de studenten die het geluk hadden hun lessen te volgen.

Maar die leerlingen hadden dit nooit met vrucht kunnen doen, hadden zij niet de algemeene begrippen bezeten, die den grondslag vormen van alle Germanistische studie; en dien grondslag

hadden zij te danken aan Professor Vercoullie. Hij was immers niet alleen belast met de Historische Spraakleer van het Nederlandsch, het Middelnederlandsch, en verder alles wat de speciaal Nederlandsche Taalkunde betreft; hij doceerde ook de Encyclopedie der Germaansche Philologie, de Vergelijkende Spraakleer der Germaansche Talen en het Gotisch.

Men mag dus zeggen dat hij, op de Gentsche Hoogeschool, lange jaren de spil is geweest van het geheel Germanistisch onderwijs. Men moet er vooral bijvoegen, dat zekere zijner leergangen voor de eerste maal in België werden gegeven, dat de andere voor de eerste maal op de hoogte waren van de laatste bevindingen der wetenschap, en dat hij dus, op dat Germanistisch gebied, de rol heeft vervuld van een hervormer en van een stichter. Hij werkte ook als voorbeeld, zooals trouwens de Germaansche Afdeling in haar geheel genomen. Te Leuven werden dergelijke leergangen eerst in 1894 ingericht. "Het was noodig,," had *Het Belfort* in 1893 gezeid, "om niet ten achter te staan bij de Staatshoogescholen.," Brussel volgde in 1910.

En aldus heb ik, dunkt mij, de voornaamste verdienste van Professor Vercoullie aangewezen. Want, afgezien van zijn rol als politiek man — hij was verscheidene jaren liberaal gemeenteraadslid — is al zijn overig werk te beschouwen hetzij als uitvloeisel, hetzij als vollediging of voortzetting van zijn werkzaamheid als geleerde en als hoogleeraar.

Vooreerst noem ik natuurlijk de vele degelijke boeken die hij uitgegeven heeft, en waarvan men elders in dit album de lijst zal vinden. Het laatste, *De Diersage en Reinaert de Vos*, dat onlangs verscheen, is een pittig en boeiend werkje; het toont aan dat de jaren den schrijver niet hebben belet op de hoogte te blijven van de laatste uitkomsten der wetenschap. Van een ander werk, zijn groot *Fransch-Nederlandsch en Nederlandsch-Fransch Woordenboek*, komen de eerste afleveringen net van de pers; zij bewijzen dat, zoo de hoogleeraar zijn emeritaat heeft genomen, de geleerde nog niet van plan is uit te rusten.

Dan komen : de talrijke artikels die hij in allerlei Belgische en buitenlandsche tijdschriften of volgwerken schreef; zijn aandeel aan de werkzaamheden van de Belgische Academie (sedert 1902), van de Vlaamsche Academie (sedert 1919), van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden (sedert 1891), van de Nederlandsche Congressen, de Vlaamsche Philologische Congressen, de Hollandsche Philologencongressen, de Commissie voor de vertaling der Wettelijke teksten; verder de talloze lezingen die hij zoowat overal in ons land heeft gehouden, hetzij als medewerker aan de Gentsche "University Extension,," die hij in 1894 hielp stichten en nu voorzit; hetzij als lid van verschillende Vlaamsche vereenigingen, vooral het Willems-Fonds, waarvan hij langen tijd algemeen secretaris was en nu voorzitter is.

Eindelijk zijn werking als Vlaamschgezinde; want de Vlaamsche Beweging, waarvoor hij geheel zijn leven onvermoeibaar met pen en woord heeft gestreden, heeft hij bij voorkeur en het best door de wetenschap gediend.

Hij is door de Belgische Academie tweemaal met een prijs De Keyn vereerd; is Commandeur in de Leopoldsorde, in de Kroonorde en in de orde van Oranje-Nassau; lid onzer beide Academies, van de Leidsche Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en andere geleerde genootschappen. En nog onlangs werd hij tot *doctor honoris causa* van de Hoogeschool te Utrecht uitgeroepen.

Aan officieele erkenning zijner wetenschappelijke verdiensten heeft het dus den geleerde en den hoogleeraar niet ontbroken, en dit heeft telkens al wie hem kende verheugd, maar vooral wie zijn lessen heeft gevolgd.

In die lessen sprak hij rustig, bondig en duidelijk, met klare stem, zonder vele gebaren, zonder vermoeiende overhaasting, en ook zonder even vermoeiende langzaamheid. Aanvankelijk deed zijn nauwgezette objectiviteit soms koel en droog aan; maar wij begrepen weldra dat die koelheid slechts ingetoomde geestdrift was, en de doelmatigste vorm der waarheidsliefde. Af en toe flitste overigens zijn joviale humor voor een enkel oogenblik door; als die lachende parenthesis dan spoedig werd gesloten, volgde onze opgefrischte aandacht weer die eenvoudige volzinnen, karig aan versierselen, maar rijk aan feiten en gedachten. Als een bijzonder gewichtig punt ging komen, konden wij dat aan zijn wijsvinger en aan zijn oogen zien. De wijsvinger ging waarschuwend omhoog langs zijn neus heen; de oogen kregen een scherpen, strakken blik. Hij zag er dan vreeselijk streng uit..... en hij was, en is, de goedheid zelf.

Streng is hij vooral voor zich zelf geweest. Hij heeft zich gaandeweg allerlei plichten opgelegd, en die steeds zóó volbracht, dat nu honderden menschen van zijn hulpvaardige goedheid weten te spreken. Even als zijn geschriften, getuigen nu ook vele zijner oudstudenten, hier en daar als leeraars of hoogleeraars verspreid, dat de vrucht niet ver van den boom is gevallen, al heeft, tot dusver, geen enkel leerling den meester geëvenaard, en nog minder overtroffen.

Eenigen onder die oudleerlingen hebben gemeend dat nu de gelegenheid was gekomen om aan alle officieele eerbewijzen de kroon op te zetten, door een minder plechtige, maar des te hartelijker hulde : iets als een familiefest, waarop de kinderen een aantal goede geburen en vrienden uitnoodigen om, in het ouderlijk huis, hun vader op zijn zeventigsten verjaardag te komen vieren en hem een geschenk aan te bieden.

En zoo wordt dan dit Album aan Professor J. Vercoullie, ter gelegenheid van zijn emeritaat, door leerlingen, oudleerlingen, collega's en vrienden aangeboden, als een blijk van bewondering, van dankbaarheid en van vriendschap.

MAURITS BASSE.

Geschriften van Professor Dr. J. Vercoullie (1883-1927)

BIBLIOGRAPHISCH OVERZICHT SAMENGESTELD DOOR Dr. C. DEBAIVE,
HULP-BIBLIOTHECARIS BIJ 'S RIJKS UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK TE GENT.

OORSPRONKELIJKE WERKEN IN BOEKENVORM VERSCHENEN

1890

ALGEMEENE INLEIDING TOT DE TAALKUNDE — Gent, Ad. Hoste; 1890. (1)

VIII, 112 blz. 23.5 × 24.5.

BEKNOPT ETYMOLOGISCH WOORDENBOEK DER NEDERLANDSCHE TAAL.

Door de Koninklijke Academie van België met een "prijs De Keyn", bekroond. — Gent, J. Vuylsteke; 's Gravenhage, M. Nijhoff; 1890. (2)

XXIV, 320 blz. 20 × 13.5.

1892

SCHETS EENER HISTORISCHE GRAMMATICA DER NEDERLANDSCHE TAAL.

(Met 2 kaarten.) Phonologie en Flexie. — Gent, J. Vuylsteke; 1892. (3)

VIII, 76 blz. 20 × 13.5.

1894

NEDERLANDSCHE SPRAAKKUNST VOOR DE ATHENÆEN, COLLEGES EN
NORMAALSCHOLEN. *Door de Koninklijke Academie van België met een "prijs de Keyn",
bekroond.* — Gent, J. Vuylsteke; 1894. (4)

XII, 142 blz. 20.5 × 13.5.

1898

BEKNOPT ETYMOLOGISCH WOORDENBOEK DER NEDERLANDSCHE TAAL.

Tweede verbeterde en zeer vermeerderde uitgave. — Gent, J. Vuylsteke; 's Gravenhage, M. Nijhoff; 1898.

XX, 464 blz. 20 × 13.

---

(1) 2de uitg. 1900; 3de uitg. 1922.

(2) 2de uitg. 1898; 3de uitg. 1925.

(3) 2de uitg. 1900; 3de uitg. 1906; 4de uitg. 1922.

(4) 2de uitg. 1900; 3de uitg. 1907; 4de uitg. 1920; 4de uitg. 2de opl. 1924.

1900

ALGEMEENE INLEIDING TOT DE TAALKUNDE. *Tweede herziende en vermeerderde uitgave.* — Gent, J. Vuylsteke; 1900.

VIII, 138 blz. 20 × 13.

SCHETS EENER HISTORISCHE GRAMMATICA DER NEDERLANDSCHE TAAL. (*Met 2 kaarten*). **Phonologie en Flexie.** *Tweede, Herziende Uitgave.* — Gent, J. Vuylsteke; 1900.

VIII, 78 blz. 21 × 13.5.

NEDERLANDSCHE SPRAAKKUNST VOOR DE ATHENÆEN, COLLEGES EN NORMAALSCHOLEN. *Door de Koninklijke Academie van België met een "prijs de Keyn" „ bekroond.* *2de uitgave.* — Gent, J. Vuylsteke; 1900.

XIII, 151 blz. 20.5 × 13.5.

1906

SCHETS EENER HISTORISCHE GRAMMATICA DER NEDERLANDSCHE TAAL. *Met 2 kaarten.* *Derde, zeer vermeerderde uitgave bevattende Phonologie & Flexis, Syntaxis & Woordvorming.* — Gent, J. Vuylsteke.

XII, 118 blz. 20 × 13.5.

1907

NEDERLANDSCHE SPRAAKKUNST VOOR MIDDELBAAR EN NORMAAL ONDERWIJS. *Door de Koninklijke Academie van België met een "prijs de Keyn" „ bekroond.* *3de Uitgave.* — Gent, I. Vanderpoorten,

XII, 152 blz. 19.5 × 13.

1920

NEDERLANDSCHE SPRAAKKUNST VOOR MIDDELBAAR EN NORMAAL ONDERWIJS. *Door de Koninklijke Academie van België met een "prijs de Keyn" „ bekroond.* *4de Uitgave.* — Gent, I. Vanderpoorten; 1920.

XII, 152 blz. 19 × 12.5.

1922

ALGEMEENE INLEIDING TOT DE TAALKUNDE. *Derde herziende en met een geschiedenis der taalkunde vermeerderde uitgave.* — Gent, I. Vanderpoorten; 1922.

IV, 176 blz. 20.5 × 13.5.

SCHETS EENER HISTORISCHE GRAMMATICA DER NEDERLANDSCHE TAAL. *Met 2 kaarten.* *Vierde, zeer vermeerderde uitgave bevattende Phonologie en Flexis, Syntaxis en Woordvorming.* — Gent, I. Vanderpoorten; 1922.

VIII, 122 blz. 19 × 12.5.

1923

DE TAAL DER VLAMINGEN. — Brugge, Centrale Boekhandel. (1)

96 blz. 16 × 12.5.

---

(1) N° 3 van de verzameling "Cultuur en Wetenschap" „ Herdruk van een stuk verschenen in *Vlaanderen door de Eeuwen heen*, I, Amsterdam, 1912.

1924

NEDERLANDSCHE SPRAAKKUNST VOOR MIDDELBAAR EN NORMAAL ONDERWIJS. *Door de Koninklijke Academie van België met een "prijs de Keyn" bekroond. 4de Uitgave. 2de oplage.* — Gent, I. Vanderpoorten; 1924.

XVI. 158 blz. 19 × 12.5.

1925

DE TAAL DER VLAMINGEN. *Tweede met verschillende illustraties, vermeerderde druk.* — Brugge, Centrale Boekhandel; 1925. (1)

96 blz. 17.5 × 13.5.

BEKNOPT ETYMOLOGISCH WOORDENBOEK DER NEDERLANDSCHE TAAL. *Derde Verbeterde en zeer Vermeerderde Uitgave.* — Gent, Van Rysselberghe & Rombaut; 1925.

XXIV, 548 blz. 22.5 × 17.

DE DIERSAGE EN REINAERT DE VOS. — Brugge, Centrale Boekhandel; 1925. (2)

96 blz. 17.5 × 13.5.

1927

ALGEMEEN FRANSCH-NEDERLANDSCH EN NEDERLANDSCH-FRANSCH WOORDENBOEK. — DICTIONNAIRE GÉNÉRAL FRANÇAIS-NÉERLANDAIS ET NÉERLANDAIS-FRANÇAIS. — Gent, Gand, Vanderpoorten & Cie. (3)

GROOT NEDERLANDSCH EN FRANSCH WOORDENBOEK. — GRAND DICTIONNAIRE FRANCAIS ET NÉERLANDAIS. — Gent, Gand, Vanderpoorten & Co; 1927. (4)

714 en 570 blz. 20 × 13.5.

UITGAVEN

1895

WERKEN VAN ZUSTER HADEWIJK. II. *Proza. Naar De Drie Bekende Handschriften Diplomatisch Uitgegeven.* — Gent, Ad. Hoste; 1895. (5)

204 blz. 27.5 × 18.5.

1902

SYNONYMIA LATINO-TEUTONICA (EX ETYMOLOGICO C. KILIANI DE-PROMPTA) *Latijnsch-Nederlandsch Woordenboek der XVII^{de} eeuw.* III. — Gent, Ad. Hoste; 's Gravenhage, M. Nijhoff; Antwerpen, J.-E. Buschman; 1902. (6)

VI, 304 blz. 23.5 × 15.

1905

WERKEN VAN ZUSTER HADEWIJK. III. *Inleiding, Varianten, Errata.* — Gent, Ad. Hoste; 1905. (7)

XX blz. 28.5 × 18.5.

---

(1) Tweede druk van nr 3 van de verzameling "Cultuur en Wetenschap ..."

(2) Nr 16 van de verzameling "Cultuur en Wetenschap ..."

(3) Naar het couvert van aflev. 4 en 5 van dit werk, dat in + 20 maandelijksche afleveringen van 128 blz. verschijnt en twee boekdeelen zal uitmaken van 1200 à 1300 blz. ieder (23.5 × 15).

(4) Uit dit werk werd getrokken: *Dictionnaire de poche Français-Néerlandais et Néerlandais-Français, d'après le Grand Dictionnaire de J. Vercoullie, professeur à l'Université de Gand.* — *Fransch-Nederlandsch en Nederlandsch-Fransch Woordenboek naar het groot Woordenboek van J. Vercoullie, hoogleeraar te Gent.* — Gand, Gent, Vanderpoorten & Cie; z'jt.

(5) Uitgave van de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen; 4de reeks, nr 11.

(6) Uitgave van de Maatschappij der Antwerpsche Bibliophilen; nr 22. Voortzetting van het werk van E. Spanoghe wiens naam ook op het titelblad vermeld staat.

(7) Uitgave van de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen; 4^e reeks, nr 14.

VOORREDEN EN INLEIDINGEN

1896

VOORREDE in Leiddraad tot de Studie van de Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde door Alb. Bielen. — Tongeren, Wed. Demarteau-Thys & Zoon; Antwerpen, de Nederlandsche Boekhandel. (blz. I-III).

1916

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE TAAL. — Gent, Uitgevers- en Boekdrukkershuis v/h Ad. Hoste N. V.; 1916 (1).

40 blz. 22 × 15.

1923

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE TAAL. *Tweede druk.* — Gent, Uitgevers- en Boekdrukkershuis v/h Ad. Hoste N. V.; 1923.

33 blz. 21 × 13.5.

1927

INLEIDEND WOORD in Nederlandsche Taalgids, Woordenboek van Belgicismen door Const. H. Peeters, Antwerpen, "De Sikkel", 1927 (blz.   ).

ARTIKELS EN BIJDAGEN IN TIJDSCHRIFTEN EN GELEGENHEIDSUITGAVEN REDEVOERINGEN EN SPREEKBEURTEN

1883

De prothetische t van tachtig. — *N. en Z.* (2); jg. 6, blz. 299-301.

1884

Moederzielalleen. — *N. en Z.*; jg. 7, blz. 87-90.

Nog eens de prothetische t van Tachtig. — *N. en Z.*; jg. 7, blz. 91-94.

1885

De academische Studie der Germaansche Philologie. (3) — *N. M.* (4); II reeks, jg. 2, I, blz. 300-315.

Stiefvader. — *N. en Z.*; jg. 8, blz. 231.

Ostende en Oostende. — *N. en Z.*; jg. 8, blz. 237 (5).

Nog andermaal de prothetische t van tachtig. — *N. en Z.*; jg. 8, blz. 238-241.

Bederven, Sterven, Zwerven, enz. — *N. en Z.*; jg. 8, blz. 241.

Absolute Naamvallen. — *N. en Z.*; jg. 8, blz. 353-356.

Spraakleer van het Westvlaamsch Dialect. — *Onze Volkstaal*; II. Kuilenburg, 1885, blz. 1-47 (6).

---

(1) Moest deel uitmaken van de inleiding van het *Nederlandsch Leesboek* van D. Minnaert, 6de uitgave, dat echter nooit verschenen is en werd daarom afzonderlijk als brochure uitgegeven.

(2) *Noord en Zuid*. Kuilenburg; Gent; 1878-1907.

(3) Dit artikel is, met gepaste wijzigingen, de openingsles geweest van Professor Vercoullie's leergang van Encyclopedie en Geschiedenis der Germaansche Philologie aan de Vlaamsche Normale Afdeeling, toegevoegd aan de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren der Gentsche Hoogeschool.

(4) *Nederlandsch Museum*. Gent; 1874-1895.

(5) Herdrukt in hetzelfde tijdschrift, jg. 28, 1905, blz. 477.

(6) Deze studie werd geschreven in 1882 en verscheen reeds in 1883 als brochure, echter zonder bibliographisch adres.

1886

Absolute Naamvallen. — *N. en Z.*; jg. 9, blz. 95-99.

La Formation des Professeurs de Langues Vivantes en Hollande. — *R. I. P.* (1); t. 29, blz. 158-161.

Ook in een Belgisch Tijdschrift (Ostende voor Oostende). — *De T.* (2); VI^{de} reeks, jg. 5, deel 30, blz. 297-298.

Voor Zuid-Nederlanders. — *De T.*; VI^{de} reeks, jg. 5, deel 30, blz. 356-361.

1887

Ja, toch een nieuw paragraaf. (Polemiek met den heer F. over absolute naamvallen). — *N. en Z.*; jg. 10, blz. 6-11.

1889

Van den Balk en den Splinter. — *N. M.*; III^{de} reeks, jg. 3, II, blz. 309-312.

Hoe moet men schrijven : ik las in De Gids, in De(n) Gids of in den Gids? — *De T.*; VII^{de} reeks, jg. 3, deel 33, blz. 258-259.

1890

Over Klemtoon. Open brief aan den heer Pol de Mont. — *De T.*; VII^{de} reeks, jg. 4, d. 34, blz. 294-296.

1892

Zuster Hadewijk. — *Handelingen v.h. XXIste Ndl. Taal- en Letterkundig Congres; Gent*, 1892, blz. 188-189.

Eenheid van Taal. — *N. M.*; IV^{de} reeks, jg. 1, II, blz. 212-220.

1893

Nog iets over Stoepjes. — *T. N. T. en Lk.* (3); 12de deel, blz. 280.

1894

Een Blik in de Geschiedenis onzer Taal. — *De T.*; VIII^{ste} reeks, jg. 3, deel 38, blz. 25-30.

1899

De phonetische Waarde der Gothische Letterteekens ai en au, b, d en g. — *A.-B.* (4); 1898-1899, blz. 79-80.

1900

De Gedachtengang in Da Costa's Hagar. — *A.-B.*; 1900, blz. 15-16.

De Etymologie van Go. augo (Ndl. oog). — *A.-B.*; 1900, blz. 16-20.

---

(1) *Revue de l'Instruction Publique en Belgique*. Mons 1854-1857, Bruges 1858-1867, Gand 1869-1898, Bruxelles 1899-1914.

(2) *De Toekomst*. Gent, 1857-1897/1898.

(3) *Tijdschrift voor Nederlansche Taal- en Letterkunde*. Leiden, sedert 1881.

(4) *Société pour le Progrès des Etudes Philologiques et Historiques, Annuaire-Bulletin*. Gand, 1900-1907.

1901

L'Université Flamande. — *Almanach de l'Université de Gand*; 1901 (17e année); Bruxelles. blz. XCVI-CIX (1).

Brederodiana (2). — *A.-B.*; 1901, blz. 38-39.

Achterevoegsel -ing in namen van plaatsbewoners. (Mecheling, enz.) — *A.-B.*; 1901, blz. 39-40.

1902

De Beteekenis van de Uitdrukking Gods liefde in Vondel's Huweliks Trouw (Rei van den Gysbrecht). — *A.-B.*; 1902, blz. 59-60.

De Vlaamsche Beweging en het Willemsfonds. — *Minerva*; Leiden. — *Vox Studiosorum*, Groningen, 1912.

De Vereenvoudiging van de Schrijftaal. — *Het V.* (3); 1902, 13 en 20 September (4).

Emmerappel. — *T. N. T. en Lk.*; 21e deel, blz. 153-155.

1903

Over een teruggevonden Diminutiefsuffix. — *A.-B.*; 1903, blz. 15-16.

L'étymologie de Vlaming et Vlaanderen. — *B. A. R. B.* (5); 1903, blz. 484-491.

Le Flamand dans la Farce de Pathelin. — Tweede hoofdstuk (blz. 125-163) van *Les Jargons de la Farce de Pathelin...* par L.-E. Chevaldin. Paris; 1903.

Sind die Flamländer für die Deutschen keine Germanen? — *Zeitschrift des Allg. Deutschen Sprachvereins*. Berlin; 1903, jg. 18, kol. 360.

1904

De Liederavonden van het Willemsfonds. — *Lente*. 's-Gravenhage; 1904, 19 Maart.

Etymologische Sprokkels (" Pruimedant ... " Pypegale ... " Toelast ... Verwarring van e, a, o.). — *Mélanges Paul Fredericq*. Bruxelles, 1904, blz. 161-165.

Janne Panne, de tooverheks van Nieuwpoort. — *T. W.-F.* (6); jg. 9, deel 1, blz. 101-115.

Taalvereenvoudiging in Zuid-Afrika. — *T. W.-F.*; jg. 9, d. 2, blz. 230-236.

1905

Levenschets van Julius Vuylsteke (met bibliographie). — *Annuaire de l'Académie Royale de Belgique*, 1905. Bruxelles, 1905, blz. 149-190.

Zich misspreken en analogievormen. — *A.-B.*; 1905, blz. 45-46.

Verslag over de Werkzaamheden van de Kommissie voor Eenvormige Uitspraak en voor Vereenvoudigingen in de Schrijftaal. — *Handelingen v. h. XXVIII^{ste} Ndl. Taal- en Letterkundig Congres*. Deventer, 1905, blz. 142-144.

1906

Les composés du type brekespel dans les langues germaniques. — *A.-B.*; 1906, blz. 58-60.

Supplément à ma lecture sur l'étymologie de Vlaming et Vlaanderen. — *B.A.R.B.*; 1906, blz. 127-129.

---

(1) Deze bijdrage verscheen ook als brochure en werd als dusdanig driemaal herdrukt. Gent, Plantijn-drukkerij z. jt. 16 blz.

(2) Naar aanleiding van de geannoteerde uitgaven van Brederode's *Moortje* door Oudemans en door Moltzer.

(3) *Het Volksbelang*. Weekblad. Gent, 1867-1914

(4) Deze twee artikels werden het jaar nadien als brochure (4 blz.) uitgegeven door de "Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Schrijftaal", Zwolle.

(5) *Académie Royale de Belgique, Bulletin de la Classe des Lettres...* Brussels sedert 1899. Prof. Vercoillie werd tot briefwisselend lid dezer instelling gekozen op 1 December 1902.

(6) *Tijdschrift van het Willems-Fonds*. Gent, 1896-1905.

Algemeene en vergelijkende Taalkunde — V. G. (1); jg. II, blz. 78-88.
Over de vereenvoudiging van onze Schrijftaal. — *Handelingen v. h. XXIX^{ste} Ndl. Taal- en Letterkundig congres.* Brussel, 1906, blz. 321-322.

1907

De Reden van Bestaan van de Bastaardwoorden. — *A.-B.*; 1907, blz. 61.
Etymologies. Emmerappel, Aagtappel; Ammelaken; Veinzen; Maatjespeer; Gul, Das; Estaminet, Stammenee; Hanecnecht — *B. A. R. B.*; 1907, blz. 425-435.
Le cinquième Congrès Philologique Neerlandais. — *R. I. P.*; t. 50, blz. 310-316.

1908

Het Modernisme. — V. G.; jg. IV, blz. 151-174 (2).
Nog eens Modernisme. — V. G.; jg. IV, blz. 539-557.

1909

Etymologies : II. Gansch (integer, totus), Pril (fris, jeugdig), Fut (kracht, Fr. Moëlle), Boerkoozen (marailleurs), Mijn, Minque, (Criée au poisson), Op iets vlassen (guigner qc.), Hocuspocus, Hottentot, Liplap. — *B. A. R. B.*; 1909, blz. 77-86.
Etymologieën. (gansch, pril, fut, boerkoozen, minque, hocuspocus). — *B.S.P.* (3); 1909, blz. 29-31.
De Heidens of Tsiganen. — V. G.; jg. V, blz. 458-468.
Sprokkelingen op het gebied der Taalkunde. — *De N.* (4); jg. 58, blz. 586-587.
De Heer P. Soens en mijn Modernisme. — *D. W. en B.* (5); jg. 1, I, blz. 276-285.

1910

Etymologies : III. (Ndl. Leus, Hgd. Lösung; Haring; De plaats poetsen; Sara-leven, kind-leven; Pistolet, kadetje). — *B. A. R. B.*; 1910, blz. 102-107.
L'influence des émigrés des Pays-Bas méridionaux sur les Pays-Bas septentrionaux à la fin du 16e et au commencement du 17e siècle. — *Bulletin de la Société d'Histoire du Protestantisme Belge.* Bruxelles, 1910, n° 7, blz. 5-11.
Is Jan van Helu de Auteur van "die Yeeste van den slag van Woeringen,?" — *Handelingen v. h. eerste Taal- en Geschiedkundig Congres.* Antwerpen, 1910, blz. 71-76.
Etymologieën. (Leus; Haring; De plaats poetsen; Pistolet, Kadetje). — *B.S.P.*; 1910-1911, blz. 97.

1911

Het Hooger Onderwijs. — *Vlaamsch België sedert 1830.* (D. 5). Gent, 1911, blz. 173-207.
Etymologies : IV. (Aal; Aambei, Aamt; Aard; Adellijk; Alruin; Anker; Baaizout; Baas; Bakbeest; Bakkes; Bargoens). — *B. A. R. B.*; 1911, blz. 453-458.
De Naam der Salische Franken. — *B. S. P.*; 1910-1911, blz. 134-135.

1912

De Etymologie van onze Plaatsnamen op ijde. — *B. S. P.*; 1912, blz. 37-38.

---

(1) *De Vlaamsche Gids.* Antwerpen, sedert 1905.
(2) Ditzelfde artikel, door den schrijver zelf vertaald, verscheen kort nadien in het Gentsch dagblad *La Flandre Libérale* (20-28 Sept. 1908) en werd daarna in brochure vorm als n° 49 der "Bibliothèque de Propagande," (Bruxelles, 1908) gepubliceerd.
(3) *Bulletin de la Société pour le Progrès des Études Historiques et Philologiques.* Bruxelles, 1908-1913.
(4) *De Navorscher.* Amsterdam, sedert 1851.
(5) *Dietsche Warande en Belfort.* Antwerpen, sedert 1901.

Het Tocharies, een nieuw ontdekte Indo-Germaanse Taal. — *V. G.*; Jg. VIII, blz. 534-540.
De Taal der Vlamingen. — *Vlaanderen door de eeuwen heen*. (D. I.) Amsterdam, 1912.
blz. 189-242. (1).

1913

Influences celtiques communes au français et au flamand. — *Revue des Etudes Préhistoriques*.
Paris, 1913, n° 3, blz. 202-206.

1914

L'Étymologie de Gand. — *Annales du XIIIe congrès (Gand 1913) de la Fédération archéologique et historique de Belgique*. Gand, 1914. t. II, blz. 120-121.

Sinterklaas. — *T. N. T. en Lk.*; 34e deel, blz. 32-34.

Van Jakken en Jassen, van Kwidams en Kwibussen. — *Vk.* (2); jg. 25 blz. 12-16.

Sinterklaas. — *Vk.*; jg. 25, blz. 185-187.

1919

Negerhollands Molee, Afrikaans Boetie, Katjipiering, Bibies, Bottel, Ou Sama, Ewwa-Trewwa, Foolstruis. — *T. N. T. en Lk.*; 38^e deel, blz. 302-306.

Over de verdubbeling en te dezer gelegenheid over Kabouter, Pantoffel, Duffel en Stof. — *V. en M. K. V. A.* (3); 1919, blz. 177-184.

Fransche Titel. Spinaal. — *V. en M. K. V. A.*; 1919, blz. 491-492.

1920

Lichi, een Hondennaam. — *N. T. Vk.* (4); jg. 26, blz. 44-45.

Etymologisch Kleingoed. — *V. en M. K. V. A.*; 1920. — Sinaasappel; Pree; Paardje, Paardeken = klein stukje (blz. 594-596). Weegbree; Boetje, Boeten; Beieren; Bivak, Bivouak; Spek = Suikergoed; Kavesse, Kuite, Mol; Dobbelen (blz. 789-795). Aat, Oot; Roopaard; Daar zat het hem; Katrol; Lariefarie (blz. 959-961).

1921

Etymologisch Kleingoed. (Hij is om zEEP; 't Is boter tegen de galg; Heilbot; Tarbot; Carnaval; Harlekijn). — *V. en M. K. V. A.*; 1921, blz. 165-169.

1922

Lijkrede uitgesproken op 12 April 1921, op het Graf van Napoleon Baron De Pauw. — *V. en M. K. V. A.*; 1922, blz. 435-437.

Heeft de Klankleer bij de Woordafleiding uitgediend? — *V. en M. K. V. A.*; 1922, blz. 845-852.

Etymologisch Kleingoed. (Verzette mouwen; Kerssen van den Ambachten; Sander; Sakkerdaan; Samouereus; Schaat, Schate; Schaverdijnen; Schavuit; Schaveelen). — *V. en M. K. V. A.*; 1922, blz. 1133-1136.

1923

L'orthographe en toponymie. (5) — *B. A. R. B.*; 1923, blz. 166-175.

---

(1) Dit stuk is na den oorlog tweemaal herdrukt geworden. Zie : *Werken in boekenvorm* verschenen, 1923 en 1925.

(2) *Volkskunde*. Gent 1888-97, Gent en Deventer 1897-1920:

(3) *Verlagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*. Gent, sedert 1887. Professor Vercoullie werd tot lid dezer instelling gekozen op 21 Mei 1919.

(4) *Nederlandsch Tijdschrift van Volkskunde*, Antwerpen en Deventer, sedert 1920. Vervolg van *Volkskunde*.

(5) Redevoering door Prof. Vercoullie uitgesproken als bestuurder van de Klasse der Letteren in de Koninklijke Academie van België.

- Het Stamland der Indo-Germanen (Rede) — *V. en M. K. V. A.*; 1923, blz. 441-449.
 Lijkrede uitgesproken den 5 December 1923 in het sterfhuis van Mej. Virginie Loveling.
 — *V. en M. K. V. A.*; 1923, blz. 881-882.
 “Den Antwerpschen Trûût „ — *V. en M. K. V. A.*; 1923, blz. 883-884.
 De Overheerschende Rol van de Klankleer in de Taalkunde — *V. en M. K. V. A.*;
 1923, blz. 885-893.

1925

- Estaminet. - Lijkwade. — *T. N. T. en Lk.*; 44e deel, blz. 320.
 Prof. Adolf de Ceuleneer. — *D. W. en B.*; jg. 25, I, n° 2, blz. 77-80.

1926

- A propos de cloches avec inscriptions flamandes à l'étranger. — *B.A.R.B.*; 1926, blz. 338-341.

1927

- De etymologische Beteekenis van Zeeland. — *De N.*; jg. 75, blz. 5-6.
 Nog eens Sinte-Lucie-Nacht. — *De N. Tg.*; (1) jg. 21, blz. 41-42.
 Encore une cloche avec inscription flamande à l'étranger. — *B. A. R. B.*; 1927, blz. 64.
 De Taal van de Kust. — Hoofdstuk V (blz. 86-91) van *Steden en Landschappen... V. De Kust*. Antwerpen; 1927.

BOEKBEOORDEELINGEN IN TIJDSCHRIFTEN EN ACADEMISCHE VERSLAGEN

1884

- Mittelniederländische Grammatik, mit Lesestücken und Glossar von Dr. Johannes Franck.
 Leipzig; 1883. — Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal, door Dr. Johannes Franck,
 's Gravenhage; 1884.

Besproken onder den titel van “De Nederlandsche Taalkunde in Duitschland., in *N. M.*; IIe reeks, jg. 1,
 I, blz. 217-242.

- Bloemlezing uit Nederlandsche dichters van Hooft tot op onze dagen, bijeengebracht en van
 biographische en taalkundige aantekeningen voorzien door Pol de Mont. Gent; 1883.

Bespr. onder “ Comptes Rendus „ in *R. I. P.*; t. 27, blz. 172-184.

- Hoogduitsche Spraakkunst, of gemakkelijke wijze om de Hoogduitsche taal te leeren; door
 J. V. Meidinger. Zeventiende druk, nauwkeurig herzien door Dr. E. Mehler en P. Van Duinen.
 Zwolle, 1884.

Bespr. onder “ Boekbeoordeelingen „ in *De T.*; 6^e reeks, 3^e jg. 28^e deel, p. 313-316.

- Deutsches Lesebuch für die untern klassen der höhern Töchterschulen, von Jacoba J. Lagers.
 Groningen; 1884.

Bespr. onder “ Boekbeoordeelingen „ in *De T.*; 6^e reeks, 3^e jg. 28^e deel, p. 366-368.

- Das Uebungsbuch (sic) mit Bildern. Erstes neues Lese-, Wörter- und Aufgabenbuch als
 Vorbereitung zu der “ Nieuwste leerwijze voor de Hoogduitsche taal „ von A. G. E. Hoger.
 Amsterdam; 1883.

Bespr. onder “ Boekbeoordeelingen „ in *De T.*; 6^e reeks, 3de jg., 28^e deel blz. 563.

---

(1) *De Nieuwe Taalgids*. Groningen; Den Haag; sedert 1907.

1885

Mittelniederländische Grammatik, mit Lesestücken und Glossar von Dr. Johannes Franck. Leipzig; 1883.

Bespr. onder den titel : **De Nederlandsche Taalkunde in Duitschland** in *N. M.*; IIe reeks, jg. 2, II, blz. 5-27.

Handwoordenboekje van Nederlandsche Synoniemen, door J. V. Hendriks. 2^e druk. Tiel; 1885.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *N. M.*; IIe reeks, jg. 2, II, blz. 231-233.

Reinaart-de-Vos (*sic*) in Nieuwnederlandsch... door Julius de Geyter. Schiedam; 1885.

Bespr. onder "Boekaankondiging", in *N. en Z.*; jg. 8, blz. 407-413.

Loquela. [Rousselaere; 1884 en 1885.]

Besproken in *N. en Z.*; jg. 8, blz. 225-231 (1).

Tijdschrift "De Drie Talen",... onder hoofdredactie van C. A. Hofman... R. Dijkstra... en L.P.H. Eykman. Amsterdam; 1ste jg. n° 1.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *De T.*; 6^e reeks, jg. 4, 29^e deel, blz. 256-258.

Nederlandsche Spraakleer in vragen en antwoorden voorgesteld... door A. Mathys. Luik; 1882.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *De T.*; 6de reeks, jg. 4, 29ste deel, blz. 361-362.

Complete English Grammar for Dutch learners,... by Dr. A.-J. Mertens. Second edition. Groningen; 1884. — Beknopte Spraakkunst der Engelsche taal door Dr. A.-J. Mertens. Groningen; 1885. — Inleiding tot de Engelsche taal voor eerstbeginnenden door Dr. A.-J. Mertens. Groningen; 1885.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *De T.*; 6de reeks, jg. 4, 29ste deel, blz. 445-446.

Duitsch Leesboek voor middelbare en andere scholen door F. A. R. Beekman en G. A. C. van Goor. Groningen; 1885. (1ste en 2de stukje). — Prosa und Poesie. Ein Lesebuch... von J.-C. van Druten. Sneek; z.d. — Deutsche Lesestücke gesammelt von F.-E. Rademaker. 's-Gravenhage; 1885.

Besproken onder "Boekbeoordeelingen", in *De T.*; 6de reeks, jg. 4, 29ste deel, blz. 536-537.

Cours pratique de langue Anglaise par Roumen et Severyn... 1re année. Hasselt; z.jt.

Bespr. onder "Comptes Rendus.", in *R. I. P.*; t. 28, blz. 44-45.

Nederlandsche Spraakleer in vragen en antwoorden voorgesteld... door A. Mathys. Luik; 1882.

Bespr. onder "Comptes Rendus.", in *R. I. P.*; t. 28, blz. 247-250.

1886

Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal, door Dr. Johannes Franck. 's Gravenhage; 1884-1885. (1ste, 2de en 3de aflev.)

Besproken onder den titel : "De Nederlandsche Taalkunde in Duitschland", in *N. M.*; II^{de} reeks, jg. 3, I, blz. 322-338.

De voorgelopen der Stad Gent in de XVIe eeuw, uitgegeven door Napoléon de Pauw. Gent; 1885.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *N. M.*; II^{de} reeks, jg. 3, I, blz. 367-372.

Andrew Lang. La Mythologie, traduit de l'anglais par Léon Parmentier. Paris; 1886.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *N. M.*; II^{de} reeks, jg. 3, I, blz. 381-386.

Loquela. [Rousselaere; 1885 en 1886].

Bespr. onder "Overzicht van Tijdschriften", in *N. en Z.*; jg. 9, blz. 99-104 en blz. 360-363.

Mittelniederländische Grammatik, mit Lesestücken und Glossar von Dr. Johannes Franck. Leipzig; 1883.

Bespr. onder "Boekaankondiging", in *N. en Z.*; jg. 9, blz. 190-201.

---

(1) Deze bespreking is ondertekend Saxo, een deknaam door Professor J. Vercoullie wel eens gebruikt. Vele zijner artikels en besprekingen zijn ook ondertekend J. V. of V. of soms heelemaal niet ondertekend.

Ons Oud Vlaemsch I, 1. [Roeselare, Belle; 1886].

Besproken onder "Overzicht van Tijdschriften,, in *N. en Z.*; jg. 9, p. 363.

Volledige leergang van Duitsche taal ten gebuik der gestichten van Middelbaar Onderwijs door Frans Verstraeten. Eerste Deel. Voor eerstbeginnenden. Keulen, Brussel; 1885.

Bespr. onder "Comptes-rendus,, in *R. I. P.*; t. 29, blz. 46-49.

Huygens-studien. Nalezingen met Critische aantekeningen op uitgaven van C. Huygen's Werken door Dr. Verweys, Prof. Verdam, Bilderdijk, Van Vloten en A. W. Stellwagen, door H. J. Eymael. — Kuilenburg; 1886.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *De T.*; 6de reeks, jg. 5. 30ste deel, blz. 516-518.

1887

Joost van den Vondel. Jozef in Dothan. Treurspel in vijf bedrijven, taal- en letterkundig verklaard door A. M. Verstraeten. Gent; 1887. — Studiën over Vondel en zijn Jozef in Dothan door A. M. Verstraeten. Ibid; 1886.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *N. M.*; 3de reeks jg. 1, II, p. 200-203.

Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal, door Dr. Johannes Franck. 's Gravenhage; 1884.

Bespr. onder "Boekbeoordeeling,, in *N. en Z.*; jg. 10, blz. 278-287.

Kleine Nederlandsche Spraakleer ten gebuik van Lager en Middelbaar Onderwijs, door A. Vermast. Gent; 1886. — Oefeningen op de Nederlandsche Spraakleer, enz., door A. Vermast. Ibid. — Nederlandsche Spraakleer opgesteld naar het voorgeschreven plan van het Staatsbestuur ten gebuik van het Middelbaar en Normaal Onderwijs, door P. Aerts... en Th. Den Doncke... Brussel; 1884.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *De T.*; 7de reeks, jg. 1, 31ste deel, blz. 133-139.

1888

Glossarium van verouderde Rechtstermen, Kunstwoorden en andere Uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche Oorkonden, door Karel Stallaert... Leiden; 1886-87. (1 à 4 aflev.).

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *N. M.*; 3de reeks, jg. 2, I, p. 230-236.

Loquela. VI^{de} jaarg., 3 à 12 (Juli 1886-April '87).

Bespr. in *N. en Z.*; jg. 11, blz. 109-113.

Constantijn Huygens "Hofwijk,, door H. J. Eymael. Culemborg; 1888.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *De T.*; 7de reeks, jg. 2, 32ste deel, blz. 196-197.

1889

Bibliographie der Middelnederlandsche Taal- en Letterkunde, door Louis D. Petit. Leiden; 1888.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *N. M.*; 3de reeks, jg. 3, I, blz. 170-172.

Synonymia Latino-Teutonica (ex Etymologico C. Kiliani deprompta) Latijnsch-Nederlandsch Woordenboek der XVIIe eeuw uitgegeven door Em. Spanoghe. Antwerpen; 1889. 1ste deel.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *N. M.*; 3de reeks, jg. 3, II, blz. 117-120.

Oude Nederlandsche Lieder; Melodieën uit de Souterliedekens, uitgegeven met Inleiding, Aantekeningen en Klavierbegeleiding door Fl. Van Duyse. Eerste helft. Gent; 1889.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *N. M.*; 3de reeks, jg. 3, II, blz. 321-324.

De Klankleer en hare praktische Toepassing... door P. Roorda. Groningen; z.jt.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *De T.*; 7de reeks, jg. 3, 33ste deel, blz. 494-496.

Verklarend Zakwoordenboekje der Nederlandsche Taal... door M. J. Koenen. 4de verm. druk. Groningen; 1889.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *De T.*; 7de reeks, jg. 3, 33ste deel, blz. 524-525.

1890

Het Bargoensch van Roeselare. Een Bijvoegsel aan Is. Teirlinck's Woordenboek van Bargoensch, door H. De Seyn-Verhougstraete. Roeselare; 1890.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 3de reeks, jg. 4, I, blz. 283-284.

K. L. Ledeganck's Volledige Dichtwerken... tweede uitgave verzorgd door H. De Seyn-Verhougstraete. Roeselare; 1889.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 3de reeks, jg. 4, II, blz. 154-155.

Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon, door Aug. Rutten. Antwerpen; 1890.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 3de reeks, jg. 4, II, blz. 383-384.

De drie Zustertalen, Vlaamsch, Latijn en Grieksch, of regels van vergelijkende taalstudie... door J. Pasco. Leuven; 1889.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *De T.*; 7de reeks, jg. 4, 34ste deel, blz. 206-208.

Cours de Flamand pour les Ecoles Wallonnes, par A. J. Swennen. Namur; z.jt.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *De T.*; 7de reeks, jg. 4, 34ste deel, blz. 253-253.

Beknopte Middelnederlandsche Spraakkunst, door Dr. F. A. Stoett. Syntaxis. 's-Gravenhage; 1889

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *De T.*; 7de reeks, jg. 4, 34ste deel, blz. 407-408.

1891

Jaarboek van het Willems-Fonds. Verslagen over het Bestuurjaar 1890. Gent; 1891. — Waarheid en Droomen door Jonathan. 8ste druk. Leiden; 1891.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 1, I, blz. 326-328.

Microben, Gedichten van Ar. Julius Coelst. Oostende; 1891.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 1, I, blz. 386-388.

Glossarium van verouderde Rechtstermen, Kunstwoorden en andere Uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche Oorkonden, door K. Stallaert. Leiden; 1886-1891. 1 à 10 aflev.

Bespr. van afl. 5-10, onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 1, I, blz. 388-389.

't Werkwoord in den Indo-Germaanschen Taalboom. Proeve van ontleding door A. De Paepe. Gent; 1891. — Duikalmanak voor 1892 door Dr. Guido Gezelle. Gent; 1891.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 1, II, blz. 126-127.

Etude littéraire sur le poète néerlandais Vondel par l'abbé Looten. Lille; 1889. — Bloemlezing uit Middelnederlandsche Dichters, bijeenverzameld door Dr. E. Verwijs. 4de deel : Woordenlijst, opnieuw bewerkt en belangrijk vermeerderd door Dr. G. Penon. Zutphen; 1890.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *De T.*; 7de reeks, jg. 5, 35ste deel, blz. 165-167.

Zwolsche Herdrukken onder redactie van Dr. F. B. Hetteema, N. A. Cramer, J. H. Van den Bosch. Zwolle; 1890-1891. N^{os} I à VI. — Course of Translation from Flemish into English, with numerous idiomatic expressions, by W. Koch. Ghent; 1891. — C. Huygens' Zede-Printen, vermeerderd met de tot dusver onuitgegeven print van "een Professor,, en van inleiding en aanteekeningen voorzien door H. J. Eijmael. Groningen; 1891.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *De T.*; 7de reeks, jg. 5, 35ste deel, blz. 369-371.

De Geschiedenis der Nederlandsche Taal... door J. Verdam. Leeuwarden; 1890. — Geschichte der Niederländischen Sprache von Jan te Winkel. Strassburg; 1889 en vlg.

Bespr. onder "Boekaankondiging,, in *Taal en Letteren*, Zwolle, jg. 1, blz. 63-69 en 233-237.

1892

Le Dialecte Flamand de France. Etude phonétique et morphologique... par l'abbé D. Carnel. Paris; 1891.

Bespr. in *Lb. G. u. R. P.* (1) jg. 13, kol. 291-292.

Gemengde Taal- en Letterkundige Aanmerkingen door D. Claes. Gent; 1891. — Arm Vlaanderen door Teirlinck-Stijns. 2de uitg. Gent; 1891. — Jaarboek van het Willems-Fonds. Verslagen over het Bestuurjaar 1891. Gent; 1891.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 1, II, blz. 190-192.

Wagner-Album. Amsterdam; z. jt. — De Humanist, tijdschrift voor humaniora. Gent. — Episodes uit Hooft's Nederlandsche Historien, derde, herziene druk, bezorgd door Dr. F. A. Stoett. Leeuwarden. 1891. — Gentsche Woorden en Zegswijzen verzameld door J. De Landtheer. Gent; 1892. — Nederlandsch Liederboek uitgegeven door het Willems-Fonds. 2de deel. Gent; 1892. — De Tering, door Dr. E. Remouchamps. Gent; 1892. — Esaias Tegnér's Frithiofs saga, door H.-P. Dewald. 's-Gravenhage; 1892. — Le poème et la légende des Niebelungen par H. Lichtenberger. Paris; 1891.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 2, I, blz. 124-128.

Analecta. Nederlandsch Leesboek... bijeengebracht door Dr. B. Utrecht; 1892.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *De T.*; 8ste reeks, jg. 1, 36ste deel, blz. 289.

1893

Max Nordau. Ontaarding. Bewerkt door J. M. Jaeger (Maurits Smit). Zutphen; 1893. — Ed. Hanslinck. Over het Begrip van het Schoone in de Muziek. Voor Nederland bewerkt en geannoteerd door D. Kiehl. Amsterdam; 1892. — Plantlore. De plant, een levend, bezielde, handelend wezen, door Is. Teirlinck. Gent; 1892. — La poésie néerlandaise en Belgique, par Omer Wattez. Tournai, 1893. — Studien en Schetsen op het gebied van de Geschiedenis en de Letterkunde van Nederland door J. Tideman. 's-Gravenhage; 1892. — De invloed van Seneca's treurspelen op ons tooneel, door Dr. J. A. Worp. Amsterdam; 1892. — Synonymia Latino-Teutonica (ex etymologico C. Kiliani deprompta). Latijnsch-Nederlandsch Woordenboek der XVIIe eeuw uitgegeven door Ern. Spanoghe. Antwerpen; 1892. II^{de} deel.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 3, I, blz. 360-364.

Siffer's Bibliotheek der Klassieken, in aflev. van 48 blz. Gent; sedert einde 1892. — Klassieke Schrijvers in aflev. van ± 90 blz. Amsterdam; sedert midden 1893.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, onder den titel: "Twee Bibliotheken van klassieke Schrijvers,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 3, I, blz. 367-368.

Verklarend Woordenboek met platen voor België en Nederland, door J. Bal. Gent; 1892. — Volledig Woordenboek der Nederlandsche Taal, door R. K. Kuipers. Amsterdam, Gent; 1893.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, onder den titel: "Twee nieuwe Woordenboeken,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 3, I, blz. 368-369.

Historisch en critisch overzicht van het Vlaamsch Tooneel in de XVII^{de} eeuw, door O. Van Hauwaert. Gent; 1893.

Bespr. onder "Boekbeoordelingen,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 3, I, blz. 369-371.

1894

Extension Universitaire. Introduction à l'étude scientifique de l'histoire des lettres neerlandaises. Compte-rendu du cours de M. P. Fredericq, professeur à l'Université de Gand, par Pierre Huybrechts. Bruges; 1894.

Bespr. onder "Boekbeoordeling,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 4, I, blz. 237.

---

(1) *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*. Heilbron, 1879-1889; Leipzig, sedert 1890.

Histoire politique et littéraire du mouvement flamand, par P. Hamélius. Bruxelles; z.jt.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 4, I, blz. 314.

1895

Lichte Rijmen van Gustaaf De Mey. Gent; 1894. — A. Schopenhauer. Over de Vrouwen, in het Nederduitsch (*sic*) overgebracht en van aantekeningen voorzien door D. Kiehl. 's-Gravenhage; 1893. — Le folklore flamand, par Is. Teirlinck. Folklore mythologique. Bruxelles; 1895. — Uit de natuurlijke Historie van Menschen en Dieren, bijeengebracht door Filotéros (*sic*) behuwdbroeder van Filantrópos (*resic*). Leerdam; 1894. — Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde onder redactie van M. G. de Boer en R. Schuiling. Amsterdam; z.jt. — Victor de Meyere. Verzen. Antwerpen; 1894.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen,, in *N. M.*; 4de reeks, jg. 4, II, blz. 378-380.

Van Sente Brandane, naar het Comburgsche en het Hulthemsche Handschrift opnieuw uitgegeven door E. Bonebakker. I. De Teksten; II. Inleiding en Aantekeningen. Amsterdam; 1894.

Bespr. onder "Comptes Rendus,, in *R. I. P.*; t. 38, blz. 47-50.

1897

Schueren's (G. van der) Theuthonista of Duytschlender. In een nieuwe Bewerking van wege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde uitgegeven door J. Verdam. Leiden; 1896.

Bespr. in *Literarische Centralblatt für Deutschland*, Leipzig; 1897, kol. 276.

Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch Dialect, door J. H. Gallée. 's-Gravenhage; 1895.

Bespr. in *Lb. G. u. R. P.*; jg. 18, kol. 188.

Leuvensche Bijdragen op het gebied van de Germaansche Philologie en in 't bijzonder van de Nederlandsche dialectkunde, onder redactie van Ph. Colinet, C. Lecoutere, W. Bang... en L. Goemans. 1ste jg., afl. 1-2. Antwerpen; 1896.

Bespr. in *Lb. G. u. R. P.*; jg. 18, kol. 189.

Distels. Proeve van taalzuivering te gebruiken bij het onderwijs in de Nederlandsche taal, door H. Meert. Brussel; 1897. — Essai de philologie musicale. Etude d'histoire et d'esthétique comparée sur la musique à travers les âges, par Paul d'Acosta. Gand; 1896.

Bespr. onder " Boekbeoordeelingen ,, in *T. W. F.*; jg. II, 1ste deel, blz. 186-187.

1899

Etude comparée des langues vivantes d'origine germanique, par J. Melon. Namur; 1898.

Bespr. onder " Comptes-rendus ,, in *R. I. P.*; t. 42, blz. 117-119.

J. Combarieu. Etude de philologie musicale. Fragments de l'Enéïde en musique d'après un manuscrit inédit. Paris; 1898.

Bespr. onder " Comptes-rendus ,, in *R. I. P.*; t. 42, blz. 318-320.

Oud-Nederlandsch Leesboek voor H. B. S. en Gymnasium door J. H. Van den Bosch. Utrecht; 1ste deel, 1897; 2de deel, 1898.

Bespr. onder " Boekbeoordeelingen ,, in *T. W. F.*; jg. IV, 1ste deel, blz. 181.

1900

Middelnederlandsche geestelijke Liederen naar een Parijsch Handschrift met Inleiding en Aantekeningen uitgegeven door Dr. C. Lecoutere. Lier; 1899. — De Roode Roos. Zinnespelen en andere Tooneelstukken der zestiende eeuw voor het eerst naar het Hasseltsch handschrift uitgegeven door O. van den Daele en F. van Veerdegem. Mons; 1899.

Bespr. onder " Comptes-Rendus ,, in *R. I. P.*; t. 43, blz. 203-205.

Bilderdijs Treurspel Willem van Holland met ophelderingen..... door J. A. Torfs. Gent; 1899.
— Leven en Werken van Jonker Jan Van der Noot, door A. Vermeylen. Antwerpen; 1899.
Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *T. W. F.*; jg. V, 1ste deel, blz. 370-371.

1901

Phonetische Woordenlijst der Nederlandsche Taal, door B. Van Dantzig. Groningen; 1901.
Bespr. onder "Boekbeoordeeling", in *T. W. F.*; jg. VI, 2de deel, blz. 355-358.

1902

Het Boek der Kusjes van Janus Secundus, in het Nederlandsch vertolkt door J. H. Scheltema. Leiden; z. jt.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *T. W. F.*; jg. VII, 1ste deel, blz. 149.

Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Taal, door J. Verdam. 2de, geheel omgewerkte uitgave van De Geschiedenis der Nederlandsche Taal. Dordrecht; 1902. — Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland door A. De Cock en Is. Teirlinck. 1ste deel. Gent; 1902. — Gedichten van Steven L. Prenau. Antwerpen; 1902.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *T. W. F.*; jg. VII, 2de deel, blz. 177-179.

1903

Het Leven en de Werken van Michiel de Swaen, door Maurits Sabbe (Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres, etc. — Mémoires, IIme série, t. I, Bruxelles, 1903).

Bespr. onder *Jugement des Concours; Concours Annuel pour 1903; Section d'histoire et des lettres; 4me question; verslag van den... tweeden commissaris*. in *B. A. R. B.* 1903, blz. 235-236.

Vondels Meesterstuk "Lucifer... Treurspel in vijf bedrijven, taal- en letterkundig verklaard door A. M. Verstraeten, S. J. 4de uitgaaf bezorgd door J. Salsmans, S. J. Gent; 1902.

Bespr. onder "Comptes-Rendus", in *R. I. P.*; t. 46, blz. 286-287.

Dr. L. Goemans. Voortleven van verdwenen klanken in den Sandhi (Extrait des "Mélanges Kern", Leiden, 1903).

Bespr. onder "Comptes-Rendus", in *R. I. P.*; t. 46, blz. 409.

Verklaring van Nederlandsche Leesstukken, door Dr. P. Tack. Gent; 1903. — Roomsche Woorden. Woorden en uitdrukkingen der Roomsche Kerk, verzameld en toegelicht door A. W. Stellwagen. Groningen; 1902. — Kinderspelen uit het land van Dendermonde beschreven door J. Van den Broeck en A. D'Hooge. Brecht; 1902. — Repertorium van de Geschriften over de Voedingsmiddelen gedurende het jaar 1900 verschenen, door Dr. A. Vandevelde. Id. gedurende het jaar 1901 verschenen. Gent; 1901 en 1902. — Geschiedenis van België, door H. Pirenne. I. Van de eerste tijden tot het begin van de XIV^{de} eeuw. Vertaald naar de 2de herziende Fransche uitgave door R. Delbecq. Gent; 1902.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *T. W. F.*; jg. VIII^{ste} deel, blz. 165-167.

De Meesterwerken van Charles Dickens, opnieuw vertaald door Dutric.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *T. W. F.*; jg. VIII, 1ste deel, blz. 262.

Een Bloemlezing uit de Werken onzer beste Nederlandsche Schrijvers ten gebruike der leerlingen der Militaire school, door C. Van Seghbroeck. Bundel I. Z. pl. n. jt. — Een tweede Bundel lustige Liederen voor Jong en Oud, door Frans Swagers. Antwerpen; z. jt. — Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland door A. De Cock en Is. Teirlinck. Tweede deel... Gent; 1903.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *T. W. F.*; jg. VIII, 2de deel, blz. 63-64.

Jahrbuch des Deutschen Vereins. Aarlen; 1903. — Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland door A. De Cock en Is. Teirlinck, 3de deel. Gent; z. jt.

Bespr. onder "Boekbeoordeelingen", in *T. W. F.*; jg. VIII, 2de deel, blz. 272.

1904

Méthode directe pour l'enseignement du néerlandais... par J. Melon. 1re année; partie du maître; partie de l'élève. Tournai; z. jt. — Méthode Seket et Royer. Cours de langue française d'après la méthode intuitive. Edition spéciale... par J. Mélon. 1re et 2me partie. Z. pl. n. jt.

Bespr. onder "Comptes-Rendus,, in *R. I. P.*; t. 47, blz. 123-124.

The Mysteries of Mithra by Franz Cumont... translated from the second French edition by Th. J. Mc Cormack. Chicago, London; 1903.

Bespr. onder den titel : " Mithra en het Mithraïsme,, in *T. W. F.*; jg. IX, 1ste deel, blz. 209-214.

1906

Lentebloemen, lectures neerlandaises, par J. Melon. Tournai; 1905.

Bespr. onder "Comptes-Rendus,, in *R. I. P.*; t. 49, blz. 141-142.

1907

Les Religions Orientales dans le Paganisme Romain par F. Cumont. Paris; z. jt.

Bespr. onder den titel : " De Oosterse Godsdiensten in het Romeinse Heidendom ,, in *De V. G.*; jg. III, blz. 273-279.

Waltharii Poesis. Das Waltharilied Ekkehards I von St. Gallen nach den Geraldushandschriften herausgegeben und erläutert von H. Althof. Leipzig; 1er Teil, 1899; 2er Teil, 1905.

Bespr. onder "Comptes-Rendus,, in *R. I. P.*; t. 50, blz. 37-38.

Lodewijk van Velthem's voortzetting van den Spiegel Historiae (1248-1316), opnieuw uitgegeven door H. Vander Linden en W. de Vreese. 1er vol. Bruxelles; 1906.

Bespr. onder "Comptes-Rendus,, in *R. I. P.*; t. 50, blz. 111-115.

1908

P. Saintyves. Les Saints Successeurs des Dieux. Paris; 1907. — Id. Les Vierges Mères et les Naissances Miraculeuses. Paris; 1908.

Bespr. onder den titel : " Christene Mythologie ,, in *De V. G.* jg. IV, blz. 375-384.

1909

A. Meillet. Introduction à l'étude comparée des langues indo-européennes. 2me éd. Paris; 1908.

Bespr. onder den titel : " Indo-Germanen en Indo-Germaans ,, in *De V. G.* jg. V, blz. 171-179.

J. Melon. Méthode directe pour l'enseignement du néerlandais. Cours initial. Partie de l'élève, 4me édition. Tournai; 1908.

J. Manhave. Beknopt woordenboek der nederlandsche taal, 4de uitgave, bewerkt door P. J. Van Malssen. 's Gravenhage, Leiden, Gent; z. jt.

Bespr. onder "Comptes-Rendus,, in *R. I. P.*; t. 52, blz. 60.

1910

Dr H. Schröder. Streckformen. Heidelberg; 1906. — Id. Ablautstudien, Heidelberg; 1910.

Bespr. onder "Notes Bibliographiques,, in *B. A. R. B.* 1910, blz. 635-637.

Men vraagt eene studie over "Zuster Hadewyck,,.

Bespreking van de drie ontvangen antwoorden (1) onder " Concours annuel de 1910; Section d'histoire et des lettres; Vierde Prijsvraag; Verslag van (den) tweede(n) Commissaris,, in *B. A. R. B.* 1910, blz. 145-147.

---

(1) Geen enkele werd bekroond en de vraag werd teruggebracht op het programma voor het jaar 1912.

Ch. Guignebert. *La primauté de Pierre et la venue de Pierre à Rome*. Paris; 1910. —
P. Saintyves. *Les Vierges Mères et les naissances miraculeuses*. Paris, 1908.

Bespr. onder den titel : " Vragen over Oorsprong van Kerk en Godsdienst ,, in *De V. G.* jg. VI,
blz. 540-549.

Dr. J. Gessler. *Inleiding tot de Taalkunde*. Antwerpen; 1909.

Bespr. onder "Comptes-Rendus,, in *R. I. P.*; t. 53, blz. 28-29.

J. Melon. *Nederlandsche Spraakkunst*. Tournai; 1909.

Bespr. onder "Comptes-Rendus,, in *R. I. P.*; t. 53, blz. 47-48.

J. Frank. *Mittelniederländische Grammatik mit Lesestücke und Glossar*. Leipzig; 1910. — A. De
Cock & Is. Teirlinck. *Brabantsch Sagenboek. I Mythologische Sagen-Duivelsagen*. Gent; 1910.

Bespr. onder "Comptes-Rendus,, in *R. I. P.*; t. 53, blz. 148-150.

1911

Edmond. *Essai sur les transformations d'un prénom d'enfant*, par Antoine Grégoire. B. A. R. B.
1911, blz. 358-398.

Bespr. onder "Rapports,, in *B. A. R. B.* 1911, blz. 357.

C. Lecoutere. *Historie van Willem Leevend : een veertigtal brieven met inleiding en aan-
teekeningen*. Leuven; 1910.

Bespr. onder "Comptes-Rendus,, in *R. I. P.*; t. 54, blz. 269-270.

Dr. H. Wirth. *Der Untergang des niederländischen Volkliedes*. Den Haag; 1911.

Bespr. onder den titel : " Het Nederlandse Volkslied ,, in *De V. G.*; jg. VII, blz. 357-358.

1912

Men vraagt eene studie over "Zuster Hadewyck,,

Bespreking van het ontvangen antwoord (1) onder " Concours de l'année 1912; Section d'histoire et de
lettres; Vierde Prijsvraag 1910; Verslag van den... tweeden commissaris ,, in *B. A. R. B.* 1910, blz. 171.

*De Grieksche Metriek in de Nederlandsche Dichtkunst. Eene aesthetische taalstudie door Dr.
Eugeen Van Oye*. Brugge; 1911.

Bespr. onder den titel : " Oude Versmaten in de Nederlandsche Poezie ,, *De V. G.*; jg. VIII, p. 557-560.

R. Schrijvers. *Op den Wandel met Taalgidsen. Eerste reeks. Kortenberg*; 1912.

Bespr. onder den titel : " Taalzuivering ,, in *De V. G.*; jg. VIII, p. 561-563.

1920

Grammatik der Areler Mundart, par A. Bertrang. (Académie Royale de Belgique, Classes des
Lettres, etc. Mémoires, IIme série, tome XV, Bruxelles, 1921).

Bespr. onder " Rapports de Concours; Section d'histoire et des lettres; 2me question; Rapport du
premier commissaire ,, in *B. A. R. B.* 1920, blz. 10-11.

*Letterkundige Wedstrijden voor 1915. Verslagen der Keurraden. Eerste Prijsvraag. Middelneder-
landsch. Gevraagd werd : Klankleer van het Hollandsch Dialekt in de Middeleeuwen.*

Verslag in *V. en M. K. V. A.* 1920, blz. 264-266.

*Letterkundige Wedstrijden voor 1916. Verslagen van de Keurraden. Zesde prijsvraag. Vak- en
Kunstwoorden. Gevraagd werd : Een vakwoordenlijst van de Lakenweverij, met opgave van de
Fransche, Duitsche en Engelsche benamingen.*

Verslag in *V. en M. K. V. A.* 1920, blz. 331-333.

---

(1) Deze vraag werd beantwoord door Pater van Mierlo jr. van Innspruk. Het antwoord werd bekroond, tot nog toe
echter niet uitgegeven.

Mayombeesch Idioticon, door den eerw. heer Pater Bittremieux, S. J... aan de Academie aangeboden ter opneming.

Verslag in *V. en M. K. V. A.*; 1920, blz. 724-726.

1922

Prijsvragen voor 1922. Verslagen der Keurraden. Tweede Prijsvraag. Middelnederlandsch Verhandeling over het Hollandsch dialect in de Middeleeuwen.

Verslag in *V. en M. K. V. A.*; 1922, blz. 541-542.

Idem. Zesde Prijsvraag. Vak- en Kunstwoorden. Een vakwoordenlijst van de Hoppeteelt, met opgave van Fransche, Duitsche en Engelsche benamingen.

Verslag in *V. en M. K. V. A.* 1922, blz. 543-544.

1923

Prijsvragen voor 1923. Verslagen der Keurraden. Tweede Prijsvraag. Middelen- en Nieuwnederlandsch. Een onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling van het gebruik van het voegwoord *of*, ter inleiding van een afhankelijk zinnen met de woordschikking van den hoofdzin achter een ontkennden hoofdzin,

Verslag in *V. en M. K. V. A.* 1923, blz. 319-320.

1924

Prijsvragen voor 1924. Verslagen der Keurraden. Eerste Prijsvraag. Dialectstudie. Gentsch Idioticon.

Verslag in *V. en M. K. V. A.* 1924, blz. 257-258.

Idem. Tweede Prijsvraag. Dialectstudie. Men vraagt een Klank- en Vormleer van het Brusselsch dialect met zijn plaatselijke verscheidenheden.

Verslag in *V. en M. K. V. A.* 1924, blz. 262.

Idem. Derde Prijsvraag. Vak- en Kunstwoorden. Een verklarende Nederlandsche vakwoordenlijst van de Zeevisserij.

Verslag in *V. en M. K. V. A.* 1924, blz. 267.

Idem. Vierde Prijsvraag. Folklore. Gevraagd wordt : een volledige lijst der plantnamen (wetenschappelijke en volksnamen) in Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Fransch-Vlaanderen gebruikelijk, met etymologie en met hunne benamingen in 't Fransch, 't Duitsch, 't Engelsch en 't Latijn.

Verslag in *V. en M. K. V. A.* 1924, blz. 276.

1925

G.-Ch. van Langenhove. *On the origin of the Gerund in English.* Gand, Paris; 1925.

Bespr. onder " Notes bibliographiques ", in *B. A. R. B.* 1925, blz. 268.

M. J. Koenen. *Verklarend Zakwoordenboekje der Nederlandsche Taal...*, bezorgd door Ch. Lancée en W. K. D. Lustig. Groningen; 1924.

Bespr. onder " Boekbeschouwing ", in *De V. G.*; jg. XIII, blz. 288.

Kanunnik V. Van De Velde. *De Goede Week en het Paaschfeest. Geschiedkundige studie.* Brugge; z. jt. — *Het Geuzenliedboek, naar de oude drukken uit de nalatenschap van Dr. E. T. Kuiper, uitgegeven door Dr. P. Leendertz Jr.* Zutphen; 1925.

Bespr. onder " Boekbeschouwing ", in *De V. G.*; jg. XIV, blz. 87-90.

Prijsvragen voor 1925. Verslagen der Keurraden. 1. Vak- en Kunstwoorden. Van het zaad tot den draad. Men vraagt een lijst van de vakwoorden der Vlasnijverheid tot aan de Spinnerij, vooral wat de Leiestreek betreft : Leirote, veldrote, putrote, zwingelarij, verkoop.

Eerste verslag in *V. en M. K. V. A.* 1925, blz. 272.

1926

Dr. J. Lindemans. *Plaatsnamen*. 2de druk. Brussel; 1925. — P. Gertenbach & H. Van Slooten. *Eenige belangrijke verschijnselen uit het leven der Nederlandsche taal*. 2de druk. Groningen; 1925.

Bespr. onder "Boekbeschouwing,, in *De V. G.* jg. XIV, blz. 235-236.

Dr. P. Leendertz Jr. *Het Wilhelmus van Nassouwe*. Zutphen; 1925. — Dr. Jos. Keulers. *De Pseudo-Christus*. Maaseik & Roermond; 1925.

Bespr. onder "Boekbeschouwing,, in *De V. G.* jg. XIV, blz. 329-330.

Dr. G. Schamelhout. *De Volkeren van Europa en de Strijd der Nationaliteiten*. Amsterdam; z. jt.

Bespr. onder "Boekbeschouwing,, in *De V. G.* jg. XV, blz. 47-48.

Blancquaert (Dr. E.). *Dialect-atlas van Klein-Brabant*. Antwerpen; 1925.

Bespr. in *P. B.* (1) jg. 1, blz. 117 en 119.

1927

Th. Van Lier. *De Sociaal-economische beteekenis van het Nederlandsch-Belgisch verdrag*. Roermond-Maastricht; 1926.

Bespr. onder "Boekbeschouwing,, in *De V. G.*; jg. XV, blz. 552.

Carnoy (A.). *Origine des noms de lieux des environs de Bruxelles*. Bruxelles; 1927.

Bespr. in *P. B.*; jg. 2, blz. 637 en 639.

ALLERLEI

Als medewerker aan *Het Nederlandsch Museum* is prof. Vercoullie nog de schrijver van elf *Letterkronieken* (II^{de} reeks, jg. 4, I, blz. 140-149 en blz. 367-376; III^{de} reeks, jg. 1, II, blz. 192-199; jg. 2, I, blz. 222-227 en blz. 349-354; II, blz. 194-198; jg. 3, I, blz. 93-99; II, blz. 99-104, 104-109 en 312-320; jg. 4, I, blz. 169-177) en van drie-en-twintig *Kronieken* (IV^{de} reeks, jg. 2, I, blz. 188-192, 240-256, 316-320 en 375-382; II, blz. 63-64, 126-128, 185-192, 250-256 en 375-382; jg. 3, I, blz. 122-128, 244-252 en 374-384; II, blz. 122-128, 250-256 en 379-382; jg. 4, I, blz. 64, 124-128, 238-239, 315-320 en 379-382; II, blz. 166-176, 313-320 en 381-383)

Als lid van de Academie Royale de Belgique en in zijn hoedanigheid van "rapporteur,, bij de jury voor de prijzen de Keyn is prof. Vercoullie de opsteller van het jaarlijksch *Rapport du jury chargé de juger... pour les prix De Keyn* in 1903 (*B. A. R. B.*, 1903, blz. 380-384); 1905 (*B. A. R. B.*, 1905, blz. 332-336); 1906 (*B. A. R. B.*, 1906, blz. 255-261); 1907 (*B. A. R. B.*, 1907, blz. 292-296); 1908 (*B. A. R. B.*, 1908, blz. 162-168); 1909 (*B. A. R. B.*, 1909, blz. 172-174); 1910 (*B. A. R. B.*, 1910, blz. 228-229), 1911 (*B. A. R. B.*, 1911, blz. 195-197); 1912 (*B. A. R. B.*, 1912, blz. 195-197).

Als medewerker aan de *Biographie Nationale de Belgique* is prof. Vercoullie de auteur van 77 levensbeschrijvingen van *P.-M. Ramaut* (t. 18, 1905) tot *Synave* (t. 24, 1926-27).

In zijn hoedanigheid van Secretaris van het Willems-Fonds (1891-1921) is prof. Vercoullie de onderteekenaar van 21 algemeene jaarverslagen van deze maatschappij (1892-1913).

Bovendien heeft hij nog medegewerkt aan volgende dag- en weekbladen: *Het Weekblad van Oostende*, *Het Weekblad van Nieuwpoort*, *Gent-Voorwaarts*, *Het Volksbelang* (Gent), *La Flandre Libérale* (Gent), *Het Laatste Nieuws* (Brussel); hij heeft er over allerlei onderwerpen van politiek, zoowel als van wetenschappelijken aard artikels of korte mededeelingen, te talrijk om hier te worden opgesomd, laten in verschijnen.

---

(1) *Pagiae Bibliographicæ*, Brussel, sedert 1926.

Germaansche en andere Philologie.

DE VERGELIJKENDE METHODE IN DE LITTERATUURWETENSCHAP ⁽¹⁾

Die Geschichte einer Wissenschaft verzeichnet nicht bloß Leistungen. In ihrer Geschichte entfaltet sich ihr Begriff, der nicht unberührt bleiben kann von dem Wandel der Generationen. Die wissenschaftliche Arbeit bedarf der Selbstbesinnung, will sie nicht ziellos in der Unendlichkeit des Einzelnen umhertreiben.

H. Usener, 1882.

HEN STEEDS VERDER GEDREVEN TREK NAAR SPECIALISEERING kenmerkt den heelen ontwikkelingsgang der moderne wetenschap : wat een eeuw lang onder 't ééne hoedje der philologie kon gevangen blijven, heeft nu reeds twee ruime gebieden volzet : Taalkunde en Letterkunde, die in het academisch bedrijf der meeste West-Europeesche landen haar eigen leerstoelen hebben verkregen ; en uit de niet onderbroken reeks methodologische vervolmakingen, waardoor ook dit laatste gebied in een aantal scherp van elkaar afgebakende studievakken werd gelegd, heeft ééne meer in 't bijzonder — de methode der vergelijking — zóó krachtig gewerkt, dat wellicht geen tak van wetenschappelijke litteratuurstudie zoozeer als de “ Vergelijkende litteratuurwetenschap „ voor zich het recht mag opvorderen een zelfstandig gebied uit te maken. Teeken hiervan is, benevens een buitengemeen rijke productie, de steeds herhaalde poging om voor den nieuwen tak van wetenschap een eigen methode af te lijnen, er de gangen en wegen van na te gaan, er de kenwaarde van te bepalen : zoo grijpt immers elke disciplien op bepaalde tijdstippen de haar geboden gelegenheid aan, om aan zichzelf en aan naburige kenvormen rekenschap af te leggen van haar bestaansrecht en bestaanswijzen, — om als het ware te komen tot zelfbesinning en zelfrechtvaardiging. Daarom deze bescheiden bijdrage, die wel gedeeltelijk dezelfde gebieden bestrijkt, als de betreurde Kalf, (2) maar diens opstel toch in zooverre kan vervolledigen, als de hier besproken problema's van een verschillend standpunt uit worden bekeken en bijzondere nadruk gelegd op vraagpunten van methodologischen aard en hunne herleiding tot een stelsel van eenigszins wetenschappelijke geslotenheid.

Terwijl de methode der vergelijking vrij vroeg in de 19^e eeuw allerlei nieuwe takken van wetenschap — natuurlijke zoowel als geestelijke — deed ontstaan : vergelijkende taalkunde, rechtsgeschiedenis, godsdienstwetenschap, anatomie, embryologie, archeologie, paleontologie, aardrijkskunde, enz. enz. — is het nog niet voor iedereen uitgemaakt of wel recht op leven is toe te kennen aan het studievak dat

---

(1) Dit is, lichtelijk gewijzigd, de neerslag van een voordracht op het Leidsch Philologen-Congres (1922). De gevierde Jubilaris moge ze van z'n opvolger in den leerstoel der Encyclopedie van de Germaansche Philologie te Gent ontvangen, als een hulde aan zijn meer dan dertigjarige werkzaamheid aldaar, als een uitgesproken getuigenis ook van ons gemeenschappelijk geloof in de onmisbare, hogere eenheid der Philologie, die deze alleen door synthetische pogingen als de hier bedoelde zal vermogen te bewaren, bij de niet te vermijden, maar daarom niet minder gevaarlijke overmaat der huidige specialiseering.

(2) G. Kalf, “ Algemeene en vergelijkende letterkunde „ — 'n serie artikelen in “ Vragen des Tijds „, 1915-1922. Alleen het eerste hoofdstuk heeft methodologisch belang.

nu, vrij algemeen, *vergelijkende litteratuur* wordt genoemd. (1) Niet dat men de methode der vergelijking als zoodanig, toegepast op de producten der letterkunde voor ondoelmatig zou houden : het geldt sinds lang voor een axioma der methodologie, dat alleen langs den weg der vergelijking van verbijzonderd weten tot algemeene kennis is te geraken, en wellicht heeft geen studievak vroeger, dan juist de studie der letterkunde, van de vergelijking zoo doorlopend gebruik gemaakt.

Wat was het anders dan vergelijking met de tragiek van Aeschylus, toen Aristophanes, in zijn "Kikvorschen", — dat eerste en meesterlijk voorbeeld van wat Goethe "productieve critiek", placht te noemen — aan de figuur van Euripides het verval der Grieksche tragedie wilde illustreeren? Aristoteles, Dionysius, Longinus konden alleen door vergelijking, ieder volgens eigen trant en temperament, de wetten die, naar hun beste weten, de verschillende dichtsoorten beheerschten, zoeken te achterhalen. Het schijnt echter niet dat, voor die vergelijkingen, de Grieken reeds de grenzen van hun eigen taalgebied hebben overschreden : hun hooghartig misprijzen voor alles wat niet-Grieksch, wat *barbaarsch* was, zal hier wel het gezichtsveld hebben belemmerd.

Een stap verder doen we bij de Romeinen, waar de vergelijkende blik gaat over minstens twee letterkundige gebieden — een gevende en een ontvangende litteratuur : Macrobius, Quintilianus, Aulus Gellius leggen doorlopende parallelen aan tusschen Homeros en Virgilius, Menandros en Terentius, Demosthenes en Cicero ; — waar Plautus en Seneca hun typen en themata, waar Horatius de voorschriften zijner "Ars poetica", vandaan hebben, zijn toen reeds opduikende vraagstukken die drukke bespreking uitlokken. — Quintilianus gaat zelfs zoover, de esthetische mogelijkheden der twee classieke talen onderling te vergelijken, een voorwerp-tot-onderzoek dat ook nog veel later, over een grooter serie talen uitgebreid (2), steeds opnieuw belangstelling zal wekken. — Cicero doet op menige bladzijde zijner rhetorische verhandelingen denken aan indeelingen die de moderne historische stilistiek eigen zijn : zoo b. v. waar hij in den Azianischen stijl der oude rhetoren twee groepen gaat onderscheiden, een bloemige, gesierde, precieus stijlrichting tegenover een bombastische (3) ; — en nog moderner doet Tacitus aan, die den ontwikkelingsgang der welsprekendheid bij de twee volkeren reeds in een zeker perspectief van bloei- en vervalstadijperken weet te overschouwen en hierbij verband gaat leggen tusschen geestelijke en politieke, esthetische en sociale toestanden.

De middeleeuwen — zoo gemakkelijk voor het minst-critische aller geschiedkundige tijdperken uitgekreten — kenden geen andere vormen van letterkundig onderzoek dan, naast een op de spits gedreven, viervoudige interpretatie der werken, hunne onderlinge vergelijking, hoe rudimentair ook : in de beroemde, wellicht slechts toevallig zoo wonderfijn kenschetsende "Literaturstellen", van Gotfried von Strassburg's "Tristan", is 't een korte maar treffende parallel tusschen Hartman's en Wolfram's stijlkenmerken, die ten grondslag ligt aan de lyrische bewondering voor den een en de scherpe afwijzing van den ander. Het zwaartepunt van Dante's "de vulgari eloquio", is een zeer modern aandoende waardeschatting, door onderlinge vergelijking, van de esthetische mogelijkheden der Romaansche talen en tongvallen. De Vaganten, dat volkje reizende geleerden en half-geleerden,

---

(1) Deze benaming gaat terug op het Duitsche "Vergleichende Literatur", : reeds in 1868 sprak Sainte-Beuve van "littérature comparée", terwijl vroeger (1841) Chaudes-Aigues in z'n "Ecrivains modernes de la France", nog van "littérature étrangère comparée", had gesproken.

In Duitschland spreekt men echter meer van "Vergleichende Literaturgeschichte", — nu ook, sedert de verruiming van het vak, van "Vergleichende Literaturwissenschaft". In Frankrijk hadden ook vroeger Villemain (1842), Puibusque (1843) en Benloew (1849) het reeds over "histoire comparée des littératures", gehad, wat bij de Italianen — die al zeer spoedig voor het nieuwe studievak zijn gaan voelen — "Storia comparata delle letterature", geworden is. De officieele Fransche examen-benaming is "Littératures modernes comparées", : dat wordt dan voor enkelen "histoire des littératures comparées". Op het Duitsch "Vergleichend", gaan terug J. Texte's benaming "critique comparative", de Engelsche "Comparative Literature", en de Scandinafsche "Sammenlignende Litteraturhistorie", Texte (1898) heeft ook den term "Littérature Européenne", geprobeerd, die vooral in Engeland bijval beleefde. (cf. Saintsbury's *Periods of European Literature*), en die ook wel Kalff's benaming "West-Europeesche Letterkunde", zal hebben in 't leven geroepen. Al die afwijkende naamgevingen wijzen natuurlijk op verschillen in de begrenzing van het onderzoeksobject en van de wetenschappelijke probleemstelling. Zoo ook wanneer H. Schück van "Allmän Litteraturhistoria", gewaagt! Later zal blijken dat ieder der namen voor een onderdeel onzer studie zou bruikbaar zijn en de term "Vergelijkende litteratuurwetenschap", het ruimste begrip geeft.

(2) Norden, *die Antike Kunstprosa*, Leipzig, I³ (1915), p. 140.

(3) Norden, o. c. I, 140; ook J. Marouzeau, *Pour mieux comprendre les textes latins*, *Revue de Phil., de Litt. et d'Hist. anc.* XLV (1921), p. 149 ss.

met hun internationaal verkeersmiddel, het scholastisch latijn, waren cultuur-bemiddelaars van zeer cosmopolitische beteekenis.

Vergelijking, maar van een minder sympathieke soort, gaf ons de critiek der Renaissance, deze bij uitstek cosmopolitische geestesbeweging, die alle moderne letterkunden met de kiemen van een zelfde kunstopvatting bevruchtte : doorlopende vergelijking, nl. met de classieke vormen, als de eenig-erkende normen van stijl, de absolute en uiteindelijke toetssteenen voor alle schoonheid. Van Daniello's "Poetica", (1536) tot La Harpe's "Cours de Littérature", (1786) gaat dat neo-classieke dogma als een bevrozende tocht doorheen de critiek : geen zaligheid buiten de navolging der Ouden. "On croyait — zegt van Tieghem (1) — à la fixité des espèces animales, comme on croyait à la fixité des genres littéraires; comme on croyait à l'immobilité de l'esprit humain, on considérait ces genres comme des types *ne varietur* de la production intellectuelle, comme des formes une fois données où devait se couler à jamais la matière littéraire. Cette doctrine a revêtu son aspect le plus rigoureux entre les mains de nos théoriciens français du XVIIe et du XVIIIe siècle; elle n'a été combattue que par de rares et hardis précurseurs... Elle est essentiellement esthétique dans son principe, déductive dans sa méthode, dogmatique dans ses conclusions ...

Het zou een op zichzelf leerrijk en belangwekkend onderwerp zijn te onderzoeken hoe dat dogmatisch standpunt in een relativistische litteratuurbeschuwing gaat omslaan, hoe de letterkundige critiek van esthetiseerend gaat historisch worden, en hare methode uitgroeien van deductief tot analytisch eerst en inductief daarna. Von Lempicki is die omwenteling voor Duitschland aan het schetsen in een uitvoerige doxographie, waarvan het eerste deel niet werd onthaald zooals de voortreffelijkheid en de grootsche opzet ervan zouden hebben verdiend (2). Encyclopedisch aangelegde denkers en polyhistoren als Baco, Leibniz en Bayle mogen reeds zeer vroeg de kennis-critische gronden van het litterair bedrijf hebben doorschouwd en een bruikbare methode omschreven, hiermee bleef men nog zeer ver van 'n eenigszins adequate wetenschappelijke verwezenlijking. Worden in Morhofs "Von der Teutschen Poeterey Ursprung und Fortgang", (1682) reeds uitzichten op de Europeesche litteratuur gevonden, waar ook de Nederlandsche woordkunst haar plaatsje krijgt, eerst met het ontwaken en hóóg opslaan der nationale driften, gaat men den weg op eener stelselmatige en veelomvattende litteratuurvergelijking. En het mag een wel zonderling samentreffen heeten, dat een studievak waaraan, in den loop der 19de eeuw, zoo menige edelmoedige droom van wereldburgerschap zich heeft gevoed, door geen factor zoo werkdadig en aanhoudend werd in de hand gewerkt, als door den nationalistischen naijver onder de volkeren. Of was het geen prikkel tot steeds dieper doordringende vergelijking, toen Batteux den Germaanschen geest voor radicaal-onvermogen uitgaf in zake schoonheid over 't algemeen en litterairen smaak meer in 't bijzonder, waartegen Breitinger, Bodmer, Gottsched, Malaspina (3) e.a. zich in scherp verweer gingen schrap zetten, en uitpakten met al wat de eerbied-afdwingende archeologen-verzamelwoede van Fabricius, Hickes e.a. in de vorige eeuw aan getuigenissen van Germaansche kunstvaardigheid had opgestapeld? Zooals anderzijds ook reeds vroeger de jarenlange en drukke, de beruchte "Querelle des Anciens et des Modernes", de litteraire critiek tot steeds duidelijker formuleering had verplicht, zoodat Perrault's "Parallèles des Anciens et des Modernes", (1688-1697), Saint-Evremond's "Œuvres", (Amsterdam 1739), Fontenelle's "Digressions sur les Anciens et les Modernes", (1688) 'n voortdurende verdieping van het litterair-esthetisch inzicht beteekenden en meteen 'n fundeering van het litterair-vergelijkend standpunt. De encyclopedische verzamelwerken van de 18de eeuw — Polyhistor, Introductio universalis in notitiam rei literariae, Conspectus reipublicae literariae, en hoe ze verder heeten mogen (4) — zijn, ondanks hun chaotisch uitzicht, toch evenzooveel mijlpalen geweest op den weg die leidde naar onze wetenschap.

Hierop volgen dan, nog steeds in het teken en in den dienst van de nationale zelfbewustwording, de eerste proeven van samenhangende litteratuurgeschiedenis der groote moderne naties : Tiraboschi in Italië (1771), Gray en Warton (1774) in Engeland, de Bénédictins de S. Maur (1735) in Frankrijk,

---

(1) P. Van Tieghem, La notion de littérature comparée, in "Revue du Mois", I (1906), p. 268 vlg.

(2) S. von Lempicki, Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft bis zum Ende des 18ten Jahrhunderts, Göttingen 1920.

(3) Cfr. G. Paris, Mélanges (geciteerd door J. Texte, Etudes de Littérature Européenne, Paris 1898, p. 9).

(4) Men zie de overzichtelijke lijsten ervan in R. F. Arnold, Allgemeine Bücherkunde zur neueren deutschen Literaturgeschichte 2, Berlin 1919, p. 39 vlg.

Koch's "Compendium,, in Deutschland (1790) : deze en soortgelijke werken maken den samenvattenden blik over de letterkundige productie der moderne kultuurvolkeren pas goed mogelijk. En gelijken tred hiermee houdt de litteraire critiek en theorie, die nu ook buiten de nationale grenzen durft en niet meer uitsluitend haar canones ontleent aan de esthetische normen van de Oudheid. Het is trouwens 'n gezegende tijd voor al wat zich als cosmopolitisch aanmeldt : de litteraire alleenheerschappij van Frankrijk loopt naar 't eind; Engeland en Deutschland gaan nu, naast Frankrijk, in Westelijk Europa den toon aangeven (1). Levendige belangstelling — ook, en soms meest — voor wat in vreemde litteraturen kiemt en groeit, blijkt in allerlei tijdschriften met internationale allures : het "Journal Etranger,, in 1760; "L'Année Littéraire,, van 1754 af; "Le Journal des Savants,, (sedert 1665 àl); "Le Mercure de France,, (1672 àl), "La Revue Européenne,, (1824) slaan bres in de traditionneele nationale vooringenomenheid van de Franschen, terwijl in Deutschland allerlei "Acta Eruditorum,, "Gelehrte Zeitungen,, "Gelehrte Nachrichten,, "Büchersaal,, "Bibliothek der schönen Wissenschaften und freyen Künste,, "Acta Literaria,, "Magazine,, en wat dies meer, 'n allerdrukst inter-Europeesch geestelijk verkeer in de hand werken. Kleine naties gaan er ook in betrokken worden : Nederland op de allereerste plaats, dat, 'n goed stuk van de 18e eeuw lang, de drukkerij van Europa verdient te heeten : Bayle's "Nouvelles de la République des lettres,, en wat er verder van die soort uit Holland in West-Europa mag verspreid worden, heeft algemeene beteekenis. Het einde van de 18e eeuw is daarenboven de tijd, wanneer de hoogste toppen der Europeesche litteratuur ook Europeesche belangstelling beginnen gaande te maken : Dante wordt door den jongeren Schlegel geopenbaard, Shakespeare door Herder tegen Voltaire en Ducis in bescherming genomen, Calderon door den ouderen Schlegel met heel den Spaanschen litteratuurbloei aan Westelijk-Europa bekend gemaakt ! En de verdiend-hooggeroemde Duitsche vertaalkunst van Herder, de Schlegel's, Wieland, Voss, Tieck, Gries, Kurz, e. a. laat, naar een woord van Goëthe, dit jonge cultuurland "ein Hauptschritt zur Kultur machen, wenn sie fremde Werke in ihre Sprache übersetzt,, (2). In een aldus met cosmopolitisme doordrenkte atmosfeer is het, dat in Goëthe woorden kiemen als dit : "Ich sehe mich gern bei fremden Nationen um und rate jedem es auch seinerseits zu thun. Nationalliteratur will jetzt nicht viel sagen; die Epoche der Weltliteratur ist an der Zeit, und jeder musz jetzt dazu wirken, diese Epoche zu beschleunigen,, (2); — en Mad. de Staël uit zich niet anders, in dit woord vol schoone menschelijkheid : "Il faut désormais avoir l'esprit européen,,.

Begrijpelijkerwijs staat alles wat in de eerste helft der XIXe eeuw en zelfs nadien nog van dien eclecticisch-Europeeschen geest in onze groote cultuurlanden zou getuigen tamelijk ver van de hedendaagsche opvatting eener vergelijkende litteratuurwetenschap. Voorbarige veralgemeening, overzichten-in-vogelvlucht waarbij ieder secure detailstudie had ontbroken, fijn-esthetische invallen en warm-aandoende welsprekendheid, maar bij een volkomen gebrek aan grondigheid van onderzoek en strengheid van wetenschappelijke methode : dat teekent altijd één of ander deel van het aanzienlijke werk, door Herder, de Schlegel's, Mad. de Staël; P. Andrès, Vico en Denina; Simonde de Sismondi, Fauriel, Villemain, Ch. Magnin, Ginguené, Ozanam, Ampère, Blaze de Bury, Eichhoff, Benloew, Edelestand du Ménil, Phil. Chasles, Sayous, Puibusque; Hallam, Rosenkranz, Carriere, Marc-Monnier, E. M. Caro, Mézières, P. Stapfer en zelfs nog Sainte-Beuve, Em. Gebhart, Taine, Aug. Filon, A. Chuquet, A. Bossert e. a. bijeengebracht. Zoo'n groot onderscheid valt er niet waar te nemen tusschen het werk van deze academisch, universitair-gekleurde internationale historiographie der Europeesche letterkunde en de cosmopolitisch-geïnteresseerde letterkundige critiek van geestelijke bemiddelaars tusschen de naties, als Victor Cherbuliez, Ernest Dupuy, Emile Montégut, Amédée Pichot, Ch. de Rémusat, Ed. Rod, Saint-Marc Girardin, Edmond Scherer, Saint-René Taillandier, J. J. Weiss, Th. de Wyzewa, Gosse, G. Brandes, Busken-Huet, Pierson, Byvanck, Conrad, Muret, Van Hamel en zooveel anderen wier belang voor den groei eener vergelijkende litteratuur-wetenschap nog onvoldoend werd geteekend. Hoewel dat alles nog veel aan oratorischen vormlust offert, werden hier de eerste en vaak definitieve kaders geleid waarin de stoffen van het later détail-onderzoek zich als vanzelf zouden ordenen.

(1) Goed wordt de lijn hiervan geteekend door L. Reynaud, *Le Romantisme. Ses Origines Anglo-Germaniques*, Paris, 1926. Maar de conclusies zijn bekrompen-nationalistisch.

(2) Goëthe, *Weim. Ausg.* I, 40; 303.

De ontwikkeling der verschillende philologieën tot organische studievakken aan de West-Europeesche academies; de daarmee-gepaard-gaande uitbreiding van het tijdschriftenwezen, waardoor tot onderzoek van allerlei kleinere studieobjecten wordt geprikkeld; de verplichte doctorale dissertaties, waarvoor de nieuwe disciplien een onuitputtelijke bron van onderwerpen werd: dat alles werkte evenzeer in de richting eener steeds omvangrijker wordende litteratuur-vergelijking. Voeg daarbij, in Oostelijk zoowel als in Westelijk-Europa, een verhoogde internationaal-litteraire belangstelling: ook het ruimer letterkundig publiek — the general reader! — gaat met nieuwsgierige sympathie zich in Engelsche, Spaansche, Duitsche, Scandinafsche, Russische, Italiaansche, ja zelfs Oriëntaalsche poëzie inleven, en het zijn Ibsen, Sudermann, Hauptmann, Peres Galdos, Ruskin, Gorki, Nietzsche, Maeterlinck, Etchegaray, Walt Whitman, Rabindranat Tagore, Strindberg die groote populariteit genieten, waar enkele jaren vroeger het litterair leven nog zeer eng-nationaal omrasterd was. Het modern-humanistisch onderwijs, met z'n beter en veelzijdiger studie van de groote Europeesche talen, is hiervan wellicht de werkzaamste factor geweest: en gaan nu tijdschriften en dagbladen, die angstvolle volgelingen van den smaak der groote massa, zich vullen met referaten over en biographieën van die litteraire grootheden uit West en Oost, dan is de vergelijkende litteratuurbeschouwing weer zooveel dichter tot ons gebracht. Ook hieruit groeien tenslotte allerlei, hoewel voorloopige, toch immer leerrijke rubriceeringen en filiaties, die de ontzagwekkende stof vroeg of laat binnen passende kaders krijgen. Het heele bedrijf erlangt dan ook z'n academische consecratie, wanneer, vooral nà 1900, in Frankrijk, Italië, Duitschland en het ook wetenschappelijk steeds progressistisch-gezinde Amerika, problemen van moderne en zelfs allermooiste litteratuur den drempel der Universiteit overmogen, en in Duitschland de onverkwikkelijke en nog niet heelemaal geluwde strijd gaat ontbranden, tusschen de oudere "Germanistik," en de "Neuere Literaturgeschichte,,"

Dit laatste land, met zijn in schijn tegenstrijdige en elkaar toch zoo voordeelig aanvullende voorliefden voor nauwgezet onderzoek van het allerkleinste eenerzijds, en anderzijds voor ruim-geziene panorama's, stoute syntheses, monumentale encyclopedieën, raapt dan gaandeweg de vele draden op, waaraan de litteratuurvergelijking heeft gesponnen en verwerkt ze tot de georganiseerde disciplien die we thans kennen. Oorlogsneurose kan dat een tijdlang bij Duitschland hebben miskend: onverdachte, vooroorlogsche getuigenissen, uit Frankrijk b.v.b., spreken er luid voor. Dit zei o. a. J. Texte in 1898: "Malgré quelques tentatives curieuses, mais isolées, la critique comparative n'est pas née en France. Elle a pris pleinement conscience d'elle même en Allemagne, et elle est sortie, avouons-le, d'une révolte contre le despotisme du joug français,," (1). En dit andere P. Van Tieghem: "Là (en Allemagne) étaient nées les études comparatives en tout genre.... Là, les essais hardis et parfois chimériques de la période des génies originaux ou de leurs successeurs directs ont été continués, rectifiés, élargis,," (2).

Niets bracht er de disciplien als georganiseerd studievak vlugger vooruit dan de stichting, in 1887, van M. Koch's en L. Geiger's "Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte,," (3). Al dadelijk treft in de eerste serie van dit gewichtig tijdschrift, de groote rijkdom der behandelde problemen. Het aantal standpunten, van waaruit de litteraire feiten worden bekeken, is aanzienlijk vermeerderd, een vrij volledig schema voor den gang van het comparatistisch onderzoek geschetst. De oppervlakkige parallel-methode van vroeger komt er nog slechts bij uitzondering in voor: voor goed wordt, met het inhalen van de Folklore, de band herknoot tusschen zoogenoemde Volks- en Kultuurkunst; over den ganschen omvang van het Schoone worden de grensgebieden geëxploreerd, zoo b.v. de verhouding tusschen litteratuur en muziek; een methode voor het stelselmatig onderzoek der motieven — neem b.v. het wenschmotief — wordt uitgewerkt; de kunstmatige schutsels die antieke en moderne litteraire vormen van elkaar scheidden, worden neergehaald, zoodat het gevoel van verwantschap gaat aansterken, tusschen alle vormen van de menschelijke gevoeligheid; — bodemvaster wetenschappelijkheid leert ook het belang inzien van kleinere vraagcomplexen als de bibliographie van het comparatisme, de kwestie der vertalers en andere bemiddelaars tusschen de naties; algemeener samenhangen dan tusschen twee werken, schrijvers of landen worden reeds vagelijk vermoed, en hiermee de mogelijkheid

(1) J. Texte, o. c., p. 9.

(2) P. Van Tieghem, l. c. (1906), p. 273.

(3) Eigenlijk stichtte Geiger, 1886, een "Vierteljahrsschrift für Kultur und Literatur der Renaissance,," dat in 1888 met Koch's Zschr. samenviel tot 1900, en dan van 1904-1910 onder gewijzigde redactie verscheen.

geboden om nu voor 't eerst wat dieper door te dringen in algemeen-Europeesche stroomingen als, b.v. de Romantiek, of in de ontwikkelingsgang en -wetten van de litteraire genres.

In 1901 begint voor dit gewichtig orgaan van het Duitsch Comparatisme de crisis : het zal wel niet geheel een strijd van personen zijn geweest, die Koch aanzette om het "Zeitschrift für Vergleichende Literaturgeschichte", van dat jaar af, bij denzelfden uitgever Felber, in de handen van Wetz en Collin te laten, en zelf 'n nieuw orgaan op te zetten "Studien zur Vergleichenden Literaturgeschichte", (Berlin, F. Duncker). Veel duidelijker gaan de "Studien", den weg op van het détail-onderzoek; niet altijd ontloopen ze 't gevaar van het "Kleinliche", het "Banausische". Invloedjes van persoon op persoon, soms van zeer ondergeschikte, — van werk op werk, soms van terecht vergetene, laten niet onzelden dat gevoel van onbevredigdheid na, waarbij Göthe uitriep :

"Im Kleinlichen fröstelt der Kleinliche bebend",

Beide tijdschriften zijn er trouwens intusschen in geslaagd hun gewonen staf van Duitse medewerkers aanzienlijk uit te breiden in den vreemde, hoewel ook elders, in Amerika b.v., pogingen gedaan werden om eigen tijdschriften voor 't zelfde studieobject in 't leven te roepen.

G. E. Woodberry's en Spingarn's "Journal of comparative Literature", (New-York 1903) moest het na één jaar reeds afleggen ; en het duurde tot 1913, vooraleer een ander groot comparatist, een niet-periodische reeks comparatistische monographiën zou opzetten : Arturo Farinelli in z'n "Literature Moderne",

Erg-neutraal zal men dan ook de nuchtere woorden vinden waarmee Professor Baldensperger, de eerste comparatist van Frankrijk en een der grootste van de wereld, deze meer dan twintigjarige werkzaamheid van Koch resumeerde : "La Zeitschrift de M. Koch travaillait depuis quelque temps dans le même sens", (1). Zelfs bij den vijand zoekt ernstige wetenschap niet tot een onbeduidend bijkomstigheidsje te vervlakken, wat onbevangen oordeel heeft leeren inzien als een der fundamenteelste hulpmiddelen in den uitgroei der vergelijkende litteratuurstudie tot een wetenschappelijk systeem.

Tot zoover haar ontwikkelingsgang. Hoe ziet er de bouw uit, die gaandeweg op het druk bewerkte terrein is op gaan rijzen ; hoe kregen de vele problemen, waaraan de comparatist zich wijdt, die vastheid en geslotenheid die losse onderzoeksobjecten tot een stevige, wetenschappelijke disciplien plegen te maken?

Wie zich rond en om 1900 aan de beantwoording van deze methodologische vraag hebben gewaagd (2), verdeelden de comparatistische studies over drie hoofdzakelijke werkgebieden : gaande van het meer bijzondere naar het algemeene, onderscheidten ze 1° het nagaan van den invloed van een bepaald werk op 'n ander werk in den vreemde; 2° de studie van den bijval van een bepaald schrijver in één of meer vreemde letterkonden; 3° 'n parallel van twee of meer litteraturen, met het oog op 'n levend, oorzakelijk verband dat tusschen haar kan hebben bestaan. Thans ziet zich de comparatist reeds vóór een ingewikkelder systeem van vergelijkende methodes geplaatst. En de vier of vijf geleerden die in den laatsten tijd elk op beurt een stelsel van vergelijkende litteratuurwetenschap hebben

---

(1) Revue de littérature comparée, I, (1920), p. 22.

(2) Nog zoo laat als 1907 liet zich R. M. Meyer, Grundriss der neueren deutschen Literaturgeschichte 2, Berlin, 1907, p. 63, als volgt uit : "Die vergleichende Literaturgeschichte, an deren Berechtigung ich allerdings glaube, hat sich noch nicht so weit entwickelt, dasz sie als selbständige Hilfswissenschaft in Betracht käme". En nochtans hadden toen reeds de volgende methodologische uiteenzettingen over het vak 't licht gezien : E. Rod, De la littérature comparée, Genève, 1886; J. Kohler, Aesthetik, Philologie und vergleichende Literaturgeschichte, in Zfvgl. Literaturgesch. I, (1887), p. 117; W. Wetz, Ueber Begriff und Wesen der vgl. Lit. geschichte, in z'n "Shakespeare", Worms, 1890, p. 1-43; L. P. Betz, Kritische Betrachtungen über Wesen, Aufgabe und Bedeutung der vergleichenden Literaturgeschichte, in Zfranzösische Sprache und Literatur, XVIII, (1896), 3; ook herdrukt in z'n "Studien zur vgl. Literaturgeschichte, 1902, p. 1 vlg.; H. C. Müller, L'Etude Scientifique de la Litt. Comparée, in Rev. intern. de l'Ens., 1898; E. Elster, Weltliteratur und Literaturvergleichung, in Herrig's Archiv f. n. Sprachen CVII, p. 33 vlg.; J. Texte, Revue Internationale de l'Enseignement, Paris, 1893, p. 263; en later : "L'histoire comparée des Littératures", in Revue de Philologie française et de littérature, X, p. 241 vlg.; ook als inleiding op L. P. Betz, Bibliographie 2, 1904; H. M. Posnett, The science of comparative Literature, in Contemporary Review, 1901, p. 854-872; B. Croce, La letteratura Comparata, in "La Critica", (20 Jan. 1903); P. Van Tieghem, La notion de littérature comparée, in Revue du Mois, I, (1906), p. 268-291; Brunetière, La littérature Européenne, in Annales internationales d'histoire, Paris, 1901, p. 5-38; C. M. Gayley, What is comparative Literature? in Atlantic Monthly, July 1903, p. 56-68.

ontworpen (1), dringen eensgezind aan, zonder het detail-onderzoek te onderschatten, op de noodzakelijkheid van een organischer, op steeds geslotener synthesis bedachte comparatistische werkzaamheid. “On n’arrive”, zegt Van Tieghem (o. c. p. 4) “à une connaissance digne d’être dite scientifique qu’en appelant la synthèse à utiliser les matériaux fournis par l’analyse... Niemand betwist de verdienste van werken, waarin de affiniteit tusschen Werther en René b.v. wordt onderzocht (2), of hoe Stendhal in Italië werd onthaald en nagevolgd (3), of nog specialer de bijval van Lamartine’s “Premières Méditations”, in de Hollandsche letterkunde, binnen ’n bepaald tijdsverloop (4) : want bij dergelijk onderzoek naar de bronnen van ’n bepaald werk of schrijver [**Quellenforschung, crénologie**] of naar den invloed en bijval van ’n bepaald schrijver [**doxologie of doxografie**] (5) gaat het toch altijd om ’n werkelijk-causaal verband, is er levende betrekking geweest tusschen de vergeleken werken of schrijvers.

Het zwaartepunt, bij die soort studies, ligt begrijpelijkerwijs in de notie “beïnvloeding... De comparatist is iemand die oog heeft voor de uiterlijke en vooral innerlijke teekenen die deze beïnvloeding verraden in ’n litterair werk of ’n geheel litterair tijdsgewricht. En deze teekenen zijn van velerlei soort! Het kunnen feiten zijn van episodischen, biografischen aard, die de beïnvloeding direct verklaren: b.v.b. persoonlijke omgang van dichters als Gezelle en F. Faber, Longfellow en Freiligrath (6); of ook reizen en langdurige verblijven in den vreemde, wat b.v.b. zwervers over land en zee, zoekers naar het nieuwe en cosmopolitische in de geestelijke wereld, tot zoo dankbare studieobjecten maakt voor den comparatist, omdat zij juist de bemiddelaars worden tusschen elkaar zoekende en aanvullende cultuurgebieden. Zoo is, voor den comparatist, 1131 ’n gewichtig jaar, wanneer priester Konrat z’n Fransche reis maakt, en z’n “Ruolandes Liet”, naar huis meëbrengt; zoo zijn de intellectueel-geïnteresseerde emigranten belangwekkende persoonlijkheden, zij die toch machtig bijdroegen tot de verspreiding van internationale geestesstromingen, al heetten ze niet altijd Descartes, Voltaire, Rousseau, Chateaubriand, Mad. de Staël, Carlyle of Gérard de Nerval (7).

Maar de invloed van dergelijke pioniers van het cosmopolitisme zal daarom niet altijd specifiek-letterkundig zijn nà te gaan, zoodat de comparatist met hen heel wat in de litteratuurgeschiedenis dreigt binnen te halen, wat wij niet gewoon zijn voor woordkunst te houden. Ook dat is intusschen geen groot kwaad; want hier worden dan elementen aangebracht die de vergelijkende litteratuurhistorie haar onmisbaren achtergrond van sociale- en zedengeschiedenis zullen verstrekken. Wat de comparatist ervan in z’n litteratuurbeeld zal verwerken is dan enkel ’n kwestie van smaak: hij vergete alleen maar niet dat litteratuurstudie ’n fraaie kunst tot onderzoeksvoorwerp heeft! Binnen die methodologische grens is o. m. de rol dezer “introduceurs”, of bemiddelaars tusschen twee of meer litteraturen van belang voor ons studievak, met het oog op de min of meer onberedeneerde, anonyme en dus te gereedelijker gang-

---

(1) Het zijn : **F. W. Chandler**, (Cincinnati) *The Comparative Study of literature*, Cinc. 1911; **R. Sturel**, *Discours à la distribution des prix du lycée de Beauvais*, 1913; **P. Hazard**, *Les récents travaux en littératures comparées. Essai de classification*, in *Revue Universitaire* XXIII, (1914), T.I., p. 112, 212; **G. Kalf**, *Algemeene en vergelijkende literatuurgeschiedenis*, in *Vragen des Tijds*, 1915, I p. 451; **F. Baldensperger**, *Où nous en sommes. Examen de conscience d’un comparatiste*, in *Revue Universitaire*, 1919, II, 260; id. *Littérature comparée, Le mot et la chose*, in *Revue de littérature comparée*, I, (1921), p. 5; **P. Van Tieghem**, *La synthèse en histoire littéraire. Littérature comparée et littérature générale*, in *Revue de Synthèse Historique* XXXI, (1920), p. 1-27; en van hem ook de jaarlijksche rubriek in dat tijdschrift over “*Les principaux ouvrages récents de littérature générale et comparée*”, (jg. 1912-1926); **E. Partridge**, *The comparative study of literature*, in *A Critical Medley*, Paris Champion, 1926; **O. J. Campbell**, *What is comparative Literature*, in *Essays in memory of B. Wendell*, Cambridge Harvard U. P., 1926. Onderscheiden tijdschriften geven thans geregeld “*Forschungsberichte*”, over comparatisme; **H. Tronchon** houdt de rubriek in *Revue Universitaire* (December 1926) en **A. Chevalley** in *Mercure de France* (Januarie 1927).

(2) **P. Hainrich**, *Werther und René*, Greifswald, 1921.

(3) **A. Giglio**, *Stendhal e la letteratura italiana*, Milano, 1921.

(4) **JH. Kool**, *Les premières Méditations en Hollande de 1820 à 1880*, Paris, 1920.

(5) **Van Tieghem** stelde deze terminologie voor, naar de Grieksche woorden *krênè* = bron en *doxa* = reputatie, bijval, roem.

(6) **M. Appermann**, *H. W. Longfellow’s Beziehungen zu F. Freiligrath*, Münster, 1916.

(7) De “*Bibliothèque de la Revue de Littérature Comparée*”, (Paris, Champion, I - XXXII, 1919-1927) schijnt met ’n zekere voorkeur het probleem dezer bemiddelaars te onderzoeken: dln VIII, XX, XXII, XXIII, XXVI en menig artikel uit de *Revue* zelf behandelen’t. Vooroorlogsche werken in die richting waren bvb. : **A. Burri**, *Sinner von Ballaigues*, Berner Diss. 1912; **M. Bourgeois**, *J. M. Synge and the Irish Theatre*, London, 1913; **I. F. Treat**, *Un cosmopolite italien du 18e siècle* : Francesco Algarotti, Trévoux, 1913.

bare taxering van 't eene volk door 't andere: het onderzoek naar dergelijke nationale, eenzijdige, algemeen-verspreide opvattingen van den vreemde, zooals die zich uitspreken in kunst en litteratuur, geniet tegenwoordig 'n zekere voorliefde bij de comparatisten (1).

Duidelijker-litteraire en gemakkelijker-registreerbare teekenen van beïnvloeding zijn de feiten van onmiddellijke navolging, die zich als klakkelooze, *naïeve*, of als bewust of onbewust *scheppende* navolging voordoet. De laatste vorm van navolging getuigt natuurlijk van 'n dieper beïnvloeding, en tevens van 'n zekere congenialiteit tusschen model en navolger: want in ons galmt enkel datgene na, waarvan reeds iets in onze eigen geaardheid aanwezig was, en dat riep die invloeden in ons wakker. Beide vormen van beïnvloeding zijn nu zoo alzijdig mogelijk na te gaan naar stoffen, vormen en probleemwereld van de vergeleken werken of schrijvers. De comparatist maakt jacht op vermeldingen, citaten, vertalingen, besprekingen in tijdschrift of dagblad, memoires, briefwisseling, plastiek, muziek, parallelbewerkingen: maar wie een weinig thuis is in de comparatistische literatuur weet dat op dit gebied die werken talrijker zijn, waarin de uiterlijke, oppervlakkige beïnvloeding wordt bestudeerd, dan de andere. Er is ook daàrvoor voor onze wetenschap wel menig nuttige wenk te halen, indien de navorscher met fijnen tact het wezenlijke van het schijnbare heeft weten te schiften. Maar "la tentation n'est que trop grande", zegt Estève (2), "de subordonner les œuvres les unes aux autres et, en se fondant sur des ressemblances extérieures et formelles, de conclure à une parenté étroite et à une réelle filiation. Imiter n'est pas toujours comprendre ni s'assimiler.", De waarde van veel werk op dit gebied hangt samen met de omstandigheid of 'n schrijver hierbij aan *l'esprit géométrique* dan wel aan *l'esprit de finesse* heeft gehoorzaamd. Deze laatste zal den ernstigen comparatist weerhouden van de bekoring om lichtvaardig zich te wagen aan karakteristieken in globo van geheele litteraturen: men kan 'n schrijver, 'n groep, 'n heele periode zelfs op vrij gelukkige wijze in lapidaire formules uitdrukken; niet 'n heele literatuur (3)! Het is uiteraard gemakkelijker de problemen der beïnvloeding na te gaan van werk tot werk of van schrijver tot schrijver, dan van literatuur tot literatuur: dit omvangrijker probleem krijgt immers niet z'n oplossing door een eenvoudig sommetje van al de in werken en schrijvers bijeengezochte details; de manier waarop een heele literatuur reageert op één of ander litterair verschijnsel moet ook verklaring vinden in, en tevens op haar beurt verklarend worden vóór de psychologie van dat volk. De demographie moet dus aan de vergelijkende literatuurwetenschap richtsnoeren verstrekken en bewijsmateriaal bij haar opdoen tevens.

Bij de techniek van soortgelijke onderzoekingen werd al te dikwijls bij uiterlijkheden stilgestaan: al de getuigenissen van beïnvloeding werden op 'n zelfde plan gesteld — citaten, beoordeelingen, toespelingen, vertalingen en adaptaties. Slechts fijner-bewerktuigde navorschers hebben op dit gebied blijvende uitkomsten geboekt: vooral die uit de Fransche school — Baldensperger (4), Estève (5), Bertrand (6), Carré (7), Van Tieghem (8), Tronchon (9), Lirondelle (10), Thomas (11), e. a. (12). Zij

(1) De beste werken van dat type komen uit Frankrijk: bvb. **Loth**, *La France et l'Esprit Français jugés par le Mercure de Wieland*, Paris, 1913; **Chinard**, *L'Exotisme Américain dans la littérature Française au XVIe siècle*, Paris, 1911; **id.** *L'Amérique et le rêve exotique dans la littérature Française au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Paris, 1913; **A. Bisi**, *L'Italie et le romantisme Français*, Milano, 1914; **J.H. Kelly**, *England and the Englishman in German literature of the 18th Century*, New-York, Columbia, Un. 1921; **A. Ludwig**, *Deutschland und Deutsche im Englischen Roman des 19^{en} und 20^{en} Jahrh.*, in GRM. V (1913) 22 vlg.

(2) **Estève**, *Byron et le Romantisme Français*, Paris, 1907 p. IX.

(3) Redevoeringen als **Elster's** *Deutschtum und Dichtung* (Marburg 1915) zijn voor 't gevoel van 'n ernstig comparatist opgeschroefde oorlogsyriek of bedenkelijke auto-suggestie bij 'n man van zoo'n gehalte.

(4) **F. Baldensperger**, *Goethe en France 2*, Paris, 1920.

(5) o.c. 1907.

(6) **J. J. Bertrand**, *Cervantès et le Romantisme Allemand*, Paris, 1914.

(7) **J. M. Carré**, *Goethe en Angleterre*, Paris, 1920. Cfr. hierbij het zeer gewichtig artikel van **Cazamian** in "Revue Germanique", 1921, p. 371.

(8) **P. Van Tieghem**, *Ossian en France*, Paris, 1917; **id.** *Ossian et l'Ossianisme*, Groningen, 1920.

(9) **H. Tronchon**, *La fortune intellectuelle de Herder en France*, Paris, 1920.

(10) **A. Lirondelle**, *Shakespeare en Russie*, Paris, 1912.

(11) **A. B. Thomas**, *Moore en France*, Paris, 1911.

(12) Het beste wat in den laatsten tijd over dit onderwerp methodologisch werd geschreven las ik bij **A. Morize**, *Problems and Methods of literary history*, Boston s.d. (1923), p. 225 vlg., en bij **G. Rudler**, *Les techniques de la critique et de l'histoire littéraires*, Oxford, 1923, p. 117-175. Cfr. ook **F. Boillot**, *The methodical study of literature*, Paris, 1924, p. 43. Onder de

onderzoeken niet alleen kwantitatief maar ook en vooral kwalitatief : in hoeverre werd de vertaling 'n adaptatie, ja zelfs 'n deformatie van 't oorspronkelijke en waarom; hoe ontwikkelde zich de kunst van vertalen; wordt de opvatting van 't getrouwelijk vertalen anders bij verloop van jaren; wanneer en tengevolge van welke gewijzigde omstandigheden krijgt 'n bepaalde litteratuur voor het eerst 'n getrouwe weergave van 'n bepaald schrijver uit den vreemde; houdt dit verschijnsel wellicht verband met ondergang of opkomst van bepaalde esthetische idealen, gewijzigde levensbeschouwing, verschuiving van politieke of sociale verhoudingen? Wat kan de antipathie, de bevechting verklaren die 'n schrijver of werk ondervonden?

Doxologische en crenologische werken die op deze en soortgelijke vragen antwoord geven zijn van ontzaglijk-groot nut en worden het nog oneindig meer indien men eenmaal komt tot eenige organiseering van het onderzoek : tot nogtoe heeft het dit laatste geheel ontbroken aan 'n organisch plan, zoodat schrijvers, werken, tijdschriften uit de meest verschillende landen en tijden monografisch onderzocht werden, zonder dat hierbij werd uitgezien naar de mogelijkheid om het vele detail-onderzoek aan de idee eener hoogere eenheid te onderwerpen, het in 'n bepaalde synthetische richting te doen gebeuren. Het groot comparatistisch orgaan van Baldensperger en Hazard — *Revue de Littérature Comparée*, Paris Champion, 1920-1927 — werkt, met zijn *Bibliothèque*, nu reeds twee-entertig deelen rijk, verdienstelijk in die richting; en ook van de Amerikaansche centra van comparatisme, met hun onuitputtelijke hulpmiddelen, mocht worden gewenscht dat zij bron- en invloedproblemen op 'n hooger plan leerden brengen, en kleiner detailvragen leerden beschouwen in hun typische beteekenis voor 'n heel tijdsgewricht en 'n heele litteratuur. Machtige hulp diende dit werkgebied te krijgen uit den hoek der bibliographie : de lang-beloofde herwerking van L. P. Betz' "La littérature comparée. Essai bibliographique 2 Strassburg 1904.", verdween spoorloos van het schutblad der *Revue* van Baldensperger, waar ze jarenlang als n° II bleef aangekondigd. Moge internationale samenwerking dit onmisbaar hulpmiddel laten tot stand komen, en de kleine litteraturen, veelal de punten van 't litterair gebeuren waar de internationale reacties het duidelijkst blijken, hierbij niet worden miskend. Daarvoor kan door die geringer litteraturen zelf worden gezorgd : wanneer in wetenschappelijk-buikbare repertoria al datgene wordt bijeengebracht wat in moeilijk-bereikbare tijdschriften, catalogi en werkjes, aan wetenswaardigheden van comparatistischen aard vaak bedolven ligt (1).

Het doxologisch en crenologisch onderzoek, waarover we 't hadden tot nogtoe, is voor de litteratuurwetenschap van oneindig grooter gewicht dan 'n serie onderzoekingen waarvoor men zich vooral in Duitschland en Italië heeft geïnteresseerd, en die Van Tieghem (2) met den naam *thematologisch* onderzoek heeft bedacht. In die soort werken legt 'n schrijver de hand op 'n bepaald thema — 'n litterair type of karakter, 'n bepaalden socialen stand, 'n zekere gevoelsgeaardheid zelfs, die hem om een of andere reden hebben geïnteresseerd, en onderzoekt er in een of meer litteraturen de verschillende litteraire belichamingen van (3). Men gaat aldus de litteraire gedaanteverwisselingen na van 'n motief als Don Juan, Medea, Judas Ischarioth, Caïn, Prometheus; de boer, de schoolmeester, de dorpspastoor, de dominee, de apotheker; of zelfs nog kleiner : "L'Instrument des apothicaires : le clystère dans l'humour et dans la littérature.", (4).

Duitsche werken zijn vooral te vermelden **E. Schmidt**, Richardson, Rousseau und Goethe 2, 1924; **F. Gundolf**, Shakespeare und der deutsche Geist, Berlin, 1911, 2 1920; **H. A. Korff**, Voltaire im literarischen Deutschland des XVIII^{en} Jhhs, Heidelberg, 1918. Amerikaansche werken varen veel meer aan de oppervlakte : bvb. **D. F. Canfield**, Corneille and Racine in England, New-York, 1904. Van de soort der "Zettel-Arbeit", weze als afschrikwekkend voorbeeld gesignaleerd, **G. Michaëlis**, Die Sogenannten Comédies Espagnoles des Th. Corneille, Berlin, 1915.

(1) Voorbeeld van zoo'n bibliografie uit 'n comparatistisch oogpunt : **G. Tournoux**, Collection bibliographique pour servir à l'histoire du mouvement littéraire contemporain. I Verlaine, Leipzig, 1912.

(2) o. c. R. d. S. H., p. 7. In Duitschland heet het *Stoffgeschichte*.

(3) De classieke modellen van het thematologisch onderzoek vindt men o.a. in de *Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte* van **Koch** und **Sarrazin** (o.a. nns. 31, 32, 33, 37); verder **Reimarus Secundus**, Geschichte der Salomé von Cato bis O. Wilde, Leipzig, 1907-1909; **G. G. de Bévoite**, La légende de Don Juan. I. Son évolution dans la littérature des origines au Romantisme; II. Du Romantisme à l'époque contemporaine, Paris, 1911. Italiaansche werken blijven dikwijls zuivere "Zettel-Arbeit": bvb. **T. Caracappa**, Medea nella letteratura latina, Palermo, 1921; **A. Guli**, La figura di Caïno nella letteratura moderna, ibid. id. enz.

(4) Dit laatste 'n werkje — een curiosum van 't genre op z'n smalst — van C. de Saint-Hieble, Paris, 1920. Verder :

Hier wordt dan ook vergeleken : maar niet in den zin van onze wetenschap. Vergelijkende literatuurwetenschap begint pas daar, waar oorzakelijkheidsbanden worden blootgelegd; ze is 'n historische wetenschap en haar onderzoeksobject is enkel dâar waar historisch, levend, aanwijsbaar contact tusschen de verschijnselen wordt aangevoerd. Daaruit alleen groeit de litterairhistorische filiatie. De methode die dit grondbeginsel loochenen zou, brengt ons terug naar de litteraire parallel op z'n La Harpe's. Van al deze werken blijven dan ook de meeste ver van elken synthetischen geest : de beste kunnen ten hoogste bijdragen heeten tot 'n sociologie der litteratuur, tot wat in Duitschland tegenwoordig veel genoemd wordt: *die Geschmacksgeschichte*. Ze belicht bij voorkeur die grensgebieden waar litteratuur en zeden elkaar ontmoeten en is, in veel gevallen, nog nauwelijks letterkundige geschiedenis te heeten (1).

Een hogere orde van synthetische constructie bereikt de vergelijkende literatuurwetenschap in de werken die Van Tieghem *genologische* onderzoekingen noemt. Men hoeft niet met Bartels (2) de dichtsoorten, de tegenwoordig zoozeer bevochten *genres*, voor "natürliche Bildungen,, te houden "die erinnern an Tier-und Pflanzenklassen und-Ordnungen, die wieder in Unter-ordnungen, Familien, Gattungen, und Arten zerfallen, und naturhistorisch zu behandeln sind,, om het in Van Tieghem toe te juichen dat hij deze litterairwetenschappelijke notie in bescherming neemt tegen Croce en zijn school. Zelfs wie met Schissel von Fleschenberg instemt : "Der naturhistorische Entwicklungsbegriff ist vom Künstlerischen inhaltsverschieden. Handelt es sich in jenem um unbewusste Fortbildungen lebender Organismen, so in diesem um willkürliche, zweckhafte Aenderungen an abstrakten Formtypen,, (3); — ook hij kan met Van Tieghem's opvatting mēegaan : "Il est certain que tout genre littéraire important forme comme un petit monde à lui tout seul dans le monde de la littérature, et qu'on peut suivre d'œuvre à œuvre le jeu des filiations et des influences,, (4). Onder de comparatistische werken met synthetische waarde behooren dan ook de genologische tot het beste wat vooralsnog werd gepresenteerd : Dunlop voor de epiek, Gautier en Bäumker voor de liturgische poëzie, Greg voor de pastorale, Werner voor de lyriek, Creizenach voor het tooneel, Neilson zelfs voor 'n heele serie "The types of literature,,. Toch ontbreekt aan de meeste dier werken het ontwikkelingshistorisch karakter : werken, vormen, schrijvers worden aan elkaar gelijmd door soms zeer verrassende, maar zelden historisch-genetische overgangen, waar het toch in 'n historische wetenschap allereerst op aankomt. Schissel von Fleschenberg pleit dan ook overtuigend voor het bestaansrecht eener litteraire "Entwicklungsgeschichte,, naast zooniet tegenover de "Literaturhistorie,, : aan deze laatste draagt hij, in de letterkundige systematiek, meer bepaaldelijk de studie op van de concrete litteraire werken in hun historische opvolging; aan de eerste de studie van al datgene wat die werken naar hun genus-vormen tot min of meer uitvoerige groepeerings bij elkaar brengt, die men "genres,, noemt.

Verbinding van deze beschouwingwijze met de historische kan tot 'n dieperen kijk in den samenhang der litteratuurontwikkeling leiden, vooral wanneer allerlei kunstmatige schuttingen worden neergehaald als b.v. de scherpe scheiding tusschen volkskunst en kultuurkunst, of tusschen antieke en moderne kunstvormen. Dan gaat men plots onvermoede bronnen en confluenten blootleggen, bij wat vroeger voor autochtone ontwikkeling werd gehouden : Singer (5) en Wilmotte (6) verrassen ons dan met nieuwe en "bestechende,, opvattingen over 't ontstaan van de epiek en haar ondersoorten;

Mallinger, Médée. Etude de littérature comparée, Louvain, 1897; **A. Büchner**, Judas Ischarioth in der deutschen Dichtung, Freiburg, 1920; **G. Urdang**, der Apotheker im Spiegel der Literatur, Berlin, 1921; **L. Kozzella**, Das Floh-Motiv in der Literatur, Diss. München, 1924!!! enz.

(1) In Frankrijk ijvert **L. Cazamian** in zeer verdienstelijk werk voor deze litteratuurbeschouwing : cfr. vooral z'n Roman social en Angleterre, 1830-50 2, Paris, 1904; en, als 'n vervolg daarop **Madel. Cazamian**, Le Roman et les idées en Angleterre. Strasbourg, 1923; in Duitschland **L. L. Schücking**, Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung, München, 1923. In werken als **G. Doutrepoint**, Les types populaires de la littérature Française, I, Brussel 1926 verlaat de vergelijking de grenzen der Fransche letterkunde niet. Belangwekkend is, in dit werk, de combinatie van litterairhistorische, linguïstische en sociologische methodes.

(2) **A. Bartels**, Einführung in die Weltliteratur, III, München, 1913, p. 718.

(3) **O. Schissel von Fleschenberg**, Entwicklungsgeschichte des griechischen Romanes im Altertum, Halle, 1913, p. X.

(4) R.S.H., II, p. 14.

(5) **S. Singer**, Die Wiedergeburt des Epos und die Entstehung des neueren Romans, Tübingen, 1910.

(6) **M. Wilmotte**, De l'origine du Roman, Acad. Royale de Belg., 1923, n° 1308.

Reich (1) en Schröder met hun "Mimus-Forschungen", waarin treffend, ook reeds in de antieke wereld en Achter-Indië, de bestendige wisselwerking wordt blootgelegd tusschen volkstoneel en kultuurtooneel, als waarvan Molière's verhouding tot de "Commedia del'arte", 'n moderne tegenhanger gaat lijken (2). Langs dezen weg ook komen Burdach (3) en Singer (4) tot de herstelling vande reeds 'n eeuw vroeger — maar toen op losse gronden — geopperde hypothese dat de Europeesche Minnezang en de heele middeleeuwsche "cortesye", op Araabsche modellen en beschavingsvormen zouden teruggaan.

Crenologie en doxologie hebben nu de filiatie van werken, schrijvers en groepen belicht, thematologie de filiatie van geestes- en gevoelsstromingen, genologie de onderlinge en oorzakelijke verbinding van genres en technische procédés : is dat drievoudig onderzoek — waarbij uit den aard der zaak bijna altijd de binaire tegenoverelkaarstelling zich opdringt, en dus 'n beperkter onderzoeksterrein geboden is — ertoe gekomen op zooveel plaatsen mogelijk de aansluitings- en verbindingspunten van soortgelijke feitenreeksen uit de verschillende nationale litteraturen te hebben blootgelegd, dan zoekt de moderne comparatist, van al dat monografisch materiaal uit, weer 'n hogere eenheid te bereiken, waarvoor de constructieve middelen van den historicus, de "Periodenbildung", worden aangewend. In dezen zin is het dat van Tieghem, Hazard, Baldensperger spreken van "littérature générale", Kalff van "algemeene litteratuurgeschiedenis", en de Duitschers van "Allgemeine Literaturgeschichte", of ook, naar 't geliefkoosde woord van Goethe, hoewel niet heelemaal in zijn geest (5), van "Geschichte der Weltliteratur". In den geest van den comparatist en om geen noodelooze dubbelgangers te worden van de nationale litteratuurgeschiedenissen, zouden deze synthetische werken veel meer dan tot nogtoe 't geval is geweest, dienen te geven 'n oorzakelijke verbinding van de letterkundige feiten die, door de nationale litteratuurgeschiedenis aan de hand gedaan, van alle of verscheiden letterkunden de solidaire ontwikkeling aantonen. Niet één der bekende "algemeene litteratuurgeschiedenissen", voldoet aan dien eisch : Scherr, Karpeles, von Leixner, Busse, O. Hauser, Baumgartner, Gosse, Hettner ordenen alle hun stof juxtapositief, of hoogstens corrigeeren ze de nationale naast-elkaar-stelling door chronologische dwarssneden. Van de Gubernatis e.a. die de lexicographische ordening verkiezen praten we niet eens. Grässe snijdt de stof driemaal uiteen : nationaal, chronologisch en genologisch, en Hallam eveneens, hoewel met geringer bezwaar, omdat hij maar vier deelen heeft tegenover de dertien dikke van Grässe. Beider synchronisme blijft trouwens louter uiterlijk, en de ontwikkeling der aparte litteraturen wordt er nog steeds geteekend alsof het genealogische, uit elkaar voortspruitende evoluties gold, in plaats van gelijktijdige ritmen van groei en wederzijdsche afhankelijkheid. De kleinere handboeken van Botta, Hallberg, Dietz, Boitel, Rod, Fleury, Holtermann, Wiegler vertoonen alle, in grooter of geringer mate, datzelfde gebrek : stroomingen die één proces van ontwikkeling uitmaken, worden uiteengerukt, gelijktijdige of althans causaal-met-elkaar-te-doen-hebbende verschijnselen — b.v. Marinisme, Gongorisme, Preciositeit, bombarie, euphuïsme — worden op groote afstanden van elkaar behandeld, wat bij 'n stevig-synthetische structuur te voorkomen was. Werken die het synchronistisch en affinitief ordeningsstelsel eenigszins hebben gebruikt zijn dat van H. Morf over de Romaansche litteraturen in Hinneberg's "Kultur der Gegenwart", (I, XI, 1, Leipzig 1909) en het kleinere van A. Counson "L'Esprit latin dans les littératures romanes", (6). Kleinere werkjes, als dat van Loliée (Paris 1907) of R. M. Meyer (Berlijn 1913) of Laurie Magnus (London 1918) tellen nauwelijks mée. Veel dichter bij ons ideaal stond reeds de oudere A. Stern in zijn "Geschichte der neueren Literatur" (Berlin 1882 vlg.), en vooral z'n kleinere "Allgemeine Literaturgeschichte", (Leipzig 4 1906) teekende fraai en overzichtelijk de lijnen eener werkelijk-vergelijkende litteratuurgeschiedenis (7). Saintsbury slaagde er

(1) H. Reich, der Mimus, Berlin, 1903.

(2) P. Toldo, Molière en Italie, in Journal of Comp. lit., 1903, p. 66 vlg.

(3) K. Burdach, Ueber den Ursprung des mittelalterlichen Minnesangs, Liebesromans und Frauendienstes, Berl. Akad. Abhdl., 1918.

(4) S. Singer, Arabische und Europäische Poesie im Mittelalter, Berliner Akad. Abhandlungen, 1918.

(5) Cfr. E. Beil, Zur Entwicklung des Begriffs der Weltliteratur, Leipzig, 1915.

(6) Louvain, 1911. Het 2de deel bleef jammerlijk achterwege.

(7) A. Bartels gebruikte in z'n hoogervermelde "Einführung in die Weltliteratur", (München 1913) als cristallisatiepunt

veel minder goed in, met zijn "Periods of European Literature", (London 1897-1907) omdat hij zijn ontwikkelingslijnen veel te slaafs naar het kader der politieke geschiedenis ontwierp; het was trouwens weinig waarschijnlijk dat een zoo uitvoerige staf van medewerkers een constructie zouden optrekken waarvan de soliede eenheid met de rijke verscheidenheid kon wedijveren. Dit bezwaar kende H. Schück niet in zijn "Allmän Literaturhistoria", dat nu, in z'n 6e deel, met de periode der Europeesche romantiek volledig kwam (Stockholm 1919-1926) en waarin meer dan één van Van Tieghem's eischen werd tegemoet gekomen. En het beeld ging weer eens geheel anders lijken, op dien rijken achtergrond van sociale, politieke en artistieke geschiedenis, zooals G. Kalff het probeerde te teekenen in zijn "West-Europeesche Letterkunde", die de begaafde en smaakvolle man niet mocht voltooien. Des te jammerder moet de comparatist het vinden dat, voor z'n grootscheepsche en in enkele van haar deelen superieure onderneming, O. Walzel heeft gemeend te moeten terugkeeren tot de juxtaponerende methode (2). Zoodat, ook met z'n vele tekortkomingen — de scheiding tusschen antieke en Europeesche litteratuur is er b.v. nog altijd volledig, en deze laatste begint pas met de Renaissance! — het "Précis d'histoire littéraire de l'Europe", van P. van Tieghem (3) een voortreffelijk voorbeeld mag heeten van hoe de vergelijkende litteratuurgeschiedenis er zou uitzien, die 't nationale detail zou weten op te offeren voor de algemeen-Europeesche lijn, en de geniale figuren uit de letterkundige wereld niet alleen in hun nationale omgeving, maar op een wereldplan zou teekenen.

En dan blijft er nog enkel over den bouw der letterkundige systematiek met z'n koepel van algemeenste en hoogste synthesis te kronen: zoowat de wijsbegeerte van het litterair gebeuren op te zetten, de wetten der litteratuurontwikkeling te fixeeren (4). Boeken als Posnet's "Comparative literature", (London, 1886), Letourneau's "Evolution littéraire dans les diverses races humaines", (Paris, 1894), en zelfs H. C. Muller's chaotische "Lectures on the science of literature", (Haarlem, 1904) mogen al erg voorbarige synthesis geven, ze stellen een rijkdom van vragen, waarop de litteratuurwetenschap, zal ze werkelijk dien naam verdienen, het antwoord heeft te vinden. Mackenzie stelde, in zijn "Evolution of Literature", (London, 1911) hiervoor den naam "Literatology", vóór, en een blik in de indrukwekkende verzameling vraagtekens die Gayley, Scott en Kurz' "Methods and Materials of literary criticism", uitmaken (Boston, 1901-1921) kan ons ervan overtuigen dat ook hier, lijk in iedere "Geisteswissenschaft", probleemstelling, methode en conclusies met de wijsgeerige opvatting van den vorscher noodzakelijk worden gekleurd. Welnu, het wetenschappelijk positivisme heeft ook op dit gebied klaarblijkelijk weer eens voor 'n tijdje afgedaan: de litterairhistorische methodes, die 'n tijd lang zoo graag de taal der natuurwetenschappen hebben gesproken, zijn thans geheel op psychologische verdieping berekend. De litterairtheoretische werken die sedert Elster's "Prinzipien der Literaturwissenschaft", (Halle, 1899-1911) verschenen gaan alle in minder of meerder mate terug op Dilthey's artikel in den Zeller-Band (5), dat de heele moderne litteratuur-esthetiek heeft vernieuwd, en op Scherer's (6) posthuum gepubliceerde "Poetik",: beide werken leeren de letterkundige verschijnselen van het psychologische uit beoordeelen en begrijpen, huldigen daarbij de inductieve en de genetische methode. K. Bruchmann (7), Eug.

---

voor de heele stof Goethe. Dat geeft dan natuurlijk een heel ander beeld; niet de universeelste zijde van het litteraire gebeuren, maar de specifiek-Duitsche, ja de specifiek-Goethesche staat in het middelpunt. Iets dergelijks heeft ook R. G. Moulton voor den geest gestaan in z'n "World Literature and its place in general culture", (New-York 1919) waarin hij een perspectief teekent van "the literary field seen from the point of view of the English-speaking peoples".

(2) O. Walzel's Handbuch der Literaturwissenschaft, Berlin, 1923, vlg. geeft, met een staf van eerste-klas-specialisten, na één theoretisch deel van den organisator van het werk zelf, — "Gehalt und Gestalt des dichterischen Kunstwerks", — een serie monographieën over elk der groote kultuurletterkenden van Oost en West. Niet alle medewerkers zijn echter zoo flink bij voor het comparatistisch gedeelte hunner taak, als A. Heusler voor de "Altgermanische Dichtung", of B. Fehr voor de "Englische Literatur des XIX-XX Jahrhunderts.", Twee merkwaardige boeken.

(3) Paris, Alcan 1925.

(4) A. Bartels voelde wel dat dit de logische conclusie is van elke litterair-historische synthesis en besloot zijn hooger vermeld boek dan ook met 'n uitvoerig hoofdstuk: "Die Gesetze der Literaturentwicklung", (III, 706).

(5) W. Dilthey, die Einbildungskraft des Dichters. Bausteine zu einer neuen Poetik, Leipzig 1887.

(6) W. Scherer, Poetik, Berlin 1888.

(7) K. Bruchmann, Poetik. Naturlehre der Dichtung, Berlin 1898.

Wolff (1), Th. A. Meyer (2), Sherman (3), Roetteken (4), Gummere (5), Lehmann (6), Moulton (7), Müller-Freienfels (8), Baldensperger (9), Ermatinger (10), Hirt (11), Walzel (12), Winkler (13) en wie er verder zich nog aan de litteraire systematiek op vergelijkenden grondslag hebben gewaagd, alle gaan, bij persoonlijke kleuring van elk werk, terug op een literatuurbeschouwing die aan de psychologie haar grondbegrippen en richtsnoeren ontleent. Alleen de school van Walzel vertoont een duidelijke neiging om de bakens eens te meer te verleggen, en wel in de richting eener vormen-esthetica die, in begrijpelijke reactie tegen de overdreven aandacht door de psychologische esthetica aan het wordingsproces der woordkunstwerken geschonken, opnieuw het esthetisch product als "fertiges Denkmal," wil bestudeerd weten (14).

Gent, 22 Maart 1927.

DR. FRANK BAUR.

Docent in de Nederlandsche Philologie aan de
Universiteit te Gent.

-
- (1) **E. Wolff**, Poetik. Die Gesetze der Poesie in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Oldenburg 1899.
(2) **Th. A. Meyer**, Das Stilgesetz der Poesie, Leipzig 1901.
(3) **L. A. Sherman**, Analytics of Literature, Boston 1893.
(4) **H. Roetteken**, Poetik I, München 1902; het 2^e dl. verschijnt hoofdstuksgewijs in Euphorion, sedert 1923.
(5) **Gummere**, The beginnings of Poetry 2, London 1904.
(6) **R. Lehmann**, Poetik 2, München 1919.
(7) **Moulton**, The modern study of Literature, Chicago 1915.
(8) **R. Müller-Freienfels**, Psychologie der Kunst 2, Leipzig 1922 vlg.
(9) **F. Baldensperger**, La Littérature, Paris 1913.
(10) **Ermatinger**, Das dichterische Kunstwerk, Leipzig 1921.
(11) **Hirt**, Das Formgesetz der epischen, dramatischen und lyrischen Dichtung Leipzig, 1922.
(12) **O. Walzel**, Das Wortkunstwerk. Mittel seiner Erforschung, Leipzig 1926.
(13) **Winkler**, Das dichterische Kunstwerk, Heidelberg 1924.
(14) Het "Forschungsbericht", dat de hier gegeven lijnen der ontwikkeling tot de gewichtigste comparatistische producties der allerlaatste jaren zou doortrekken moet, met het oog op de plaatsruimte, hier achterwege blijven: de belangstellende lezer zal het vinden in den loopenden jaargang van "Leuvensche Bijdragen".

BETREKKINGEN

TUSSCHEN TERENTIUS EN MISOGONUS

OVER DE BRONNEN VAN HET ENGELSCHE TOONEELSTUK *Misogonus* heeft er tot hiertoe twijfel en onzekerheid bestaan. Brandl heeft de aandacht gevestigd op een zekere overeenkomst tusschen de fabel van dit spel en die van den "Acolastus", en van Ariosto's "I Suppositi", zonder zich voor een bepaalden invloed te verklaren. "Over het algemeen, voegt hij er bij, kan men aan het terugvinden van verlorene familieleden in verscheidene Romeinsche blijspelen denken (*Menaechmi*, *Captivi*, *Poenulus*); maar concrete overeenstemmingen met ons stuk ontbreken er ...⁽¹⁾

Met die zienswijze ben ik het niet eens. Ten eerste was de "Acolastus", wel in Engeland bekend, maar hij zelf is een nabootsing van Terentius, en daar er in den "Misogonus", nog andere betrekkingen tot de werken van Terentius voorkomen, valt het te betwijfelen of de "Acolastus", aanleiding heeft gegeven tot het schrijven van den "Misogonus". Ten tweede zal Ariosto moeilijk hier zijn invloed hebben kunnen uitoefenen, want zijn werk werd eerst in het jaar 1566 door Gascoigne in het Engelsch vertaald en de "Misogonus", was reeds in 1560 tot stand gekomen. Ten slotte bestaan er wezenlijk concrete overeenstemmingen tusschen de fabel van den "Misogonus", en die van den "Heautontimorumenos", van Terentius.

Als men er over nadenkt dat de stukken van Terentius in de scholen werden opgevoerd en vlijtig gelezen, dat wij hier met een schooldrama te doen hebben en dat Terentius tot voorbeeld van dit soort van spelen strekte, zal het niemand verwonderen, dat ook de schrijver van den "Misogonus", uit Terentius heeft geput en er buiten de fabel meer dan een overeenkomst tusschen beide dichters te bespeuren is: immers zal den schrijver van den "Misogonus", menige herinnering uit zijn schooltijd voor den geest hebben gezweefd.

*
* *

Onbetwistbaar is de fabel van den "Misogonus", een nabootsing van een episode uit den "Heautontimorumenos".

Philogonus is een rijke landeigenaar, wiens zoon, Misogonus genaamd, zijn fortuin in gezelschap van twee losbandige dienaars en een lichtekooi verkwist. Vergeefs tracht de vader een einde te maken aan dit liederlijk leven: de jongeling geeft de ouderlijke vermaningen geen gehoor en stout antwoordt hij zijn vader, dat hij als eenig erfgenaam later toch alles zal bekomen. Weldra wordt zijn hoop nochtans teleurgesteld. Een boer, Codrus bij name, openbaart den vader, dat deze nog een anderen zoon bezit, dien de moeder wegens een voorspelling bij zijn geboorte heimelijk heeft doen verdwijnen. Philogonus gaat de zaak nu grondig na: hoewel de looze Cacurgus zich alle mogelijke moeite getroost,

---

(1) A. BRANDL. Quellen des weltlichen Dramas in England vor Shakespeare. Strassburg, 1898. — De tekst van den "Misogonus", bevindt zich in "Brandls Quellen". — Voor Terentius werd de volgende uitgaaf benuttigd: P. TERENTI AFRI. Comoediae iterum recensuit Alfredus Fleckeisen, Lipsiae, Teubner. MCM I (1901).

om hem in zijn nasporingen te dwarsboomen, slaagt de vader er toch in, tot inzicht van de waarheid te geraken, dank zij de echtgenote van Codrus, die als vroedvrouw de geboorte van het verdwenen kind heeft bijgewoond. De lichtzinnige zoon moet zich aan den wil van zijn vader onderwerpen, om zijn aandeel aan het ouderlijk goed te redden.

In den "Heautontimorumenos," verliest Clitipho op een hetaere, voor wie hij een massa geld verkwist. Als zijn vader het verneemt, geraakt hij in woede en wil hem onterven ten gunste van een dochter, die de moeder heimelijk had doen verdwijnen en die hem zoeven tot zijn uiterste vreugde teruggeschonken werd. Om zijn erfdeel te redden, moet Clitipho ootmoedig om vergiffenis smeeken en er in toestemmen een eerlijk meisje te huwen.

Uit die korte uiteenzetting valt de overeenkomst tusschen beide stukken dadelijk in 't oog. De fabel van den " Misogonus „ is aldus aan Terentius ontleend, hetgeen natuurlijk niet wegneemt, dat nog andere elementen, voornamelijk nationale, zich daarmee vermengen.

*
* *

Buiten de handeling herinneren enkele plaatsen aan Terentius.

A.

Reeds in het begin van het Engelsch stuk treffen we een ontleening aan : het inleidingstoonel van den " Misogonus „ sluit zich inderdaad nauw aan bij het eerste tooneel van de " Andria „ en den " Heautontimorumenos „. Er treden namelijk in den " Misogonus „ twee grijsaards op, van wie de eene den anderen zoekt te troosten en gerust te stellen over het slechte gedrag van zijn zoon; hij tracht hem moed en hoop in te boezemen en raadt hem af zich onnoodig te kwellen (overeenstemming met den " Heautontimorumenos „). De andere beklagt zich bitter over zijn erfgenaam : hij vertelt zijn vriend dat zijn zoon als kind gehoorzaam en liefderijk is geweest; men heeft hem ongelukkig den vrijen teugel gelaten en nu is hij een echte deugniet, die zijn leven met losbandige knechten en ontuchtige vrouwspersonen doorbrengt (overeenstemming met de " Andria „).

B.

In de " Andria „ zegt de oude Simo, dat hij een slaaf over het gedrag van zijn zoon heeft ondervraagd:

*Obseruabam mane illorum seruos
uenientis aut abeuntis : rogatabam " heus puer,
dic sodes, quis heri Chrysidem habuit? „*

(Andria, I. 1. v. 56-58).

In den " Misogonus „ gelast Philogonus den slimmen Cacurgus de dienaars in verhoor te nemen :

*Perswadinge him selfe that I tell him all
What I can heare his servauntes to clatter
Of Misogonus, his sonne, in kichin or haule.*

(Misogonus I. 2. v. 33-35).

C.

Om Pamphilus te beletten zich te verpraten, moet Davus hem onderrichten over hetgene hij zijn vader zal moeten antwoorden (Andria, II. 4); insgelijks wordt Misogonus onderwezen :

*And so bij mij pollicye he taketh some hede
And sheweth not his madnes to his father alwayes.*

(Misogonus, I. 2. v. 45-46).

D.

Als Chremes verneemt, dat zijn zoon een hetaere bemint, roept hij tweemaal uit :

Perü

Filist amica Bacchis, Menedeme, occidi.

(Heaut. V. 1. v. 35).

hetgeen bijna alle vertalingen van dezen tijd weergeven door "I am undone",

In den "Misogonus" roept de vader bij de laatste roekeloosheid van zijn zoon uit :

Ph. : It is true, Liturgus, that yow tolde me of my sonne?

L. : Its too true, I feare me, I harde a great noyse.

Ph. : Alas a a, gods will, then I am vtterlie vndone.

(Misogonus, II. 3, v. 1-3).

E.

Treffend is ook de overeenstemming van de woorden waarmee Misogonus en Thraso hun minnaressen begroeten.

O Thaïs mea,

Meum sauium, quid agitur? ecquid nos amas

de fidicine istac?

zegt Thraso, waarop Thaïs antwoordt :

Plurimum merito tuo.

(Eunuchus, III. 2, v. 2-5).

Iets dergelijks vinden we in den "Misogonus",

Come one, my swete harte, how fare you? be merge.

What standes your minde to? speake and weile gett it.

en Melissa antwoordt :

There is nothings, my true loue that I can desire;

I have inoughe only when yow I imbrace.

(Misogonus, II. 4, v. 1-2, 5-6).

F.

Ook Terentius' "Phormio", heeft de dichter van den "Misogonus", zich wel eens ten nutte gemaakt.

In de afwezigheid van zijn vader verliefte een jongeling, Antipho bij name, op een arme wees. Hij zou gaarne met haar trouwen. Een parasiet leent hem daartoe de hand door te verzekeren dat zij nauw met den jongeling verwant is en Antipho haar aldus volgens de wet tot vrouw moet nemen. Bij den terugkeer van den vader houdt de parasiet tegenover hem zijn beweringen staande en maakt hem door zijn stoutheid zoo bevreesd, dat de oude zijn schoondochter niet goed durft wegjagen.

In den "Misogonus", treffen we een nabootsing van die episode aan, hoewel het huwelijk hier niet wordt voltrokken.

Sir John, een klaplopend priester, zegt tot den ouden Philogonus :

S. J. : What if this gentlewoman and your sonne I have married

May they not then come together without any offence?

Ph. : Ide had rather thou wert hanged theife and he to his graue caried

Thou to marye him (varlat) without my licens.

Eu. : Hast thou married him, priest, then vnknitt me this knott.

Darst thou kepe company with another mans wife?

Thou abhominable sodomit, thou execrable sott,

So god shall iudge me, pild Jacke, its pittye of thy life.

S. J. : Why not, Sir, as longe as he him selfe is in place?

Whatsoever I doe, proceds of pure loue;

I doe but what I shoulde doe : thats a cleare case,

To loue all and hate none it doth prelatts behoue.

(Misogonus, II. 5, v. 25-36).

Aldus beweert Sir John de twee beminden met elkaar getrouwd te hebben tijdens de afwezigheid van den vader. De oude Philogonus geraakt in woede, maar Sir John biedt hem stoutmoedigen wederstand. De nabootsing blijkt me onloochenbaar.

G.

De bewijzen, die men aanvoert om het verdwenen kind te herkennen, zijn dezelfde in den "Misogonus", en in den "Heautontimorumenos", van Terentius. Slechts de vroedvrouw, die de moeder bij de verlossing bijstond, weet van het verdwijnen van het kind en herinnert zich eenige teekens (1), waaraan men het onfeilbaar herkennen zal.

*Thoughe I sait and should not sait, I was hir midwife, I;
I can shewe you good tokens and arglementes that this is so.*

(Misogonus, III. 1. v. 189-190).

H.

Een afdoend bewijs, dat de schrijver van den "Misogonus", ook de "Andria", naast den "Heautontimorumenos", heeft benuttigd, geeft ons het vroolijke tooneel, waar de vroedvrouw den naam van het verloren kind is vergeten.

In de "Andria", beweert een zekere Crito, dat Pamphila een vrijgeboren Atheensch meisje is en bemoeit zich het te bewijzen; maar hij is den naam van het meisje vergeten, hetgeen aanleiding geeft tot het volgende tooneel:

CH. : *At scrupulus mi etiam unus restat, qui me male habet. PA. Dignus es : cum tua religione, odium, nodum in scirpo quaeris. CR. Quid istud est?*
CH. : *Nomen non conuenit. CR. Fuit hercle huic aliud paruae. CH. Quod, Crito? numquid meministi? CR. Id quaero. PA. Egon huius memoriam patiar meae uoluptati obstare, quom egomet possim in hac re medicari mihi? heus, Chremes, quod quaeris, Passibulast. CH. Passibula? ipsast. CR. East.*
PA. : *Ex ipsa audiui miliens. SI. Omnia nos gaudere hoc, Chremes, te credo credere. CH. Ita me di ament, credo.*

(Andria, V. 4 v. 37-44).

Insgelijks is de vroedvrouw den naam van den zoon vergeten in den "Misogonus",

Eug. : *I must be now quite out of all your knowledge growne,
Do ye know what name I hade, when I was babtist?*
Co. : *Yow moughte lett your betters speake before ye, Margerye, believe
Your goodman was but Thurdbarer, as goodlye as you makte.*
Ma. : *Be go go go good in your office, I speake by my masters leave ;
Thou sekst to haue all tyth dost ; if thou canst haue all, takte.*
Eug. : *Giue hir leaue to speake to Codrus ; it may happe she knowes that thou dost not
To take thy neighboures varditt in such a case thou must not sticke.*
Ma. : *It speakes in our mother tounge ; y^t yow were a go go go good sonne, well I wott.
But ca ca ca cannot thinke onte, for twere a vile harde worde in ebricke.*
Al. : *Ebricke, nay, it was but greke ; yet as god woud haute,
As cunnige as ye are, ye mist cushinge once yet, Margerye.*
Co. : *Towa, Alison, towa towa heure.*
Cri. : *As longe as she hites interpretation, thoughe she misse ye name, its no great faute.*
Co. : *No, maye ; but tis to say Ebrickes for greke, its playne doggerye.*
Al. : *First letter of your names Eue, bith same token of my knuckle fasteen ;
Tother parte, as I takte, is ene much like my younge Moster Sognus.*
Lit. : *By my fayth, Alison, thats well remembred ; all this is trewe,
Canst thou tell if I name him.*
Al. : *Ey.*
Lit. : *How saist, wert it not Eugonus?*
Al. : *Twas in deed.*
Is. : *Twas so.*
Ma. : *Faith, twas.*
Co. : *Goods drabes, a hayte Eugonus in deed.*

(Misogonus, IV. 1, v. 87 enz.).

(1) In den Engelschen tekst "tokens", een woord dat in al de toenmalige vertalingen van Terentius voorkomt.

I.

Wellicht zou men nog een betrekking tot den "Heautontimorumenos", hierin kunnen vinden : de oude Philogonus gelooft, dat Cacurgus wezenlijk mal is, gelijk de oude Chremes zich inbeeldt dat de sluwe Syrus hem waarlijk getrouw is en Menedemus bedriegt ; beiden worden door hun eigen schuld beetgenomen, maar later zien ze hun dwaling in.

J.

Zooals reeds werd vermeld, is de "Misogonus", een opvoedingsstuk ; het wijst er op, dat men de kinderen streng moet opleiden en hun nooit den vrijen teugel mag laten.

He that spareth the rode, hates the childe as Salamon writes.

(Misogonus, II. 3. v. 69).

Ons stuk bevat nog andere soortgelijke plaatsen, b.v.

O that I had provided him tutors in my youth,

O that in vertue I had him first traynde ;

Education is the best thinge that can be, of a truthe ;

Good lorde, what hartes ease therby I had gaynde.

Yf it were to doe agayne, I knowe what to doe :

I would disiple him, i faythe, I would tute him a good ;

He should lacke for no masters and governoures to ;

He should haue whippinge inoughe ; be sure, that he shood.

(Misogonus, II. 3. v. 56-64).

of

All yow that loue your children take example by me :

Lett them haue good doctrine and discipline in youth ;

Correct them be tyme, least afterwarde they be

Forwarde and contempteous and so bringe yow to great ruth.

(Misogonus, II. 5. v. 97-100).

Men zou er nog andere kunnen aanhalen, om te toonen dat Philogonus op strenge tucht is gesteld. Hij hecht aldus aan dezelfde leer als de oude Demea in de "Adelphoe", van Terentius ; Demea wil namelijk zijn zoon in toom houden en beweert dat hij op die wijze van hem een eerlijken, liefdevollen, getrouwen man zal maken, die zijn plichten nauwgezet zal waarnemen.

Hoewel Philogonus een tegenhanger is van Demea, zoo mag men toch niet staande houden dat wij hier stellig met een ontleening aan Terentius te doen hebben : in talrijke oude Engelsche tusschenspelen wordt een dergelijke grondgedachte uiteengezet, zoodat ook nationale invloed aan te nemen is. In "Nice Wanton", wordt eveneens nadrukkelijk gezegd : "He that spares the rod, hateth the child truly", en op het einde van het stuk maant men er de toeschouwers toe aan, de kinderen streng op te leiden. In andere stukken, b.v. in "The disobedient Child", lezen wij : "Qui parcit virgae, odit filium",

Heeft de dichter van den "Misogonus", zich, wat de strekking van zijn stuk betreft, door het Romeinsche blijspel laten inspireeren ? Het is wel mogelijk ; maar het is evenzoo waarschijnlijk dat het inheemsche tusschenspel en het Latijnsche schooldrama hem hier hebben beïnvloed.

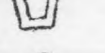

*
* *

Er bestaan aldus wezenlijke betrekkingen van den "Misogonus", tot de werken van Terentius, ofschoon de invloed van den Romeinschen dichter noch zoo belangrijk noch zoo klaarblijkelijk is als op de twee gelijktijdige stukken "The Bugbears", en Udall's "Roister Doister". Mijns inziens heeft de schrijver van den "Misogonus", in zijn schooljaren menig vertooning van Terentiaansche blijspelen bijgewoond of de volledige werken van Terentius in het Latijn gelezen ; meer dan een herinnering heeft hem voor den geest gezwefd en hier en daar heeft hij er een in zijn stuk ingelascht.

DR. A. BERTRANG.

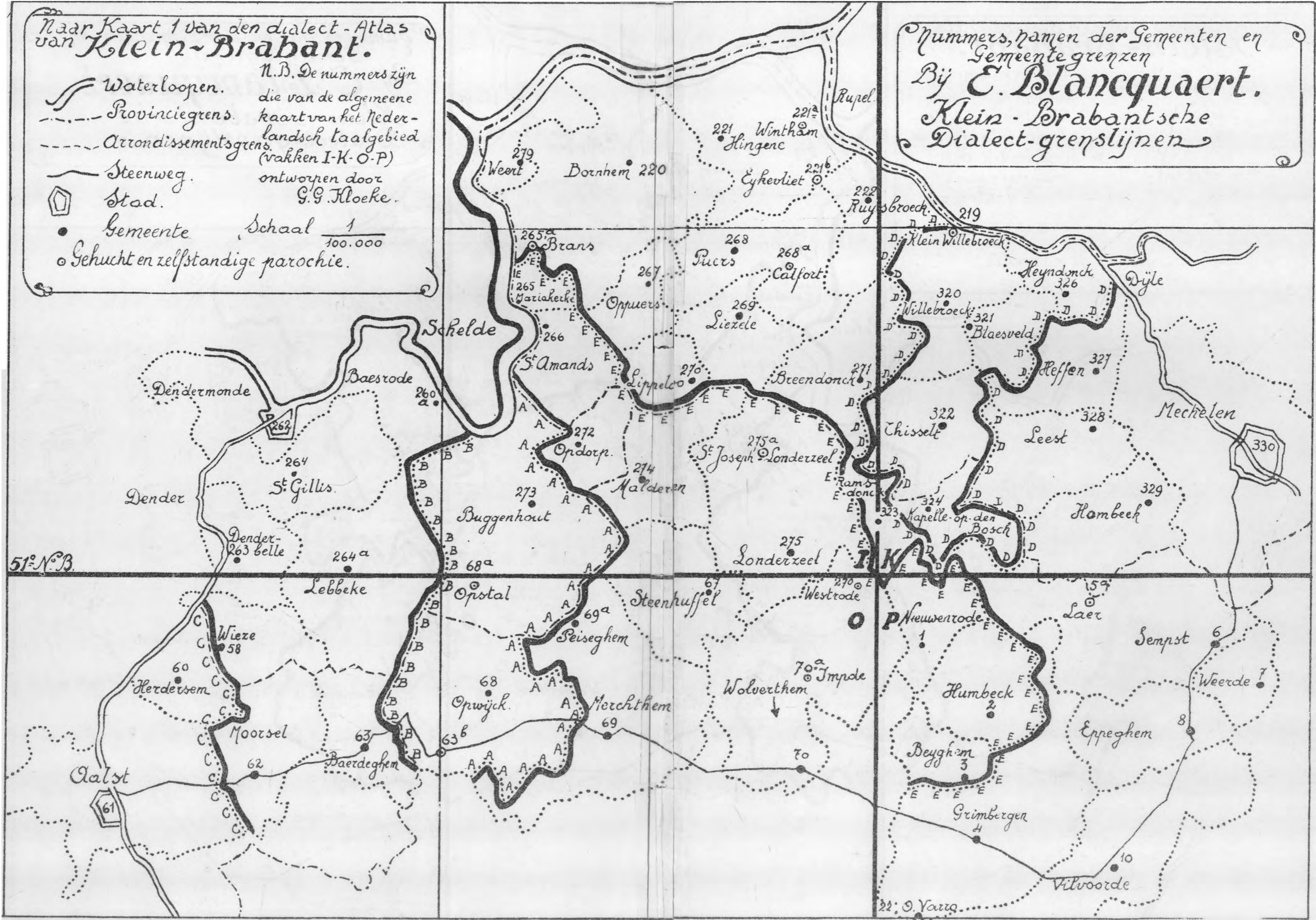
Naar Kaart 1 van den dialect-Atlas van **Klein-Brabant**.

- Waterloopen.
- Provinciegrens.
- Arrondissementsgrens.
- Steenweg.
- Stad.
- Gemeente.
- Gehucht en zelfstandige parochie.

N.B. De nummers zijn die van de algemeene kaart van het Nederlandsch taalgebied (vakken I-K-O-P) ontworpen door G.G. Klooke.

Schaal $\frac{1}{100.000}$

Nummers, namen der Gemeenten en Gemeente grenzen
 Bij **E. Blancquaert**.
 Klein-Brabantsche Dialect-grenslijnen

KLEIN-BRABANTSCH DIALECT-GRENSLIJNEN

DE TERM DIALECT-GRENSLIJN WORDT HIER GEKOZEN OM DE benaming dialectgrens zonder meer, waarover zooveel misverstand heerscht, voorloopig te vermijden, en tevens een aanduiding te geven over den aard zelf van het geographisch aspect der dialect-verschijnselen : een reeks lijnen die elk een afzonderlijken klank of vorm, of een afzonderlijk woord afbakenen, anders genoemd isophonen, isomorphen en isoglossen. In hoeverre dergelijke lijnen binnen Klein-Brabant over een zekeren afstand samenlopen of niet, en wij dus, voor eventueele bundels van zulke lijnen, de benaming "grenzen", zullen kunnen bezigen, zal duidelijk worden uit het vervolg.

Vooraf echter een woord ter rechtvaardiging, waar ik, door deze bijdrage, even schijn af te wijken van mijn elders volgehouden stelling dat men, om aan synthetische Nederlandsche dialectgeographie te doen, over materiaal moet beschikken hetwelk, zooniet het gansche taalgebied, dan toch een aanzienlijker deel dan het hier te behandelen Klein-Brabant bevat. In zijn anders zeer gunstige recensie over mijn Dialect-Atlas van Klein-Brabant (De Vlaamsche Gids, November '26) beschouwt Dr. P. De Keyser het als een leemte dat in dien atlas geen enkel kaartje voorkomt waarop ik mijn voornaamste vaststellingen voorloopig neerleg in eenige belangrijke isoglossen. "De overgangen van Oost-Vlaamsch (Aalstersch bij van Ginneken, Handboek, I), Antwerpsch, Brabantsch (Leuvensch bij van Ginneken, id.) waren er aldus gemakkelijker op te bestudeeren geweest dan zulks heden het geval is. Er zijn geen dialectgrenzen, zeggen de dialectkundigen. Toegegeven, maar vergeten ze hierbij soms niet dat ons verlangen naar synthese soms willekeurige grenzen behoeft, al blijken die grenzen ten slotte slechts geleidelijke overgangen of isoglossen-strengen te zijn? ". Aldus verder mijn vriend De Keyser, loc. cit., p. 96. Zooals dat juist onder vrienden betaamt, moet ik den schrijver gladweg weigeren wat hij, met een term die misschien zijn bedoeling voorbijschiet, "willekeurige grenzen", noemt. Een dergelijke willekeur ware inderdaad de verloochening van het beginsel zelf der dialectgeographische methode, die juist de willekeur in de taalkunde bestrijdt, en ze tracht te vervangen door een zekerheid die berust op nauwkeurig en volledig waargenomen feiten. Maar graag wil ik anderzijds toegeven dat men, vóór die bloote kaarten zonder de minste interpretatie, wel eenigszins onthutst en teleurgesteld kan staan : ik had kunnen aantonen hoe men ze voorloopig, wanneer men dat absoluut wenscht, tóch reeds kan bezigen. Daarbij zou dan gebleken zijn wat er al dadelijk kan uit afgeleid worden, maar vooral zou het den al te ongeduldigen lezer duidelijk geworden zijn dat met de studie en verklaring van de meeste afzonderlijke feiten, laat staan met de taalkundige synthese, moet gewacht worden op een verdere bewerking van ons taalgebied volgens de methode die ik in Klein-Brabant heb toegepast. Met dit gevoelen heb ik mij de moeite getroost de kaarten van den Dialect-Atlas van Klein-Brabant (De Sikkel, Antwerpen 1926) één voor één te onderzoeken, en er diegene uit te kiezen welke, bij den eersten aanblik, het best van aard leken om het trekken van scheidingslijnen toe te laten. Aan te toonen hoe die lijnen dan werkelijk moeten getrokken worden, en een en ander mee te deelen uit hetgeen haar onderlinge vergelijking ons kan leeren, werd dan het onderwerp van deze bijdrage. Minder ingewijde lezers moeten vooraf echter nogmaals worden gewaarschuwd dat zij hiermee niet krijgen "de", resultaten van den atlas, maar slechts een zeer gering deel daarvan, en veeleer het bewijs dat "de", resultaten eerst kunnen komen wanneer het bewerkte gebied zijn ware plaats zal innemen in een taal-atlas van geheel Noord- en Zuid-Nederland. Studenten die zich voor een dialectgeographisch

onderzoek op een beperkt gebied den noodigen lust en moed gevoelen, mogen daaraan ook de wenschelijkheid en de relatieve draagwijdte van een dergelijke studie leeren meten.

De kaarten van den atlas die al dadelijk het beeld vertoonden van een genoegzaam scherpe dialectgeographische verdeeling, leverden mij stof om, op ruim zestig bladen calqueerpapier, telkens een enkel, soms ook een dubbel verschijnsel, af te bakenen. Dat calqueeren ging op de volgende manier : Van de grondkaart n° 1 van den atlas werd een eerste calque gemaakt, waarop gemakshalve de gemeentegrenzen met rooden inkt werden getrokken. Deze calque werd nu telkens op de verder onderzochte kaarten gelegd, en daar bovenop het nieuwe blad calqueerpapier. Op een goed belichte tafel was het dan mogelijk de kaart nog te lezen; ook de dorpsgrenzen waren zichtbaar, en dan werden, op het versche blad, eerst vier hoekpunten (Dendermonde, Mechelen, Vilvoorde en Aalst) aangeduid. Vervolgens bleef dan slechts, langs de gemeentegrenzen, de lijn te trekken die de eene schakeering van de andere, hetzij in klank, in vorm of woordgebruik, afscheidde.

Hoe duidelijk de meeste lijnen zich als het ware vanzelf opdrongen, toch deden zich tweeërlei moeilijkheden voor. De eerste zou ik " l'embarras du choix „ kunnen noemen. Eenzelfde woordkaart vertoont namelijk niet zelden twee of meer grenslijnen die onafhankelijk van elkander verlopen, en dan vraagt men zich af : Welk verschijnsel zal ik nu een grenslijn waardig keuren, en welk niet? Een blik op kaart 74 van den atlas (Ndl. *zijn knie*) kan den lezer van deze moeilijkheid overtuigen. Men kan namelijk deze kaart behandelen volgens het geslacht (m. of v.) of volgens den slotklank (vocaal of *n*), en aldus verschillende lijnen bekomen. Ook kan bij kaart 121 (Ndl. *brug*) achtereenvolgens de stamvocaal en de uitgang worden beschouwd (Intern. phon. schrift : [bryʒ, brygə, briʒ, brigə]). Het eenvoudigst is het, de twee gevallen afzonderlijk af te bakenen, en er telkens op te wijzen dat ook de andere mogelijkheid bestaat. De tweede moeilijkheid daagt op wanneer men, bvb. voor een bepaalde vocaal, een zeker aantal varianten aantreft die, naar gelang het standpunt dat men ter beoordeeling inneemt, verschillend kunnen ingedeeld — en bijgevolg afgebakend — worden. Kaart 6 (Ndl. *drie*) zal dat dadelijk doen inzien, en bij nader onderzoek ook helpen oplossen. Wij treffen daar inderdaad aan : [dræ:, dra:°, dra:°, dra:, dra:, drō:°, dra:°, dra:ε, drō:ε, dra:ε, drō:ε, dra:], en daarbij wordt nog geen rekening gehouden met de afwisseling halflang en lang. Een eerste afbakening zou men kunnen wagen tusschen diphtongen en monophthongen. Maar het gevaar is, in dit geval, niet denkbeeldig, dat men daardoor plaatsen als monophthongisch-geneigd zou gaan bestempelen, die het in werkelijkheid niet zijn. Vergelijking van deze *drie*-kaart met de anders geheel overeenstemmende *ij* van *fijn* (kaart 53) toont ons dat dadelijk aan. *Drie* bevindt zich, zooals het door mij werd opgenomen, midden in een zin (Ze hebben met hun vijven *drie* liters wijn uitgedronken), en wordt nu eens vlugger, dan eens trager, nu eens met minder, dan weer met meer nadruk uitgesproken. Tempo en nadruk werken, zooals bekend, vooral op de diphtongen; vlug en zonder nadruk uitgesproken, wordt een diphtong tot monophthong, of verliest aan duidelijkheid, vooral in haar bij-element. Onderscheid tusschen [ə] en [ε] als bij-element van de diphtongen, moest hier dus ook buiten beschouwing worden gelaten, hoe betekenisvol het in andere gevallen ook gebleken is. Er bleef dan feitelijk niets anders over dan het onderscheid [a (α-æ)]-monophthongen en -diphtongen eenerzijds en [ō]-diphtongen anderzijds. En dat dit criterium ten slotte het juiste was, werd voor mij vrij zeker, toen ik, bij het afbakenen, constateerde inderdaad een van de 26 verder te beschrijven type-A-lijnen te hebben gevonden. Gevaarlijk zou echter iedere criterium-keuze worden welke niet, zooals in dit geval, op de feiten zou berusten, maar op een tendens om een eenmaal getrokken lijn nogmaals terug te vinden. Waar zulk een lijn integendeel slechts achteraf in overeenstemming wordt bevonden met de andere, is hare betekenis onaanvechtbaar.

Bij de hierboven beschreven werkwijze wordt natuurlijk gepostuleerd dat de vormen, die meestal in het centrum der gemeente alleen werden opgeteekend, tot aan de grenzen van deze gemeenten reiken, al zou de verder nagespeurde werkelijkheid misschien wel uitwijzen dat zulks, een enkele maal, niet het geval is. Ter verontschuldiging moge hier dan worden ingebracht dat, bij de opnemingen voor den atlas, toch telkens een zeker aantal personen werden gevraagd naar eventuele locale verschillen binnen hun gemeente; dat deze verschillen met zorg werden opgeteekend, en in de teksten vermeld staan; en dat ook varianten van eenzelfden vorm binnen eenzelfde plaats zooveel mogelijk werden opgenomen en in het materiaal, ook op de kaarten, werden afgedrukt. Op verscheidene plaatsen werden, benevens de bestuurlijke gemeente, ook nog de afzonderlijke, onder deze gemeente staande

parochies bezocht en speciaal opgenomen in de teksten en op de kaarten. Er kon praktisch wel niet méer worden gedaan, vooral door wie het inzicht koestert ook onze andere dialectstreken te onderzoeken... Inmiddels gebeurt het dikwijls dat een parochie, binnen een bepaalde gemeente, afwijkt van die gemeente zelve. Soms zelfs staan twee parochies tegenover de gemeente, zooals met Westrode en Impde tegenover Wolverthem wel eens het geval is. Wat dan gedaan met het trekken van de lijnen, wanneer men, zooals hier, niet over de parochiegrenzen beschikt? Ik heb in zulk geval telkens de grenslijn getrokken in de richting die vereischt werd door de gemeente in haar hoofdplaats beschouwd; maar bij de parochie, waarvan ik dan het kenteeken o op de calque reproduceerde, heb ik telkens den vorm zelf, die hier dus buiten het afgebakende gebied springt, in extenso geciteerd (1). Op deze wijze weet de lezer van de calque waaraan hij zich, voor elk speciaal geval, heeft te houden, en dat is hoofdzaak. Aan deze werkwijze is trouwens het voordeel verbonden dat zij op afwijkingen tusschen het centrum van een gemeente en een meer afgelegen gedeelte speciaal de aandacht vestigt, en, aan de grenszone van een bepaald verschijnsel, sprekend is voor de wijze waarop dat verschijnsel vordert of wegslinkt: namelijk zóó broksgewijs dat zelfs een gemeente niet altijd homogeen optreedt.

Wat bij het trekken van de grenslijnen ook dient opgemerkt is, dat het uiteinde van die lijnen nergens verder mag komen dan tot waar haar beide zijden onderzocht werden. Daarom werd bvb. Dendermonde, dat er, althans tegenover het Klein-Brabantsche, nogal dikwijls alleenstaande vormen op nahoudt, nooit geheel met een grenslijn omringd, maar in voorkomend geval enkel aan den kant van het door mij onderzochte Baesrode en St. Gillis. Hoe een dergelijk grenslijn-fragment dan verder, buiten Klein-Brabant, verloopt moet een voortgezet onderzoek uitwijzen.

Hoe zien er nu de grenslijnen uit, die op deze wijze verkregen werden? Zooals verwacht wordt door alwie iets van dialectgeographie afweet, vormen zij bij den eersten aanblik "ein bunt es durcheinander". Maar reeds bij het teekenen viel het mij op, dat enkele lijnen ettelijke malen juist hetzelfde beloop krijgen, en door hare overeenkomst het idee van een ware dialectgrens doen ontstaan.

De talrijkst samentreffende lijnen loopen langs de grens tusschen Buggenhout en Opwijk eenerzijds, St. Amands, Opdorp, Malderen, Steenhuffel en Merchtem anderzijds (lijn type A). Ik ontmoet ze zes en twintig maal over haar ganschen loop aan zichzelf gelijk; herhaaldelijk komt de A-lijn nog voor met, in plaats van ten N.W. van Opdorp op de Schelde dood te loopen, een verlenging, die bvb. op kaart 69 de gemeenten St. Amands, Mariekerke, Bornhem, Weert en Hingene meeneemt, en op kaart 79 dezelfde gemeenten behalve Hingene. Er zijn bovendien ook nog gevallen waar de A-lijn over haar ganschen loop voorkomt, maar waar ze aan beide zijden geen homogeen geheel vertoont, hetzij dat het afgebakende verschijnsel ten O. langs haar gansche lengte loopt en ten W. alweer een spitsing vertoont, of omgekeerd. Eindelijk worden door een twintigtal andere lijnen grotere of kleinere fragmenten van de A-lijn gedekt, wat het grenskarakter van deze lijn nog sterker doet uitkomen.

De 26 verschijnselen die zich door A-lijn laten afbakenen doen zich als volgt voor:

Nummer van de atlas-kaart	Rangnummer van de grenslijn.	Ten W. van de grenslijn.	Nederlandsche tekst.	Ten O. van de grenslijn.
111.	1.	[niχədō(:)(n), niχədo, niχə-dō, niχədɔ] : steeds monophht.	Ik heb (ik) het <i>niet gedaan</i> .	[niχəda'n, niχəda'(n), niχə-də, niχədœ, niχədo'ⁿ, niχəda'ⁿ] : dipht. of [ɑ, ʌ, œ] monophht.
149.	2.	[ves]. Opm. : achter deze lijn, ten W., ligt nog een isoglosse met puit-vormen.	(Kik)vorsch of puit.	[vas]
83.	3.	[kɛr³fkənō, — a], etc.	Haar dochtertje is met een <i>korfje naar 't bosch...</i>	[kɛr³fkənœ, — a] etc.
32.	4.	[dest]	Hun mond is droog van den <i>dorst</i> .	[dɛst]

(1) Het is, tot mijn spijt, niet mogelijk deze calques alle afzonderlijk te publiceeren. De hierbij behorende schets is er de synthese van.

Nummer van de atlas-kaart	Rangnummer van de grenslijn.	Ten W. van de grenslijn.	Nederlandsche tekst.	Ten O. van de grenslijn.
77.	5.	[kɛtsə, kɛsn, kɛrsn] e. dgl.	Ik heb wat <i>koorts</i> , van vóór den noen al.	[kɛts(n), kɛtsə], e. dgl.
34.	6.	[wu:˚n:]	Weet gij geen <i>boogmaker wonen</i> ?	[wu˚˚n:, wu˚˚nə]
8.	7.	[bru:˚t]	Op dat schip kregen ze <i>beschimmeld brood</i> .	[bru:˚t, bru:˚˚t, bru:t]
36.	8.	[di˚˚rns, di˚˚rəs]	Die <i>rozen</i> hebben lange <i>doornen</i> .	[dy:˚rəs] — Opm. : Vóór en achter deze lijn ook nog andere vormen.
19.	9.	[fɛ:l]	Engeland doet <i>veel</i> oude schepen afbreken.	[fɛ:l, fœ:l], etc.
121.	10.	[brigə]	Te <i>Boom</i> hebben ze een stuk van de <i>brug</i> gevaren.	[bryχ, brygə]
46.	11.	[din(ə) æn zi:r]	Die <i>botermelk</i> is <i>dun en zuur</i> .	[dyn æn zy:r, — zø:r], etc.
43.	12.	[pit; vilə(n); kinə, kɛnə etc.]	We zouden dien <i>put kunnen vullen</i> op een uur.	[pyt; vyln; kynə of ku˚˚nə]
8.	13.	[bəsχiməl ^(d) , etc.] — Opm. : daarachter een lijn : [bəsχɛləm ^d , bəsχeməl ^d] of beide.	Op dat schip kregen ze <i>beschimmeld brood</i> .	[bəsχyməld] e. dgl.
50.	14.	[bi:k(əna:t)]	Die <i>deur</i> is van <i>beukenhout</i> .	[by:k(əna:t), bœ:k(əna:t), bæ:k]
49.	15.	[de:(r)]	Die <i>deur</i> is van <i>beukenhout</i> .	[dø:(r), dœ:(r)] e. dgl.
48.	16.	[Ōns fɛ:lɪn]	Gij moet <i>ons veulen</i> eens komen keuren.	[Ōns fɛ˚˚l(ə)n, — fœ˚˚lən] e. dgl.
91.	17.	[mɛjɛ:lɪni] Opm. : Aalst, Herdersem en Dendermonde : [ɛ˚jər] e. dgl.	Ik ben blij dat ik <i>met hen niet</i> meegegaan ben.	[mɛ˚jɛ˚lɪni]
55.	18.	[Ō˚˚] of dgl. dipht.	<i>Maionnaise</i> maken ze met den dooier van een <i>ei</i> .	[ɑ:(r), ɛ˚, æ˚], etc. (steeds monophhtongen).
94.	19.	[Ō˚˚rə, Ō˚˚rə], etc. Opm. : Dendermonde en St. Gillis : monophhtongen.	Ge kunt hier <i>eieren</i> krijgen op de markt.	[ɑ:rə, æ˚rə, a˚rə] e. dgl.
147.	20.	[wɔ˚˚, wɔ˚˚˚] etc. (dipht.)	<i>Weide</i> (meersch, schor).	[wɑ˚˚, wæ˚˚], etc. (monophht., ± een andere naam).
88.	21.	[wɔ˚˚˚lə] Opm. : ten W. van [wɔ˚˚˚lə] komen nog andere vormen voor.	<i>Wij(liederen)</i> moeten...	[wɑ˚˚, wɑ˚˚lə, wɑ˚˚˚lə] e. dgl.
54.	22.	[sprɔ˚˚˚] e. dgl. dipht.	(<i>Bed</i>) <i>sprei</i> .	[sprɑ˚˚, spræ˚˚], etc. (monophht.)
116.	23.	[zɔ˚˚˚, zɑ˚˚˚] (dipht.)	De <i>meid</i> <i>zei</i> dat hij gelijk had.	[zɑ˚˚] (monophht.)
6.	24.	[drɔ˚˚˚], e. dgl. dipht.	Ze hebben met hun vijven <i>drie</i> liters wijn uitgedronken.	[drɑ˚˚], etc.
41.	25.	[zi:kən] Opm. : achter deze lijn ligt een andere met [zu:kə(n)]	Ik weet niet waar ik hem moet gaan <i>zoeken</i> .	[zy:kə(n), zø:kə] e. dgl.
125.	26.	[ɛ:r]	De melk spat uit den <i>uier</i> van de koe.	[ø:r, ɛ:r]

Het overzicht van deze tafel toont ons aan dat wij hier uitsluitend met isophonen te doen hebben, en wel met feiten die zich laten samenvatten tot ééne algemeene tendens aan ééne zijde tegenover een andere algemeene tendens aan de andere zijde. Wij ontmoeten inderdaad :

1° Ten W. de meer velare [ɔ̃, ɔ, ɒ] (lijn 1), tegenover mediale a, ʌ, œ of diphtongen ten O.

2° Ten W. de palatale, niet geronde [ɛ̃-] en [ẽ-]vocalen (lijnen 2, 3, 4, 5, 9, 15, 16, 17, 26) tegenover de mediale en geronde [ʌ, ø(:), œ(:)] ten O.

3° Ten W. het palatale diphtong-element [ɛ̃] (lijnen 6, 7, 21) tegenover de mediale [ə] ten O.

4° Ten W. de meer palatale en niet geronde [i en i:], hetzij als monophthong (lijnen 10, 11, 12, 13, 14, 25), hetzij als hoofdelement van een diphtong (lijn 8), tegenover minder palatale en geronde [y(:), ø(:), œ(:)] of velare geronde [uⁱ].

5° Ten W. diphtongen met overwegend [ɔ̃] als hoofd-element (lijnen 18, 19, 20, 22, 23, 24) gevolgd door een meer naar voren gearticuleerd bij-element, tegenover monophthongen die overwegend [ɑ, a, æ] luiden, of, wanneer diphtongen aan beide zijden voorkomen, dan toch meer palataal bij-element ten W. en meer mediaal ten O. (cf. W. [wɔ̃^olɑ] tegenover O. [wa^olɑ]).

Aldus gegroepeerd wijzen deze verschijnselen in hun geheel op een algemeen contrast tusschen palataal vocalisme ten W. en mediaal ten O.; dikwijls ook tusschen ontronde en gediphtongeerde vocalen ten W. tegenover geronde en monophthongische ten O. (cf. het 2°, 3°, 4° hierboven).

Daar tegenover staat het contrast uitgedrukt onder 1°, en misschien ook 5°, namelijk de aanwezigheid van meer velare monophthongen of diphtongen ten W. tegenover mediale vocalen ten O.

Beide tendensen zijn echter te herleiden tot deze ééne : het aanwenden van mediale vocalen ten O., en het ontwijken daarvan ten W., hetzij met ze — bij voorkeur — te ontronden en meer naar voren te articuleeren, hetzij met ze, een enkele maal, meer naar achteren te articuleeren.

Zal deze conclusie steek houden voor den ganschen omtrek van een eventueel Aalstersch dialectgebied? Dat zal uit het voortgezette onderzoek van deze streek moeten blijken. Het gedeelte dat wij hier overzien wijst althans op een zeer scherpe grens.

Maar deze grens is niet de eenige kandidaat voor de afbakening van een mogelijk Aalstersch gebied. Tusschen de A-lijn en Aalst ontmoeten wij inderdaad andere reeksen lijnen, wel niet veel minder belangrijk dan de eerste, maar minder vast. Zij omvatten namelijk een ongelijk aantal gemeenten en schijnen te wijzen op een Aalstersche dialectuitstraling waarvan de verschillende verschijnselen verder of minder ver zijn geraakt volgens hunne kracht en volgens de omstandigheden.

Een viertal volgen gedeeltelijk de A-lijn. De eerste twee gaan langs A van aan de Schelde tot aan het Z. van Buggenhout, en volgen dan de Noord- en Westgrens van Opwijck, in plaats van de O. en Z. grens, zoodat zij enkel hierdoor van de A-lijn verschillen dat Opwijck er, van Aalst uit gezien, buiten valt, in plaats van er binnen te blijven. Zij worden hier, evenals verder te bespreken lijnen, met een doorlopend volgnummer aangeduid; zes en twintig lijnen werden reeds vroeger beschreven; deze laatste twee dragen dus nrs. 27 en 28.

27. Ndl. “ ...langs het water... „ (kaart 139) : [wɔ̃^otɑr-wɔ̃^otɑr, wɔ̃^otɑr] ten W. ; [wɔ̃^otɑr, wɑ^otɑr, wœ^otɑr, wɑ^otɑr], etc., ten O. ; deze lijn versterkt de westelijke velare tendens tegenover de oostelijke mediale, besproken naar aanleiding van de type-A-lijnen; in strijd met andere reeds besproken gevallen staan hier ten W. monophthongen tegenover diphtongen ten O.

28. Ndl. “ ...zijn ooren en zijn oogen... „ (kaart 38) : diphtongen die als tweede element ten W. [ɛ̃], ten O. [ə] vertoonen; zelfde verschijnsel als die welke hierboven onder 3° werden samengevat.

29. Ndl. “ Ik geloof er geen woord van „ (kaart 134). Deze lijn palmt noordwaarts St. Amands mee in, maar laat er ten Z., naast Opwijck, ook Baerdeghem buiten vallen; ten W. [(i)k ɣəlu^ovər, (i)k ɣəlu^ofər] e. dgl., met steeds een [ɛ̃] als tweede diphtong-element; ten O. drie verschillende vormen, namelijk [u^o]-diphtongen te Mariekerke, Lippeloo, Opdorp en Merchtem, [y^o]-diphtongen te Steenhuffel en Peiseghem, [i^o]-diphtongen te Opwijck en te Baerdeghem. Als tendens-aanwijzing heeft deze lijn een dubbele beteekenis. Waar [u^o] tegenover [u^o] staat, wordt ten W. alweer het mediale diphtong-element vermeden tengunste van het palatale; waar [u^o] tegenover [y^o] staat, ontmoeten wij dezelfde verhouding tusschen de [ɛ̃] en de [ə], maar de mediale [y] van het O. staat ditmaal tegenover een velare [u] (cf. 5° van de bespreking der A-lijn); Opwijck en Baerdeghem hebben hier echter de palatale [i^o]-diphtong; is dat een vervorming van [y^o], die hier vroeger aanwezig was, of die in gepalataliseerden vorm binnendringt? Daarop zou het verder verloop van deze [i^o]-zone waarschijnlijk het antwoord laten vinden.

30. Ndl. "Hun mond is *droog* van den dorst.", (kaart 37) is, op enkele bijzonderheden na, gelijk aan de voorgaande, en op dezelfde wijze te interpreteren. Ten N. valt St. Amands er weer buiten, en ten Z., naast Opwijck en Baerdeghem, ook Moorsel. Ten W. van deze lijn hoort men [dru:^oχ]; ten O. [dru:^oχ] te St. Amands, [dry:^oχ] te Opdorp, Malderen, Steenhuffel en Merchtem; ten Z. [dri:^oχ] (cf. [kχəli:^ofər] van daareven). Lebbeke heeft [dri:^oχ] naast [dru:^oχ] en Opstal enkel [dri:^oχ]. De vorm [dri:^oχ] is dus in deze streek eenigszins meer verspreid dan [kχəli:^ofər] of [kχəli:^ovər].

Merken wij op dat de laatste vier grenslijnen nog uitsluitend isophonen zijn. Anders is het gesteld met een achttal lijnen, die ditmaal de A-lijn nergens meer raken, maar er vrijwel gelijklopend op enkele kilometer westwaarts van aflaggen, en hier B-lijnen zullen genoemd worden. Zij volgen, van aan de Schelde, de Z. O. grens van Baesrode tot aan Lebbeke, en loopen dan zuidwaarts met Lebbeke en Baerdeghem ten W., Buggenhout en Opwijck ten O. Alleen de laatste drie laten Baerdeghem ten O. liggen. Hier vereenigen zich voor het eerst twee isoglossen (31 en 38) met de isophonen.

31. Blijkens kaart 149 worden voor Ndl. *kikvorsch* (*puit*) westwaarts de vormen [p^o:^ot, p^o:^ot], etc., en oostwaarts [vəs] gebruikt: dat [vəs] gaat enkel tot aan de A-lijn, en wordt ten O. van die lijn [v_os], of, één enkele maal [kikf_os]. Baesrode, tusschen het puit- en het vorsch-gebied in, gebruikt [vəs] naast [p^o:^ot]. Deze kaart is een van de meest belangwekkende van den atlas. Eén woord wijst er ons op de twee typische grenslijnbundels A en B, die allebei Aalst voor centrum schijnen te hebben. Tusschen die twee lijnen vinden wij de eigenaardig-Aalstersche vocaal in [vəs]; maar terwijl die vocaal daar bewaard wordt, schijnt van het W. de andere benaming (*puit*) te zijn opgedaagd, die te Baesrode nog strijd voert tegen de eerste. Deze kikvorschkaart is ook nog typisch in dezen zin dat zij in een gedeelte van Klein-Brabant (Willebroeck, Heyndonck, Blaesveld, Thisselt, Kapelle-op-den-Bosch) dat even verder ter sprake komt, eveneens den vorm [vəs] vertoont, in overeenstemming met een aantal andere fonetische gelijkenissen tusschen dat gebied en het Aalstersche.

32. Een gelijk verloop vertoont lijn 32, die, op kaart 150 (*vlinder*), de westelijke [pe:məl]- van de oostelijke [pe:pəl]-vormen afscheidt. Baesrode heeft ditmaal geen dubbelen vorm, maar staat alleen met [pipərnələ], evenals Dendermonde met [v^o:^ogəlinjə]. Een overgangsdorp duikt ditmaal in het Z. op, met Baerdeghem [pe:məl, pe:pəl].

Is dat [pe:məl] een bloote dissimilatie, of een volksetymologische vervorming van [pe:pəl] onder invloed van het bij Kil. voorkomende *pemelen* = *perparce dare*, of van het in Loquela en elders geciteerde *pemelen* = met lange tanden eten, waarnaast ook *pemelaar*? Deze tweede mogelijkheid lijkt mij de waarschijnlijkste.

33. Lijn 33 scheidt, voor Ndl. *beschimmeld* brood (kaart 8), de vormen [bəsχeləm^d, bəsχeməl^d] of beide samen ten W. af van [bəsχiməl^d] ten O. Evenals het zooëven besproken [vəs] reikt dit [bəsχiməl^d] slechts tot aan de A-lijn, om daarover [bəsχyməld] te worden. Deze A-lijn is, zooals reeds werd aangestipt, zuiver fonetisch; vocalen [i, ε] achter lijnen A en B tegenover [y] ten O., zijn, als palatalen tegenover een meer mediale, volkomen normaal in het Aalstersche. Maar waarom, achter de A-lijn, al dat geharrewar tusschen [bəsχiməl^d, bəsχeləm^d, bəsχeməld]? Wij hebben hier klaarblijkelijk te doen met contaminatie tusschen een *beschelm*d met *schelm* als grondvorm en een *beschimmeld* met *schimmel* als grondvorm, waarbij niet alleen de vorm, maar ook de oorspronkelijke beteekenis van *schelm* (pest, kreng) een rol moet gespeeld hebben.

34. Een B-lijn die het Aalstersche ditmaal afscheidt van gansch het overige Klein-Brabant is die van Ndl. Hij *zal het* nooit ver brengen. (kaart 135). Ten W. valt namelijk overal de *l* weg vóór de *t* van (*he*)*t*, en ten O. blijft zij overal behouden; vb. [æ(n) zət] = hij en zal het, tegenover [aⁱ zəlt] e. dgl. Lebbeke alleen weifelt tusschen [zəlt, zət].

35. Ten W. van lijn 35 komt Ndl. *Gaat gij* vandaag niet kaarten? (kaart 131) voor als [g^o:^oə] e. dgl., ten O. als [g^o:^orə], terwijl Baesrode alleen [g^o:^odə] heeft, in overeenkomst met ± de noorderhelft van het overblijvend gebied. Het ligt niet in het plan van deze bijdrage, hier verklaringen van de aangehaalde feiten te leveren; enkel de grenslijnen als zoodanig worden hier getrokken en gerangschikt; maar in 't voorbijgaan dient hier toch gezegd dat het verkeerd zou zijn de verklaring van [g^o:^oə, g^o:^orə, g^o:^odə] te zoeken zonder tevens te letten op de gelijkaardige vormingen [zæjə, zæ:rə] = zijt ge; [st^o:^oə, st^o:^orə, st^o:^odə] = staat ge, enz. die in Klein-Brabant voorkomen.

Nu volgen drie B-lijnen (36, 37, 38) waarvan het verloop enkel hierdoor van de vorige verschilt dat zij Baerdeghem oostwaarts laten liggen in plaats van westwaarts.

36. geeft voor Ndl. *De meid...* (kaart 116) [tmæ'sə] of [tmɛ'sə] ten W., en [tma'sə, tma'ɹsə] ten O., dus nog eens méer palatale vocalen, zooals reeds herhaaldelijk werd opgemerkt.

37. is interessanter omdat het hier een klemtoon-verschijnsel en een daaraan te wijten dubbelvorm betreft. Voor Ndl. *De pastoor...* (kaart 72) wordt namelijk ten W. [ˈpɑstər] en ten O. [pɑs'tu'ɹ] e. dgl. gehoord.

38. scheidt, voor Ndl. *weide*, (*meersch*, *beemd*) het W. gebied met overal [mɛ:s] e. dgl., waarnaast al of niet een *weide*-vorm voorkomt, van het O. gebied waar *weide* [wɑ:] e. dgl. overheerschend is naast *beemd* en *schor*.

Nog dichter bij Aalst, feitelijk alleen maar de stad zelve en het aanpalende Herdersem ten W. latend, loopen de lijnen 39 en 40, resp. voor Ndl. *gij(lieden)*, kaart 89, en *met hen(lieden)*, kaart 91. Ten W. van deze lijnen (type C) vertoonen Aalst en Herdersem namelijk, samen met Dendermonde, de vormen [gɑ'ɹ] en [mɛ'e'jər] tegenover [gɔ̃'ɹn, ga'ɹn, gælə, etc.; meje'ln, me'jɔ̃'ln] ten O.

Tusschen Aalst en Dendermonde, met nu eens een paar gemeenten minder en dan een paar meer, ligt eindelijk ook een interessant mouilleeringsgebied, waarin blijkens kaarten als 5, 9, 11, 12, 14, etc. van den Atlas van Klein-Brabant, regelmatig voorkomen: Aalst, Herdersem, Wieze, Denderbelle, St. Gillis en Dendermonde (cf. Colinet. Het dialect van Aalst. Leuv. Bijdr. I-1896). Ook daarop worde hier slechts terloops gewezen om aan te toonen dat de hierboven besproken verschijnselen, omdat zij de meest typische lijnen vertoonen, op zichzelf nog niet de meest typische van de streek zijn.

Wij hebben totnogtoe, uitgaande van een hoofdbundel A, gewezen op twee westwaarts gelegen lijnen, bundels B en C welke steeds dichter om Aalst heenbuigen. Hoe doen zich de lijnen voor welke noord- en oostwaarts van deze A-lijn liggen?

Er moet nu in de eerste plaats nader behandeld worden over de verbluffende spie D-lijnen die ik, bij de kikvorsch-lijnen, reeds in de gelegenheid was aan te wijzen, en die voor basis den Rupel met Klein-Willebroeck en Heyndonck, en voor eindpunt Kapelle-op-den-Bosch heeft. Zij omvat in den regel 1. Klein- en Groot-Willebroeck, 2. Heyndonck, 3. Blaesveld, 4. Thisselt, 5. Kapelle-op-den-Bosch. Soms komt Heffen erbij; een enkele keer ook nog een of ander omliggend dorp. Maar de vijf eerstgenoemde gemeenten worden door een lijn omringd die, in de door mij onderzochte gevallen, elf maal volkomen aan zichzelf gelijk voorkomt, en nog zeven maal met een of twee dorpen minder of meer. En in deze 18 gevallen vertoont telkens het verschijnsel binnen de spie denzelfden vorm of dezelfde vormen-tendens als achter de A-lijn in het Aaltersche! Het zijn de gevallen hierboven voor de A-lijn besproken onder nrs 3, 4, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 26 (geheel homogeen) en 2, 5, 8, 14, 26 (gedeeltelijk met de spie overeenkomend), en twee andere, tot hiertoe nog niet gerangschikte gevallen 41 en 42, die nog een woord van toelichting behoeven.

41. (kaart 14) verbeeldt de scheiding tusschen Ndl. *geweest* als [gəwe'st] of [gəwɛ : 'st] ten W., tegenover [gəwɛst] ten O. Zij komt aan de oostgrens van Opwijck met de A-lijn overeen, maar laat Buggenhout oostwaarts liggen. St. Gillis-bij-Dendermonde heeft [gəwɛst] (door vlugger tempo?), en Lebbeke de beide vormen. In zijn geheel toch blijft het Aalstersch een [gəwɛ:st]-streek, samen met de "spie", en, het weze hierbij aangemerkt, ook Vilvoorden en een paar omliggende gemeenten.

42. voor Ndl. Deden zij het *maar*, volgt de scheiding de A-lijn van het Z. tot aan Opdorp, en loopt, langs de oostgrens van deze gemeente en van St. Amands, Oppuers en Bornhem, rechtstreeks naar den Rupel. Ten W. van deze lijn komt de vorm [mɔ̃(r)] voor; ten O. ontmoeten we [mœ, mɔ, mɑ(r), en ma(r)]; en nogmaals volgt Vilvoorde, ditmaal op zijn eentje, het Aalstersche en de "spie",

Deze 18 overeenkomsten tusschen de "spie", en het Aalstersche beantwoorden aan dezelfde tendens die het Aalstersche van het overige Klein-Brabant onderscheidt: ontwijken van meer mediale tengunste van meer palatale vocalen. Wat heeft deze "spie", te beduiden? — De 16^e en 17^e eeuwsche en latere kaarten van Vlaanderen en Brabant die ik er op nasloeg geven mij geen antwoord, ten ware de bosschen rond Kapelle-op-den-Bosch, en verder de schorren van de Senne-vallei en de grens van de heerlijkheid Mechelen een isoleerende rol hadden gespeeld. Maar waarom dan juist met het Aalstersche die gelijkenis van onze spie-vormen, die zich, naar het schijnt, ook ten N. van den Rupel, nl. te Boom en op een paar andere plaatsen voordoen? De geschiedenis eenerzijds, het voortgezet dialectgeographisch onderzoek anderzijds, zal hier eens te meer het antwoord moeten brengen...

De laatste type-lijn (E) die hier zal besproken worden is die van de apocope der slot-n na doffe

e ten O. tegenover bewaarde n-uitspraak ten W. Zij loopt langs de N. en O. grenzen van Mariekerke, St. Amands, Opdorp, Malderen, Londerzeel, Wolverthem, Nieuwenrode, Humbeek en Beyghem voor lijn 43 (kaart 5) — Ndl. *binden*, ten W. [bin:], ten O. [binə], en voor lijn 44 (kaart 34) — Ndl. *wonen*, ten W. [wuːˈn:], etc., tegenover [wuːˈnə, wu:nə] e. dgl. ten O. Daarbij komen echter vier andere lijnen die slechts door een paar dorpen van de E-lijn verschillen. Lijn 45 (kaart 15) omvat ook Bornhem, Weert en Hombeek in het slot-*n*-gebied voor Ndl. ...pereltjes *geven* (ten W. [χeˈvən] etc., ten O. [χe:və], etc.).

46. (kaart 84), voor Ndl. ...*geroepen*, heeft er enkel Weert bij met slot-*n*; bij lijn 47 (kaart 89) — Ndl. ...*gijlieden*... als [gʲɔːln], etc. ten W. en [gælə], etc., ten O. — behoudt Ramsdonck de -*n*; en blijkt lijn 48 (kaart 106) — Ndl. ik *bakte*, met [bəkˈn], etc., ten W., en [bæktə] ten O. vervoegt Humbeek ditmaal het apocopeeringsgebied. In vijf van deze zes gevallen vormt Dendermonde een apocopeerend eiland ten opzichte van het omliggende deel van Klein-Brabant; alleen voor Ndl. ...*geroepen* (lijn 46, kaart 84) heb ik er een vorm met slot-*n* opgetekend.

Wij zien hier dus dat de apocopeering een betrekkelijk vaste grens heeft bereikt, maar met sommige woorden nog een gemeente of een paar gemeenten achteruitblijft, en met een enkel ook al eens een gemeente dieper in het slot-*n*-gebied is binnengedrongen.

Met het middendeel van deze apocopeeringslijn komt een isoglosse overeen, namelijk lijn 49 op kaart 145 : Ndl. *pet*, of *muts*, of *klak*, met *muts*-vormen ten Z. en *klak*-vormen ten N. Het N.-W. van deze isoglosse blijft echter een paar gemeenten meer zuidwaarts, en het Z.-O. omvat een paar meer noordwaarts gelegen plaatsen.

Zoals de hierbijgevoegde calque aanduidt, schijnen de grenzen **A**, **B**, **C** en **E** op een uitstraling van Aalst te wijzen. Ik heb mij afgevraagd of zij een historische beteekenis hebben.

Op de oudste kaart die ik in het kaartenkabinet van de Kon. Bibl. te Brussel vond (Bossius : *Flandriæ recens exactaque descriptio — Michaëlis Tramezini — 1555*) is de toestand als volgt : Bornhem vormt met Hingene en Eykevliet een Vlaamsche heerlijkheid; St. Amands behoort, evenals Baesrode en Lebbeke, bij het Vlaamsche Land van Dendermonde. Opdorp noch Buggenhout staan vermeld, ook niet het bosch van Buggenhout, maar hun grondgebied schijnt voor het grootste deel ook Dendermondsch te zijn. Naast Opwyck is ook Baerdeghem Brabantsch.

Op de 17e eeuwse kaarten van Dankert (1635) en Verbist (1637) vinden wij denzelfden toestand, uitgezonderd voor Opdorp en Buggenhout die ditmaal vermeld staan en in Brabant liggen. Hetzelfde op de 18e eeuwse van G. de l'Isle en Crépy (1785). Op deze kaarten ontmoette ik voor het eerst in 1704 de benaming Petit Brabant, verder ook Brabantia minor, voor het gedeelte tusschen de Vlaamsche grens en Rupel-Senne. De Fransche naam komt insgelijks voor op de kaart "Comté de Flandre", sur les mémoires de Friex, (1744) die ik, naast meer andere, in de Gentsche Universiteitsbibliotheek kon raadplegen. De naam Klein-Brabant is dus, althans in 't Fransch en in 't Latijn, ouder dan ik, in de inleiding tot mijn Dialect-Atlas vermoedde. Winkler (Alg. Nederd. en Friesch Dialection. II) hecht dien naam aan slechts een dozijn of wat gemeenten, en wel aan oud-Vlaamsche naast oud-Brabantsche. Hij steunde hiervoor klaarblijkelijk op inlichtingen van Jan Van Droogenbroeck, die van St. Amands was, en hem den tekst voor St. Amands leverde. Wanneer nu die naam voor het allereerst opduikt, welke streek hij precies aanduidde, en hoe hij tot zijn huidige, meer uitgebreide beteekenis gekomen is, blijft mij even duister als vroeger.

Het onderzoek der oudere kaarten, evenmin als de groepeerings- der "meyerijen,, bracht mij tot de verklaring van bepaalde dialectgrenzen. Wel is er, historisch als taalkundig, een zelfde algemeene richting van de grenzen tusschen het land van Bornhem en het land van Asch waar te nemen, maar verder gaat de overeenkomst niet. Dit wil niet zeggen dat er geen nadere overeenkomsten zouden te vinden zijn. Het staat zelfs vast dat, wie zou uitgaan van de oude grenzen van het land van Bornhem, en de kaarten zou doorkijken om dialectgrenslijnen te vinden die op een naderen samenhang van dat grondgebied wijzen, bijv.b., in sommige nasaleerings- of ontrondigsverschijnselen zijn gerief zou kunnen vinden. Ook zouden de bosschen van Kapelle-op-den-Bosch en dat van Buggenhout voor de dialect-verhouding van afzonderlijke gemeenten tegenover gemeenten van beteekenis blijken te zijn. Maar de methode en het doel van het onderzoek dat ik in deze bijdrage heb beschreven waren anders : Van de dialectfeiten zelf, en bepaaldelijk van die welke op 't eerste zicht onderling gelijke grenslijnen vertoonden werd hier uitgegaan; een paar methodologische kwesties die bij het trekken van dialect-grenslijnen

oprijzen werden behandeld, en ten slotte werden enkele dozijnen grenslijnen tot vijf grenzen herleid, met aanduiding van de — hoofdzakelijk phonetische — tegenstellingen waarop die grenzen berusten.

De vergelijking van de A, B, C, D, E-lijnen met de dialectgrenzen welke Van Ginneken (Handboek I — Overzichtskaart) en Leenen (De Kempen² -Antwerpen. De Sikkel 1924, p. 76) door Klein-Brabant hebben getrokken wijst op de noodzakelijkheid om deze kaarten te herzien. Ik vraag hier enkel de aandacht voor het verschil tusschen Van Ginneken's afbakening van het Aaltersche langsheen de Oostvlaamsche provinciegrens en mijn A-lijn, blijkens dewelke Opdorp stellig buiten, en Opwyck voorzeker binnen het Aaltersch moet vallen. Verder op de belangrijke spie (D-lijnen) waarvan Kapelle-op-den-Bosch het zuidelijk uiteinde vormt, en die, binnen het overige Antwerpsch, voorzeker een eiland of een fragment van een eiland moet zijn. Tenslotte ook op deze bijzonderheid, dat met de zoogenaamd Antwerpsch-Leuvensche afbakening door Klein-Brabant tot hiertoe geen enkele mijner grenzen overeenstemt. Hetzelfde kan gezegd worden voor Leenen's lijn 18, die wel voor een deel met de apocopeeringslijn E samenloopt, maar niet kan dienen voor de afbakening van een nasaleerend tegenover een niet-nasaleerend gebied. Nasaleering wordt slechts in enkele gevallen, en niet telkens in al de genoemde plaatsen aangetroffen te Aalst (éénmaal), Dendermonde (éénmaal), Mariekerke, Brans, Weert, Bornhem, Hingene, Eykevliet, Ruysbroeck. (cf. kaarten 139 : *langs* het water; 136 : niets *anders*; 123 en 48 : *ons*; 57 : *afgebrand*). Alleen bij kaart 114 : *venster*, strekt het nasaleerend gebied zich verder uit, namelijk over Baesrode, St. Amands, Mariekerke, Brans, Weert, Bornhem, Hingene, Wintham, Eykevliet, Ruysbroeck, Puers, Calfort, Oppuers, Liezele, Breendonck, Klein- en Groot-Willebroeck, Blaesveld en Heyndonck. Dat ook de "e tegenover i, als in *is*., niet on-Klein-Brabantsch is zooals Leenen op p. 77 schijnt te zeggen, moge blijken uit kaarten 13, 37, 52 e. dgl. van den Atlas.

Indien de uitstralingstheorie door mijn grenzen een bevestiging vindt, zal het wel van Aalst uit zijn, maar het onderzochte gebied is nog een al te klein fragment van zulk een mogelijk uitstralingsgebied om hier met eenige zekerheid te laten concludeeren, vooral wanneer men daarbij de bedenkelijke "spie., indachtig is. Hinderlijk voor het uitstralings-idee is ook het feit dat de grootere centra Mechelen, Aalst, Dendermonde en Vilvoorde zich ettelijke malen afzonderen van de omliggende, Klein-Brabantsche, gemeenten. Komen zij, in die gevallen, eerder overeen met de aangrenzende gemeenten buiten het hier behandelde gebied, of vormen zij tot in een zekere mate eilanden op zichzelf? Een dubbele vraag te meer, waarvan, naar mijn gevoelen, de tweede helft wel bevestigend zal moeten beantwoord worden. Hoe interessant zal het dan zijn te zien waarin het stadsdialect zich van het plattelandsch onderscheidt, en of er geen invloeden hebben gewerkt van stad op stad, spronggewijs over het platteland heen.

Talrijke grenslijnen werden in het bovenstaande nog niet besproken. Zij trekken vrij grillig, en zonder noemenswaardige homogeneïteit, zoowat in alle richtingen door Klein-Brabant heen. Zij zullen er niet minder interessant om blijken te zijn dan de andere, maar wachten voorloopig op verlenging buiten Klein-Brabant.

Een aantal andere feiten, die ik nog niet eens onder grenzen trachtte te brengen, sporen evenzeer tot een voortgezet onderzoek aan, of wekken van nu af den lust om ze te bespreken. Hoe merkwaardig liggen bvb. op kaart 124 (Ndl. Hij trok *met den staart van het paard*) de overgangen van het Aaltersche [stɛ:rt] naar het Vilvoordsche [fɛ:t], schier in rechte lijn van W. naar O. ten toon : [stɛ:rt, stæ:t, stjæ:t, stjɛ:t, fɛ:t, fjæ:t, f'æ:t', fɛ:t], resp. te Aalst, Moorsel, Baerdeghem, Droeshout, Merchtem, Wolverthem, Grimbergen en Vilvoorde. En hoe graag zouden wij meer vernemen over het lot van den wél ouderwetschen *bode*, den misschien jongeren *briefdrager*, en den modernen *facteur*, dien wij op kaart 144 zijn oudere ambtgenooten zien verdrijven! Is niet deze kaart een brokje cultuurgeschiedenis op zichzelf? Doch dit alles behoort niet tot het plan van deze bijdrage. Alleen hoop ik, naast de methodologische aanwijzingen en het vastleggen van de grenzen A, B, C, D, E, voldoende te hebben bereikt wat ik daarbuiten nog bereiken wou : namelijk, bij den werklustigen lezer de "anregende., overtuiging te wekken dat door Klein-Brabant honderd en nog eens honderd vraagteekens heenkruisen waarop slechts in een algemeen dialect atlas van ons taalgebied het antwoord zal te vinden zijn.

VAN SMEINSCEN LEDE

Een medisch-physiologisch gedicht
naar het eerste boek van Thomas van Cantimpré,
DE NATURA RERUM.

IN 1921 PROMOVEERDE EMIEL WAGEMANS, BIBLIOTHEKARIS BIJ DE Koninklijke Bibliotheek te Brussel, tot doctor in de Germaansche Philologie met een proefschrift over een berijmd medisch-physiologisch handschrift dat aldaar berust (n° 19308). (1).

Het gedicht telt 2027 verzen ; het *incipit* luidt :

Alle die willen wesen vroet
Hoe elc meinsce leven moet
Die ghesont wille blive,
Besie wel wat ic hier scrive.

Het *explicit* is de gewone middeleeuwsche wensch :

Nulate ons god alle dinc scuwen
Daer quade dingen in vernuwen,
Ende moet ons bringen zonder sneven
Daer wy ewelike leven. Amen.

Na een proloog (vs. 1-26) over het nut van dit traktaat en over het gezag van de oorspronkelijke bron, een brief van Aristoteles aan Koning Alexander, met een bede tot God, Maria en de Heiligen, volgt een algemeene inleiding over de menselijke leden (vs. 27-48). — Dan ontwikkelt de schrijver zijn stof in drie ongelijke deelen :

A. Het eerste, een *ontleedkunde en levensleer van het menschelijk lichaam* (vs. 49-1303), bevat 42 hoofdstukken (2) : 1. a) Dat hoofd (49-110); b) die hersine (111-42); 2. Thaer (143-78); 3. Die slaep (179-92); 4. a) Vanden ogen (193-260); b) doghenleden (261-70); 5. Oren (271-304); 6. Nuese (305-16); 7. Baerd (317-32); 8. a) De mont (333-50); b) tanden (351-98); 9. Tonge (399-432); 10. Die stemme (433-50); 11. a) Gula (die uf) (451-58); b) epiglotus (459-74); c) canne (475-94); d) guittur (de sterte) (494-508); 12. a) Hals (509-24); b) been (525-52); 13. Maerch (553-66); 14. Crosteel (567-74); 15. Scouderen (575-86); 16. a) De arme (587-604); b) de muus (605-16); 17. Handen (617-30); 18. Vingeren (631-38); 19. Nagelen (639-58); 20. Aderen (659-702); 21. Zenewen (703-16); 22. a) Arterie (717-28); b) cordekine (729-32); c) banden (733-38); 23. Vleesch (739-50); 24. Die huut (751-72); 25. Rigge (773-86); 26. Barst (787-808); 27. Mammen of teten (809-28); 28. Therte (829-916); 29. Levere

(1) Ongelukkig werd Dr. Wagemans door ziekte belet die studie te voltooien. Na zijn overlijden in December 1922 vertrouwde Mev. W^e Wagemans me zijn aantekeningen toe. Daarvan worden in deze bijdrage, na aanvulling door eigen onderzoek, enkele resultaten meegedeeld.

(2) In het hs. staan noch nummers noch titels; ook een inhoudstafel ontbreekt. Ieder hoofdstuk begint met een versierde hoofdletter. Gemakshalve hebben we de hoofdstukken genummerd en van een titel voorzien.

(917-30); 30. Galle (931-80); 31. Longere (981-1034); 32. Milte (1035-60); 33. Buuc (1061-82); 34. Rebben (1083-94); 35. Darmen (1095-1106); 36. a) Maghe (1107-16); b) "het spijsverteringsproces,, (1117-58); 37. Blase (1159-70); 38. Matrix (1171-1200); 39. Vede (1201-22); 40. Niere (1223-47); 41. a) Arsbillen (1248-59); b) lanken (1260-71); 42. Lendine, dien, knien, scinkelen, voeten, hielen, planten (1272-1303).

B. Het tweede is een *gynaecologische verhandeling over bevruchting, zwangerschap en verloskunde* (vs. 1303-1689) in vier hoofdstukken : 43. a) Vanden zade (1303-43); b) hoe wijf ontfanget kint (1344-1453); 44. Dat insturten der ziele (1454-1521); 45. Die gebornesse (1522-77); cap. 46 behelst raadgevingen over verloskunde "also als wyt bescreven lesen van cleopatra,, (1578-1689).

C. Het derde, een *gezondheidsleer volgens Aristoteles*, (vs. 1690-2027), verklaart in een proloog (cap. 47 vs. 1690-1707) hoe en waarom de Grieksche meester deze wijze lessen neerschreef voor zijn leerling Alexander en hoe ze later werden weergevonden. Na de inleiding van den brief (cap. 48, vs. 1708-25) volgen de raadgevingen over het opstaan, het eten, het slapen, over hetgeen men doen en laten moet in de vier jaargetijden (cap. 49, vs. 1726-2023). Een korte wensch besluit het gedicht.

Zonder eenigen twijfel hebben we hier een Nederlandsche bewerking van het totnogtoe onvertaalde eerste boek van Thomas van Cantimpré, *De Natura Rerum*. Enkel de zeven laatste hoofdstukken (69-75) over de verschillende leeftijden van den mensch, bleven onvertaald.

Het is thans een uitgemaakt feit dat, tegen de meening in van Maerlant en andere tijdgenooten die het hielden voor een werk van "broeder Alebrecht van Coelne,, (1), *De Natura Rerum* geschreven werd door den Dominikaan Thomas van Cantimpré of van Brabant (2). Eveneens staat het vast dat het voltooid werd vóór 1250, waarschijnlijk zelfs vóór 1240 (3).

De titel van Thomas' eerste boek luidt : *De Anathomia humani corporis...* Voor de Middelnederlandsche bewerking past geen betere dan degene dien de schrijver zelf in zijn proloog gebruikt :

Hier willic te deser stede
Beghinnen van *smeinscenede* (vs. 25-26).

Nadat Thomas in zijn inleiding een zeer geleerde lijst heeft opgesteld van schrijvers en werken waaruit hij zijn compilatiewerk zal opbouwen (4), schijnt hij voor *De Anathomia* in hoofdzaak Aristoteles te volgen. In werkelijkheid is het echter anders. Voor het physiologisch gedeelte, de bevruchting en de zwangerschap heeft Dr Ferckel (5) uitgemaakt dat de invloed van Aristoteles zich bepaalt tot enkele citaten van zeer ongelijke waarde, maar dat bijna alles aan de Galenische school ontleend is en aan de menigvuldige middeleeuwsche encyclopedische werken. — In het gedeelte over de verloskunde citeert Thomas als bron : *in libro Cleopatre que se vocari voluit medicina reginarum*. Feitelijk komt alles uit den Vroedvrouwencatechismus van Musio (6).

Wat de gezondheidsleer betreft duidt Thomas zijn bron nauwkeuriger aan : "Hinc sequitur ordo vivendi phisice (7)... Scribit enim venerabilis johannes yspalensis karesie (8) hispanorum regine libellum breve de observatione diete vel custodia corporis et dicit se excerptisse de libro aristotelis alexandro

(1) Maerlant, *Der Naturen Bloeme*, Prol. vs. 14 en vs. 113-114; Velthem, *Spiegel* I, 20, vs. 1-24.

(2) Zie o.a. J. H. Bormans: *Thomas de Cantimpré*. (*Bulletin de l'Acad. Royale des Sciences de Belgique*, t. XIX, 1852, blz. 132-159); Delisle, *La Nature des Choses par Th. de Cantimpré* (*Hist. Litt. de la France*, t. XXX, 1888 blz. 365-84); H. Sermon : *Thomas Cantipratanus* (*Verslagen en Mededeelingen der K. Vlaamsche Academie*, 1902, Juni, blz. 468-512). J. Huyben : *Bartholomaeus Anglicus en zijn invloed* (*Ons Geestelijk Erf*, I, blz. 61-79).

(3) Eelco Verwijs, uitg. van *Der Naturen Bloeme*, 1878, XXX; J. A. Bormans, a.w. bl. 144; J. Huyben, ib. blz. 64.

(4) Zie ook in *Der Naturen Bloeme*, Proloog, vs. 17-84.

(5) Chr. Ferckel, *Die Gynaecologie des Thomas von Brabant*, München, 1912.

(6) *Ibid.*, bl. 8-11.

(7) Niet *philosophice*, zooals men gewoonlijk leest. De twee hss. die ik raadpleegde, geven verschillende malen *phisice*.

(8) Het Brugsche hs. geeft *Tharesie*. R. Steele, *Lydgate and Burgh's Secrees of old Philisoffres* (London, 1894) in *Early English Text Society*, Extra Series LXVI blz. IX-X geeft "Theophina queen of the Spaniards... Ook vermeldt hij een lezing *Charesie*. Volgens A. Verdenius, *Jacob van Maerlant's Heimelijckheid der Heimelijckheden*, Amsterdam, 1917, wordt de regina Hispanorum in de meeste hss. alleen aangeduid met de letter T (blz. 54).

magno edito, qui arabice vocatur cilalaceray (1), quod latine potest dici secretum secretorum. Et dicit idem johannes yspalensis se accepisse a quodam philosopho qui imperatoris cujusdam jussu, hunc librum quesitum diu invenit in ara maxima et solemnissima jovis, ubi reponi solebant sepius edita philosophorum. Hunc ergo librum dictus venerabilis johannes hyspalensis de arabico transtulit in latinum et nos eundem causa abbreviationis excerptimus,.. Zoo komen we in aanraking met het beroemde pseudo-Aristotelische werk *Secretum Secretorum*, een vertaling van het Arabische *Sirr-al-Asrâr*, dat in de Middeleeuwen zoo'n geweldigen opgang gemaakt heeft en waarvan we naar de volledige vertaling van Philippus Tripolitanus een overzetting bezitten in Maerlant's *Heimelijkheid der Heimelikheden* (2). Hier hebben we slechts de gedeeltelijke Latijnsche vertaling die door den bekeerden Spaanschen Jood Johannes Hispalensis omstreeks 1130 gemaakt werd voor de Spaansche koningsdochter Theresia van Portugal (3). Dat het werk ook in dezen beknopten vorm zeer populair is geweest bewijst de lange lijst reeds bekende vertalingen in onze moderne talen (4), waarbij de Nederlandsche nog moet gerekend worden.

Vergelijkt men het *Ordo vivendi* met het S.S., dan blijkt het dat Thomas eigenlijk niets anders genomen heeft dan een deel uit de gezondheidsleer (enkele hoofdstukken uit het derde boek). Na een korte inleiding over het nut van deze voorschriften — en eigenaardig genoeg komen deze regels ook midden in het hygienisch gedeelte van het *Secretum* voor — volgen de raadgevingen *ad conservandam sanitatem* (bij Verdenius, blz. 9, cap. 26) : na het opstaan moet men “ een luttel wanderen ende effen reken elc let van anderen „; daarna “ dat hovet kammen... ende dwaen „; vervolgens moet men “ suverlike cleder „ aantrekken, zijn tanden verzorgen, welriekende geuren opsnuiven, gebruik maken van zalven, oliën en medicijnen; dan volgen enkele algemeene voorschriften over eten, beweging en rusten (bij Verdenius, cap. 27 *quid post somnum sit faciendum*; bij Kausler, cap. XXXV *quid agat rex in exitu somni*; in de *Heiml. der Heiml.* ontbreken beide hoofdstukken, behalve de laatste zin van het tweede); wenken over het water drinken (Kausler, cap. XXXVI, *De observantia post cibum*); over het slapen vóór en na het eten (Kausler, cap. XXXVII, *De modo dormiendi*; Verdenius, cap. 28. *De efficacia diverse dormitionis*); over het eten zonder honger te hebben (Kausler, cap. XXXVIII, *De consuetudine servanda*). Daarna komen de hoofdstukken over de vier jaargetijden (bij Kausler, cap. XLI-XLV; bij Verdenius, cap. 29-32), waar Thomas jammer genoeg alle natuurbeschrijving weglaat en zich bepaalt tot het mededeelen van de hygiënische voorschriften; eindelijk *de sex etatibus hominis* (ontbreekt in de S.S.) (5).

Van *De Natura Rerum* heeft Thomas op zijn minst twee redacties vervaardigd. De eerste bestaat uit 19 boeken (6); de tweede (7) bevat, ook in de inhoudstafel, een twintigste boek : *De ornatu celi et motu syderum atque planetarum* (8). Schreef hij misschien nog een derde, die dan in 1349-50 door Konrad von Megenberg benuttigd werd voor zijn *Buch der Natur* (9)? Het lijkt niet waarschijnlijk; veeleer moeten de talrijke en grondige afwijkingen op Konrads kap geschoven worden.

(1) In het Brugsche hs. *cyralacerat*. Wat de kopiïsten van dat Arabisch woord hebben gemaakt, cfr. Steele, a.w. X nota (tuosesar, cirotesar, curosusca, tymessar, cyretesar, enz).

(2) cfr. A. Verdenius, a.w.; Clarisse, *De H.d.H.* Dordrecht 1838; E.v. Kausler, *Denkmäler altniederländischer Sprache und Lit.*, Leipzig 1866 II-III. — Over de verspreiding ervan zie R. Förster, *Centralblatt für Bibliothekwesen* VI, 7; G. Kriesten : *Ueber eine Deutsche Uebersetzung des pseudo-Aristotelischen S.S. aus dem 13. J.*, Berlijn 1907.

(3) R. Steele, a.w. X; A. Verdenius, a.w. blz. 55.

(4) R. Förster, *Centralbl.*; VI, blz. 71-76; G. Kiersten, a.w. Anhang blz. 65-87.

(5) Het hs. van de S.S. van de Kon. Bibliotheek te Brussel (II 1404) dat we raadpleegden geeft nog een andere indeeling van de hoofdstukken dan die bij Verdenius en Kausler.

(6) Een exemplaar van deze bewerking berust in het Museum van de *Société Archéologique* te Namen (papieren hs. van omstreeks 1450).

(7) De Stadsboekerij te Brugge bezit vier hss. van de tweede redactie, alle afkomstig uit de Abdij ter Duinen (nrs. 410-413). We hebben gewoonlijk nr. 412 gebruikt, een mooi en goed verzorgd perkamenten hs. uit de helft der XIVe eeuw.

(8) Uit de inhoudstafel blijkt dat het later werd bijgewerkt : *Vigesimum autem post finem laboris nostri, non tamquam ex nostra compilatione, sed tamquam necessarium ipsi operi precedenti addidimus. Qui utique de ornatu celi et motu syderum atque planetarum ad intelligendam speram (l. spheram) et eclypsim solis et lune evidentissime tractare videtur. Addidimus tamen aliqua, et quedam subtraximus, atque nonnulla in eodem libro correximus.* (Brugge 412 2-2^v). Een dergelijke verklaring staat aan het begin van het 20^e boek.

(9) E. Verwijs. *D. Nat. Bloeme*, XXX vlg. Chr. Ferckel, a.w. bl. 14-16.

Vooral in het eerste boek, dat tot grondslag dient voor *Van smeinscen lede* vallen ingrijpende verschillen tusschen beide redacties waar te nemen (1). Bij vergelijking van onze Nederlandsche vertaling met het oorspronkelijke lijdt het dan ook geen twijfel of we bezitten hier een adaptatie van het eerste opstel.

1° In de tweede redactie heeft Thomas door den band op het einde van ieder hoofdstuk van het physiologisch en gynaecologisch gedeelte, min of meer lange uitweidingen over ziekten en geneeskundige voorschriften bijgevoegd; die vindt men niet in het hs. van Namen, tenzij in het eerste hoofdstuk een korte uiteenzetting van de *dolor capitis* (2). — Zoo ook in de Nederlandsche bewerking: enkel in cap. 1 a) *Thooft* treffen we een medische behandeling aan van *die hooftzwere* (vs. 87-110).

2° Tusschen cap. 27 *De Cartillagine* en 28 *De Venis* schuift Thomas er zes nieuwe in de tweede redactie: 28 *De Sanguine*; 29 *De effimera febre*; 30 *de cotidiana febre*; 31 *de terciana febre*; 32 *de quartana febre*; 33 *de continua febre*. — Van deze hoofdstukken geen spoor in de Nederlandsche vertaling.

3° Wat echter den doorslag geeft is volgende eigenaardigheid: in de twee groepen komt *De intestinis* (cap. 53) vóór *De stomacho* (cap. 54), maar het spijsverteringsproces staat in de eerste redactie na *De stomacho*, in de tweede bij het voorgaande. — In *Van smeinscen lede* komt de spijsvertering eveneens in het hoofdstuk over *die maghe*.

Toch heeft de vertaler gemeend hier en daar nog iets aan de eerste redactie te mogen veranderen. Een paar hoofdstukken, die hem waarschijnlijk onbeduidend voorkwamen heeft hij eenvoudig weggelaten: *De membranis* (33), *de nucha* (37), *de ysophago* (49), *de adipe* (50), *de umbilico* (51). Verder heeft hij de onderste ledematen (cap. 58-63) zeer ingekort.

Voor elk orgaan maakt hij geen afzonderlijk hoofdstuk. Zooals blijkt uit de korte inhoudsopgave voegt hij die deelen samen die volgens zijn meening nauw samenhooren, b.v. hoofd en hersenen, mond en tanden, huid, strottenklepje, luchtpijp en strottenhoofd, enz. Of hij daarin altijd gelijk had, zooals voor hals en beenderen, kan terecht betwist worden. Daarenboven heeft hij geoordeeld dat de drie hoofdstukken: *de ossibus*, *de medulla* en *de cartillagine* (cap. 25-27), die in *De Anathomia* na *de unguibus* (cap. 24) komen, vóór de verschillende deelen van de romp behoorden te staan, onmiddellijk na den hals.

Buiten die veranderingen heeft de vertaler zijn tekst tamelijk trouw gevolgd. Toch heeft hij vooral het eerste gedeelte nog merklijk ingekort. Die weglatingen geschieden willekeurig en zonder eenigen vasten regel. De gezondheidsleer heeft hij, op een paar zinnnetjes en woorden na, heelemaal vertaald. Zooals vroeger reeds gezegd werd, zijn de hoofdstukken over de leeftijden van den mensch weggebleven.

Het is niet waarschijnlijk dat de bewerker een andere bron onder de hand had. Wel is waar heeft hij op enkele plaatsen een kleine bijzonderheid bijgevoegd die in het oorspronkelijke ontbreekt (o.a. vs. 813, 817, 1738, 1748, 1825).

Hoe is de vertaler in zijn overzetting geslaagd? Het ligt buiten het bestek van deze korte bijdrage dat punt grondig te bespreken. Enkel dit: sommige verzen zijn zeker corrupt door de schuld van den kopiist. B.v. vs. 174 *So ne wort negheen man tale (non calvescit homo)*, l. *cale*; — vss. 389-90 *Dier gezagecant inden mont | Dats vleesch gelyc den hont (omne animal... habens serram in dentibus ut canis comedit carnes)*. Zonder twijfel: *gezagetant*; waarschijnlijk: *eet vleesch*; — vs. 633 *zede te houdene (ad retinendum)*, l. *mede te houdene*; — v. 923-24 *Die levere es zoete menigertiere | Es in hare ende zoetichede (est autem epar dulce et in eo est causa lenitatis.....)*, *Menighertiere* is hier een verschrijving, veroorzaakt door het voorkomen van dat woord in vs. 921. We lezen hier: *lenichede*; — vs. 1013 *Es van wasdomme zede (est causa clementi)*, l. *rede*; — vs. 1774 *Sone wort de zieke gevoet (anima) l. ziele*.

Een tiental andere duistere plaatsen mag waarschijnlijk de kopiist nog op zijn rekening nemen:

---

(1) Het is dan te verwonderen dat Bormans, a.w. blz. 153 tot dit besluit komt: "les additions qu'il a faites à celle-ci (la seconde) sont peu nombreuses... Evenwel mag het tot zijn verontschuldiging gelden dat in het hs. van Luik (tweede redactie) dat hij met dat van Namen vergeleken heeft, juist de proloog, het eerste boek en de helft van het tweede ontbreken.

(2) Evenzoo in twee andere hss. van de eerste redactie, dat van Berlijn (Hamilton 114) en dat van Stuttgart (Cod. phys. 30).

vss. 60-62, vs. 437, vs. 555, enz. Minstens een 15tal teksten geven een verwarde of slechte vertaling. Ligt dat aan den afschrijver? Ligt het soms aan een gebrekkigen Latijnschen tekst? Is het te wijten aan de onkunde van den bewerker? Iedere plaats dient afzonderlijk onderzocht en voor menig concreet geval zal men het antwoord schuldig blijven. Eén voorbeeld : vs. 989-92. *Dattie herte altoos slaet / Comt hier bi, dat verstaet, / Dattie meinsce hem ontsiet / Jof hoopt altoos ende anders niet.* Namen geeft : *Et quidem pulsus cordis non accidit nisi quia homo semper spirat et timet*; Brugge bevat de correcte lezing : *semper spirat et tumet*. Had de vertaler een handschrift met : *semper sperat et timet*? In alle geval heeft hij zoo gelezen en vertaald.

Het handschrift wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel n° 19308 van het algemeen fonds, I° reeks. Het is een perkamenten codex van 39 bladen (16,3 × 11,0), vier volledige kwaternen plus een waarvan het laatste onbeschreven blad werd weggesneden. De spiegel meet 125 tot 130 mm. bij 65 tot 70 mm. Vooraan en achteraan staan drie papieren schutbladen.

Elke bladzijde telt doorgaans 26 regels; f. 39^v heeft er maar 23, ff. 27^v en 30 24, ff. 28 en 29^v 25 en acht (ff. 35-38^v) 27, samen 2027 verzen.

Het regelmatig en duidelijk schrift wijst op het midden der XIVe eeuw. De hoofdstukken vangen beurtelings aan met roode of blauwe initialen met afwisselend blauw of rood gefiligraaneerden ondergrond; op ff. 15^r en 15^v en op 23^r en 23^v echter volgen telkens twee roode initialen op elkaar. De verzen zijn geschreven tusschen horizontale lijnen. De signaturen en de randnoten werden door een onbehendigen binder gedeeltelijk weggesneden. Geen custoden.

Deze verklarende randnoten, evenals de punctuatie, die enkel bestaat uit een schuin streepje of een punt, werden aangebracht rond 1600. We onderscheiden een eerste hand tot vers 334; behalve eenige woorden in de vorige verzen heeft een tweede hand dan nog tot vs. 364 drie randverklaringen bijgezet en hier en daar een woord in het vers onderlijnd, benevens de verzen 1399 en 1404. Van vs. 1171 tot 1222 en van 1304 tot 1750 vinden we weer eenige woorden verklaard; de punctuatie werd ook gedeeltelijk aangebracht tot vers 1389. Het is ook een van die handen die het hs. folieerde van 1 tot 39. — Er komen weinig verkortingen in voor.

Het hs. was vroeger in bezit van Abrahamus Costerus, waarvan de naam op fol. 1 te lezen staat. Waarschijnlijk heeft hij de oudste verklaringen in margine toegevoegd : het geschrift is overigens van rond 1600 en kan ten andere niet van vóór 1574 dagteekenen blijkens de randnota bij *kersp* in vs. 163, waar we een verwijzing naar Kiliaen aantreffen. Was die Costerus degene die volgens Van der Aa, *Biogr. Woordenboek der Nederlanden* III, blz. 772 eerst rector was te Woerden, in 1603 predikant te Klaaswaal en in 1614 te Ossendrecht en enkele geschiedkundige werken geschreven heeft? (1)

Volgens een nota op den binnenkant werd het hs. in 1844 door de Belgische legatie te Londen voor 250 frank aangekocht op de veiling Heywood-Bright.

Heelemaal onbekend bleef het niet. In zijn werk over Ypermans geeft Dr J. Carolus er twee uittreksels van (2). Van zijn hand is ook de Fransche inhoudstafel op het eerste schutblad.

Over den schrijver en den tijd van vervaardiging bezitten we geen nauwkeurige gegevens. Geen enkele historische bijzonderheid komt in den tekst voor : de eenige tijdgenoot die vermeld wordt (vs. 541) Jacob Van Vitry (gestorven 1240) wordt al aangetroffen in de bron. Noch in den proloog, noch in het werk wordt een toespeling gemaakt op *De Natura Rerum*. Het is ook wel eigenaardig dat de bewerker in zijn proloog op de gezondheidsleer den naam van Johannes Hispalensis weglaat, hoewel hij hem naar den Latijnschen tekst citeert vs. 1374.

Taal, stijl en rijm herinneren aan de didactische werken van Maerlant met dit voorbehoud, dat stopverzen en stoprijmen in *Van smeinscen lede* in een zeer hooge maat voorkomen. De taal is Westvlaamsch getint.

Een laatste vraag dringt zich onvermijdelijk op. In *Der Naturen Bloeme* heeft Maerlant uit het

---

(1) Ook vermeld bij Winkler Prins en Vivat in voce *Costerus*.

(2) *La chirurgie de Maître Jehan Ypermans, le père de la chirurgie flamande* (1295-1351). Mise au jour et annotée par J. Carolus, Gand 1854. Blz. 96 verwijst hij naar het hs. en hij citeert vs. 849-57; bl. 116 vermeldt hij het eveneens en hij geeft vs. 1107-58.

eerste boek van *De Natura Rerum* enkel de laatste hoofdstukken overgenomen over de verschillende leeftijden van den mensch; in *Van smeinscen lede* bezitten we een bewerking van al het overige. Zou deze berijmde vertaling dan niet van de hand van Maerlant zijn? Hij zou in zijn *Naturen Bloeme* dit deel weggelaten hebben omdat het vroeger reeds vertaald was en in hs. verspreid. Ofwel zou hij later uit Thomas van Cantimpré de hoofdstukken bewerkt hebben die hij vroeger had uitgeschakeld.

Dr E. Wagemans heeft niet gearzeld deze aanlokkelijke hypothese te aanvaarden. Toch durf ik hem op dat terrein niet volgen: niet enkel bestaan er geen afdoende bewijzen voor de paterniteit van Maerlant, maar daartegen rijzen zekere redenen op die ons tot voorzichtigheid aanmanen.

1. Vooreerst steekt de ellendige rijmelarij, met ontelbare noodrijmen volgestopt, ongunstig af tegen de wel niet zeer fraaie, maar toch leesbare werken van onzen Vlaamschen didacticus. 2. Terwijl Maerlant gewoonlijk zorgvuldig zijn bronnen in den proloog opgeeft, blijft het hier bij een vage aanduiding, bij een algemeen beroep op het gezag van Aristoteles. Reeds vroeger werd er op gewezen hoe in de gezondheidsleer Johannes Hispalensis, die bij Thomas driemaal voorkomt, heelemaal verdwijnt. 3. In tegenstelling met *Der Naturen Bloeme* komen in *Van smeinscen lede* geen moralisaties voor. Al mogen we niet uit het oog verliezen dat *De anathomia* zelf er bijna geen bevat, toch treft het des te meer dat die van cap. 38 *De pectore* uitgeschakeld wordt. 4. Zonder eenigen twijfel werd voor deze berijming de eerste redactie van Thomas gebruikt. Indien de bewering van Bormans gegrond is dat Maerlant voor zijn *Naturen Bloeme* de tweede heeft aangewend (1), dan lijkt het niet waarschijnlijk dat beide bewerkingen van éézelfden auteur zijn.

De parallelplaatsen uit *Van smeinscen lede* eenerzijds en *Der Naturen Bloeme* (2) en *De Heimelijkheid der Heimelikheden* (3) anderzijds leveren geen vasten grond op. Van woordelijke overeenkomst kan bezwaarlijk spraak zijn. Waar ze toch sporadisch voorkomt ligt dat veeleer aan een letterlijke vertaling van één oorspronkelijken Latijnschen tekst.

Ons dunkt het dus waarschijnlijker dat *Van smeinscen lede* berijmd werd door een onbekenden cleric uit het einde van de XIIIe of het begin van de XIVe eeuw, misschien wel een tijdgenoot van "le père de la chirurgie flamande",...

Al bezit het gedicht in zijn onbeholpen taal en zwaar beladen stijl geen letterkundige waarde, toch is het een merkwaardige bijdrage tot een betere kennis van de kultureele toestanden in de Middeleeuwen. En vermits ook *De Natura Rerum* nog altijd enkel in hs. bestaat, ligt het in onze bedoeling bij betere economische omstandigheden den tekst met inleiding en commentaar in de *Leuvense Tekstuitgaven* te laten verschijnen.

PROFESSOR DR. A. BOON.

Leuven.

---

(1) Dit punt zou nader moeten onderzocht worden. Bormans is hier tamelijk vaag en voortvarend, Verwijs bespreekt het niet.

(2) Vergelijk vs. 158-63 met N.B. II 101-106; vs. 286 met N.B. II 31; vs. 357-67 met N.B. II 71-82; vs. 389-96 met N.B. II 169-77; vs. 977-80 met N.B. II 191-95; vs. 1030-31 met N.B. II 179-80.

(3) Vergelijk vs. 1843-67 met H.d.H. 1039-60; vs. 1868 met H.d.H. 1061; vs. 1881-1900 met H.d.H. 1083-1100; vs. 1901-18 met H.d.H. 1115-34; vs. 1919-31 met H.d.H. 1153-64; vs. 1931-49 met H.d.H. 1177-97; vs. 1950-87 met H.d.H. 1198-1232; vs. 1988-2001 met H.d.H. 1233-46 (Uitgave Verdenius).

HET ONTSTAAN VAN EEN WOORD

Aan Prof. Dr. J. Vercoullie.

HET MAG ZONDERLING HEETEN, HOOGGEACHTE PROFESSOR EN vriend, dat voor ruim veertig jaar in onze taal een nieuw woord is ontstaan — ik bedoel hier het woord “fiets,, — en dat er omtrent zijn oorsprong zoo'n groote onzekerheid ten onzent blijkt te heerschen, terwijl toch alle Nederlanders van thans vijftig jaar of ouder de wording ervan hebben belééfd. Wie zich op dit oogenblik, gelijk men dat noemt, nog aan den goeden kant der vijftig bevindt, heeft het rijwiel reeds in zijn prille jeugd terstond onder den populairen naam van “fiets,, leeren kennen.

De onzekerheid bij de taalgeleerden omtrent den oorsprong van dit woord moge blijken uit wat de drie hierna genoemde woordenboeken, waaronder ook het uwe, s.v. “fiets,, schrijven. Ik plaats ze chronologisch naar de nieuwste drukken en geef de artikelen weer met haakjes en vraagtekens.

FRANCK. Etymologisch Wdb. der Ned. Taal. (2de Druk, bewerkt door van Wijk, 1912.)
Fiets, Nedl. woord in 1870 ontstaan (hoe?) te Apeldoorn.

GROOT NEDERL. WDB. (het titelblad van het deel met letter F geeft het jaartal 1920, bewerkt door J. A. N. Knuttel).

Fiets. Hetzij van den eigennaam *Viets*, naam van een wagenmaker te Wageningen, die reeds vóór 1880 rijwielen maakte, hetzij willekeurig gevormd onder den invloed van fr. *vélocipède* (omstreeks 1880 op een kostschool te Apeldoorn?)

VERCOULLIE. Beknopt Etymologisch Wdb. 3de druk 1925.

Fiets, v. (rijwiel), schertsend uit bijvoegelijk nw. en bijwoord: *fiets*, Westvlaamsch *fijts* = rap: onomatopoeia.

Laten we beginnen met het stellen van een vraag. Onder welken naam deed omstreeks 1870 het nieuwe voertuig zijn intrede in ons Land? Dàãromtrent heerscht geen onzekerheid. Het was onder den naam van *vélocipède*, dat het rijwiel als ontspanningsmiddel voor de jeugd (en in den beginne enkel voor de mannelijke jeugd) zijn intrede bij ons deed. Een der steden, waar men zoo'n machine voor het eerst of althans zeer vroeg heeft kunnen zien gebruiken, was mijn geboorteplaats Deventer en een der smeden, die aldaar *vélocipèdes* kreeg te herstellen en die ze weldra ook ging namaken, was Burgers; zijn smederij werd tevens een “*vélocipèdefabriek*,,. Dit woord “*vélocipède*,,, samengesteld uit den Latijnschen stam “*veloc*,,, die “*vlug*,, en “*pède*,,, die “*voet*,, beteekent (dus als “*vlugvoet*,, of “*vlugvoeter*,, te vertalen) was geen toenmaals nieuwbedacht woord. Het duidde reeds lang vóór 1870 een machine aan, werkelijk ten doel hebbende om vlug te “*loopen*,,; men noemde de verkregen snelle beweging nog geen “*rijden*,,. Het meest bekende systeem was de zoogenaamde *Draisine*, in 1817 door een Freiherr von Drais te Mannheim uitgevonden en later door anderen verbeterd, een machine, waarbij men, tusschen twee achter elkaar geplaatste wielen op een zadel gezeten, afwisselend met zijn beide voeten tegen den grond stiet; het was dus een *lóópmachine*, en omdat het doel ervan was (een doel, dat ook, zij het ten kostte van veel zweet, bereikt werd) om zich al loopende vlugger te verplaat-

sen, werd aan deze langzamerhand wel wat verbeterde, maar nooit populair geworden machine de toepasselijke naam geschonken van "snelvoeter,, of "vélocipède,, (1).

Toen echter tusschen 1865 en 1870 vrij plotseling deze toen reeds half-vergeten loopmachine zich in een nieuwe gedaante ging vertoonen, nl. van een werkelijke rij-machine (met krukassen en trappers voorloopig aan het voorwiel) en in plaats van een rareiteit een gewaardeerd ontspanningsmiddel werd voor de jeugd, bleef toch de oude, nu eigenlijk niet meer toepasselijke naam van vélocipède behouden. (2).

Sedert 1870 heeft deze nieuwe vélocipède zich, als bekend, geleidelijk ontwikkeld langs verschillende stadia tot ons tegenwoordig rijwiel, dat afgezien van eenige, nog later aangebrachte, technische verbeteringen reeds ± 1885 zijn huidige vorm bezat. Gedurende diezelfde ontwikkelingsjaren, maar bepaaldelijk tusschen 1880 en 1890 heeft ook het woord "vélocipède,, zijn ontwikkelingsstadia (als men 't zoo noemen mag) doorgemaakt in den jongensmond, alsook in den volksmond; want reeds ging ook de buitenman de vélocipède als vervoermiddel gebruiken. Maar hoofdzakelijk was de vélocipède nog een jongens-amusement. Hoe verhaspelen nu niet alleen kleine kinderen, maar ook grootere jongens doorgaans vreemde woorden, die ze toch graag bezigen? Laat ik een voorbeeld mogen aanhalen en wel het veel gebruikte werkwoord: "feliciteeren,,. Welk een struikelblok vormt voor kinderen dat door hen in zijn afleiding niet begrepen woord! In plaats van "Ik feliciteer u!,, zooals hem geleerd is, zegt het kind (en zelfs ouderen zeggen zoo) "Ik fietseer u!,, of "Ik fietsiteer u!,, of korter nog: "Ik fiezieteer u!,, (3) — Welnu, geheel op dezelfde wijze vervormde zich bij vlugge uitspraak in den jongensmond (althans te Deventer en omstreken) en in den volksmond het moeilijke woord "vélocipède,, eerst tot "vieltsepède,, of "vieltsepéé,, weldra tot "vietsepède,, en "vietsepéé,, en bij afkorting tot "vietse,,; en in plaats van het littéraire werkwoord "velocipedeeren,, sprak men van "vieltsepeeën,, en "vietsepeeën,, en bij afkorting van "vietsen,,. Ten slotte is de beginletter tot f verscherpt; immers toen men het verband met vélocipède niet meer voelde, beeldde de f veel beter den snellen, geruischloozen gang van het inmiddels zoo verbeterde, geluchtbande rijwiel uit. Dit alles is geen "graue Theorie,,; neen, ik heb gedurende de genoemde jaren 1880-1890 in en om Deventer het woord "fiets,, op die wijze zien of liever hóóren ontstaan (4).

Keeren we nu nog even terug tot de boven aangehaalde drie woordenboeken. Is uw etymologie, hooggeachte Professor, voor Vlâanderen juist (van fiets = Westvlaamsch fijs, d. i. rap), wat ik, geheel onbekend met zooveel Vlaamsche woorden, volgaarne aanneem, dan doet zich hier het eigenaardig geval voor, dat uw belangstelling zeker zal wekken, dat een in Noord-Nederland gebruikelijke benaming t, w. vélocipède verbasterd is juisi tot den vorm van het Vlaamsche klanknabootsende woord (5). Verder merken we op, dat Franck's Wdb, geen etymologie geeft; het daar vermelde jaartal 1870 is wellicht een drukfout voor 1880, immers in 1870 deed de nieuwe vélocipède ternauwernood nog haar intrede; aan een populaire benaming dacht toen nog niemand. Eindelijk stellen we vast, dat het Groot-Nederl. Wdb. het juiste jaartal geeft, maar met zijn eerste onderstelling omtrent den wagenmaker Viets den bal geheel mislaat, en met zijn tweede onderstelling nog slechts "wärm,, wordt, zich misschien heel even "brândt,,. Immers wat het Gr. Wdb. daar oppert: "willekeurig gevormd onder den invloed van fr. vélocipède,, is niet de juiste omschrijving van de ontwikkeling, zooals ik die boven schetste. Ten slotte nog dit: de Wdb.-redactie had haar onderzoekingsstocht nog één station verder oostelijk moeten uitstrekken en, in plaats van in Apeldoorn, te Deventer moeten belanden.

Middelburg.

L. A. J. BURGERSDIJK JR.

AANTEKENINGEN

1. Het was waarschijnlijk zoo 'n verbeterde Draisine, reeds vélocipède gedoopt, die "De Schoolmeester,, aanleiding gaf tot zijn aardige boutade. Het gedichtje is wellicht te stellen tusschen 1840-1850, Twee Hagenaars zijn in gesprek.

A. vraagt aan B, of hij de voetgangers in 't Bosch eens verstomd wil doen staan.

B. wil dat wel, als het hem niet te veel kost. 't Gesprek wordt dan als volgt voortgezet.

A. Neen, 't kost je geen cent, En 't is heel plezierig, als je eerst de manier maar kent.

B. Hoe meen je dat? A. Ik meen de *vélocipède* op twee wielen;

Je stuurt met je handschoenen en duwt met je hielen,

En je zweet als een koetspaard; want het gaat ongemakkelijk gauw.

B. Dat 's mogelijk; maar ik kan niet zeggen, dat ik er veel van hou,

En als ik toch met mijn beenen werken moet,

Ga ik, wat mij betreft, liever heelemaal te voet.

Brockhaus (14e druk. 1898) geeft s. v. "Draisine,, de volgende mededeeling, die den spot van "De Schoolmeester,, zeer begrijpelijk maakt: "Op effen wegen konden op die manier 7 à 8 Km. in één uur worden afgelegd, doch de inspanning van den berijder was daarbij grooter dan wanneer hij denzelfden afstand snel geloopt had, waardoor de uitvinding in het vergeetboek kwam. Later heeft de aan de Draisine ten grondslag liggende gedachte in de *vélocipède* een nieuwen vorm gekregen,,

2. Het gebruik van het woord "*vélocipède*,, blijkt in 't Fransch uit de afkorting "*vélo*,, en de samenstelling "*vélodrome*,, en in ons land uit benamingen der oudste clubs, zooals de *Vélocipède-club*, "Immer Weiter,, te Deventer en uit de in genoemde periode uitgevaardigde wettelijke verordeningen, waarin het woord *vélocipède* gebruikt wordt. Het Groot Ned. Wdb. geeft van dit laatste eenige voorbeelden s. v. "Rijwiel,,. Het artikel: "*Vélocipède*,, is nog niet verschenen, maar zoowel s. v. "Fiets,, als s. v. "Rijwiel,, wordt reeds naar het artikel "*Vélocipède*,, verwezen.

— Juist toen ik dit artikel had ingezonden, ontving het bestuur van het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* een brief van een zekeren heer E. Aldeweireldt met de beschrijving van een kort vóór 1870 door zijn vader Ch. A. Aldeweireldt, een ondernemenden smid te IJzendijke, vervaardigde "*vélocipède*,,. In verband met ons onderwerp is niet onvermakelijk, wat de zoon omtrent deze stellig alleroudste Zeeuwsche *vélocipède* schrijft, die thans te zien is in 't Museum van genoemd genootschap te Middelburg. "Nooit van te voren,, zoo luidt het, "had mijn vader een *vélocipède* gezien. Er waren er volgens zijn zeggen ook nergens geen. Alleen stond een kleine teekening in een illustratie als een zeer bijzondere uitvinding in Engeland: zijnde de eerst berijdbare *vélocipède*,,. Met behulp van den dorpswagenmaker werd een machine naar die afbeelding en beschrijving vervaardigd. Toen moest gereden worden eerst achter zijn smidse op het bleekveld; na veel vallen en opstaan voelt hij zich na 14 dagen oefening een volleerd rijder. Hij wil zijn kunsten nu in 't openbaar toonen. De zoon schrijft: "op het marktplein, een mooi hard zandvlak. Dat was een uitkomst! Triomfeerend, als een koning, die zijn intocht in een veroverde stad doet, reed hij het marktplein rond. Het duurde dan ook niet lang, of zeer veel inwoners waren spoedig rond het marktplein, om zooals ze zeiden: Charles Aldeweireldt te zien rijden op dat ding met twee wielen achter elkaar en valt toch niet om! Toen ze den naam van "*vélocipède*,, hoorden, konden de meesten het nog niet behoorlijk uitspreken,,

3. Ik herinner mij nog heel goed, hoe ik zelf, als kind, bij zoo 'n gelegenheid van een twee jaar ouder broertje (met dus twee jaar meer levenservaring, wat veel is op dien leeftijd) de schampere opmerking te hooren kreeg dat ik Mevrouw Zoo-en-Zoo niet kwam "visiteeren,, want dat dät heel wat anders was. De geestigheid hiervan ontging mij destijds, maar ik onthield het lesje.

4. Tot mijn verrassing, maar tevens voldoening, heb ik achteraf gemerkt, dat een ander Deventenaar dezelfde gedachte heeft gehad, al heeft hij de sprong van *vélocipède* of fiets ook niet nader verklaard. H. J. E. Van Beek schrijft in: *Dēventer vrogger en noe*, deel I hoofdstuk 4 (1e druk 1921, 2e druk 1924) "t Woord is algauw umme' edeupt in "fietse,, en wel deur de Dēventer straatjeugd, die 't woord,, fillesipède te umslachtig en d'r 'n afkorting veur vond. Dat de keuze gelukkig was, blik uut 't feit, dat tegenwoordig in heel ons land 't woord ingank hef 'evonden,,

5. Wellicht zult gij, Hooggeachte Professor, het met mij betreuren, dat, naast het zoo gelukkig (hoe dan ook) ontstane woord "fiets,, niet óók de door uw grooten Vlaamschen dichter Guido Gezelle bedachte, zoo teekenachtige benaming van "schrijwiel,, in zwang is gekomen in plaats van het zoo nuchtere "rijwiel,,. Gezelle was in 1896, toen hij zijn gedichtje "Het Schrijwiel,, voorkomende in zijn bundel "Rijmsnoer,, maakte, reeds te oud om het toen juist zoo algemeen wordende voertuig nog zelf te "beschrijden,,. Dat liet hij graag aan jongeren over. Doch hooren wij, hoe onnavolgbaar Gezelle terstond in de eerste strofe den zachten en vluggen gang door rythme en woordenkeus uitbeeldt:

Lustig, op zijn loopgetouwe,
wielt de wielman, eer als gij
tiene telt, u, gei en gauwe,
twintig vademem voorbij.

Na een paar strofen vervolgt hij, dat voor hem een paard beter is :

Op nen ruïn, ja, wilde ik rijden,
een gerid van vleesch en been,
maar geen krepel wiel *beschrijden*,
dat niet weg en kan. alleen.

Dat en kunt gij, wiel van stale,
zonder hulpe, en 'k moet uw lijf,
zittende op en af uw zâle,
draven doen, door mijn bedrijf.

'k Late u varen! 'k Ga te voete,
'k Hou mijn vuisten vrij en los ;
Of en hebbe ik meer geen moete,
'k hure een wagen, 'k hure een ros.

NEDERLANDSCH CULTUREEL GEMEENSCHAPSGEVOEL IN EEUWEN VAN POLITIEKE GEMEENSCHAPSONDERMIJNING.

(Inzonderheid van Zuid-Nederlandsch standpunt uit beschouwd.)

DONKERE EEUWEN HEBBEN EEN DEEL VAN ONZE LAGE LANDEN bij de zee in nevelen gehuld, nadat ze op den vooravond van hun gezamenlijke cultuurhoogte uiteenvielen in het Land van Rembrandt en het Land van Rubens. Hun rijke gemeenschapsziel : draagster van één zelfde traditie, geharnast in de staatkundige vereeniging van de 16de eeuw, gelouterd in den smeltkroes van Humanisme en Renaissance, verloor er aan impulsieve, scheppende vitaliteit nadat de reusachtige strijd voor nationale en godsdienstige vrijheid haar zuiverste levenskrachten verteerd had en de oorlogskansen Noord en Zuid uiteenzwenkten. Het Zuiden zwichtte voor het Spaansche wapengeweld en de vrijwillige uittocht van de krachtdadigste zijner zonen en dochters schonk niet enkel de kruim van zijn ziel aan het Noorden, maar brak voor eeuwen de eigen veerkracht. Politiek en economisch ontredderd, stond het in onzelfstandige gelatenheid weerloos als een lam. Holland daarentegen ontloek tot gouden bloei : de koppigste, schranderste en begaafde erfgenamen van de schitterende Dietsche beschaving kwamen er zich vestigen na goed en bloed voor de vrijheid geofferd te hebben en gordden zich aan om de overgeplante traditie op dien vrijen bodem gouden vruchten te doen dragen. Geleidelijk en normaal kon de cultuur er zich ontwikkelen en tot volle, ongeëvenaarde rijpheid gedijen, dank zij de bezielende harmonie welke de gezondste vertegenwoordigers van den Nederlandschen stam verbond.

Maar hoe schokkend het evenwicht in de Nederlanden door de globale landverhuizing ook verbroken werd en hoe verscheurend het verschuiven van de cultureele grondvesten ook werkte, toch wankelde het wederzijdsch allenomvattend gemeenschapsgevoel in langen tijd nog niet. De traditioneele Nederlandsche geest kon zoo meteen niet uitgedoofd in de gewesten waar hij vlam gevat had, terwijl hij zonder al te gevoelige kentering ook de scharen van de uitgewekenen bezielen bleef. Slechts gaandeweg openbaarde zich de geestelijke scheuring in het verschil van geloofsbelijdenis, maar zelfs dan bleef een Nederlandsch eenheidsfluidum het volksgemoed dooraderen. Ten Noorden werd het in sterkere mate door het verhoogde nationaliteitsbesef angevuurd dan ten Zuiden, waar het bewustzijn van godsdiensteenheid de prikkel was. Maar achter de snaren van geëxalteerden religieuzen trots en overspannen nationale fierheid lag eenzelfde klankbodem : al wat de harten trillen en de geesten spannen deed, heel het hooger leven, werd in de gemeenschappelijke Nederlandsche taal uitgezongen : zij was en bleef de zuiverste uiting en het cement van de volksziel.

De wending van de geschiedenis moge nog zoo omwoelend gewerkt hebben : nooit vermocht ze Noord en Zuid cultureel geheel van elkander af te zonderen, doordat beider levensuitingen in dezelfde, voor allen verstaanbare klanken uitgeseind werden.

In die geestelijke verwantschap moge nu eenig dieper inzicht gebracht worden door een schematisch onderzoek naar de cultureele betrekkingen tusschen beide groepen tijdens de 17^e en de 18^e eeuw.

Bewogen eeuwen waren het ongetwijfeld, en bloedige er bij voor Zuid-Nederland. "Beter een

door den krijg bedorven land te hebben en het voor God en den koning te bewaren, dan een bloeiend land in vrede te bezitten ten nutte van den duivel en van de ketters zijn dienaars,, : dit was de zienswijze van *Alva* en we weten hoe gruwelijk en schaamteloos zijn oekaze onder zijn opvolgers verwezenlijkt werd.

Plakkaten-furie ontzenuwde, censuur verlamde elken weerstand. Alle staatkundige toenaderingspogingen waren tot mislukking gedoemd : de Pacificatie van Gent, het vereenigen van de 17 provinciën onder Willem van Oranje, het verlengen van het Twaalfjarig Bestand, het streven naar politieke onafhankelijkheid, de verzoening met het Noorden in 1632! En wat al worstelingen om het bezit van de Zuidelijke gewesten! Spanje, Oostenrijk, Frankrijk betwistten ze elkaar gedurende twee eeuwen van onophoudelijken oorlog. Met recht mogen deze landen het slagveld van Europa genoemd worden : van 1632 tot 1830 deed Frankrijk alleen er vijftig invallen en als een dam tegen de Fransche macht werden ze na den Munsterschen vrede door het Noorden zelf beschouwd! Dat de zelfstandigste inwoners in steeds grootere scharen weggemaaid werden, het volksgemoed uitgeput, verlamd en verslaafd werd en bloeiend hooger leven uitgesloten was onder zulke omstandigheden hoeft wel geen betoog. Het stemt tot nadenken wanneer we in een Antwerpsche "Historie der Rijmkonst,, uit het jaar 1773 lezen hoe "de hedendaagsche Drukkers verdrukken, versnipperen, ja vernielen menige schoone Antiquiteyten van perkemente Rijm-boeken, om couverts te maeken aen de school-boeken,,!

Dat men echter nog schoolboeken in de volkstaal drukte, moge verheugend heeten. Te midden die eeuwenlange beproevingen, in weerwil van verdrukking en tegenkanting, spijs misprijzen vanwege de hogere standen wist het taaie volk zijn taal toch te handhaven en te beoefenen, zoodat ze boven alle twistpunten heen de levende schakel met het Noorden bleef. Al ontbreken sterke persoonlijkheden, de Nederlandsche bundeltjes uit die dagen leveren niettemin het bewijs van trouw aan de Dietsche moedertaal en als zoodanig verdienen ze onze belangstelling en waardeering.

Het verbreken van het evenwicht in de Nederlanden heeft lang de Nederlandsche literaire geschiedschrijving beïnvloed : in plaats van zich op een algemeen Nederlandsch standpunt te plaatsen, beschouwde men de 17de en 18de eeuwsche ontwikkeling te uitsluitend uit den Noord-Nederlandschen gezichtshoek ; wat buiten de straling van de gouden eeuw viel, werd vaak uit het oog verloren.

Zoo stelt *Prof. Kalff*, handelend over de Nederlandsche Literatuur van na de scheiding vast dat van toen af aan "de wegen van Noord en Zuid uiteengaan,, (III 552), en onder voorwendsel dat in het Zuiden taal en letteren achteruitgaan met het volk zelf, wijdt hij minder aandacht aan de literatuur uit het Zuiden. Nog zijn die leemten in de beschouwing van onze letteren niet voldoende aangevuld ; de door de historici uit Zuid en Noord veelal tot verklaring van eigen geschiedkundige zienswijzen en dus steeds ten nadeele van Nederland - als gemeenschap voorgestelde antithese rijk Holland-arm Vlaanderen heeft nog niet overal uitgediend. Wie echter objectief de verhouding Noord-Zuid beschouwt, komt tot geheel andere conclusies : de vele verbindingsteekens, welke hij ontwaart, doen onmiddellijk de antithese Holland-Vlaanderen verwateren en brengen hem tot de diepe overtuiging dat de onderlinge betrekkingen nooit kunnen opgehouden hebben en het geboden is den blik op de vele bindende elementen te richten ten einde een cultuurbeeld van de Nederlanden uit die disharmonische tijden te kunnen ontwerpen.

Het verleggen van het cultureel brandpunt in een land kan onmogelijk voor gevolg hebben dat alle cultuur- en kunstliefde wijkt uit de vroeger toonaangevende gewesten, noch dat deze niets van het op eenigen afstand rijker uitstralend licht zouden opvangen. Zoo kon de politieke dwarslijn nooit een onoverbrugbare geestelijke hinderpaal voor de op elkaar aangewezen tweelingbroeders zijn. Ononderbroken hebben geestelijke schakels hen verbonden, juist omdat niemand of niets het ooit vermocht het hechtste en intiemste volksbezit : de levende taal, uit te roeien.

Op hoeveel gemeenschappelijke documenten kon ze trouwens niet bogen! En gebeurde haar verjonging in zulk geen voorwaarden dat het nieuw-Nederlandsch, dank zij de Vlaamsche vluchtelingen, een echten Vlaamschen stempel kreeg en even eigen en natuurlijk in de ooren van Zuider- als van Noorderling bleef klinken? Wel vertoonen de taaluitingen een ietwat verschillend karakter in Noord en Zuid, ten gevolge natuurlijk van het onder invloed van politieke en economische toestanden zich openbarend en zich bestendigend verschil in levensopvatting; wel bloeiden ze zuiverder en glansrijker in het zelfstandiger, actiever Noorden op, maar botten en ontluiken deden ze ook in het

conservatiever Zuiden : de bodem waaruit ze hun levenssappen opzogen was er een gemeenschappelijke, ook nadat hij doorwoeld en gekloven lag.

Laten we dan het oordeel van *Prof. Te Winkel* beamen, waar het luidt dat “de Zuid-Nederlandsche literatuur van dit tijdperk (alleen?) van beteekenis is als bewijs voor de vasthoudendheid der Vlamingen en Brabanders aan hunne Ouddietsche taal, waarvan in de kringen der ontwikkelden het bestaan door de bevordering van het Fransch der Regeering en der Waalsche gewesten ernstig werd bedreigd,, (III Inleiding) en ons welwillend naar de menigvuldige documenten uit dien tijd wenden, ten einde den klank der refereinen van het Nederlandsch Gemeenschapslied te vernemen.

Welke zijn dan de gouden draden die Noord en Zuid aaneenweven?

Daar is allereerst het *nationaal besef van eenheid der Nederlanden*.

In den loop van de 16^e eeuw was het Algemeen Nederlandsch nationaal besef volop in gisting. De historische volksliederen dier dagen galmden het uit; het openbaarde zich in de talrijke bijeenkomsten van Rederijkers uit Noord en Zuid; het bleek uit de meer en meer doordringende “Nederlandsche,, benaming van onze taal. Duidelijk spreekt het uit een 16de eeuwsch pamflet : “Den name van Nederlanders oft Vlaminghen, ghelijck ons nu ter tijt de Spanjaarden noemen, is desen den geheelen Nederlanden niet ghemeen?,, (Tiele p. 39).

En kon het anders of aangroeien, wanneer de gemoederen door den nationalen strijd tegen Spanje in volle beroering gebracht werden? Luister liever naar *Zevecote's* hartekreet, de verkropte volkswoede vertolkend :

“ Als dan den Spaignaert wert gevoet
Niet anders dan met Neêrlants bloet,
En als wij moeten sterven;
't Is beter dat de doot ons vrij
En boven alle slavernij
Het leven dwingt te derven!,,

(Belech van Leyden, IIIe Rey van Leyenaers.)

Klinkt dit niet als een fier antwoord op *Alva's* verwaande uitdaging? Indien nu dit bewustzijn onder den drang van de omstandigheden ten slotte tot luwen gebracht werd in het Zuiden, nooit nochtans werd het heelemaal uitgedoofd en bizonder levendig bleef het onder de scharen van de vluchtelingen. De Zuid-Nederlandsche ballingen bleven in het Noorden de natuurlijke verkondigers en opwekkers van dit besef. Wel hadden ze met *Zevecote* moeten zuchten :

“ Wat stat, wat velt, wat vremde lant
Wat bos of onbekenden kant
Sal ons een vaste wooning geven,
Daer wij verlost van moorderij,
En van de Spaensche tyranny
Met ruste sullen mogen leven?,,

(Belech van Leyden, I Rey van gevluchte uyt Vlaenderen)

maar eens het dolen ten einde; kwamen ze tot het inzicht dat ze de zoo gewenschte rust in geen vreemd land genoten, doch midden eigen volk, in de vrijgevochten noorderhelft van het land, alwaar hun ideaal verwezenlijkt was : de vreugde daarover verhoogde in niet geringe maat hun nationaal bewustzijn. Aan de echtheid van dit gevoel tornden noch het heimwee, noch het natuurlijk verlangen om eens naar de geboortestreek te mogen terugkeeren : integendeel ze verruimden en verstevigden het.

Hoe zij ginder hun nieuw geluk wisten te waardeeren leert ons volgend vers van *Carel Van Mander* : “Die oorlog heeft gheproeft, die weet hoe vrede smaakt!,, Hoe levendig niettemin de herinnering aan de heimat bleef, klinkt ons uit een ander vers van denzelfden dichter tegen, waarin hij met moeilijk ingehouden hartstocht den toren van het geboortedorp oproept :

“ Telcx als ic quam na huys, ay! hoe verblijdd'ick, mits
Dat ick van verr'maer sagh de voorghewoone spits
Van onsen toren hoogh, ja 't hert docht mij ontvlieghe!,,

of nog uit de roerende klacht van *Jacob Duym* :

“O Brabant, Brabant schoon, wat waeyt u over 't hooft? „
(Ghedenckboeck, Leyden 1606.)

Ja, onder de duizenden vluchtelingen zullen er velen met dien natuurlijken weemoed aan vervlogen dagen teruggedacht hebben, in de hoop dat de achtergeblevenen het Spaansche juk nog zouden kunnen afschudden en de dageraad van de vrijheid over al de Nederlanden opgaan zou. Weer was het *Zevécote* die deze gedachte in een boodschap aan zijn neef *Daniël Heinsius* vertolkte :

“Ick hope noch te sien dat eens ons Vlaemsche mannen
't Jock sullen moede sijn, verdrijven de tyrannen. „ (Ged. p. 68.)

Welk een ontroerd verwantschapsgevoel zindert ook niet in volgend couplet uit *Marnix* “Schriftuerlicke Lof-Sangen „ (1589) :

“Hoe cond'ick u, mijn Broeders, oyt vergeten
Daer wij doch zijn in éenen stronck geplant?
Al zijn wij noch so veer van een geseten,
So can ons doch gescheyden zee noch lant. „

Zooals de asch van de martelaren van land tot land stoof en alle gemoederen in gloed hield, zoo vlogen gemeenschappelijke gedachten over en weer en moedigden de innigste overtuigingen aan. Hoe vaak zullen de harten-in-draadlooze-verstandhouding getrild hebben van afwisselende angst en vreugde!

Herovering van de gezamenlijke vrijheid bood nog lang stof tot onderlinge overleggingen : velerlei zijn de pogingen tot verzoening en hereeniging geweest. Zoo de drijfkracht te kort schoot om het beoogde te bereiken, toch ademde men in de atmosfeer van een vredesideaal : onverzwakt en zelfbewust. De getuigenissen van gespannen meegevoel van de tijdgenooten stellen dit duidelijk in 't licht.

“O vruchtbaer Neder-land, o peerl van alle Landen,
Ghij siet oock uwen Tuyn eensdeels gemaect tot schanden
Door 's Crijghs vernieligh vier..... „

jammert *Philibert van Borsselen* (Strande, 1611).

Veelbeteekenend in dit opzicht is de verwelkoming van den Cardinaal Infant van Spanje, *Ferdinand van Oostenrijk*, door *Justus de Harduyn* en *David van der Linden* (1635). Zijn hulp riepen zij in om van Nederland dat op een “bedruckte Vrouwe met gescheurde kleederen „ lijkt, terug een Maagd van Vrede te maken “in de hand hebbende eenen Olijf-tack „ — zulks vooral ten bate van “Vlaenderen die schoone Maeghd / en de rijkste die men vand van 't gheheele Nederland „ nu geworden een “Vrouwe half-naeckt / van mistroostigheyd uytwerpende handen ende voeten / met een onverduldigh ghelaet „.

Spontaan welt het verlangen naar verzoening ook uit het hart van die edele *Anna Roemers Visscher*, in dien hartroerenden brief aan *Pieter Roose*, voorzitter van den geheimen Raad te Brussel : “In 't midden van die vrolycke maeltijt — (nl. bij *Jacob Cats*) — werd mijn herte beroert en beclaechede in mij selve het jammer van 't schoone Nederlant, verwoest en verdrückt van die helsche fury, het vervloeckte oorloch. O, goddelycke vrede! wanneer sullen wij u weder sien? O mijn lieve vaderlant! daer ick natuurlyck aen verplicht ben, en gij mijn waerde vrindenlant! dat mij door soo veel beleeftheyt dwingt om alles goets te gunnen; ick wensch, en ach! of Godt gave dat mijn wensch geen wensch en bleeff! dat ick mocht cussen de voetstappen van die de vrede vercundigen „ (Alle de gedichten van A. R. Visscher, door Nic. Beets II p. 277).

Neerslag van hetzelfde gevoel vinden wij bij *Vondel* : zoon van het Zuiden en burger van het Noorden. Hoe luchtte hij zijn hart over het opgaan van den gouden vrededag in 1648 en met welk een innigheid laat hij de rei aan het slot van zijn Leeuwendalers - lantspel “de zoete zachte band „ bezingen.

Getuigt ook *C. Huygens* in het voorbericht van zijn "Tryntje Cornelis dr.", niet dat "de seven volckeren bejeghenden de thien als vrienden", daar Noord en Zuid waren "als twee swarmen noeste bieën, verscheidenlick beheert, maer vrienden,?"

In een pamflet op den Munsterschen vrede wordt op volledige bevrijding van het Zuiden aangedrongen "daer wij gesamentlijcke Nederlanders syn, en naest gebueren, ook door Maegschap van outs en onderlinge verbonden aen malkanderen ghebonden, van één spraeck, manier van leven, humeur en conditie, ten naeste bij eenderley Privilegiën hebbende,.. (Tiele-Nederl. Pamfletten 3044.)

Dat de verzoeningsidee niet beklifven kon, leert ons de geschiedenis. Het bestendigen van de politieke scheuring ondermijnde zóo de natuurlijke verstandhouding, dat ze voor velen een utopie werd en er zich in de volgende decennia een jammerlijk vervreemdingsproces voltrok. Alles spande in het Zuiden samen om het Nederlandsch bewustzijn te verslappen en te doen ontaarden. Toch zette de zoo gevoelige volksaard zich schrap en het verbizonderd "Vlaamsch", nationaliteitsgevoel wekte nu tot zelftrots op, terwijl het natuurlijk verwantschapsgevoel nu en dan nog doorklonk en aldus de wegen naar latere toenadering openhield.

Kenschetsend is bv. de eisch door *Albertus Ignatius D'Hanins* in zijn "Bevel van Cupido", (1653) aan de "edel Gentsche Maegt", gesteld, bij gelegenheid van de blijde intrede van den Graaf van Vlaanderen *Karel II*, "met eenigh *Vlaems* ghedicht tot eer van haren vorst", op te treden, "schoon datter in het hof geen Vlaemsch meer wordt gesproken en dat ons vorst sinds lang 't ghebruyck heeft afgebroken der Nederlantsche tael",.

De Brusselsche rederijker *Frans Godin* was eveneens een vurig voorstander van het Nederlandsch als landstaal en bij hem duikt voor het eerst het onzalige woord "franskiljon", op. Gesteund werd hij door een heelen kring van Brusselsche intellectueelen en kunstenaars, onder dewelke *Vanderborcht* voor allen melding verdient om zijn poging tot het oprichten van een Vlaamschen Schouwburg in den aard van den Amsterdamschen van *Samuël Coster*.

Ook *Jan Lambrecht* (1626-1690) stelde zich in zijn gedichten moedig te weer tegen den Franschen invloed en de beroemde Aalstersche Catharinist *W. Caudron S^r* galmde zijn vreugde uit over den gedwongen Franschen aftocht van 1658 in zijn "Kraeyt de haan hoog, de leeuw briescht sterk", en prees als "mannen die voor niemand wijken", de leden van den Raad van Vlaanderen, die bij 't bezetten van Gent den eed weigerden aan den Koning van Frankrijk en naar Brugge uitweken tot na het sluiten van den Nijmeegschen vrede, in September 1679. Iemand die zich diep van zijn geestelijk Groot-Nederlandschap bewust was, ontmoeten we in den Duinkerkschen dichter *M. De Swaen*. Eén wist hij zich met allen die hun zielsgebaarwordingen in Nederlandsche klanken uitzongen. Hoe hoog schatte hij Holland, dat "vreedsaem lant, waerin de vryheyt leeft", en in welke roerende verzen gaf hij zich rekenschap van het nadeel hem door het gespeend zijn van Hollands verhevener geestesvlucht berokkend :

"O had ik, lieve lant, in uw begriip gebleven,
Hoe vrolyk wiert myn stem tot singen voorts gedreven
Of aen de Rotte-stroom of midden op de Maes!
Nu leef ik in een oort, waer vreughde is uytgeweken :
Myn spys is bittere gal, myn sang..... Eylaes, Eylaes!
Och! Och! waer heb ik my, misleyde Swaen, versteken!..

Zwaar moet het bewuste geesten van het slag van *De Swaen* gevallen zijn den bodem onder de voeten te voelen zinken en taai moet hun geduld en hun wilskracht geweest zijn, om spijs alles den kop hoog te houden : des te meer verdienen deze kloeke standaarddragers van Nederlandsch bewustzijn al onze achting en bewondering.

Hoe bitter klinkt in den aanvang van de beklagenswaardige 18^e eeuw de klacht van den Bruggeling *Johannes Petrus van Male* (1679-1735) over het verval van alle geestesleven : "O! boose tijdt! Rampzalig landt en stadt, daer generleye consten gevoestert worden door 's regeerders hulp en jonsten! — De teere rijmers const is langh ontbloot van eer, profyt en jonst. Die wetenschap, dien toetssteen van de crachten, van schrander en van wijse constgedachten, licht in een hoeck, en wie men noemt poëet, schelt men voor geck.", ("Gheestigheden der Vlaemsche rijmconst..")

Niettemin houdt men er met eigen kracht den moed en den gloed nog in, blijft dichten en zingen

en er zelfs naar streven de moedertaal tot hogere volmaaktheid en zuiverheid op te voeren. Aldus de Brusselsche plaatsnijder, *J. L. Kraft*, in zijn in zuiver Nederlandsch gestelden "Schat der Fabelen" (1739). Mochten "alle schrijvers, alle redenaers ende alle leermeesters zig alzoo oeffenen", getuigde hij fier, dan "zouden wy onze tale niet vergeten ende ons aen andere kleven, waerdoor haer aengenamigheid verdilgt ende onderdrukt word, besonderlyk als zy met fransche en uylandsche woorden word doorregen."

Om taaleenheid bemoeide men zich eveneens, vooral onder de Westvlamingen, naar blijkt uit het schoolboekje van *P. Van Belleghem* en *D. Waterschoot*: "Deure oft ingang tot de Nederduytsche Tael" (Brugge 1773) en het tijdschrift van den Ieperschen geneesheer *Frans Van Daele* "Tyd-Verdryf", dat in 1805-06 verscheen en waarin de uitgever naar heropwekking van de Nederlandsche letteren in Vlaanderen streefde en meteen bewees hoe levendig de liefde en de belangstelling voor de moedertaal nog waren.

Volksdichters bleven intusschen onze taal beoefenen, terwijl, bij gebrek aan oorspronkelijke, pittige werken, tal van "Nederduytsche", "Vlaemsche", of "Nederlandsche", vertalingen uit vreemde literaturen het licht zagen en het vuur onder de asch nog eenigszins in gloed hielden.

Maar op den vooravond van den Boerenkrijg en bij het naderend gevaar van de Fransche bezetting galmde weer een krachtige trompetstoot van Nederlandsche stameenheid over het land. Twee Groot-Nederlanders uit het Zuiden: de Brusselsche advocaat *Verloo* en de Gentenaar *J. B. Vervier* scherpten het besef aan en deden de natuurlijke waarheid uitstralen over de ravijnen van het ingesluimerd volksgemoed en zoo rees uit die donkere eeuwen de eerste schemering van een gouden visioen.

In 1788 gaf *Verloo* te Maastricht zijn "Verhandeling op d'onacht der Moederlijke Tael in de Nederlanden", uit en verkondigde er luide de hogere geestelijke eenheid van Noord en Zuid in. De tijdelijke verbastering van zijn volk striemend, dat vroeger aan de spits van de beschaving gestaan had en wiens "vernunft, verstand, werkzaemheyd, vrijzugtigheyd, kloekmoedigheyd en alle goede hoedanigheden van geest en lichaem", voor geen enkel volk ter wereld moeten onderdoen, gaat hij de oorzaak van de algemeene inzinking van de Vlaemsche gewesten na en legt den vinger op de wonde. Terwijl alle volkeren hun moedertaal in eer herstelden en liefdevol beoefenden, voerde, onder invloed van het huis van Burgondië, het Fransch er den hoogen toon: echter zonder ooit het typisch Fransche te benaderen!

"Nooit is onze tael eenig aendagt verleent van 't hooggezag. Nog hoogschool van Loven, nog onze Brusselsche Academie hebben haar ooit meer gedaen, als niet verworpen". Is het dan wonder dat "bij ons niet uyt koomt in 't Vlaems, als slegtigheden: en was 't iet goeds: 't waer ongelezen"? Hoog tijd wordt het dus op te staan uit "d'uyterste domheyd, 't Frans te verlaten en de Nederduytsche tael haer'eer en achting weder te geven". Allereerst moet de moedertaal haar rechtmatige plaats in het onderwijs weer veroveren; oorlog aan de boeken met "te gotieke letters en zeer gotieke gedachten"; "de schoolboeken behoorden te behelzen.... zoo wel *Hollandsche als Vlaemsche* stukken, waer in ik ook niet zou laeten ontbreken iet van onze Nederlandsche historie".

En ten slotte, zijn schrander pleidooi voor Nederlandsche cultuureenheid samenvattend, wellen uit zijn hartstochtelijk Nederlandsch voelend gemoed nog volgende beschouwingen: "Men ziet dat ik de Vereenigde Nederlanden aanzie als deel te maken van ons land, en hun met ons als een enig volkdom achte. Zeker, wat raekt onzen Vaderlandschen letterstaet; dezen moet zonder twijffel niet geschyden zyn van den hunnen, want mits hier van de moederlyke tael den grondsteen is en onze tael de zelve is met de hunne, zoo moet ook ons letterdom gants een en 't zelve zyn. En het is zeker een gemyn goed wederzyds tot bevoordering der zelve tael en zelve konsten te werken. Ook het zal my zoo aengenaem zyn aen hun in 't bezonder, als aen ons te kunnen dienstig zyn... *Wy zyn inderdaed het zelve volk, 't zelve in tael, imborst, zeden en gebruyken. Daerom, laet ons gezamentlyke Nederlanders, schoon wy van staet geschyden zyn, ons ten minsten in de Nederlandsche konsten aanzien als gevaderlanders en gebroeders. Laet ons gezamender-hand ons gevoegzaam Nederduytsch handhaven, eeren en versieren: en dat eyndelyk de Tael van den Vrijdom ook eens de tael der konsten zij!* *Verloo* aarzelde evenmin zich tot de Staten der Provinciën te richten, ze opwekkend om "hunne vorige achteloosheyd te verbeteren, hunne goedkeuring te doen blijken en middelen van aenmoediging voor te schryven en uyt te reyken."

En stilaan gingen de bronnen weer aan het spuiten : de Nederlandsche cultuur, die zich in de Noorderprovinciën geconcentreerd had, zond nu haar zoekend licht in wijde golvingen uit over de slapende Vlaamsche gewesten en ontvonkte er alle nog niet versteende harten. Het werkte bedwelmend, zooals onder het proeven en te gulzig opsorpen van lang ontbeerden ouden wijn en men jubelde zijn " hulde aan de Nederlandsche Dichters,, uit, zooals het de Wakkenaar *De Borchgrave* in 1794 deed, om eigen smaak te louteren en zijn landgenooten tot beoefening van de schoone letteren weer op te wekken.

En wanneer dan eindelijk na den Val van *Napoleon*, het Land van Rubens en het Land van Rembrandt tot het Koninkrijk van de Nederlanden hereenigd werden en beider innerlijk elkaar aanvullende gaven zich paren gingen om het ideale land weer op te voeren in de rei van de volken, wat een opleving en opbruischen van lang onderdrukte gevoelens, wat een geestdriftige verheerlijking van de Groot-Nederlandsche Gemeenschap! Luister naar den jubelzang " op het herstel der Moedertaal in de Zuidelijke Nederlanden,, van den Gentenaar *J. B. Vervier*, voor wien de vereeniging meteen den triomf van de moedertaal beteekende. Na Holland om zijn koppig verzet tegen Spanje verheerlijkt en een parallel tusschen den met de vrijheid gepaard gaanden Vondeliaanschen taalbloei en de door de scheiding veroorzaakte Vlaamsche taalverarming getrokken te hebben juicht hij :

" Wij zijn als broeders weer in ons gezin vergaderd :
 Hereenigd, reiken wij, en heusch en weltemoe,
 De lang mistrouwde hand wêer aan elkander toe.
 Wat zijn twee eeuwen toch van reeds vergeten smarten,
Nu Neerland zich verheft op eensgezinde harten?
 Hereend, herrigten wij de grootheid zamen op
 Van 't oude vaderland, dat eens den hoogsten top
 Der glorie stout beklom. Hereend, ontdoen we ons weder
 Van vreemde spraak en praal....
 Om, op onze eigen wys, der wereld weer te toonen,
 Dat steeds ons Vaderland zichzelf is in zijn zonen.,

Zoo was, spijs de satanische onderdrukking van het wezen en de taal van ons volk, door alle ellenden heen de Nederlandsche geest blijven worstelen om het oereigene te redden en te bewaren en met den dageraad van de opstanding zong in symbolische verbroedering in Holland de grijze *Bilderdijk* zijn roerend gedicht : " Holland aan België,, (1815) en in Vlaanderen de toekomstige vader van de Vlaamsche beweging, *Jan Frans Willems*, zijn forsche ode " Aen de Belgen,, (1818).

En mag het geen bekroning van de Groot-Nederlandsche bezieling heeten dat het Antwerpsch " Kon. Genootschap van tael- en dichtkunde,, in 1821 een wedstrijd uitschreef om de " Vereeniging van België en Holland onder Koning Willem I,, te bezingen?

Ja! het borduurwerk van Nederlandsch gemeenschapsbewustzijn werd gruwelijk vaneengereten! Maar het bloed kruipt, waar het niet gaan kan : onophoudelijk hebben gevoelige, minnende handen de gouden draden weer aaneengeknoopt en wanneer men de groote beproeving te boven was, kon men opnieuw het ongeschonden stramien van de Nederlandsche ziel met het gouden bloemwerk van het " Wilhelmus van Nassouwe,, versieren!

De Geloofsbelijdenis is het tweede bindend element waarover eenige beschouwingen dienen ontwikkeld.

De godsdienstige overtuiging is ongetwijfeld in alle omstandigheden een zeer krachtige gemeenschapsfactor en het springt in het oog welk een overwegende rol ze tijdens de Nederlandsche beroerten speelde. Ze was er de groote hefboom van en verwekte op slot van rekening een moeilijk te overbruggen kloof in de gemoederen. Van de twee machtige stroomingen welke ze in 't leven riep, vond de Protestantsche haar bedding in het Noorden, de Katholieke in het Zuiden. Doch tijdens de groote landverhuizing hadden er ook Katholieken de wijk naar Holland genomen, alwaar trouwens reeds heel wat Roomschen verbleven, terwijl anderzijds groepjes Protestanten hier en daar in Vlaanderen bleven vastzitten. Al trok nu de oorlog een bloedlijn tusschen beide, toch bleven die gescheiden geloofsgenooten op elkander aangewezen, zoodat de betrekkingen welke ze natuurlijk met elkaar aanknoopten, ook tot de algemeene toenadering tusschen Zuid en Noord het hunne bijdroegen.

Zelfs verschil in geloof zal trouwens in menig geval wederzijdsche betrekkingen niet verhinderd hebben : de stem van het bloed zal onder verwanten vaak luid geroepen hebben.

In zijn voortreffelijke studie over "den Invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend", heeft *Mr. J. L. M. Eggen* destijds bijna uitsluitend over den invloed van gevluchte Zuid-Nederlandsche hervormden uitgebreid en tot nog toe werd zoo goed als geen aandacht geschonken aan de toenmalige katholieke missieactiviteit. Laten wij er een oogenblik bij stilstaan.

Te midden van de algemeene inzinking van het katholieke geloof, was er in Holland een kern van getrouwen onder de leiding en de hoede van waardige geestelijken gebleven. Dat men de toekomst met betrouwen te gemoet zag, bewijst een schrijven aan den Paus van den Apostolischen Vikaris, *Sasbout Vosmeer*, waarin we lezen : "Wij blijven hopen op een eindelijk herstel van den godsdienst hier te lande.... bovenal omdat wij zien dat een zoo groote schare van veelbelovende jongelingen als door den goddelijken geest gedreven, terugkeert tot het rechtzinnige geloof", (1602).

Al was nu de Roomsche eeredienst sedert het verbod van *Willem van Oranje* (1573) in het openbaar niet meer geduld en al waren de Katholieken in geen geval de burgerlijke gelijkgerechtigden van de Protestanten, toch genoten zij zoodanige gewetensvrijheid dat onderlinge aaneensluiting en dienvolgens verdieping van krachten en nieuw leven mogelijk bleven. Dit nieuw leven nu ontwaakte en gedijde onder invloed van het buitenland, van het afgescheiden Zuiden vooral. In heel West-Europa hadden de besluiten van het Concilie van Trente de tucht onder het gezag van den Paus in de kerk hersteld en ze gaven den stoot tot den innerlijken heropbouw van het katholieke geloof. Het is bekend welk een gewichtige rol de Jezuïeten daarbij speelden.

In Noord-Nederland traden zij op van 1595 af, nadat Paus *Clemens VIII* bij hun generaal, pater *Aquavivo*, aangedrongen had om zijn contrareformatorische bedrijvigheid ook over deze streek uit te breiden en deze daartoe aan den provinciaal van de Zuid-Nederlandsche Jezuïeten opdracht gegeven had. In steeds grooter getal werden dan missionarissen van het Zuiden naar het Noorden gezonden, met het doel de afvalligen van den Paus tot nieuwe onderwerping aan zijn gezag te bewegen. Tusschen Noord en Zuid ontstond dienvolgens een geregeld verkeer, dat nog in hooge maat toenam, na de benoeming van een pauselijken Nuntius te Brussel in 1596. Deze oefende immers ook op het Noorden geestelijk gezag en door zijn tusschenkomst trad daarenboven de Brusselsche regeering met de Noord-Nederlandsche geestelijkheid in voeling.

Dat alles niet immer vlot van stapel liep, is begrijpelijk : enerzijds begon een vervolging tegen de Katholieken nadat de Staten Generaal door de bedrijvigheid van *Vosmeer* en den Nuntius het herstel van de katholieke hiërarchie ontdekt hadden en daarin een gevaar voor de nationale vrijheid meenden te zien ; anderzijds konden de wereldlijke en de ordengeestelijken het met elkaar niet te best vinden : de Jezuïeten vooral hadden het van den in 1602 tot de aartsbisschoppelijke waardigheid verheven *Vosmeer* te verduren, omdat ze zijn juridictie niet erkennen wilden — en eerst in 1624 kwam het tot onderlinge verstandhouding. Niettemin ging de katholieke propaganda in omvang en organisatie vooruit. Dit wordt ons allereerst bewezen door het feit dat geestelijken van allerlei orden gestadig naar het rijkere Noorden togen om er voor hun gestichten te bedelen of er als priester te leven en ten tweede door de systematische bedrijvigheid van de Jezuïeten.

Tot in 1610 waren er slechts acht officieele Jezuïeten-zendingen, in 1616 tellen wij er vijftien, 't jaar daarop richtte de generaal van de orde negentien vaste staties of propagandacentra in en in 1638 waren er vijf en zeventig paters werkzaam.

Het ging dus crescendo en hoe druk hun bedrijvigheid was in Friesland, Holland, Gelderland en Overijssel kan men opmaken uit een in 1616 verschenen werkje "Der Jesuiten-Negotiatie ofte Coophandel inde Vereenichde Nederlanden tot ghemeenene beste, ..

Dat de zendingen al vroeg heel wat bereikt hadden, wordt ons duidelijk wanneer we vernemen dat van de eerste dagen van het Twaalfjarig Bestand af — aan de totstandkoming waarvan pater *Neyen*, provinciaal van de Franciscanen, krachtig medegeholpen had — de toeloop van Noord-Nederlandsche Katholieken naar Antwerpen, met het doel er gevormd te worden, zoo groot was, dat de Protestanten er zich fel over verontrustten ; dat anderzijds, de bisschop *Jan Miraeus* in 1609 zijn neef *Aubertus Miraeus* naar den Haag zond om er met de Staten te onderhandelen ten voordeele van de godsdienstvrijheid van de Katholieken uit het bisdom Antwerpen, die onderdanen van de Republiek geworden waren.

Jonge Hollandsche geestelijken werden trouwens naar Leuven gezonden om hun theologische studiën te voltrekken. Wel was zulks door de Staten verboden geweest, omdat bij iedere promotie een eed afgenomen werd die tot het bevorderen van het katholicisme verplichtte, doch de apostolische vikaris, *Sasbout Vosmeer*, die zelf te Leuven gestudeerd had, begunstigde uit al zijn krachten deze beweging en zond er zijn levieten heen.

Opsporingen in het archief van de Universiteit zouden daaromtrent misschien heel wat aan het licht kunnen brengen. Voorloopig zij het voldoende te vermelden dat o.a. *Stalpart van der Wielen*, *Benedictus van Haefden* — de latere proost van de Affligemsche abdij —, *Boudewyn de Jonghe* — later gardiaan van 't Minderbroederklooster te 's Hertogenbosch — te Leuven in de theologie studeerden en de Amsterdamsche predikheer *Marten Harney* in de wijsbegeerte; ook nog dat *Joannes Chrysostomos van der Sterre* uit 's Hertogenbosch zijn opvoeding bij de Jezuïeten te Antwerpen genoot.

De uitstraling van het verjongde katholieke leven in het Zuiden bewoog er ook een paar Hollandsche schrijvers toe hun werken aan de kerkelijke censuur te onderwerpen, zoo bvb. *Spieghel* die zijn "Hertspieghel", naar Leuven zond en *Hugo Grotius* die, wellicht onder invloed van *Aubertus Miraëus* met wien hij in 1609 vriendschap gesloten had, zijn "De Veritate Religionis Christianae", naar Antwerpen stuurde om de kerkelijke goedkeuring te verkrijgen. Een zelfde gevoel zal *Vondel* er toe aangezet hebben zijn "Altaergeheimenissen", aan den aartsbisschop *J. Boonen*, het "Licht der Nederlanden", op te dragen.

De confessioneele regeering van *Albrecht en Isabella* nu zette de actie van de Gezelschap Jesus volle kracht bij, zoodat de *missio hollandica* ruime ontplooiing nemen kon. De nauwe betrekkingen welke aldus tusschen Noord en Zuid ontstonden waren niet enkel van godsdienstigen, maar ook van cultureelen aard. De in het Noorden zoo weelderig opbloeiende cultuur moest onweerstaanbaar invloed op die ijvervolle mannen oefenen en vooral het feit dat velen onder hen geregeld naar het Zuiden terugkwamen is belangrijk met het oog op de Nederlandsche taalontwikkeling: zoo werden zij immers de levende schakels tusschen de in 't Noorden verjongde en de in 't Zuiden aan ontaarding en verval blootstaande Nederlandsche taal; door het levende woord en door hun geschriften hebben zij er een tijd lang nieuw levenssap aan gegeven en ongetwijfeld tot de blijvende eenheid van het Nederlandsch bijgedragen.

Van die verdienstelijke zendelingen — die niet allen Jezuïeten waren — mogen er dan enkele vermeld worden; daar zijn o.a. de minderbroeder *Arnoldus van Overysche*, die, na zijn missieijver in den Amsterdamschen kerker geboet te hebben, prior werd te Leuven († 1619) en ons "De seven Ghetyden van O. L. Vrouw", (Loven 1600, Antwerpen 1611, 1780) en het "Paradys van Devotie", (Antwerpen 1644) naliet; de Jezuïeten: *Lodewyk Makeblyde* (Poperinge 1564-Delft 1630) die in 1611 als missionaris naar Holland afgevaardigd werd, acht jaar overste van de geloofszending te Delft was en van wien we, naast een verklaring van den Mechelschen Catechismus, een tiental stichtelijke boekjes bezitten; *Jan Valentijn Bisschop* (Brugge 1586-Kortrijk 1636) die zeven jaar in het Noorden verbleef, waar hij als prediker grooten opgang maakte, en wiens stijl buitengewoon verzorgd en zuiver is; *Frans Mijleman* (Brugge 1617-Groningen 1667) die volle 27 jaar als zending te Groningen verbleef om de herdoopers te bestrijden en zijn stichtelijke geschriften te Amsterdam en te Antwerpen liet verschijnen; *Norbert Aerts* (Antwerpen 1639-Amsterdam 1707) die eveneens langen tijd apostolaat in Holland uitoefende en o.a., een "Kort Memoriael van den Staet en voortgang der Jansenisten in Holland", schreef; *Frans van Hier* (Brugge 1659-Antwerpen 1732) om zijn ijver uit Amsterdam verbannen; *Ad. Cosijns* (Antwerpen 1658-Kortrijk 1711) eveneens verbannen, na 14 jaar in Friesland geleefd te hebben; *Jan Baptist Onraet* (Kortrijk 1678-Antwerpen 1743) die, na de *humaniora* te Kortrijk onderwezen te hebben, aan het hoofd van de zendelingen in Holland geplaatst werd, daarna geestelijke bestuurder werd te Amsterdam, zijn laatste levensdagen te Antwerpen kwam slijten en ons tal van Nederlandsche werkjes schonk, waaronder "De Werking der Genuchten van Jezus met de kinderen der Menschen", (1711); daar zijn nog *J. B. Caers*, *Corn. Duyst*, *Hieronymus van Suerck* en zooveel anderen; daar is ook onze populaire pater *Poirters*, van wien we niet mogen vergeten dat hij eerst als prediker naar Mechelen kwam, na in Den Bosch gestudeerd te hebben en in Roermond prefect geweest te zijn. — Onder de geestelijken van andere orden mogen daarenboven vermeld worden: de Augustijner monnik *Martinus Van Vinckenroy* die missionaris werd te Amsterdam en

wellicht in aanraking kwam met *Vondel*; de dominikanen *J. Deurweeters* (Antwerpen 1616-1666) en *Aeg. de Lalaing* († Gent 1674), gene pastoor-zending te Rotterdam, deze missionaris te Leeuwarden en Groningen : beiden schrijvers van geestelijke boekjes; de Norbertijner Kanunnik van Tongerlo, *Godfried Callebaut*, (Antw. 1649-Rozendaal 1719) belast met de herderlijke zorg te Rozendaal en om zijn ijver "een geesel der ketters", genoemd; de Minderbroeder *F. Claus* (Antw. 1706-Goes 1768) door den Nuntius van Brussel en den vice-superior van de Hollandsche zending, *Mgr. Lucas Melchior Tempe*, tot pastoor van Goes in Zeeland aangesteld en schrijver van de als echt volksboek in Noord en Zuid verspreide "Christelyke Onderwijzinghe", (Ant. 1756); de bekeerling *E. H. T. W. Backhuysen* (Oostende 1687-Brugge 1779) door Kardinaal *Thomas-Philip* met zendingen in Holland betrekkelijk de Jansenisten belast, naar aanleiding waarvan hij uitgaf een "Bewysschrift, aentoonende dat den Apostolischen Stoel het volle geestelijk Regtsgebied over de Hollantsche zendinge altyd gehad en wettig geoeffent heeft", (Utrecht 1726-1732); de verzoende Jansenist *Corn. Boudereel* (Oostende?-Rotterdam 1750) wiens werken te Antwerpen verschenen en ten slotte de Augustijn, *Matthias Agolla*, (Diest 1619-1722) die 24 jaar als zending te Nijmegen verbleef en wiens "Sermoonen", 't jaar van zijn dood te Maastricht verschenen.

Aldus was een geregeld gaan en komen tusschen Noord en Zuid ontstaan en het zal wel niemand ontgaan welk een gewichtige rol die talrijke geloofspropagandisten als toenaderingsagenten en opwekkers van gemeenschappelijk nationaal gevoel vervuld hebben. Wie trouwens verder wil grasduinen op dit onbearbeid gebied, zal ongetwijfeld heel wat genot aan zijn ontdekkingen beleven.

Godsdienstijver alleen was het niet die al deze pioniers over de politieke grenzen van hun land dreef, maar ook het weten en voelen dat de "verdwaalden", taalgenoten waren. De taalklanken waren hier ook de gensters die de vlam van de gemeenschapsliefde wijder deden uitslaan en de geestelijke horizonnen verhelderden.

Aan de culturele toenadering hebben ook de *drukkers* krachtig meegewerkt. Welk een brandpunt van geestesleven de Plantijnsche drukkerij in het Antwerpen van de 16^e eeuw was, is genoeg bekend. Tot alle schrandere koppen van zijn tijd stond *Plantijn* in drukke betrekking en met een breed Renaissance-gebaar zond hij het licht van kunst en kennis over West-Europa uit. Kon het anders of zulk een voortreffelijk man moest door zijn prachtig verzorgde Nederlandsche uitgaven den geestelijken bodem van de Nederlanden met gemeenschapsgevoel doordrenken en bijdragen tot de nationale fierheid van het volk in wiens intellectuele hoofdstad hij zich was komen vestigen? Hij onderhandelde trouwens onafgebroken met Hollandsche, Vlaamsche en Brabantsche drukkers en boekhandelaars, had van 1567 af een bijhuis te Leiden, dat hij zelf een paar jaar betrok (1583-85) en bracht op die wijze stevige onderlinge betrekkingen tot stand, welke zelfs in bewogen tijden moeilijk geheel zouden kunnen afgebroken worden. Immers, wanneer het Spaansche bestuur later alle handelsbetrekkingen van het Zuiden met het Noorden verbood, zag men er zich gauw toe gedwongen vergunningen of "licenten", toe te staan om den natuurlijken handel weer toe te laten. Dank zij het krachtig verzet van de boekhandelaars tegen de drukkende lasten op den invoer van boeken — hetgeen niet enkel voo den boekenverkoop nadeelig was, maar in nog hoogere maat voor de algemeene ontwikkeling — werden van 1669 af de inkomrechten herhaaldelijk verminderd, zoodat ook in de zwartste dagen aan een beperkten geestelijken ruilhandel kon gedacht worden.

Ten gevolge van politieke en godsdienstige toestanden was trouwens nog een andere wisselwerking onder de uitgevers van Noord en Zuid ontstaan: Noord-Nederlandsche uitgevers drukten of herdrukten Zuid-Nederlandsche boeken en ook omgekeerd, zoodat geregeld met elkaar onderhandeld werd. De lijsten van de Plantijnsche uitgaven bewijzen hoeveel werken van Noord-Nederlandsche schrijvers en geleerden te Antwerpen gedrukt werden en hoe hetgeen in de Leidsche filiaal verscheen, tezelfdertijd te Antwerpen voorhanden was, waardoor die boeken onmiddellijk in Noord en Zuid konden worden verspreid. Dat in Holland gevestigde boekverkoopers, die zelf een tijd bij *Plantijn* werkzaam geweest waren, daar krachtig aan meehielpen, lijdt geen twijfel; zulks was zeker het geval met den vertaler van *Du Bartas*, *Zacharias Heyns*, die zich in 1594 te Amsterdam vestigde.

Onder de Hollandsche uitgevers die in Zuid-Nederland verschenen boeken herdrukken, treffen we vooreerst *Pers* aan die in 1608 het geïllustreerde werk van *Mr. Jan Moerman* "De Kleyn Werelt Rethoryckelyck utgesteld", (1579, 1584, bij G. de Jode, Antwerpen) opnieuw liet verschijnen.

Daarnevens zijn er verscheidene Katholieke Hollandsche uitgevers, die boeken aan Antwerpsche of andere Zuid-Nederlandsche geestelijken opdragen, ten einde door het erlangen van een kerkelijke goedkeuring de katholieke lezers van Noord en Zuid vertrouwen in te boezemen. Aldus handelde *Pieter Jacobsz. Paets* die op zijn talrijke herdrukken van Antwerpsche boeken nooit naliet te vermelden dat die werken het eerst in Vlaanderen het licht gezien hadden en anderzijds het Amsterdamsch adres zorgvuldig verzwegen, zulks met het oog op de verspreiding in het Zuiden. Zoo herdrukte hij o.a. een "Biblia sacra,, (eerst t'Antwerpen bij Jan van Moerentorf (1599) en nu herdrukt bij Pieter Jacobsz. Paets 1657), met een licentia en een approbatio van den Antwerpschen bisschop *F. Ambrosius* (gedagt. 7 Aug. 1657).

In zijn keus zal hij zich natuurlijk hebben laten leiden door de populariteit welke sommige boekjes in Vlaanderen genoten. In dit opzicht is het belangrijk onder zijn talrijke heruitgaven te mogen wijzen op die van *J. De Harduijn's* "Goddelycke Wenschen,, (Antw. 1629-Amsterdam 1645), waardoor hij dien bescheiden, maar echten dichter in Holland binnenleidde.

Een Antwerpsch drukker nu, die met Amsterdamsche Katholieke schrijvers en uitgevers in nauwe voeling stond, was *H. Aertsens*. In 1639 gaf hij o.a. volgend door *Boëtius a Bolswert* geïllustreerde boekje uit "Amstelredams Eer ende opcomen door de denckwaardighe Mirakelen aldaer geschied aen ende door het H. Sacrament des Altaers. Anno 1345 ... dat in Holland buitengewoon in den smaak viel.

Tegen de "giet-leugens,, van den Rotterdamschen predikant *J. Stermont*, die in den "geestelicken Oli-Hoorn,, Rome en de Jezuïeten heftig aangevallen had, gaf hij in 1643 een Katholiek verweerschrift uit. Rond denzelfden tijd drukte hij een pamflet dat *H. Barentsen* te vergeefs bij *B. Moretus* aangeboden had. Met dien Amsterdamschen Katholiek drukker *Barentsen*, die in 1612 een dochter van *Jacob Pietersz. Paets* gehuwd had, onderhield *B. Moretus II* ook een drukke briefwisseling. Hun betrekkingen waren niet enkel van zakelijken aard : het drukken van katholieke anonieme Hollandsche geschriften beoogend, maar uiterst vriendschappelijk. Bij het dreigend oproer in 1645, zond *Moretus* immers allerlei kostbare papieren ter bewaring naar *Barentsen* en later drong hij aan opdat een kennis van hem, *Jan Baptist van Duminghen*, "bij iemandt van de catholycke Religie,, te Amsterdam het boekbinden zou mogen aanleeren. Herhaaldelijk reisde hij trouwens zelf naar Amsterdam, waar hij zeker in aanraking met *Vondel* kwam, vermits *Barentsen* tot diens katholieke vrienden behoorde en *Anna Vondel* ook wel eens bij hem logeerde te Antwerpen. Hoezeer *Vondel* zelf hem waardeerde blijkt uit zijn wellicht te Antwerpen geschreven Ode "Aen Balthasar Moerentorf op de Druckkunst,, (1645). Wie weet of de "Altaer-geheimenissen,, en "Maria-Stuart,, beide te Keulen uitgegeven, ook geen Antwerpsche drukken zijn?

Een ander bewijs van betrekkingen onder Noord- en Zuid-Nederlandsche geloofsgenooten ligt in het feit dat *Pater D. Mutsaerts* (1578-1635), proost van het St. Catherinendaal klooster te Breda, overleed ten huize van zijn Antwerpschen drukker-uitgever *J. Verdussen*. Regelmatig bestelde *Verdussen* boeken in Holland, maar in 1669 zag hij zich, wegens de licenten, er toe verplicht zijn orders bij *J. V. Waesberge* te Amsterdam tot een minimum te beperken.

Bij *Jan Cnobbaert*, eveneens te Antwerpen, verscheen werk van *Stalpart Van der Wielen* (Gulde-Jaers feest-dagen 1635); bij *Jan Maes* te Leuven werd in 1631 een liedboekje gedrukt dat in hetzelfde jaar een uitgever vond te Alkmaar. Vermeldenswaard is ten slotte dat in 1786-87 te Gent een Zuid-Nederlandsche uitgave van *Cats'* werken het licht zag.

Deze enkele gegevens — hoe onvolledig ze ook zijn — zijn overtuigend genoeg, om te doen inzien dat het aandeel van drukkers en uitgevers in de verstandhouding tusschen Noord en Zuid van meer dan alledaagsch gewicht is geweest.

Een krachtige bevestiging van de Nederlandsche eenheid leveren nog de veelvuldige *bijeenkomsten van Rederijkers* uit Noord en Zuid. De ontmoetingen van de "Ghesellen van Rhetorycke,, waren een schitterende traditie geworden, welke haar hoogtepunt in het luisterrijk Antwerpsch landjuweel van 1561 bereikt had, toen *Parma* in 1584 de werkzaamheden van de Zuid-Nederlandsche kamers brutaal schorste. Doch, alle uiterlijke belemmeringen van vreemde gezagvoerders en ongunstige omstandigheden ten spijte, in weerwil van een diep innerlijk verval zelfs, bleven de kameristen echte wilskracht toonen om vers- en vooral tooneelkunst te beoefenen en het biedt een bewonderenswaardig

schouwspel hoe over de roode slagvelden van Vlaanderen de zielekracht van een ten uiterste gemarteld volk zich ook midden de donkerste tijden in de weliswaar gedempte, maar toch van levenswil getuigende toonen van de rhetorische dichtkunst bleef uitzingen.

Merkwaardig is hoe die Zuid-Nederlandsche lettervrienden met hun broeders uit het Noorden zijn blijven wedijveren in die wondere dichttornooien, nu eens op Vlaamschen, dan weer op Hollandschen grond, aldus luide getuigenis van bewuste stameenheid aflegend.

In 1601 reeds behaalde *Zacharias van den Brande*, een lid van de Haarlemsche kamer "Trou moet blijcken,, een zilveren eereprijs op een door de Brusselsche "Coorenbloem,, uitgeschreven wedstrijd.

Ongemeen nam het verbroederen toe na de sluiting van het Twaalfjarig Bestand. Nauwelijks hadden de aartshertogen de Vlaamsche en Brabantsche kamers weer eenige vrijheid verleend, of overall ontwaakten ze tot nieuw leven en reisden van gewest naar gewest, om er voor het schoonste gedicht of tooneelstuk in de gemeenschappelijke moedertaal te wedijveren. Hoezeer zij daardoor de algemeene belangstelling voor poëzie verhoogden, ligt voor de hand.

Op het Antwerpsch landjuweel in 1610 werd weer een Haarlemsche kamer met een "zilveren trompe en een zilveren schrijffen,, bekroond. Ook was de wedijver groot wanneer drie jaar nadien de Haarlemsche "Wijngaertranxkens,, alle "vrye kamers en konstlievende geesten,, uit Nederland in het strijdperk riep : de kamers van Antwerpen, Brugge, Diksmuide, Edingen en Oudenaarde verschenen er. Antwerpen nam hetzelfde jaar met de "Violieren,, en den "Olyftak,, nog deel aan den wedstrijd door de Amsterdamsche kamer "het Wit Lavender uyt levender jonst,, uitgeschreven en onder de mededingers die er naar streefden "in 't beste Nederduits,, de vraag van de Leidsche "Witte Accoleijen,, te beantwoorden, telde men o.a. de Brugsche kameristen van "De(n) heilige(n) Geest,, en "de drie Santinnen,,.

Hoe vriendschappelijk men met elkaar omging, blijkt o.a. uit het gul onthaal dat den Prins van de Brabantsche kamer van Amsterdam in 1616 te Antwerpen te beurt viel. Bij gelegenheid van een vertooning van *G. Van Nieuwelandt's* "Saul,, "den 1 Juni naer Sinxxen Ommeganck,, werd hij getrakteerd op "Wijn, kappers ende Olijven,,.

In 1618 behaalde de Mechelsche protestantgebleven schrijver, *Willem de Gortter*, den eersten prijs op een refereinfeest te 's Hertogenbosch.

Op het einde van het Bestand (1620) noodigde de Mechelsche Peoene, bij gelegenheid van haar Blazoefest, al de kamers van Brabant, Vlaanderen, Holland en Zeeland uit. Algemeen was de deelneming aan dit groote letterfeest dat het laatste zou zijn in Zuid-Nederland. Uit het Noorden kwamen een tiental groepen op, nl. de Orangie-lely van Leiden, de witte Angieren en de Wyngaertrancken van Haarlem, de Goudsbloem van Gouda, de Nardusbloem van Goes, de Balsembloem van Haastrecht, de Jonge Vreuchdenbloem van het toen nog Spaansche 's Hertogenbosch, de Jonge Vreuchdenbloem van Bergen-op-Zoom en de Vlasbloem van Helmont! Helaas dat dit voor langen tijd de laatste openbare verbroedering van de lettervrienden moest zijn! Op dit Groot-Nederlandsch taal- en kunstcongres waren de literaire vertegenwoordigers van het volk talrijk en met echte bezieling aanwezig en uit hun verbond zou een ongehoorde geestelijke rijkdom hebben kunnen opbloeien, was het doodend oorlogsgeweld welhaast alle pogingen naar gemeenschappelijk hooger leven niet komen verlammen.

Des te bewonderenswaardiger is het afzonderlijk streven van sommige kamers of schrijvers. Daarover in bijzonderheden te treden, valt buiten het bestek van dit overzicht; terloops slechts mogen enkele wetenswaardigheden in 't licht gesteld worden. Is het bvb. geen klinkend bewijs van gehechtheid aan de moedertaal dat tusschen 1638 en 1641 te Werwick-op-de-taalgrens een zestigtal tooneelstukken voortgebracht werden? Verdienen tal van ijverige rederijkers niet dankbaar herdacht te worden om de volgehouden inspanning waarmede ze zich aan het beoefenen der schoone letteren gewijd hebben : zooals *Claude de Clerck* te Ieperen, *Jan Lambrecht* te Brugge, *G. Van Nieuwelandt* en *Ogier* te Antwerpen, *Cornelis de Bie* te Lier en de "hoogdravende, rymvloyende Catharinist,, *G. Caudron jr.* te Aalst?

Het ophouden van de ontmoetingen tusschen rederijkers van Noord en Zuid verengde natuurlijk den geestelijken horizon. Misschien werd daar eenigszins in verholpen door de vreemde reizende tooneelgezelschappen die de onderbroken belangstelling voor het uitheemsch drama nu en dan wat

kwamen oprisschen. Vermeldenswaard zijn in dit opzicht de "Hollandsche commedianten", die in 1650-51 te Gent speelden; ook de spelen die wat opgang maakten alhier en in Holland van de pers kwamen, zooals *H. F. Wouters'* spel "De heylige Genoveva ofte herkende onnooselheyt", (1664), dat te Amsterdam een tiental uitgaven beleefde, of *Cornelis Wils'* dramatisering van Don Quichot, die te Antwerpen opgevoerd werd en in 1682 ook te Amsterdam het licht zag.

In de kamers, die gedurende de 18^e eeuw nog in 240 Vlaamsche dorpen bestonden, vond de zoo gehavende Nederlandsche literatuur haar laatste wijkplaats. Het is onze taak niet hier na te gaan wat er zoo al tot stand gebracht werd: voldoende zij het een eeresaluut te brengen aan deze zoo vaak misprezen lettervrienden. Onder de asch van de algemeene onverschilligheid hielden zij het vuur van hooger leven in stillen gloed; ze zochten de belangstelling voor eigen dichtkunst onder hun taalgenooten wakker te houden en redden op die wijze de Nederlandsche letteren in Vlaanderen van algeheelen ondergang. Daarenboven bleven ze, in de maat van het mogelijke, de litteraire betrekkingen met het Noorden levendig houden, zooals de Veurnsche kamer "Aerm in de beurse, en van sinnen jonc", die in 1719 een nieuwen schouwburg inwijdde met de vertooning van *Geeraardt Brandt's* "Veinzenden Torquatus", en in latere jaren stukken van *Krul*, *Focquenbroch*, *Langendyk* en *Vondel* voor het voetlicht bracht.

Dat midden die bewogen tijden alles op vroegere banen sukkelen bleef en weinig oorspronkelijks het licht zag, is begrijpelijk. 't Meeste werd uit het Fransch vertaald, veel werd ook van de Hollanders overgenomen. Bekend is o.a. hoe de Brusselaar *J. F. Cammaert* het plagiaat als weinigen verstond: vertalingen uit *Corneille* en *Racine* gaf hij eenvoudig als eigen werk uit en in zijn "Adam en Eva", (1746) schreef hij grootendeels *Vondel's* "Adam in Ballingschap", over!

Naar het einde van die eeuw toe viel er wel een zekere opleving van het tooneel te bespeuren en hier en daar hernamen de wedstrijden zooals in 1774 te Belle, twee jaar nadien te Geeraardsbergen, in 1782 te Poperinge, in 1785 te Gent en 't jaar daarop te Somergem, waar *Voltaire's* "Amélie", in de Hollandsche vertaling van *N. W. op den Hooff* vertoond werd, en te St. Winoksbergen in Vlaamsch Frankrijk, waar twaalf Vlaamsche kamers bijeenkwamen en *Voltaire's* vertaalde "Tancredi", opvoerden.

Merkwaardig mag het ook heeten hoe de Bruggeling *Jakob Neyts* (1728-1794) er toe kwam met zijn tooneelgroep Noord en Zuid te doorreizen en overal ongemeenen bijval oogste, in den Amsterdamschen schouwburg, alwaar hij van 1768 af jaarlijks optrad, zoo goed als aan het hof te Brussel; denzelfden weg sloeg later het gezelschap *Fiston-Mees* in.

Wanneer in 1796, na eeuwenlange tergerij, de Fransche overweldigers de Rederijderskamers schorsten en daardoor de laatste gaafgebleven veerkracht van ons volk hoopten te fnuiken, dan scheen het onherroepelijk gedaan met het Nederlandsch idioom in Vlaanderen. Maar het oereigen volk bleef zijn intiemste wezen getrouw en greep gretig naar de wonderbare, avontuurlijke verhalen welke *Thys* te Antwerpen en *Van Paemel* te Gent in druk na druk als "volksboeken", uitgaven en wat meer is, in 1797 reeds ontmoetten elf kamers elkaar alweer te Middelburg-in-Vlaanderen: de Veurnsche trad zegevierend uit het strijdperk, terwijl ook de Aardenburgsche dichteres, *Petronella Moens*, bekroond werd.

Zacht begon de zon van een nieuwen dageraad zoo te gloren, nadat het land van groote smart in de zwartste duisternis verkeerd had. Dat het licht nog doorbreken kon, danken we voor een groot deel aan de taaie volharding van die Vlaamsche rederijders, die de Nederlandsche taal in Vlaanderen redden en aldus de eerste en de laatste schakel van verbroedering tusschen Noord en Zuid ongedeerd bewaarden.

Indien, in den loop van die eeuwen, min of meer georganiseerde betrekkingen den band nauwer toehaalden, dan hebben de spontane *vriendschapsbetuigingen van schrijvers en kunstenaars* onderling voorzeker aan het gemeenschapsbewustzijn nog meer kracht en warmte bijgezet. Die blijken van wederzijdsche waardeering zijn te menigvuldig om in een schematische studie uitvoerig toegelicht te kunnen worden. Bij de geboden beperking, volsta het 't belangrijkste uit onze aantekeningen mede te deelen. We weten dat het aan den exodus van Vlaamsche energie te danken is dat de kimmen in Holland aan het lichten gingen: hoe doordeesemd van Vlaamsche volkskracht alle levensgebieden er waren, heeft *Mr. Eggen* in zijn boven aangehaalde studie duidelijk doen uitschijnen. Zulke cultuur-

intensiteit nu eischte niet enkel steeds talrijker krachten voor zich op, maar was daarenboven hoogst aantrekkelijk. Geen wonder dus dat wie den kop onder het Spaansche juk niet konden buigen, opgetogen naar die openliggende gewesten trokken en er den malschen akker hielpen beploegen. Wat al betekenisvolle namen duiken hier op! *Theoderik van Liefvelt*, wiens vader in 1581 te Leiden bij *Jan Van Hout* gestudeerd had en in 1600 met *Christiaan Huygens* belangrijke vredesonderhandelingen aanknoopte, die zelf, na zich aan de literatuur gewijd te hebben, zich bij het Hollandsche leger inlijven ging; *Jacob van Zevecote*, *Abraham De Koning*, *Caspar van Baerle*, *W. Baudartsen*, *E. Van Meteren*, *Geulincx*, die als professor in de Wijsbegeerte van Leuven naar Leiden overkwam; *Jan-Bapt. Wellekens*, enz.

Anderen konden aan den lust niet weerstaan nog even terug te keeren naar de geboortestreek: zooals *Daniël Heinsius* die in 1609 zijn geboortestad Geeraardsbergen kwam bezoeken en in 1612 eenigen tijd te Gent verbleef; of *Jacob Duym*, die even voor het Bestand van Leiden naar Brabant terugkwam, waar hij op zijn buitengoed overleed; of nog *Simon Stevin*, die 't jaar voor zijn dood een fondatie van verschillende missen aan de kerk van Westkerke in Vlaanderen schonk.

Over en weer trok de Antwerpenaar *Guilliam van Nieuwelandt*: na een Amsterdamsche opvoeding en een Roomsche reis verkoos hij weer zijn geboortestad tot woon en eerst in woeliger dagen vestigde hij zich definitief te Amsterdam (1628-1635).

Anderen gingen naar 't Noorden op ontdekkingen uit, zooals de Ieperling *J. Ymmeloot* die er tot de hem verbluffende bevinding kwam dat het "hoogh-neer maet-gheclanck", waarvan hij zelf dacht de promotor te zijn, daar een allomgekend deuntje was; weer anderen togen er heen om land en volk te leeren kennen zooals *Bath. Moretus III* in 1668 en later *E. Cauwe* van Kortrijk (1660-1738) — of volgden het voorbeeld van den Antwerpenaar *Marten van Hille* (1633-1706), die er in de heilkunde studeeren ging en, dank zij die aanraking met de bloeiende Noord-Nederlandsche wetenschap, zijn ambt met des te meer bevoegdheid in zijn geboortestad kwam uitoefenen.

Ook wie hier uit bewuste cultuurplicht vastgeworteld bleven en een zwaren grond te bewerken hadden, snakten naar de lucht van verkwikkender regionen: van daar dat de vriendschapsbanden met de uitgewekenen de politieke kloof overbrugden en het gemeenschappelijk besef verhoogden.

Is *Plantijn's* opvolger, *Jan Moretus I*, niet bevriend met *Jan van Hout*, *Jan De Gruytere*, *Coornhert* en den nog te Leiden doceerenden *J. Lipsius*? Vertaalde hij zelfs in 1584 diens "De Constantia", niet? Is het wonder dat de "Gentsche Nachtegaal", *D. Heinsius*, wiens roem heel West-Europa door verspreid was, nog veel vrienden telde onder de Zuid-Nederlandsche Renaissancisten? Dat de Dendermondsche geschiedschrijver *David vander Linden*, de pastoor van Bouchoute *Willem vander Elst*, de Leuvensche hoogleeraar *E. Puteanus*, hoogen prijs op zijn vriendschap stelden?

Kwam de Mechelsche schrijver *Willem De Gortter* in geen voeling met den Frieschen dichter *J. Starter* en was *Jonkheer R. Verstegen* niet uiterst gelukkig over het lofdicht waarmede *Anna Roemers Visscher* zijn "Nederduytsche Epigrammen", (1617 Mechelen) vereerde?

Begroette de Iepersche rederijker *Claude De Clerck* (1587-1645) *Cats* niet als de "zonne van de dichters"? Was de diplomatische zending, welke de Bruggeling *Jan Lambrecht* in 1648 te Den Haag vervulde, geen aanleiding tot nadere kennismaking met dienzelfden *Cats*, die meer en meer gewaardeerd werd in het Zuiden? Is het niet merkwaardig dat *Lambrecht's* bundel "Vlaemsche Vrede-vreught", in 1659 bij *A. Vlack* te 's Gravenhage uitgegeven werd, met een approbatie van *Ant. Sanderus*, lofdichten van *Cats* en *Westerbaen* en illustraties van *A. Diepenbeeck* en hij zelf in 1689 te Brugge een nagelaten werk van *Cats* verschijnen liet, nl. "Ghedachten op slapeloose nachten"?

En wat gezegd over den door *P. C. Hooft* geroemden "hoogstgeleerden ende wijdvermaarden *Heere Puteanus*", (Venloo 1574-Leuven 1646)? Indien er iemand was, die in die eeuw al de snaren van Nederland's eeuwige ziel heeft mogen beluisteren, dan was hij het: in Zuid-Nederland zelf was hij de Maecenas van alle aankomende jongeren: *De Harduijn*, *Ymmeloot*, *De Wree*, *Verstegen*, *Vander Linden*, *Rubens*, enz. en hij onderhield daarenboven de hartelijkste betrekkingen met *D. Heinsius*, *Huygens*, *Hooft*, *Hugo De Groot*, *C. van Baerle*, *Cats* en *Anna Visscher*! Bij zijn overlijden richtte *P. C. Hooft* volgende betekenisvolle woorden tot den Leuvenschen Capucijn, broeder *Gabriël*, die hem als geschiedschrijver ten zeerste waardeerde en met wien hij naderhand nog correspondeerde: "D'ondergang van U. E. Braabandsche zonne, den Heere Puteanus, is hier tot

bedroefenis der fraaje vernuften over een wijl ruchtbaar geworden : gelijk daar bij U. E. (mijns achtens) die van den Heere de Groot, onze Hollandsche, hoewel zij ons in lang, zelden had toegescheenen. Daarentussen is 't geen geringe troost, dat het licht, gebooren uit dusdanige zonnen, ons naa den ondergang der zelve bijblijft. ..

En wie, die de veelzijdige briefwisseling van *Rubens* opslaat, wordt zijn machtige uitstraling over al de Nederlanden niet gewaar? *Huygens* wisselde brieven met hem, *Anna Visscher* kende hem persoonlijk, *P. C. Hooft* schreef 5 dichtjes "op *Rubens* schildery der swemmende maeghden,,, *Vondel* noemde hem "de glori der penseelen onzer eeuwe,, en de Amsterdamsche patriciërs kochten zijn schilderijen.

Dat ook *Cornelis De Bie* omgang had met Hollandsche dichters en veel belang in Hollandsche kunst stelde, blijkt voldoende uit zijn "Faems Weer-galm der Nederduytsche Poesie,, (1670).

In het Noorden zelf was, onder invloed van de ingewekenen en van diplomatische of godsdienstige toenaderingspogingen, de belangstelling voor het Zuiden in hooge maat gewekt.

Voor sommigen gaf gemeenschap van geloof daartoe aanleiding, zooals voor de jonge geestelijken die te Leuven hun religieus onderwijs kwamen verdiepen en voltrekken; of voor *Justus Lipsius* die in 1592 de Leidsche Alma Mater voor de Leuvensche verliet, en op die wijze met een dubbelen kring van vrienden in contact waren. Op tal van kunstenaars ook oefende de katholieke kerk, die zooals in de Middeleeuwen weer opdrachtgeefster werd, groote aantrekkingskracht : o.a. op den verdienstelijken glasschilder *Abraham van Diepenbeek* (1596-1675) die in verschillende Antwerpsche kerken werkzaam was en van wien *Vondel* getuigde :

"Print en doeck en koorglas en panneel
Tuigen van 's mans vernuft,,;

op den plaatsnijder *Boëtius a Bolswert*, die zich te Antwerpen vestigde, er als illustrator van talrijke stichtelijke boekjes grooten naam verwierf en wiens smakelijk boekje "Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie,, ongemeenen opgang maakte; op *Otto van Veen* (1558-1629) ook, een van *Rubens*' leermeesters, die te Brussel en te Antwerpen als *Parma's* hofschilder werkzaam was.

Als diplomatische agenten mogen *Rodenburg* en *Willem van Haren* vermeld worden. Als agent van *Prins Maurits* en de Staten Generaal verbleef *Rodenburg* "op 't slot van Nassau buyten Brussel,,, van waaruit hij handelsbetrekkingen met Brussel, Antwerpen en Brugge aanknoopte en waar hij, op aandringen van zijn Amsterdamsche vrienden *W. Dirckz-Hooft*, *Vennekool*, *Coorenkind*, en *Voskuyl* tooneelstukken voor "den Eglantier,, schreef, o.a. "Sigismund en Aurelia,, (1632), "Mays Treur bly-einde spel,, (1634) en "Vrou Jacoba,, (1638). *Willem van Haren* was van 1748 tot 1768 gevolmachtigde van de Republiek bij het Brusselsche Hof en gedurende dit 20 jarig verblijf kwam hij ongetwijfeld met heel wat invloedrijke lui in aanraking. Rond denzelfden tijd werd de Utrechtenaar *Jac. Koelman* (1632-1695) als predikant bij den resident van de Staten te Brussel aangesteld (1650) en wat later te Sluis-in-Vlaanderen (1662-74) : in die bediening zal hij als verbindingsagent van de in Zuid-Nederland verspreide Protestanten ongetwijfeld heel wat activiteit aan den dag gelegd hebben.

Hoe vriendschappelijk, hoogstaande Noord-Nederlanders met Zuid-Nederlanders omgingen, en hoe veelomvattend het gebied van die onderlinge betrekkingen geweest is, hebben de merkwaardige mededeelingen van *Prof. Dr. M. Sabbe* omtrent *Hugo Grotius*, *Anna Roemers Visscher* en *Constantyn Huygens* onlangs ten overvloede bewezen.

Na zijn ontsnapping uit Loevenstein werd *Hugo Grotius* met open armen in Zuid-Nederland ontvangen. Het Aprilnummer van de Antwerpsche "Nieuwe tijdingen,,, waar zijn vriend *Miraeus* aan meewerkte, weidde uitvoerig over die ontvluchting uit en te Antwerpen was hij een uiterst welkome gast. Uitgeweken Hollanders begroetten hem, de magistraat verwelkomde hem, *Rubens* en de humanisten verheugden zich over zijn komst. Teekenend is vooral in welke bewoordingen *E. Puteanus* lucht gaf aan zijn Nederlandsch gemeenschapsgevoel : "Zoo gij het vaderland lief hebt, dan is hier reden tot liefde, dit is hier uw vaderland : hier is een zoeter lucht onder denzelfden hemel, een liefelijker vruchtbaarheid der zelfde aarde; een geruster staat van eenerlei menschen... *Wij zijn ook Nederlanders*., (Brandt : Historie van het Leven des Heeren Huig de Groot, 2^e druk 1732, p. 265.)

Gemoedelijker nog zal de omgang met de bevallige "tiende Muze", van Nederland, de hoogbegaafde *Anna Roemers Visscher*, geweest zijn. Sinds haar overgang tot het katholicisme reisde ze geregeld naar Vlaanderen af, maar ook vóór dien tijd had ze inzicht in wat er omging, bevriend zooals ze was met *R. Verstegen*, *Isabella Brant* en *Rubens*. Antwerpen vooral was haar lief; in

"de schoonste stat
die Nederlant oyt heeft gehat ..

vertoefde ze, in 1640, vijftien weken lang. Haar innemende gulhartigheid won haar de genegenheid van eene lite, waaronder we de meest vooraanstaande persoonlijkheden ontmoeten, zooals de *Moretussen*, den kanunnik *J. Hemelaers*, den kanselredenaar *J. Mantels*, den kunstlievenden *C. Duarte*, den natuurkenner *Ludovicus Nonnius* en den rechtsgeleerde *J. Edelleer*.

In 1641 ging ze haar beide zoons aan de Brusselsche Jezuïeten toevertrouwen en 't jaar daarop was ze te Leuven te gast bij *Puteanus* die, verrukt over de helderheid van haar vrouwelijk intellect en de fijnheid van haar gemoed, zijn opgetogenheid luchtte in een boodschap aan *Huygens*, die ze bij hem ingeleid had, uitroepend "sed si apud vos feminæ tales, quales viri? .. Beteekenisvol mag het ten slotte heeten dat de magistraat van de

"Vermaerde stat, geroemt so hoogh
Dat men u noemt des Werelts oog ..

haar in 1643 een vergulde zilveren schaal vereerde.

Naar de bevindingen van *Prof. Dr. M. Sabbe* overtreft niemand *Const. Huygens* in drukte en vriendschappelijkheid van omgang met verwanten, kunstenaars en geleerden uit het Zuiden. Uit zijn dagboek, autobiographie, briefwisseling en gedichten blijkt zulks overvloedig.

Als secretaris van *Frederik Hendrik* vergezelde hij steeds het prinsenvoetlegger en vertoefde dienvolgens bijna jaarlijks in de Zuidelijke Nederlanden. Gelegenheid om land en volk te leeren kennen had hij dus te over. Dat hij er veel vrienden gewonnen had, bewijzen zijn herhaalde reizen na het sluiten van den Munsterschen Vrede. Men ontmoet hem te Antwerpen, Gent, Brugge, Turnhout, Diest, Zeelhem en Brussel; familieleden telde hij daarenboven te Mechelen, Gent en Brussel; bij de intellectueelen stond hij hoog in aanzien en heel wat heeft hij te danken aan *J. Gevaerts*, *D. Tuldenus*, *G. Wendelinus* en vooral aan *E. Puteanus*; met allerlei kunstenaars staat hij op goeden voet; met de schilders *Rubens* en *D. Seghers*, den Antwerpschen beeldhouwer *A. Quellin*, die de beelden van Amsterdams stadhuis vervaardigde, den musicus *Fr. de la Reist*, den clavecimbel-facteur *Jean Couchet*, den goud- en zilversmid *Th. Rogiers*. Met het oog op de versiering van de Oranjezaal in het Huis ten Bosch te Den Haag onderhandelde hij in 1647 met tal van schilders; den stervenden *J. Jordaens* bracht hij nog in gezelschap van den Prins van Oranje een bezoek, als laatste huldeblijk voor wat hij in Holland gepresteerd had; en een laatste bewijs van zijn genegenheid voor Vlaanderen ligt in het feit dat hij herhaaldelijk vrijgeleiden bezorgde, 't zij om naar Holland te reizen, zooals aan den Antwerpschen drukker *Jan Cnobbaers* en *Puteanus'* oudsten zoon, 't zij om naar het Zuiden te komen, zooals aan *Anna Roemers Visscher* en *Anna Vondel*.

Dit brengt ons tot de vraag of *Vondel* zelf ooit in Zuid-Nederland geweest is. Bekend is zijn bewondering voor *Rubens* en *Diepenbeeck* en dat hij in 1645 zijn "Altaergeheimenissen", aan den Mechelschen Aartsbisschop *J. Boonen* opdroeg. Van hetzelfde jaar nu dagteekent zijn ode op "de Drukkunst", aan *Balthasar Moerentorf*, zoodat een bezoek aan Antwerpen alleszins waarschijnlijk lijkt. Mogelijk is ook dat hij zijn ode "Bisschoppelijcke staetsi der E. Heeren Karolus en Andreas gewijdt tot Bisschoppen van Brugge en Roermont ..", waaronder gedrukt staat "te Brugge op Sint Appolinarisdag 1651 ..", te Brugge zelf geschreven heeft.

Ook *P. C. Hooft* verscheen voor het hof te Brussel in proces over goederen van zijn vrouw en van den katholieken schilder-dichter *Willem van Swaanenburg* (1678-1728) weten we dat hij veel vrienden in het Zuiden telde.

Er moge nog op gewezen worden hoe de Latijnsche school te Gheel haren bloei in de 17^e eeuw aan den toeloop van Hollandsche studenten te danken had en hoe katholieken vaak naar het Zuiden kwamen om er een katholieke opleiding te genieten, zooals de Groningsche tooneeldichter *L. Smids*

(1649-1685) en de Delftenaar *M. Gerard van Loon* (1683-1758). Deze promoveerde in de filosofie te Leuven en reisde naderhand nog herhaaldelijk hierheen voor genealogische en numismatische navor- schingen.

Wie het getij van de kenterende 18^e eeuw beschouwen wil, zal in den aanvang zoo heel veel aanrakingspunten niet meer ontwaren onder den al te donkeren hemel van die periode; nader naar het einde toe echter zal hij de lucht zien opklaren en een koor van opgewekte vriendenstemmen uit Noord en Zuid hooren weergalmen. De nadere toelichting er van moge voor later voorbehouden blijven.

Ten slotte nog een woord over *wederzijdsche literaire invloeden*.

Was men door het voorloopig failliet van de staatsgemeenschap tot politieke afzondering gedoemd, toch springt uit al wat voorafgaat in het oog dat de taalband nooit verbroken werd en er altijd contact tusschen N. en Z. bestaan heeft. De wijze waarop het Noorden tot brandpunt van beschaving werd, verklaart zulks het natuurlijkst: de vermenging van de Vlaamsch-Brabantsche omgangstaal met het Hollandsch, het aandeel van de ingewekenen in het hooger leven van hun nieuw vaderland en dit in de vertaling van den Staten-Bijbel, het Vlamingschap van de voornaamste schrijvers uit de classieke periode of dit van hun vrouwen hebben de Nederlandsche cultuur met Vlaamsche energie doordrenkt, zoodat ze het spiegelbeeld van alle Nederlandschsprekenden bleef.

Indien nu de tijdelijk en gedeeltelijk van hooger leven gespeende Zuid-Nederlanders er zich altijd in herkennen en verheugen konden, ontving zij ook in haar schoot de schaarsche levenssprankels welke nu en dan nog uit den Vlaamschen smeulenden aard opvlogen.

Zoo oefende *Rich. Verstegen* met zijn "Scharpzinnige Characteren", (1619) duidelijken invloed op *Huygens* "Zedeprinten", en diens "Ooghentroost", draagt daarenboven de sporen van *Puteanus* "Caecitatis Consolatio",. Ook *Willem Ogier's* tooneelwerken maakten in Holland eenigen opgang, daar men er den geest van *Bredero* in herkende.

Al valt in die richting zeker nog een en ander te ontdekken, toch verklaart de algemeene Zuid-Nederlandsche inzinking het feit dat het bloeiende N. toen niet veel aan het Z. ontleende. Des te verblijdender is de omgekeerde belangstelling. Velerlei zijn de bewijzen. Laten wij er enkele in het licht stellen.

In de inleiding tot zijn "Geestelycke Dichten", (1622) legde *Willem van der Elst* er nadruk op dat

Wie de rechte wet van dichten soeckt te leeren,
Tot *Heinsius* en *Cats* profytlyck hem sal keeren;
Dees twee, nu lang vermaert voor mannen van verstant
Doen daer van schoon vertoogh aen heel het *Nederlant*. ..

Met dees twee dweepten er velen. Op *Heinsius* beriep zich ook *J. de Harduijn* in zijn "Roose-mont", (1613) en de metrische regels, door *J. Ymmeloot* in zijn versleer (1626) triomfantelijk verkondigd, berusten ten slotte op de lectuur van *Heinsius'* "Nederduytsche Poemata", (1616), "Lofzangh van Jezus-Christus", (1616) en "Emblemata", (1618), op die van *Cats'* "Selfstrijd", (1620) en "Mannelycke Achtbaerheydt", (1622), op die van *Huygens'* "Costelick Mal", en "Voorhout", (1622), op die van "de Zeeuwsche Nachtegael", (1622) en *Boetzelaer's* "Eerste Weke", (1622). In *Jan Cnobbert's* bloemlezing "den Gheestelycken Nachtegael", (1634 Antw.) komen naast "Vlaemsche en Brabantsche", ook heel wat "Hollantsche vruchten", voor.

Invloed van de Nederlandsche classieken merkt men bij *G. van Nieuwelandt*, die er naar streefde het classieke treurspel in Vlaanderen in te voeren. In zijn "Salomon", (1628) volgt hij *Hoof't's* "Geeraerd van Velsen", na.

Merkwaardig is ook het getuigenis van *Puteanus* uit de verantwoording van zijn "Sedigh Leven", (1639): "Ick was gheheel ontsteken door het voor-beeld van verscheyde hoogh-blinckende lichten, waer onder *Heyns* en *Huyghens*, *Cats* en *Hoof't*.... d'eerste waeren. ..

Voor al *Cats* en *Vondel* telden een dankbaar publiek. Het populairst was en bleef "Vader *Cats*". De zedelijke strekking van zijn schriften, zijn kalme betoogtrant, zijn eenvoudige volkston, zijn bij het Vlaamsch nauw aansluitend Zeeuwsch taaleigen, zijn menschlievendheid wonnen hem het hart van het volk. En zijn naïeve, practische levensbeschouwing was vooral welkom bij menschen die onder het Spaansche juk het zelfstandig denken ontwend waren. In weerwil van alle plakaten tegen

de Hollandsche boeken, drong hij overal binnen en stond zelfs hoog in aanzien bij de geestelijken. De hoogste lof werd hem toegezwaaid door den aartsbisschop *J. Boonen*, die oordeelde dat de dichter van de "Altaergeheimenissen", *Cats* nog wel eens evenaren zou!

Catsiaansch was een groot deel van de toenmalige kloosterliteratuur : de werken van pater *Poirters*, *Croon*, *Vloers*, *Mallants*, *De Meyer*, *Van Haeften*, *De Vynck*, *Van Wolschaten*, *Cosyns* en tal van anderen dragen er duidelijk het merkteeken van.

Volgens *Van Daele's* "Tijdverdrijf", (1805-06) zou hij drie dagen bij den Ieperling *Claude de Clerck* verbleven hebben en over zijn vriendschap met *Jan Lambrecht* repten wij boven reeds.

En *Vondel*?

G. Caudron jr volgt hem na, de Brusselsche flamingant *Fr. Godin* eveneens, *Cornelis de Bie* copieert zijn "Aenleidinge", in zijn "Faems Weer-galm der Neder-duytsche Poësie", (1670). *M. De Swaen* roemt *Cats* en *Vondel* "de doorluchtigste poëten onser Nederlanden", en getuigt van *Vondel* dat "hy al de Nederlandsche poëten door sterkheyd van styl en verheventheyd van gedachten overvloog en in synen vaert met hem na omhoog trock alwie zyne werken aendachtelyk overlegde", (Nederduytsche Digtkunde of Rymkonst) en de Vondeliaansche golving deint duidelijk waarneembaar in zijn eigen verzen na. Voor de N.-Ned. letteren toont *J. Labare* oprechte belangstelling in zijn "Konst der Poëzye", (1721, Brugghe). Met *Breero* loopt hij niet hoog op, maar *Vondel* prijst hij des te meer. — De Brusselaar *J. Cammaert*, die een honderdtal tooneelstukken op zijn kerfstok heeft, hield zoo veel van *Vondel* dat hij een "Aller treur-speelen treurspel : Adam ende Eva uyt het Lust-Paradys gejaegt", (1746, Brussel), "verryckt(e) met verscheyde verssen van den vermaerden J. V. Vondel",!

Voor den schrijver van een "Historie der Rym-Konst", (1773, Antw.) zijn "goede veersen", zulke "waer in alles waergenomen word, dat in die van *Jacob Cats* te vinden is... Daarnevens roemt hij "de volgeestige spelen van den Heere *Gerbrandus de Bredero*, *Joost van Vondel*, *Hooft*, en *Heinsius*", en haalt verzen van *Vondel* en *Cats* aan.

Hooge waardeering voor "den Phenix der Nederduytsche Dichters", toonde nog de Bruggeling *Jan Quicke*, die *Brandt's* "Leven", paraphraseerde in de "helden-verssen", van zijn "Leven van den weergaloozen en onvermoevelyken Dichter Joos van den Vondel", (1789, Brugge), in de liminaria waarvan zijn vrienden daarenboven talrijke lofdichten op *Vondel* schreven.

Van een verheven standpunt beschouwt *W. J. Claes* de poëzie in zijn "Vlaemschen Prosodia of Proef- stuk van Nederlandsche Dicht- kunde", (1791 Mechelen). Hij kent *Cats*, haalt een couplet van "t oranje May-liedt", aan en illustreert zijn dichterlijke bevindingen met een kleine bloemlezing uit *Vondel*, bij wiens opvatting over het wezen van den dichter hij trouwens heelemaal aansluit.

In *Vaelande van Ieper's* boven geciteerde "Tijd-verdrijf", wordt *Cats* om zijn "sachte verstrant", geprezen en *Vondel* "sterk en hoogdravend", genoemd. Tot in Vlaamsch-Frankrijk bleef men nog in de 18^e eeuw het oog op Holland richten. In "Parnassus Spoor tot ophitzinge der vlaemsche digters ter volmaektheid", vestigt *P. J. De Badts* de aandacht op *Vondel*, *Heinsius*, *Oudaen*, *De Decker* en *Cats*.

Van de latere schrijvers mogen nog vermeld : *A. Stichelbaut* (1754-1837) die *Hoogvliet's* "Abraham", in zijn "Jeruzalem's herstelling", navolgde en ook invloed van *Vondel* onderging; *J. Pauwels*, die met de voornaamste Nederlandsche punt-dichters : *Vondel*, *Huygens*, *De Decker* en *Westerbaen* goed bekend was; en den geestelijke *J. B. Luyckx*, die tijdens zijn Hollandsch ballingschap door het lezen van Nederlandsche dichters tot het beoefenen van literatuur opgewekt werd en nadien als pastoor te Ninove een zekere vermaardheid verwierf.

Al de boven aangehaalde feiten, die er geen alleenstaande kunnen zijn, maar zich bij voortgezette studie in steeds wijderen kring aaneenrijgen zullen, werpen al een schel licht op het geestelijk verkeer tusschen de beide deelen van Nederland in die zeer bewogen eeuwen.

Wie luisteren kan naar de onvergankelijke ziel van de volken zal uit den kinkhoorn van toegespitst geschiedkundig onderzoek onophoudelijk de branding van een gemeenschappelijk bewustzijn hooren ruischen en de kloeke stemmen hooren klinken die vertolken wat duizenden voelden. De klepel van Groot-Nederlandsch leven hing nooit stil, maar hamerde gestaag, nu forscher, dan zachter op het brons van het onverwoestbaar volksgemoed en de diepste ravijnen van zijn wezen vingen die levenstrillingen dankbaar op.

In weerwil van de sluwste en brutaalste gemeenschapsondermijning zocht men elkaar voort-

durend op, er woei door de zielen een ingeboren begeerte naar toenadering en wanneer dit streven door de edelste vertegenwoordigers van een volk gevoed wordt, dan kan geen rust komen voor de volle verzadiging, daar is een bestendige stijging van krachten en een volhardende opgang naar het Ideaal.

Laten we dan hulde brengen aan wie het Nederlandsch gemeenschapsgevoel hoog gehouden hebben en inzonderheid aan die Zuid-Nederlanders, welke midden de algemeene inzinking van hun omgeving niet wankelden en er voor gewaakt hebben dat de natuurlijke-nationale gezindheid vlam bleef houden in de besten van hun volk, aldus het eindelijke, algemeene ontwaken van een langbedwongen gevoel voorbereidend.

Ik ben er mij volkomen bewust van dat het schetsmatig overzicht, 't welk ik in te korten tijd gepoogd heb samen te stellen, ver van volledig is. Dit laat zich allereerst verklaren door het feit dat ik mij in het afgelegene Thuin, waar ik mijn beroep moet uitoefenen, met ontoereikende middelen heb moeten tevreden stellen en dus de noodige boeken en archiefstukken tot mijn beschikking niet kon hebben. En daarenboven, zulk een ontzagwekkend veld van werkzaamheid ligt op het betreden gebied nog braak dat een menschenleven wellicht niet volstaan zou om al het verholene te onthullen.

Zulks mag echter niemand afschrikken : eerst dienen al de bouwstoffen verzameld — en hier mag dankbaar herinnerd worden aan *J. Fr. Willems, Mr. V. Gaillard, J. F. J. Heremans, J. O. De Vigne, Mr. Eggen, en Prof. Dr. M. Sabbe* — vooraleer aan de voltrekking van het geheele gebouw kan worden gedacht. Al zijn de opzoeken misschien niet immer even aantrekkelijk, toch is het steeds een genot langs weinig bewandelde wegen ontdekkingen te doen.

Mocht deze studie een nieuwen stoot geven aan het onderzoek naar de cultureele betrekkingen tusschen de onverdeelbare Nederlanden, het zou mij aanzetten om zelf steeds verder te vorschen op dit gebied en het ware daarenboven de bezegeling van de bescheiden hulde welke ik er mijn oud-leeraar, den Groot-Nederlander *Prof. J. Vercoullie*, mee wensch te brengen.

Thuin, December 1926.

DR. O. DAMBRE.

LITERATUUR

Naast algemeene werken zooals de literatuurgeschiedenissen van Kalf en Te Winkel; de geschiedenissen van de rederijkkamers door Kops, Schotel en Pr. Van Duyse; die van het tooneel door Worp; het Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche Letterkunde door J. G. Frederiks en F. J. Van den Branden; Leven en Werken der Zuidnederlandsche schrijvers (Kon. Vl. Acad.), Biographie Nationale en mijn eigen studie over Justus de Harduyn, werden volgende bronnen geraadpleegd :

J. Fr. Willems. — Verhandeling over de Nederl. Taal en Letterkunde, opzigtelyk de zuydelyke Provinciën der Nederlanden. (2 dl., Antwerpen 1824.)

M. V. Gaillard. — De l'Influence exercée par la Belgique sur les Provinces Unies sous le rapport politique, commercial, industriel, artistique et littéraire depuis l'abdication de Ch. Quint jusqu'à la paix de Munster. (Mémoire couronné par l'Académie royale de Belgique, 1854.)

J. F. J. Heremans. — De letterkundige Betrekkingen tusschen Noord en Zuid in de 1e helft der 17e eeuw. (Handelingen van het Taal- en Letterkundig Congres. 's Gravenhage 1868, p. 103-108.)

Ed. Vlietinck. — Welken Invloed hebben sedert het einde der 16e eeuw de Zuidnederlanders op den bloei van het Noorden geoeffend en omgekeerd? (Handelingen XXVe Taal- en Letterkundig Congres, Gent, p. 285.)

J. O. De Vigne. — De Zuidnederlandsche schrijvers van het tijdstip der Fransche overheersching. (Antw. 1873.)

M. N. De Roevere. — Over den Invloed door de Zuid-Nederlanders uitgeoefend op den Bloei van het Noorden en bijzonder op dien van Amsterdam. (Handelingen van het Taal- en Letterkundig congres te Amsterdam, 1887, p. 140-144.)

M. J. L. M. Eggen. — De Invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend op het einde der 16^e en het begin der 17^e eeuw. (Kon. Vlaamsche Acad., 1908.)

A. De Ceuleneer. — Over J. B. Vervier. (Versl. en Meded., Kon. Vl. Acad., 1910, p. 191-211.)

J. Muyldermans. — Beschouwingen over de 17^e en 18^e eeuw in ons Vaderland. (Versl. en Meded. der Kon. Vl. Acad., 1919, p. 533-607, 1925, October.)

Joris Maes. — Onze zeventiende eeuw. (Vlaamsche Arbeid, 1924, nr 1, 2, 3.)

Prof. De Vooyo. — Een Pleidooi voor het Vlaams uit de achttiende Eeuw.
(Bibliotheekgids, 1925, Maart.)

J. A. Van Praag. — Twee Uitingen van bewuste Vlamingen in de 17^e eeuw.
(Nieuwe Taalgids, 1925, 4^e afl.)

Dr. H. Elias. — Het nationaal gevoel in de Nederlandsche historische Liederen der 16^e eeuw. (Vlaamsche Arbeid, 1926 Sept.-Oct.)

Prof. Dr. M. Sabbe. — Uit het Plantijnsche Huis. Verspreide Opstellen. (V. Ressler, Antwerpen, 1924.)

Mag Pieter Jacobs Paets onder de Antwerpsche Drukkers gerekend worden? (Het Boek M. Nijhoff, 's Gravenhage 1924.)

De Moretussen op Reis in 1668. (Kon. Vlaamsche Ac. 1923.)

Fransch-Vlaandersche Rederijkerskunst in de 18^e eeuw. (ibid.)

Hugo Grotius en de Antwerpsche Humanisten. (ibid. 1925.)

Constantijn Huygens en Zuid-Nederland. (ibid.)

De Antwerpsche Vriendenkring van Anna Roemers Visscher. (ibid.)

Een bladzijde critiek uit de 17^e eeuw. (ibid.)

Over de „*Missio Hollandica* „.

Dr. R. Fruin. — De Wederopluiking van het Katholicisme in Noord-Nederland, omstreeks den aanvang der 17^e eeuw.
(De Gids 1894, 1.)

Dr. W. P. C. Knuttel. — De Toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek 2 dl. ('s Gravenhage. Martinus Nijhoff 1892-94.)

Der Jesuyten Negotiatie ofte Coop-handel. Inde Vereenichde Nederlanden... (Leeuwarden 1616) Afbeeldinghe van d'eerste eeuw der Societeyt Jesu voor ooghen ghestelt door de Duyts-Nederlantsche provincie der selver societeyt ('t Antwerpen in de Plantijnsche Druckerye 1640) p. 591 "van de Hollandsche Missie „.

Historia provinciae Flandro-Belgicae Societatis Jesu, quam colligit C. F. Waldack. (Gandavi, Poelman 1867.)

Menologium der Soc. Jesu, door Haakman. (Maastricht 1868-69.)

Dr. Jan Gessler. — Vondel en Gillis van Vinckenroy. (Versl. en Meded. Kon. Vl. Ac. Juni 1925.)

Varia.

Over W. De Gortter : Willems in „Belg. Museum „ I p. 370; over Puteanus : Th. Simar; over Anna Roemers Visscher : Edw. van Even (Versl. en Meded. Kon. Vl. Acad. 1891); over H. Grotius : Dr. A. Kluyver : Hugo de Groot als verdediger van onze Moedertaal (ibid. 1901); over Cats : Pr. Van Duyse. — Cats Invloed op de Vlaemsche Letterkunde (Mém. cour, 1861, Brux.) en Sleeckx : Jacob Cats en zijn invloed op Zuid-Nederland. (Jaarboek van het Willemfonds 1874.)

Naschrift : De nieuwe bronnen die ik, dank zij mijn overplaatsing naar Gent, kon raadplegen, gedurende het jaar dat verliep tusschen het schrijven-en-inzenden van deze studie en het verbeteren van de drukproeven er van, zullen eerst later benuttigd worden; ze nog in het bovenstaande te verwerken bleek niet doenlijk.

Gent, December, 1927.

DR. O. D.

DE ZOOGEGEGDE INVLOED VAN JOHN DONNE OP CONSTANTIJN HUYGENS

Een aanvulling van Eymael's bewijsvoering,
op grond van de Donne-vertalingen van Huygens.

DE MEENING, ALS ZOU HET WERK VAN HUYGENS ONDER DEN invloed staan van Donne's werk, werd vooral verspreid door Th. Jorissen in het essay *John Donne en Constantijn Huygens* (1) en in het boek *Huygens-Studiën* (2). Die meening werd aangenomen door Jan Ten Brink.

In Engeland had hij [Huygens] kennis gemaakt met een hofpoëet van Jacobus I, John Donne, deken van St. Paul's te Londen, een dier knutselaars met rijmen en woordenspelingen, zooals men ze na een schitterend tijdperk van bloei bij een middelmatig geslacht van epigonen pleegt te vinden. Shakspeare was in 1616 overleden. Noch deze reusachtige dramatische Titan, noch Spencer [sic], noch Sidney, noch iemand uit de school van Shakspeare boeit Huygens; hij wordt door zijn omgeving gebracht tot een soort van miniatuurdichters als Donne, Carew, Suckling, Herrick, Quarles, Herbert en Babington, die zeer sierlijk en elegant kleine rijmpjes ineenzetten met een sterke overhelling tot valsch vernuft. Huygens heeft uit die studie zijn karakteristieke liefhebberij in het gewrongen geestige en hoofsche wonderspreukige behouden, 't welk de schaduwzijde van zijn achtenswaardig talent uitmaakt (3).

Dat werd de algemeene opinie, Dr. Połak versterkte die nog in *De Gids* (4), tot, in 1891, de uitstekende Huygens-kenner H. J. Eymael ze nauwkeuriger onderzocht in zijn *Gids* bijdrage: *Invloed van John Donne op Constantijn Huygens* (5).

Het feit, dat Eymael's prachtig betoog niet iedereen overtuigde en bv. Prof. Kalff (6) voorzichtig onzijdig deed blijven bracht ons er toe, het vraagstuk nogmaals te onderzoeken. Deze korte studie weze een nederige aanvulling, ze brengt een paar argumenten bij; het is haar eenige verdienste, de bewijskracht van Eymael's stuk te versterken.

1. Eymael's betoog.

Laten we snel Eymael's betoog herhalen.

Volgens de *Sermones de Vita propria* (II), was het gedurende zijn tweede reis (7) naar Londen, dat Huygens Donne heeft leeren kennen. 't Was in het huis van Sir Robert Killigrew, hetwelk, volgens een brief van den jongen Constantier, dicht bij de woonplaats was van Huygens en de overigen van het Hollandsch gezantschap. Jorissen zegt, dat er geen bewijs is, als zouden beide

(1) *Nederland*, Sept. 1870, III, blz. 76 vgg.

(2) *Huygens-Studiën*, Arnhem, Thieme, 1871, blz. 125 vgg.

(3) Dr. Jan ten Brink: *Kleine Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*, 2^e druk 1882, blz. 155-156.

(4) *De Gids* 1889, blz 36 vgg.

(5) *De Gids* 1891, II, blz. 344-367.

(6) IV, blz. 378: "[hij moge] ...in John Donne een geestverwant hebben gevonden, over het algemeen geeft Huygens in zijn poëzie zich zelven en gaat hij zijn eigen weg...".

(7) Dus 1621-1623, de eerste reis was in 1618. Donne werd deken van St. Paul's in Nov. 1621, Huygens kwam in Londen aan in December.

mannen vriendschappelijke betrekkingen hebben gehad; hij beweert, dat de betrekkingen tusschen den jongen gezantschapsecretaris en den vijftigjarigen, vereerden deken van St. Paul's enkel konden geweest zijn deze van een leerling en bewonderaar met een gezagvollen meester. Eymael spreekt dat tegen: Huygens stamde uit een voorname familie, had in de intimiteit geleefd van Louise de Coligny, werd door Jacobus I opgemerkt en tot ridder geslagen, en onderhield vriendschappelijke betrekkingen met verschillende, meer bejaarde heeren. En Eymael besluit, dat Huygens een leerling van Donne kan geweest zijn, maar dat niets zulks bewijst.

Eymael wijst dan op een tegenspraak. In *Nederland* doet Jorissen den invloed van Donne op Huygens beginnen in 1630, datum van de vertaling van enkele gedichten; in *Huygens-Studiën*, daarentegen, wordt beweerd, dat die invloed voelbaar is sedert 1622, bewezen is in de *Zede-Printen* (1) en in later werk.

Dan toont Eymael aan, dat niets, in Jorissen's geschriften, den invloed van Donne op Huygens bewijst. Huygens, in zijn gansche werk, spreekt enkel tweemaal van Donne, vertaalt slechts 19 gedichten, waaronder dan nog 15 op uitdrukkelijke en herhaalde aanvraag van Tesselschade.

Hier zijn die twee teksten. De jongste komt uit de *Sermones de Vita propria* door Huygens geschreven op het eind van zijn leven:

II 171   .....Te maxime Donne,
 Omnibus antiferro, divine vir, optime Rhetor,
 Prime Poetarum: O quoties sermonibus illis
 Aureolis, quos vel primatos inter amicos
 Vel de suggestu, Praeco facunde, serebas
 Intereram, quo me visus sum nectare pasci!

De tweede is een brief aan Hooft (2) bij het zenden van twee Donne-vertalingen (1630):

Tot verscheidene reizen meen ick U. E. onderhouden te hebben met de gedachtenisse van Doctor Donne, tegenwoordigh Deken van St. Pauls tot Londen, ende, door dit rijckelick beroep, volgens 't Engelsch gebruyck in hooghen aansien, in veel hoogher door den rijckdom van zijn gadeloos vernuft ende nog onvergelykelicker welsprekenheit op stoel. Eertijds ten dienste van de grooten ten hove gevoedt, in de wereld gewortelt, in de studiën geslepen, in de poëzie vermaardt, meer als yemand. Van die groene tacken hebben veel weelderige vruchten onder de liefhebbers leggen meucken, diese nu bynaer verrot van ouderdom uytdeylen, my sijnde voor den besten slag van mispelen ter hand geraeckt by halve vijf en twintighen, door toedoen van eenighe mijne besondere Heeren en vrienden van die natie. Onder de onze hebb ick geene konnen uyt kiezen, diese voor U. E. behoorden medegedeelt te werden, slaende deze dichter ganschelick op U. E. manieren van invall en uyt spraeck. In proza docht het mij min gevoechelick, 't en ware bij monde ende meer omspraeck, hoewel ick bekenn de stoffe soo doorgoed te wesen, datse, ook versmolten, sonder fatsoen behaeghelick blijft. In dicht hebb icker dese twee stalen af geavontuert.

Stellig bewijzen deze twee teksten een groote bewondering. Maar overdrijving in letterkundige waardeering was te dien tijde mode, hetgeen Eymael zeer wel aanwijst; in de *Sermones* wordt, enkele regels verder, met dezelfde geestdrift gesproken van een Engelschen muzikant, die thans volkomen vergeten is. Indien die bewondering écht geweest ware zou Huygens zich beter herinnerd hebben, of hij met Hooft "verscheidene reizen,, over Donne had gesproken. Hij zou uit Engeland over Donne hebben geschreven, hij zou tusschen 1623 en '30 die vereering hebben doen kennen. Hij zou de gedichten van Donne hebben vertaald, niet om een overeenkomst te doen zien tusschen Hooft en Donne, maar omdat hij in Donne zijn eigen meester en voorbeeld zou hebben gevonden. En hoeveel gedichten vertaalde hij? Enkel vier in 1630, enkel vijftien in 1633 (3), en deze laatste heel snel, op aandringen van Tesselschade (4). In een brief van Huygens aan Hooft (5) lezen we:

(1) Welke, in tegenstelling met hetgeen Eymael zegt, van 1623 en 1624 zijn, en niet alle van 1624.

(2) Hooft's *Brieven* II, 58.

(3) Eymael vergist zich, wanneer hij, in zijn uitgave der *Koren-Bloemen* in het *Klassiek Letterkundig Pantheon* (9 en 25) 1892, al de vertalingen beschouwt als geschreven in 1630 (blz. 206).

(4) Cfr. Huygens' opdracht aan Tesselschade.

(5) Hooft's *Brieven* II, blz. 354. (4 Maart 1634.)

“ De verschimmelde schuld, daarvan Joffre Crombalch vermaent, quyt ick met dus weinige papiers ; de kladden daerof werden verleden jaer te velde, te schepe, te waghen, te paerde (1) meest geboren..

Huygens had nl., in 1633, nieuwe proeven ontvangen “ van de vlieghzucht van den Engelschen overvlieger ,, zoaals Hooft zich uitdrukt. Eymael merkt hier met recht op, dat zulk vertalen geen groote bewondering vanwege Huygens doet kennen ; de geestdrift was veel meer te vinden bij Hooft, Barlaeus en andere bezoekers van het Muyderslot. Na 1633 geen woord meer over Donne, tenzij de enkele vermelding in de autobiographische *Sermones*.

Is het feit, dat Huygens Donne heeft vertaald, aldus van heel weinig belang op zich zelf, dat belang vermindert nog wanneer men overweegt, dat Huygens zeer veel heeft vertaald uit het Latijn, het Fransch, het Spaansch, het Italiaansch en zelf in die talen schreef.

Na deze twee hoofdargumenten van hetgeen Engelsche critici *external evidence* zouden noemen, nl. de weinige blijken van bewondering en het feit, dat het vertalen van enkele gedichten op zich zelf geen bewijs is van invloed, onderzoekt Eymael de *internal evidence* : het karakter van duisterheid en valsch vernuft, dat, volgens Jorissen, voortkomt van Donne's invloed op Huygens.

Die affectatie, die gewrongenheid dagteekenen niet van Huygens' kennismaking met Donne. *Het Voorhout* en *Het Kostelijck Mal*, welke vóór dien tijd geschreven werden, hebben denzelfden, nogal zwaren stijl, hetzelfde valsch vernuft, dezelfde duisterheid. Eymael citeert *Voorhout* vs 410-425, 712-728, *Kostelijck Mal* vs 1-10, 25-53, 81-122. Dat volstaat, al zou men, in die twee gedichten, veel andere plaatsen kunnen aanwijzen, die het voor de geciteerde niet moeten onderdoen. Hij vermeldt ook twee gedichten in 1620 geschreven : *Misogamos*, dat we in *Otiorum* (2) hebben gevonden maar niet konden ontcijferen, en *Sur un brasselet d'ambre blanc de Damoiselle Anne Van der Noot* (3), dat niet veel helderder is. Eymael maakt ook gewag van Huygens' welbekenden brief uit Londen den 8^e Juni 1622 aan zijn ouders gezonden als antwoord op hun verwijt, dat zijn geschriften duister waren, dus de geschriften vóór de kennismaking met Donne (4).

Eymael besluit met een evolutie te zien sedert Huygens' eerste werken, langs *Voorhout*, *Kostelijck Mal*, *Zede-prints* en *Daghwerk* (toppunt van gewrongen, duisteren stijl), tot den steeds grooter wordenden eenvoud van *Oogen-troost*, *Hofwijck*, *Zee-straet* en *Kluyswerck*. Hij doet uitschijnen, dat het gewrongene, precieuse, in den smaak vallen van den tijd, en bij Huygens stilaan verminderen met het geleidelijk uitsterven van die mode in de Europeesche literatuur.

2. Bewondering van Huygens voor Donne.

Uit de twee aangehaalde Huygens-teksten blijkt, dat Constanter's bewondering stellig even zeer naar den mooien spreker, den machtigen redenaar, den man met grooten socialen invloed ging. Die bewondering ging dus niet alleen naar Donne als *dichter*, en de bewijskracht dier sporadische vermeldingen, — zwak genoeg reeds, zoaals Eymael het uit de feiten zelf blijken liet, — wordt aldus nog zwakker.

3. Huygens' kennismaking met Donne's gedichten.

Dit argument zou nog worden versterkt, indien men kon bewijzen, dat Huygens de gedichten van Donne niet kende vóór 1630. Uit den aangehaalden brief aan Hooft besluit Eymael, dat zulks “ waarschijnlijk ,, het geval was. Men moet zich echter herinneren, dat de gedichten van Donne, ofschoon niet gepubliceerd vóór 1633, dus na den dood van den schrijver (5), in handschrift rondgingen

---

(1) Cfr. Huygens' eigen aantekeningen, zoaals volgende blz. aangegeven volgens Worp's uitgave; het nauwkeurig nagaan der datums en der plaatsen van de compositie toont aan, hoe snel Huygens zich dan wilde kwijten van die inderdaad “ verschimmelde schuld ,,.

(2) *Otiorum libri sex*. (Amsterdam, 1644), liber quintus, blz. 252.

(3) id. liber sextus, blz. 301.

(4) “ Je me ris de la difficulté qu'on trouve en mes compositions; jamais je n'affiche l'obscurité; mes des paroles inusitées et ensemble energetiques, si que que mon lecteur s'amusant à pénétrer ma conception ne se trouve frustré de mon attente. Sans cette diligence, c'est chose grandement fade que la Rime, qui désormais passe par la cervelle des plus escervelez ,,.

(5) Den 31 Maart 1631. Donne's afsterven, juist ten tijde, toen Huygens zich over hem uitliet en hem vertaalde, wordt door Huygens niet vermeld, noch in brieven. noch in andere geschriften. Hij zal het wel vóór Hooft e. a. vernomen hebben. Geen gelegenheidsgedicht werd door hem geschreven naar aanleiding van een verlies, dat een discipel wel dieper zou hebben gevoeld.

en in de beschaafde Londensche kringen een grooten bijval kenden, ook ten tijde, toen Huygens in die kringen verkeerde. Wat dan treft is, ofwel dat Huygens die gedichten tóch niet kende, ofwel dat zijn belangstelling er in zeer zwak moest zijn, indien hij geen enkel afschreef en slechts acht jaar later afschriften bewam, — en dan nog, misschien, zonder die eigenlijk gevraagd te hebben.

4. De Donne-vertalingen.

Een onderzoek van Huygens' Donne-vertalingen is bijzonder leerrijk. Eymael heeft, in zijn hierboven vermelde studie, de vergelijking met de oorspronkelijke teksten niet gemaakt. In zijn uitgave in het *Klassieke Letterkundig Pantheon* (1) zegt hij : "Ik heb Huygens' vertalingen nauwkeurig vergeleken met de Engelsche origineelen, zooals die voorkomen in Grosart, *The Complete Poems of John Donne*, 2de Dl. Afd III., Hij zal daar voordeel hebben uit getrokken voor de voetnota's van die uitgave, — die voetnota's zijn echter niet altijd nauwkeurig — maar de uitslag van zijn studie wordt ons anders niet gegeven.

Hier is een lijstje van de 19 vertaalde gedichten, in de volgorde van de *Pantheon*-uitgave, met daarbij de Engelsche titels en Huygens' eigenhandige dateering op het manuscript, zooals die aangegeven werd door Worp (2) :

De Vloy (The Flea), — 18-19 aug. [1633] Alkmaar ;

De verschijningh (The Apparition), — 3 sept. [1633] Boxtel. ;

Tooverij door een' Schilderij (Witchcraft bij a Picture), — Boxtel. 3 sept. [1633] ;

Den Hof te Twichnam (Twickenham Garden), — 9 sept. [1633] Leendae in castris ;

Liedt (Song Go and catch a falling Star), — 9 sept. [1633] id. ;

De drij dobbele geck (The triple Fool), — 7 oct. [1633] id. ;

Schreyens afscheit (A Valediction of Weeping), — 6 oct. [1633] in castris regione Viseti [Visé] in Monte Sⁱ Germani ;

De Droom (The Dream), — id. ;

De Verstellingh (The Anagram (El. II)), — 14 aug. [1630] ;

An sijn Lief (Part of El. VI), — 21 aug. [1630] ;

De Vervoeringh (The Exstasy), — Leendae in castris, 10 sept. [1633] uno die ;

De Bloessem (The Blossom), — Leendae in castris, 10 sept. [1633] ;

Vrouwen standvastigheit (Woman's Constancy), — Inter Sylv. et Boxtelam, in curri 1 sept. [1633] ;

Afscheit, met verbod van treuren (A Valediction Forbidding Mourning), — 21 aug. [1630] ;

De opgaende Son (Sun rising), — Hagae, 8 aug. [1630] ;

Dagheraet (Break of Day), — Boxtel. in castris Cal. [1] sept. [1633] ;

Godheit der Minne (Love's Deity), — Leendae in castris, 12 sept. [1633] ;

De Dood-gift (The Legacy), — 6 oct. [1633] ;

Goede Vrijdag. Rijdende Westwaert (Good Friday 1613), — Boxtelae in castris ult^o [31] augusti [1633].

De *Koren-Bloemen* (27^e boek) (3) geven de vertalingen onder den titel : *Uyt Engelsch Dicht van Doctor John Donne*. Een voorwoord *Tot den Lezer* zegt, dat Karel I "een doorluchtigh Martelaer, die met sijn gesalfde Hoofd drie Kroonen op 't Schavot neder heeft geleghd, „ gehoord hebbende, dat Huygens "de hand geslagen hadde aen 't vertalen van de diepsinnigheden van sijnen Dr. Donne, „ aan den goeden uitslag van die taak sterk twijfelde. Misschien verdient de vertaling niet meer, meent Huygens, maar de koning zou dergelijke opinie niet hebben geuit "had hy de rijcke eigenschap van onse Tael gekent ; die ick voor soodanigh uytgeve, dat een middelmatigh beleid der selve machtigh is de gedachten van allerhande Landslieden uyt te brengen met gemack ende bevalligheit. „

Indien Huygens dan, in zijn gedicht aan Tesselschade ("Dommelen in castris 24° sept „, [1633],) zegt, dat

(1) De eerste uitgave is van prof. Van Vloten. Eymael bezorgde den 2^{en}, "herzien en met vele aantekeningen vermeerderden druk „ (1892). Een 3^e druk, in 1925 bezorgd door Dr. J. Heinsius, bevat echter de Donne-vertalingen niet.

(2) Worp : Huygens' Gedichten II (1893).

(3) Eerste uitgave, 1658.

't Vertaelde scheelt soo veel van 't onvertaelde Dicht
Als Lijf en schaduwen...

spreekt hij een algemeene waarheid uit in dezen zin, dat de scheppingsdrang, de vrijheid der uitdrukking, niet bestaan bij het materiële werk van een vertaling. Maar, daargelaten dat we hier misschien wel te doen hebben met nederigheid, valt het zeer te betwijfelen, of Huygens, die feitelijk het dichten als een ontspanningsoefening aanzag, sterk door dit materiële werk verhinderd werd. Hij was beide talen volkomen meester, en een virtuoos in de versmaat.

In een taalkundig opzicht zijn Huygens' vertalingen over het algemeen goed, de gedachten van Donne worden trouw weergegeven. Slechts een enkele maal werd het Engelsch niet goed verstaan, nl. in *The Blossom*, een gedicht met dit hoofsche, speelsche, bittere thema : Een kleine bloem, aan 't groeien, denkt niet, dat de vorst haar plots dooden kan. Zoo is het gesteld met u, mijn hart : ik moet op reis, en gij moet mede met mij, weg van de geliefde. Maar gij zult zeggen : laat uw hart hier. Welnu, ja, blijf. Maar een vrouw heeft niets aan een "naked thinking heart"... Ontmoet me dan te Londen, over enkele dagen, gij zult er me wel te pas vinden, daar ik de strenge geliefde verlaten heb :

36. For God's sake, if you can, be you so too :
I will give you
There to another friend, whom we shall find
As glad to have my body as my mind.

Huygens geeft dit aldus weer :

46. Weest ghy d'er oock soo aen, om Gods wil, kan 't geschieden,
Mijn' meeningh is u daer een' ander' vriend te bieden,
Die lichtelick soo bly sal wesen met mijn' geest,
Als and're met mijn lijf, en hij oock is geweest (1).

De tekst van Donne wijst duidelijk op een vrouwelijke *friend*. Werd Huygens misleid door den vorm *whom*? Huygens' vs. 49 is daarbij louter nonsens, de beteekenis in het origineele gedicht is : daar zal ik u (mijn hart) aan een andere vriendin geven, die niet zoo streng zal zijn, die weet, dat in de liefde het lichaam ook zijn part heeft. — Die dubbele essentie der liefde is trouwens de gedachte van *Exstasy* (2).

Versmaat en rhythmus zijn bij Huygens eentonig, en missen de verscheidenheid en rijkdom van de origineelen. Dat is treffend vanwege den bedreven hanteerder van maat en rijm. Van de 19 vertaalde gedichten zijn er slechts vijf : *Hof te Twichnam*, *Liedt*, *De Vervoeringh*, *De Bloessem*, *De opgaende Son* waar men bij Huygens ten minste een poging kan bespeuren om te ontsnappen aan een zwaar twaalflettergrepig vers met onveranderlijke caesuur. Hoe weinig Huygens' versdreun past bij de gedachte — nooit bij Donne in diezelfde maat uitgedrukt — is treffend in bijna ieder gedicht : het thema is bijna altijd hoofsche, erotisch, enkel *Goede Vrijdag* heeft een diep-godsdienschtig en zwaarmoedig gegeven. Andere vormschoonheden, zooals bv. de alliteratie in *Witchcraft by a picture*, werden niet weergegeven. Laten we dit door een paar citaten staven :

The Dream

10. As lightning, or a taper's light,
Thine eyes, and not thy noise waked me :
Yet I thought thee
— For thou lovest truth — an angel, at first sight :
But when I saw thou saw'st my heart,
And knew'st my thoughts beyond an angel's art,
When thou knew'st what I dreamt, when thou knew'st when

(1) Wij hebben ongelukkig geen ouden Engelschen tekst bij de hand. Altijd dezelfde, het publiek-afschrikkende gewoonte, oudere Nederlandsche schrijvers in de oudere taal weer te geven, daar waar in andere literaturen de spelling gemoderniseerd wordt..... Dit weze hier geen bezwaar, en deze nota verklare hetgeen anders misschien een onbillijkheid zou schijnen. — De Engelsche citaten zijn volgens de uitgave van E. K. Chambers in *The Muses Library*, Vol. 1.

(2) Dit misbegrijpen werd door Eymael niet bemerkt.

Excess of joy would wake me, and camest then,
I must confess, it could not choose but be
Profane, to think thee anything but thee.

De Droom

13. Als of een Fackel, of een Blixem om my vloogh,
Soo riep my uw gesicht niet wacker, maar uw'ooogh :
Met eenen viel my in aen 't aller eerste wesen,
(Want waerheit hebt ghy lief) ghy most een Engel wesen :
Maer als ick u sagh sien wat om mijn hertje lagh,
En weten wat ick docht (dat Engel noyt en sagh)
En weten wat ick droomd', en weten, wat vermaken,
Wanneer, my wecken soud', en doen my recht ontwaken
Als ick ontwaken most; dat weet ick, en beken 't,
Ick had u lasterlick belogen en geschendt,
En most mijn' stoute Tongh voor lasteringh verdoemen,
Wanneer s'u anders yet als u had derven roemen.

The Extacy (1)

Where, like a pillow on a bed,
A pregnant bank swell'd up, to rest
The violet's reclining head,
Sat we two, one another's best.

Our hands were firmly cemented
By a fast balm, which thence did spring ;
Our eye-beams twisted, and did thread
Our eyes upon one double string.

So to engraft our hands, as yet
Was all the means to make us one ;
And pictures in our eyes to get
Was all our propagation.

As, 'twixt two equal armies, Fate
Suspends uncertain victory,
Our souls — which to advance their state,
Were gone out — hung 'twixt her and me.

And whilst our souls negotiate there,
We like sepulchral statues lay :
All day, the same our postures were,
20 And we said nothing, all the day.

De Vervoeringh

Daer lagh een' bolle Banck geswollen 't groen,
Gelyck de kussens doen
Ten hoofde van een Bed; en scheen soo bol geresen,
Om 't hoofden-eind te wesen
Van 't luye Violet zijn hoofden over zij :
Daer saten Ick en Sij ;
Sy al mijn heil, ick 't haer : daer kleefden onse handen,
Gemetselt in de banden
Van Balsem als Ciment, die die handen toogh :
De stralen die in haer oogh
In 't mijne, die de mijn'sterlincks in 't haere zonden,
Vergaerden, als gewonden,
En wederzijdsch getwernt tot eenen doblen draed ;
Het entende gelaet
Van die twee handen was het naest van ons vergaren,
En 't nauwste van ons paren,
Bij die vergaderingh en teelden wij niet meer

---

(1) Enkel het begin.

Als poppiens gins en weer,
 Die d'een des anders oogh onnooselick dé baren.
 Wie heeften sien verga'ren
 Twee Legers, die het Lot te samen heeft gebracht
 In evenwicht van macht,
 En in onsekerheit van wijcken of vernielen?
 Soo hongen onse Zielen,
 Soo tusschen haer en my, d'een tegen d'ander aen
 Om voordeel uyt genaen.
 Den handel durende dien die twee Zielen dreven,
 Lagh sy en ick van leven
 Lam-lijcks-gelijck berooft : elck lagh gelijck hij lagh,
 30 Elck sweegh den heelen dagh.

Die versmaat van Huygens — op vijf uitzonderingen na een 12-lettergeregig, eentonig vers — maakt de Donne-vertalingen zwaarder dan de origineelen. Zij maakt de gedichten langer, en Huygens heeft daarbij doorgaans meer regels dan Donne noodig. De uitdrukking bij Huygens is begrijpelijkerwijze zoo kernachtig niet. Het kleinste gebrek van Huygens'vertalingen is dan het gebruik van herhalingen en stoplappen, die men in de origineelen niet vindt: *De Vloy* vs. 1, 3, 20; *De Verschijning* 8 en 11; *Tooverij* 5: de swarte kunst van toover-dooden, 7 sonder sorgh: een stoplap; *Liedt* 18; *De dry dobbele Geck* 15; *Schreyens afscheit* 11; *De Droom* 2; *Vrouwen standvastigheid* 11; andere voorbeelden zouden kunnen worden aangehaald.

Niet enkel aan den sierlijken eenvoud en verscheidenheid van Donne's rhythmus wordt aldus geweld gedaan. Huygens'uitdrukking maakt Donne zwaar, gewrongen en duister. En dit is een argument van belang. Een Nederlander, bij het nauwkeurig lezen van Huygens'vertalingen, zal getroffen worden door dit paradoxale: om Huygens te verstaan is de oorspronkelijke Engelsche tekst noodig! De twee hierboven gegeven citaten bewijzen dat reeds, zij werden echter niet met opzet gekozen: al de vertalingen zijn naar denzelfden geest.

Huygens maakt Donne zwaar, gewrongen en duister door woordspelingen, woordsmedingen, samenkoppelingen van woorden, valsche beeldspraak, valsch vernuft en zinspelingen, die in het oorspronkelijke niet bestaan.

In de negentien Donne-gedichten is geen enkele woordspeling te vinden; zij zijn uiterst zelden in het gansche werk van Donne (1). Daarentegen komen deze bij Huygens voor: wij schier ten *echt verhecht* zijn. Ja meer als *echt-verhecht* (*De Vloy*, 11-12) voor: where we almost, yea, more than married are (*The Flea* 11); En meenen mijn *vervolgh* en *volght* u langer niet (*De verschijningh*, 3) voor:

And that thou think'st thee free
 From all sollicitation from me (*The Apparition* 2-3);

in *Den Hof te Twichnam*, (12) wordt gezinspeeld op de twee beteekenissen van vorst, (15) spreekt van niet te *min* de *Min*; in *Liedt* (8) wordt gevraagd wat *Wind voorwind is* is voor een oprecht gemoed, Donne schreef:

And find
 What wind
 Serves to advance an honest mind (*Song* 7-9);

Huygens'geliefkoosde zinspeling komt voor in *De drij dobbele Geck* (12), was 't *dicht* in *Dicht* besloten (2); *Schreyens afscheit* heeft deze regel (4): [de tranen] *Bevrucht* van uw'gedaent: *vrucht* van veel'ongevallen, waar Donne zei:

For thus they be
 Pregnant of thee
 Fruits of much grief thea are, emblems of more. (*A Valediction*, 5-7)

(1) cfr. het citaat uit J. ten Brink!

(2) ze werd geanticipeerd in vs. 10: in *Dichten* boeyt.

De Verstellingh (vs. 5) bevat een woordspeling op licht, niet zwaar, en licht, lichtzinnig.

Woordsmedingen zijn bij Donne uiterst zeldzaam en altijd verstaanbaar, interanimate (*Exstasy*, 42) is wel het verst gezochte van de paar nieuwe woorden, die bij hem voorkomen. Daarentegen vinden wij in de vertalingen verbaalabstracta zoals het vervolgh (vervolgen) (*De verschijning*, 3), de vond (*Schreyens afscheit*, 18), het onbewegen (*De Bloessem*, 15), het gelaet (het handelen) (*De vervoeringh*, 14); adjectieven als substantieven gebruikt : het mal (*De dry dobbele Geck*, 2), het wispeltuer, het waer (*Vrouwen standvastigheid*, 13), het onderlingh (*Godtheit der Minne*, 15); andere nieuwe substantieven : het herschepsel en de sterre-vloeden (= invloeden) (*De vervoeringh*, 39 en 73), het af-zijn (*Afscheit.....*, 7), de duystering, het rond-om (*De opgaende Son*, 13 en 30); nieuwe werkwoorden : verzielen (tot één ziel worden) (*De vervoeringh*, 56), [iets] beleggen (op iets liggen) (*De opgaende Son*, 20), ontleven (sterven) (*De Dood-gift*, 10); vele samenkoppelingen, zoals lamlijcks-gelijck (gelijk een lam) (*De vervoeringh*, 29), schilder schaduw (voor het Engelsche picture) (*Tooverij.....*, 9).

Woordspelingen en -smedingen zijn karakteristiek van Huygens, wij verwijzen naar het *Voorhout*, in Nov. 1621, dus vóór de kennismaking met Donne, geschreven (1).

Valsche beeldspraak, welke in de Donne-gedichten niet te vinden is, komt voor in de vertalingen :

En om den Balsem-geur met oog en oor te lesen (*Den Hof.....3*) :
And at mine eyes, and at mine ears
Receive such balms (*Twickenham Garden*, 2-3)

In hetzelfde gedicht :

't Zijn al vervalschte leuren
De tranen die niet recht en smaken als de mijn' (24-25)
For all are false that taste not just like mine (22)

Het begin der tweede strophe van *De Bloessem* is afschuwelijk :

Onnoosel Hert, mijn Hert, dat stadigh leght en sweet,
Om hier te nestelen, en hengelt om een beet
Van een verboden, of verbiedend' Boom te krijgen ;
Om of, bij langh bekrijgen,
Bij langh belegeren, haer onbewegen mocht
Beswycken tot een' bocht :
Litste think'st thou, poor heart,
That labourest yet to nestle thee
And think'st by hovering here and there to get a part
In a forbidden or forbidding tree,
And hopest her stiffness by a long siege to bow...

In *De Dood-gift* (13) :

Maer, oh, ick vond'er geen [hart], al scheurd'ick mijn geraemt :
When I had ripp'd, and search'd where hearts should lie (14).

Valsch vernuft en gewrongenheid bij Huygens brengen echter het meeste bij, om deze vertalingen moeilijk verstaanbaar te maken. Soms legt Eymael uitdrukkingen van Huygens (niet van Donne) verkeerd uit, een "nauwkeurige vergelijking met de origineelen", zou echter Huygens'tekst kunnen verklaren hebben.

Den Hof te Twicknam, 18, spreekt van 't Gewas van menschen wesen; in *Liedt*, 2, wordt het minder gezocht : Wortel-mensch. Met die uitdrukkingen wordt Mandragora bedoeld, het mandrake van Donne vertaald.

---

(1) Woordspelingen : 46, 63, 162, 243, 520, 626, 646, 839-840; verbaalabstracta : 24, 238, 558, 564, 632, 696, 826, 832; andere substantieven : 8, 11, 224, 254, 448, 454, 505, 538, 761, 763, 817; nieuwe werkwoorden : 9, 205, 239, 407, 655, 699, 709, 732, 743, 807, 823; samenkoppelingen : 10, 155, 171, 401, 420, 534, 555, 646, 711, 761, 831.

Liedt heeft deze regels :

Leert my hoe ick 't boose booren,
Van den Nyd ontkomen moet (6-7)

voor het Engelsche

or [teach me] to keep off envy's stinging (6);
Rijdt duysent mijlen weeghs tien mael, bij nacht en dagh (11)

staat voor :

Ride ten thousand days and nights (12)

The triple Fool zegt dit : ik ben een gek, 1° omdat ik bemin, 2° omdat ik die liefde bezing, 3° omdat ik die bezing in aangename verzen; het besluit is bij Huygens :

15. Het rijmen voeght de Min, het rijmen voeght de quelligh,
Maer geen vermakend Rijn : een 'aengenaem' vertellingh,
Een lieflick gesangh verheft haer' overhand,
En voert haer' zege-lof van d'een in d'ander' hand:
En ick, twee gecken eerst, beginder dry te strecken;
De middelmatige zijn d'allerbeste gecken.

Donne schreef :

17. To love and grief tribute of verse belongs,
But not of such as pleases when 'tis read.
Both are increased by such songs,
For both their triumphs so are published,
And I who was two fools do so grow three.
Who are a little wise, the best fools be.

Het laatste vers van Huygens was een moeilijkheid voor Eymael, een nota zegt : "de beteekenis is waarschijnlijk : half zot zijn is de grootste dwaasheid,.. Had Donne niet gezeid : "wie een weinig verstand bezit is nog de grootste dwaas,..? Bij hem is de beteekenis eenvoudig.

In *Schreyens afscheit* (17) vertaalt in uwer armen bocht het Engelsche in thine arms (21).

De Droom bevat deze apostrophe van den dichter tot zijn geliefde : Komt, rolt in mijn gebied (10). Met recht geeft Eymael deze nota : "eene poëtische omschrijving voor kom in mijn armen!.. Donne zei echter, heel eenvoudig : enter these arms (9).

In *The Anagram*, dat, voor de gedachte, een stellige overeenkomst aantoonst met Shakespeare's bitter Sonnet CXXX, wordt iemand den raad gegeven, een leelijke vrouw te huwen, die vrouw is toch als een anagram van een schoone vrouw. Een paar verzen mogen hier weer aantoonen, hoe Donne's betrekkelijke eenvoud door Huygens werd verwrongen :

37. Oh, what a sovereign plaster will she be
If thy past sins have taught thee jealousy !
31. Oh! wat een'plaester sal sy wesen op uw hert
Indien u 't sondigen de jalousie heur'smert
Voor desen heeft geleert..

Eymael heeft dit niet duidelijk verklaard. Zijn voetnota : "in den ongeoorloofden handel met een anders vrouw nl.,, hadde moeten zijn : "in den ongeoorloofden handel van anderen met uw vrouw,.. Voor desen vertaalt past, de beteekenis van Huygens' uiterst gewrongen verzen is : "Wat een geruststelling zal zij zijn voor u, indien uw zonden, vroeger, u de smart der jaloerschheid hebben geleerd wegens het gevaar, dat anderen thans diezelfde zonden zouden bedrijven met uw vrouw : met haar is er geen gevaar,..

De Bloessem vangt aldus aan :

Onnoosel Blommeken, daer ick nu ter wacht
Ses seven dagen heb geduldigh toegebracht.....

Dit is een onwaarschijnlijkheid ; de dichtsterlijkste mensch zou het opgeven.
Donne zegt eenvoudig :

Little think'st thou, poor flower
Whom I have watched six or seven days.....

Van de *Godheit der Minne* wordt gezeid :

6. Maer nu dat dese God een Lot, des Noodlots krachten
Gelijck, geschapen heeft, en neemt Gewoont te baat
Soo moet ick met geweld beminnen die my haet.

dit vertaalt :

5. But since this god produced a destiny
And that vice-nature, custom, left it be,
I must love her that loves not me.

In Huygens' vers 6 ziet Eymael dit : " Lot : onderwerp ; God : voorwerp,.. De interpunctie maakt de gedachte hier al even duister als Huygens' verzen (1).

Goede Vrijdag. Rijdende Westwaert, heeft o.a. dit gewrongene :

10. Soo raeck ick desen dagh ten Westen wech gebracht,
Ten Westen ave rechts, dewijl ick in 't vertrecken
Mijn eigen Zielen-tocht ten Oosten aan voel recken :

voor :

9. Hence is't, that I am carried towards the west,
This day, when my soul's form bends to the East.

Wat, eindelijk, nog opvalt in de Donne-vertaling is een gemis aan verfijning en diepte. Niet enkel wordt dit teweeg gebracht door het verwaarloozen van vormschoonheden, maar over het algemeen door den klank zelve der vertalingen. Men vergelijke bv. de twee citaten hierboven met de aangegeven origineelen uit *The Dream* en *The Exstacy*, en, om een enkel détail aan te wijzen, de verzen 19-20 uit dit laatste gedicht met Huygens' 29-30, die den diepen, wijden echo missen van Donne's lijnen.

Hoe is het mogelijk, zulke burgerlijke verkleinwoorden te gebruiken als mijn Eertjen (*Dagheraet*, 11) hertje (*Droom*, 17) voor de vertaling van Donne's gedichten? In *De dry dobbele Geck*, moet bejancken het woord whine weergeven. Van deze twee wonderbare verzen, waarmede Donne zijn *Love's Deity* begint :

I long to talk to some old lover's ghost,
Who died before the god of love was born.

maakt Huygens het volgende :

My luste wel wat praets met een oud Minnaers Geest
Gestorven eer de God der Minne was geboren.

---

(1) *De opgaende Son*, op het thema : de gansche wereld is hier, bij mijn geliefde, vertaalt aldus :

25. ...Ghy Son, in dit verkleenen
Van's Wereld's groot, deelt half 't geluck met eenen

de verzen van Donne :

25. Thou, Sun, art half as happy as we
In that the world's contracted thus.

Eymael teekent aan : " Zon, gij deelt ook ons half geluk met ons,.. Het is echter duidelijk : " Zon, gij deelt half het geluk terzelfdertijd,.. Er is geen spraak van *half* geluk bij de geliefden, want

Sy's alle Staten, ick ben alle Heeren (21)

Eymael's nota is overbodig en foutief.

Het eerste vers heeft een nuchter Hollandsch accentje, dat hier onvergeeflijk is.
Een paar andere voorbeelden van al te positieven kijk :

9. Ick set de slangh in 't rijs,
En maack van dese plaats het tweede Paradijs.

Dit staat voor het bittere, Bijbel-achtige van *Twickenham Garden* 8-9 :

And that this place may thoroughly be thought
True paradise, I have the serpent brought.

Of, in *Schreygens afscheit* :

8. Men siet den konstenaer op afgedraeyde ballen
Een Wer'ld vergaderen uyt lappen van papier...

voor :

10. On a round ball
A workman, that hath copies by, can lay
An Europe, Afric and an Asia.....

Het grove in enkele Donne-gedichten schijnt Huygens te hebben aangetrokken. Bij Donne, echter, blijft alles sierlijk in uitdrukking, dat is het geval niet bij Huygens. Het woord *sweet* voor *labour'st* doet, ons althans, onkiesch aan (*De Bloessem*, 11), in *De opgaende Son*, 4, is het woord *School-schijter* een grofheid, die niet aan te treffen is bij Donne. En dit toone weer eens aan, hoe *Huygens* hield van knutselwerk met woorden : Donne zei tot de zon :

5. Saucy pedantic wretch, go chide.....

Ondeugend dan de kleine fecalische aardigheid, want *chide* was door Huygens gekend; *Aen syn lief* vs. 17 vertaalt het door *kijven*.

De gedachte van Donne wordt wel eens aangedikt, wanneer het iets grofkorreligs geldt. *The Apparition* begint aldus : Wanneer gij, door uw misprijzen, mij zult vermoord hebben, zal mijn geest u bezoeken. In uw angst zult gij willen wekken hem, tot wien gij dan zult behooren.

7. And he, whose thou art then, being *tired before*,
Will, if thou stir, or pinch to wake him, think
Thou call'st for more.....

Dit wordt bij Huygens, met een tegenspraak tusschen vs. 9 en 11 :

8. Dan sal hy, die ghy toe sult hooren by der echt,
Eerst *elders afgeslooft*, soo g'hem begint te naken
Te raken met een' neep, en wilt hem wacker maken,
Dan sal hy oordeelen, ghy ligt en maent om meer.

Maar wij mogen dit einaardige niet verzwijgen : in *The Anagram* komen twee regels voor (53-54), die Huygens niet vertalen *wilde*. Zijn handschrift heeft, als handteekening bij vs. 49 : "Omitto obsc. distich. ... Worp volledigt obsc. : "obscœnum ,,. Wij vragen oorlof, het Engelsche distichon niet te vermelden, en zien hier, in Huygens' nota, het bewijs, dat *Constanter*, gewis volbloedig, gezond, wel al te dikwijls aangetrokken door het grove, genoeg zelfeerbied bezat om de kille, onnatuurlijke ondeugd te misprijzen.

De Donne-vertalingen zijn dus over het algemeen goed wat de taalkennis betreft, zij geven nauwkeurig de gedachten weer van de origineelen. Maar zij zijn metrisch eentonig en missen vormschoonheid, zij wijzen *Huygens'eigenaardigheden* aan van taal, stijl, gezochtheid, eigenaardigheden, die de vertalingen duister maken; zij dragen Huygens'kenmerk door een nogal nuchteren kijk op de dingen en een overhellen naar het stoffelijke en grove; den subtielen geest zelf van deze Donne-gedichten wordt aldus geweld gedaan. Om, in uiterlijk getrouwe vertalingen, zooveel van zijn persoonlijkheid

te kunnen leggen, moet een schrijver wel een zeer sterke persoonlijkheid hebben. Een veel grootere gelijkenis met de origineelen ware geen bewijs van onderganen invloed. Wij hebben hier bijna, met het oog op onze bewijsvoering, *too much of a good thing*.

5. Keus der gedichten.

Huygens heeft al de gedichten van Donne, of om zoo te zeggen alle, gekend. In 1630 ontbreken hem enkel 25 van de in omloop zijnde; in 1633 zendt men er hem andere; datzelfde jaar verschijnt de eerste uitgave van Donne; hij heeft voorzeker de tweede (1635) gezien, daar hij, evenals in deze tweede uitgave, zijn vertalingen later doet beginnen met die jammerlijke *Flea*.

Dit gedicht geeft aanleiding om Huygens'keus na te gaan. Een zoo godsdienstig mensch heeft slechts één godsdienstig gedicht van Donne vertaald: *Good Friday*. Huygens, die humorist met zijn scherpen opmerkingsgeest, vertaalt geen enkele satire. Van de 19 vertaalde gedichten zijn er elf: *The Apparition, Witchcraft by a Picture, Twickenham Garden, Song, The triple Fool, The Anagram, Elegy VI, The Blossom, Woman's Constancy, Love's Deity, The Legacy*, die gevoelens uitdrukken van bitterheid en ontgoocheling in liefde, gevoelens welke de in 1627 gehuwde Huygens, die zeer gelukkig was en heel veel van zijn vrouw hield, niet heeft gekend. En hij vertaalt daarentegen niet de mooie liefde-gedichten zooals *Anniversary* of *Canonization*. Is er geen overeenkomst tusschen het onverwachte en nogal onwelkome, daar gevaarlijke bezoek in het kamp, van Huygens'vrouw en haar twee schoonzusters, en het gedicht *Refusal to allow his young wife to accompany him as a page*?

Dus, daar waar Huygens eenige overeenkomst zou kunnen vinden met eigen gevoelens en gedachten, vertaalt hij niets. Hij vertaalt stukken, die hem aantrekken wegens hun grofkorrelige ironie, zooals *The Flea*, maar vooral stukken, die hij niet kan doorvoeld hebben. De eenige overeenkomst tusschen Donne en Huygens, hun duisterheid, komt niet van Donne: zij is een verschijnsel van den tijd. Huygens maakte Donne duister in de vertalingen, "I have outdone Donne", zou hij zelf hebben kunnen zeggen.

6. Persoonlijkheid van Donne en van Huygens.

Die duisterheid zelf is trouwens van een gansch anderen aard bij Donne dan bij Huygens. Bij Huygens is ze uiterlijk, in de inkleeding van de gedachten, in woord- en stijlaffectatie en Latijnsche bondigheid, niet in de gedachten zelf. Bij Donne, daarentegen, heeft men dan te doen met het zooveel besproken *metaphysical* karakter, iets dat bij Huygens niet te vinden is. Donne vermeit zich in de oneindige schakeeringen van wijsgeerige gedachten, zooals later Browning, maar, onder de 19 vertaalde gedichten, behoort alleen *The Exstacy* tot die richting. Huygens houdt van het uitwendige knutselwerk, het precieus zonder wijsgeerigen ondergrond; zijn hoofdkenmerk is een tamelijk nuchtere, positieve, burgerlijke *Anschauung*, die met wijsbegeerte weinig gemeens heeft en best kan vergeleken worden met den, alhoewel nog platteren, kijk op het leven van Vader Cats. Huygens en Donne verschillen nagenoeg in dezelfde maat als Browning en Cats.

In dit onderzoek Donne-Huygens werden we meermalen getroffen door iets eigenaardigs: dat de Nederlanders, die over Donne schreven — behalve Jorissen, — Donne niet goed schijnen te kennen en te veel uitgaan van de enkele vertalingen van Huygens, vertalingen, die meer Huygens doen kennen dan Donne zelf. (1).

Behalve *Good Friday* zijn de vertaalde verzen erotisch; — jeugdwerk ook, waarover Donne later spijt had. Die gedichten, alhoewel min of meer samen te brengen met *Erlebnisse* van Donne, zijn volgens de hoofsch-precieus overlevering van Shakespeare's Sonnetten, van Spenser, Surrey en Sidney (2). En Huygens voelde dat zelf wel, toen hij in die gedichten een overeenkomst zag, niet met zijn talent, maar met dat van Hooft. Bij Donne en bij Hooft, minnedichters, diezelfde gevleugelde gratie, dezelfde speelsche sierlijkheid, hetzelfde gemak. Huygens heeft in zijn vertalingen die sierlijkheid, die kunst niet kunnen weergeven. Zijn poëzie was te zeer de poëzie van het burgerlijke.

Maar Donne heeft veel andere gedichten geschreven, naar het onderwerp gansch verschillend,

---

(1) Zoo ten Brink, Van Vloten, Eymael, te Winkel (II; blz. 78).

(2) Cfr. daarentegen J. ten Brink.

naar den vorm ver van dien indruk van gemak weer te geven. Een soort van reactie tegen de toenmalige poëtische vormen dreef hem tot buitensporigheden; vormeloosheid in metrum en hardheid van taal — nooit een “knutselwerk met rijmen,, — en die buitensporigheden werden vooral nagevolgd door enkele Engelsche *poetae minores*, die het hartstochtelijke en het wijsgeerige van Donne niet bezaten. Zijn essentie is dit : een zoeken naar schakeeringen, *nuances* in de gedachten; een mengsel van sensualisme en diep-godsdienstig, wijsgeerig pessimisme, maar altijd kracht en hartstocht, soms zulke kracht, dat een beeld van hem in het geheugen blijft hangen als een visioen : wanneer men later zijn graf zal openen, zal men vinden (rond zijn arm) deze relikwie van zijn geliefde :

A bracelet of bright hair about the bone (The Relic, 6)

En zulk een schrijver staat veel dichter bij ons sedert Baudelaire en Van de Woestyne, sedert Swinburne en Yeats, terwijl het “metaphysische,, gestadig aan Browning doet denken.

Is het te verwonderen dat thans Donne met liefde wordt ingestudeerd, bewonderd door een heele reeks intellectueelen in Engeland en Amerika?

Maar... hoever zijn we niet afgeweken van Constanter?

DR. FRANZ DE BACKER.

Docent aan de Universiteit te Gent.

L'HELLENISME DE ROBERT BROWNING

EST UN FAIT BIEN CONNU, QUE LES POÈTES ANGLAIS SAVENT LE grec. Ils ne le savent pas seulement pour en avoir été nourris et saturés au collège, à l'Université. Browning, qui n'a point passé par ces écoles, ne le cède à personne en culture classique; et son cas n'est pas plus curieux que celui de sa femme Elisabeth Browning publiant en 1833 une version du *Prométhée* d'Eschyle, péché de jeunesse en vers assez faibles mais "avec des contre-sens qui prouvent du moins qu'elle traduisait sur le texte.

Browning traite le lecteur en égal, "en frère", en homme capable de reconnaître tout seul, dans la trame des vers modernes, une citation bien placée de l'Ode d'Horace à Virgile (*Fifine*, LXXXII) une allusion au Vieillard de la mer (Protée) à la nymphe Eidothée (*Fifine*, LII, d'après l'Odyssée IV, 406) ou même le vers 115 du *Prométhée* et les *Moirai Trimorphoi* du vers 516 dans le même poème (*Fifine*, LIX, CXXIV, CXXV).

Il cite d'ailleurs avec bonhomie, sans pédantisme, écrit le grec en lettres latines et l'on dirait que son humour s'amuse à varier ainsi le son de sa propre voix. Il sait le grec bien mieux qu'Elisabeth; il se pique d'exactitude littérale et, critère estimable, quand il cite pour lui-même et non pour le lecteur, il mets les accents, comme dans ce vers tracé de sa main, sous sa signature, en manière *d'ex-libris* dans son cher exemplaire du *Yellow Book*, conservé à Balliol College :

ἔμοι μὲν ὄν Μοῖσα καρτερώτατον βέλος ἀλκῆ τρέφει (1)

Chez lui l'amour du grec augmente avec l'âge. Sans doute ce goût se montre dans sa correspondance avec Elisabeth, antérieure au mariage et Browning publie au lendemain de son œuvre la moins grecque, *Sordello*, en 1842, un Prologue dans le style d'Euripide, *Artemis prologuises*. Mais c'est vers la soixantaine surtout qu'il reprend son Euripide, pour se plonger bientôt dans Aristophane et dans Eschyle.

On voit alors les avantages de sa science autodidacte. Tout en s'intéressant passionnément aux Hellènes, Browning garde vis à vis d'eux toute son indépendance de jugement; non seulement il ne les a jamais regardés comme ses maîtres, mais il n'adopte pas sans discussion les clichés de la critique littéraire sur le fameux "rien de trop", sur les qualités de concision, de mesure qu'on attribue à leurs œuvres. Les sculpteurs grecs, à vrai dire, lui paraissent d'une perfection qui barre la route aux imitateurs et empêche l'art d'évoluer dans le même sens (2). Les écrivains, au contraire, lui semblent moins corrects, moins irréprochables, moins parfaits en un mot que ne veut la tradition académique et il communique à Mrs. Orr cette impression que même les meilleurs d'entre eux ne sont pas précisément des modèles de style littéraire (3). Il se pourrait en effet qu'on ait trop généralisé l'éloge d'une justesse et d'une sobriété qui appartiennent surtout à quelques écrivains attiques, à quelques Latins comme Horace et qu'il y ait chez beaucoup de poètes grecs une force, une richesse, un abandon, une liberté

(1) "Mais pour moi dans sa force, la Muse prépare sa plus puissante flèche", Pindare *Olymp.* I, 114-15. En effet, ce livre lui inspira son grand poème.

(2) *Old Pictures in Florence*.

(3) "M. Browning's deep feeling for the humanities of Greek literature and his almost passionate love for the language, contrasted strongly with his refusal to regard even the first of Greek writers as models of literary style. The pretensions raised for them on this ground were inconceivable to him ... Orr, *Life and Letters*, p. 294.

d'allures qui ne répondent pas entièrement au "classicisme", des écoles. La traduction d'Agamemnon que Browning, publiée en 1877 ressemble, sous ce rapport, à une expérience.

Il a voulu être aussi exact que possible (1), donner un décalque d'Eschyle, reproduire le tour de phrase, serrer le texte d'aussi près qu'on le pouvait sans faire de "violence absolue", à la langue anglaise et, comme Eschyle ne se gêne pas pour répéter en un même vers *πόνος, μέγας* ou *τέλος*, Browning, n'hésite pas non plus à répéter les mots correspondants. Je soupçonne une antiphrase quand il dit que sa traduction pourra servir à illustrer l'opinion d'un éloquent ami (Matthew Arnold) "qu'il n'y a jamais dans l'œuvre d'Eschyle un mot de trop ni une réflexion jetée par caprice". Les mots qui suivent la citation, "*So may all happen!*", me paraissent indiquer un léger doute : "Puisse-t-il dire vrai!". On peut admettre ce doute sans admirer la traduction de Browning qui pêche par une exactitude plus littérale qu'ingénieuse et offre, avec peu d'erreurs, peu d'agrément poétique. Eschyle ne fut jamais d'ailleurs, comme Euripide, son tragique favori.

On se souvient que "les fins de cœur d'Euripide", étaient considérés par un de ses personnages, l'évêque Blougram, comme un adjuvant du sentiment religieux.

Pendant son séjour aux environs de Biarritz en 1862, Browning écrivait à Miss Blagden : J'ai relu une grande partie d'Euripide, c'est le seul livre que j'aie emporté...

Mrs. Orr nous assure qu'en lui lisant sa traduction d'*Héraklès*, le poète avait les larmes aux yeux. Qu'est-ce donc qu'il aime en Euripide? D'abord l'humanité, le pathétique, les "chaudes larmes" :

Euripides the human with his dropping of warm tears ;

sans doute aussi les subtilités du psychologue, voire du casuiste ; puis son réalisme qui rapproche de la vie ordinaire le langage de la tragédie ; sa façon moderne de rajeunir les mythes, en un mot ce qui le fit regarder comme un décadent par les contemporains dont Aristophane est l'écho.

Pour présenter au public ses traductions, Browning invente une jeune grecque, Balaustion ou Fleur de Grenade, rhodienne aux yeux d'or, sage comme Minerve, courageuse, tendre et, de plus, gracieuse comme Hébé. Dans *l'Aventure de Balaustion*, elle raconte que pour sauver un jour les Athéniens tombés au pouvoir de leurs ennemis elle a récité à ceux-ci *l'Alceste*. Le détail est pris dans Plutarque (Vie de Nicias) où un Phocéén sauve les Athéniens en récitant un passage d'*Electre*. Pour Balaustion, Euripide est le poète "de la mer et de l'air, des planètes et de la pâle population des cieux, de l'âme de l'homme et de tout ce qui plane..."

The meteoric poet of air and sea,
Planets and the pale populace of heavens,
The mind of man and all that's made to soar.

Tout en redisant *Alceste*, elle se comporte devant les personnages du drame comme Browning devant ses propres *Dramatis Personae*. Elle se livre à un commentaire perpétuel qui est l'interprétation morale de la tragédie. En effet, dit elle, la poésie en parlant à un sens inspire tous les autres.

What's poetry except a Power that makes,
And speaking to one sense, inspires the rest?

La version qu'elle récite est littérale jusqu'à cesser parfois d'être anglaise. **Ω δώματ' Ἀδμήτει* devient, par exemple *O Admeteian domes*. Les lecteurs furent un peu étonnés de l'orthographe de Browning qui grecise à la manière de Leconte de Lisle, remplace l'y par l'upsilon dans *Pnux*, *Aeschulos* et conserve aux noms propres leurs suffixes en *os*, *on*, *oi*, *ai*.

Les hellénistes approuvèrent généralement la traduction dans la forme mais plusieurs firent des réserves sur l'interprétation de Balaustion ou la déformation qu'elle fait, d'après ceux, subir au fond du drame. Dès 1891 M. Moulton (2) trouve Balaustion trop sévère pour Admète, montre qu'il a droit, selon les mœurs antiques au sacrifice de sa femme et qu'il n'est ni lâche ni égoïste en l'acceptant dans

(1) Une controverse avec Swinburne à propos des vers 1672-3 dans *l'Athenaeum* du 4 et du 11 novembre 1877 montre à la fois la conscience du traducteur et combien les auteurs grecs sont restés vivants pour les grands poètes de l'époque victorienne.

(2) *Browning Society Papers*, juin, 1891.

l'intérêt de son peuple. M. Way dans une traduction d'Euripide en 1894, prétend que le sacrifice d'Alceste, comme celui d'Isaac dans la Bible est moins un acte de dévouement personnel que d'obéissance aux dieux et insiste sur la piété, l'hospitalité d'Admète. M. Mahaffy (1) pense qu'Alceste meurt moins pour l'Etat, la Patrie que par respect pour le chef de la famille et le père de ses enfants. M. P. S. Moxon croit également qu'Alceste ne meurt pas pour la Patrie et distingue son sacrifice de celui d'Iphigénie en Aulide. M. P. Roussel qui ne s'occupe pas de Browning, défend à son tour le caractère d'Admète : le chef du *γένος* dont l'existence est menacée a le droit et presque le devoir de provoquer et d'accepter les dévouements qui s'adressent moins à sa personne qu'à la collectivité. L'auteur ajoute que "le consentement de la victime libère de toute souillure ceux qui la sacrifient (2).

La plupart de ces critiques sont d'accord que Browning appuie trop sur l'amour conjugal d'Alceste et rabaisse indûment le caractère d'Admète. Sur ce dernier point je me demande si ces hellénistes, voulant être plus grecs que Browning, ne vont pas plus loin qu'Euripide lui-même en lui prêtant une conception tout orthodoxe du sacrifice. J'ai l'impression que Browning garde la juste mesure entre le point de vue orthodoxe et les paradoxes d'un helléniste dissident, M. Verrall. Celui-ci, modernisant et rationalisant Euripide, va jusqu'à prétendre qu'Alceste, dans le drame, n'est point morte mais seulement évanouie (3). Envers Admète, M. Verrall est plus sévère encore que Browning. Il conteste qu'il soit le modèle des hôtes. Par exemple, en prétextant les funérailles d'une jeune fille morte dans son palais pour envoyer Héraklès dîner sans lui, il aurait agi d'une manière en peu cavalière et Héraklès le lui reprocherait en disant :

τὸ λοιπὸν, Ἄδμητ', εὐσέβει περὶ ξένους (v. 1147)

ce que M. Verrall traduit : "Dorénavant, traite bien tes hôtes", c'est à dire : traite les mieux que tu ne m'as traité.

Il est probable que M. Verrall force un peu le sens de *τὸ λοιπὸν* en rapportant ces mots au futur. Browning, qui admet les vertus hospitalières d'Admète, traduit : "Traite tes hôtes comme tu l'as toujours fait",

Practise piety
To stranger-guests the old way.

Quoiqu'on pense de ce grief particulier, j'estime qu'Admète est pour Euripide comme pour Browning un égoïste ou plutôt un enfant gâté. Balaustion le trouve "non pas insincère, mais semblable aux enfants dans le monde entier",

nowise insincere
But somehow childlike, like his children, like
Childishness the world over.

C'est une fine remarque de Balaustion que dans la scène où Admète injurie son père pour ne s'être pas offert en sacrifice au lieu d'Alceste (Euripide, v. 627 et suiv.), il attaque en son père son propre égoïsme : "Le semblable hait le semblable", *like hates like*, dit-elle.

En dépit des opinions citées plus haut, il semble bien que l'Admète d'Euripide était libre de ne pas laisser sa femme s'immoler. Il pouvait comme chez Browning, rejeter le "bas échange", dire aux Parques : le pacte dépasse ma force, rendez-moi sa vie, prenez la mienne :

To keep this pact I find surpass my power.
Rescind it, Moirai : give me back her life
And take the life I kept by base exchange

En effet, le père d'Admète lui raproche ouvertement sa lâcheté :

*ἔειπ' ἐμην ἀψυχίαν
λεγεις, γυναικὸς, ὃ κάκισθ', ἡσσημένος
ἢ τοῦ καλοῦ σοῦ προύθανεν νεανίου ;* (v. 695) (4)

(1) *Greek classical Writers, Euripides.*

(2) *Le thème du sacrifice volontaire dans le Tragédie d'Euripides, Revue belge de Philologie et d'Histoire, 1922, pp 228, 236.*

(3) *Euripides the Rationalist, 1895, p. 75-6.*

(4) "Et tu parles de ma lâcheté, toi le plus lâche de tous, vaincu par une femme qui est morte pour ce beau jeune homme",

Et Admète lui-même, pris de remords, au retour des funérailles, imagine les sarcasmes de ses ennemis : " Voyez cet homme qui vit honteusement ; il n'a pas eu le courage de mourir et il a eu la lâcheté de mettre à sa place son épouse pour échapper à Pluton. ,, (v. 955)

En un mot, quelles que soient les raisons par quoi des croyances anciennes légitiment le sacrifice volontaire et son acceptation, il semble qu'Euripide ait dépassé ces croyances,

Il n'est pas déraisonnable de supposer avec M. Verrall que le mensonge d'Admète à propos des funérailles d'une " jeune fille ,, provient de sa honte d'avouer qu'il s'agit de sa propre femme.

Balaustion accentue le repentir d'Admète pour le réhabiliter partiellement. Il ne pense plus qu'à sa femme, s'identifie avec son souvenir, se met à parler comme elle " à sa manière insistante, le mot poursuivant lentement le mot, dans un rythme monotone ,,.

that hard dry pressure to the point,
Word slow pursuing word in monotone.

Ceci n'est pas dans Euripide mais caractérise, comme le reconnaît M. Verrall, le parler d'Alceste mourante. Admète, selon Balaustion, dit qu'Alceste ne cessera de vivre en lui pour inspirer ses actes. Cette consolation ressemble un peu trop à l'état d'âme de Robert Browning après le mort d'Elisabeth et le critique Hereford observe avec raison que, dans cette interprétation, le rôle sauveur d'Héraklès et la résurrection finale d'Alceste perdent leur raison d'être.

Le même Verrall que donne raison à Browning contre Admète le prend à partie au sujet du rôle d'Héraklès que Balaustion a d'après lui gratuitement idéalisé. Il est vrai qu'elle représente Héraklès comme l'incarnation du héros généreux : ,, Sa vie est dans sa main pour la répandre et réjouir les hommes. ,, (1) Elle excuse ses faiblesses : il boit, mais il a bien le droit de boire après ses travaux. M. Verrall ne voit dans Héraklès qu'un athlète grossier incrédule, braillard et franchement ivrogne.

Cependant l'Héraklès de Balaustion n'est contraire ni à la tradition des travaux d'Hercule ni à l'*Herakles furens* d'Euripide. On pourrait dire aussi que si Héraklès avait eu à se plaindre de son hôte Admète, il aurait d'autant plus de mérite à lui rendre la vie de sa femme. Ici, M. Verrall nous attend avec un argument qui serait sans réplique, si on pouvait le prendre au sérieux ! La scène où Héraklès, feignant de confier à Admète l'esclave voilée qu'il a gagnée comme prix, lui ramène Alceste ressuscitée serait, d'après M. Verrall, une scène de comédie : ,, La résurrection d'Alceste est représentée par Euripide comme elle pouvait l'être par quelqu'un que ne croyait pas à ce prodige et désirait communiquer ses doutes à d'autres personnes ,,.

Browning n'a pas été jusqu'à ce paradoxe. J'en conclus que, entre les hardiesses de M. Verrall et la timidité des autres critiques, il occupe, comme interprète d'Euripide, un rang très honorable.

Alceste le hante encore dans le prologue d'un de ses derniers recueils, les *Parleyings with certain People*, qui n'est au fond qu'un prologue pour *Alceste*. On y voit Apollon demander aux Parques de protéger la vie d'Admète ; les Parques répondent qu'il vivra si quelqu'un consent à mourir pour lui. *Apollon et les Parques* s'inspire des drames satiriques dans le genre du *Cyclope* et les allusions à l'*Hymne à Mercure* y prouvent l'érudition du poète. C'est Euripide encore qu'il charge de raconter un mythe sur Prométhée dans *Bernard de Mandeville* qui fait partie du même recueil, publié en 1887.

Entre *Balaustion* et les *Parleyings*, Browning fait une belle place encore à Euripide dans l'*Apologie d'Aristophane* (1875).

Cet ouvrage de près de six mille vers suppose une étonnante érudition. L'auteur a dû lire les Vies anciennes d'Aristophane et d'Euripide, ainsi que les Scholies éditées par Dübner. Il donne une suite aux *Thesmophories*, suite dont, en fait, on possède un fragment. Il imagine une autre pièce, inédite, qu'il intitule les *Sauterelles*. Souvent il résume en deux vers des scènes entières d'Aristophane. Il faudrait comme lui connaître le poète par cœur pour écrire le commentaire de l'*Apologie* et identifier les citations. Ce commentaire existe en partie, dans une étude de Carl N. Jackson publiée par les *Harvard Studies* (XX, 1909). Des énigmes que d'éminents professeurs de grec m'avaient déclarées insolubles y sont expliquées.

---

(1) *Herakles who held his life
Out on his hand, for any man to take.*

Ainsi, la fin de la tirade d'Aristophane à Balaustion :

Three cuckoos who cry "cuckoo" ! much I care!
They boil a stone!

serait un amalgame de trois passages : *κόκκυγές γε τρεῖς* (*Acharniens*, 598); *ὁ κόκκυξ εἶποι κόκκυ* (*Oiseaux*, 505); *λίθον ἔψεις* (*Guêpes*, 280).

Browning qui admire Euripide n'est pas sans quelques affinités avec Aristophane. Comme ce dernier a médité de l'auteur d'*Alceste*, Browning essaie de réconcilier les poètes ou de concilier ses deux admirations par la bouche de Balaustion, cette jeune femme raisonnable et tendre que nous connaissons déjà et qui représente pour lui l'âme de la Grèce antique. Depuis la récitation d'*Alceste*, dix ans sont censés écoulés. Balaustion a épousé Euthyclès, le Phocéén dont parle Plutarque en sa Vie de Nicias. Elle cingle vers Rhodes avec des fugitifs qui essaieront d'y fonder une nouvelle patrie. Car Athènes a moralement péri depuis que Lysandre a rasé les murs. Le poète sent vivement les malheurs de la ville et il se peut qu'il ait songé aux épreuves d'une autre Athènes, survenues peu de temps avant la publication de *l'Apologie*. Balaustion reprend courage à la vue des nuages qui voguent dans l'azur généreux. Athènes ne mourra pas tout entière. Quelque chose d'elle survivra "au-dessus du bruit des foules, dans le silence cristallin, la solitude argentée". Euripide vient de mourir et pour qu'on ne l'oublie, Balaustion dicte à son mari certains souvenirs.

Le soir de sa mort, Balaustion et Euthyclès se disposaient à relire, en signe de commémoration pieuse, son *Héraklès*, lorsqu'un nom illustre, d'une voix bruyante, s'annonce à leur seuil : Aristophane paraît, à moitié ivre, dans un cortège de mimes, de danseuses et d'aulètes, au sortir d'une représentation des *Thesmophories* où Euripide habillé en femme vient d'être bafoué. L'auteur de la comédie, devançant les reproches, présente sa défense. Justement, Socrate sort de chez lui, vêtu de noir comme le Reproche incarné. Aristophane propose d'abord une libation au Prince des Larmes (Euripide) puis, comme on croit qu'il se moque, il boit aux génies unis de la Comédie et de la Tragédie, car, dit-il, on ne peut les séparer ; autant vaudrait mutiler les Hermès : l'homme est à la fois esprit et corps.

Aristophane est une des meilleures créations poétiques de Browning. On entend sa voix stridente : „Balaustion me comprend? le regard perçant de Balaustion dépouille Aristophane de ce que nos sophistes appellent ses accidents? „Plus vivant que Balaustion, Aristophane est de plus magnifié comme une force de la nature; il devient statuesque, satire et demi-dieu, "monstre marin qui vous éclabousse d'un coup de queue ou d'un coup de nageoire mais qui dresse au-dessus de l'eau sa face ravagée par la mer, triste comme notre condition mortelle, divine par son besoin de sympathie „.

A sea-worn face, sad as mortality
Divine with yearning after fellowship.

Bien que, aimant la vie sous toutes ses formes, il se roule trop souvent dans la boue, l'esprit chez lui prime la matière. La tête n'est qu'un front

On the bulge
Of the clear baldness, all his head one brow,

calvitie rayonnante, avec une flamme aux tempes et un nez en bec d'aigle sur une barbe d'écume vineuse.

A mesure qu'il se dégrise, il raconte, pour expliquer son teint coloré, les origines bachiques de la comédie. Nulle inspiration sans ivresse. On ne le prendra pas, lui, à triturer des abstractions!

Il méprise les subtilités d'Euripide telles que : " Mon esprit nie ce que ma langue a juré „ ou " Qui sait si la vie est la mort ou la mort la vie? „ Il admet Sophocle qui du moins ne fonde pas une école subversive, laisse debout nos croyances et „ vivant, nous permet de vivre. Quant à lui-même, il croit avoir servi la patrie en dénonçant les ennemis du peuple, voleurs, sycophantes, partisans de la guerre. S'il ne mâche pas ses paroles, c'est que la foule n'est pas sensible aux beaux arguments; Pour chasser les moineaux, prenez un bon Priape, non la tête de Zeus!

Eagles may recognise their lord, belike
But as for vulgar sparrows, — change the god
And plant some big Priapos with a pole!

Balaustion qui reconnaît le génie comique d'Aristophane, ne croit sa défense qu'à moitié sincère. Elle rend hommage au poète mais déplore des obscénités qui descendent au niveau du public ou même le rabaisent. Serait-il vrai qu'Euripide verse dans l'excès contraire, avec son idéal qui dépasse la foule? Elle propose une lecture d'*Héraklès*. Ici se place la meilleure des traductions de Browning. On ne lui reprocherait que l'excès habituel de littéralité. M. C. T. Lawton critique notamment ce vers

The minuae-wars I waged — they spat forth these

qui rend de trop près

Μάχας δὲ Μινυῶν ἄς ἔτλην, ἀπειτυσαν.

Mais la critique se trompe en croyant que Browning n'aime pas Aristophane. On ne déteste pas un poète dont on est à ce point imprégné; Browning en ce poème nous le rend tout entier, sauf le „fumier„ et quelques calembours.

Le texte n'est que trop hérissé de termes techniques, de détails locaux de mœurs et de costumes.

Quand Balaustion a fini sa lecture, Aristophane qui a écouté avec respect, se détend, retrouve sa verve impénitente.

Avec lui, Browning habite Athènes, entend les cris de la rue, les *Ruppapai! Babaiax! Neblarettai! Rattei!* „Il est si pénétré de ses mœurs qu'il tire d'un jeu populaire des Anciens l'une de ses meilleurs images.

Pour jouer au *kottabos*, on met du vin dans un récipient sphérique à plusieurs trous, qu'on fait tourner. Euripide (selon l'Aristophane de *l'Apologie*), immobile comme un mannequin, ne reçoit le vin que par un seul trou, placé à la hauteur de sa tête, c'est à dire qu'il ne voit que les cotés nobles de l'homme. „Quant à moi, reprend Aristophane, mobile, je me penche et à gauche et à droite, en bas, en haut, je bois à tous les trous„, je reproduis tout l'homme, les vices me servent autant qu'à Euripide les vertus; le comique est donc légitime. Il ajoute que peut-être un jour „dans les îles où vient l'étain„ un poète naîtra capable d'embrasser à la fois, non pas à part et successivement, les divers aspects de l'homme et de concilier la tragique et le comique. En attendant, n'essayons pas l'impossible comme Thamyris, le barde thrace qui devint aveugle en voulant rivaliser avec les Muses!

La-dessus, Aristophane entonne un „chant de Thamyris„ qui ajoute à ses autres dons un vif sentiment de la nature. Aristophane triomphe en apparence, dans cette *Apologie*; on sent pourtant qu'il n'a pas la conscience entièrement en paix. Quant à Browning, il a montré avec l'amour de l'antique Athènes, une intelligence égale et pénétrante de deux de ses grands poètes.

PAUL DE REUL.

---

(1) C. T. Lawton. *The Classical Element in Browning*. Le vers signifie: „Mes victoires minyennes, ils ont craché dessus„ c. a. d. „les ont méprisées„

EEN GEMORALISEERDE GRAMMATICA

DE VIJFTIENDE-EEUWSE DIETSE LITTERATUUR HEEFT EEN gemoraliseerd *Scaecspel* en een gemoraliseerd *Kaetsspel* gekend; dat daarnaast ook een gemoraliseerde Grammatica bestond, bleef tot nu toe vrijwel verborgen.

De oorzaak dat de *Doctrinael des tijts* aan de aandacht van onze filologen ontging, ligt niet in het feit dat de tekst uit een verborgen hoek van bibliotheek of archief opgediept moest worden: Campbell had het bestaan van dit geschrift, als inkunabel in 1486 bij Bellaert te Haarlem gedrukt, reeds wereldkundig gemaakt. Veeleer is de oorzaak dat de vroegere filologie teksten die alleen door inkunabels bewaard bleven, ten onrechte ver achterstelde bij handschriften, ook al waren die niet veel ouder. Daarbij komt evenwel dat de *Doctrinael des tijts* uiterst zeldzaam is. Behalve het Haagse exemplaar dat Campbell in zijn *Annales* (N° 1254) beschreef, komt er in Nederlandse bibliotheken geen voor. Of er in België of Frankrijk te vinden zijn, bleef mij onbekend. Het is van groot belang dit te onderzoeken, omdat het Haagse exemplaar — wat Campbell niet wist! — grote hiaten vertoont: in plaats van 126 telt het boek slechts 98 bladen (1).

De schrijver van de *Doctrinael* maakt zich in de aanhef reeds bekend, waar hij zijn werk aan zijn meester, hertog Philips de Goede opdraagt, die hij toespreekt als “Seer vermoghende ende onverwinlicke prince, mijn zeere geduchtighe ende opperste here de hartoghe van Bourgongen, van Lotrijcke, van Brabant ende van Lymburch, grave van Vlaenderen, van Artoys, ende van Bourgongen, palatijn van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende van Namen, mar[c]grave des heilighen rijcx, here van Vrieslant, van Salinis ende van Mechelen...”, terwijl hij zich zelf noemt “uwe zeer oetmoedige oratoer ende dienre Pieter Michiel, oetmoedige secretarius [van] minen heere van Chairloes, u soen...”

Hij acht zich de mindere van Meester Martijn de Franck, “in sijn leven philozooft ende poeet sonder ghelijck...”, en van George Castellain (2) “u hystoriographe...”

Het valt dus niet moeielik het Franse origineel aan te wijzen; Campbell (N° 1253) vermeldde trouwens reeds de Brugse inkunabel van Colart Mansion (tegen 1479) *Le doctrinal du temps présent* door Pierre Michault.

Omtrent de persoon van deze hof-rederijker heeft lange tijd onzekerheid geheerst. Men was geneigd hem te vereenzelvigen met zijn naamgenoot Michault Taillevent, sedert 1426 “varlet de chambre et joueur de farses...”, aan het hof van Philips de Goede, een figuur van betekenis in de letterkunde van het Bourgondiese tijdperk, aan wie Pierre Champion dan ook een geheel hoofdstuk wijdde in zijn *Histoire poétique du quinzième siècle* (Paris 1923). Toen J. Petit in 1869 een uitgave bezorgde van *Le Pas de Mort*, met de Vlaamse vertaling door Colijn Coellin (*TDal sonder*

---

(1) Pater Bonaventura Kruitwagen, die de inkunabel onderzocht, schreef mij: Campbell heeft zich schromelijk vergist of liever: aan slordigheid schuldig gemaakt. Hij geeft op 126 bladen, terwijl het boekje er maar 98 telt, nl. a⁸ b⁸ c⁴ e⁸ f⁸ g⁸ h⁸ i⁸ k⁸ l⁸ m⁸ n⁸ q⁶. De katernen d, o en p ontbreken dus geheel en van c ontbreekt waarschijnlijk de helft (4 blz.). Campbell heeft blijkbaar alleen de eerste en de laatste signaturen gecontroleerd en kwam zó tot a⁸-p⁸ q⁶. Het boekje was vóór Campbell's tijd reeds stevig ingebonden.

(2) In de druk, die vrij veel fouten heeft, staat: castelbam.

wederkeeren, bij Jan van Doesborch te Antwerpen in 1528 gedrukt) (1), was hij nog overtuigd dat Pierre Michault een andere naam was voor Michault Taillevent. De indentificering was ook verleidelijk: beide auteurs leefden aan het Bourgondiese hof, schreven soortgelijke allegorische geschriften, dichtten lijkzangen; hun werken komen naast elkaar in dezelfde handschriften voor. Toch staat het nu vast dat Pierre Michault een jongere tijdgenoot geweest moet zijn: immers Michault Taillevent is — gelijk Petit aantoonde — reeds in 1458 gestorven, en de jongere Michault schreef zijn bekende werken na 1461,

In 1889 heeft Arthur Piaget de vraag opgelost door een schifting te maken tussen hun beider werk (2). Aan Pierre Michault schrijft hij toe :

1° De *Danse aux aveugles*, die opgang gemaakt heeft, blijkens de vele handschriften en drukken. Ook deze tekst is in het Diets vertaald en in 1482 te Gouda bij Gheraert Leeu gedrukt, met de titel *Vanden drie Blinden Dansen* (3).

2° Twee "complaintes", over de dood van Isabella, dochter van Karel I van Bourbon, gestorven te Brussel, 25 Sept. 1465.

3° De *Doctrinal de Court* of *Doctrinal rural* of *Doctrinal du temps présent* (1466).

4° *L'Advocat des Dames* of *Procès de Honneur Feminin*, in verzen en proza geschreven, in elk geval na 1461.

Piaget meent (4) dat er nog een vijfde werk bestaan heeft, waarvan hij in een handschriften-catalogus als titel vermeld vond "Compilation de la grammaire", maar het is zeer goed mogelijk dat dit een andere aanduiding is voor de *Doctrinal du temps présent*.

Omtrent de datering van dit geschrift worden wij door de auteur zelf ingelicht in het volgende viertal verzen :

Ung trepier et quatre croissans
Par six croix avec six nains faire
Vous feront estre congnoissans
Sans faillir de mon milliaire.

Dat wil zeggen : MCCCCXXXXXXIIIIII = 1466.

Wanneer wij in de volgende bladzijden een overzicht van de inhoud geven, dan berust dat slechts op een voorlopig onderzoek. Voor een grondige bespreking zou allereerst nodig zijn een nauwkeurige vergelijking met de Franse tekst (5), waarvan te Parijs, volgens Piaget een viertal handschriften bewaard worden, naast de Brugse inkunabel, temeer omdat in de Nederlandse tekst grote leemten aan te vullen zijn.

Het verhaal begint als een droom, gelijk zo veel allegorische gedichten van de vijftiende eeuw, onder nawerking van de *Roman de la Rose* :

"Niet lange geleden, mijn appetijt en was gelegen ende verlangede te gaen inde woestine, niet verre van minen huuse, daer ic mi doe was houdende. Aldus ic daer in comende ende wandelende, vernam een seer ghenoechlicke pleyn, verciert (6) mit schonen bomen seer suverlic ende groen geblaet, duer de welcke een greppelkijn liep, springende wt een seer clare fonteyne, tot de welcke fonteyne te comen ic was volghende tgreppelkijn, ende dwaelde so langhe, dat ic gheraecte in een dal vander

---

(1) Voor de Société des bibliophiles belges (Brussel). Zie de beschrijving van deze druk in de *Nederlandsche Bibliographie van 1500 tot 1540* door Nyhoff en Kronenberg N° 1519 en de *Bibliotheca Belgica* C 24, waar ook iets over de vertaling van Colijn Coellin (Quellin?) "te Brussel wonachtig", meegedeeld wordt.

(2) *Pierre Michault et Michault Faillevent* in *Romania* XVIII, blz. 439 - 452, aangevuld door een mededeling van E. Picot (aldaar blz. 644). P. Champion aanvaardt deze uitkomsten (a. w. I, 285, noot 3) en heeft dus in zijn boek het werk van Pierre Michault niet besproken.

(3) Campbell, N° 1704, aanwezig op de Kon. Bibl. te Kopenhagen. Achter de naam Pierre Michault zet Campbell een vraagteken, dat dus waarschijnlijk verdwijnen kan.

(4) A.w. blz. 442, noot.

(5) Een overzicht van de inhoud gaf Legrand d'Aussy in de *Notices et Extraits des Manuscrits* (V, 523-541), dat echter niet tot mijn beschikking stond. Nadat dit opstel geschreven was, vond ik in de Kon. Bibl. te 's Gravenhage een fraai exemplaar van een latere Franse uitgave, met houtsneden versierd (Genève 1528).

(6) In de tekst : vercieer.

foreest, seer dicke, eenlick, ende varre van allen volcke./Dus dwalende in groten gepeinse, mijn gesicht ghins ende weder spreynende ende omtrent my siende, sach duert dal in enen cleyne pat comende een seer utermaten schone ioncfrouwe, gelijk mistroestich, ontgort ende ongepareert, seer lopende recht als geiaecht zijnde of gevolcht van enigen haren vianden. Ic dit siende, ghinc hair teghens, op dat si niet en keerde, ende dede soe vele dat ic by haer quam. Maer si dat merckende dat ic haer geerde, haer waende te keren ter rechter hant tegens tgreppelkijn om enen anderen wech te nemen, mer ic wederhiltse bider mouwen van haren tabbaert. Doen toefdese, ende als een wijf vol drucx ende verdriets my seide : "Helaes laet my gaen!,, Ende ic antwoirde haer : "Vrouwe, en belget u niet, want sonder te weten u name, ic en laet u niet lopen ,, "Te weten, seide si, mijn name, licht die soude u luttel baten doen, ende mijn druck luttel lichten ,, Doe seide ic : "Ioncfrouwe, inde name Gods, het bate dat mach, mar belijftet u, ghi sultse mi segghen ,, "Wel, seide si, ic hete Duecht ,,

Vroeger was Deugd in hoge eer, maar nu wordt zij overal verstoten, ook uit de onderaardse schole, in deze "woestine ,, gelegen, waar men nu "leest een nuwe doctrinael ,, Maar als de auteur zijn hulp aanbiedt, wagen zij zich samen in de spelonk, waar ze de school vinden : een zaal met twaalf pilaren. De portier heet Onwaerdich, de rector Valscheit : naast hem doceren twaalf lectoren, ieder bij een pilaar. Aan de voet daarvan is "een parck met cleyne bancxkens ,, geseten vol scholyeren ; daarboven "een gheschrift met de matery daer men of las ,, De houtsnijder die het boekje illustreerde, beeldt eerst het landschap af en daarna het inwendige van de school, of tempel, met telkens wisselend publiek.

In het eerste "parck ,, "declineert men alle casus ende toenter haer effect mit practijcken ,, De lector zegt : "maect silencie ende hoort na my! ,,

"Deerste casus is de nominatijf, meerstere ende regierster der anderen./Dese casus is al indicatijf, want overmits noemen hi sijn kennisse geeft. Die nominatijf is altijt mit grootheit becommert, ende hi behoort dicke ende meestetijt int spul sijn gezet, want hi kennisse heeft in steden ende hoven. Nominatijf dats u proper naem, ende die uwer doet kennisse hebben. Nominatijf is oec u toe naem, die u proper naem dicke vergeten doet. Verbi gracia : Also als men in Vrieslant seit tot een die Aelbrecht genoemt (1) is, men heten Abke, ende die Ian is geheten men heten Iancke. Ander hebben toenamen als waech hals, smoorkoeijt, smachtken ende scout bi nachte, die hem gegeven sal sijn, om dat hi tot/enich van dien geneghen is. Een ander die quansuys wijs wil wesen, tis Salomon, seit men dan rechtevoert, mer van outs heeft altijt cockmoe zy (?) troest gekeert.....

De tweede casus, de genitijf ,, is die ghene die u wan, die vader, die moeder, die here of vrouwe van wien ghi altoes segghen moet dat si van dalder hoechste geslachte gecomen sijn. "Deze casus predikt dus hoogmoed op afkomst. Allerlei staaltjes van zinloze blufferij worden opgesomd.

De datijf komt in de tegenwoordige maatschappij niet te pas : "in dese casus en wilt niet bijten dan in passivo! (2),, Verstaet mi wel : mits desen datijf ist noot datmen vercrige, mer active te geven, wacht u! tpaert bijt! Ende den eyscher antwoirt opt corte : procul! Omgekeerd moet men zich dus oefenen in het bedelen om ambten.

De Accusatijf leert listig aanklagen : leer vooral "deze casus uzeren tot uwen voordeel ,, Doe als de schorpioen "die lect als hy zijn venijn schieten wilt. ,,

De Vocatijf is de casus van de vleierij, evenals de Ablatijf die van de inhaligheid.

Wat bij de volgende pilaren onderwezen wordt, heeft gestaan in de verloren bladen. Alleen blijkt nog dat in het derde "parc ,, een meester, genaamd Onbekentheit, les geeft in de comparatie.

Bij de vierde pilaar onderhoudt Begheerlicheit zijn discipelen naar aanleiding van de drie articulen *hic, hec, hoc* over de geslachten. Het mannelik geslacht leert te streven naar geld en genot van vrouwen : "weest gierich ende leert sciency, altijt trekkende bi de lucrative, dats daer wat te halen is. ,, Bedriegt en onteert de vrouwen !

Aardig is het gedeelte over "die femenijn ,, waarin aan de vrouw "virtutem passivam ,, toegeschreven wordt. "Dat wijf behoort een goede bec te hebben ende in spreken anderen te boven

(1) In de tekst gemoët.

(2) Een bewijs dat onze tekst in de 16de eeuw nog bekend was, vond ik in een satiries rederijkerspel, te Haarlem geschreven, namelijk *De Hel van 't brouwers gilde* uitgegeven door Dr. H. E. van Gelder in *Oud-Holland* 1911. Daar leest men in vs. 159 : "ille mox est dativi casus, tamen dives..."

gaen ende te ratelen sonder gront, sonder boort sonder reden., Op de volgende wijze worden de vrouwen onderricht :

“Aldus ghi vrouwen, uzerende tfemenijn, gentelick screyende beveinsde verkens tranen, toent of ghi goedertieren van herten herten waert, mer weest al contrary ende valsch. Studeert om wel te connen duere u clachten, om te vinden u excusaciën, maer die boesheyden dye in u herten sijn geprent, bedect altijt onder soedanighe beveynstheyt. In u habiten sijt frisch ende proper cleynnoden hoger dan die leer mach reycken, het keursken in u middel vast gesloten, om die naers wat wide ontloken, ende scoens mit langhe tappen: dat staet den vrouwen seer wel. Die suldy draghen, ten is gheen scande. Weet voerwaer, men acht meer een burgerinne die wel rijckelic ghecleet is, dan men doet van een sgraven dochter die armelick ende qualic ghecleet is. Uzeert mit ghesichten nader vrouwen ghewoente nu hier nu daer, altijt lachende, want tis een punt des seer den vrouwen prijst, als men seyt dat zij lachende oghen heeft. Neemt datmen seyt: Zij heeft die ogen blijde ende hoeytsch, tis zeecker.

Aldus hout altijt sonder ophouden doghe int zeyl. In u sprake ende contenciën toent u iofferlic. Nijpt u mondekijn voer toe, ende als ghi hoest, pijpt als een muys die de cat bijt, ende u ganc maect trits trats twee werf in een saucier ende tderde opt kantkijn, ende als ghij te bedde gaet, soe stapt vry op tot een reyse, is dat die kaers wt is. Ende sidy van schoender monstrancy, ontdect dan een weynich die borstkens ende toecht dan dat u penne wel scriven can, om u middel u webbe costelick beslaghen. Aldus by dese middelen suldy gheciert ende schoen geheten wesen ...

Het neutrum betekent dubbelhartigheid en bedrog.

Op deze wijze wordt het grammatica-onderwijs voortgezet. In het vijfde parc leest Meester Detractory over “preteritis et supinis .. Opnieuw wordt hier geleerd: beroem u op het verleden van uw geslacht, en: verhef u op wat ge wilt of zult doen.

Bij de zesde pilaar wordt behandeld door Meester Rumor het capittel “de verbis defectivis et anormalis ..: als er geprezen wordt, doe er dan altijt wat af. Gebruikt smadelike en lelike woorden,

Meester Verwaentheit spreekt bij de zevende pilaar “de quatuor formis verborum .., nl. de meditatijf (bedenkt, hoe gij de machtigen behagen zult), de inchoatijf (vat het kwade aan!) de frequentatijf (blijf bij uw boos opzet) en de perfectatijf (tracht daarin het hoogste punt te bereiken).

De achtste Meester, Ambitio, gaat in een lange rede het “regieren .. van de verschillende casus na.

De negende Meester heet Rapiamus en heeft als onderwerp de “constructie .., nl. de constructio transitiva, retransitiva en de constructio reciproca. Daardoor leert men rijkdommen opstapelen en gunsten verwerven zonder zich om het recht te bekommeren.

Bij de tiende pilaar wordt door Meester Corrupcy gesproken “de longis et de brevibus .. waaruit hij de les put: wijs kort af degenen die niets geven.

In het elfde parc behandelt Meester Flatteringe het capittel van de accenten. Hij wijst op drieërlei: de gravis (weest deftig en ongenaakbaar), de moderatus (weest innemend-vleiend) en de acutus (weest venijnig en scherp, vooral in het belasteren van de vrouwen).

Ten slotte komt de twaalfde Meester, Bspottinge, aan het woord om de figuren te onderwijzen. Hij geeft de raad: houdt uw eigenlike mening bedekt; drukt u ironies uit.

Van al die lessen — zegt de schrijver — raakten de “bladen in mijn tafelkijn .., vol en ik zag mij genoodzaakt mijn “scriftorijs .. te sluiten. Bij het heengaan hoort hij opnieuw de klachten aan van vrouwe Deugd, die de handen wringt en wanhopig is over haar miskennen onder de mensen. Hij vraagt dan of zij hem niet andere lering kan verschaffen om zijn lezers duidelijk te maken hoe schandelijk de lessen van de twaalf meesters zijn. Nadat Deugd dit beloofd heeft, volgt als intermezzo een lofdicht op haar voortreffelijkheid, in vijf strofen, waarvan de eerste luidt :

O glorieuse godlijcke duecht
o hemelsche vruecht
wiens cracht en machmen nyet gronderen
o sonder verganc ewighe iuecht
waer bi verhuecht
al dat hem tot hope mach keeren
want wat dijn natuer wil leeren
ende doen dijn raet
mach mit dy comen sonder verneren
ter ewiger staet

daer sonder verlaet
sal blijscap wesen
o soete duecht o hoech geresen.

In een wildernis met dichtgegroeide wegen ligt "Der doechden scole,, een verwaarloosde tempel, versierd met beelden. Daarheen wordt hij door Deugd geleid. De deur staat "ankeere,, half geopend; aan het slot hangen twee sleutels, een gouden en een vuile zilveren. Als zij binnentreden zien ze in het midden een kolom en aan de wanden vier zetels, met stof bedekt, waarop een viertal vrouwen, die in diepe slaap schenen te zijn. De eerste, Rechtvaardicheyt, voorzien van zwaard en weegschaal, ontwaakt, uit haar klachten en roept allen terug tot haar school (1). De laatste, die een zuil als embleem draagt, heet Cracht; zij geeft een verklaring van de drie kleuren (groen, wit, rood) die op de hoofdpilaar aangebracht zijn.

Na die uiteenzettingen verdwijnt Vrouwe Deugd, nadat zij hem een "rollekijn,, met een gedicht overhandigd heeft, dat hij met al wat hij op zijn "tafelkijn,, noteerde, aan de lezers mededeelt. In een Narede wekt hij nogmaals op tot beoefening van de deugd.

Wie de Dietse vertaler of bewerker van de *Doctrinael* geweest is, blijft ons verborgen. Vermoedelijk zal hij wel in de naaste omgeving van de drukker, te Haarlem, te zoeken zijn. De taalvormen en de woordvoorraad (2) wijzen duidelijk op Holland. Bij Jacobus Bellaert verschenen meer vertalingen o.a. Bartholomeus den Engelsman: "Vanden proprieteyten der dingen,, en "Der sonderen Troest,, die in Holland bewerkt moeten zijn, blijkens de taal, en die dus mogelijk hun ontstaan danken aan het initiatief van de drukker-uitgever.

Hoe de vertaler zich van zijn taak gekweten heeft, zal pas na vergelijking met het origineel kunnen blijken. De gedrukte tekst is verre van onberispelijk; sommige passages zijn niet of nauweliks begrijpelijk, maar hier kunnen ook slordigheden van de drukker in het spel zijn, die zijn handschrift onvoldoende las of begreep. Slaafs heeft de vertaler in elk geval de Franse tekst niet gevolgd. In onze aanhalingen zijn al bewijzen te vinden dat hij zijn voorbeelden hier en daar verholandste, o.a. waar hij spreekt van de Friese namen Abke en Jancke, of waar hij Hollandse plaatsnamen, b.v. Langedijck, ter vervanging van de Franse geeft. Verscheiden bladzijden lijken mij vlot en aardig vertaald.

Hoe het ook gesteld moge zijn met de letterkundige verdiensten, voor de kennis van de vijftiende-eeuwse taal, in het bijzonder in Holland, levert onze tekst nieuwe gegevens. Verdam, die uit de inkunabel van Bartholomeus den Engelsman zoveel interessante plaatsen optekende, had ook met deze inkunabel — die hij niet gebruikte — zijn voordeel kunnen doen. Reeds bij het vluchtig doorlezen merkte ik vrijwat woorden en uitdrukkingen op, die in het *Middelnederlandsch Woordenboek* ontbreken. Ziehier een enkele greep:

Hedendaagse woorden, die Verdam uit het Middelnederlands nog niet optekende, en waarvan onze tekst dus de oudste bewijsplaats bevat, zijn: *prikken* (2) (3), *greppel* (3), *waaghals* (9), *melkmuil* (19), *mosselwif* (20), *stugheid* (25), *rekel* (35), *leuteraar* (36^v), *snuut* (75^v). Onder de Mnl. woorden, die Verdam nog niet kende, noem ik eerst een keur van scheldwoorden: een *rekel* van den lande, *smoorkoeijt*, *smachtken*, *scout-bi-nachte* (9), *lelike trompe* (15), *pennincslyter*, *Jan duympenninck* (18^v), *slofffaert*, *sachtleven* (25), *droncken snuyte* (75^v).

Andere woorden en afleidingen, niet in het *Mnl. Wdb.* opgetekend, zijn: *griselinghe* (4), *scelmeyer* (schalmeispeler) (11^v), *breynloos* (18), *lollaerdy* (36), *dangierlic* (36^v), *vuylmondich* (36^v), *op sijn grapinge leggen* (48), in dezelfde betekenis als het zeldzame *grapen*, *wederspallich* (48^v, 68^v) = *wederspannich*, *hantsalvinge* (53^v), *rechtscours* (53^v) = *rechtstreeks*, *dragy-nappen* (78), *woenstal* = *woonplaats* (96^v) (4).

(1) Dit gedeelte wordt weer met enkele versregels besloten. Het gedeelte over de tweede en derde figuur ontbreekt grotendeels.

(2) Hollandse klanken als in *hartoch* bewijzen nog weinig. Meer overtuigend zijn de vele woorden die vooral of uitsluitend in Holland en de Noordelijke Nederlanden voorkomen als *dwalen*, *pelser*, *breyen*, *wrecken*, *heynst*, *taerninge*, *imboel*, *stugge*, *budel*, *queteringe*, *geboeft*, *husinge*, *slissen*, enz.

(3) Deze cijfers geven de volgorde, in het ingebonden exemplaar met potlood bijgeschreven.

(4) Zeldzame woorden, waarvan Verdam slechts één plaats kende, zijn o.a. *guych* (16), *dralaert* (16^v), *wtrabbelen* (23^v), *brijcken* (57^v), *belabbert* (59^v).

Afzonderlike vermelding verdienen *triëren* (16) = vals spelen, een woord waarvan Verdam het bestaan onderstelde (*Mnl. Wbd.* VIII, 694) en het woord *mocke*, dat op twee plaatsen (52, 58) voorkomt in de betekenis "stuk,, die Verdam dus terecht voor *Mnl. moke* onderstelde (*Mnl. Wdb.* IV, 1859).

Aardige spreekwoorden en spreekwijzen zijn o.a. "Die qualic ment, hi moet storten,, (19); "tot Wouter vuystloecs te wijn gaen,, (24); "dat is dat twater ter molen leyt,, (70); "den luden doen verstaen Willem voer Wouter,, (76^v).

Van een aantal woorden kon ik, zonder hulp van het Frans, de betekenis niet met zekerheid vaststellen, o.a. *louerkijn* (*lonterkijn?*) (27) : "een duykerkijn, een recht louterkijn die in tweek wateren swimmen,,; *camelijn* (43) : "camelijn is wel mostaert wairdich,,; *smuyck* (50); *voerspallicheit* (47); *beclocken* (51) : "die wel can beclocken sijn dingskijn,,; *blaten* (56) : "aernden, struysen, valcken, blaten ende andre beesten,,; *bazaerts* (65).

De plaatsen waar de lezing verdacht is of waarschijnlijk foutief, laat ik onvermeld.

Deze opsomming zal reeds voldoende zijn om aan te tonen dat de besproken tekst een nader onderzoek verdient. Daartoe op te wekken was het doel van deze bespreking.

Utrecht, Des. 1927.

C. G. N. DE VOOYS.

WICHELAAR EN WIKKELAAR

DEZE BEIDE WOORDEN MAKEN DEEL UIT VAN TWEE FAMILIES, waarvan de beteekenis duidelijk genoeg is, maar over wier oorsprong en onderlinge verhouding nog geen eenstemmigheid blijkt te zijn bereikt.

Punten van vergelijking ontbreken niet, de mogelijkheden zijn verscheidene, in meer dan een richting kan verband gezocht worden; daarom leek het niet nutteloos de vraag nog eens te overwegen. Wij beginnen met een overzicht van het materiaal.

De groep *Wichelaar* is door prof. Stoett behandeld in het Mnl. Woordenboek :

WICHELARE (-laer; *wyghelare, wighelaer*). Bij Kiliaen *wijcheler*, augur, ariolus, aruspex, divinator futurorum, in den Teuthonista *wairseger, toovener, wyker* (l. *wicker*) *wychler*, augur, magus; *wychler by den altaren off by den ingeweyde der dyere*, aruspex; *der wychler huys of stede*, aruspina; *eyn wijchler by den altaren der afgaide*, ariolus.

De Teuthonista kent een vrouwelijken vorm van dit naamwoord, nl. *wichelersche; eyn rijck-sinnich vrouwenpersone off wijchlersche, toovenersche, saja*.

WICHELARIE (*wychelarie*), bij Kil. *wijchelrije*, auguria, auspicia, aruspicia, divinationes, hariolatio.

WICHELEN (*wychelen, wigelen*), bij Kil. *wichelen, j. wijchelen, hinnire, hariolari; wijchelen, wiechelen, hinnire, hariolari, ariolari, divinare, vaticinare, augurari, ex equorum hinnitu germanos praesagia experiri solitos, testis est Corn-Tacitus; Teuth. wychlen, aucupor; boeten, toveren, wycken, wairseggen, wijchelen, incantare*.

WICHELIE (*wychelie, wychgelie*); in den Teuth. *boete, tovery, wychelye*, divinatio, incantatio.

WICHELINGE (*wychelinge, wichgelinge*); in den Teuth. *wychlyngh*, mancia.

Die vormen geven aanleiding tot de volgende opmerkingen: De stamauslaut is *ch*, in den Teuth. en bij Kil. altijd, in de teksten afwisselend met *g* en *gh*, spellingsverschillen daargelaten. Wij hebben dus gewoonlijk harde spirans, soms zachte. De klinker luidt doorgaans *i*, bij Kil. *i* en *ij*, in den Teuth. *ii* en *y*. Eenmaal heeft Kil. ook *ie*, nl. bij het verbum. Wat is de quantiteit van dien klinker? Voor wat den Teuth. aangaat, heeft dr. Bellaard's onderzoek bewezen dat er geen eenheid in de spelling van Van der Schuren is, dat één teeken meer dan één klank voorstellen kan. Die "chaotische verwarring" is te wijten aan het feit dat de schrijver niet zelfstandig uit-het Latijn vertaalde, maar allerlei vocabularia afschreef, waarvan de spelling onderling verschilde, terwijl hij, indien hij zich ooit met de spelling zijner woorden heeft bemoeid, ook niet altijd juist heeft geweten hoe hij deze laatste verkleefschon moest. Wij weten evenmin of zijn eigen dialect zuiver was en of hij zich nooit heeft vergist, wanneer hij moest uitmaken, of een woord in den gevonden vorm al dan niet tot het Kleefsch behoorde. De onoverkomelijke moeilijkheden, die de nauwkeurige bepaling van de juiste waarde van oude spellingen oplevert, zijn door prof. Gallée in de voorrede tot de *Vorstudien zu eimem altniederdeutschen Wörterbuche* (p. VIII-XII) uitvoerig beschreven. Het Latijnsche alphabet alleen leverde de teekens, en voor de opteekening van Germaansche woorden was het ontoereikend. "Bij de vocalen in den Teuthonista wordt de rekking nu eens uitgedrukt, dan weer niet. Waar dit wel het geval is, geschiedt dit soms door verdubbeling van klinker, doch meestal door *i* of *y*, hetwelk op een oud gebruik steunt en in vele gelijktijdige geschriften voorkomt. Voor het overige heerscht er bij de vocalen een groote verwarring in het aangeven van den juisten klank enz. (1). De *i* klinkt als korte en als lange klinker; de *y* als

(1) Bellaard, *Gert Van der Schuren's Teuthonista of Duytschlender*, ('s Hertogenbosch, 1904) p. 117.

korte *i* en vermoedelijk als diphthong *ij* (vocaal met cons. naslag); de *ij* als lange *i* (1), heet het verder. Daar de spelling van ons *wich-* zoowel op langen als op korten klinker wijst, en de aan de volgende *l* te wijten rekking van den keelspirant een verkorting van de *i* moest ten gevolge hebben, zoo is het besluit gerechtvaardigd dat de *i* oorspronkelijk lang kan geweest zijn. Zoo denkt Bellaard (2) en daarin geeft hij de algemeene opvatting weer.

Wij hebben hier dus een germ. stam *wih-* dien we weervinden in go. *weihs*, heilig, waarvan *wie-rook*, *wij-water*, of in go. *weihan* = strijden. Uit de voorbeelden blijkt echter dat hiernaast ook een stam *wig-* met zachte spirant moet aangenomen worden, die dan ook werkelijk in het ags. voorkomt.

Welke van beide is uit den anderen ontstaan?

De eerste moest, bij suffixbetoning, in den tweeden overgaan: een welbekende, algemeen germaansche regel. Omgekeerd, in het oudwestnederfrankisch, kan de tweede in den eersten overgaan, indien hij onmiddelijk voor *l*, *m*, of *n*, kwam te staan; men vergelijke de bekende doubletten *richel* en *regel*, *tichel* en *tegel*, of met andere spiranten, *effen* en *even*, *bessem* en *bezem*, enz. Op onze vraag is dus nog geen antwoord te geven.

Wij merkten reeds hooger op dat het ags. ook *g*-vormen bezit: een verbum *wiglian* en een adj. *wigol*, zooals in *wigole fugelas*, oscines (3) aves. Dergelijke adj. op *-ol* zijn er meer in dat dialect: *sticol*, *deagol*, *atol*, *meagol* of met gramm. wchsel: *flugol*, *hlagol* naast *fléon* en *hliehhan*. Die adj. hebben een *-l*-suffix, dat ig. was. Vele zijn van verbaalstammen afgeleid, zoo *slapol*, *forgitol* en in samenstelling voorkomende als *-thancol*, *-gongel*, *-sagol*. Ook het ndl. heeft ettelijke van die woorden gekend zooals *vergetel*, *behaghel*, *costel*, *verstandel*, *nieuwingel* (neng. *new-fangle-d*) en bezit er nog.

Hier rijst weer een vraag of *wiglian* van *wigol* is afgeleid, of omgekeerd. Is de quantiteit van de stamvocalen, zooals die hier naar Bosworth-Toller is opgegeven, juist, dan is het best mogelijk dat noch 't een noch 't ander het geval is, maar dat beide woorden onafhankelijk van elkaar zijn gevormd. Daarom is het voorzichtig ook met de mogelijkheid van een korte *i* in beide woorden te rekenen. Wat ons daarin staft, is ofri. *wigila*, m. Hexerei [zu ae. *wiglian*] en *wilinge*, f. Hexerei [ae. *wigelung*] waar de stam *wig-* kort is, terwijl Holthausen, uit wiens Altfrisisches Wörterbuch (Heidelberg, Winter, 1925) p. 129 v. die voorbeelden ontleend zijn, ook de ags. woorden met korte *i* opgeeft.

Vreemd is het bij Kil. voor *wichelen* ook de beteekenis *hinnire* aan te treffen, die door ten Kate, *Aenleiding* II, 505 v., wordt nageschreven, telkens met verwijzing naar Tacitus' *Germania*, X, omdat "de wichlaerijen daer onder ook in zwang gingen, voornaemlijk in 't acht slaen op 't hinniken van zekere witte paerden, tot koste van 't Gemeen in gewijde bosschen en wouden aengequeekt, vry van eenigen arbeid; welke, gespannen voor eenen geheiligden wagen, verzelt wierden van eenen Priester, of eenen Vorst der Burgerije; terwijl zy zig zelf hielden voor dienaers, maer die paerden voor mede-wustigen van den Raed der Goden,.. Waarschijnlijk heeft Kil. hier op eigen hand geëtymologiseerd, zooals lang geleden door prof. Kluyver in zijn critische dissertatie over Kil. is aangetoond geworden. Hij kende een vorm als *wieheln*, door Diefenbach opgeteekend, welke afwisselt met het meer bekende *wiehern*.. Het mhd. heeft *wihen(en)* en het Zwabisch kent tot nu toe nog *wicheln* (4). Ons *wichelen* heeft t. K. daarmee in verband gebracht, niet wetende dat de betrokken verba als anlaut *hw-* hebben, en dat de inl. *h* secundair is: ohd. (*h*)*wei(h)ôn* uit *kwijôn*; daarnaast klankwettig *wêhjôn*, terwijl ags. *hvînan*, on. *hvîna* nauw verwant zijn. Terloops vermelden wij dat het germ. nog andere verba voor hinniken kent, o. a. ags. *hnaëgan*, dat in het ndl. *neien* en aan de Lippe *nöijen* luidt, en door onzen De Jager in zijn *Woordenboek der Frequentatieven* p. 895 met de voorgaande groep is verward geworden.

Naast de groep *wichelen* kenden de germ. dialecten ook een verbum met gegemineerde fortis als stamauslant: *wikken*, *wikkelen*. Ags. *wiccian*, tooveren; *wicca*, waarzegger; *wicce*, toovenaarster;

(1) *ibid.* p. 119.

(2) *ibid.* p. 131.

(3) Aves aut oscines sunt, aut praepetes: oscines, quae ore futura praedicunt; praepetes, quae volatu augurium significant. — Oscines aves App. Claudius esse ait, quae ore canentes faciant auspiciam, ut corvus, cornix, noctua (Ducange). Oscinem corvum prece suscitabo, zegt Horatius Od. 3, 27, 11 en zie o.a. Virgilius Aeneis 3, 361.

(4) O. Weise, *Unsere Mundarten* (Berlin, Teubner, 1910), p. 154.

benevens *wiccecraft* en *wiccedōm*, mhd. mnd. *wicker* (bij Kil: vet. Sicamb. j. *wijcheler*, augur) en *wickerie*; mhd. *wickunge*, mnd. *wickinge*. De Teuth. kent *wycken* naast *wijchelen*, dat hij door incantare vertaalt; “die in anschouwen der ingeweiden wijchelt...”, noemt hij extispex. Ook in Z.-Duitsland is *wicken* bekend geweest. Schmeller (*Bair. W.*, II, 846) teekent het uit de oudere taal op met de beteekenissen hüpfen, tanzen, gaukeln, weissagen, zaubern (wie noch in Westfalen) en hij haalt uit een handschrift van het jaar 1449 aan: Phitonus, *wichker* oder *zawbrer*; Pyromantia, *fürwichey* sc. pronosticatio; Podomantia, *füeswickcherey*; en uit een tweede: Divinatio, warsagen, *wyckerey*. Bovendien verwijst Schmeller naar Diefenbach, die vier voorbeelden geeft, en naar het Kurhessisch Idiotikon van Vilmar, waar *wicken* met “rasch und kräftig hin und her ziehen; zaubern..” wordt toegelicht.

Wat leert de vorm *wikken* ten opzichte van zijn oorsprong?

Het is bekend dat in het west-germ. *j*, *r*, *l*, *w* consonantrekking teweegbrachten. Men vergelijkte

ndl. letten, os. lettian, met go. latjan;

ndl. scheppen, os. skeppian, met go. skapjan en ohd. scaffōn;

ndl. wekken, os. wekkian, met go. wakjan en ohd. wahnēn.

Maar het is even goed bekend dat het germ. veel andere geminaten bezat, die alleen in het licht der vergelijkende grammatica duidelijk worden. Vele verbaalwortels vertoonen namelijk een dubbelen vorm. Aan den korteren werd een formans of worteldeterminatief gehecht, waarvan de betekenis ons meestal ontgaat, terwijl het geval zich voordoet, dat een zelfde wortel meer dan een formans heeft, zooals *tre-* (beven), waarvoor sommige ig. talen *trem-*, *trep-* of *tres-* vertoonen. Onder die formantia zijn er bijzonder productieve geweest, o. a. die met een *-j-* of *-n-*. De studie van de vorming der praesensstammen in het scr. heeft daarover het noodige licht doen opgaan. Men heeft gezien dat verschijnselen, die uit het germ. alleen onverklaarbaar waren, eigenlijk tot het ig. behoorden, en dat het germ. de meeste van die formaties heeft laten varen om zich tot enkele te beperken en die te generaliseeren. De met *-eye-* gevormde praesensstammen (scr. *ved-aya-ti*) worden in onze causatieven weergevonden; die met *-na-/-ni-* of *-no-/-nu-* (scr. *cak-no-mi*, *cak-nu-mas* en *mr-na-ti*, *mr-ni-mas*) verduidelijken den oorsprong van germ. geminaties; die met *-n-* (scr. *yu-n-jati* of *yu-na-kti*, *yun-j-mas*), waarvan lat. en gri. vele voorbeelden hebben bewaard (*vi-n-co*, *ju-n-go*, *λα-ν-θ-άνω*) lichten weer andere vragen toe zooals het bestaan van go. *standan* naast *weihan* of *gitan* (1). Zoo mag men zeggen dat ons *likken* naar een grondvorm *ligh-na-mi* verwijst; *tokken*, waarvan *tokkelen*, ohd. *zocchōn*, naar *duk-na-mi*, *lokken* naar *lug(h)-na-mi*, enz. Het is niet meer uit te maken of er een bepaalde Aktionsart met die nasaalformantia verbonden was, maar in het ndl. blijken de geminaten, die er op teruggaan, aan de verba, wier stam er op eindigt, een iteratief-intensieve betekenis te hebben gegeven, terwijl jongere uitbreiding van die formatie waarschijnlijk is. Die zelfde iteratieve betekenis wordt ook opgeëischt voor de *-eye-* verba van hooger, zooals blijkt uit *ῥέομαι* go. *wagja*, ig. vogh-éie-ti.

Moet de geminatie van *wikken* aan een *-j-* of *-n-* worden toegeschreven?

Het paar *bezwijken* naast *zwikken* wijst op de mogelijkheid van een *wikken* naast *wijken*. De *-kk-* zou dan teruggaan op ig. *-gn-*. Aan dat verband heeft men gedacht, nl. in *The Concise Oxford Dictionary*, waar, onder *witch*, het vb. *wiccian* wordt aangehaald, met deze toevoeging: “perh. orig. = avert...”

Maar *-kk-* stammen kunnen ook van *-g-* stammen voortkomen, hetzij die op ig. *-ghn-* of *-kn-* teruggaan. In het Germ. komen dan de wortels van *wegen* of *wieg* in aanmerking. *Wegen* = scr. *vahati*, lat. *veho*, go. *ga-wigan*, waarbij het causatief scr. *vāh-aya-ti*, gri. *ῥέομαι* go. *wagjan*, ohd. *weggen*, os. *weggian*, ags. *wecgan*, en verder met ablaut ohd. os. *wagōn*, mhd. *wagen*, ags. *wagian*, on. *vaga*, waartoe ohd. os. *waga* (= *wieg*) behoort, mnl. *wāghen* (= *zich bewegen*), waarvan *waggelen* een frequentatief is.

Schmeller, B. W. II 878v. vermeldt: *Wigen, wigen* ein Ding, (Aschaffenb.) es in den Händen auf und nieder bewegen, um sein Gewicht zu schätzen,..... Der *wigel*=*wagel*, das Schwanken, die Unentschlossenheit...: *wigelwageln*, *wîge-wôgen*, (niederd.) *wackeln*, *schwanken*. *Aufwigen*, *aufwiggeln*,

(1) Wat we over die gemakshalve infixen genoemde formantia te denken hebben, kan men nalezen bij Brugmann, *Kurze vgl. Grammatik*, p. 510 v.

hchd. aufwiegen, d.i. wanken maken, bewegen, erregen, welk laatste woord natuurlijk niets met *wieg* kan te maken hebben, maar een oud *wigilōn* onderstelt, dat een frequentatief van *wegen* is. In die vrij talrijke groep is voor *wikken* een plaats als intensief. Met *waggelen* vormt *wiggelen*, bij Kil. volvere, involvere: et Motitare, vacillare, blijkbaar een ablatend paar. Nochtans biedt de *i* moeilijkheden: ze kan uit *e* ontstaan zijn, maar ook uit *î*.

En nu vinden we mhd. *weigen* intr. schwanken, wackeln, dat ohd. *weigōn*, *weigēn* onderstelt, waarnevens een tweede *weigen*, trans., bringe zum schwanken, dan figuurlijk, greife an, fechte an, dränge (vexo, affligo), ohd. *weigju*, (exagito, affligo), Zwitsersch *weigen* wackelnd bewegen, *sich weigen* sich in die brust werfen, stolz, vorrehtm thun (1). Zwitsersch *weiggen* (wackelnd bewegen) die schijnen te behooren bij vla. wijgelen, mnl. wīghelen (=wiegelen), die alle een *î* onderstellen, waarnevens ohd. wiga (=wieg).

Twee feiten treffen ons hier: 1) de overeenkomst in de beteekenissen van de beide verbale reeksen met *-e-* en *-î-*; 2) dat de vroeger bij *wichelen* aangenomen germ. wortel *wig-* naast *wih-* hier weergevonden wordt.

Het eerste feit stelt ons voor de vraag of de overeenkomst der beteekenissen zou kunnen uitgebreid worden tot de wortels, en het tweede of de overeenkomst der wortels zou kunnen uitgebreid worden tot hun betekenis.

Hier dient vermeld te worden een eigenaardige lezing, door prof. G. Cornil, den bekenden Brusselschen specialist in het Romeinsche recht, den 7 Januari 1924 voor de Klas der Letteren der Kon. Ac. van België gehouden (2).

Te Vladsloo was er vroeger een herberg, genaamd: In den Wikkelaar, d. i. waarzegger. Daar nu *wikkelen*, transitief gebruikt, blijkens, De Bo, *Wvl. Id.*, 1892, p. 1208, "wiggelen, weg en wêer bewegen", beteekent, b. v.: Een hond die zijnen steert, zijne ooren wikkelt; en intransitief, naar de voorbeelden te oordeelen, los staan, roeren, d.i. bewogen kunnen worden, vroeg de schrijver, die de betrokken herberg kende, zich af of er eenig verband bestond tusschen die beteekenissen en het tooveren: wikkelaar, van wikkelen, frequentatief van wikken, dat we hooger hebben besproken. Zijn nasporingen werden met eenig succes bekroond bij Ulpianus, Livius, Tibullus, Quintilianus, Cicero, Lucanus, Anneus Florus; daar werden bewijfsplaatsen uit gehaald, die elkander schragen.

Gebaren, die met uitdrukkingen als *jactare caput*, *jactare cerviculam*, *jactare comas*, *rotare crinem*, *jactare corpus* worden bestempeld, heeten fanatisch, en worden in verband gebracht met den *vates* en het *vaticinari* of met de priesters, terwijl het laatste citaat slaat op iemand, die in Syrië de slaven tot den opstand aanzette, *fanatico furore simulato dum Syriae deae comas jactat*.

Virgilius teekent ons *Aen. VI*, 46 v. de fanatische woede van de Sibylle met dezen trek:

Non comptae mansere comae.

Als Dido vóór haar dood aan de Goden offert, heet het van de priesteres (IV, 509):

crines effusa sacerdos.

Horatius drijft herhaaldelijk den spot met de toovenaarster en giftmengster Canidia, zooals in de 3^e, 5^e en 17^e epoden en vooral in de Satire I, 8, 22 vv., waar we ook den bekenden trek aantreffen van de loshangende haren: *incomptum caput* en *passo capillo*.

Voor een Romein bleek er dus een verband te bestaan tusschen zekere herhaalde bewegingen van lichaam, hoofd of haar en de soort van voorbijgaanden waanzin of fanatische vervoering, die wichelaars, priesters, wellicht ook tovenaars, aantastte. Wat we over de natuurvolkeren en hun tovenaars of medicijnmeesters vernemen, is daarmee niet in tegenspraak. Terloops mag er op gewezen worden dat de wortel *vât-* in het germ. regelmatig *wōth-* heeft gegeven, waarin dus een trek van den *vates* bewaard schijnt gebleven te zijn.

Al die beschouwingen doen afbreuk aan de formeel mogelijke verklaring, die *wichelen* van den germ. wortel *wih-*, heilig afleidt; indien het de houding en de gebaren waren, die bij de naamgeving

(1) Naar Beneke, Muller en Zarncke, *Mhd. Wtbuch*, (Leipzig 1861) 555,556.

(2) G. Cornil, *Entr'aide juridico-philologique*. (Acad. royale de Belg., Classe des Lettres, 1924.)

van den wichelaar hebben voorgezeten, dan hebben we onzen blik veeleer op den wortel te richten, die in ons *bewegen* steekt. De woorden met *i* laten zich daarmee verbinden; maar die met *î*: Ags. *wiglian*, mhd. *weigen*, ndl. *wighelen*, of, voorzigtiger, de beide laatste alleen? De mnl. vormen *wikelen*, *wikelare* waarvan de enkele *k* door invloed van *gokelen*, *gokelare* wordt verklaard, hetgeen waarschijnlijk is, blijven hier buiten beschouwing. Wel mag er gewezen worden op de analogie tusschen *gokelen* en *gochelen* (Teuth. : *coechler*, *koichler*, *gocheler*) aan de eene zijde en *wikelen* en *wichelen* aan de andere. De vroeger vermeide beteekenis van mhd. *weigen* zet ons aan aansluiting te zoeken bij *bewegen*, maar het vocalisme verzet zich daartegen. Duitsche geleerden leiden het mhd. verbum af van ohd. *wihan*, go. *weihan*, strijden. Benecke, Muller en Zarncke vertalen het door *schwanken*, *wackeln* en onderstellen ohd. *weigôn*, *weigên*, waarnaast *weigjan*, Zwitsersch *weiggen*, *waicken*, *wackeln*. Transitief beteekent het zum *schwanken* brengen, overdrachtelijk *angreifen*, *anfechten*, *drängen* (*vexo*, *affligo*); daarnaast ohd. *weigju*, *exagito*, *affligo*. Het mhd. woordenboek vermeldt verder *abweigen*, *abwehren*; *anweigen*, *persequi*; *anweigunge*, *anfechtung*; *weigec*, *schwankend*, *wackelnd*, *lihtweigec*, *leicht schwankend*; *weiger*, *stolz*, *vornehm*, *ursprünglich wohl den kopf hin und her bewegend*; ohd. *weiger*, *temerarius*, enz. Zoo komen we van lieverlede tot de woordgroep, waartoe het ndl. *weigeren* behoort. Het treft den lezer dat de beteekenissen *schwanken* en *wackeln* hier parallel loopen met andere, waaraan een begrip van vijandschap of geweld te gronde ligt. Het woordenboek ziet daar geen bezwaar in : met overdrachtelijk en oorspronkelijk wordt de moeilijkheid opgelost, waarbij te bezien staat of de omgekeerde verhouding niet waarschijnlijker ware. Wij hebben den indruk dat hier de wg. vertegenwoordigers van *-wigan* en *weihan* elkander hebben beïnvloed. Dat werd vergemakkelijkt doordat de tweede stam ook met *i* voorkomt : go. *andwaihando* R 7, 23, wat als een schrijffout voor *andweihando* zou kunnen beschouwd worden, indien ohd. *ubarwehan* (= *überwinden*), on. *vega* (*schlagen*) met hun in een andere ablautsklasse overgegane flexie, er niet tegen getuigden.

Om ten slotte tot ndl. *wichelen* terug te keeren, op grond van de door prof. G. Cornil aangehaalde bewijsplaatsen lijkt het voorzigtiger dat woord van zijn synoniem *wikk(el)en* niet te scheiden, en beide van denzelfden wortel af te leiden.

De vormen met *î* zouden dan ontstaan zijn door een zelfde contaminatie als die, waarvan de hooger besproken beteekenissen van *weigen* het bewijs blijken te leveren.

Wat de *-ie-* vorm betreft, hij heeft zijn vocalisme aan een voor de hand liggende aanleuning aan *wiegelen* te danken, of wel geldt hier ook dezelfde soort van verklaring als voor de *ie* van hgd. *aufwiegeln* (1).

G. DUFLOU.

(1) Eigenaardig is het dat ook in het Duitsch van de 16e en de 17e eeuwen *aufwiegeln* en *aufwickeln* als synoniemen voorkomen, blijkens Weigand-Hirt, *Deutsches Wörterbuch*, s. v. *aufwiegeln*.

L'ÉCHO DE LA LITTÉRATURE FLAMANDE EN BOHÈME.

L N'Y A PAS TRÈS LONGTEMPS QUE LES MILIEUX LITTÉRAIRES tchèques s'intéressent d'une façon plus particulière aux œuvres des poètes flamands et que la littérature flamande est transplantée directement dans le sol slave, sans passer par des traductions allemandes et françaises qui, autrefois, servaient presque toujours d'intermédiaires.

Et pourtant c'est avant 1848 que, pour la première fois, les auteurs flamands trouvèrent un écho chez nous; il est vrai qu'au point de vue strictement artistique ces anciennes traductions ne présentent aucun intérêt, mais elles ont une certaine valeur, lorsqu'il s'agit de retrouver les traces que la pensée néerlandaise a laissées dans les autres pays d'Europe. Ce n'est pas le point de vue poétique qui importe dans une étude de ce genre, mais bien plus la question de savoir jusqu'à quel point les contes flamands étaient répandus dans le grand public.

Après avoir indiqué que H. Conscience était connu en Allemagne dès 1845, l'historien du mouvement flamand ajoute la remarque suivante : "Ook gedeeltelijk in het Czechisch (1846) en weldra in alle Europeesche talen,, (v. Paul Fredericq, Schets eener Geschiedenis der Vlaamsche Beweging I, 1906, 35, note 1). Cette première traduction tchèque concerne le récit bien connu de Conscience "Siska van Roosemael,,. Elle parut dans la 13e année de la revue littéraire "Kvety,, (c.à.d. Fleurs) et a pour auteur J. B. Maly, écrivain très productif qui, en plus d'un domaine, fit ses preuves comme critique et comme traducteur et qui, sans jamais dépasser une bonne moyenne, joua un certain rôle dans l'histoire de l'opinion publique en Bohême par ses idées conservatrices et nationalistes. La traduction aussi bien que le traducteur méritent quelques mots d'appréciation :

J. B. Maly (1811-1885) prit en 1845, c.à.d. un an avant la publication de sa traduction, la direction de la revue "Kvety,, dans laquelle il se proposa comme but l'éducation morale de ses compatriotes; c'est en raison de cette tendance qu'il choisit et traduisit la nouvelle de Conscience. Une note au bas de la première page, où il présente à ses lecteurs l'auteur étranger et son peuple, nous révèle son point de vue : "L'opposition entre les Tchèques et les Allemands en Bohême présente une certaine analogie avec l'attitude des Flamands de Belgique, peuple de race germanique, à l'égard des Français. Et comme notre siècle, plus que les siècles précédents, a favorisé le développement des différentes nationalités, les Flamands ont pris un nouvel essor et cultivent avec succès leur littérature nationale. Parmi leurs écrivains, Henri Conscience est connu, même à l'étranger, par ses descriptions remarquables de la vie flamande; c'est pourquoi nous nous proposons de faire connaître à nos lecteurs un de ces tableaux charmants, et nous ne pouvons nous défendre de songer au dicton latin : Mutatis mutandis de te fabula narratur,, (v. "Kvety,, du 15 janvier 1846, n° 6). La comparaison entre la Belgique et la Bohême, entre les Flamands et les Tchèques, indiquée par Maly exprime une idée qui était, pour ainsi dire, dans l'air et qui a été formulée plus d'une fois : nous renvoyons surtout au livre allemand du publiciste pragois Ignace Kuranda, paru la même année, en 1846 "Belgien seit seiner Revolution,, dans lequel l'auteur insiste beaucoup, non sans exagération, sur l'analogie qu'il y a entre Prague et Bruxelles, la place de la Vieille Ville et la Grand'Place, les Tchèques anti-allemands et les Flamands anti-français, etc. (v. mon étude sur la Belgique et l'Allemagne, Prague 1927, p. 47 et s.). Mais Maly ne cherche pas uniquement à combattre la domination étrangère dans le domaine intellectuel ;

toute son activité prouve que le jugement sévère que Conscience porte sur l'immoralité mondaine ne répond pas moins à ses propres sentiments, et c'est dans ce sens qu'il faut interpréter son "mutatis mutandis",

Toutefois, il ne peut pas être question d'une découverte de l'auteur flamand par le traducteur tchèque. On n'ignore pas que c'est à la littérature allemande que revient ce mérite; le prince-évêque de Breslau, Melchior Diepenbrock (1798-1853) l'avait fait connaître un an avant par trois petits contes parus à Ratisbonne sous le titre "Flämisches Stilleben...". Or le premier récit, de beaucoup le plus important, de ce recueil est précisément "Siske Rosemal...", et il est certain que la traduction allemande, munie d'une préface importante pour une étude de littérature comparée, a servi d'exemple au moraliste tchèque, non seulement en ce qui concerne le choix et le sujet de la nouvelle. J. B. Maly a beau établir plus tard toute une théorie et toute une morale de traduction, qu'il cherche à prouver entre autres par ses traductions de Shakespeare, dans sa traduction de Conscience il n'en dépend pas moins de son modèle allemand; la première phrase de sa traduction nous le révèle: De même que Diepenbrock parle du "grüner Friedhof", d'Anvers, le propagateur tchèque conserve la forme "grünsky hrbítov", qui n'est rien moins que néerlandaise.

Il semble que la nouvelle anti-française qui — nous le signalons en passant à titre de curiosité — fut aussi traduite en français (par E. Olivier, Tournay 1852) ait été assez populaire en Bohême. La traduction de J. B. Maly parut encore en 1881 chez Kobr à Prague, sous forme de livre portant l'indication "3e édition", (comme 11e cahier d'une "Bibliothèque centrale", dirigée par le critique conservateur Fr. Zákrejs); et entre temps un autre traducteur avait entrepris la nouvelle de Conscience (ou plutôt sa traduction allemande par l'Évêque de Breslau): une revue destinée à des prêtres catholiques (Blahovest III, 1857, p. 17) avait publié sous le titre de "Frantiska Rozemelova", une traduction libre et passablement abrégée du doyen Spachta, avec une note moralisante au bas de la première page.

L'année de la mort de Conscience marque une date importante dans l'histoire de ses œuvres en Bohême. Une année après on publia une traduction de son premier roman, faite par Vaclav Petru. Comme pour la première traduction, c'est moins le texte en lui-même qui nous intéresse ("Obrazborci Antverpsti — In 't Wonderjaer — Dejepisny obraz z XVI, stoleti.... v Plzni, Steinhauser 1884, 1^r volume de la collection "Klasy", (épis) qui cessa de paraître la même année) que la notice sur l'auteur qui le précède. Voici ce que nous dit le traducteur: „ Si Henri Conscience était né fils d'un peuple plus important par son nombre et sa puissance, s'il avait écrit ses œuvres immortelles dans une langue mondiale, son nom retentirait dans le monde civilisé tout entier, dans les simples chaumières et dans les palais somptueux. Mais parce qu'il vit le jour au sein d'un peuple petit et sans importance, parce qu'il n'exprimait les sentiments que d'un nombre d'hommes très restreint, parce qu'il célébrait un pays petit, quoique d'un passé brillant et grand par ses souffrances, le nombre de ses lecteurs est limité et il est rare qu'on entende prononcer son nom avec ceux des grands hommes, des bienfaiteurs de l'humanité, parmi lesquels le rangent tous les vrais connaisseurs. L'histoire de l'humanité a prouvé plus d'une fois que les petites nations mèneraient une vie misérable, si elles ne produisaient pas de grands hommes qui assurent pour de longues années la vie individuelle des peuples si souvent menacée et qui élèvent leur nom au rang des nations les plus civilisées.... Si Conscience n'avait pas vécu, qui est-ce qui saurait aujourd'hui qu'il existe en Europe une littérature flamande, que ce petit peuple germanique, enfoncé comme un coin entre deux grandes nations, l'Allemagne et la France, poursuit un idéal élevé et qu'avec la fraîcheur d'esprit qui lui est propre il s'adonne avec ardeur aux belles lettres et défend, comme un trésor jalousement gardé, la langue héritée de ses ancêtres?..... „ Dans cette préface, à la fin de laquelle Vaclav Petru mentionne la traduction de Diepenbrock qui lui a servi d'intermédiaire et où il promet d'autres traductions de Conscience, il ne s'agit que d'un autre "mutatis mutandis", quelque peu modifié: le nouveau traducteur ne vise pas l'analogie du contraste avec les Allemands et les Français, mais il entame le grand problème des petites nations et, sans le dire d'une façon directe, donne à entendre à ses lecteurs que les œuvres de quelques hommes de génie pourraient assurer à la littérature tchèque l'estime de toute l'Europe.

La traduction du premier roman de Conscience n'exerça pas une influence durable en Bohême, d'une part parce qu'elle ne fut pas publiée à Prague, la Métropole de la vie intellectuelle tchèque, d'autre part parce que le roman "In 't Wonderjaer", n'était pas fait pour produire dans les milieux

littéraires tchèques l'effet d'une révélation: dans les années 1870, 1880, Vaclav Benes-Trebizsky, l'auteur populaire de plusieurs contes historiques et moralisateurs très répandus, avait mêlé d'une façon analogue l'idée patriotique à la tendance catholique (né en 1849, Trebizsky mourut en 1884, l'année même où parut la traduction tchèque des "Iconoclastes d'Anvers,,"). De plus, le traducteur qui, dans ce cas, servit d'intermédiaire, malgré son tempérament actif, était loin d'être un homme remarquable.

Vaclav Petru (1841-1906), éducateur habile, dont les traductions, au dire d'un historien de la littérature tchèque, étaient presque toujours de seconde main, avait étudié avec le même zèle la littérature flamande et la littérature scandinave; il prouva sa sympathie pour Conscience par plusieurs autres traductions ("Eene Stem uit het Graf,," "Baas Gansendonck,," "Hugo van Craenhove,,"), et surtout par un détail touchant: Dans une "Histoire illustrée de la littérature mondiale,," qui ne dépassa pas le deuxième volume et ne traita plus la littérature néerlandaise, Petru avait reproduit, à la première page de chaque fascicule, pour ainsi dire en guise de programme, une série de portraits d'auteurs célèbres, parmi lesquels figurait celui de Conscience; cette reproduction qui portait le nom de l'auteur, a pu révéler l'existence de Conscience à bien des lecteurs.

Maly et Petru ne furent pas les seuls qui tentèrent de faire connaître le célèbre conteur flamand au grand public tchèque; il existait une traduction de "De Boerenkrijg,," par un certain I. P. Lhotecky qui, suivant une indication précise de l'édition de 1881, était basée sur l'adaptation française. Puis on avait traduit "De jonge Doctor,," et "Het Goudland,," paru comme feuilleton dans un journal libéral (Narodni Listy de 1884) etc.

Toutefois, il ne faut pas oublier qu'à côté de ces traductions parues presque toutes aux environs de 1880, plusieurs des œuvres principales de l'auteur romantique flamand passèrent inaperçues en Bohême, par exemple le roman "De Leeuw van Vlaanderen,," connu par plusieurs traductions allemandes. Pourtant les notices bibliographiques des "Literarni Listy,," (1), qui sont faites avec beaucoup de soin et d'une façon très régulière, citent des traductions d'autres auteurs flamands de l'époque romantique; parmi les plus importants, Virginie Loveling, dont deux nouvelles, "Deux cadeaux,," et "Sidonie,," furent traduites par O. S. Vetti, un curé de campagne très actif qui, de son vrai nom, s'appelle Alois Koudelka; une histoire des relations littéraires tchéco-flamandes devrait insister sur un mérite de ce "polyglotte parmi les traducteurs tchèques,," celui d'être et d'avoir été, sinon le premier, tout au moins un des premiers qui, grâce à ses connaissances des langues, ait traduit directement le texte original des œuvres flamandes.

Dès que nous envisageons les relations qui s'établirent, un peu plus tard, entre notre littérature et la poésie flamande, nous nous trouvons à un tout autre niveau. Quelque modeste que soit ce chapitre, si nous considérons les chiffres, il faut tenir compte du fait que c'est un de nos plus grands poètes qui a attiré l'attention de la littérature tchèque sur la poésie des Flandres, comme il l'avait fait pour d'autres littératures occidentales.

Jaroslav Vrchlicky (1853-1912), qui maniait avec une maîtrise parfaite toutes les formes de la poésie lyrique et épique, le traducteur du "Faust,," de l'Arioste et de la "Divine Comédie,," témoignait pour la poésie néerlandaise un très vif intérêt. Sa grande bibliothèque personnelle qui, aujourd'hui, constitue une partie de la bibliothèque universitaire de Prague et pour laquelle il avait acquis toute une série de recueils de poésies parus en Belgique et en Hollande (à Gand, Utrecht, Bruxelles et Anvers), prouve son intérêt pour la littérature de ces pays. Elle contenait entre autres, pour ne citer que les œuvres d'auteurs flamands, Emanuel Hiel ("Blomeken,," et "Gedichten,,"), les deux sœurs Loveling ("Gedichten,,"), Théophile Coopman ("Gedichten en Gezangen,,"), pas moins de 6 livres de Frans Gittens, etc. Vrchlicky avait une affection toute spéciale pour Pol de Mont, dont il possédait les poésies dans une édition originale ("Gedichten,,") et dans trois anthologies allemandes, et à qui il a rendu hommage comme critique et comme traducteur.

"Parmi les poètes flamands modernes, Pol de Mont est une personnalité vraiment remarquable. Son génie est plus vaste et plus varié que ne peut le faire supposer un petit choix de poésies; mais même ces quelques exemples prouvent l'importance de cet esprit vraiment fin et moderne. "C'est ainsi que le caractérise la préface d'une anthologie de traductions en vers de Vrchlicky, parue en 1895 sous

---

(1) p. ex. Année 1887, p. 317. Je dois l'indication de ce passage et de plusieurs autres publications importantes à mon ancien élève, Monsieur Vojtech Jirat, qui a collaboré à cet article.

le titre de "Zcizich Parnassu,, et contenant des traductions de Matthew Arnold, Robert Southey, Walt Whitman, Robert Browning, C. F. Meyer etc. Pol de Mont y est représenté par deux poésies ("Condor,, et "Anneken Zwartstaert,,) dont la traduction avait d'abord paru en 1893 (1) dans la 15e année de "Kvety,.. Ce n'est pas le hasard qui détermina le choix de ces deux poésies, outre lesquelles le poète tchèque se proposait d'en traduire plusieurs autres. (Des signes en marge de la table des matières de l'édition originale le font supposer). Ces deux petits instantanés, l'un à la manière de Victor Hugo, l'autre à la François Coppée, pourraient être écrits par Vrchlicky lui-même. Le "Condor,, — Vrchlicky conserve ce titre qui dans notre langue, ainsi qu'en allemand, fait plutôt penser à l'Amérique du Sud qu'aux Balkans — est une fable qui symbolise l'atmosphère de guerre et qui exprime l'aversion de l'auteur pour les effusions de sang, signe caractéristique de toute une série de poésies tchèques, entre autres de certaines poésies de Vrchlicky. Ce ne sont pas uniquement le rythme de la poésie, la situation locale, les titres d'empereur (tsar) et sultan, mais aussi son idée morale qui la rapprochent de la conception artistique et des idées pacifiques de la poésie slave.

La seconde poésie, un petit tableau de genre, décrit la sombre idylle d'une fiancée guettant Jan, son bon ami : son cœur se serre de douleur aux cris d'une pie qui lui rappelle que son "soldat ,, n'est pas revenu au pays. On peut critiquer le titre "La pie Anneken ,, que Vrchlicky a donné à la poésie et qui est une tautologie, étant donné que dans la langue populaire les Flamands désignent l'oiseau en question par le nom de "Anneken,.. Par contre, la traduction de Vrchlicky est supérieure à celle des traducteurs allemands (Heinrich Flemmich : "Aus Flandern und Brabant,, 1888 et Albert Moser : "Zeiten und Zonen,, 1899), par le fait qu'il a conservé exactement le rythme de l'original, tandis que Flemmich, ainsi que Moser, avaient renoncé à la rime. D'ailleurs Vrchlicky, ce grand artiste de la forme, ne se laissait jamais rebuter par les difficultés ni même par les subtilités de ses modèles et ne cherchait jamais à éviter les jeux de mots ou la rime. Il est vrai que sa technique et sa virtuosité de traducteur sont un peu surannées à bien des points de vue et que souvent il n'hésitait pas à sacrifier une pointe à la reproduction fidèle de la forme extérieure. Pour ne citer qu'un détail significatif, Vrchlicky a supprimé le nom si intime de "Jan ,, et le vers si expressif : "Dag, Trientje! Waar is Jaan!..... Soldaat! Soldaat! ,, a dans la traduction, quelque chose de terne et d'oratoire.

L'exemple de Vrchlicky, du moins en ce qui concerne le choix du poète original, fut suivi par Arnost Prochazka (1869-1924), traducteur sans grand talent poétique, un des critiques les plus importants des symbolistes et décadents tchèques. Il connaissait bien la littérature flamande; en 1909 il avait publié sous le pseudonyme Robert Horan "Lenteleven,, de Stijn Streuvels, dans un recueil de "bons ouvrages en prose,, (Knihy dobrych autoru); pendant la guerre il fit paraître dans son anthologie "Cizi basnici,, ("Poètes étrangers, 1916,,) une poésie de Pol de Mont "Un cœur mort ,, confession lasse et triste d'un homme qui a beaucoup aimé et beaucoup souffert, tout à fait conforme au goût du groupe de poètes, dont Prochazka fut l'organisateur. (Les poètes hollandais sont représentés dans le même recueil par Frederik van Eeden et Helene Swarth.)

D'une façon générale, la guerre a plutôt séparé que rapproché la poésie tchèque de la poésie flamande. Pourtant, une exception vient confirmer cette thèse : dans un recueil qui ne peut être considéré comme vraiment littéraire, Jan Voborsky publia un cycle de poésies de Guido Gezelle. Le choix des poésies indique que cette traduction n'est pas basée sur le texte original, mais qu'elle s'est servie du petit volume de R. A. Schroeder, paru en 1916 dans "l'Inselverlag,.. Les poésies sont reproduites de telle façon qu'il ne reste plus rien de la qualité propre et de la grandeur du plus pur des poètes lyriques flamands. Ce recueil de "poésies,, et de "traductions libres,, de Voborsky, paru sous le titre "Kdo vys a dal?,, ("Excelsior,,) qui, même dans les milieux catholiques (v. "Archa,, 6, 61) fut accueilli d'une façon défavorable, a pourtant une certaine importance comme document peu réjouissant de son époque; de plus, il prouve que c'est surtout le public catholique qui a conservé jusqu'à nos jours l'intérêt qu'il a toujours porté à la littérature flamande, (v. les revues "Vlayt,, et "Hlidka,,).

C'est dans cet ordre d'idées — mais en se replaçant à un point de vue élevé et même souvent très élevé — qu'il faut mentionner une série de jolies éditions parues dans une petite ville de

---

(1) Le 6 Mars, 1893, le Théâtre flamand d'Anvers avait représenté une tragédie de Vrchlicky ("Les fiancailles de Pélops ,, avec la musique de Z. Fibich); dans "Nederl. Dicht- en Kunsthalle,, de la même époque on trouve la traduction de 6 poèmes de Vrchlicky.

Moravie et pénétrées de religiosité moderne. A plusieurs reprises, cette collection intitulée "Nova et Vetera", prit contact avec les mouvements spirituels et artistiques flamands ; en 1920, on y avait publié des extraits du livre de Felix Timmermans " 't Kindeken Jezus in Vlaanderen ", paru deux ans auparavant. Puis il y eut une autre publication plus importante : le poète Jakub Deml, un ancien prêtre qui était en rapport avec les différents mouvements catholiques et qui, de tout temps, avait eu un penchant au mysticisme, avait entrepris en 1915 une traduction libre de quelques textes de Ruysbroeck, basée sur l'édition de Maeterlinck.

D'autres indices font prévoir que les relations entre la littérature tchèque et flamande ne doivent pas être de nature religieuse et encore moins étroitement nationale, mais qu'à l'avenir elles prendront, au point de vue culturel et politique, un caractère national dans un sens cosmopolite, basé sur des principes artistiques. La représentation d'une pièce tchèque (les " Nuages ", de Jaroslav Kvapil au théâtre de Vinohrady à Prague le 19 Mai 1914) par une troupe de théâtre de Gand aurait peut-être resserré les liens entre la littérature flamande et la Bohême, si la guerre n'était pas survenue quelques mois après.

Les éditeurs saisissent volontiers l'occasion de présenter au public tchèque des contes flamands de style réaliste ; une maison d'édition (Vilimek) s'était proposé de réunir " Mille des plus belles nouvelles de mille auteurs célèbres ", ; dans cette collection, qui ne fut pas achevée, les auteurs flamands sont représentés par un petit récit de Buysse " Le cheval ", une pièce de la " Danse de la Mort ", de Stijn Streuvels et le " Lied de Peer Lobbe ", de Herman Teirlinck. Ma traduction de " De Wandelende Jood ", d'Auguste Vermeylen, parue l'année dernière, qui se base sur une comparaison de l'original avec les traductions allemande et française, cherche à réaliser un point de vue personnel en ce qui concerne la façon de traduire. On annonce pour cette année le célèbre " Pallieter ", de Felix Timmermans, préparé par Rudolf Vonka qui est en relations avec les milieux littéraires hollandais. Nous souhaitons que plusieurs autres ouvrages qui, jusqu'à présent, n'ont pas été publiés, ne restent pas à l'état de manuscrits. Entre autres nous signalons une traduction de " Lucifer ", de Vondel, préparée par Frantisek Kalda, néerlandiste à l'université Charles de Prague. Kalda qui, en outre, a traduit une petite poésie de P. van Duyse (" De Drie Broederkens ",) a publié pendant la guerre des études sur la littérature flamande et sur des questions concernant le mouvement flamand.

Tous les efforts pour faire connaître dans notre littérature les œuvres flamandes devraient s'inspirer du même principe fondamental : on devrait chercher à comprendre et à pénétrer le génie et le caractère propre des œuvres flamandes et ne pas se contenter d'analogies qui paraissent s'imposer et qui, pourtant, ne touchent jamais au fond des choses. L'évolution peu organique qu'ont prise nos relations avec la littérature flamande nous servira — entre autres — d'avertissement et nous préservera de la manie des analogies trop faciles. Il est incontestable que l'histoire de la littérature, de la civilisation et de la religion tchèques et flamandes présente plus d'un point de contact ; mais les divergences, les antinomies fondamentales, les différences de conception poétique et morale ont été bien plus décisives. Et ce sont précisément ces différences qu'il faut saisir lorsqu'il s'agit des nuances subtiles et des passages presque imperceptibles qui sont la chose essentielle dans l'art de la traduction.

DR. OTOKAR FISCHER.

EEN EN ANDER UIT DE “CHRONIKA DERER VON ZIMMERN,,

NAAST DE BEKENDE REEKS VAN DE “BLAUE BÜCHER,, VERSCHIJNT bij Wilhelm Langewiesche-Brandt, te Ebenhausen/München en te Leipzig, de serie “Schicksal und Abenteuer,, waarin de uitgaaf van levensdokumenten uit vervlogen ewen wordt nagestreefd.

Voor een van de eerste nummers daaruit bezorgde Bernhard Ihringer een bloemlezing uit de lange “Chronika derer von Zimmern,, welke een goede zestig jaar geleden in 4 delen werd uitgegeven door Barack en in 1881 reeds werd herdrukt. Het manuscript is waarschijnlijk door niemand minder dan een graaf van Zimmern, heer Froben Christoph (+ 1563), begonnen en voortgezet door de sekretaris van de familie, Johannes Müller (+ 1600). Gemakshalve grijpen we naar deze anthologie in nieuwe spelling, welke terecht haar plaats kreeg in de bovenvermelde reeks : het is immers waar, dat de ondertitel “Historien und Kuriosa aus sechs Jahrhunderten deutschen Lebens,, er volkomen bij past. Want laat de kronijk zijn opgevat als het geschiedboek van het geslacht van de heren van Zimmern, die meester waren in het gebied rondom Oberndorf, Rottweil en Messkirch — in het dal van de Boven-Neckar dus — de humanistische geest uit de tijd van haar ontstaan heeft er op ingewerkt. Hij hielp ze vervormen tot een boek met grotere dracht, dat veel verder dan tot aan de grenzen van het Schwarzwald-hoekje, waarover de graven van Zimmern heersten, moest doen kijken. Het relaas verplaatst de lezer onophoudend naar het Oosten en het Westen, van Noord naar Zuid; het vraagt dikwerf belangstelling voor andere edelen, dan die waarover het uitsluitend moest gewagen en voert tevens door onderscheiden ewen. Nog draagt het boek de stempel van zijn wordingstijd, doordat het ongetwijfeld zuiver wetenschappelijk bedoeld en toch zonder enige kritiese zin werd opgesteld. Het geldt trouwens als de grote aantrekkelijkheid van oude kronieken, dat ze waarheid willen geven en derhalve opdissen wat men toenmaals voor waarheid hield.

Zo kent de “Chronika derer von Zimmern,, eveneens aan sage en legende, aan volkse overlevering dezelfde waarde toe als aan de zuiverste geschiedenis. Dienvolgens spreekt er zich het volksgeloof ongehinderd in uit. Daarbij laat ze niet alleen de mensen met het blauwe bloed aan het woord : ook de geestelijkheid stapt voorbij en de burger, de koopman en de boer, allemaal gekiekt in hun eigenaardige handel en wandel. Zij heft de spiegel voor het brede volksleven en wordt daarom gewaardeerd als een rijke bron voor de kennis van het 16^e-eewse Duitsland. Voortdurend bezigt ze daarbij een een ongemeen frisse, ongedwongen, levendige taal, doorspekt met spreekwoorden en bijnamen, vol uitdrukkingen, die haar opstellers zo uit de volksmond moeten hebben vernomen. Ook hierom verdient ze ten volle onze belangstelling.

Natuurlik zal ze die in de eerste plaats vinden binnen het oude Zimmeriese gewest, zijn naburige streken en verder over de duitse gouwen. Maar waarom ook niet langs deze zijde van de Rijn? Men kon er reeds opwijzen, dat de voorname dichter uit Zürich, Gottfried Keller (1819-1890), de kroniek las met genoegen en met voordeel : de stof voor een paar late balladen, gelijk “Der Narr des Grafen von Zimmern,, heeft hij er dankbaar aan ontleend. De Nederlander, de Vlaming vooral mochten eveneens wat overhebben voor haar : immers ons Leuven, Brussel en “Bruck,, — lees : Brugge — brengt ze te pas en enkele malen rept ze van mensen van onze stam. Van Erasmus gewaagt ze op zulke wijze dat

zijn Europese roem meteen duidelijk wordt aangegeven. Vertelt ze niet dat onze humanist eenmaal Straatsburg bezocht en daar vernam betrekkelijk de samenstelling van het domkapittel, dat niemand er kanunnik van worden kon indien hij geen vorst, graaf of vrijheer was en daarenboven het bewijs leverde, dat veertien voorvaders van beide zijn ouders eveneens vorst, graaf of vrijheer waren geweest? Daarop leert de kroniek verder (1): "da soll er im Scherz gesagt haben, Christus hätte in dieses Kollegium, weil sie nicht dispensierten, nicht eintreten können... Of Erasmus zó heeft gesproken? 't Kon best: zijn sarkastiese geest en zijn bijtend woord hoort men in elk geval uit deze scherts.

't Ligt voor de hand, dat de schrijvers van de kroniek hoofdzakelijk de geschiedkundigen dienden. Evenwel ook de folkloristen schenken ze wetenswaardigs; aan de beoefenaar van de literatuurgeschiedenis hebben ze hier en daar gedacht en zelfs aan taalkunde doen ze soms mee. Het onderstaande mag er van overtuigen!

In de aanvang van onze bundel (2) wordt herinnerd aan de voormalige benediktijnerabdij, die stond bij Alpirsbach, aan de Kinzig, in Württemberg en naar deze gemeente haar naam kreeg. De kroniek schrijft hem echter Alpersbach, vertelt dat het klooster in 1095 tot stand kwam en er weinige jaren later graaf Gottfried von Zimmern werd begraven. Dan gaat ze voort: "Alpersbach hat den Namen vom Bach und heisst eigentlich Alpirsbach, woras zu entnehmen, dass in dieser Gegend von alters eine freie Birsch gewesen und zum Unterschied von der neuen Birsch so geheissen wurde... Aldus brengt de schrijver deze plaatsnaam in verband met het werkwoord "birschen", d.i. met speurhonden jagen, dat in het Middelhoogduits als "birsen, pirsen", omtreeks 1200 uit het Oudfrans "berser", (mlat. bersare) = met de pijl jagen, werd ontleend. Het grondwoord herkende hij richtig, het op vlietend water teruggaande "Bach", dat vaak als samenstellend lid voorkomt van namen voor steden en dorpen, gelijk Ansbach, Katzbach, Rossbach, enz., en trouwens niet zelden op zichzelf reeds als dorpsnaam in Beieren, Saksen en Württemberg wordt aangetroffen (3). Hij had verder reeds geleerd, dat vaak de plaatsnamen naar de ouderdom worden onderscheiden (4).

Een tweede keer betreedt de kroniekschrijver het terrein van de toponymie, wanneer hij de dood van vrijheer Werner von Zimmern in 1289 aantekent. De edelman had zich op jacht zeer verhit bij het nazetten van een hert; toen beging hij de onvoorzichtigheid snel en gulzig te drinken uit een bron tussen het stadje Herrenzimmern en het dorp Bösinggen. Onmiddellijk voelde hij zich onwel en de volgende dag was hij een lijk. Aan dit verhaal wordt toegevoegd (5): "Der Brunnen, aus dem Herr Werner getrunken, ward zuerst Herr Werners Bronn, dann Wernlis Bronn, schliesslich Bernlis Bronn und das Tal Werners Tal genannt. Der gemeine Bauersmann aber, dem die alten Geschichten nicht mehr bekannt sind, nennt es jetzt das Bärenthal. So ändern sich also nicht nur die Zeiten und die Menschen, sondern auch die Namen werden manchmal verändert... In dit besluit heeft de schrijver het bij 't rechte einde en op rake wijs stipt hij de rol van de volksetymologie aan. Zo had hij overigens een open oor voor de verwisseling van tamelijk verwante medeklinkers, waarop de taalkunde zo veelvuldig te wijzen heeft. Desniettemin bezondigt hij zich hier aan "humanistiese", etymologie en vervringt in zijn geleerde verklaring de oorspronkelijke benaming van de plaats, die ongetwijfeld als zeer vele naar een roofdier en als vele naar de beer, in Duitsland het oudste en populairste roofdier (6), werd geheten.

De kroniekschrijver had zich nog niet de voorzichtige, pijnlik wikkende geest van de latere wetenschap eigen gemaakt. Voor hem bezat het speelse volkslied en de dichterlike sage de geloofwaardigheid van de perkamenten oorkonde. Men merkt dit best, wanneer hij de avonturen van de edele Möringer samenleest (7). Hij noemt deze ridder uit Munderkingen aan de Donau de oudste bedevaarder uit de Duitse gouwen. Nadat hij land en volk had touvertrouwd aan een jonge kozijn, een graaf van Neufen, trok hij naar St.-Thomas in het verre Indië; bij het afscheid wisselde hij met zijn vrouw een gouden ring tegen haar trouwring. Lange tijd vertoefde hij over zee en ondertussen geraakte Neufen op

---

(1) Blz. 247.

(2) Blz. 22 vlg.

(3) Dr. F. Mentz: Ortsnamenkunde (Leipzig, 1927), blz. 9.

(4) Mentz: op. cit., blz. 5, 67.

(5) Blz. 34.

(6) Dr. Rudolf Kleinpaul: Die Ortsnamen im Deutschen (Berlin-Leipzig, 1919), blz. 107.

(7) Blz. 64.

de slotvrouw verliefd; hij liet daarom het gerucht verbreiden, dat Möringer op weg was gestorven en slaagde er ten laatste in de vermeende weduwe over te halen met hem een nieuwe echt te sluiten. Op wonderbare wijs werd de pelgrim in Indië gewaarschuwd door een stem uit de hemel en plots bevond hij zich terug in Duitsland vóór de molen aan de voet van zijn burcht. Hij ging er aankloppen om een aalmoes en de vrouw noodde hem mee aan tafel op het feestmaal ter ere van haar huwelijk dat 's anderendaags zou plaats hebben. Toen de hofmeester later op de pelgrim toetrad en hem vroeg ook een lied te zingen, omdat het de gewoonte was dat elke vreemde dit deed, stemde Möringer toe en zong onder meer :

In Angst und Not ein schöne Frau
 Hat mich gebracht der Welt zur Schau,
 Ihr Treu an mir vergessen ward,
 Dass sie mein nit gewartet hat.
 Hier einst der Herr bin ich nun Knecht,
 Mir ward eine alte Schüssel recht.

Bevend van angst, meende reeds zijn vrouw de stem te kennen. Daarop liet zij de zanger een gouden drinkbeker reiken; Möringer liet er heur trouwring in vallen en daaraan herkende ze haar echtgenoot. Ze wierp zich aan zijn voeten en smeekte zijn vergiffenis af.

In heel dit verhaal heeft de kroniek een oud duits volkslied op de voet gevolgd, het "Meringerlied,, (1), dat vooral in de 16^e eeuw zeer populair was en al in een handschrift van 1359 bekend is. De aangehaalde strofe herinnert duidelijk aan verzen uit de 30^e en de 31^e stroof in de oude tekst (2). Al de elementen van de sage, zelfs de mystieke kern, waardoor het Meringerlied zijn plaats verdient naast het jonge "Hildebrandslied,, en "Tannhäusers zondig geluk en treurig einde,, waarmee het verder nog is verwant daar het gelijk deze de groei van de ballade uit de vroege lyriek laat voorvoelen (3), heeft onze kroniek herhaald. Alleen oppert ze het vermoeden dat "Möringer,, slechts een bijnaam was en wel voor een graaf van Habsburg. Algemeener neemt men tans aan, dat achter de held van het volkslied de minnesänger Heinrich von Morungen (4) schuilgaat, een Thüringer, welke in de literatuurgeschiedenis van de 12^e eeuw een mooie plaats verdiende (5), voornamelijk om zijn frisse natuurgedichten (6).

Naar het terrein van de letterkundige geschiedenis voert de kroniekschrijver ons dus. Nog onderscheiden keren doet hij dit, wyl hij herinneringen opneemt aan de Lazarillo de Tormes (blz. 164), aan Boccaccio's Decamerone (blz. 188), aan een sprookje uit de 1001 Nacht (blz. 189). Hij doet het vooral in een nadrukkelijke lofrede op Wolfram von Eschenbach (7) : "Herr Wolfram, ein Freiherr von Eschenbach, war einer der ältesten deutschen Poeten in unseren Landen, von denen wir wissen. Dieser Herr Wolfram hat zu seinen Lebzeiten den grössten Teil der Ritterbücher der Tafelrunde aus der französischen und pikardischen Sprache übersetzt und in deutsche Reime gebracht. Die späteren haben einen Spruch auf ihn gedichtet, der also lautet :

Herr Wolfram von Eschenbach,
 Laienmund nie besser sprach.

Blijkbaar wist de man van Zimmern niet van welke "latere,, dit mooie rijmpje voor Wolfram was. Wij schrijven er de naam van Wirnt von Gravenberg onder, daar hij het is, die over de dichter van Eschenbach oordeelde, dat "leien munt nie baz gesprach,, (8). Maar de kroniek lei er de nadruk toch op, dat de grote dichter van de Parzival en de Lohengrin tuishoorde in Zwaben. Bijna was zulks ook het geval met een andere, die ze eveneens vereert (7) : "Wir haben noch einen andern solchen

(1) Ludwig Erk & Franz Böhme : Deutscher Liederhort, I (Leipzig, 1893), nr 28, blz. 89-93.

(2) Rochus von Liliencron : Deutsches Leben im Volkslied um 1530 (Stuttgart), blz. XLV, 101.

(3) Prof. Dr. R. Findeis : Geschichte der deutschen Lyrik, I (Leipzig, 1914), blz. 67.

(4) W. Golther : Geschichte der deutschen Literatur, I (Stuttgart), blz. 374.

(5) Bruno Obermann : Deutscher Minnesang (Leipzig), blz. 12.

(6) Friedrich Vogt : Des Minnesangs Frühling (Leipzig, 1914), blz. 139-168. — Karl Bartsch & W. Golther : Deutsche Liederdichter des 12. bis 14. Jht. (Berlin, 1914), blz. 47-60.

(7) Blz. 158.

(8) Golther : op. cit., blz. 220.

vornehmen deutschen Poeten gehabt, freilich nicht in unserm schwäbischen Bezirk, sondern im Bayerland, das war ein geborener Freiherr von Labern; er hat eine Anzahl Lieder und Gedichte sowie ein ganzes Buch hintelassen, das genannt wird der Laberer „. Ook dit werk kennen we, maar heten het gemeenlik “ Die Jagd „, dat de beierse ridder Hadamar von Laber tussen 1335 en '40 schreef. Het is een allegorie, de uitvoerigste, ook de diepste en de beste van dit genre (1) en de tijdgenoten roemden ze zo hoog, dat ze de dichter onmiddellik naast Wolfram von Eschenbach stelden. Men lette er op, dat onze kroniek dit in de grond van nieuws heeft gedaan.

Ongetwijfeld waren haar samenstellers eveneens goed thuis in de volksliteratuur van hun land. Vanwaar anders dat paar anekdoten in het boek, wier tegenhanger de “ Ulenspiegel „ (blz. 78) en de avonturen van de “ Schiltbürger „ (blz. 73) behelzen? In verband hiermee verwijzen wij naar het bericht van de dood van Dr. Faustus omstreeks 1541, met een aantal bijzonderheden er nog bij (2) : “ Um diese Zeit ist auch der Faustus zu oder doch nicht weit von Staufen, dem Städtlein im Breisgau, gestorben. Der war zu seinen Zeiten ein wunderbarlicher Nigromant, wie er in Deutschland nicht wiedergefunden wurde, der auch soviel seltsame Händel getrieben hin und wieder, dass seiner in vielen Jahren nicht leichtlich vergessen werden wird. Er ist ein alter Mann geworden und wie man sagt, elendiglich gestorben. Viele meinten nach allerlei Anzeichen und Vermutungen, der böse Geist, den er zu Lebzeiten nur seinen Schwager nannte, habe ihn umgebracht. Die Bücher, die er hinterliess, sind dem Herrn von Staufen, in dessen Herrschaft er gestorben, übergeben worden; und haben sich viele Leute darum beworben, damit aber meines Erachtens einen gefährlichen und unglückbringenden Schatz begehrt. Den Mönchen zu Luxheim im Wasgau hatte er ein Gespenst in das Kloster verbannt, das sie viel belästigte, und das sie in vielen Jahren nicht loswerden konnten, bloss deshalb, weil sie ihn einmal nicht über Nacht behalten wollten; darum hat er ihnen den unruhigen Geist ins Haus geschafft (3) „. Toch blijft het goed mogelijk, dat de kroniekschrijver hierin een nieuwsje neerschreef dat hij van horen zeggen kende en niet putte uit geschrift of druksel: immers de Chronika lag waarschijnlijk reeds afgewerkt, toen rond 1570 het eerste begin werd gemaakt met het verzamelen van de Faustgeschiedenissen en in 1587 de oudste druk van het volksboek van de “ Historia von Dr. Johann Fausten „ te Frankfurt a. M. van de pers kwam (4).

Eenzelfde mondelinge bron kan men gerust onderstellen bij vele van de spook- en geestverschijningen, welke de kronijk opnam. Laat ze weinig afwijken van het algemeen geldend patroon voor dusdanige verhalen, de schrijver brengt ze regelmatig in verband met duidelijk bepaalde plaatsen en onbewimpeld bij hun naam genoemde personen: daarom komen zij ons voor niet als gelezen, maar als afgeluisterde vertelsels.

Slechts op één ervan zullen we met nadruk wijzen: op het wedervaren van Wildhanns Speet, een woeste krijgsman, die anno 1496 in de dienst van Werner von Zimmern stond, en van zijn kozijn (5) :

“ Von dem Wildhanns Speet erzählt man wunderbarliche geschichten: er hat aber noch einen wilderen Vetter gehabt. Wie er nun einmal mit diesem Vetter an einem Samstag über Feld ritt, da führte sie ihr Weg zufällig an ein Hochgericht, an dem drei arme Menschen, drei Missetäter hingen. Da sagte der Speet mit seiner gewohnten Frechheit im Spott: “ Ihr dürren Brüder, was hängt ihr da? kommt nachher zum Nachtessen und seid meine Gäste! „. Sein Vetter tadelte ihn ob dieser frechen Worte; es half aber nichts. Des Abends kamen sie wieder heim, und wie das Nachtessen fertig war, setzten sie sich fröhlich zu Tisch. Gleich zu Beginn des Essens kam ein Diener und sagte, es seien drei vor dem Tor, sie hätten angeklopft und gesagt, sie seien die drei dürren Brüder, die er geladen, sie kämen zum Nachtmahl und beehrten herein. Da erst fiel dem kecken Kerl seine freche Spottrede wieder ein, die ihn jetzt übel gereute, aber es war zu spät. Er befahl dem Diener, er solle den dreien am Tor antworten, sie mochten nur wieder an ihren gewöhnlichen Platz zurückkehren und sich um ihn und seine Worte nicht kümmern, denn er wolle mit ihnen nichts zu tun haben. Mit dieser Antwort gaben sie sich aber nicht zufrieden, sondern liessen dem Edelmann sagen, er habe sie eingeladen und

---

(1) *Golther*: op. cit., blz. 383.

(2) Blz. 384.

(3) Gedeeltelik aangehaald bij *Georg Witkowski*: *Goethes Faust. Kommentar und Erläuterungen* (Leipzig, 1908), blz. 27.

(4) *Georg Witkowski*: op. cit., blz. 28.

(5) Blz. 132.

sie wären gekommen; wolle er sie nun nicht hereinlassen, so wüssten sie Mittel und Wege, ihm zum Verdruss und zur grössten Ungelegenheit zum Nachtmahl zu kommen. Als der Wildhanns und sein Vetter diese Botschaft hörten, begann ihnen beiden die Katze über den Rücken hinunter zu laufen, namentlich weil der Diener berichtete, wie schrecklich die drei aussähen. Da war es dem Wildhanns nicht mehr geheuer; er ratschlagte also mit seinem Vetter und seinen Dienern, was zu tun wäre. Die rieten ihm alle, wenn er sie geladen hätte und sie erschienen wären, so müsse er sie auch einlassen, weil ihm sonst Schlimmes begegnen könne. So geschah es. Sie kamen alle drei die Stiege herauf, setzten sich nebeneinander zu Tisch, den Edelleuten gegenüber und taten so, als ob sie ässen. Den Edellenten aber verging der Hunger, als sie die drei ganz so, wie sie am Hochgericht gehangen hatten, vor sich sitzen sahen. Als nun die Mahlzeit zu Ende war, standen sie auf und der Kleinste dankte mit einer heiseren, unheimlichen Stimme dem Speet für die Einladung mit der Mahnung, er solle sein Lebtag keines armen Menschen, der für sein Vergehen zeitlich gerichtet worden sei, mehr spotten; sie hätten mit dem zeitlichen Tod gebüsst und erhofften nun die ewige Freude und Glückseligkeit. Damit zogen sie wieder davon „.

Men hoort hieruit een regelrechte variante van n° 336 in de "Deutsche Sagen,, door de gebroeders Grimm, de "Gäste vom Galgen,, : ze keren hier weer, de drie aan de galg gehangenen, die de uitnodiging tot het avondmaal beantwoorden. Het verhaal zou nader toe te lichten zijn met behulp van de uitkomsten van het onderzoek over de wijdverbreide sage van "De Doode te gast genood,, dat wijlen Alf. de Cock op voorbeeldige wijs heeft gedaan (1). Van onze tekst gewaagt de geleerde Vlaming echter niet en dus mag de bovenstaande bladzijde dienen als aanvulling voor het door hem verzameld materiaal; daarom namen we het verhaal uit de kronijk volledig over. Het zal doen inzien, dat de folklorist de "Chronika derer von Zimmern,, met voordeel kan nalezen, gelijk de voorafgaande mededelingen laten konstateren dat de belangstellende in de geschiedenis van de letterkunde er niet te vergeefs in bladeren zal en de eerste van onze uittreksels bewijzen, dat zelfs de filoloog ze met genoegen kan ter hand nemen.

1927.

ROBERT FONCKE.

---

(1) A. de Cock : Studies en essays over oude volksvertelsels (Antwerpen-Gent), blz. 108.

FRAGMENTEN VAN EEN LIMBURGSCH ANTICHRIST-SPEL UIT DE XVe EEUW.

IN EEN HOOFDSTUK OVER "HET KOMISCH ELEMENT IN HET geestelijk drama „, slaakt Kalff deze verzuchting : " Wij bezitten onze oudste geestelijke en kerkelijke drama's, helaas! niet „ (1). Ook de specialist Worp bekent ronduit dat " bijna ons geheele geestelijk drama der Middeleeuwen verloren is gegaan „ (2). Jaren voorheen had de baanbreker Jonckbloet reeds verklaard : " In het Fransch en Hoogduitsch zijn verscheiden uitvoerige mysterie-spelen over. Wij zijn minder gelukkig „. Edoch : " uit de stedelijke archieven kan nog menige bijzonderheid worden opgediept „ (3).

Verheugend mag het dus heeten, wanneer niet slechts eenige bijzonderheden, maar enkele fragmenten van een mysteriespel door een gunstig toeval aan den dag geraken. Dit geluk was schrijver dezes beschoren : aan den Geleerde, in dit *Feestalbum* gehuldigd, en aan alle bewonderaars van onze Middelnederlandsche dramatische poëzie worden een viertal brokstukken aangeboden van een Antichristspel, elders overbekend (4), doch waarvan ten onzent wel eenig spoor, maar tot nu toe geen enkel vers te vinden was (5).

Bij het losmaken van een ouden band, op het Staatsarchief te Luik, kwamen een drietal bladen te voorschijn, deerlijk gehavend en doorstoken, en boven links afgescheurd. In het midden zijn ze doorgenaaid, boven en onder; hetgeen bewijst dat zij vroeger geplooid waren en in hun toenmaligen boekvorm zes bladen uitmaakten, nu van 30 op 11 cm. : hoeveel door den binder werd afgesneden, valt niet uit te maken. Deze afmetingen komen vrijwel overeen met het " eigentümliches Schmalformat „, der Duitsche " *Mysterien-Textbücher* „ (6).

Te oordeelen naar het watermerk (7), dagteekent het papier uit de eerste helft der XVe eeuw (circa 1430). Ook het schrift en de taal verwijzen naar dezelfde periode. Een onvolledig datum, bij een

(1) G. KALFF, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, II, blz. 345. Groningen, 1907.

(2) J. A. WORP, *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*, I, blz. 12. Groningen, 1904.

(3) W. J. A. JONCKBLOET, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, II³, blz. 355, 356. Groningen, 1885.

(4) Cf. K. REUSCHEL, *Die deutschen Weltgerichtsspiele des Mittelalters und der Reformationszeit. Neuer Abdruck d. " Luzerner Antichrist „ von 1549*, in de verzameling *Teutonia*, IV (1906). Königsberg en Leipzig. — G. VON ZEJSCHWITZ, *Vom Römischen Kaisertum deutscher Nation. Ein Mittelalterliches Drama*, 1877; ook bij R. FRONING, *Das Drama des Mittelalters*, blz. 199-224. Stuttgart, z. j. (*Deutsche Nationalliteratur*, Bd. 24). Over dit spel van Tegernsee, zie o.a. M. SEPET, *Le Drame Chrétien au moyen âge* (Chap. VII : *Le Jeu de l'Antichrist*) pp. 89-103. Parijs, 1878.

Volgens F. J. MONE, *Schauspiele des Mittelalters*, I, blz. 266. was de sage van Antichrist de " volksmässigste „, met die der Sibyllen. — Als bron geldt een anoniem traktaatje, vroeger aan den H. Augustinus, nu aan Adso, een Fransch monnik, toegeschreven, afgedrukt bij MIGNE, *Patrologia Latina*, CI, kol. 1289-98. Cf. L. KNAPPERT, *De Nederlandsche " Prognosticon de Antichristo „ terugggevonden*, in het *Nederl. Archief voor Kerkgeschiedenis*, N. R. XVII (1912) blz. 71. — De kiem der Antichrist-mythe is te zoeken in het tweede deel van het apocrief evangelie van Nicodemus (5^e eeuw). Cf. de mnl. vertaling, onlangs door J. JACOBS aan het licht gebracht, in *Verslagen en Mededeelingen der K.V.A.*, 1926, blz. 585.

(5) In 1445 voerden " clercken „, te Zwolle " dat spil van Antichrist toekomst „, op. Worp, *op. cit.*, I, blz. 20. — Een Fransch Antichristspel werd in 1549 te Béthune vertoond, volgens DE LA FONS MÉLICOQ, *Les artistes dramatiques de Béthune aux 15e et 16e s.*, in de *Annales Archéologiques de Didron*, VIII, blz. 271.

(6) Beschreven door W. CREIZENACH, *Geschichte des neueren Dramas*, I, blz. 210. Halle a. S. 1911.

(7) Een omgekeerd anker met kruisje eronder. Cf. C. M. BRIQUET, *Les filigranes*, blz. 343-44 (nr^s 367 tot 390, meer bepaald nr 377). Parijs, 1907.

der hierachter afgedrukte aantekeningen gevoegd, schijnt op 1480 te duiden en aan te toonen dat de kopiïst in de streek van Sint-Truiden thuis behoorde :

Item ghehaven 2 dach van den oesmaent aen Claes der reikenere 40 pont 7 s(tuvers) van dy van Hensnerdale (1).

In den hof van Landrys (2).

Liebrech vanden Roey was scoetoet van Sepperen (3).

data LXXX.

Item myn soen Willem was gheboren op onsen Wroven ovent 24 dach inden Mert waes hy gheboren na der nonen, do 2 ghesclaghcn was een luesken (4). Heer Willen van Goetoem van Sintruden was syn peteren ende Goeswin Toren, her Woeter Svertslagher, her Henrick Bogaer ende Guesken van Stoeckim (5)...

Data LXXX.

Zooals reeds gezegd, was ieder blad, hierachter met Romeinsch cijfer aangeduid, voorheen geplooid en vormde dus twee halfbladen of vier bladzijden, vermeld als 1 en 2, *recto* en *verso*. We hebben dus :

I. — 1. R° en V° (doorlopende tekst) :

incipit : " Alle den langhen somer tijt, ,,

explicit : " . . . . ic uch bringhen ,,

2. R° en V° (doorlopende tekst) :

incipit : " Ende segt dat du best Godes sone, ,,

explicit : " Antekerst, broeder ende lieve vrent, ,, (6).

II. — 1. R° onbeschreven; V° de aantekeningen, hierboven afgedrukt.

2. R° en V° (doorlopende tekst) :

incipit : " . . . . . lant, ,,

explicit : " Achter lande predeken ende lieghen ,,

III. — 1. R° onbeduidende aantekeningen (7); V° onbeschreven.

2. R° : *incipit* : " ...die werlt in mijn handen ,,

explicit : " Dode ic algader ghelyc ,,

Hieronder 8 cm. wit, zooals de geheele keerzijde.

Alles te zamen, hebben we dus vier fragmenten van ongelijke lengte. Dat allen tot het Antichrist-spel behooren, lijdt geen twijfel. Moeilijk, om niet te zeggen onmogelijk, is het, aan de hand van deze fragmenten, waarvan de volgorde niet volstrekt zeker is, den gang van het stuk uiteen te zetten of uit te maken welk verband er is tusschen ons Limburgsch spel van de XVe eeuw, en het Latijnsch drama der XIIe eeuw uit Duitschland. Een belangrijke scene is echter aan beide spelen gemeen, namelijk die tusschen Antichrist en Elias en Henoeh, met doodelijken afloop voor de twee propheten. Een nieuwigheid in ons spel is de "duvelrije ,, welke zich tusschen Lucifer en zijn trawanten Berit, Raepallop en Lichtvoet afspeelt (8). Hoe fragmentarisch ook, is zij uiterst merkwaardig en kan, wat levendigheid betreft, met de beste wedijveren. Voor Limburgers is zij bijzonder interessant, om wille van een eigenaardigheid, die er in voorkomt, en van de daaraan vastgeknoopte zinspeling. Wanneer Berit zich tot

(1) Waarschijnlijk het hof van *Hennisdael*, onder Vechmael gelegen. Cf. C. DE BORMAN, *Le livre des fiefs du comté de Looz*, blz. 133, n. 1, Brussel, 1875.

(2) *Landrys of Langdries*, : "Une seigneurie du comté de Looz, sous Berlingen,, G.-J. DE CORSWAREM, *Mémoire historique sur les anciennes limites... du Limbourg*, blz. 316-17. Brussel, 1857.

(3) Cf. J. DARIS, *Notice sur Zepperen*, in zijn *Notices...* XIII (1887) blz. 47-137. Over de familie *Vanden Roey*, van Sint-Truiden afkomstig, zie F. STRAVEN, *Inventaire des archives de Saint-Trond*, III, blz. 157, 264 en 298.

(4) Sic. Versta : "een puesken ,,

(5) Over de familie *Van Goetoem* of *Van Gothem*, zie DE BORMAN, *op. cit.* blz. 12; F. STRAVEN, *op. cit.*, I, blz. 34; J. DARIS, *Notice sur Gothem*, in zijn reeds vermelde *Notices*, II, blz. 13-35.

(6) Er is geen verband tusschen den tekst van 1 en 2, waaruit blijkt dat dit blad niet in het midden van een katern lag. Hoeveel ontbreekt is echter niet uit te maken.

(7) *Item een vedel hamevels 6 bodd(ragers); noch en vedel 6 bodd.; noch en vedel 4 1/2; noch en vedel van 4 bodd.; noch...* enz., tien regels lang.

(8) De duivelsnaam *Berith* of *Baalberith* komt elders voor: *Raepallop* en *Lichtvoet* heb ik nergens ontmoet. In de mysteriespelen waren de namen der duivels als een komisch element berekend. Cf. K. WEINHOLD, *Ueber das Komische im altdeutschen Schauspiel*, in het *Jahrbuch für Literaturgeschichte*, I, (1865) blz. 4 ss., en de bekende verhandelingen van E. SOENS, *De rol van het booze Beginsel op het Middeleeuwsch tooneel*, Gent, 1883 (Uitg. der K. V. A.), en van E. J. HASLINGHUIS, *De Duivel in het drama der Middeleeuwen*, Leiden, 1912.

Lucifer wendt met de vraag : Meester, waar zullen we al het zout halen om de zielen in te zouten en aldus voor bederf te vrijwaren? dan antwoordt Lucifer : Loop maar naar Stockheim, daar vindt ge er genoeg, of anders naar Biervliet! — Deze laatste zinspelings is duidelijk (1); voor de eerste is ook een soortgelijke verklaring te vinden (2). Wat er ook van zij, blijft deze zinspeling op het aloude stadje uit de Maasvallei een bewijs voor het Limburgsch karakter van ons spel. Dit karakter blijkt ten volle uit de taal, met zoo menige specifiek Limburgsche bijzonderheid, als het gebruik van *du* en *gher* naast *ghi* (3), en voornamelijk uit zekere rijmen, wier aanblik een niet-Limburger verwonderen zal, b.v. *doen* : *soon*; *staet* : *breet*; *verstaen* : *sonne*, die nu nog, in mijn Maeseycker dialect, ongeveer als *doon* : *zoon*; *steit* : *breit*; *verstoon* : *zoon*, dus als zuivere rijmen weerklinken. Bij het beoordeelen der rijmparen moet men dus met de dialectische uitspraak rekening houden. Hier weze nog opgemerkt dat van een verdeeling der rijmen tusschen de spelers, als mnemotechnisch middel vroeger aangewend, geen spraak meer is. De versmaat is zeer verscheiden, meestal de viervoetige iambus, die met het achtlettergripige vers der Fransche mirakelspelen overeenstemt (4). Van de taal der aloude liturgische drama's zijn de Latijnsche didascalieën of tooneelaanwijzingen overgebleven, en nog niet overal.

Over de letterkundige waarde van ons spel, niet hooger dan elders (5), kan de lezer naar goed-dunken oordeelen, volgens den hierachter volgenden afdruk, die zoo trouw mogelijk het hier en daar haast onleesbaar handschrift weergeeft. Tekstverbeteringen en aanvullingen worden op de gebruikelijke wijze aangeduid. Ook werd er gezorgd voor de interpunctie, die in het oorspronkelijke ontbreekt (6).

Deze enkele woorden mogen volstaan ter inleiding; voorzichtigheidshalve besluit ik hier mijn voorrede, de wijze verzen indachtig uit het eerste fragment :

*En wille uch langher prediken niet,
Want langhe sermon maken verdriet,*

die den "goetjonstigen", lezer een voorsmaak geven van hetgeen nu volgen zal.

FRAGMENT A.

(Blad I, 1^e halfblad, r^o en v^o.)

R^o Alle den langhe somertijt,
Ende als die somertijt is leden,
Ende hem die bome gaen on[tcle]den,
Ende die voghele hoir jolijt
Laten, teghen die wintertijt,
So maec ic aertrijc in dien ghebare,

(1) BIERVLIET, in Zeeuwsch Vlaanderen, is de geboorteplaats van Willem BEUKELS, die zich groote verdienste verworven heeft door het uitvinden van eene verbeterde wijze om haring te kaken, te *zouten* en in tonnen te pakken. Hij overleed in 1397. Zijne afbeelding is nog te vinden op een geschilderd glasraam in de kerk van zijn geboorteplaats. Cf. *Geïllustreerde Encyclopædie*, van A. WINKLER PRINS, sub voce, en een belangrijk hoofdstuk uit de Historische Galerij van J. VAN LENNEP, W. MOLL en J. TER GOUW, *Nederlands Geschiedenis en Volksleven*, I, blz. 175. Leiden 1880.

(2) De bewoners van Stockheim hadden van hun graaf het vischrecht op de Maas verkregen, "mits Woensdags en Vrijdags opentlick vischmert te halden...". Ook werd de opbrengst der visscherij uitgevoerd. Cf. J. CROONENBERGHS, *De oude "stad en vrijheid", Stockheim*, blz. 23. Mechelen a. M. 1896. — Zoo verklaart zich het veelvuldig gebruik van zout, en ook het vervaardigen van korven en manden, een nog steeds te Stockheim bloeiende nijverheid, waaraan de inwoners hun scheldnaam van "manjemeekers", te danken hebben. Cf. J.-TH. DE RAADT, *Les Sobriquets des communes belges*, blz. 233. Brussel, 1904.

Meer nog : toen in 1244 de graaf van Loon aan zijn *oppidum Novicastro* of Stockheim 'n eerste vrijheidsoorkonde verleende, behield hij zich enkele rechten voor, uitdrukkelijk vermeld : "salvis tamen mihi... *caldariis* in eodem oppido jam factis et faciendis...". Hieruit zou men kunnen besluiten, dat er toen reeds zoutziederijen — *calderiae* ad coquendum salem — te Stockheim bestonden. Cf. DUCANGE, *Glossarium*, sub voce *caldaria*, en de aldaar aangehaalde voorbeelden.

(3) "Het Limburgsch... behoudt de oorspronkelijke *slot-r* als *r* in *wij* en *gij* (veer, geer : Vgl. Hgd. *wir, ihr*). Het is de eenige Vlaamsche tongval die het vnw. *du* nog bezit, dat het als *doe* uitspreekt...". J. VERCOULLIE, *De Taal der Vlamingen, in Vlaanderen door de eeuwen heen*, I, blz. 199. Amsterdam, 1912 (of blz. 25 van den afdruk, Brugge, 1924). — Zie nog J. A. VOR DER HAKE, *De aanspreekvormen in 't Nederlandsch*, I, *De Middeleeuwen*. Utrecht, 1908.

(4) PETIT DE JULLEVILLE, *Les Mystères*, I, blz. 402.

(5) Id., blz. 405, en W. CREIZENACH, *op. cit.*, I, blz. 209.

(6) Cf. A. STRACKE, S. J., *Iets over de punctuatie in de Middelned. dichtwerken*, in de *Leuvensche Bijdragen*, IX (1910-11), blz. 213 ss.

Oft altemael verdorret ware
 Ende dorn staen beiden, boom ende haghē,
 Of se nie loof en hadden ghedraghen;
 Blome noch vruecht in ghene hande,
 Waer wi coemt in alle lande.
 Ic doet oech dommen ende wederlik[en],
 Ich en houde mich an gheen visiken.
 Ich doet haghelen ende snien mede
 Ende vriesen inder selver steden,
 Daer hier (1) voirmael die bloemen stonden
 Ende menighertieren voghel woenden,
 Die die suete somertijt
 Songhen en driven groot (2) iolijt.
 Ich hebbe ghemaect sonne ende mane
 Ende tfirmament, ende hebber ane
 Sterren geset menighertieren,
 Die met dien firmament keren.
 Vier elementen heb ic daertoe
 Ghemaket ende versiert also
 Dat der werlt niet en deert;
 Si sinter wael mede ghemeert.
 Ende daeromment volcomelicke
 Heb ich ghemaect beide arm en rike
 Ende hebber elken na sijn leven
 Ende na sijn verdiende guet ghegheven.
 Die arbeiden willen ende pinen,
 Solen altoos goets gnuchte verdinen;
 Maer die na ere noch guet en spien,
 Hun sal selden goet gescien:
 Alse rebaude ende dobbelaeren,
 Die altoes lieghen ende ram[pen]eren,
 Ende dore hon quode kele iaghen,
 Algader dat si moghen beiaghen,
 Dat hon gesciede ere ocht guet,
 Dat were sere tieghenspuet.
 Ouch seggich diefven ende cockinen,
 Ende quade iden (3) die niet en pinen,
 Ende dese wiven die niet en spinnen,
 Die moghen niet hoir leit verwinnen (4).
 Maer wie na eer ende na God[s goet spien]
 Hets recht dat [hon eer ende guet gescien] (5).
 V° Want ellec mensce, sonder waen,
 Sal na syn werken loon ontfaen.
 Na deen dat [elc] weit goet ende quaet
 Ende ane selve nemt sine raet.
 So rad ich wael dat elc sine sinne
 Daer toe vueghe dat hi winne.

(1) Achter *hier* werd het woordje *vele* doorgehaald.

(2) Afkorting *gr* superscriptum.

(3) Zie VERWIJS en VERDAM, *Middeln. Wdb.* onder *hie*, alwaar echter geen vorm met *d* voorkomt.

(4) Hs. *werwinnen*.

(5) Het voltooiën der twee laatste verzen van dit eerste halfblad was mogelijk en is *bijna* zeker, dank aan enkele afgevalen snippertjes, die ik heb overgeschreven, alvorens ze onvermijdelijk verloren gingen.

Kinder, ghi en dorst twifelen niet
Bi dien teiken die hier gesciet siet,
Die ich doe ende pleghe te doen.
Ich bin ghewarich Goeds soon.
So wael hon dis dine mi
Volco[melic] ghelovich si,
Die solen na (1) tleven van aertrike,
Met mich besitten hemelrike.
En wille uch langher prediken niet,
Want langhe sermon maken verdriet.
Ich muet even hene gaen,
In mach hier niet langher staen.
Waer hier yeman die na mi
Ghelouven wolde sonder si,
Den soudich so ein art absolveren
Van sinen sonden, die hem deren.

Hoc dicto, [populus (2)] ad Antichristum dicat :

Here, wi hebben ure wort
Ende uren sermoen wael ghehoirt,
Ende ghemerket mengherhande
Die teiken die gher in desen lande
Hebt ghedaen ende plaecht te doene.
Ghi duncket ons die warachtich Gods sone.
Woudi ons raet gheven,
Wi souden mit ure raet leven ;
Want wi sin (3) van uren dinghen
Worden bekeert cortelinghen.

Hoc dicto, patres dicant ad populum : Vos inspirat

Gratia larga Dei quae ad beneficia vos trahet pietate (4).

Kinder, [ghi] hebt god ghedaen,
Dat ghi beruenisse hebt ontfaen
Van ure sonden, die uch deren,
Ende trouwen ich wille uch absolveren.
Dapperlike volcht mi na,
Waerwert dat ich hene ga :
Ich maec uch quyt volcomelike,
. . . . . ende te rike,
. . . . . ic uch bringhen (5).

FRAGMENT B.

(Blad I, 2^e halfblad, r^o en v^o.)

R^o Ende segt dat du best Godes sone (6),
Ende dattu hun wils gheven te lone
Die bliscap van hemelrike,
Die dueren sal ewelike :
Des en hebt du gheen macht,

---

(1) Hierna het woordje *tlest*, doorgehaald in het hs.

(2) Onleesbare afkorting, boven een gaatje in het hs.

(3) Hs. *sim*.

(4) Drie laatste woorden onzeker, wegens de afkortingen.

(5) Blad onderaan afgescheurd.

(6) Vervolg der rede van den propheet Elias tot den Antichrist.

Want du hebste des duvels cracht,
Ende die duvel heeft dich gesant
Om te bedrieghen alle tlant.

ANTICHRISTUS *ad Heliam.*

Segt Helia, hoe sprecstu soe?
Hoe mach (1) yeman doen dat ic doe,
Hi en wer God of Goods sone,
Want anders en mach nieman doene.
Swych ende laet dyn rampinieren,
Of du sulds mit onneren van heen keren.

ENOCH *ad Antichristum.*

Du best Antikerst, des duvels garant :
Die duvel heeft dich hier ghesant,
Om tfolc (2) te verkeren in aertrike.
Waer sach yeman des ghelike,
Dat die lude aldus doven
Ende an dich gevallen mit haren geloven?
Ghi heren, ic waerne uch wel te voren,
Ghi blivet ghemeinlic al verloren,
Ghi en keert van hem mit ure ghelove :
Hi sal u van ure ere roven.

ANTICHRISTUS *ad Heliam et Enoch.*

En hoirdi niet wie dese wichten,
Hoe se beide jeghen mi pichten,
Ende pinen hen mich te confunderen,
Ende met hore quaetheyt te oneren.
Ende willens sijt niet ane gaen,
Ic salse beide doot doen slaen
Ende doen worpen opter straten,
Dat sullen si van mich hebben te baten.

ELIAS *tot den Joden.*

Ghi heren, ich seg uch wel te voren,
Ghi blyfter altemael verloren,
Gher en doet minen raet,
Ten sal u niet wesen quaet.
Ende keert van hem ende die sine,
Of hi doet u varen in die helsce pine.

V^o Daromme keert u te Gode waert

Ende en sijt niet vervaert :
Ghi sult in hemelrike,
Mit Gode sijn sekerlike.

JUDEI *ad Heliam.*

Ghi heren, dese man heeft ons ghehoont :
Wi hebben altoes ghewoent,
Dat hi Messias ware.
Nu merken wi wel voirware,
Dat hi ons bedroghen het.
Nu willen wi Gode w[eyrt] (3)
Ghemelijke van hem keren,

---

(1) Boven *mach* staat *mocht* geschreven in het hs.

(2) Hs. *tfloc*.

(3) Schrift verdwenen ; alleen de *y* is nog een beetje zichtbaar.

Als luden die gherne kersten weren.
Kersten ghelove willen wi ontfaen,
Ende raet ons daertoe, dats wel gedaen.

ELIAS ad Judeos.

Ghi heren, ic sal u segghen mijn gebot
Ende dat beste, so hulp mi God.
Neempt dat doopsel haestelike,
Wildi besitten dat hemelrike.

JUDEI ad Eliam et Enoch.

Elia ende Enoch, u gebod
Willen wi, so hulpe ons God,
Dat heilich doopsel nu ontfaen
Ende willen kersten worden saen,

ANTICHRISTUS ad famulos suos.

Ghi knapen, ghi hebt wel gehoirt
Dese quaede trauwanter woirt,
Die hier staen ende wonder segghen
Ende hon soe teghen mich legghen.
Verlater ons ende slaetse doot
Ende worpse op die straete al bloet,
Ende gegraeven opter aerden,
Ende later den honden mit gewerden.

FAMULI ad magistrum Antichristum.

Oich, lieve meister ende lieve here,
Dat u spreect yemant onniere,
Oft u yemant laster deit,
Dat es uwen knapen leyt.
Dat willen wir wreken, want ghyt gebiet,
Des en sullen wi laten niet.

FAMULI ad Eliam et Enoch.

Nu rect uut uwen craghe :
Het naket uwen doemsdaghe.
Om die quaetheyt die gi hebt gedreven,
So doet u mijn meester nemen tleven.

LUCIFER ad Antichristum.

Antikerst, broeder ende lieve vrent,

. . . . .

FRAGMENT C.

(Blad II, 2^e halfblad, r^o en vo.)

. . . . . lant
Ende heeft hi ons so veel beiaghet,
Als du seghes dat wel behaghet
En rechten trouwen ons allen wel.
Nu gaet henen ende en doet niet el,
Dan wise ons waer wi se vinden moighen,
So dat wi niet en sijn bedroghen.
Want du segestu ons openbaer,
Daer sint vette caken ende swaer
Die le duvel (1) soudse draeghen.

---

(1) *Le* (sic) of *lee* : afkorting van *lede* : hatelijk en daardoor gehaat; verwenscht, afschuwelijk. In het Middelnederlandsch was de uitdrukking "die lede duvel", even gewoon als "die lieve here", van God gebruikt. Zie VERWIJS en VERDAM, *Middelned. Woordenboek*, IV kol. 292, in voce "leet".

Wi moeten se vueren op enen waghē;
Hier en helpt gheen ander claghē,
Want si waren te swaer te draeghen.

LICHTVOET *tot Raepallop.*

Rapallop, ende twifelt niet,
Want dich es rechte wael ghesciet.

RAEPALLOP *tot Lichtvoet.*

Meinstu dat volc dat ghinder staet,
Also groot ende also breet,
Ende parlementen in eyne scare,
Oft aertrike al vergadert ware.

LICHTVOET *tot Raepallop.*

Lieve ghesellen, dat syn si.
Volct, comet ende volghet my.
Lucifer sal syn veraert,
Dat wi hebben so langhe mert.

RAEPALLOP *tot syn ghesellen.*

Kinder, coemt ende laet ons gaen,
Ghinder daer alle gheen lude staen.
Antikerst heeft wonder groot gewrocht.
Hi heeft ons aertrike al toebracht.
Wi en sullen connen in VII jaren
Dit goet verteren entwaren (1),
Dat Antekerst heeft beiaecht alleyne.
Nu coemt hiervoir al gemeyne
Ende laet ons mit bliscap daer henen gaen,
Al tot ghinder daer si staen.

BERT *tot Lichtvoet.*

Lichtvoet, gheeft mi dijn hant,
Ende laet ons hier beghinnen faliant
Te reyen ende te synghe
Ende van vrouden op te springhenne,
Ende hout mede aen, al onse ghesellen,
Die behoren tonser hellen.

V° . . . n vore sigt na [my],
[Ic] wille dat een iegelic blide sy.

RAEPALLOP *tot Lucifer.*

Lucifer, coninc, segt ons scier,
Waerom sien wi ontboden hier?
Wat ghi wilt dat si gedaen.
Segt ons : wi willent doen saen.

LUCIFER *ad diabolos.*

Die dit volc bedrogen heeft,
En sie di niet dat Antikeerst;
Ende heeft hun ghegheven te verstaen,
Dat hi es Goods warachtich sone.
Vullic neemtem mit sijn ghesellen,
Ende voirtem met uch in onser hellen,
Ende wacht dat si u niet en ontlopen :
Ontliepent si uch, ghi soutet becopen.

---

(1) Hs. *entswaren.*

BERIT tot Lucifer.

Meester, ic pense menichfout,
Waer ons sal comen al dat sout,
Daer wi sullen mede moghen
Souten onse proye, of si en sal niet doghen.
En soutmen se niet, si sou vermaden,
En trouwen dat sou ons allen scaden.

LUCIFER to Berit.

Vrent, du segghes en trouwen waer :
Loopt hierbi te Stochem naer,
Daer vintmens dyweyle ghenoech ;
Ende en vinstus daer niet, diet ghevoech,
So loep daerbi te Biervliet,
Daer en machstuns missen niet.
Ende brenghes also vele te male,
Als wi behoven, dat wil ic wale.

ANTIKERST tot Lucifer.

Lucifer, woustu mi noch sparen,
Ende noch een luttel laten varen,
Ende laten mi noch dijn ghebod,
Ic soude noch gaen, des hulp mi God,
Achter lande predeken ende lie[ghen].
. . . . .

FRAGMENT D

(Blad III, 2^e halfblad ro.)

. . . . [die] werlt in mijn hande,
Also wale van lieden als van beesten
Ende van al dat si mach verleesten,
Ende van alderhanden creatueren,
Die tot deser werlt behueren,
En mach gheen voghel ontvliegghen,
Noch gheen cokelaer bedriegghen,
Noch ander worm gheen ontcrupen,
Noch inden water visch ontslupen,
Noch inden woude beeste ontgaen,
Als ic wille si en si gevaen.
Noch in hegghen, noch in haghén,
En can mi niemant tlijf ontdragghen.
Kinder, saecht ghijt ye gescien,
Dat mi yemant mocht ontvlien ?
Jonc oft out, cleen of groot,
Als ic woude en sloechse doot.
Ic ben diegene die niet en spare,
Noch niet en ruste, maer altoes vare,
Met snekevaert, die werlt dore ;
En ghenen bode en sendic vore,
Noch en waerne man of wijf,
Maer als ic wille, neem ic hen tlijf (1).

---

(1) Hs. *tlijf*.

Die wile als sijs mins mueden,
Ende luttel van mi sijn in hueden,
Stec icse doot mit minen swaerde,
Ende laetse vallen op die aerde.
Groot, cleen, arm ende ryc,
Dode ic algader ghelyc.

. . . . .
. . . . .

Cetera desunt, kan ik hier met Hildebrand zeggen. Aldus eindigt, jammer genoeg, ons fragment. Zooals het is, schijnt het een niet onbeduidende aanwinst voor onze Middelnederlandsche dramatische poëzie en zal het den geleerden Feestheld en menigen lezer misschien evenveel belang inboezemen als den uitgever. Ten slotte weze het dezen laatste toegestaan, zijn dank te betuigen aan de inrichters van dit huldebetoon en van het *Feestalbum* voor de hem verleende gastvrijheid, welke hem in staat stelde, niet alleen zijne vondst, maar ook zijn oprechte bewondering voor Prof. J. Vercoullie aldus te openbaren.

DR. JAN GESSLER.
Hasselt-Leuven.

HET "LOVANIENSE,, IN KILIAEN'S ETYMOLOGICUM ed. 1599, 1777.

IN ZIJN *VEROUDERDE WOORDEN BIJ KILIAEN* OPPERDE MIJN geachte collega en vriend, de E. H. J. JACOBS, zekere bedenkingen aangaande de nauwgezetheid en de betrouwbaarheid van den grooten XVIe-eeuwschen lexicograaf. De vraag die ik hier wensch te behandelen heeft op verre na niet denzelfden omvang als die van het *vetus Flandricum*, daar de woorden waarbij KILIAEN de localisatie *Louan.* voegt geen veertig in getal zijn.

Of mijn onderzoek het oordeel van den E. H. Jacobs al of niet staaft, zal uit het volgende blijken.

Van de woorden door KIL. met LOUAN. aangeduid zijn er 2 welke, behoudens nader onderzoek, als "specifiek Leuvensch ,, kunnen doorgaan.

1. **Drijfdop** (KIL. : *Louan.* Trochus obtusior, turbo qui scutica agitur). **Schuermans** (*Algemeen Vlaamsch Idioticon*) schrijft dienaangaande : "**Drijfdop, drijftop, of drijftol**, houten speeltuig dat de kinderen met eene koord (1) doen draaien en dan met eene zweep voortdrijven (Leuv.).

Alleen de vorm *dro^evdop* (2) is te Leuven in den zin van "drijftol,, bekend. Elders heb ik het woord niet aangetroffen, noch bij PLANTIJN (*Thesaurus*) noch in de Zuidnl. Idioticons van CORNELIS EN VERVLJET, DE BO, JOOS, RUTTEN, TEIRLINCK, TIERLINCKX.

2. **Gaffrye** (KIL. : *Brux. Louan.* j. af-val van de gans, acrocolia anseris). PLANTIJN neemt het woord in zijn *Thesaurus* op : "**gaffreye, gansen geroof**. La petite oye, le dechet de l'oison. *Exteriora anserina* ... Te Leuven kent men nog *gafelro^e* (3) met een epenthetische *l* (om vormelijk het vreemde woord bij *gaffel* aan te leunen?), in den zin van "eetbare afval,, (Fr. *abattis comestibles*) vooral van kuikens. Ik heb het nergens anders aangetroffen.

Gaffrye is waarschijnlijk uit het Romaansch afkomstig, meer bepaald uit het Picardisch; cfr. HAUST, *Etymologies wallonnes et françaises, s.v. djève, gawe*... Een *gawerie is zoo gemakkelijk te denken als *droguerie, loterie, enz.*

Daarbij komen woorden door KIL. te Leuven gelocaliseerd, welke men nog te Leuven aantreft, maar ook op andere plaatsen.

3. GHEWONDEN BROOD (KIL. *Louan.* j. **ghe-wend brood**. Panis ouis maceratus, panis dulciarius). 't Wordt te Leuven nog dagelijks gebruikt onder den vorm *gewone brù^et* (Nl. wentelteefjes,

(1) Ook met de koord van de zweep zelve of eenvoudig met de hand.

(2) In de dialectische woorden wordt volgende spelling gebruikt :

e = onduidelijke *e*; *é* = gesloten *e*; *ê* = open *e*; *i* = Fransche *i*; *ü* = Fransche *u*; *u* = Duitische *u*; *û* = ongeronde *u*; *ä* tusschen *ê* en *a* gearticuleerd; *ö* = tusschen *eu* (Fr. *œuf*) en *o*.

Om typographische redenen wordt de lengte der vocaal door verdubbeling aangeduid; niet verdubbelde vocalen zijn kort. *ôô* = ongeronde lange *o*.

Diphthongen zijn : *iê* (Nl. scherplange *e*); *oê* (Nl. *ij, ei*); *uê* (Nl. *ui*); *üê* (Nl. scherplange *o*); *êi* (Nl. zachtlange *e*), *oi*, met onduidelijke *e*- of met *i*-naslag.

h = Nl. *ch*; *k'*, *n'*, *s'*, *z'* = palatale *k, n, s, z*.

Voor nadere bijzonderheden, cfr. *Leuvensche Bijdragen*, jgg. 1 en 2.

(3) Bruss. *Kiikemits'es*.

Fr. pain perdu). TEIRLINCK citeert *gewonden brood*, JOOS *gewonden wittebrood* (uitspraak *gewonnen*), CORNELIS EN VERVLiet *gewend brood*, CLAES (*Bijvoegsel a. d. Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*) *verwinnebrood*; ID. (*Lijst van bij Kil. geboekte en in Z.-N. voortlevende woorden*) *verwonnebrood*; JONGENEEL (*Een Zuid-Limburgsch Taaleigen*) schrijft *verwéjnne broeet*; SCHUERMANS citeert *gewonnen brood* en plaatst de uitdrukking “omstr. Leuv., Brussel, Antwerpen en elders „ (sic).

Het Nl. “wentelteefjes „ schijnt een afdoend bewijs voor den oorsprong “*gewend „ brood*. 't Leuensch wkw. voor Nl. “wenden „ moest met Lv. *wine* Nl. “winnen „, in het praesens samenvallen (Cfr. Nl. “schenden „, Lv. *shine* of *s'ine*, Nl. “zenden „, Lv. *zine*). Het praeteritum volgde de verwarring, en *gewone* diende tevens voor “gewend „, en “gewonnen „. Maar *wine* “winnen „, slopte *wine* “wenden „, gedaante en inhoud op, zoodat voor de beteekenis “wenden „, uitsluitend *dru^e* “draaien „, in zwang kwam, en *gewone brü^e t* verstaan wordt als zijnde een tegenhanger van 't Fr. pain perdu, eigenlijk : brood dat anders zou verloren gaan. Voor wentelteefjes gebruikt men immers door den band afval van wit brood.

4. Ijsdop, ijsdop, (KIL : Louan. Trochus missilis, turbo jaculabilis q. d. trochus glacialis).

Is te Leuven bekend onder den vorm o^e *zdrop*, een kleine, meestal geel, groen of purper gekleurde priktol met zeer kort pinnetje, een speeltuig voor jonge knapen. De groote priktol is Lv. *kamdop* en het spel heet *kampe*, dewijl de cirkel waarin het speelt *het kamp* heet.

Bij RUTTEN, TEIRLINCK en TUERLINCKX is de *ijsdop* een drijftol. SCHUERMANS beweert dat het woord in Limburg ook bekend is, en in den zin tevens van drijf- en werptol. In ieder geval niet in Hasselt.

Is ijs hier Lat. *glacies*, en *ijsdop* werkelijk *turbo glacialis*? Misschien diende vroeger die kleinere en lichtere tol om op het ijs te spelen?

5. *Pletse, fletse* (KIL. : Louan. j. struyve scribilita) komt te Leuven enkel voor in het diminutief *flètske*, een fijn pannekoekje. Met dezelfde beteekenis bij CORNELIS EN VERVLiet en bij DE BO (s. v. *fletse*).

Wat een vorm *pletse* betreft, die is te Leuven onbekend. Maar ik hoorde daar dikwijls het schertsend rijmpje *Ge zo^e d ('t éz) e maske gelak e plaske* voor : *Ge zijt ('t is) een braaf meisje*.

Is dat *plaske* niet een diminutiefvorm van 't Mnl. *plas* = koek? Vergelijk het Fr. *elle est bonne comme de bon pain*, en het *broodgoed* en *koekgoed* bij De Bo.

6. *Pimpel* (Kil. : Louan. j. pepel, Papilis). In Leuven kent men alleen *pimpel* voor “vlinder „. CORNELIS EN VERVLiet schrijven het op als behoorende tot de volkstaal in 't Zuiden der Kempen.

Het kan, in Lv. ten minste, teruggebracht worden tot een ouder *pempel met umlaut en parasietische nasaal, zooals in Lv. en elders sporadisch *pampii* “papier „, (cfr. Mnl. *panpier*, *pampier*). De *i* voor *e* is niet gewoon in 't Lv. vóór - *mp* (*drèmpel* “dorpel „, *stèmpel*, *tèmpel*), maar doet zich voor in *im* “hemd „, *vrimt* “vreemd „.

Wellicht wijst de *i* van *pimpel* op de oudheid van het woord en den lang aanhoudenden invloed van *i* der volgende lettergreep.

7. *Poot, pote, peeë* (KIL. : Louan. siser, radio edulis). PLANTIJN vertaalt *pooten* door “des pastinades iaulnes, pastinac asativa, staphilienus luteus „. Het Lv. kent *pü^e t* (Fr. *carotte*) en *biterpè^t* (suikerwortel).

Bij SCHUERMANS leest men s. v. *poot* o. a. “Te Diest zegt men *poot*; *pee* en *wortel* „, (sic). RUTTEN en TUERLINCKX kennen het woord *poot* met dezelfde beteekenis. Men treft *pee* aan bij CORNELIS EN VERVLiet, DE BO en JOOS.

8. *Vensterberd* (Kil. : Louan. j. veur-berd. s. v. *veurberd* Tabula proiecticia, proiectum tabernae).

Naast *kèldeberd*, dat bij KIL. en bij VERDAM, *Mnl. Wdb.*, niet te vinden is, kent men nog te Lv. *vinsterbèd* (1) in den zin van “vensterplank „, Fr. *tablette de la fenêtre*. Cfr. ook CORNELIS EN VERVLiet, s. v. *vensterberd*.

(1) Reeds in de XIVe eeuw was te Leuven betoonde -en=in : *glasene vinster* (1351), *ynghelsche* (1354), *vinsteren* (1363-1364), *gelase vinsteren* (1568). Cfr. Van Even, *Louvain Monumental*.

De vroegere betekenis van "uithangend vensterbord", (1) is met het oude gebruik te loor gegaan.

Zou men bij de vorige woorden niet nog een ander kunnen voegen, dat weliswaar, wat den zin betreft, heel wat gewijzigd is geworden?

9. Het geldt hier **pithijken**.

In het *Etymologicum* treft men de volgende vormen aan :

hijken, heyken. vetus. Pater, hinc pit-hijken, pit-heyken. Louan. auus.

pitt-heyken, pitt-hijken. Louan. auus.

pete. vet. j. peter. susceptor.

pitte, pitthe, pitteken. Hol. Louan. auia.

pete, peteken, pitteken. Louan. j. grootmoeder. auia.

pitthe. j. pete. susceprix.

pete. susceprix, onomastria initialis, parens mystica, parens initialis, vulgō promater.

De weifeling tusschen **hijken** en **heyken** wijst op de onbekendheid van 't oorspronkelijke woord en de vormen **pitthe, pitt-** op geschreven of gedrukte bronnen.

RUTTEN kent het woord **pittekensdag** = vastenavonddag. "Dien dag gingen eertijds de kleinkinderen peken of meken *met den teen trekken*, en dan werd er gesmuld. Dat zal dan **peterkensdag** beduiden, wijl de grootouders doorgaans de peter en meter zijn van hunne kleinkinders ...

Het woord **pitteken** is te Leuven onbekend. Men heet er de "meter", *pi^et*, soms ook *mêⁱter*, de "peter", *pêⁱter*.

Pete diende vroeger voor beide betekenissen (cfr. Verdam, *op. cit.*, s.v. **pete**). Om den peter nader aan te duiden, heeft men *pete-hij, diminutief *pete-hijtje gevormd (cfr. Verdam, s.v. **hi, hie**), dat "peetvadertje", en later of tevens "grootvadertje", beteekende, en waar de *tj* regelmatig tot *Lv. k'e* overging (2); *-hijtje* moest *Lv. -äk'e* worden, zooals "tijdje", *täk'e*, "geitje", *gäk'e*. *Lv. *petäk'e* is de fonetisch regelmatige vertegenwoordiger van *pethijtje.

En nu een gissing. *Habent sua fata... loquelae*. Het *Lv.* woord — kon het ongelukkiger! — viel met *petäke*, dim. van... *petaat* (aardappel) samen. *Mudseken, mutsje* van *mudde* en *slaapmutsje, slaapmutsken* was een heel wat leuker toeval in het fonetisch taalspel. Ons *pethijtje werd dan ook in zijn beide betekenissen door deftiger woorden vervangen : *pêⁱter* en *grû^evuuder* of *bompepa*.

Voor een gunstigen zin voortaan onbruikbaar, zou het nu, door zijn verkleinvorm nog sneller tot "pejoratie", veroordeeld, den woordschat der volksspotzucht gaan verrijken. Trouwens, de oorspronkelijke betekenis was in 't duister geraakt, zoodat een bepaling onontbeerlijk bleek. 't Werd en *ô^t* (Nl. oud) *petäk'e* (3). In de omstreken van Leuven heet men aldus "een oude sufferd", Te Leuven zelf viel de betekenis nog een graad lager. Men zegt het daar van "een ouden sukkelachtigen drinkebroer", (4).

Nu komen woorden aan de beurt bij KIL. als Leuvensch vermeld en die **te Leuven en elders** voorhanden zijn, doch niet in de betekenis door het *Etymologicum* omschreven ; of die **te Leuven niet, elders wel** aangetroffen worden ; of **nergens** door mij ontdekt werden.

10. **Kraeghe** (KIL. : *Louan. j. klock-huys volua*). *Lv. klakebu^es* dient voor 't woord "klokhuis",

11. **Slanghe** (KIL. *Louan. j. kraekelinck. Spira*) *Lv. slang* is alleen de naam van het dier en al wat daarmee kan bedoeld worden.

12. **Tote** (KIL. : *Louan. libum cornutum*). In *Lv.* onbekend in die betekenis.

13. **Goor** (KIL. *Louan. sordes aedium*) CORNELIS EN VERVLJET, DE BO, JOOS, TEIRLINCK kennen **goar** in den zin van "slijk", "moeras", Te Leuven wordt het *niet* gebruikt.

Men zegt daar *vu^elego^et* (vuiligheid = vuilnis), *vu^elbak* (vuilnisbak), *vu^elkè^er* (-kar), *vu^elû^ep* (-hoop) (5).

Bij Stallaert (*Glossarium van verouderde Rechtstermen*) tref ik een ouden tekst aan waar de Kilaensche betekenis van **goor** nog ten klaarste voorkomt : "En ieghelyc sal vore sijn voerhoeft van sinen erve alle saterdaghe thoor (l. tghoor) opslaen", (*Kb. v. Diest, A, 62*).

(1) Ed. Gailliard, *De Keure van Hazebroek*, V^e deel voervinstere.

(2) De palatale *k'* heeft KIL. niet weten te schrijven.

(3) Cfr. *Lv. pagader* (Sp. *pagador* : de Spaansche officiers aldus genaamd waren wellicht van de kleinste). Men zegt alleen *ne klaane* (kleine) *pagader*, iemand klein van gestalte.

(4) DE BO s.v. *pitjakken, pitjaker, patjikken, hikpatjikken, petjikken, patjakken*, Fr. *clopiner* ; *hikpatik, hikpatjik, hikpetjek, hikpetjik*, Fr. *une personne qui marche clopin-clopant*.

Hikkepatjikke, schrijft me mijn Collega de heer K. De Flou, is heel Vlaanderen door bekend in den zin van "oud, stram ventje", — Is *pithijken* daar niet mee gemeoid?

(5) Zie een *Lv. Ordonnantie over 't reynighen der Stadts straeten (1704)* : *vuyligheydt, modder*.

14. **Kerstseel** (KIL. : Louan. volaerd) is te Leuven onbekend. Nergens komt het woord in Znl. idioticons voor, behalve bij SCHUERMANS s. v. **vollaard** : "Men hoort thans nog tusschen Leuv., Brussel en Mechl. : om een heiligen Kerstzeel (kasseel) gaan, ook : een heiligen Kerstzeel wenschen, d. i. : een Kerstmis- of nieuwjaarsgift gaan vragen .. 'k Heb de inlichting niet kunnen controleren.

15. **Klepspaen** (KIL. : Fland. Louan. j. kleppe Crepitaculum), te Lv. ruutel. Cfr. CORNELIS EN VERVLIET en RUTTEN : Klepspaen in de beteekenis van Nl. "klapspaan ..

16. **Nichelen** (KIL. vetus. Fland. Louan. j. naghelen) te Leuven nuugele; nichelen wordt daar niet gebezigd; TUERLINCKX kent het. Cfr. J. JACOBS, op. cit.

17. **Ruyter** (KIL. : Louan. j. molenaar. Scarabeus cineraceus). Te Leuven niet gebruikt, wel in de omstreken der stad (o.a. Verrijck). "Meikever .. is Lv. vliivlè'ger. Soorten zijn : mölder "molenaar .., biskop "bisschop .., kè' nin'kske "koningsken .. Cfr. ook CORNELIS EN VERVLIET.

RUTTEN en TUERLINCKX kennen het woord in een andere beteekenis ("luis ..).

18. **Schermolie** (KIL. : Louan. Crustulum bicorne : Libum oblongum, triticeum q. d. scherp-molie i. Crustulum utrinque acutum). Te Leuven onbekend.

De Mechelsche volkstaal kent *skramülekuk* een zekere soort van fijne koek. Te Maestricht heet *s'ermo'l* een gewone koek in den vorm van ons "pistolet ..

Grandgagnage (*Dictionnaire étymologique de la langue Wallonne*) haalt een *scârmoie* aan en voegt er bij : "sorte de petit gâteau,.. Malm(édy) sairmouze (sorte de pain au beurre) sans doute = d(ialecte) d'Aix (1) *scheemull* ou *schermull* (petit pain blanc, léger et délicat). De Waalsche vorm wijst veeleer op Maestrichtsche afkomst.

19. **Suerkruid** (KIL. : Louan. j. suerckel. oxalis) Cfr. PLANTIJN op. cit. : *surckel* oft *suerkel*, *surrelle*, ou *ozeille*. *Rumex*, *lapathum*, *oxalis*, *acetosa herba*.

Te Leuven kent men alleen het woord *sirkel*. 'k Tref nergens in de Znl. Idioticons het woord "zuurkruid .. aan.

20. **Volard, vollaerd** (KIL. : Fland. Brug. genus libi oblongi; & Louan. Brux. Genus libi quod festis natalitiis Christi donatur : libum saturnalitium; apophoretum adorem : libum cuneatum : vide **Kerst-seel**). Te Leuven heet dat gebak *ne kükemène* waar *mène* een augmentatief is van *man*. **Vollaard** is daar onbekend. 't Staat opgeteekend bij SCHUERMANS, DE BO en TEIRLINCK.

21. **Hemelinghen** (KIL. Louan. j. ameringen. Cineres abstrusum ignem foventes). Cfr. *Teuthonista* : **amere** (geleschte off dode a-n) *favilla*; **ameren**, asch, *favilla*. Ook *Thesaurus* : **ameren**, gloeyende koolkens, Braises. Prunae, prunarum (2). In Hollandsch Limburg is *ameren* houtskool.

Nergens trof ik volgende woorden aan :

22. **Kene, kenne** (KIL. Louan. signum in corpore inpressum, impressio, vestigium)?

23. **Kimp, kump** (KIL. : Louan. j. wit broodt)?

24. **Meyken** (KIL. Louan. Bruxel. j. tuylken. sertum) 't Fr. bouquet is te Leuven *bukè'* of volksetymologisch *blümke'*. Nergens trof ik **meyken** in dien zin aan, behalve bij SCHUERMANS, die, zoowel als POMEY, KIL. wellicht naschreef.

25. **Quaede-meester** (KIL. : Louan. Febris)?

26. **Slock-moes** (KIL. : Louan. Pultis vilioris et tenuioris genus)? (3)

27. **Smack-huycke** (KIL. : Louan. Penula muliebris), wellicht een mantel later *klos'*, Fr. *cloche*, *geheeten?* (4)

28. **Vat-kolen** (KIL. : Louan. j. bosch-kolen). Te Leuven bezigt men alleen het woord *boskööle* (5).

(1) J. Muller und W. Weitz, *Die Aachener Mundart*. — Het tweede bestanddeel van het woord schijnt wel *moelie* (kneedtrog) te zijn.

(2) Misschien is *ameren*, *ameringen* voor **hameringen*, en dan verwant met *hamer*, in Mnl. *hamerarduin* "steengruis ..; **hameren*, **hameringen* zou dan eigenlijk "koolgruis .. zijn. Tevens zou de beteekenis van v.nl. *hamersteen* = "steengruis .. zeer waarschijnlijk worden (Cfr. VERDAM, op. cit.).

(3) *Slock* hoogst waarschijnlijk van *slokken*.

(4) *Smack*, misschien verwant met Hgd. *Smach*; Cfr. KLUGE, *Etym. Wdb. d. d. Spr. s.v. Schmach* : "Ahd. *smāhi* adj. klein, gering, niedrig .. Anderzijds bij GRANDGAGNAGE, op. cit. s.v. *smak* = "étouffe épaisse, solide .. (maar grof en van geringe waarde?).

(5) Reeds in een Leuvense *Ordonnantie op 't stapelen van de Bosch-kolen* (1691).

De woorden welke hierna behandeld worden behooren, niet meer tot den gesproken tongval van Leuven. Twee leven er nog in het geheugen (N^{rs} 29 en 30), eenige komen in vroegere Leuvensche teksten voor; andere trof ik aan in oude, niet-Leuvensche teksten.

29. **Halster** (KIL. : Semodius, mensura varia apud varios. *Antwerp.* duae fertillae : *Louan.* tertia pars fertillae, ut vulgò vocant).

Cfr. PLANTIJN, *op. cit.* : "halster", un boisseau.

30. **Molenvat** (KIL. : *Louan.* Genus minoris mensurae frumentariae).

Het Antwerpsch "graanviertel", (fertilla) hield boven de 75 liters in, het halster boven de 150 (1). Het Leuvensch halster deed, volgens KILIAEN, 1/3 van een Antw. viertel, d.i. ongeveer 25 liters; wat overeenkomt met de gezegden van STALLAERT, *op. cit.* s.v. molenvat : "Kleine korenmaat, te Loven en omstreken, doende 1/2 halster; 4 halsters tarwe maken eenen zak van 100 kilos... Ook weten de ouderen te Leuven nog, dat een halster (Lv. *alster*) 2 molenvaten inhield en een molenvat (Lv. *mè ' levat*) ongeveer 12,5 kilo's woog.

Molenvat is, volgens SCHUERMANS, te Thienen en in Limburg ook bekend. Cfr. RUTTEN; CLAES, *Bijvoegsel*; CORNELIS EN VERVLIEET.

31. **Kokernelle** (KIL. : *Louan.* j. kornoelie). Ik heb het woord nooit te Leuven gehoord en heb er te vergeefs over nagevraagd; doch in een Lv. tekst van 't eind der XVIe eeuw heb ik het ongeveer in dien vorm aangetroffen : "Daer wast fruijt met menichte ende van alderhande soorte als : eertbesien... ende alderhande graen, criecken, kerssen, moerbesien, cokernoillien...," (2). De vormen "konkernel", "konkernulle", "kokernelle", staan bij PAQUE (3) vermeld, het eerste alleen (in Zuid-Limburg) gelocaliseerd. Te Roermond heet het *kukernüleke*.

32. **Meersener** (KIL. : *meersener-man, mercenier, kossate. Vet. Brux. Louan.* Cliens Ducis Brabantiae privilegiis et immunitatibus donatus qui se in fidem et potestatem principis permisit. — **Meersener-schap.** Clientela ducum Brabantiae. — Het *Etymologicum* heeft twee vormen **meersener**; de eerste is de *kramer, circitor, tabernarius*, de tweede het woord dat hier besproken wordt.

Hetgeen KIL. **meersener, meersener-man, mercenier** en **meersener-schap** heet, wijst eigenlijk op 't Mlat. *mansionarius*, niet op *mercenarius*. In Brusselsche en Leuvensche teksten van de XIVe en de XVe eeuw, "Charters", en "Costuymen", liggen voor het grijpen vormen als *meysenedeman, meysenyeman, mysnieman, messenier-man, mainsinedelieden, meysnyelude, messniede, messenedere, messenier-lieden, meysenierscap, meysenierscap* (4) met de speciale beteekenis van "cliens, clientela ducis Brabantiae", .. Nergens heb ik een *meersener* in dien zin aangetroffen.

KIL. zelf kent **meysenije, maisinede, maisnide** als *Vetus Fland.*, maar geen enkel der vormen door mij aangehaald. Hij heeft ook de zinverwantschap niet vermoed tusschen **meysenye** en zijn tweeden vorm **meersener**. Is nu deze analogisch naar den eersten? De verwarring was des te gemakkelijker, daar in KILIAEN'S tijd de instelling reeds tot het verleden behoorde en haar oorsprong in 't duistere was geraakt.

Ofwel, steunende op hetgeen J. FLACH (5) beweert, nl. dat "la maisnie s'étend même jusqu'aux soudoyers, jusqu'aux mercenaires", (6), is het toegelaten in de beide beteekenissen van **meersener** aan **mercenarius** te denken? KIL. zou dan den laagsten trap der *meisnie* voor den soortnaam hebben genomen, hetgeen zijn vergelijking met **kossate** eenigszins wettigen zou. De kossaten waren immers oorspronkelijk slaven met het werk in de groote grondeigendommen belast (*servi casati, serfs chazies*) (7).

(1) DOURSTHER, *Dictionnaire universel des poids et mesures* (blz. 575). Naar dezen schrijver deed het Lv. graanviertel (d.i. 1/4 van het Lv. halster) 7, 5 liters en het halster dus 30 liters (blz. 578) S.v. **muid** zegt hij nog : "Louvain en Belgique. Le mud ou muid = 8 halster ou boisseaux = 16 mole-vat (sic) = 32 viertel = 240 litres.."

Deze gegevens staan dicht bij de officieele omzetting van GHIESBRECHT, *Table de conversion ou réductions des anciens poids et mesures*, waar van het Lv. halster gezegd wordt : "1 boisseau de bled = 2.924 décalitres.."

(2) BOONEN, *Geschiedenis van Leuven*, blz. 201.

(3) *De Vlaamsche Volksnamen der Planten*.

(4) Cfr. VERDAM, s.v. *Cossate* en *mersenier*; STALLAERT, s.v. *meisseniedeman*; W. BOONEN, *Geschiedenis van Leuven*; CASIER, *Coutumes du pays et duché de Brabant*; G. DES MAREZ, *Le problème de la colonisation franque et du régime agraire en Belgique*; en vooral CALBRECHT, *De Oorsprong der Sint-Peetersmannen*.

(5) Door CALBRECHT, *op. cit.* aangehaald.

(6) Men treft verder in 't *Etymologicum* nog aan : **mercenier j. meersener** en **mersenier j. meersener** zonder andere bepaling.

(7) Cfr. LITTRÉ, *Dict. d. l. Langue française*, s.v. *mercenaire*, een tekst der XIVe eeuw : *mercenaires qui labourent pour loyer*.

33. **Placke, plecke** (KIL. nummus varij apud varios valoris : *Louaniensibus* tertia pars stuferi : *alio nomine*, grooten) treft men onder die vormen gestadig in de oude stadsrekeningen van Leuven aan. Cfr. VERDAM, *op. citat.* : drie placken Brab. maken enen stuver (1) en CASIER, *Coutumes des quartiers de Louvain et de Tirlemont*, blz. 10 : den stuyver tot drye plecken Brabants gerekent.

Kan het fonetische samenvallen van het znw. en het tusschenwerpsel Lv. *plék* geen aanleiding gegeven hebben tot het gekende kinderrimpje :

<i>Plék !</i>	Plak !
<i>Gu nu de mêt,</i>	Ga naar de markt,
<i>Küpt en kü,</i> enz.	Koop(t) een koe, enz.

't Zou oorspronkelijk gemeend zijn : "Zie, daar is een *plecke* ,, en een klap in de kinderhand begeleidt het woord.

34. **Schaeldsije** (KIL., blz. 552 : *Louan.* j. **water-steen**. Impluvium. Aquarium, cloaca, urnarium ; en blz. 554, buiten reeks op deze plaats : **schaeldsije j. schaelsije**).

In de beteekenis "ruimte tusschen vier gebouwen ,, "achterplaats ,, Fr. "cour ,, kent men *shala* ' , *shalée* in Limburg, o.a. te Hasselt. Ook in 't Waalsch treft men het aan, o.a. te Jupille, waar *hayêye* voor Fr. "cour ,, dienst doet. Oude vormen zijn aldaar le *xhailee* (1519), *xhaillye* (1521), *scaillye* (1544). In oude akten vindt men teksten als : "manson, tenure, avec *scaillie*, jardin, aisemences et dépendances sise... (2)

VERDAM *op. cit.* heeft een vorm *schaelgie* (*Cron. v. Vlaend.*) en de Heer J. Jacobs wijst me op een ouden Lv. tekst (1513) waar dezelfde vorm verschijnt : "...mitten huysen, hoven, *scaelgie* ende alle anderen synen toebehoirten... ,, (3)

Dat *scaelgie* of *schaelgie*, wellicht uit een Waalschen vorm, van 't Oudromaansche *escaille* in de Znl. dialecten opgenomen, zal de grondvorm zijn van *schaeldsije* (waar *s = z*) uit een **schaeldgie* (met verplaatsing van den klemtoon en *g = Fr. j*) (4). Afwisseling van *j-* en *z-* uitspraak in zekere Fr. woorden is te Leuven heden nog gewoon : *petöz'e* of *petöze* (potage), *stöz'e* of *stöze* (étage), enz. uit vroeger **potaadz'e*, **staadz'e*, enz.

Er is geen spoor van 't woord te Leuven overgebleven; Fr. *cour* is daar *den achteru^et*, *d achterplöts* of *de küür*.

35. **Wal-pot, wael-pot** (KIL. : *Louan.* j. **pinte, haluen pot q. d. Gallicum poculum, Vulgò Walpodium**). Cfr. VERDAM, *op. cit.*, s.v. *waelpot*, waar Antwerpsche en Brusselsche teksten aangehaald worden. In Lv. teksten der XVe en der XVIe eeuw komt het woord insgelijks voor : *walpotten* (1440), *waijloijtte wijns* (1440), *waelpot wijns*, *waelpot wijns* (1495), *walpotten wijn* (1530) (5).

Volgens DOURSTHER (6) deed de *waipot* (pot wallon) 0,6772 liter, en, volgens den *Ordonnantiebrief wegens de stadsmaten van Brussel* (7), deed het Brusselsch halster 2 *vertelen*, of 9 *gelten*, of 36 *walpotten*.

36. **Dobbelierken** (KIL. : *Louan.* Scutella, acetabulum, oxybaphum, *q. d. dobbelierken à doppen. i. intingere*).

Cfr. VERDAM, *op. cit.*, waar Zuid- en Noordnederlandsche teksten voorkomen, en STALLAERT *op. cit.*, waar wij het woord in een Brusselschen tekst terugvinden.

Te Leuven of in Leuvensche oorkonden niet aangetroffen.

De etymologie van KIL. is volksetymologie. Cfr. Mlat. *dublerius*, Fr. *doublier*.

37. **Win-hof** (8) (KIL. *Louan.* j. **hoeve. Villa**) is hetzelfde als *winning* van *winne* (KIL. **winne, win, landwinner, agricola, agricultor; winnen, landwinnen, colere agrum, colere terram, agere agriculturam**).

(1) *Belgisch Museum*, III, 79.

(2) Ik dank deze inlichtingen aan de welwillendheid van den Heer Jean Lejeune, den bekenden Waalschen dialectoloog.

(3) *Bijdragen tot de Geschiedenis van het Hertogdom Brabant*, 6^e jg., blz. 497.

(4) De verplaatsing van den klemtoon kan men reeds in de Waalsche vormen vaststellen. Het overgaan van semi-vocaal *j* tot spirant is licht te verklaren.

(5) Teksten uit *Bijdragen tot de Gesch. v. h. Hertogdom Brabant*, 4^e jg.

(6) *Op. cit.* blz. 439.

(7) *Belgisch Museum*, jg. IV.

(8) **Wind-hof**, in de uitgave 1777, is een drukfout.

De heer J. Jacobs wijst me op een tekst van 1440 uit een *Register van het Begijnhof van Thienen* : "Item die priesters des Baghynshoffs trecken iaerlyckx VI sister coeren uuter makinghe Wouteren van de Putte op een block of wijnhoff... „ (1)

Te Leuven zegt men *pahtof*.

38. **Torrier** (KIL. : *Louan. j. cippier. Carcerarius*). Nergens in onze dialecten aangetroffen.

VERDAM, *op. cit.* geeft een zeer twijfelachtig voorbeeld van **torrier**. *Torne, torre* zijn trouwens, in oude Lv. teksten, zeer gewone vormen van Nl. toren, Fr. tour : "...van den verbranden torre St. Peeters „ (1460), "...van den drie torren „ (1481), "den torre „ (1500) (2).

Voeg daarbij dat het Fransch, wel is waar slechts in een verwanten zin, nog altijd het woord *tourier* kent.

Het voorgaande samenvattend — en met 8 minder duidelijke gevallen, nl. 9-12, 29, 32, 33, 38, geen rekening houdend — komen wij tot deze statistiek :

- a) 2 woorden door KIL. als *Louan.* aangeteekend werden enkel te Leuven aangetroffen (n^{rs} 1 en 2);
- b) 10 te Leuven en elders (n^{rs} 3-8, 30, 31, 34, 35);
- c) 11 elders, niet te Leuven (n^{rs} 13-21, 36, 37);
- d) 6 nergens (n^{rs} 22-27).

Voorloopig is er uit de woorden van d) niets te besluiten dan ten opzichte van het Leuvensch dialect waar ze niet teruggevonden werden. Met de 11 woorden van c) en 4 van b) (30, 31, 34, 35) maken ze een getal uit van 22 woorden, op de 29 door KIL. als Leuvensch geciteerd en hier in beschouwing genomen, welke sedert de XVIe eeuw uit de volkstaal van Leuven zouden verdwenen zijn. Best mogelijk : *Ut silvae foliis pronos mutantur in annos...* Maar uit a) b) c) vernemen wij iets ten opzichte van KIL. zelf als lexicograaf.

Van de daartoe behorende 23 woorden door KIL. als *Louan.* gelocaliseerd zijn er 21 welke in andere dialecten bekend zijn of voortijds bekend waren (3).

Hier staan wij dus op vasten grond om te besluiten, dat KIL. omtrent de geographische verspreiding van zekere Nl. vocabula onvoldoend ingelicht was.

Trouwens, welke was de eigenlijke beteekenis van zijn *Louan.*? De bedoeling kan niet anders geweest zijn dan : "Uit Leuvensche bronnen, — mondelinge, schriftelijke of gedrukte, — en, zoo er geen andere localiseering is toegevoegd, elders door mij niet aangetroffen ..."

De werkelijkheid is, dat KIL. de Lv. volkstaal niet kende. Hij had anders een aantal woorden opgenomen die in zijn *Etymologicum* ontbreken (4). Hij had niet geschreven o.a. "**Pit. Fland. j. put.**

(1) *Bijdragen tot de Gesch. v. h. Hertogdom Brabant*, 2^e jg.

(2) Ed. Van Even, *Louvain Monumental*, *passim*.

(3) In D. CLAES' *Lijst van bij Kil. geboekte en in Z.-N. voortlevende woorden* treft men nog andere van die al te enge Kiliaensche localiseeringen aan :

baenst. *Fland.* ; cfr. Schuermans, Tuerlinckx, Rutten.

be-stellen. *Fland.* ; cfr. Schuermans, De Bo, Rutten, Cornelis en Vervliet.

dwaes-licht. *Sicamb.* cfr. Schuermans, Tuerlinckx, Rutten.

glitsen, glissen. *Holl.* ; cfr. Claes (Neerlinter en omstreken). — Ook te Leuven gebezigd.

kal. *Holl.* ; te Hasselt gebruikt, zoowel als **Kallen** *Sicamb. Fris. Holl. Fland.*

kroesel besie. *Holl.* Cfr. Schuermans, Tuerlinckx, Rutten, Corn. en V.

pulle. *Holl.* Cfr. Schuermans, Rutten, Corn. en V.

reen. vetus. *Sax. Fris. Sicamb.* Cfr. Rutten.

reen-steen. *Sax. Fris.* Cfr. Rutten.

sankelen. *Fland.* cfr. Claes.

schuyffeler. *Holl.* parasitus. Cfr. Tuerlinckx. — Te Mechelen : *shüfelèr*.

ver-bauréren. *Fland.* Cfr. Schuermans, Tuerlinckx, Rutten.

Twee woorden, alleen *vetus* bestempeld, komen nog in levende dialecten voor :

onder-daen. *Vetus. j. verschijden.* Cfr. Schuermans, Rutten.

reppen. *Vetus.* Cfr. Claes.

Een verdere studie van het *Vetus* en van de localiseeringen in het *Etymologicum* zou het aantal dezer voorbeelden zeer stellig vergroten.

(4) Om alleen van Ambachten te spreken, cfr. WILLEM BOONEN, een Leuvensch tijdgenoot van KIL. in zijn *Gesch. v. Leuven* : *houtclievère* (blz. 378), *costhuysschere* (blz. 334), *maillonier* (blz. 331), *nestelbeslaghere* (blz. 336), *plattynmaker* (blz. 389), *strootnsydere* (blz. 379), *velleblooter*, (blz. 330), enz.

Puteus „, zonder er *Louan.* bij te voegen, daar de ontronding van *u* tot *i* in de XVIe eeuw te Leuven reeds een voldongen feit was (1).

Waar het mondelinge inlichtingen gold, kon KIL. dus in zake Leuvensche volkstaal misleid worden, met dien verstande, dat men hem zekere woorden verkeerd als Leuvensch kon aanduiden, hetgeen met SCHUERMANS meermaals het geval was.

Waar glossaria of andere oorkonden dienden, kon hij sekuurder werk leveren. Maar bij de aldus geëxcerpeerde woorden zal *Louan.* wel beteekenen “de taal van Leuven en omstreken „, “van het Leuvensche „, in den breedsten zin opgevat.

Alles komt hierop neer, dat men van KIL. niet mag eischen wat geen man uit zijn tijd geven kon, en zelfs geen uit den onzen. Om zijn kostbare prestatie te beoordeelen, mag men de historische werkelijkheid niet uit het oog verliezen, noch den omvang, noch de moeilijkheid van zijn onderwerp. Zonder twijfel komt er in zijn werk menige vergissing voor, menige leemte, menige inconsequentie en naïveteit. Maar 't is en blijft een onwaardeerbaar monument voor de kennis van onze taal in haar evolutie.

Naar aanleiding van de gissing door PROF. VERDEYEN geopperd aangaande de aanduiding *vetus* bij KIL. (2), wensch ik, om te sluiten, een feit in overweging te brengen.

Bij de hierboven behandelde woorden komt *vetus* slechts driemaal voor (bij **hijken**, **meerseniër** en **nichelen**). In één geval schijnt mij de bedoeling uiterst klaar. KIL. schrijft : “**meerseniër**. *Vet. Brux. Louan.* „ De door den lexicograaf zoo nauw in tijd en ruimte omschreven beteekenis van het woord (“*cliens ducis Brabantiae* „) wijst duidelijk op de enge betrekking tusschen *vetus* en de volgende localiseeringen. Men kan het niet anders vertalen dan door : “in oude Brusselsche en Leuvensche oorkonden voorhanden en niet meer in het levend gebruik. „

Brussel, Januari 1927

DR. LEO GOEMANS.

Bestendig Secretaris der Koninklijke
Vlaamsche Academie.

---

(1) Het zou me te ver leiden hier mijn bewijzen aan te voeren.

(2) In zijn uitgave van de *Colloquia* (Antwerpen, 1926).

VERLOO EN D'ONACHT DER MOEDERLYKE TAEI

(EEN PARAPHRASE)

MET VERLOO BEGINT PAUL FREDERICQ ZIJN SCHETS EENER
Geschiedenis der Vlaamsche Beweging. Met recht.

Advokaat bij de Raad van Brabant, woonde Verloo te Brussel : van uit zijn huis aan de Torf-Zinne (waar tans de Centrale Hallen staan) beschrijft hij voornamelijk Brusselse toestanden, maar evenals Willem Verhoeven die in 1780 de aandacht vestigde op de taalkwestie in een aan de Koninklike Kommissie voor Onderwijs gericht verhoog, en later Jan Frans Willems die de vader zou worden genoemd van de Vlaamse Beweging, was hij een Brabander, een Kempenaar.

Joannes Chrysostomus Verloo werd in 1747 op Oosterwijk bij Tongerlo geboren. Hij had te Leuven gestudeerd. De intellectuelen moet men in deze dagen hoofdzakelijk bij de advocaten zoeken bij wie ambten en lektuur de geest hadden gevormd. Verloo zou in de annalen van onze rechtsgeschiedenis en politiek bekend blijven. In 1781, het eerste jaar der regering van Jozef II, treedt hij met zijn Codex Brabanticus, een verzameling edikten die in Brabant en Limburg rechtskracht hadden, naar voren, waarmede hij deelneemt aan het werk der codificatie waarin hij het kenmerk der eeuw zag. Onder de Brusselse vrijmetselaars vermeldt Vander Schelden hem in zijn studie over de Belgische vrijmetselarij in de Oostenrijkse tijd. In 1788 verschijnt anoniem een blijkbaar in de tweede helft van 1787 geschreven verhandeling over het Vlaamse vraagstuk die in de katalogus der veiling van Willem Verhoeven (uit 1810) op naam staat van Verloo.

Deze Verhandeling op d'Onacht der Moederlyke Tael in de Nederlanden is een politiek geschrift dat tot de tegen Jozef II gerichte revolutionaire litteratuur behoort. Het komt uit in het jaar dat aan de Brabantse Omwenteling voorafgaat. Het heet gedrukt te Maastricht, buiten de Oostenrijkse Nederlanden, er werd geen keizerlijk oktrooi voor aangevraagd. Het was een wapen der oppositie.

Met Vonck, van wie hij de rechterarm is geweest, organiseert Verloo de opstand tegen het gouvernement. Hij is zich ervan bewust een lid te zijn van de verlichte burgerstand die door koophandel, manufakturen, bankwezen, enz. maatschappelijk bezit heeft verworven en nu ook door inschakeling in de Derde Stand politieke macht veroveren wil. Tegenover de Keizer staat deze groep op de Blijde Inkomst en 's lands oude beproefde instellingen die, zegt Verloo, zo zeer gelijken op die van Engeland. Het geschrift van Verloo is een stem uit de vrijzinnige groep der bourgeoisie die haar eis laat horen. Hierom is het zo belangrijk, dat het komt van een leider die in Mei 1789 de oprichter wordt van Pro Aris et Focis, een eigenaardig type van geheime revolutionaire organisatie, een eedgenootschap dat ook in Vlaanderen en Henegouwen vertakkingen had, het legertje van Vander Meersch op de been bracht en de stoot tot de revolutie gaf.

Welk wezen vertonen de denkbeelden die er leefden in de geest van deze man en naar men moet aannemen ook in de sfeer waar zijn werkkring lag?

Het is heden ten dage, betoogt Verloo, niet schitterend gesteld met de kultuur in de Nederlanden, inzonderheid in Zuid-Nederland. Wat hebben wij, Nederlanders, te plaatsen tegenover de Fransen? Wie zouden wij kunnen stellen tegenover Voltaire, Montesquieu, Beaumarchais? Zouden wij durven zeggen dat het Hollandse toneel opweegt tegen het Franse met zijn Molière? Zelfs Vondel smaakt

naar de andere eeuw. Noch bij de balie, noch op de kansel is er welsprekendheid te zoeken. Onze dichters zijn plomp. Voor de wetenschap is er geen belangstelling. De Engelsen, de Duitsers, de Italianen zijn ons niet minder dan de Fransen vooruit. Waar zijn de tijden van Erasmus en Lipsius? Aan een Grotius, een Rubens, een Boerhaave bewaren wij nog slechts een herinnering. Terwijl er zovele Franse, Engelse en Duitse vernuften uitblinken, rijst geen verheven geest binnen onze palen op. Door het verwaarlozen der volkstaal bij de geestelijke produktie is het berg-af gegaan met de geestelijke produktie. De Bourgondiërs zijn hierbij voorgegaan toen zij het Frans voortrokken. Van het huis van Bourgondië af dagtekent bij ons, bij voornamen en intellektuelen, die geestelijke plooi om daar waar het Latijn werd losgelaten niet de volkstaal in de plaats te stellen maar de Franse taal. De opvatting die de volkstaal als kultuurdraagster uitschakelt is een Bourgondiese traditie. Zij moet worden losgelaten want zij is uit de tijd. Een krachtig volksbestanddeel dat de tijd gaat beheersen eist zijn recht op : de bourgeoisie. In de kultuur moet de bourgeoisie haar deel dragen en haar taal die de volkstaal is moet tot haar recht komen.

Zo het in de rede ligt dat de volkstaal hersteld wordt, hoe is het dan op het ogenblik met haar in Zuid-Nederland gesteld?

De Oostenrijkse Nederlanden bestaan uit een Waals en een Vlaams gedeelte. De belangrijkheid van beide delen kan men afmeten naar hun wederzijds aandeel in 's lands lasten. De Walen brengen nog niet het vierde gedeelte hiervan op. Driemaal zo groot blijkt de macht en bevolktheid der Vlaamse gewesten. Het Waals is binnenwaarts in over de minst bevolkte streken verspreid, waar het Vlaams zich over de rijkste gewesten uitstrekt, langs geheel de zee kust, de belangrijke oevers der Schelde, Leie en Rupel en de kanalen waar alles krielt van volk. Het Vlaams heeft in te brengen de schoonste steden van voorname rang : Brussel, Gent, Antwerpen, Leuven, Mechelen, Brugge, Ieper, Aalst, Kortrijk, Oostende, Roermond en het Land van Waas dat niet anders dan een grote stad is — waar het Waals niets tegenover kan stellen dan Bergen, Namen en Doornik die met z'n drieën samen nog geen Brussel of Gent alleen zijn.

Toch is de taal van het belangrijkste gedeelte veronachtzaamd om een vreemde taal. En deze verstoten taal is dan nog niet beperkt tot haar gebied in Zuid-Nederland, het is bovendien dezelfde als in Noord-Nederland wordt gesproken. Het dient hier gezegd, ook in de Republiek der Verenigde Provinciën geeft men al te zeer aan vreemde talen toe, waar men er vreemde taalmeesters, nieuwsbladschrijvers en toneelspelers ziet binnenhalen terwijl er voor de eigen taal noch door het volk noch door de staat veel wordt gedaan. Maar nog wel wat anders mishandeld wordt de Nederlandse taal bij ons, en nergens zozeer als te Brussel.

Hofstad en stad van de Bourgondiese taalgeest, heerst in Brussel de Fransgezindheid in een stadium van Frandsolheid. Al bedraagt het gedeelte dat er als Frans is aan te nemen ten hoogste 5 %, toch kunnen de 3/4 der inwoners min of meer de Franse taal spreken en willen ze die ook liefst spreken. Geen Brusselaar zal toegeven dat een Vlaams sermoen schoon kan zijn : het moet Frans zijn om schoon te wezen. Velen vermijden Vlaams te spreken in gezelschap of op straat. Anderen spreken het zo krom als het maar kan om te doen geloven dat zij in het Frans werden opgebracht. Anderen weer zal men in herbergen en koffiehuisen horen hardnekkig Frans stotteren en waar zij blijven steken vertikken zij het er zich uit te redderen met een woord Vlaams. Nooit zullen jonge dames met een Vlaams kerkboek gezien worden, en gebeurde het toch, haast was het schaamrood daar. Tot straattaal is er het Vlaams vervallen en zo bezeten is de Brusselaar van het Frans dat men het Juvenalis zou nazeggen : alles doen zij hier op z'n Frans, zij zijn bang op z'n Frans, boos op z'n Frans, blij en bedrukt op z'n Frans, wat nog al? quid ultra? concumbunt gallice! En toch is het Frans in Brussel niets meer dan een vreemde ent. Ten bewijze worden er tot de dag van heden alle zaken van justitie en politie in het Nederlands behandeld, al zijn er bijna alle nieuwsbladen, gazetten en journalen, en ook de schouwburgen Frans en de journalisten en gazetters evenals de sekretarissen en huisleraren der groten Fransen.

Ziet hoe noodlottig voor de beschaving dit verachten der volkstaal is waar men het ziet leiden tot ostracisme der in de volkstaal geschreven werken : het is maar Vlaams, zegt men, en met misprijzen smijt men het boek neer. Het is nochtans door het boek dat het volk tot ontwikkeling moet komen, het zijn de boeken die onder het volk een redelijke manier van denken moeten brengen en zo hun invloed oefenen op alle kunsten, handwerken, ambachten, koophandel en landbouw. Wat, zo de

werken over zedeleer, dichtkunst, geschiedenis, staatkunde, natuurkunde — wetenschappen die de mens het meest raken, rechtstreeks op hem inwerken, als het ware de katechismus der burgerlike wijsheid zijn — ongelezen ja ongeschreven blijven in de eigen taal? En schrijven wij ze in de Franse taal, wat is er het gevolg van? Wij scheiden van de gemiddelde graad van ontwikkeling af geheel het gemeen, onze bestgezinde en weetgierigste burgers, ambachtslieden, akkermans en onze vrouwen. Ofwel zij verstaan het Frans ten enen male niet, ofwel zij verstaan het niet in voldoende mate om met vrucht deze werken te lezen. Zo doemen wij hen willekeurig tot onwetendheid en beletten de invloed van die der pen op die der hand : de samenhang en wisselwerking van kunde en kennis wordt verbroken, ver van de Verlichting te bevorderen doet de verfransing het uitstralen der Verlichting te niet.

De verfransing slaat ook vleugellam de opleving van de politieke geest. Haar toenemen viel samen met het afnemen van onze politieke energie. Het verval van de vrijheidsgeest hangt met het uitdoven onzer eigenwaarde samen bij het prijsgeven van onze taal. De nationale geest zal tot sluimeren komen wanneer het doodstroom is in de politiek. In Holland heeft men het gezien, en ook bij ons. Het is de taak der makers van cultuur de politieke geest uit zijn sluimer op te wekken. Voorwaar geen makkelijke taak want waar de nationale geest ontbreekt blijft ook de cultuur in gebreke. In de gedachte van Verlooy is de nationale geest de centrale bezieler. De liefde tot het gemenebest is een onschatbaar goed, zij tilt alles op tot een hoger peil, ziet alles afgetekend op ruimer horizonnen, verlevendigt alle geestelijke werkzaamheid, zij is een machtig verwekker van beschaving. De Fransgezindheid daarentegen maakt inbreuk op onze cultuurvorming die zij ondergraaft door ons af te trekken van het eigene dat de ware kultuurbodem is. Het eigene is de ons gegeven kracht die wij moeten ontwikkelen zal het leven tot vruchtbaarheid en waarde gedijen. Het werk dezer ontwikkeling is een werk van verlichte levensmoed, doch de overschatting van het vreemde met de onderschatting van het eigene brengen ons zelfvertrouwen tot wankelen en vernauwen het tot dat smal gevoel dat ons kleinmoedig maakt, waardoor wij niet durven wat een ander durft en onze mogelijkheden verwaarlozen. Wij moeten zien wat niet werd gedaan, wij moeten ook zien wat er te doen staat. Hoe meer er te doen staat, hoe vruchtbaarder werk er te verrichten valt. Nu wij een politieke opleving meemaken is niets zo noodzakelijk als tot het besef te komen van onze waardigheid.

Het is er nog ver vandaan dat wij hier reeds zouden aan toe zijn. In de Vlaamse gewesten zenden de Staten en Leden der Provinciën en Steden ook Franse uitgaven in het licht. Onze taal staat achter in de aanzienlijkste Raden. Noch de Regering, noch de Brusselse Akademie, noch de Universiteit van Leuven hebben ooit meer gedaan dan haar niet verwerpen. Niet eens de spelling werd geregeld! Welk een contrast : zelfs in hun buitenlandse politiek staan de verschillende mogendheden er op dat waar zij in onderhandeling treden de verdragen in haar taal worden opgesteld! In de oudheid waren de Romeinse politici terdege vertrouwd met de Griekse taal : het Grieks was de taal ener in Europa en Azië wijdverbreide, tot zelfs in het eigen Italië vertakte algemene beschaving waarbij vergeleken het Latijn arm was; toch gebruikten deze Romeinen in het besef van hun politieke waarde bij hun onderhandelingen met de Grieken geen andere dan hun eigen taal!

Er kan dan geen sprake zijn degenen te volgen die er deze redenering op nahouden : Vermits het in onbruik raken der volkstaal een feit is, waarom niet van het Frans de voertaal gemaakt in het leven van de Staat? Gesteld dat dit aannemelijk was, waarheen zou het leiden? Indien deze taalbanners hun zin kregen en de Staat de verfransing doorzette met scherpe middelen, wat zou er uit voortkomen? De stad zou niet meer kunnen spreken met het land, de heer niet meer met de pachter, de stedeling niet meer met de boer die naar de markt komt en hem voedt, de ene buur niet meer met de andere, onder hetzelfde dak aan dezelfde haard de mensen niet meer met elkaar, zo er geen taalman bij klaar stond! Een dergelijke politiek ware een absurditeit, op iets degelijks zou dat niet uitlopen. Om van de verbastering nog niet te spreken die het Frans zou ondergaan — de overgeplante taal ondergaat de aard van haar nieuwe grond : is het Brusselse Frans niet een soort van koetervlaams? — is daar de ervaring dat sedert meer dan tweehonderd jaar, sedert Guicciardini deze landen bereisde en beschreef, de positie der Franse taal er stationnair is gebleven. Zij is hier gevestigd over de driehonderd jaar. Guicciardini schrijft dat er nauweliks een man of vrouw werd gevonden in de deftige stand die geen Frans sprak, hij voorspelde dat in het kort alles hier Frans zou wezen. Sedert driehonderd jaar is die taal hier de taal van het Hof, de Regering, de Raden en, wat er vanzelf uit volgt, ook van de adel en al wat iets wil zijn. Op die machtige tribune die de Schouwburg is weerklinkt zij en, wat alles

zegt, zij wordt hier met een blinde vooringenomenheid geëerd. Bovendien is zij zo goed als de Europese omgangstaal. Welnu met dat al, is zij verder gekomen dan in Guicciardini's dagen, is zij tans meer onze taal dan toen? Was het zaak dat men besloot trots alles de moedertaal door het Frans te vervangen, wat zouden onze verfransers al meer kunnen doen dan reeds werd gedaan? Zullen zij, zoals gebeurde in Ierland onder Edward IV, al onze oude charters, wetten, boeken, schriften verbranden en geen Vlaamse letter overlaten? Zullen zij ons verbieden onze taal te spreken en te schrijven? Zullen zij de Vlaamse scholen sluiten en alleen Franse toelaten? Dit zouden nochtans de naaste middelen zijn die er nog kunnen worden beproefd voor het Frans. Maar hoe krachtig zij ook schijnen, zij zouden — afgezien van de onmogelijkheid om ze in praktijk te stellen — niet voldoende zijn om het Nederlands te verdrijven en het Frans voor korrupcie te behoeden. Tegen het Iers werden al die middelen in hun uiterste strengheid sedert lange tijd aangewend en nog is het Engels er ver vandaan de taal der Ieren te worden. Zo moeilijk is het de mensen gans te vervreemden van hun taal, dat er geen landschap, stad of vlek bestaat of zij leven in hun partikuliere taal. Bretanje en Provence behouden hun streektalen al wordt er niets in geschreven en is daar niets in achtung als het Frans. Het enige middel om een taal finaal te verdringen is de gewelddadige verovering die of uitroeiing of uitdrijving van het overrompelde volk in haar gevolg heeft. God beware ons voor zulk een ramp! Zullen wij de beschavingmakende gemeente niet slaan met kulturele onvruchtbaarheid, zullen wij integendeel de kultureel vermeerderen, dan is er geen ander alternatief dan kort en goed elke zweem te laten varen van verfransing en op ontwikkeling en herstel der Nederlandse taal te staan. Dit is een nieuwe politiek. Maar wij moeten haar ongetwijfeld voeren, zijn wij onze slapheid te boven. De Walen dienen wij te laten wat zij zijn met het Frans als ontwikkelingsmiddel. Maar het Franse 5 % te Brussel moet verdwijnen : met de nieuwe richting zou men zien hoe gauw dat gaat, met de taalpolitieke grondslag waarop het steunt zou het welhaast tot de verdwenen verschijnselen behoren.

Degenen die de bestaande taalpolitiek in stand willen houden voeren tegen de nieuwe aan dat zij een wereldtaal verwerpt voor een taal met een beperkt gebied. Toch zien wij dit ook in Zweden geschiedt dat evenwel onder de auspiciën van Gustaaf III met het Zweeds voor de Verlichting breed openstaat. Ook het Duits is geen wereldtaal. Frederik II, de overleden koning van Pruisen, had haar voor kulturele aangelegenheden ongeschikt geacht, maar aan het einde van zijn leven begon hij daarvan terug te komen : wat in deze taal werd voortgebracht in de laatste vijftien à twintig jaar had hem de ogen geopend en het Frans dat hij zozeer had voorgetrokken werd wijselijk door zijn opvolger teruggedrongen. Het is er niet alleen om te doen door de taal ingang te verkrijgen tot de kennis — en ongetwijfeld ontsluit het Frans een rijk gebied van kennis — maar het is vooral zaak de kennis te beoefenen en te verspreiden onder elk volk, en doelmatig kan dit alleen, niet in een vreemde, maar in de eigen taal. Overigens denke men niet gering over het gebied der onze. Slechts een klein vierde van het land is Frans — en dit is op zichzelf reeds een reden om de taal der drievierden niet op te offeren. Maar ook een groot gedeelte van het Prinsbisdom Luik, met Tongeren, St. Truiden en Hasselt, is Nederlands. Dan is daar Noord-Nederland. En in het Oosten zou het moeilijk gaan uit te maken waar het Duits begint. De ganse landstreek tot Danzig toe met de Hanzesteden achtte Guicciardini Nederduits en zo ook in het Westen naar het Kanaal toe de landen tot Gravelinnes. In drie werelddelen hebben de Hollanders onze taal over welbevolkte streken voortgeplant en was zij behandeld en geëerd geworden zoals het behoorde zowel door hen als door ons, onze Oostelijke naburen, de aan de Oostzee gezeten Duitsers, hadden haar verkozen boven het Hoogduits. Te gering is onze taal dan niet. Nog groter uitbreiding kan zij verkrijgen zo wij willen. En kan een goed vaderlander ooit zeggen : mijn land is mij te klein, het is mij de moeite niet waard? Al deze redenen moeten ons nopen de verfransingsgedachte op te geven. Laten wij het doen uit vrije wil. Zovele volken hebben reeds hun moedertaal de plaats toegekend die haar toekomt. Laten wij dan die in zovele zaken de eersten waren, hierin eens de laatsten zijn. Tenzij mijn landgenoten vermoord zijn in de uiterste domheid, zullen zij opruiming houden met de vreemde taal en het herstel der eigene ter hand nemen.

De middelen om tot dit herstel te geraken gaan zowel Noord- als Zuid-Nederland aan want wij zijn hetzelfde volk, hetzelfde in taal, inborst en gebruiken, ofschoon staatkundig gescheiden. Wat het godsdienstverschil betreft, het wordt getemperd door het licht der Rede en der verdraagzaamheid : de auto-da-fe's behoren tot het verleden met galg, rad en brandstapel — woorden (mogen wij er bijvoegen) met het merkteken van een tijd geprent waar de venerable der loge van Aalst zijn zoon liet dopen.

Zowel in het Noorden als in het Zuiden dienen deze middelen verstrekt in de eerste plaats door de Staten der Provinciën die het volk zoveel nader raken dan een Stadhouders of Gouvernement. Het is uit 's lands middelen dat het geld moet komen om de Nederlandse gezindheid te bevorderen. Zoals geen rekening moet worden gehouden met de grenzen, mag er geen onderscheid worden gemaakt tussen Noord en Zuid. Deze toelagen zullen een blijk zijn dat bij de leiders van het gemenebest de lange onverschilligheid uit heeft en het nieuwe streven voorzit om onze taal in ere te zien. Zo de Staten voorgaan, zullen de partikulieren volgen en bij maatschap of kompanie de nieuwe tijdgeest steunen, het drukken bekostigen, de boeten betalen die er op de nieuwe ijver staan... Tal van middelen kunnen worden aangewend. Kan niet met alle tegelijk begonnen, zo kan met enige begonnen : zo niet met de beste, dan met de gereedste. De Staten zouden het daarheen kunnen leiden dat een geleerd Genootschap tot stand komt dat haar in deze zaken van advies dient. Er zouden jaarlijks aanmoedigingen kunnen zijn, b. v. om door haar aangeduide werken over taalkunde, letterkunde, staatkundige geschiedenis enz. te vertalen, waarbij de aan de onze zo nauw verwante Duitse taal in de eerste plaats in aanmerking zou komen, maar er tevens zou worden op gelet dat ook aan overzettingen van Griekse, Latijnse en Franse schrijvers behoefte bestaat.

Om de Nederlandse geest te laten uitgaan naar de hogere standen dient er een Nederlandse Schouwburg te komen, zowel voor de opera als voor het toneel. De schouwburg is de spiegel der natie en van de tijd, hij dient nationaal te wezen en niet alleen onze deugden en daden op te luisteren maar ook onze gebreken te gispen. Alle Nederlandse schouwburggen zouden een algemeen repertorium samenstellen. Er is wel wat bij de Hollanders te vinden, veel bij de Fransen, en ook de Duitsers bezitten werk van grote verdienste. Zo zou ons volk door de schouwburg en het middel der eigen taal met al deze stromingen in voeling komen.

Maar het gewichtigste is de opleiding van 's lands jeugd. De regering moet naar taaleenheid streven in het gebied waar het Nederlands de volkstaal is. Zij moet er alle openbare Franse scholen verbieden. Het Lager Onderwijs dient geheel verjongd. Geweerd moeten worden die met gotiese letters gedrukte schoolwerken der kerkelijke scholasters die (zoals Den dobbelen Zielen-Troost) een ophoping van onnozele fabels zijn. In de plaats moet komen een uit Hollandse en Vlaamse stukken samengesteld Nederlands leesboek waarin de Nederlandse historie, onze bizonderste standwetten en de Brabantse Blijde Inkomst niet mogen ontbreken. De handleiding tot de studie van onze taal moet een klare overzichtelijke grammatica zijn, voorafgegaan door een spellingregeling waarbij eenvoud de norm moet zijn en de klip is ontzeild van ingewikkeldheid en tegenstrijdigheid waarop de Franse gestrand is. In het middelbaar onderwijs zal niet minder zorg worden besteed aan de moedertaal als aan het Latijn. Welsprekendheid in het Latijn kan ons weinig dienstig wezen, het is een dode taal : des te meer komt het er op aan om de levende die de onze is wel te spreken. Alle krachten moeten hierop worden samengetrokken : van een algemeen standpunt uit is niets zo belangrijk, waar zij aan versmading bloot staat, dan dat zij beschaafd gesproken wordt. Kan deze versmading iemand verwonderen die ziet dat er te Brussel nauweliks een geleerde wordt gevonden die haar dragelijk spreekt? Zij is er de taal der slechte pleitstukken, der straatliederen en van de mindere soort van volk. Ook de Romeinen kenden een lingua vernacula, een slavetaal, maar daarnaast en daarboven stond bij hen de taal der beschaafden.

Alle talen zijn lomp in lompe monden. Keurige uitspraak komt door beschaving. Zo moeten ook wij door opleiding en oefening tot een beschaafd geraken dat het prestige onzer taal herstelt. Verloof gaat zo ver het nut van het onderwijs in de klassieke en vreemde talen in de middelbare school in twijfel te trekken. Wat in deze talen geschreven werd kunnen wij lezen in vertalingen. Het onderwijs in de vreemde talen bezwaart het geheugen met een last van woorden, en de tijd om deze te assimileren wordt op de tijd die het zich eigen maken der wetenschap ten goede komt geroofd. Wat tijd spaarden de Grieken uit die geen andere taal hadden dan het Grieks! Er moet dan worden opgehouden met in onze scholen het Frans te bevorderen, wij moeten het evenals het Grieks voor de liefhebbers laten. Betreffende het Hoger Onderwijs behelst het geschrift van Verloof geen voorstellen. Dat aan de Universiteit te Leuven het Latijn de onderwijstaal was moet in zijn opvatting een ondoelmatigheid zijn geweest. Zegt hij niet, wat aangaat de fakulteiten in Frankrijk, dat hij het zou toejuichen zo de Fransen aan de theologiese, mediese en juridiese fakulteiten hun opleiding kregen in het Frans?

Meer een verdediging der veronachtzaamde moedertaal — “onaendraegendheid,, luidt de grief tegen het gouvernement — dan een studie tot opbouw is dit scherpzinnige vlugschrift. Waar Verloo het kulturele verval in Zuid-Nederland verklaart uit de Bourgondiese traditie — de traditie der absolute unitaristische monarchieën — is hij eenzijdig : ook andere politieke factoren speelden mee, om maar de verminking van ons territorium te noemen en de economische besnoeiing door Engeland en Holland. Ook tekent Verloo geen algemeen beeld : de toestand in Vlaanderen blijft buiten beschouwing, het is een Brabants geschrift, het maakt bijv. geen melding van de gelijktijdige aktie voor de Hollandse schrijftaal door de schoolmeester Jacob Antheunis in de kring der rederijders van de Fonteyne te Gent, noch ook van de Westvlaming De Borchgrave die een klassieke Nederlandse dichtertaal schrijft en vanuit zijn Helikon aan de Mandel naar het Noorden opstaart.

Maar hoe breed gezien zijn de enkele middelen die Verloo uitstippelt : een Genootschap, een Toneel, een Opera, kulturele hervormingen die aan die van Gustaaf III in Zweden herinneren met wie de Verlichting in dat land haar zegetocht houdt op het voertuig der Zweedse taal. Verloo heeft in de geest gedragen een contrast tussen Gustaaf III en Jozef II, beiden verlichte despoten, van wie de laatste, in een tijdsgewricht dat de nationale geest onder de volkeren van Europa zag ontkiemen, niet een pionier der nationale gedachte is geweest. Herder is de verkondiger van deze gedachte : “Slechts door de kultuur der vaderlandse taal kon een volk zich uit de barbaarsheid opheffen ; hierom bleef Europa zo lang barbaars, omdat het het natuurlijke orgaan zijner volken bijna gedurende duizend jaar een vreemde taal had voorgetrokken,.. Zou het vermetel wezen te zeggen, bij het respect dat Verloo laat blijken voor de nieuwe Duitse litteratuur, dat Herder, met zijn *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* de drager van de Duitse Verlichting, de onzichtbare vezel is waardoor zijn streven aan het Europese kultuurleven vastzit? Zoon van een grensvolk waar twee beschavingen elkander kruisen, vestigde het Zuiden door het *Traité des Etudes* van Rollin zijn aandacht op de zorg voor de moedertaal. Maar uit het Oosten kwam er verruiming door een stroming die op de grondslag der taalvolken in de dienst der mensheid een nieuwe wereld wilde opbouwen : het is goed dat de mensheid verscheidenheid vertoont van godsdiensten, wetten, staatsinrichtingen, zeden, talen, enz., het draagt bij tot haar verrijking, het verhoogt haar werkzaamheid. De konstruktie van een nationale ziel, deze fiktie der negentiende eeuwse kleinburgerlike mystiek, valt buiten de rationalistische lijn van Verloo, die slechts funkties schijnt te erkennen, al zijn hem de attributen niet ontgaan die later worden gehecht aan de nationale ziel.

Het wordt dikwijls voorgesteld — Des Cressonnières deed het laatst in zijn boek over de taalkwestie — alsof op de Vlaamse taal het noodlot zou drukken de uiting te zijn van een onheelbaar archaïsties ideaal : het Vlaams zou het zinnebeeld wezen van het verleden in zijn verzet tegen de ontwikkeling der moderne samenleving, waarbij de burgerlike maatschappij die uit de Franse Revolutie is voortgekomen als de draagster van deze ontwikkeling wordt gedacht. Welke dwaling hierin ligt besloten, leert het geschrift van Verloo aan de ingang zelf van het Vlaamse streven. Verloo was geen man van het ancien régime. En hij was een Europeeër. Bij de eerste Franse inval staat hij evenals de Hollandse demokratiese advokaat Willem Daendels op de hand van Dumouriez met wie hij samenwerkt om tot de oprichting van een met Frankrijk gefedereerde Belgiese republiek te komen, en het Franse standpunt verdedigt hij in een niet minder belangrijk vlugschrift : *Zyn Geloof, Vryheid en Eygendommen in gevaer?* Bij de tweede Franse inval wordt hij, bij de reorganisatie van het bestuur der gemeenten in 1795, benoemd tot de eerste maire van Brussel (hij overleed in 1797). Dat hij moeilijkheden heeft gehad met de Fransen doet niets af aan zijn geestelike lijn. Hij is een overgangsfiguur en een voorganger. Zijn denkbeelden behelzen de wachtwoorden der Verlichting in Vlaanderen, zij brengen, ter ontvoogding van de volksgeest, een vrijzinnige ideologie die men een eeuw later nog kan vinden in de geschriften van Mac Leod.

Men kan Verloo evengoed als zijn Ierse tijdgenoot Wolfe Tone, die de vaan van de Franse Revolutie in Ierland plantte, heten een nationalist, een voorlooper van de nationale bewegingen, deze grote differentiatiekonflikten uit het tijdperk der bourgeoisie. Aan de drempel van deze periode, aan het slot van het Oostenrijkse tijdvak en het oude regime, geeft Verloo het weksein voor geheel een tijd. Men zal moeten wachten tot 1825, tot het propagandaschrift van Lodewijk Visscher voor de taalwetten van Willem I over het herstel en de invoering der Nederlandse taal, om een evenzo omvattende

programmatische studie te vinden over de nationaliteitskwes-
tie in Vlaanderen. Met Verhoeven, Visscher en Willems vormt Verloo het viermanschap van Brabantse mannen dat de eerste halve eeuw van het Vlaamse streven opent en beheerst, mannen uit Groot-Kempenland, reeds naar de tweeledigheid van het konfessionalisme en het Voltairianisme gedifferentieerd. De tijd van Verloo is de inkubatietijd van dit streven dat een korrelatie van de Verlichting is.

ANTOON JACOB.

INHOUDSTAFEL VAN HET EERSTE DEEL

M. Basse. — Opdracht	7
C. Debaive. — Geschriften van Prof. Dr. J. Vercoullie (1883-1927)	11
Fr. Baur. — De Vergelijkende Methode in de Litteratuurwetenschap	33
A. Bertrang. — Betrekkingen tusschen Terentius en Misogonus, ...	47
E. Blancquaert. — Klein-Brabantsche Dialectgrenslijnen	53
A. Boon. — Van smeinscen lede	63
L. A. J. Burgersdijk. — Het Ontstaan van een Woord	69
O. Dambre. — Nederlandsch cultureel Gemeenschapsgevoel in Eeuwen van politieke Gemeenschapsondermijning	73
Fr. De Backer. — De zoogezegde Invloed van John Donne op Constantijn Huygens	93
P. De Reul. — L'Hellénisme de Robert Browning	107
C. G. N. de Vooy. — Een gemoraliseerde Grammatica.	113
G. Duflou. — Wichelaar en Wikkelaar.	119
O. Fischer. — L'Echo de la Littérature flamande en Bohême	125
R. Foncke. — Een en ander uit de "Chronika derer von Zimmern", ...	131
J. Gessler. — Fragmenten van een Limburgsch Antichristspel uit de XV ^e Eeuw	137
L. Goemans. — Het Lovaniense in Kiliaens Etymologicum (1599-1777)	147
A. Jacob. — Verloof en d'Onacht der Moederlijke Tael (1787).	155

1857

1927

ALBUM OPGEDRAGEN AAN
PROF. DR. J. VERCOULLIE

DOOR AMBTGENOOTEN, OUD-LEERLINGEN EN VEREERDERS, TER GELEGENHEID VAN ZIJN ZEVENTIGSTEN VERJAARDAG EN VAN ZIJN EMERITAAT.

TWEEDE DEEL.

PAGINÆ, 11, ERNEST DISCAILLESSTRAAT, BRUSSEL. — 1927

S-KLANKEN EN S-LETTERS IN HET DUITSCH EN IN HET NEDERLANDSCH.

HET VERSCHIL TUSSCHEN KLANK EN LETTER VALT BIJZONDER duidelijk in 't oog, als men een vreemde taal wil leeren alleen door spreken en luisteren of alleen door schrijven en lezen, of — zooals schrijver dezès uit eigen ondervinding weet, — als leerlingen te gelijk Duitsch en Nederlandsch, en soms (b.v. Russen) eerst ook nog het Latijnsch schrift willen leeren. Juist deze twee talen, en wel met het oog op *wie geen van beide kennen*, door onderlinge vergelijking te onderwijzen, levert een bijzonder genoeg op. Een onderling vergelijken moet echter tevens voor beide talen van belang zijn (de onvoldoende belangstelling voor 't Nederlandsch betreurt Hirt, *Geschichte der deutschen Sprache*, 167) en kan zelfs voor beide zijn nut hebben.

Toen de Dietsche taal het Latijnsche schrift begon te bezigen, diende natuurlijk de Latijnsche verhouding tusschen klank en ietter tot grondslag voor een dergelijke verhouding in 't Dietsch, aangezien ook vele Latijnsche woorden in deze taal binnendrongen. Na de regeling der verhouding werd een latere, nooit ophoudende opname van vreemde woorden een bezwaar, daar immers de vreemde talen eveneens hare verhouding tusschen klank en letter op de Latijnsche hadden gegrondvest, natuurlijk elk van haar eigen standpunt uit.

Dezelfde letter kon dus in verschillende talen een verschillende waarde hebben, b.v. de *c* in 't Duitsch en in 't Nederlandsch; om die reden is deze letter dan ook in die twee talen zoo goed als overbodig geworden, behalve in *ch* = χ . De vreemde woorden kunnen op verschillende manieren worden overgenomen; de vorm *Accent* b.v. behoudt in 't Duitsch de Fransche spelling en zooveel mogelijk ook de vreemde klanken; de vorm *Akzent* echter wijzigt zoowel spelling als uitspraak. De vorm *Scheck*, anderzijds, wijkt van den Franschen alleen af in opzicht van spelling; daarentegen wordt de vreemde palatale klank in *Genie* vaak scherp uitgesproken.

Bezigen de vreemde talen diakritische teekens (b.v. Fransch ζ , Tsjechisch *s* met haakje, *c* met haakje), dan is zoowel een korrekt lezen als eene stipte reproduksie door inheemsche spelling gemakkelijker, vooral waar men met een vreemden klank te doen heeft (b.v. Fransch *Genie*: Tsjechisch *zena* = *vrouw* (*z* met haakje)).

Daar het Latijnsch schrift, in het belang van de talen zelf, nog steeds meer aan algemeenheid zal winnen, zou eene internationale toenadering kunnen worden bevorderd, indien de Latijnsche letters in alle talen, die van het Latijnsch alphabet gebruik maken, een zooveel mogelijk gelijke waarde verkregen. Natuurlijk zou men daarbij hoofdzakelijk met twee feiten moeten rekening houden: 1° niet alle talen vormen dezelfde klanken op dezelfde manier, of ontwikkelen die op identische wijze; 2° niet elke taal bezit al de klanken van een andere taal.

Reeds de Latijnsche taal had — zoo ver men weet — zoowel een teveel (b.v. *k*, *x*), als een tekort (b.v. voor den klank = Duitse *ü*) aan letters. Daar alle talen, die van het Latijnsche schrift gebruik maken, te zamen zeker veel meer klanken hebben dan de Latijnsche taal, zou men misschien niet mogen terugdeinzen voor een wijziging, die aan overbodige letterteekens overblijvende klanken zou toedeelen, b.v. *x* = Grieksch χ , even geschikt, als historisch gegrond. Het spreekt vanzelf, dat aan één klank slechts één letter zou mogen beantwoorden, dus niet voor twee klanken één letter (b.v. *ts* = *z*) worden geschreven of voor één klank zelfs drie letters (b.v. de Duitse *sch*). Wij laten hier een korte reeks

parallelen volgen, waaruit blijkt, wat voor bezwaren de spelling kan opleveren in de Deutsche taal met haar woordkoppelingen : Haschen : Häus-chen ; bestehn : bes-ten ; Zschakau : Grosz-Schönau ; Auszen : Aus-ziehn ; Tzschecheln : Blitz-schlag ; Wäsch-s-t : Wasch-stube ; Wachs-tube : Wach-stube ; Büsch-chen : Nach-schub ; Blut-sturz : Bluts-tropfen.

Een tekort aan letterteekens zou zelfs een opvoedenden invloed kunnen hebben op taalkennis en taalkunde. Een rune kon voor een geheele groep van bij elkaar behorende klanken dienst doen, met of zonder hulp van differentieerende teekens, b.v. $Y = k, g, ng$, later $Y = k, \dot{Y} = g, ng$; en nu kan in 't Duitsch de letter *s* zoowel den scherp als den zachten *s*-klank, ja, zelfs den palatalen klank weergeven. Ook in een en dezelfde taal zijn uitspraak en schrift aan individueele, maatschappelijke, gewestelijke, tijdelijke invloeden onderhevig. Bovendien gebeurt het vaak, dat wie spreekt, of meer, of minder, of andere klanken vormt, dan de luisterende meent te hooren, en evenzoo is men vaak niet in staat alle letters te lezen, al verstaat men toch, wat er geschreven werd. Daar klankbeeld en letterbeeld van een woord in de voorstelling een geheel vormen, wordt de toestand nog meer ingewikkeld. Vaak maakt een al te nauwkeurig spreken van 't woord een wat vreemden indruk; vaak zou men een streng-fonetisch geschreven woord haast niet herkennen (b.v. fähigste : f-e-i-g-s-t-e). Ofschoon ter wille van gramfoon en draadlooze heel wat meer zorg wordt besteed aan het gesproken en dus gauw vervliegend woord, is het toch zeer natuurlijk, dat meer waarde wordt gehecht aan de door pers en postverkeer verduurzaamde, geschreven taal.

De wisselwerking tusschen ortografie en ortoëpie dringt hoe langer hoe meer, door onderwijs en autoriteiten, met dagbladen en voordrachten, uit schouwburg en kino, in alle kringen van de bevolking door. Als vanzelf verdwijnt de weleer heel wat subjektieve manier van spreken en schrijven en, ten einde den band tusschen die twee uitingen van de taal vaster te knopen, moet de spelling veerkrachtig genoeg zijn om te kunnen voldoen aan het vrije leven van de taal. Als b.v. de spelling door etymologie niet duidelijker wordt, mag zij daarmede niet zijn belast; met haar letters voor de *s*-klank (*ss* : *ssch*) is de Nederlandsche spelling meer etymologisch dan de Deutsche, waarin de *ss* en *sz* niet meer historisch tegenover elkaar staan.

Door de spelling woorden uit elkaar te willen houden, waarbij geen verschil in de uitspraak wordt waargenomen, is overbodig; als b.v. de infinitief *sieben* en het telwoord *sieben*, of *weizt* (van *weizen*) en *weizt* (van *wissen*) bij spreken noch schrijven worden verward, dan is ook de niet lang geleden eerst ingevoerde differentieering *das* : *dasz* geheel onnoodig. Het Duitsch heeft trouwens een geschikt hulpmiddel om gelijkkluidende en gelijkgespelde woorden te onderscheiden, nl. de groote beginletter (bij zelfstandige naamwoorden), b.v. *Sage* : *sage* (daarentegen in 't Nederlandsch b.v. *zij* = *Seite* en *sie*). Toch is een spelling, die om paradigmatische redenen toevallig woorden van elkaar scheidt, gerechtigd en praktisch, b.v. in 't Duitsch : *weist* (van *weisen*), met dezelfde *s*-klank als *weizt* (van *weizen*).

Ieder taal heeft haar spelprincipe; in 't Duitsch b.v. wordt een korte vokaal gekenschetst door verdubbeling van de daarop volgende konsonant, — met uitzonderingen (b.v. *bis*) — maar ook een lange vokaal kan (overbodig) worden aangeduid (b.v. *stehlen* en zelfs *stiehlst!*) In 't Nederlandsch voldoet de parallele : open en gesloten lettergreep. Daar het Duitsch meer waarde hecht aan het woordbeeld, is de Deutsche spelling minder elastisch; het Nederlandsch klankparadigmatische toont daarentegen zeer duidelijk aan, dat de spelling een bijkomstig hulpmiddel van de taal is. Derhalve is de Nederlandsche spelling meer toegankelijk voor vereenvoudigende wijziging en liberaal gebruik.

Hoe is het nu met de *s*-klanken en *s*-letters?

Scherp en zacht. — De *s*-klank vertoont eene strekking om over te gaan van scherp tot zacht. Natuurlijk verschijnt de zachte *s* vooral in de buurt van een andere zachte konsonant, in 't bijzonder wanneer een lettergreep met *s* begint en, bij de uitspraak, eene zekere inspanning wordt vereischt (b.v. *Hansa*, *hanze*); tevens treft men ze aan in vreemde namen, als *Marseille*. Scherp blijft dus de *s* zeker in *Ochse*, *metsele* (na een scherpe konsonant, ofschoon de lettergreep met *s* begint) en ook in *alsdan(n)* (aan 't einde van een lettergreep, al zijn in de buurt zachte konsonanten). Vervolgens is het zeer goed te begrijpen, dat de *s* gemakkelijk zacht kan worden tusschen vokalen, na een lange vokaal (b.v. *lesen*, *lezen*), en ook in vreemde namen, b.v. in den Deenschen naam *Rosenborg*.

Eindelijk ontstaat de zachte *s*-klank ook aan 't begin van een woord, in het Duitsch echter alleen vóór een vokaal, b.v. *suchen* : zoeken, *zwichten*.

Als men in 't Duitsch het Latijnsche alphabet bezigt, — ofschoon ook dan soms een *ſ* (= *s*) verschijnt — dient de letter *s* zoowel voor den scherp en voor den zachten *s*-klank, o.i. zeer terecht : op den ontwikkelingsgang van de taal kan dan de spelling geen invloed oefenen, noch vertragend, noch versnellend. Tot toelichting nu nog een paar vreemde woorden, waarin de *s*-klank scherp blijft en die dus tegenhangers zijn van de boven aangevoerde uitheemsche namen, waarin de *s* de ontwikkeling van scherp tot zacht meemaakt. Vooral daar, waar de letter *s* een vreemde *c* (= *s*) vervangt, b.v. *Servelat*, is de *s* zeker nog scherp; maar ze is eveneens scherp in *Serviette* en waar, in vreemde woorden, de *s* scherp moet blijven, spelt men somtijds zelfs *ss* (b.v. in den Russischen naam *Ssonja*).

In 't Nederlandsch is de ontwikkelingsgang der *s* van scherp tot zacht, moeilijk gemaakt doordien men hier, voor de *s*-klank, over twee letters beschikt, nl. *s* en *z* : nu eens schrijft men *s*, dan weer *z*, daar waar, in 't Duitsch, de *s*-klank zijn tendens van scherp tot zacht onbelemmerd doet blijken, vooral in de buurt van zachte konsonanten, aan 't begin van een lettergreep (b.v. *laarzen* : *kaarsen*); bijzonder leerzaam zijn in casu de suffixen *-zaam* (Duitsch *-sam*) : *-sel* (Duitsch *-sel*), b.v. *minzaam*, *werkzaam*; *omhulsel*, *deksel*. Vervolgens heerscht de parallele spelling, hoewel de *s* minder vaak voorkomt tusschen vokalen, na een lange vokaal, b.v. *muizen* : *kruisen*. Ongemeen belangrijk is ten slotte de *s* aan 't begin van een woord, omdat in 't Nederlandsch de dentale *s* ook daàr bleef bestaan, waar het Duitsch thans een palatale *s* heeft; aldus zien wij dat, vóór *w*, de Nederlandsche ontwikkeling heel anders was dan de Deutsche (b.v. *zwak* : *schwach*), dat vóór *l*, *m*, *n*, *p*, *t* en achter *r* de scherpe dentale bleef bestaan (b.v. *slag*, *smid*, *snede*, *spoor*, *steen*, *baars*) en dat het Nederlandsch alleen vóór vokaal den zelfden weg insloeg als het Duitsch, maar ook weer met parallele spelling, b.v. *samen* : *zadel*. Woorden, waarvan de vreemde oorsprong nog al te zichtbaar is, geven de voorkeur aan de *s*, vooral als de *s*-klank een *c* (b.v. *sigaar*) of somtijds ook de Deutsche *ts* (b.v. *sier*) en de Middelhoogduitsche *z* (b.v. *gruis*) vervangt. Vormen als *glanzen* : *glansen* brengen een onderscheiding teweeg tusschen werkwoord (met *z*) en naamwoord (met *s*), hetgeen ook in het nu overbodig lijkend verschil van spelling *grijnzaard* (*grijnzen*, *grijns*) : *grijsaard* (*grijzen*, *grijs*) schuilt.

Zestig en *zeventig*, met de scherpe *s*-klank aan 't begin, hebben een tegenhanger in *samen*, in plaats waarvan men, met het oog op *te zamen*, *verzamen* e.a., terecht de spelling *zamen* zou willen eischen. Het Afrikaansch, b.v. bij Leipoldt, deed de letter *z* geheel verdwijnen (b.v. *son*), wat zonder eenig bezwaar mogelijk was, daar in het Afrikaansch haast geen verbuiging meer overbleef en de woorden meestal maar eene lettergreep tellen. Zulk een wijziging zou niet alleen de Nederlandsche spelling niet eenvoudiger maken — *consuetudo altera natura* — maar tegelijk de Nederlandsche taal zelf van een paradigmatisch hulpmiddel berooven. Totnutoe hebben wij namelijk de ontwikkeling van de *s*-klank gadeslagen, zonder ons oog daarop te richten, dat in verschillende vormen van hetzelfde woord nu eens de eene, dan weer de andere hoedanigheid van de *s*-klank kan verschijnen en ook door het schrift worden weergegeven, b.v. *deinzen* : *deins*, *deinst* (met scherpe *s* aan 't einde van 't woord, of alleen, of van een scherpe konsonant vergezeld), maar ook *deinsde* (hoewel tusschen zachte konsonanten, toch aan 't einde van stam en lettergreep); *laars*, *laarzen*. In zulke gevallen is de spelling om zoo te zeggen elastisch : de klankverandering wordt met nadruk voorgesteld (klankparadigmatisme) en men let er minder op, of het woord een, door de verbuiging heenlopend, vormbeeld behoudt (woordparadigmatisme; b.v. *bruisen* : *bruis*, *bruiſt*, *bruisde*; voornamelijk in niet geheel inheemsche naamwoorden als b.v. *kruis* : *kruisen*). Uit een klankparadigmatisch oogpunt kan men bijgevolg twee groepen van woordvormingen onderscheiden. Tot de eerste groep behooren die woorden, waarvan de grondvorm de zachte *s*-klank heeft, b.v. *lezen* : *lees(t)* — regressieve voorbeelden —; de tweede groep omvat dan die woorden, in wier grondvorm de scherpe *s*-klank thuis hoort, b.v. *laars(je)* : *laarzen* — progressieve voorbeelden.

Zooals naast de Nederlandsche spelling (*z-s*) de nieuwe Afrikaansche (*s*) staat, zoo staat in het Duitsch, naast de nieuwe en geheel voldoende spelling (*s*), de andere spelling *ſ-s*.

De letter *ſ* stelt niet alleen den zachten *s*-klank voor (b.v. *Gemſe*, *ſaſe*, *ſuſjen*), maar insgelijks een palatalen beginklank (b.v. *ſchaden*, *ſtehen*, *ſchlafen*). Een gevolg daarvan is, dat ook aan 't begin van een suffix (*=ſam*, *=ſal*, *=ſel*) en ten slotte ook aan 't begin van een lettergreep *ſ* wordt geschreven, zonder dat daarbij op de hoedanigheid van de *s*-klank wordt gelet; b.v. *arbeitsſam*, *Däſſe* (met den scherp en *s*-klank) tegenover b.v. *müſſam*, *Gemſe* (met den zachten *s*-klank).

Tegenover de *f* als beginletter staat de letter *ß* als eindletter, die dus in den regel den scherpen s-klank weergeeft. De *ß* schrijft men aan 't einde van een woord, dat niet het eerste gedeelte van eene samenkoppeling kan vormen, waarvan het tweede gedeelte met een vokaal zou beginnen (b.v. *als*, *alsdann*). Ook als hulpmiddel om woorden door samenstelling te vormen, kan de *ß* worden gebezigd, b.v. *Ordnungs**liebe*. Natuurlijk wordt er in geen geval rekening mee gehouden, dat de scherpe s-klank zacht kan worden.

Naast konstante *f* tegenover konstante *ß* vertoont de Deutsche taal eveneens een paradigmatische wisselwerking tusschen *f* en *ß*; regressief b.v. *Safe*, *Sätschen*, *Sätslein*, progressief b.v. *Gans*, *Gänschen*; *Gänfe* (zie *reizen* : *reist*, *reisde*; *laars*, *laarsje* : *laarzen*); maar bovendien ontmoet men in 't Duitsch gevallen als *Lachs* : *Lachse* (met *f* aan 't begin van een lettergreep) tegenover Nederlandsche vormen als *muts* : *mutsen*, zoodat men in 't Duitsch liever van een letter- dan van een klank-paradigmatisme zou willen spreken.

Aan een letterparadigmatische spelling beantwoorden zelfs niet gevallen als *wuchst* (: *wuchsen*, *wuchß*); de *f* vertegenwoordigt hier een scherpen s-klank en er begint geen lettergreep mee; integendeel : de *f* staat aan 't einde van den stam en — van scherpe konsonanten vergezeld — aan 't einde van het woord; bovendien zou men door de lettergroep *ft* er misschien kunnen worden toe verleid, de *f* palataal te lezen, als men de taal niet voldoende machtig is. Om dezelfde reden is dan ook de Deutsche spelregel zonderling, volgens welken de woorden zóó worden gesplitst, dat de letters *st* bij elkaar blijven (b.v. *rei-ste*), aangezien juist in die, naar den volgenden regel overgaande, lettergreep de letter *s* somtijds een palataal kan voorstellen. Andere konsonanten dan *st* worden daarentegen wél van elkaar gescheiden. In *tapfer* b.v. behooren de klanken *p* en *f* zeer nauw bij elkaar, veel nauwer dan *s* en *t* in *reiste*, waar de *s* den stam afsluit en met de *t* het suffix begint, en toch splitst men : *tap-fer*; zelfs b.v. *Hacke*, waar zeker geen dubbele k-klank meer bestaat, mag worden gesplitst, en wel aldus : *Hak-ke*, met een tot *k* gewijzigde *c*. Terecht mag dan ook worden gezegd, dat het ouderwetsche Deutsche schrift — ofschoon in woordkoppelingen niet ongeschikt — niet alleen vermoeiend werkt op oog en hand, en belemmerend voor het internationaal verkeer, maar tevens een ballast is voor spelling en taal.

S I. en s II. — Door de tendens van scherp tot zacht zou tusschen vokalen, na een lange vokaal, de scherpe s-klank langzamerhand zijn verdwenen. Maar er kwam een vergoeding in het Duitsch door de tweede klankverschuiving, de *s II.* Daar tusschen vokalen, na een lange vokaal, de zachte s-klank voor normaal doorgaat en stipt door de letter *s* wordt weergegeven, daar a contrario tusschen vokalen, na een korte vokaal, de scherpe s-klank thuis behoort en de Deutsche spelling, ter aanduiding van een konsonant tusschen vokalen, na een korte vokaal, het enkelvoudige letterteken verdubbelt, is hier de spelling *ss* van pas. Om in het nieuwe geval — scherpe s-klank tusschen vokalen, na een lange vokaal, — te voorzien, koos de Deutsche taal de lettertekens *sz*, gedrukt in den vorm *ß* (ook als het Latijnsche schrift wordt gebezigd) en geschreven *ß*, *sz* (Latijnsch alphabet) en *ß*, *fß*, *fß* (Duitsch alphabet). In het oudere Duitsch verschilden de twee scherpe s-klanken, de *s I.* = *s(s)* en de *s II.* = *z(z)*, van elkaar; dus maakt ook het tegenwoordige Duitsch gebruik van *sz*, niet alleen tusschen vokalen, na een lange vokaal. Als er een woordparadigmatisme door wordt bereikt, mag men het daarbij laten; b.v. progressief *heiszen* : *heiszt*, regressief adj. sing. *heisz* : pl. *heisze*. De *sz* beantwoordt dus aan de eenvoudige Middelhoogduitsche *z*. Naast dit geval van woordparadigmatisme in 't Middelhoogduitsch en in het tegenwoordig Duitsch staan twee Middelhoogduitsche gevallen van letterparadigmatisme, b.v. *wizzen* : *weiz* (progressief met *s II*) en *ros* : *rosse* (regressief met *s I*). In beide gevallen is nu de Deutsche spelling verward en verwarrend (*wissen*, *weisz* en *Rosz*, *Rosse*) : het samenvallen van *zz* en *ss* heeft nòch aan 't einde van een woord, nòch naast een konsonant een samenvallen van *z* en *s* teweeg gebracht. En toch geeft de Deutsche taal spellingsvoorbeelden voor een mogelijke wijziging : woordparadigmatisme ontmoeten wij bij een andere spirant, b.v. *hoff(t)* : *hoffen*; dus *weiss(t)* : *wissen*; *Ross* : *Rosse*. Daar echter na een lange vokaal, b.v. in *weiss(t)*, een dubbele konsonant verschijnt, hetgeen volgens den spelregel na een korte vokaal moet gebeuren, is men als het ware genoopt de aandacht te vestigen op een bijzonder in 't oog vallend geval van letterparadigmatisme in het zeer vaak gebezigde suffix *-nis* : pl. *-nisse* (*ß* : *ff*) en verder b.v. in *des(-halb, -to, -wegen)* : *dessen*. Bij zulk een wijziging zouden b.v. *Masz* (met lange *a*), *dasz* (met korte *a*), beide met s-klank aan 't einde, hun voorbeeld kunnen hebben in *las*, *das*, en b.v. *büszten* (met lange *ü*), *küszten* (met korte *ü*), beide met

s-klank naast konsonant, hun voorbeeld in vormen als *Büsten, Küsten* vinden. Dan was eensdeels de toestand $z > s$, b.v. *blindes* e.z.v., *es, was, das* (naast *dasz*) bereikt, anderdeels het letterparadigmatisme als in *aus(-wärts)* : *auszen* (ß : ſ) nagevolgd.

Dat de Duitse taal tot veel meer ingrijpende veranderingen in staat is, bewijzen volgende verbale vormen : *reiest, reist; reiszest, reizt; missest* (van *missen* en *messen*), *miszt; scherzest, scherzt; sitzest, sitzt*. Een nog verder gaande wijziging : *sz* tusschen vokalen, na een lange vokaal *ss*, zou alleen de hoedanigheid van de s-klank, maar niet de kwaliteit van de voorafgaande vokaal aanduiden, dus zelfs tegen het spellingsprincipe aandruischen.

Als men het letterteken *sz* alleen tusschen vokalen, na een lange vokaal, zou mogen schrijven, zou deze spelling een vertragenden invloed (ofschoon zoo iets geen doel van een spelling mag zijn) kunnen hebben op den ontwikkelingsgang van scherp tot zacht, dien ook de nieuwe *s II* somtijds heeft moeten volgen; b.v. *Lose* onder invloed van de vereenvoudigde eindletter *s* in *Los* < het 17de eeuwse *Loss* < Mhd. *Lôz*; daarnaast zie b.v. *Kürbisse, Kürbis* (met $s < z$), daartegenover b.v. *Vliesz* (met $sz < s$). Een ander voorbeeld is het Lat. *mutare* > Mhd. *mûzen* > *maussen* > nu *mausern*; ook in vormen als *grosze* wordt de s-klank zacht; volgens *Zeitschrift des deutschen Sprachvereines*, 39, 4/6, 47, gebeurt dit onder invloed van geschreven *ſß* of *hß*, in de omstreken van Essen ha-es genoemd (stel daartegenover de veel logischer spelling b.v. Deensch *Advertisjement*). Ten slotte een parallel, die van den invloed van vokaalkwaliteit op *s II* getuigt : *lâzen* > *lassen, mezzes* > *Maszes*.

Aan de Duitse spellingsparallel *-ss* : *-sz* doet de Nederlandsche *-s(s)* : *(s)sch* denken. De vereenvoudigde spelling, die de historisch weliswaar gegronde, maar nu geheel overbodige *ch* (< *k*) doet verdwijnen, is zonder meer geschikt in gevallen als *vis(ch), viss(ch)en*, maar b.v. de vorm *heersen* (*heerschen*), hoewel, zooals *kaarsen*, den scherpen s-klank bezittende, zou misschien de ontwikkeling van *s* tot *z* (zie b.v. *laarzen*) begunstigen. Zulk een kans zou vooral tusschen vokalen, na een lange vokaal, bestaan, zooals de parallelen *vrees(-achtig, -elijk)* : *vreezen* en met name *vleesch, ontvleesd* : *vleezen* doen zien. Natuurlijk zullen vereenvoudigde vormen als *Pasen, briesen, eisen, krijsen, ruisen* en (met woordparadigmatisme *hees* :) *heesen* hun voorbeeld vinden in *wasem, geesel, bruisen* en (met woordparadigmatisme) in vreemde namen : *pausen, kousen, kruisen* e.a. Van het logische en doelmatige spellingssysteem *ss* : *s* is het niet noodig, hier te gewagen.

Ts en sj. — De Duitse *s II* is vergezeld van den klankvorm *ts*, de *s I* van de sj-klank. Met *ts* is het tweede stadium bereikt in den ontwikkelingsgang van *t* tot *s II*.

De eerste stap was zeker het ontstaan van *th*. Zooals de ontwikkeling $s > z$ niet is afgesloten, evenzoo bemerken wij nog voortdurend het ontstaan van *th* (< *t* en *ph* < *p* vóór vokalen met stemtoon — elders wat gekunsteld —, onder den invloed van *kh* of eerder *kx*, ofschoon *kx* niet onmogelijk zijn analoge klankvormen in *ts* en *pf* kan vinden); b.v. *Tisch* (*Post*). De *th* zelf wordt dan tot den krachtigeren en, wat de plaats in 't woord aangaat, ook vrijeren klankvorm *ts* (b.v. zelfs Deensch *tak*). Deze affrikata kan nauwelijks worden geaspireerd, ofschoon de *Bühnensprache* zulks zou willen eischen : dat zou toch een stap achteruit beteekenen; weliswaar kan de *ts* tot spirans worden verschoven, nl. in die gewesten waar de klankverschuiving niet plaats had, b.v. (*Flaum*), Nederduitsch (*Ferd*), *sumachen* (met den scherpen s-klank). Ook Nederlandsche verschijnsels als *sidderen* (: *zittern*), *schorsen* (: *opschorten*), *wetens* (*wetends*, ofschoon juist tusschen *n* en *s* een overgangs-t kan ontstaan : Deensch *ganske*, Nederlandsch *gansche*, maar Duitsch *ganze*) zijn van belang. Het Nederlandsch heeft noch aspirata (*th* enz.), noch affrikata (*ts* enz.); daarentegen heeft het natuurlijk, juist zooals het Duitsch, de klankgroepen *th, ts*, enz. : *mithalten, uithouden; Rätsel, beletsel; kleidsam, vreedzaam; mitsuchen, uitzien; Einbands, loods; Schmidts, schnitts; (ab)halten, ophouden; abfallen, opvallen; Dickhaut, hakhout; stukgoed, Stückchen*.

Alleen de aspirata *th* wordt soms nog door de spelling weergegeven, onder den druk van, en naast de Grieksche transkripsie; b.v. *Thron, Thüringen* (daarentegen *ph = f*). Ook de affrikata kan zonder kenteeken blijven; b.v. *Kind*, Deensch *tak* (maar *Charfreitag*).

Niet minder goed gespeld is de affrikata daâr, waar beide klankelementen zichtbaar zijn, b.v. *Pfad* of (in nieuw opgenomen namen, als) *Tsingtau*.

De oudste spelling heeft meer waarde gehecht aan het verschil tusschen dubbel en enkelvoudig dan tusschen spirans en affrikata, waarbij de hulp van de letter *t* alleen voor verdubbeling van spirans of affrikata, maar ook niet vaak, werd verleend. In den Frankischen Isidor ontmoet men een geregeld

gebruikmaken van letterteekens; voor vier gevallen: enkelvoudige en dubbele affrikata en spirans zijn er vier letterteekens, voor enkelvoudige affrikata: *z*, voor dubbele: *tz*. Ook nu heerscht dezelfde spelling en wel *z*: aan 't begin van een woord (*zu*); achter een konsonant (*Herzen*); tusschen konsonanten (*Arzt*) en na een lange vokaal (*Benefiz-es, -vorstellung*). Om het woordparadigmatisch principe te kunnen handhaven, blijft *tz* ook daar bestaan waar, door deze verdubbeling, de voorafgaande korte vokaal niet zou moeten worden aangeduid; b.v. progressief: *sitze(n)*: *sitz(t)*; regressief: *Schatz(-meister)*; hier vervangt de *tz* een Gotische *-tts*: *skatts*): *Schatzes*. In woorden zonder verbuiging zou men de verdubbeling mogen missen, b.v. *jetzt*, plaatsnamen met *-itz*; evenzoo in *Moritz*, na een vokaal zonder klemtoon (: *spazieren, Partizipium*), na een lange vokaal, in *Kietz* (: *Greiz*). Leuk zijn gevallen als *Potsdam*: *Potztausend*; *duzen*: *dutzen* (bij Kluge). De verdubbeling *tz* verdubbelt heel logisch alleen het eerste gedeelte van de klankverbinding, dus *tz* = *tts*; daarnaast staan echter klankverbindingen als in *Mietzins* (met *t-ts*, maar met dezelfde letterteekens gespeld als *(t)ts*), in *Hospizimmer*, met *ts-ts* (: *Skizze*, met *zz* = *tts*), in *Blitzzug*, met *(t)ts-ts*.

Het letterteken *z* kan ook den zachten *s*-klank weergeven, b.v. *Bronze, Bazar*; achter en met een *r* geeft het, in Slavische namen, vaak den *rsj*-klank weer. Zie daarentegen andere spellingen van *ts*: *Officier* (naast *Offizier*, maar in 't Fransch en in 't Nederlandsch een *s*-klank, in 't Nederlandsch somtijds ook een *s*-letter; maar *Sauce* ook in 't Duitsch met een *s*-klank); *Action* (naast *Akzion*: *Demokratie* met *t*-klank, in 't Fransch en in 't Nederlandsch: *ti*, in *Action, Actie*; lees *si*, in 't Nederlandsch somtijds ook zoo gespeld).

De *x*-letter, in 't oudere Nederlandsch zeer gewoon, mag hier slechts even worden genoemd. Ook hier doet één teeken dienst voor een klankgroep, die soms ook zacht kan zijn (b.v. *Examen*). Het Duitsch bezigt daarnaast ook *chs* (b.v. *Dachs*: *Dach-s*!). Toevallige groepeeringsen zijn b.v. *wegsehn, stukslaan*.

De Duitse *sj* heeft zich vooral ontwikkeld uit *sk*, b.v. Ohd. *skepfen* > *schaffen*; Lat. *scribere* > *schreiben*, doch ook uit *s* vóór *l, m, n, p, t, w*, b.v. *Schlag, Schmied, Schnitt, Sporn, Stein, schwach* en verder *Esche, Barsch, Hirsch, Gischt* (maar *Espe, List*). De aldus verloren *s*-klank won het Duitsch echter aan den anderen kant terug door de tweede klankverschuiving. Het Nederlandsch nu bleef op dezen ontwikkelingsgang halfweg staan: *sk* > *sχ*, b.v. *scheppen, schrijven*; daarentegen bleef de *s* ongewijzigd in *slag, smid, snede, spoor, steen*, terwijl in *zwak* de *s* > *z*. In 't midden en aan 't einde van een woord, eindelijk, spreekt men de *ch* niet meer uit, b.v. *esch, esschen*.

Na afloop van de ontwikkelingsperiode *s(k)* > *sj*, en ook in samenkoppelingen, blijft de Duitse wijziging achterwege; b.v. *Skelet(t), Slang; Mis(z)kredi[e]t, Ausweg, Häselein*. Ook b.v. *Sfäre* is opmerkenswaardig.

Het Nederlandsch verkreeg en verkrijgt zijn *sj*-klank in samenstellingen als *was-je* (met voornaamwoord) en in afleidingen als *haas-je* (met deminutiefsuffix). Het algemeen beschaafd Duitsch spreekt misschien zijn klanken wat meer nauwkeurig uit, zoodat men in samenstellingen als b.v. *hinausjagen* nauwelijks een *sj*-klank zou verwachten. De Duitse taal is immers van een meer kontinentaal karakter tegenover het meer maritieme Nederlandsch (en Engelsch) en heerscht overigens op een meer uitgebreid en minder eenvormig gewest, zoodat de Duitse bevolking — meer dan de Nederlandsche — haar beschaafde taal misschien met meer moeite moet leeren. Bovendien zijn de Vóór-Nederlandsche volkelementen zeker minder krachtig geweest dan de Vóór-Duitse, die b.v., naar beweerd wordt, mede oorzaak zijn geweest van de tweede klankverschuiving en ook in ons geval aan 't werk kunnen zijn.

De Duitse spelling *sch* is etymologisch, waar vroeger *sk* was; de spelling *sp, st* is conventioneel en geheel voldoende. A fortiori zou ook een spelling *sl* enz. voldoen, daar er toch veel meer gevallen zijn van dentale *s* in *sp* en (speciaal met *t*-suffixen) in *st*, dan in *sl* enz. (samenkoppelingen als *auslachen*). Woordparadigmatische heeft men b.v. in *wisch(en)*: *wisch(t)*. Het is van belang, dat de Zuidoost-Duitse (Zwabische) *sp, st* > *sjp, sjt* in hooge mate doordrongen (b.v. *du bischt*), dat daarentegen de Noord-Duitse *s*, vóór *p, t* en *l* enz., dentaal is. In 't beschaafde Noord-Duitsch spreekt men echter de *s* alleen in *sp, st* dentaal, daar vóór *l* enz. het letterteken van de palatale *sj* wordt gebezigd. Het belangrijke feit, dat de Noord-Duitse naam *Holstein* meestal met de palatale *sj*, de Zuidoost-Duitse naam *Gastein* echter meestal met de dentale *s* wordt uitgesproken, doet aan twee strekkingen denken die, in plaats van elkaar halfweg te ontmoeten, op het wederzijdsche punt van uitgang aankomen. Ten slotte

moge worden gezegd, dat het bezwaar met het letterteken *sch* eigenlijk door de veelzijdigheid en de ongeschiktheid van de lettergroep *ch* wordt veroorzaakt.

Het spreekt vanzelf, dat de lettertekens *sch* resp. *sj* ook dienst kunnen doen voor vreemde *sh* b.v. *Schal*, *sjaal* (: 2 klanken *Haushalt*, *huishouding*) en *ch* (*châle*).

De klanken *tsj*, *zj*, *dzj* vormen een bijzondere groep. *Tsj* is een aaneensluiting van *t* bij *sj*, vooral in samenstellingen als *mitschieben*, *uitsjouwen*; de ontwikkeling b.v. *diutisk* > *deutsch* ontbreekt in 't Nederlandsch (zie *sj*). De spelling : Deutsch *tsch*, Nederlandsch *tsj* wordt ook in vreemde woorden (namen) gebezigd, b.v. *Tschechoslovakei*, *Tsjechoslovakije*.

De spelling (*t*)*zsch* ontmoet men in Duitsche — oorspronkelijk vreemde — eigennamen, b.v. *Zschakau* en *Tzschecheln* (aan de spoorlijn Halle-Sagan). Vaak zijn echter uitheemsche woorden (namen) overgenomen met de vreemde spelling, b.v. *cello*, *check*, *csardas*, zelfs ook met overgedragen vreemde spelling, b.v. *Czeche* (met Poolsch *cz* = 'Tsjechisch *c* met haakje). Insulinde heeft de Nederlandsche taal verrijkt met de spelling *tj*, waarvan de klank aan de Zuidslavische *c* met haakje doet denken.

Met vreemde woorden, en meestal ook met vreemde spelling, drongen in 't Duitsch en in 't Nederlandsch de klanken *zj*, *dzj*, b.v. *genie*, *journal*; *Gibraltar*, *jam* binnen. Zeer geschikt is de Nederlandsche spelling *zj* (b.v. *zjeu*), een tegenhanger van *sj*. Ofschoon het Duitsch — met name het Frankisch — in woorden als *Könige* door de letter *g* een op *zj* lijkenden klank weergeeft, die dus in 't Duitsch niet geheel vreemd behoefde te zijn, spelt men verduitschend b.v. *Schenie*, wat intusschen niet korrekt en niet erg beschaafd is en tevens belet dat de zachte palataal in de taal wordt opgenomen. De Duitsche spelling *dsch* (= *dzj*), b.v. *Dschungel*, heeft ten minste aan 't begin het letterteken voor den zachten klank; maar ook hier leest men eerder *tsj* dan dat men, b.v. in *Deutschland* (met palataal na vokaal en vóór zachte *l*), *dzj* zou lezen.

Het Nederlandsch heeft ook hier een Oostersche spelling naast *dzj*, en wel *dj*, warnaast de Poolsche *dzi* kan worden geplaatst.

DR. FRANS KALDA.

Univ. prof. (Duitsche philologie) te Bratislava.
Univ. doc. (Nederlandsche taal en letterkunde; Duitsche taalkunde);
Lector techn. (Duitsche en Nederlandsche taal)
te Praag.

GERAADPLEEGDE WERKEN.

- SIEVERS, *Grundzüge der Phonetik*. Leipzig, 1893.
KLUGE, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Strassburg, 1894.
FRANCK-V. WIJK, *Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*. 's Gravenhage, 1912.
PAUL, *Deutsche Grammatik*. Halle, 1917.
WILMANN, *Deutsche Grammatik*. Strassburg, 1909.
GRIMME, *Plattdeutsche Mundarten*. Leipzig, 1910.
COSIJN, *Nederlandsche spraakkunst*. Haarlem, 1893.
DIJKSTRA, *Holländisch*. Leipzig, 1903.
v. WIJK-SCHOTHORST, *De Nederlandsche taal*. Zwolle, 1924.
FORCHHAMMER, *Systematik der Sprachlaute als Grundlage eines Weltalphabets*. (Germanisch-romanische Monatschrift VII; I, 385. II, 532.)
VERCOULLIE, *Beknopt etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*. Gent, 1925.

OVER ENKELE PLAATSEN IN MAERLANT'S ALEXANDER

IN HET EERSTE BOEK DER *ALEXANDREIS* HOUDT ARISTOTELES een college over wat een vorst moet doen en laten. Deze moet b.v. onder zijne vertrouwelingen geene personen kiezen van lage geboorte, want indien hij dezen machtig en rijk maakt, worden zij ongenadig, zij weten niet waar zij moeten staan en blijven ook niet onderdanig aan hun heer. De dichter zegt dit aldus (1,88 vlgg.) :

Sic partis opibus et honoris culmine servus
In dominum surgens, truculentior aspide surda,
Obturat precibus aures, mansuescere nescit.

Het woord *surda* brengt Maerlant tot eene uitweiding die in het Latijn niet voorkomt. Het laatstgenoemde vers vertaalt hij aldus (*Alex.* 1,531 vlgg.) :

Dan gaat hij voort :

Hi stopt sine oren jeghen bede,
Want hine weet gheen hoveschede.

Also doet aspis, dat serpent :
Alset horet al omtrent
Vedelen, blasen, toveren, baraet
(Want ment met selken spele vaet),
So werpet dene ore nederwaert
Ende in dander steket sinen staert :
Also stoppet bede sine oren,
Om dat ment niet en sal verdoren.

Deze verzen gelijken zeer op de volgende in *Der Naturen Bloeme* (VI, 107) :

Maer nu es ene nature in desen,
Dat sere scalc es int belesen :
Want alst den toeverare verstaet,
Diet met sulken arte vaet,
So steectet in teen ore den staert,
Ende worpet tander nederwaert
Jeghen daerde, ende stopt sijn oren,
Also dat niet en mach hoeren.

In het vijfde boek beschrijft Gautier den intocht van Alexander in Babylon. Om den overwinnaar gunstig te stemmen wordt er een groot vreugdebedrijf aangericht, de bevolking is uitgelaten, waarbij, zooals de dichter opmerkt (462 vlg.) :

Matronasque graves annis civesque severos
Tegmina caelatis urunt bombycina monstros.

Het tweede vers is blijkbaar gevolgd naar Juvenalis (*Sat.* VI, 260). Naar aanleiding van *monstra*

noemt Maerlant (*Alex. V*, 954) een aantal zonderlinge dieren waarvan het Latijn in het geheel geen gewag maakt. Hij vertelt merkwaardigheden van den salamander, van den leeuw, van den pelikaan, van den phoenix. Doch opmerkelijker is zijne vermelding van een serpent. "heet vipera ... want hij besteedt wel veertien regels om de zeer bijzondere manier te beschrijven waarop dit dier zich voortplant; die beschrijving komt geheel overeen met wat hij geeft in *Nat. Bl. VI*, 821 vlgg.

In het tiende boek noemt Gautier de geschenken die gezanten van allerlei volken Alexander komen aanbieden. Die gezanten komen uit Gallië, Carthago, Germanië, Hispanië, Sicilië, en zij geven een schild, een helm, een zwaard, een opgetuigd paard, een pantser. Maerlant noemt bovendien geschenken uit Noorwegen en Denemarken, uit Engeland, Schotland, Ierland; ook uit Bretagne, en dit gaf aan Alexander (*X*, 1169) :

Eenen boom, die ganse drouch.

Waarin dit inderdaad zonderlinge geschenk bestond kan men begrijpen uit de beschrijving in *Nat. Bl. III*, 707-740. Er is volgens hem een soort van ganzen, die voortkomen uit het hout van zekere boomen dat door het zeewater is gaan rotten. Wanneer die vogels aldus zijn geboren, hangen zij eerst met den snavel aan den stam van den boom; zijn zij wat gegroeid, dan laten zij zich naar beneden vallen, en moeten dan dadelijk gras en water hebben, want anders sterven zij.

In het verhaal van het tweegevecht tusschen Alexander en Porus zegt Maerlant (*IX*, 587), dat Alexander gewapend was o.a. met "enen knijf van andene ... Dit woord *andene* heeft Franck niet begrepen, hij meende dat een land of eene plaats was bedoeld, en liet *andene* daarom drukken met eene hoofdletter. Inderdaad moet het een zeldzaam woord zijn geweest, want behalve in deze plaats is het tot dusverre alleen gevonden (althans volgens Verdam) in *Nat. Bl. XIII*, 143 :

Oec vintmen in somech lant
Erehande iser, als ict vant,
Datmen andein heet openbare.

In de *Alexandreis* wordt het geval niet beschreven. En evenmin de wonderbaarlijkheden die Alexander zag in Indië, en waarvan Maerlant in zijn *Alexander* heel wat vermeldt. Bekend is het verhaal van de "arbores solis et lunae ... die konden spreken, en die den koning voorspellingen deden over zijn verder leven en dat van zijne familie. In *Nat. Bl. VIII*, 99 vlgg. staat dat verhaal in een beknopten vorm, en daar wordt de vraag gesteld of de uitspraak van die boomen was ingegeven door den duivel dan wel door God :

Ende men wille weten overwaer,
Dat hem die duvel antworde daer.
Sulke wanen nochtan mede,
Dat hem God antworden dede.

Ook Vincentius Bellovacensis, die in zijn *Speculum Naturale* zooveel gegevens uit het werk van Thomas heeft overgenomen, geeft hier niet meer dan het bovenstaande; want hij zegt (*XIII*, 43) : "Nec dubium quin a malignis spiritibus id actum sit. Vel secundum quosdam quod per ministerium angelorum deo volente hoc factum sit, qui etiam in effigie pontificis iudeorum ei dignanter apparuit ... In het tiende boek van *Alexander* wordt het zelfde voorval veel uitvoeriger meegedeeld, en de vraag omtrent God of den duivel staat hier in bijna denzelfden vorm. Doch hier laat de schrijver een antwoord volgen. Alexander had de vraag omtrent zijn verder lot niet uitgesproken, maar, zooals de Indische priester van het heiligdom hem had bevolen, alleen in gedachten gesteld. Maerlant noemt nu twee redenen waarom die uitspraak van God zal zijn afkomstig geweest. Vooreerst kan de duivel niet weten wat iemand in stilte denkt, en ten tweede is alles juist zoo uitgekomen als de stemmen uit de boomen hadden voorspeld (*X*, 839 vlgg.) :

Maer daertoe secht mi mijn waen,
Die duvel en mach niet verstaen
Wat so enech mensce peinet,
Ofte segghen waer ongheveinet
Sonder loghene daermede.
Maer dese stemme en dede

El niet dan waer verstaen.
Hierbi so seghet mi mijn waen...
Dat soe van goods halven was.
Dient waer dunct, volghe mi das!

Tweemaal dus spreekt Maerlant over dezelfde quaestie, en het is alsof hij later het antwoord wist dat hij eerst niet kon geven. Ook de andere hierboven behandelde plaatsen zouden iemand kunnen doen denken, dat hij in zijn *Alexander* allerlei bijzonderheden heeft te pas gebracht die hij reeds kende door de lezing en vertaling van *De Naturis Rerum*. Maar die onderstelling is in strijd met wat men gewoonlijk aanneemt op grond van welbekende gegevens, die men met de grootste zorg heeft bijeengebracht. In den proloog van het boek dat hij waarschijnlijk niet lang na 1260 aan den heer van Voorne opdroeg, noemt hij slechts *Alexander* als een vroeger door hem geschreven werk, of beter gezegd, als een werk, dat reeds vroeger ter kennis van het publiek is gekomen. Immers er staat :

Unde nu biddick, dat is waer,
Jacob de coster van Merlant,
Den gij to voren hebbet bekant
In des koninges Alexanders jeesten,
Dat gij enz.

Men meent, dat Alexander moet geschreven zijn na 1254, omdat paus Innocentius IV, die in dit jaar stierf, wordt vermeld blijkbaar als overleden (VII, 659). Een dergelijk gegeven bezit men voor den tijd waarin *Der Naturen Bloeme* moet zijn gedicht : in II, 3128 wordt Keizer Frederik II genoemd als gestorven, en hij overleed in 1250. Waarschijnlijk is Maerlant dus na dit jaar met zijn werk begonnen.

Kan hij het hebben geschreven tusschen 1250 en 1260? Om dit te beoordeelen moet men nagaan in welken tijd Thomas Cantipratensis *De Naturis Rerum* heeft gemaakt. Ook Verwijs heeft in 1878 opgemerkt (1), dat in den proloog wordt genoemd Jacob van Vitry, en wel als bisschop van Frascati : "magistrum Jacobum de Vitriaco..., nunc... Tusculanum presulem et Romane curie cardinalem „ Die proloog is geschreven toen het werk reeds was voltooid, want Thomas zegt er in, dat hij nagenoeg 15 jaren aan zijn boek heeft besteed : "Cum... annis ferme quindecim operam dedi, ut... ea quae de naturis rerum creatarum... invenirem, in uno volumine... compilarem „ (2) enz. Hij heeft weldra na de voltooiing eene tweede verbeterde en vermeerderde uitgave bezorgd, en volgens Delisle wordt Jacob van Vitry ook daarin nog altijd als levend vermeld, zoodat, naar Delisle meent (3), ook deze uitgave nog vóór den dood van Jacob zal zijn verschenen. Men is het er over eens, dat Jacob bisschop van Frascati werd in 1227 of 1228. Als het jaar van zijn dood werd vroeger meestal opgegeven 1244, doch in de nieuwste werken vind ik genoemd 1240 of 1241 (4). De proloog zal dus zijn opgesteld tusschen 1227 en 1240. Thomas is kanunnik te Cantimpré geweest van 1217 tot ongeveer 1232, dat is een tijd van juist vijftien jaren. Misschien heeft hij vooral in deze periode aan het boek gewerkt : allicht zal het eenige jaren vóór 1240 publiek zijn geworden.

Is het dan niet zeer wel mogelijk, dat Maerlant, een groot vriend van geleerdheid, den Latijnschen tekst b.v. omstreeks 1255 heeft gekend? Hij moet toen in de kracht van zijn leven zijn geweest. Zijn grafschrift acht men thans zeer verstaanbaar, nu men gelet heeft op het middeleeuwsch gebruik van het woord *omen* (5); men neemt dus met een tamelijk groot vertrouwen aan, dat hij inderdaad in 1300 is gestorven. Men weet, dat hij kort vóór 1290 wegens de gebreken van den ouderdom zijne bewerking van den *Spiegel Historiael* heeft gestaakt, doch waarschijnlijk nog kort na 1291 een lyrisch gedicht schreef. Bij iemand die altijd zoo werkzaam, en dus ook allicht vrij gezond was, deed de ouderdom zich wellicht eerst gevoelen toen hij ongeveer zeventig jaar werd. Misschien is hij wel bijna tachtig geworden, en dan zal hij in de laatste tien jaren zoogoed als niets meer hebben voortgebracht. Kan hij dus niet vrij kort na 1220 zijn geboren?

(1) Zie de Inleiding bij zijne uitgave van Maerlant's werk, blz. XX.

(2) Aldus bij Bormans, in *Bulletins de l'Académie Royale... de Belgique*, XIX, 136.

(3) In *Histoire littéraire de la France*, XXX 383.

(4) Reeds Daunou heeft in 1835 gezegd, dat men vaak ten onrechte opgeeft 1244, in plaats van 1240; zie *Histoire littéraire de la France*, XVIII, 212.

(5) Vgl. J. W. Muller, in *Tijdschr. v. Ned. T.- en Lk.* XXXI, 173.

Indien men mag aannemen, dat Maerlant ook het werk *Secretum secretorum* heeft vertaald, dan wil men ook onderstellen, dat hij deze vertaling vroeger maakte dan die van *De Naturis Rerum*. Reeds Verwijs heeft aldus gemeend (1), en Te Winkel is het in 1922 met hem eens (2). In het werk van Thomas is nl. *Secretum secretorum* in een verkorten vorm opgenomen, en dit gedeelte van Thomas is door Maerlant in *Der Naturen Bloeme* overgeslagen, wat zich het gemakkelijkst laat verklaren, indien hij het *Secretum* reeds in zijn geheel had bewerkt. Blijkbaar waren er exemplaren van *Secretum secretorum* te krijgen in den tijd toen Thomas nog met *De Naturis Rerum* bezig was.

Men zou dan tot deze onderstelling komen, dat Maerlant kort na 1260, toen hij omstreeks veertig jaar oud was, drie werken had gemaakt, waarvan er twee een vrij grooten omvang hadden. Deze drie werken zijn alle van een ernstig karakter, en bewerkt naar Latijnsche geschriften. Want ook zijn *Alexander* heeft eene leerzame strekking. Men vindt er veel meer in dan den inhoud der *Alexandreis*, oververteld in het Dietsch. Alle geleerdheid die Maerlant over zijn onderwerp kon machtig worden, heeft hij in zijn verhaal te pas gebracht. Voor een groot gedeelte komt deze uit eene Latijnsche redactie van Pseudo-Callisthenes, maar ook van elders. Nooit zal men nauwkeurig kunnen bepalen, welke bijzonderheden hij reeds met elkaar vereenigd heeft gevonden, en welke hij er door eigen nasporing zelf bij heeft gevoegd.

Maar al had hij in 1260 of even later deze drie werken gemaakt, daarom behoefde hij ze nog niet alle onder het publiek te hebben gebracht : juist in het begin van zijne loopbaan kan hij wellicht zich zelf nog hebben gewantrouwd. Stel dat hij het eerst is voor den dag gekomen met zijn *Alexander*, en dat ook groote heeren in dat werk behagen hebben gevonden. Intusschen was hij te Maerlant in de gunst geraakt bij Hollandsche edelen, en nu gaf hij onwillekeurig aan zijn bedrijf eene meer wereldsche richting, die in *Alexander* misschien reeds eenigszins doorschemert. Want wel predikte het leven van dien koning aan ernstige Christenen de les van de ijdelheid der wereld, en Maerlant heeft dit ook duidelijk doen uitkomen, maar toch heeft men in dit geschrift uitdrukkingen gevonden waaruit eene zekere geneigdheid tot de wereld was af te leiden; sommigen zijn in gevolgtrekkingen daaromtrent zelfs vrij ver gegaan.

Op Voorne gekomen, begon hij meer aandacht te geven aan de Fransche letteren, waarin zooveel was over ridderlijke avonturen en ook over liefde. Aanvankelijk hield hij die geschiedenissen voor zuivere waarheid of ten minste voor waar in de hoofdzaken, zoodat zij wel verdienden te worden vertaald. Hij deed er het zijne toe, o.a. door zulk een groot werk te schrijven als de *Historie van Troyen*. Doch gaandeweg kwam hij tot het inzicht dat hij had gedwaald, en hij wilde terugkeeren tot wat door ernstige mannen in het Latijn was gezegd. Omstreeks 1270 bewerkte hij in het Dietsch de *Historia Scolastica* van Petrus Comestor : het daarop volgende bijvoegsel was, zooals bekend is, in het voorjaar van 1271 gereed.

In dien tijd ook zal hij, indien mijne onderstelling juist mocht wezen, zijne bewerking van *De Naturis Rerum* weer ter hand hebben genomen om die vervolgens op te dragen aan een edelman die aanspraak had op zijne hulde. Hij kan er een nieuwen proloog bij hebben gemaakt, en ook hier en daar iets aan den tekst van het werk zelf hebben veranderd. Misschien dat men dan ook niet te veel gewicht moet toekennen aan eene plaats als de volgende (*Nat. Bl. IX, 105*). Sprekende van balsemboomen zegt hij :

Int ende van Endi daert es heet,
Leesmen in Alexanders geesten,
Daer vintmen die alremeeste.

Moet dit juist eene verwijzing zijn naar zijn eigen werk? Dan is die verwijzing zeer onnauwkeurig. Want in het tiende boek van zijn *Alexander* is wel gewag van boomen waaruit balsem droop, doch van de hoogte wordt niets gezegd. De zeer hooge boomen die hij vermeldt, zijn de "arbores solis et lunae", en dit waren geen balsemboomen. Kan hij niet in het algemeen hebben bedoeld : "Men leest daarvan in de geschiedenis van Alexander", zonder aan een werk van zich zelf te hebben gedacht? Den zoogenaamden brief van Alexander aan Aristoteles over de wonderen van Indië kan hij

---

(1) Inleiding, blz. XXIII.

(2) *De Ontwikkelingsgang der Nederl. Letterkunde*, 2de dr., I, 477.

zeer goed hebben gelezen, ook voordat hij zelf nog aan een werk over Alexander was begonnen ; hij heeft zich dan het gelezene niet met eene volmaakte juistheid herinnerd.

Wil men niet aannemen, dat Maerlant's *Der Naturen Bloeme* aan zijn *Alexander* is voorafgegaan, dan zal men onderstellen, dat hij zijne uitweidingen over aspis en vipera had uit Isidorus, zonder nog het geschrift van Thomas te hebben gelezen. Maar hoe is hij op de zonderlinge gedachte gekomen onder de geschenken voor Alexander ook te vermelden "eenen boom die ganse drouch ..? En hoe is het te verklaren, dat hij het metaal van een wapen van Alexander noemt met een naam die in de Middelnederlandsche letteren alleen voorkomt aan het slot van *Der Naturen Bloeme*, in eene vertaling van deze woorden van Thomas : "vulgariter andena dicitur ..? Ik zou dus de vraag willen stellen : is het niet waarschijnlijk, dat Maerlant *De Naturis Rerum* had bestudeerd en wellicht geheel vertaald, vóór hij zijn *Alexander* schreef? En deze vraag zou ik willen onderwerpen aan het oordeel van Prof. Vercoullie, wien wij thans onze hulde brengen.

Groningen.

A. KLUYVER.

DUITSCHER NEDERZETTINGEN EN DE DUITSCHER TAAL IN AUSTRALIË.

SEDERT EENIGEN TIJD HEB IK GEGEVENS VERZAMELD OVER DE Duitse kolonisatie en de Duitse taal in Australië. Dit materiaal is nog zeer onvolledig, maar op verzoek van het Huldecomité Professor Vercoullie deel ik er hier voorloopig gaarne een en ander uit mede.

Zooals men zich zal herinneren werd het Australisch vasteland reeds vroeg in de zeventiende eeuw door Nederlanders ontdekt. In 1606 bereikte Willem Jansz met het kleine jacht *het Duyfken* de noordkust van Australië. Doch de inboorlingen bleken wilde, wreede, zwarte barbaren te zijn, en Jansz wendde spoedig den steven terug naar Java. Dit geschiedde in de nabijheid van een kaap van het York-schiereiland, die door den ontdekker *Kaap Keer-Weer* werd gedoopt en dien naam tot op heden behouden heeft.

In 1616 bezocht Dirk Hartog met *de Eendragt* de westkust, en deze landstreek werd daarna door de Hollanders *'t Landt van de Eendragt* genoemd. Dit was de eerste naam door de Nederlanders aan Australië gegeven.

Van nog meer gewicht waren de ontdekkingsreizen van Abel Janszoon Tasman (1642, 1644) die Tasmanië, door hem *Van Diemensland* geheeten, en Nieuw-Zeeland, door hem *Stateneiland* genaamd, ontdekte.

Tot in de negentiende eeuw hiet Australië *Nieuw-Holland* en een groot aantal aardrijkskundige namen herinneren nog aan het aandeel der Nederlanders in de ontdekking dezer streken : *Arnhem Land*, *Dirk Hartog Eiland*, *Kaap Leeuwin*, enz.

Ongelukkiglijk hadden deze ontdekkingen geen verdere gevolgen, daar de noord- en westkust geheel ongeschikt scheen voor kolonisatie; en zij is dan ook tot den huidigen dag bijna geheel onbewoond gebleven. Van een aanknooping van handelsbetrekkingen met de inboorlingen kon ook geen sprake zijn in deze streken.

Hadden de Hollanders de veel gezondere en vruchtbare zuidoostelijke kuststreken ontdekt en aldaar een volkplanting gesticht, dan had het vijfde werelddeel Nederlandsch kunnen worden!

Doch deze kust werd eerst in 1770 door den Engelschen zeevaarder Cook bereikt en onderzocht, en hier werd in 1788 door kapitein Phillipp, den in Engeland geboren zoon van een Frankforter, de eerste Europeesche volkplanting in Australië gesticht, en wel op de oevers van de prachtige *Port Jackson Baai*, op de plaats waar heden Sydney gelegen is.

De eerste kolonisten waren ongeveer 750 uit Engeland gedeporteerde misdadigers (*convicts*) met de noodige troepen en beambten. Andere nederzettingen van bannelingen volgden : Tasmanië (1803), West-Australië (1829). Het tegenwoordige Victoria (hoofdstad Melbourne) werd in 1834 van Tasmanië uit gesticht en scheidde zich in 1851 van Nieuw-Zuid-Wales af. In Queensland hadden zich reeds in 1824 eenige kolonisten gevestigd, doch deze kolonie kreeg eerst in 1859 een eigen bestuur.

Niettegenstaande de misbruiken en de wreedheid waarmede het verbanningswezen gepaard ging, brachten vele der bevrijde bannelingen (die niet zelden wegens zeer kleine vergrijpen gedeporteerd werden) het tot welstand en aanzien. Vrije kolonisten kwamen spoedig ook in grooten getale naar Australië. Deze laatsten beschouwden de deportatie als een schande en een gevaar voor de jonge

volkplanting. Eindelijk moest de Engelsche regeering aan de openbare meening toegeven en de deportatie afschaffen.

De eenige Australische kolonie waarheen nooit bannelingen uit het moederland gezonden werden is Zuid-Australië (hoofdstad Adelaide), dat in 1834 gesticht werd, doch waar de eigenlijke kolonisatie pas in 1836 begon. Het is daarheen dat zich twee jaar later (1838) de eerte georganiseerde Duitsche emigratie richtte.

De aanleiding tot deze uitwijking was een strijd in den schoot der Evangelische Staatskerk in Pruisen.

Sedert 1817 was in dit land de vereeniging (*Union*) der twee protestantsche kerkgenootschappen, het Luthersche en het Calvinistisch-Gereformeerde, bij de wet voorgeschreven, en koning Frederik-Willem III verlangde dat men streng de hand zou houden aan de toepassing van de nieuwe regeling van den eeredienst. Maar op vele plaatsen, vooral in Silezië, waren eenvoudige, vrome Lutheranen, die zich met de noodzakelijk geworden wijzigingen in den eeredienst niet konden vereenigen. Zij verlieten de Vereenigde Kerk en hielden godsdienst in hun eigen woningen.

Deze Oud-Luthersche bijeenkomsten werden door de regeering verboden en de deelnemers tot boeten en gevangenisstraffen veroordeeld. Een afvaardiging, die de afgescheidenen naar den koning zonden, werd niet in gehoor ontvangen en bleef vruchteloos.

Voor de harde keus gesteld, hun geweten geweld aan te doen en zich bij de Vereenigde Kerk aan te sluiten, ofwel hun vaderland te verlaten, gaven velen aan het laatste de voorkeur.

Tot dezen behoorden o.a. de twee honderd trouwe aanhangers van Pastor Kavel uit Klemzig bij Züllichau (in den zuidoostelijken hoek van Brandenburg). Den 8 Juni 1838 begonnen zij bij Tschicherzig op twee rivierbooten op de Oder de lange reis onder het zingen van psalmen en goede Oud-Luthersche gezangen.

Te Hamburg gingen zij aan boord van den *Prinz Georg*, een zeilschip dat na twaalf dagen te Plymouth aankwam. Daar hadden zij de vreugde hun geliefden zieleherder, Pastor Kavel, te begroeten, die twee jaren te Londen geweest was en er alle noodige voorbereidselen voor de reis naar Australië gemaakt had in overleg met den Engelschen kapitalist en dissenter Angas, die in Zuid-Australië veel grond bezat.

Gedurende de overvaart, om de Kaap de Goede Hoop heen, stierven niet minder dan twaalf personen.

Op 30 October kwam de eerste Australische landspits in zicht : Kaap Leeuw. Drie weken later had de landing plaats te Port Adelaide.

Daar de inwijkelingen bijna geheel onbemiddeld waren, moesten zij dadelijk naar een geschikte bezigheid uitzien, waarmede zij in hun levensonderhoud zouden kunnen voorzien. Het eenvoudigste zou geweest zijn werk te zoeken in de ongeveer twintig kilometers van de haven gelegen hoofdstad Adelaide en bij de Engelsche kolonisten in den omtrek. Geschikte landarbeiders waren zeer gewild. Maar men wenschte samen te blijven en een kerkelijke gemeente op te richten.

Dit werd door hoogergenoemden heer Angas dan ook mogelijk gemaakt. Hij bood op zes kilometers afstand van Adelaide een stuk land van zestig hectaren aan. Op Kerstdag en gedurende de daarop volgende dagen betrok men de nieuwe woonstede in het oerwoud.

Nu moest men de handen uit de mouwen steken !

Men was in den Australischen zomer, en de bodem was zoo droog en zoo hard dat geen ploeg er in kon doordringen. Maar boomen werden geveld, timmerhout klaargemaakt, leem in gereedheid gebracht ; dan ging men aan het huizenbouwen, en na enkele maanden was het dorp klaar.

Het land werd in strooken van ongeveer twee hectaren ieder ingedeeld. De kleine woonhuizen, schuren en stallen waren een volmaakte nabootsing van die van de geboortestreek. Zij waren bedekt met het riet dat aan de oevers van het riviertje de Torrens groeide. Een kerk met een klein torentje, waarin een klok hing, stond in het midden. Daarnaast de pastorie, en schuin tegenover, het huis van den schoolmeester.

Het geheel moet er zeer schilderachtig hebben uitgezien, te oordeelen naar een paar afbeeldingen uit de jaren veertig die bewaard gebleven zijn.

De nieuwe nederzetting werd, ter herinnering aan het verlaten geboortedorp, Klemzig genoemd. Welken indruk zij op de omwonende Engelsche kolonisten maakte blijkt uit een dagbladartikel uit dien tijd, waaruit wij een paar plaatsen aanhalen :

“De eensgezindheid en de rustige, stille volharding van het Duitsche volkskarakter komen hier duidelijk aan het licht. Eerst vier maanden zijn voorbijgegaan sedert de mensch aldaar de wildernis begon te ontginnen, en reeds zijn bijna dertig huizen gebouwd, en enkele daarvan zijn flinke en ruime woningen. Alle zijn netjes, schoon en geriefelijk.

De oever der rivier is met tuinen bedekt. Deze bestaan uit smalle, niet omheinde landstrooken, door enge voetpaden van elkander gescheiden. Als men bedenkt dat het gunstige jaargetijde voor den tuinbouw nog niet aangebroken is, dan geeft de hoeveelheid groenten die deze Duitschers reeds aangebouwd hebben een hoogen dunk van hun noesten vlijt. „

En verder : “De bezoeker verbaast zich over de dienstvaardigheid en de fijne manieren van dit volk van kloeke boeren. De mannen nemen hun hoed af in het voorbijgaan en buigen het hoofd met een uitdrukking, die even ver verwijderd is van boersche ruwheid en van knechtsche onderdanigheid (1). De vrouwen, hoewel gebukt onder een vracht hout, hebben altijd een glimlach of een of ander teeken van hoogachting en beleefdheid voor den vreemdeling. „

Enkele weken na de landing der Klemzigers was intusschen een tweede schip met Duitsche Lutheranen in Zuid-Australië aangekomen. De kapitein van dit schip, Hahn geheeten, had zijn passagiers tijdens de reis zoo liefgewonnen, dat hij ze niet in den steek liet voor hij hun een geschikte woonstede bezorgd had, in een liefelijk dal, veertig kilometers ten zuiden van Adelaide. Te zijner eere werd dit dorp *Hahndorf* genoemd.

Nieuwe schepen met inwijkelingen kwamen aan, en Pastor Kavel wilde ze alle zooveel mogelijk op één plaats samen hebben. Klemzig was hiervoor veel te klein. Daarom werd een grooter stuk grond ten noorden van Adelaide aangekocht en zoo ontstond na allerlei moeilijkheden de gemeente *Langmeil*.

Ook ten zuiden van Adelaide, in de nabijheid van Hahndorf, werden nieuwe nederzettingen gesticht : *Lobethal, Blumberg, Friedensberg*, enz. In het noorden, aan den voet van een bergrug, dien men *Kaiserstuhl* doopte, ontstonden behalve Langmeil : *Bethanien, Schönberg, Neukirch, Tanunda*, enz.

Een tweede Luthersche geestelijke, Pastor Fritsche, landde in 1841 in Zuid-Australië met zijn gemeente en vestigde zich te Hahndorf. Een tijdlang arbeidde hij eendrachtelijk met Pastor Kavel. Doch spoedig ontstonden wrijvingen wegens de chiliastische leerstellingen die Kavel meer en meer in het openbaar verkondigde en waarmede zijn ambtsbroeder zich niet kon vereenigen.

Als men in Duitschland vernam, dat de uitgeweken Lutheranen het in Australië goed maakten, dat het klimaat zeer gezond en aangenaam was en dat velen reeds welvarend waren geworden, kwamen spoedig emigranten die niet door godsdienstijver tot uitwijken gedreven werden, vooral in en na het omwentelingsjaar 1848. Zij verlieten hun vaderland om hun materiele positie te verbeteren, of ook wel om politieke redenen.

Een groep uitwijkelingen verliet Bremen onder leiding van Edward Delius; een andere groep, Berlijn, onder leiding van Dr. Karl Mücke, met het plan in Australië bij elkander te blijven. Doch daar de geestelijke band hier niet zoo sterk was als bij de volgelingen van de predikanten Kavel en Fritsche, verspreidden deze nieuwe aankomelingen zich spoedig door het land. Het kwam ook wel eens voor dat sommigen diep teleurgesteld naar Europa terugkeerden, en aldaar de kolonie in de zwartste kleuren afschilderden.

En zoo werden de verhoudingen in godsdienstig en maatschappelijk opzicht ook aldoor ingewikkelder onder de kolonisten.

Gerstäcker, die in 1851 Australië doorreisde, en de Duitsche nederzettingen in Zuid-Australië bezocht, deelt ons in zijn reisbeschrijving allerlei belangwekkende en vermakelijke bijzonderheden daarover mede.

Hij woonde een kerkdienst van Pastor Kavel te Tanunda bij en werd door hem tot het middageten uitgenoodigd; wat hem aanleiding geeft tot een beschrijving van de verdeeldheid op kerkelijk gebied in de volkplanting. De leden der Kavelsche gemeente noemden zich de *Heiligen*, en scheidten zich angstvallig af van de *Weltkinder*, dat is de aanhangers van den vrijzinnigen Dr. Mücke uit Berlijn, die destijds ook voorganger eener gemeente te Tanunda was.

Gerstäcker geeft verder nog allerlei bijzonderheden, o.a. over een landelijk bal, dat hij te Tanunda bijwoonde en waar het zeer gemoedelijk toeging; en ook over een bezoek in een

---

(1) Een Australiër van Britsche afkomst neemt nooit zijn hoed af voor een anderen man, wel voor dames.

boerenwoning in de buurt, waar alles zoo kernduitsch was, dat " als men ergens in Saksen of Pruisen een boerenhuis met wortel en al opgenomen, in boomwol ingepakt, en het hier weer had neergezet, het zijn karakter niet trouwer zou hebben kunnen bewaren. „

In den tijd toen Gerstäcker deze idyllische toestanden in Zuid-Australië aantrof was het gansche land in opschudding gebracht door de ontdekking van rijke goudmijnen in de naburige kolonie Victoria. De goudkoorts greep ook vele van de in Zuid-Australië gevestigde Duitse kolonisten aan, die hun haardsteden verlieten om op de goudvelden hun fortuin te beproeven. Aan den anderen kant werden duizenden gelukzoekers uit Europa, ook uit Duitschland, naar Australië gelokt. Een groot gedeelte, hier en daar zelfs de meerderheid, der goudzoekers waren uit Duitschland afkomstig, en zoo ontstonden eenige Duitse nederzettingen in Victoria.

Maar, zooals het onvermijdelijk was, moesten vele, de groote meerderheid, dier gelukzoekers ontgoocheld worden. Vele beschaafde, ontwikkelde mannen werden gedwongen hun toevlucht te nemen tot zwaren handenarbeid om aan den kost te komen, en als veehoeders, huisknechten, koks, timmerlui, opperlui, landarbeiders, enz., hun dagelijksch brood verdienen.

Als zich al deze nieuwe aankomelingen over de geheele lengte en breedte der toenmaals bevolkte grondgebieden verspreid hadden, keerden langzamerhand weer geordende toestanden terug. En nu vinden we Duitse nederzettingen in al de Australische staten.

Hun geschiedenis kan men het best nagaan in de annalen der Luthersche gemeenten. Zoo vinden we dat de eerste Luthersche gemeente te Melbourne gesticht wordt in 1853 door een bekeerden katholieken priester uit het Rijnland, Goethe genaamd. Spoedig daarna ontstonden ook Luthersche gemeenten te Sydney en te Brisbane (1857).

Als de goudkoorts verminderde, nam ook de immigratie sterk af. Eerst in de jaren zestig nam de Duitse inwijking weer sterk toe, vooral in Queensland. Sedert dien is zij weer sterk afgenomen, totdat zij bij het uitbreken van den wereldoorlog geheel ophield.

In 1911 waren ongeveer 33.000 in Duitschland geboren inwoners in Australië. In 1921 was dit aantal tot 22.400 geslonken (1). Natuurlijk zijn er bovendien ook Duitschspreekende Oostenrijkers, Zwitsers, enz. Als men de in Australië geboren afstammelingen van Duitschers mederekent, en het met het Duitsch spreken niet al te nauw neemt, waren er bij het uitbreken van den oorlog wellicht ongeveer 100.000 Duitschers in Australië. Thans (1926) zullen er wel 10.000 minder zijn, dus ongeveer 90.000.

Met andere woorden, men telt onder de Australische bevolking minder dan 2 % Duitschers. Moest men echter al de verengelschte afstammelingen der vroegere Duitse kolonisten meetellen, dan zou het percentage zeker veel hooger zijn. Natuurlijk komen huwelijken tusschen kolonisten van Britsche en van Duitse afstamming dikwijls voor, hoewel de oudere Duitse kolonisten, vooral de strenge Oud-Lutheranen, dergelijke gemengde huwelijken afkeurden. De officieele statistieken beschouwen al de in Australië geboren blanken als van Britsche afkomst.

Deze statistieken geven ook geen inlichtingen over andere talen dan de Engelsche. Maar de opgaven over de geloofsbelijdenissen zijn zeer nauwkeurig en zoo is het mogelijk toch eenige feiten aan het licht te brengen, die op de Duitsch-Australische kolonisten als zoodanig betrekking hebben, en die niet van belang ontbloot zijn.

Bij de volkstelling van 1921 werden 57.519 Lutheranen geteld, en deze zijn wel bijna alle Duitsch, met uitzondering van eenige honderden Skandinaviërs (hoogstens een paar duizend). Van deze Lutheranen zijn er 1338 van welke bericht wordt dat zij alleen een vreemde taal, geen Engelsch kunnen lezen. Die vreemde taal is zeker zoo goed als uitsluitend het Duitsch; en als we aannemen dat er bovendien nog enkele honderden inwoners zijn (katholieken b.v.) die ook alleen Duitsch kunnen lezen, dan blijkt daaruit dat er tegenwoordig nog zoowat 1500 a 2000 zuiver of toch overwegend Duitschspreekende inwoners in Australië zijn.

Zooals men ziet, is de overgroote meerderheid der Duitsch-Australiërs tweetalig. De meest ontwikkelden onder hen spreken het Duitsch nog vrij zuiver, maar toch doorgaans met een sterken Engelschen tongval. De vokalen, vooral de lange e en de lange o, b.v. in *leben* en *loben*, worden niet meer met de zuivere waarde dezer klanken in de Hoogduitsche omgangstaal uitgesproken, maar met

---

(1) Na afloop van den oorlog zond de Australische regering meer dan 5000 Duitschers naar hun vaderland terug, 4620 op eigen verzoek, 696 gedwongen.

den Zuid-Engelschen tweeklank, zooals in Zuid-Eng. *lady, over*. Deze tweeklank is in den Australischen mond nog meer opvallend dan in het Zuid-Engelsch en herinnert sterk aan de uitspraak der Londensche *cockneys*, zoodat *lady* en *over* uitgesproken worden als *lædi* en *ɔvə* (1). Dit is een van de hoofdkenmerken van den zoogenaamden *Australian twang* (Australischen tongval); en in overeenstemming hiermede spreken de Duitsch-Australiërs dan ook *læbən, lɔbən*.

Andere eigenaardigheden, waarin het Duitsch in Australië met het Engelsch samengaat zijn de volgende :

1. De *r* heeft na klinkers een sterke neiging om in een nauwelijks hoorbare getturale spirans over te gaan, of wordt in het geheel niet meer gehoord, als in : *dieser Herr*.

2. In de verbinding *ir* wordt de *i* als *y* uitgesproken en de *r* als hierboven aangeduid, zoodat *Kirche* ongeveer klinkt als *kyʀçə*, waarbij ik liefst in het midden laat wat voor *r* in deze verbinding eigenlijk gesproken wordt, maar bij vele personen is het in alle geval een spirantische keelklank. Voor deze laatste ontwikkeling schijnt men trouwens ook in Deutschland in sommige dialecten reeds voorbeelden te vinden.

Natuurlijk wemelt de taal der Duitsch-Australiërs van anglicismen : *Ich musz ausfinden* (I must find out); *für Muzik eingehen* (to go in for music); *ich musz ihn darüber sehen* (I must see him about it), enz.

Voorgaande opmerkingen gelden hoofdzakelijk van de spreekwijze der Duitsch-Australiërs, die *Schriftdeutsch* spreken.

Maar in de Duitsch-Australische dorpen en op afgelegen hofsteden worden, merkwaardigerwijze, door de minder ontwikkelden veelal nog Deutsche dialecten gesproken, en de kinderen nemen deze dialecten van hun ouders over.

Zoo kan men in Australië nog heden ten dage het Zwabische dialect van Württemberg hooren uit den mond van Württembergsche kolonisten en hun afstammelingen; elders hoort men het Mecklenburger *Platt*, elders weer het Silezisch van de boorden der Oder, vanwaar vele der eerste Oud-Luthersche kolonisten kwamen.

Wegens de afzondering waarin deze menschen geleefd hebben, heeft zich geen gelijkvormige algemeene omgangstaal onder deze kolonisten ontwikkeld, zooals dit bij de Zuid-Afrikaansche Boeren wel het geval is geweest. Daar wordt immers het Afrikaansch zonder eenige noemenswaardige dialectische verschillen over de geheele lengte en breedte van Zuid-Afrika gesproken, van de Tafelbaai tot aan de boorden van de Zambesie, van Duitsch Zuid-West en Angola tot aan de grenzen van Mozambique en tot in Belgisch Kongo en Britsch Oost-Afrika toe.

De Duitsch-Australische kolonisten hebben ruimschoots bijgedragen tot de economische ontwikkeling van Australië. Zij hebben landstreken zooals de Wimmera en de Mallee, die vroeger voor onvruchtbare woestijnen werden gehouden, ontgonnen en voor den graanbouw veroverd; de fruitbouw heeft hun veel te danken; en de thans zoo bloeiende wijnindustrie in Zuid-Australië en elders heeft hun haar ontstaan te danken.

Op het gebied van wetenschap en kunst zijn zij buitengewoon werkzaam geweest. De grootste Australische ontdekkingsreiziger der negentiende eeuw, die meer dan wie ook bijgedragen heeft tot de doorvorsching van de Australische binnenlanden was de Sileziër Ludwig Leichhardt. De grootste Australische plantkundige was de Mecklenburger baron F. von Müller (1825-1896); een der bekendste Australische landschapschilders is de Duitsch-Australiër Hans Heysen, die nog te Hahndorf leeft en werkzaam is.

Op het gebied der letterkunde in den engeren zin zijn slechts een paar namen te noemen.

Daar is in de eerste plaats Hermann W. Püttmann, een dichter, die in 1914 te Melbourne gestorven is. Hij was de zoon van Hermann Püttmann, die werken over kunstgeschiedenis geschreven heeft en in 1855 naar Australië gekomen was. Zijn zoon was toen een knaap van 15 jaar. In talrijke Deutsche gelegenheidsgedichten geeft Püttmann uitdrukking aan de gevoelens van zijn teeder vaderhart, tevens aan zijn warme liefde voor zijn vaderland. Deze gedichten werden samen met eenige Engelsche stukken in 1907 te Melbourne gedrukt onder den titel : *In der Fremde*.

Ook de *Australische Skizzen* van Stephan von Kotze (geboren in 1869 in Klein Oschersleben,

---

(1) Volgens het klankschrift van de *Association Phonétique Internationale* (Passy).

gestorven in 1909) behooren tot de Duitsch-Australische literatuur, als we deze eenigszins pretentieuze uitdrukking mogen gebruiken. Zij geven ons in scherpe trekken een beeld van het Australisch landschap, van het leven op de afgelegen veehoeven, dat de schrijver uit eigen ervaring kende, van de kangoeroejacht, enz. Telkens geeft hij typische Australische anecdoten en door het geheel gaat een weemoedige, soms ietwat griezelige toon, die zich uit de persoonlijke lotgevallen van dezen begaafden, doch aan den drank verslaafden, schrijver laat verklaren.

In de oude jaargangen van de vroeger verschijnende Duitsche week- en maandschriften, vindt men ook hier en daar schetsen en gedichten, die op de lotgevallen der toenmalige kolonisten betrekking hebben, o.a. op de avonturen der goudzoekers. Ik hoop eenmaal het lezenswaardige dat zich daaronder bevindt in een Duitsch-Australische bloemlezing samen te brengen.

Heeft het Duitsch als levende taal een toekomst in Australië?

Naar de tegenwoordige omstandigheden te oordeelen is dit hoogst onwaarschijnlijk.

Als kerk- en huistaal wordt het voorloopig, op eenigszins kunstmatige wijze, nog in het leven gehouden. In Queensland verschijnt sedert 1924 weer een vrij belangrijk weekblad in het Duitsch. Maar het jonge geslacht verengelscht snel en in vele Luthersche kerken wordt al meer in het Engelsch dan in het Duitsch gepredikt.

Trouwens de oude verdeeldheid, waarover Gerstäcker het in 1851 reeds had, duurt nog altijd voort in de Luthersche kerken, en voor het hooghouden van oude zeden en gebruiken (behalve wat het kerkelijke in den engeren zin betreft) voelt men over het algemeen weinig.

Slechts enkelen stellen er prijs op, de kultureele banden met het oude stamland vast te houden. De Luthersche lagere scholen met het Duitsch als voertaal zijn sedert den oorlog verdwenen. Alleen in de twee kweekscholen voor Luthersche predikanten te Adelaide, die door de twee voornaamste Luthersche kerkgenootschappen worden onderhouden, worden enkele vakken nog in het Duitsch gedoceerd.

Om het voortbestaan van het Duitsch als levende taal in Australië te verzekeren zou een stroom van nieuwe inwijkelingen uit het stamland nieuw bloed moeten brengen in de oude nederzettingen. Nu is sedert het einde van 1925 de Duitsche inwijking wel weer vrij geworden, en eenige honderden immigranten per jaar (wellicht een paar duizend) kunnen in de eerste jaren verwacht worden. Maar dat is niet voldoende, vooral daar deze nieuwaangekomenen zich veelal in de steden onder de Engelschsprekenden vestigen en in het Britsche element opgaan.

Trouwens, de openbare meening en de regeering schijnen weinig geneigd het ontstaan of het bestendigen van vreemde volksdeelen met niet-Engelsche taal in Australië te bevorderen, en zoo kan men voorzien dat — behoudens onvoorziene omstandigheden — het Duitsch als levende taal hier geleidelijk geheel zal verdwijnen.

Melbourne, 16 November 1926.

A. LODEWYCKX.

NEDERLANDSE ELEMENTEN IN DE SKANDINAVIESE TALEN

HET ZAL MENIG NEDERLANDS GEBRUIKER VAN DE VERSCHILLENDE Skandinaviese Etymologiese Woordenboeken opgevallen zijn hoe weinig sisteem er blijkt te zitten in het onderzoek der Nederduitse elementen in de Skandinaviese talen.

1. Het steeds met grote regelmatigheid verschijnende Ordbog over det Danske Sprog bv. (O.D.S.) voor 't Deens, Falk en Torp voor de nog altijd gemeenzame — ik zeg niet : Taal, maar — woordenvoorraad van het Deens en Noors, Torp voor de Noorse en tot zekere hoogte Rietz voor de Zweedse dialekten (Nynorsk Etymologisk Ordbok av Alf Torp, Kristiania, Aschehoug, 1919; Svenskt Dialekt Lexicon af Johan Ernst Rietz, Malmö etc. 1867) benevens Svenska Akademiens Ordbok — S.A.O.B. — Tamm en Hellquist voor het Zweeds (Etymologisk Svensk Ordbok av Fred. Tamm, Uppsala, I, 1905, door 's schrijvers dood inkompleet; Svensk Etymologisk Ordbok av Elof Hellquist, Lund, Gleerup; 1922) die alle, om de mindere goden zo als Jessen en de kleinere studies (1) slechts en passant te noemen, vermelden wel is waar een verbazende massa Ndl. woorden en van de allergeeueste, als parallelen, doch maar al te dikwijls niet als bron voor de Skandinaviese woorden in kwestie, terwijl aan de als zodanig daarbij wel geciteerde overeenkomstige Nederduitse woorden, — oud- en middelnederduits, zowel als de moderne laagduitse dialekten — een buitengewoon grote plaats ingeruimd wordt. En het blijkt niet altijd welk sisteem er aan de toewijzing aan het een of het ander — geografies of politiek — gebied ten grondslag ligt (2). Het kwam schrijver dezès daarom niet overbodig voor een onderzoek in dezen in te stellen, na te gaan tot welke groepen de door die schrijvers (en anderen) aan het Nederlands gebied toegewezen woorden behoren en welke eigenaardigheden van vormverandering en betekenisontwikkeling er daarbij vast te stellen zijn en dan te trachten de vraag te beantwoorden in hoever die zelfde verschijnselen op te merken zijn bij de in genoemde werken en elders eerder aan de niet-Nederlandse, Nederduitse dialekten toegeschreven elementen. Daarna zal het er dan op aankomen voor elk geval in 't bijzonder uit te maken of er omstandigheden zijn van kulturhistoriese aard die met meer of minder zekerheid voor toewijzing aan 't een of 't ander gebied pleiten, een element in het onderzoek dat in de genoemde werken lang niet genoeg op de voorgrond komt, — wat niet te verwonderen is daar hier alle

---

(1) Het adjectief in "mindere studies,, is hier alleen op te vatten als op de omvang slaande in vergelijking met de uitgebreide woordenboeken; op de *kwaliteit* der hier genoemde studies, als die van Seip, Marius Kristensen enz., is het zeker niet toepasselik.

(2) Veel beter staat het in dezen met de twee pas verschenen studies die na het in elkaar zetten van dit opstel schrijver dezès in handen gekomen zijn over de Nederduitse en Nederlandse elementen in het Engels; ik noem in de eerste plaats het werkje van onze Landgenoot, Dr. Bense : A Dictionary of the Low-dutch element in the English Vocabulary, part I, the Hague, Martinus Nijhoff (zie daarom mijn opmerkingen in de Revue Belge de Philologie et d'Histoire, 4, 1926) en dat van den Duitser Toll (Niederländisches Lehngut im Mittel-Englischen, Halle Niemeyer, 1926, waarvan een korte aankondiging in de Leuvense Bijdragen verschijnt). Toll geeft een uiterst sistematisches overzicht van dit "Lehngut,, uit het oogpunt der "realia,, — bij Bense is menige hoogst interessante detailopmerking daarover te vinden, maar hij heeft zijn materiaal niet genoeg gesistematieerd. — zelfs niet in zijn "Anglo-Dutch relations,, Een supplement op beide boekjes hoop ik later te geven.

voorbereidende systematische studies op kultuurhistories gebied schijnen te ontbreken. Ook schrijver dezes meent met zekerheid te moeten voorspellen dat, zelfs wanneer zijn studie eens later afgesloten zal zijn, er hoogstens enige algemene wenken in gevonden zullen worden voor hem die 't onderwerp van 't kultuurhistories standpunt aan wil pakken, een gezichtspunt dat hem zelf helaas geheel vreemd is. En het onderzoek van de hierboven genoemde werkjes van Bense en Toll zal een zeer bijzonder licht op de studie der Nederlandse elementen in de Skandinaviese Talen blijken te werpen, reden waarom er hier uitvoeriger dan anders de aandacht op gevestigd wordt. Het zal nl. zonder meer duidelijk zijn dat alle redenen die voor een zeker woord als loanword b.v. in 't Engels pleiten, de argumenten *versterken*, welke voor 't karakter als zoodanig in 't geval van ander talen *in casu*, de Skandinaviese, spreken *en omgekeerd*. De studies van Bense en Toll vestigden mijn aandacht op deze zijde van 't probleem en zullen mij bij de later ontwikkeling er van met een completer materiaal, uitstekend te pas komen. Maar een systematische vergelijking van 't Engels moet ik hier uit plaatsgebrek ter zijde laten.

2. Bij de stand van het onderzoek op dit ogenblik, nu dit, zoals uit het voorgaande blijkt, nog verre van afgesloten is, zullen uit den aard der zaak op dit weinige materiaal nog geen definitieve resultaten gebouwd kunnen worden. Het doel met het schrijven van dit geheel voorlopige artikel kan niet anders zijn dan aan te tonen dat er een probleem is en de methode aan te geven waarop dit aangepakt zal worden en dit alles in de zeer egoïstiese veronderstelling dat de geïnteresseerde lezers van deze voorstudie hem wel in tijds willen doen profiteren van alle op- en aanmerkingen die ze onder de lezing bij zich mochten voelen opkomen.

Dat ik hier bij de noodzakelijke weinig uitgebreide stof met de studie van de met a beginnende woorden aanvang, ligt natuurlijk in de eerste plaats aan 't feit dat die nu eenmaal als de eerste letter van 't alfabet, het eerst door mij reeds ietwat in detail uitgewerkt was toen mij de uitnodiging gewerd met zo veel anderen een schriftelijk bewijs van belangstelling te geven voor de Zuid-Nederlandse Geleerde die in dit Album geëerd wordt, en ten tweede in de overtuiging dat het onderzoek van deze toch feitelijk willekeurig bijeengebrachte groep woorden (want de omstandigheid dat ze alle met a beginnen heeft natuurlijk niets te maken met de les die ze ons leren) naderhand karakteristiek, want representatief voor het geheel zal blijken te zijn, een opmerking die hier natuurlijk wel "onder beneficie van inventaris", gemaakt is, maar waartoe de kennis van 't verdere materiaal mij toch het recht schijnt te geven hoewel ik 't hier tot later, ongebruikt moest laten liggen.

3. Scand. woord	d.n. of zw.	ndl. woord	kategorie	groep van ontleding	§
<i>aal</i>	d.n.	aal	beroepen	b.	11.
<i>aarsag</i>	d.n.	oorzaak	abstracta	c.	19.
<i>abel</i>	d.n.	abeel	plantenrijk	b.	11, 17.
<i>abrikos</i>	d.n.	abrikoos	plantenrijk	b.	11, 17.
<i>adjudant</i>	d.n.	adjudant	krijgswetenschap	a.	7.
<i>afdanke,</i> <i>agter (-ud)</i>	d.n.	afdanken	abstracta (w.w.)	e.	(19), 21.
<i>-agter (-ud)</i>	d.n.	achter(uit)	zeetermen	c.	19, 20.
<i>-agtig</i>	d.n.	-agtig	grammatica	b.	11.
<i>agurk</i>	d.n.	augurk	plantnaam	b.	11.
<i>akter, zie agter</i>	z.	achter			
<i>aktie</i>	z.	actie	beroepen	b.	11.
<i>alligevel</i>	n.	allével	adverbia	b.e.	12, 13, 21.
<i>alrun</i>	d.	alruin	plantnaam	b.	11, 14, v.v.
<i>alste</i>	o.d.	al(s)te	adverbium	d.e.	12, 13, 21.
<i>alun</i>	d.z.	aluin	delfstoffenrijk	b.	11, 14, v.v.
<i>ame</i>	d.	aam	beroepen	d.c.	13, 19.
<i>amok</i>	d.	amok	abstracta (maleis)	d.c.	13, 19.
<i>anis</i>	d.	anijs	plantnaam	d.c.	13, 14, v.v. 19.
<i>anker</i>	d.	anker	beroepen	b.	11.
<i>anluve</i>	d.	-loef	zeeterm	b.e.	11, 21.
<i>antimakassar</i>	d.	antimakassar	maleis	d.c.	13, 19.
<i>appelsin</i>	z.	appelsien	plantnaam	b.c. ? e.	11, 17, 21.
<i>arbeid</i>	d.	arbeid	abstracta	b.e. ?	12, 21.
<i>Arendse</i>	d.	Arentje	eigenaam	a.	8.
<i>asseuradör</i>	d.	assurateur	beroepen	a.	7.
<i>assurance</i>	d.	assurance	beroepen	a.	7.

<i>asters</i>	d.	aster	plantnaam	a.	7.
<i>astrant</i>	d.	astrant	abstracta (adj.)	b.c.	12, 13, 17.
<i>avel</i>	d.	abeel	plantnaam	b.	11, 17.

4. De woorden heb ik hier alfabetisch in de orde van de (eventueel) ontleende talen gerangschikt en, daar de studie in zijn geheel voor een Deens tijdschrift op touw gezet was, in de alfabetische volgorde van het Deens. De eerstvolgende kolom geeft de taal aan waar in het nederduitse woord ontleend is of schijnt te zijn, meer in 't bijzonder die waarvan de behandeling in mijn bronnen mij aanleiding gaf het woord te bespreken, — dikwels, veelal zal 't woord ook in de andere Skandinaviese talen voorkomen. [d. = de de-ns. gemeenzame woordvoorraad; n. = noors, niet deens; z. = zweeds; o.d. = oud deens].

De derde kolom geeft het nederlandse equivalent, de vierde kolom bevat de opgave der "Kategorieën", waarin men de behandelde woorden verdeeld zal vinden, — zo wel als de te behandelen woorden. Voor deze categorieënkolom, welke zéér voorlopig karakter al uit deze laatste toevoeging blijkt, moet ik zéér in 't bijzonder de indulgentie van mijn lezers inroepen, het is mij nl. tot nu toe niet mogelijk gebleken die classificatie zo in te richten dat er geen gegronde aanmerkingen op te maken zijn, vele woorden zullen ook in andere categorieën te plaatsen zijn en vooral de basis van verdeling is niet altijd dezelfde, dit laatste zo als naderhand blijken zal uit een prakties oogpunt (1).

5. Met de letters *a*, *b*, *c*, *d* of *e* in de vijfde kolom wordt aangeduid of liever geresumeerd of het woord

a, alleen aan 't ndl. ontleend heet te zijn.

b, aan 't ndl. of een ander ndd, dialekt.

c, dat er redenen schijnen te zijn, in afwijking van de opvatting mijner bronnen, waarom het woord *even goed* aan 't ndl. ontleend kan zijn, als gelijk zij aangeven aan een andere taal. m.a.w. dat er voor de onderstelling van een ndl. bron niet meer moeilijkheden bestaan als voor de veronderstelde bron-taal; *d* geeft aan dat mijn bronnen alléén aan een andere dialekt denken, dus niet zo als geval *b* met 't ndl. als alternatief, *e* duidt op die gevallen waar er m.i. *minder* moeilijkheden schijnen te bestaan, indien wij 't ndl. als bron aannemen.

6. Waar ik aldoor van "mijn bronnen", spreek zal men misschien geneigd zijn te vragen of dit onderzoek dan geen eigen werk representeert, maar alleen steunt op 't werk van anderen? En menigeen zal de vraag niet kunnen onderdrukken of die omstandigheid niet aan de wetenschappelijke waarde van mijn onderzoek afbreuk moet doen. Om te beginnen zou ik hierbij graag de kanttekening willen maken dat dit dan toch hoogstens alleen zou kunnen betekenen dat men de wetenschappelijke waarde van... den *schrijver* daardoor lager aan zou moeten slaan, welke omstandigheid hoe treurig ook voor de man, in 't niet verdwijnt bij die van de redenering zelf, de logiek, in één woord : de *inhoud* van 't stuk, de *bewerking* van 't materiaal als zodanig. Dààr is het toch zeker in de eerste plaats om te doen. Of de resultaten van 't onderzoek, naderhand als 't compleet is, dan op 't actief van een ander dan schrijver dezes geplaatst zouden moeten worden is een kwestie van meer persoonlijk belang.

Bovendien : afgezien van 't materiaal hoe betrekkelijk gering ook, dat hier aan de bronnen wordt toegevoegd en van de behandeling zelf die dikwels andere gevolgtrekkingen dan die van mijn voorgangers zullen schijnen te wettigen, mag men ook niet uit 't oog verliezen dat, waar als in 't onderhavige geval het onderzoek al héél dicht bij een nationaliteitsprobleem staat, het bouwen op materiaal, zo goed als geheel door anderen verzameld, de lezer gespaard wordt voor de mogelijke suspicie dat de schrijver zich bij de keus van zijn materiaal niet uitsluitend door wetenschappelijke gronden heeft laten leiden, en hoewel, het moet erkend, dit hem dan desnoods toch nog bij de behandeling zelf een poets zouden kunnen spelen, zal de objectiviteit van 't onderzoek er toch minder onder lijden.

Getroost ga ik dus uit van de *a* en *b* groepen en deduceer uit dit aldus verkregen materiaal enkele gegevens die dan tot basis zullen kunnen dienen voor de kwestie der groepen *c*, *d* en *e*, of beter misschien : der groepen *c* en *d*, om de groep *e* al of niet als resultaat van ons onderzoek te krijgen. Anticiperend mag ik hier wel alvast bijvoegen dat, zoals ik alle redenen heb om te vermoeden, later na

(1) In een noot kan ik hier nog mededelen dat de in dit stuk aangenomen categorieën-indeling volkomen ongeschikt is gebleken bij de bewerking van mijn verder materiaal. Ik hoop er later een voor in de plaats te zetten die, hoofdzakelijk op de gewone indeling in woordsoorten gegrond, aan veel minder kritiek bloot zal staan. Ongelukkig is het te laat die nog hier te gebruiken, nu het art. verzonden moet.

de bewerking van mijn gehele materiaal, het zwaartepunt van 't onderzoek niet bij *a* en *b* zal blijven te liggen, maar op *a* alleen, altans hoofdzakelijk.

7. Merkwaardig genoeg, en vrij ongelukkig, is de ontleningsgroep *a*, die waar 't ndl. als enige bron aangenomen is, hier met zijn vijf gevallen al zéér dun vertegenwoordigd en nog wel hoofdzakelijk door drie woorden welke daarom alleen in ons kader passen omdat de oorspronkelijk vreemde woorden *in casu* franse, de Skandinaviese talen *via* het Ndl. bereikt schijnen te hebben, *nl. adjudant, ass(e)uradör* en *ass(e)urance*, die alle drie tot de categorie der beroepen behoren, — *adjudant* meer spesiaal tot die van 't leger, de krijgswetenschap. *Asters* (*aster sinensis* L.) behoort tot de categorie der plantennamen, de *s* is de (niet-Deense) pluralis uitgang, door 't Deens als bij de singularis-vorm behorende opgevat, een verschijnsel, het zal later nog te pas komen, dat men in aansluiting aan Jespersen's subtractie (voor gevallen als eng. *pea*, *Chinee* en misschien ook wel *Yankee*; zie later dit woord en nu reeds *Revue de l'Univ. de Bruxelles*, 1904, 532 en *Volkskunde*, van dat jaar) gevoegelijk *additie* zou kunnen noemen; zie Deens-noorse woorden als *östers, drops, slips* en ndl. als *schoen, teen*. Vgl. Eng. *a works* en zelfs *a botanical gardens*.

8. Een geheel aparte plaats schijnt *Arendse* in te nemen, als ik tenminste mijn vindplaats (O.D.S. *in v.* behjertet, die ik niet kan controleren) goed heb begrepen. Daar vind ik 't volgende citaat uit Ewald: "jeg var behjertet nok til at reise bort, uden at give min *Arendse* det mindste Nys om mit Forsæt,.. (Ewald, Saml. Skrifter, ed. Liebenberg, VII, 115). Dit zal nu wel de Ndl. vrouwennaam *Arendje* blijken te zijn, en in dat geval is het zeer interessant. Het zou dan nl. het eerste en voor de woorden die met *a* beginnen enige, geval blijken te zijn van een woord dat, — ja, als men nu eenmaal over 't Ndl. element in de talen schrijft, door hem die 't vindt niet weggelaten mag worden, maar dat dan toch hemelsbreed verschilt van de grote massa der te behandelen woorden. Deze laatsten zijn nl. van veel groter belang dan die betrekkelijk weinigen waartoe ons *Arendse* behoort. En toch is b.v. dit woord op zich zelf niet alleen uit een zuiver filologies standpunt beschouwd interessant, omdat het een klein steentje bijdraagt tot de vormgeschiedenis van 't ontleende woord (*in casu* de sibilerende uitspraak van 't Ndl. zoals uit de Deense *s* blijkt) maar die woorden als 't onderhavige leveren globaal genomen een, al is 't ook nog zo bescheiden bijdrage tot de kultuurgeschiedenis der ontleende taal zo wel als die uit welke de ontleningen plaats hebben gegrepen. En hoewel nu een woord als *Arendse* misschien niet meer dan eens voorkomt en men in dit en dergelijke gevallen dus moeilijk van een belangrijke ndl. invloed spreken kan, zal 't toch uit 't oogpunt der bij 't verzamelen van 't materiaal te volgen metode de moeite waard blijken enige regels aan deze categorie te wijden.

9. De grenzen van wat in een studie als deze al of niet opgenomen dient te worden, zijn nl. niet gemakkelijk te trekken. Een woord als *schout-bij-nacht* dat zeker niet als een *nonce-word* gekarakteriseerd kan worden, omdat het voortdurend weer geciteerd zal worden, staat op 't kantje; het wordt voor zo ver mij bekend is in 't de.(no.) alleen als een Hollands woord gebruikt en op hollandse toestanden slaande, — het De. verrijken doet 't dan ook niet. Minder twijfel heerst er nog over woorden als *kaaskoper* (of *kalfskoper?*, zie later *in v. Yankee*, het hierboven (§ 7) geciteerde stuk en nu al vast de *Danske Studier* von 1925, blz. 156) (1) door Holberg gebruikt en vooral over de passages in diens blijspelen, geschreven in wat hij zich verbeeldde Hollands te zijn, in werkelijkheid een ratjetoe van Nederlands, Nederduits, Vlaams en zelfs van Deens *quantum satis* (zie *Onze Eeuw*, Januari 1924) zo als "Schip, Man, Ladung, Allegaar is verloren in de wilde zee. Ik alleen ben davon gekomen,.. En wanneer wij bij Alexander Kielland lezen (in "En Skipperhistorie,"): "Nogle havde endog syntes höre kapteinen raabe: Til Pumperne, Manne!,, dan zal de vokaal van 't laatste sb. wel het woord als Ndl. stempelen (n.l. waar het zo als hier een nom. plur. is, in de gen. pl. zou de *a* Noors kunnen zijn; zie Aasen, 477), maar ook hier is het mogelijk, hoewel niet zeker dat de kaptein (mogelijk ook ndl. invloed) eenvoudig refereert welk woord de *manne(n)* — West Nederlandse spreektaal! — gebruikten, — in 't Noors opgegaan zo als alle andere woorden uit onze lijst, zijn deze specimina niet; zie ook later o.a. *generalstaten, herrenstaten, kaarte boikje* en misschien: *mijnheer*.

10. Veel uitgebreider is reeds hier in ons beperkt materiaal de groep *b* der ontleningen. Dat zijn dus die woorden welke gewoonlijk als met een "have your choice,, het ndl. *naast* een ander dialect als

---

(1) Een uitvoerige studie over het woord *Yankee* mag men in het in Oct. a.s. verschijnende Feestalbum voor Prof. Klaeber verwachten. (Correctie-noot, Aug. 1928.)

bron opgeven (1). Hier, zo min als in 't geval van de *a*-groep, wagen de heren zich aan een aangeven van de redenen, men krijgt maar al te veel de indruk dat het substratum van de kultuurgeschiedenis hier al een zeer geringe rol gespeeld heeft (2), begrijpelijk wegens het zo goed als totaal ontbreken van voorstudien — en dat ook de vorm-geschiedenis meer aan de toevallige kennis van de een of andere dialekt-vorm te danken is, dan aan een systematisches onderzoek, — hier denk ik spesiaal aan de genoemde woordenboeken; bij de andere studies als het genoemde werk van Kristensen e.a. en vooral bij die van Seip (*Laanord Studier*, I, II) is wel degelijk een systeem te vinden, al zullen niet alle punten van diens onderzoekingen zuiver blijken.

Maar: *let us be thankful for small mercies*, — de woorden van groep *b*, zijn dan toch in elk geval die bij welke de onderzoekers niets gevonden hebben dat hun ontlening aan 't Hollands onmogelijk doet voorkomen en wij kunnen ze dan ook, al is 't noodzakelijk met iets minder gewicht, mede als basis gebruiken voor onze verdere beschouwingen.

11. Onder de 15 hier horende woorden vind ik zes plantennamen, *abel*, *abrikos*, *agurk*, *alrun*, *appelsin* en *avel*, die allen, behalve aan 't ndl., aan 't nederduits (*abel*, *agurk*, *appelsin*), aan 't h.d. (*abrikos*, *avel*) of middelnd. (*alrun*) ontleend heten te kunnen zijn. — Op grammaties gebied hebben wij 't suffix *-agtig* waar Falk en Torp ons ook de keus geven tussen m.n.d. en ndl.; de categorie beroepen of handel is door drie gevallen vertegenwoordigd, n.l. *aal* (priem), *aktie* (3) en *anker* (wijn), voor welke vormen behalve 't ndl. respectievelijk m.n.d., h.d., en n.d. in aanmerking komen. Het delfstoffenrijk is alleen door *alun* vertegenwoordigd, met m.n.d. als rivaal voor 't ndl.; voor de zeetermen treedt alleen *anluve* op dat volgens O.D.S. óf op H.d. *anluven* óf op ndl. *aanloeven* teruggaat, maar aangezien h.d. *luf* toch weer op ndl. *loef* berust, zal dit *b*-geval in elk geval ndl. zijn, wat ook Weigand schijnt te menen; Hirt noemt m.n.d. De *a* in *an-*, in pl. van *aa(n)* kan met 't oog op de ndl. spreektaalvorm geen moeilijkheid opleveren.

12. Verder hebben wij nog *arbeid* en *astrant*, respectievelijk een sb. en een adv., met abstracte betekenis. Hiervoor wordt behalve aan 't ndl. ook aan n.d. gedacht. Hoewel er verder in dit (beperkte) materiaal niet meer *abstracta presies* gelijk *arbeid* voorkomen geloof ik toch dat dit woord zonder bezwaar aan 't ndl. zal blijken toegeschreven te kunnen worden, waar de vorm geen bezwaar oplevert, — als analogon noem ik b.v. 't abstracte werkwoordelijk begrip: *bakse* (dat waarschijnlijk op *baksen* teruggaat = geschut heen en weer bewegen; zie Hellquist *in v. baxa*). Voor *astrant* verwijs ik naar *alligevel* (22) en *alste* (14) *infra*. Wat nu de vorm van *arbeid* betreft, dat het ontleend is blijkt uit de *b* die, als 't woord oorspronkelijk was, een *v* geweest zou zijn (O.D.S., To. Nyn. enz.). *Astrant* hoeft in *die* vorm niet bepaald aan 't ndl. ontleend te zijn, maar het kan toch alleen al daarom voor 't ndl. gebied opgeëist worden, omdat het op *as(seu)rant* teruggaat, dat (zie *supra*), via 't Ndl. in het Skand. gedrongen is.

13. Voor de groep *d* (het zal dadelijk blijken waarom ik de *c* woorden later behandel), hebben wij er vijf, n.l. *alste* adv., alléén oud-Deens, *ame* (handel) *amok* (abstracta), *anis* (plantennaam) en

(1) Misschien is deze karakteristiek nog ietwat onjuist, — de "vrije", keus wordt ons n.l. dikwels heel onvrij gemaakt. De voorliefde voor het een of ander nederduits dialekt is bij enkele onderzoekers zo groot dat ze dikwels daar waar bestaande nederlandsse vormen de Scandinavische afwijkende kunnen verklaren toch een *hypotetische nederduitse* vorm als oorsprong aangeven met de opmerking dat er "zeker wel", een met 't ndl. overeenstemmende vorm bestaan zal hebben! Zie b.v. Marius Kristensen, *Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog*, 1906, blz. 37, waar hij van een oud-deens *görfæts* zegt dat het op een m.n.d. vorm terug moet gaan (in de m.n.d. w.d.b. komt 't niet voor) die op 't mnl. *gheroffel* lijkt, = holl. *genoffel*, kruidnagel. Waarom nu niet direkt de mndl. vorm als mogelijke bron opgegeven, waar er, men zie reeds het hier bewerkte beperkte materiaal, genoeg plantennamen uit 't ndl. ontleend blijken te zijn? — Vandaar ook een uitdrukking als die welke Tamm gebruikt (blz. 385, *in v.* "in alles", "av ndl. härstamning (förmodligen som vanligt med laagtysk mellanled", — tussenvorm — "ofschoon die niet in de nederduitse woordenboeken te vinden is", voegt hij er naief bij. Een duidelijker bewijs van boycotting van 't ndl. zal moeilijk te vinden zijn. Zie *infra*, § 17, n. 1.

(2) Ook hier steken de genoemde studies van Bense en Toll gunstig af.

(3) In een opstel "Om Franska *Laanord* i Svenskan", (Nyfilologiska Sällskapet i Stockholm Publikation, 1901) merkt A. Nordfelt op dat *aktie* een "interessante uitzondering", vormt op de door hem geformuleerde regel dat de latijnse woorden op *-io* in 't Zweeds in de franse vorm op *-ion* optreden. Maar waaróm *aktie* hier een uitzondering vormt geeft hij niet aan. De reden wordt in de tekst geïmpliceerd: het is van ndl. oorsprong, — wat wel in verband zal staan met de door Bense vermelde omstandigheid (Anglo-Du. Rel. p. 149) dat het bankwezen in Engeland veel aan Ndl. te danken heeft.

antimaccassar waarvan er twee, n.l. *amok* en *antimaccassar* tot de Maleise substrata behoren. Met *alste* weet de auteur (Marius Kristensen, blz. 54) geen raad. "Man kunde tænke paa et m.n.t. *alsto* ved siden af *alto*.,, maar die vorm kent hij in 't m.n.d. niet! Aangezien die op ons ndl. gebied zeer gewoon is, is het zeker niet al te gewaagd aan te nemen dat men die ook in 't *gesproken* mndl. gekend heeft (zijn "Fremmedordene.,, zijn van vóór 1300, bovendien geeft Verdam die vorm voor de schrijftaal). En aangezien wij al een ander adv. (*astrant*) tegen zijn gekomen, en wij ook voor 't adv. *alligevel* reden hebben aan 't ndl. als brontaal te denken (zie §§ 12, 22) hebben wij 't recht in plaats van de *d* van Kristensen, dat woord aan de groep *e* te geven. (1) Volgens de Wdbken, zijn *amok* en *antimacassar* via het Engels de Skand. talen binnen gedrongen; de vorm-historie geeft geen uitsluitsel, maar *à priori* laat zich hier even goed, even als bij andere Maleise woorden aan 't Holl. als tussenbron (s.v.v.) denken, Wat *ame* betreft. zeker: wanneer we die vorm op *-e* aan de ene kant met m.n.d. en nieuw n.d. *âm(e)* vergelijken (Seip. Laanord studier, I, 62) en aan den andere met ndl. *aam*, dan zou men geneigd zijn zonder meer 't ndl. wegens het ontbreken van die *-e* uit te schakelen. Maar afgezien van 't Mnl. *ame* dat de twee mogelijke bron-talen op de zelfde voet plaatst (ik reken dit zo wel als *amok*, *anij*s en hoogstwaarschijnlijk *antimakassar* tot de grote groep *c* — een echte veelvraat, die groep; alleen *antimakassar* misschien *e*) is er toch wel wat meer vast aan die massa's woorden die wij tegen zullen komen welke alleen van de andere in aanmerking komende bron-talen juist daàr door verschillen dat ze in de een op een *-e* eindigen, in de andere niet. En wel ten eerste dit; er zijn er zo veel onder hen die al in een of meerdere dialecten vormen met *-e* vertonen naast de *e*-loze vormen, zo goed als dit zelfde onderscheid zich in de verschillende perioden vertoont, dat de onderzoekers die de woordenvoorraad dikwijls alleen maar uit de moderne woordenboeken kennen, feitelijk zich aan een altijd zeer gevaarlijk *Argumentum ex nihilo* (of dan — s.v.v. — *ex paulo*!) schuldig zouden maken waar ze alleen uit 't ontbreken van zulke *e*-vormen zekere conclusies zouden durven trekken. En ten tweede zal men 't verschijnsel op kunnen merken dat zulk een *-e* vorm aan een *-e*-loos woord ontleend heel gemakkelijk te verklaren is — en zeker heel dikwels verklaard moet worden — als de in de spreektaal der West-Nederlandse dialecten *n*-loze meervoudsvorm; het onderhavige *aam* zou dus via 't meervoud *amen*, *ame(n)* ook heel goed een Skandinavies enkelvoud *ame* op kunnen leveren, — als analogon van zulk een zeer gewone ontwikkeling, zij 't hier genoeg op *asters* (supra § 7) te wijzen; zie ook b.v. Falk en Torp in *v. strömpe*, en vgl. de geschiedenis van *barn*, *bake(n)*.

14. Het vijfde woord is *anis*, de plantnaam, die volgens de onderzoekers natuurlijk per slot van rekening wel op 't gr.-lat. teruggaat, maar terwijl O.D.S. géén tussenbron opgeeft, en Falk en Torp als zodanig eng. *anis* opgeven (wat met 't oog op de verschillende nadruk toch zeker nadere verklaring behoeft), denkt Hellquist aan 't m.n.d., m.h.d. of h.d., — hier levert de nadruk geen bezwaar op, altans de moderne vormen niet, maar daar zo wel de oudere accentuatie in 't Engels (vgl. Frans) als die van 't h.d. verschillend geweest moet zijn, kunnen wij er niet met enige zekerheid argumenten op bouwen. Het is 't eerste geval in dit onderzoek, maar 't zal helaas 't laatste niet zijn waar wij voor al de talen die bij deze studie betrokken zijn (behalve 't Engels, zie *infra*) het moeten betreuren dat de lexicografen niet het enige, schitterende voorbeeld van het grote Engelse woordenboek (N.E.D.) hebben gevolgd dat voor alle betekenissen niet alleen, maar zelfs voor elke betekenis-*nuance*, zo volledig als het kan de chronologie aangeeft. De afwezigheid van zulke chronologische gegevens b.v. in O.D.S. en W.N.T. om de minderen niet eens te noemen, moeten een onderzoek als 't onderhavige héél wat minder vruchten doen afwerpen, vooral waar dit zo als hier, op touw wordt gezet met een uitermate beperkte privaat-bibliotheek en door iemand wiens gezondheids-toestand hem slechts zéér geringe toegang verleent tot een openbare bibliotheek die in dit opzicht beter van hulpmiddelen voorzien is.

Maar nu *anis*. Ik zou dit onder de *c*-groep willen rangschikken en het ndl. *anij*s er — met gelijke "rechten.,, dus; zie hierboven — als een zeer mogelijke brontaal bij aan willen halen.

In verband met de uiterst talrijke gevallen van Scandinaviese woorden met [i] in de wortelvokaal — ik gebruik in hoofdzaak de fonetische transcriptie van de A. Phon. Internationale — waar 't korresponderende ndl. een *ij* in de schrijftaal heeft en waar dan zo goed als altijd in mijn bronnen,

(1) Wat een klein lichtstraaltje werpt op 't probleem van 't Engels *bedene*, zie Bense in *v.* en *Revue Belge ut s.* Vgl. verder de Scand. adverbia *betids*, (*paa*) *beram* e.a.

dat ndl. als brontaal uitgeschakeld — altans niet genoemd — wordt, kan ik 't vermoeden niet onderdrukken, hoewel ik mij niet herinner het uitdrukkelijk tegen te zijn gekomen, dat er hier causaal verband bestaat en 't ndl. juist in zulke gevallen buiten sprake blijft, ómdát dit dialekt [ɛ^l] heeft (1). En waar deze vraag een principiele blijkt te zijn die bij de behandeling van buitengewoon veel gevallen van ontlening te pas komt, zal het de moeite waard zijn en zelfs nodig blijken om er enige tijd bij stil te staan. En het zal ook gewent zijn hier tegelijk het in hoofdzaak analoge geval van woorden als *aluin* en *aluin* te behandelen waarvan de korresponderende Deense vormen *alrun* en *alun* luiden, m.a.w., om de analogie van de twee serieën dadelik duidelijk aan te geven : even als 't de. *anis* aan een ander nederduits dialekt dan 't ndl. toegeschreven zal kunnen worden *van wege* dit vokaal-verschil, zo vindt men bij mijn voorgangers, al weer zo goed als zonder uitzondering, voor alle Scandinaviese niet-oorspronkelijke woorden met de monoftong [u] in de wortelsillabe een nederduits woord als bron opgeven, terwijl de korresponderende ndl. die met hun *ui* (*uy*) en *ij* op een diftong schijnen te wijzen, er hoogstens als parallelen bij optreden.

15. Is het werkelijk *prinsipieel*, à priori, onmogelijk in al die gevallen aan de ndl. woorden met diftong, altans, juister gezegd met digraaf, als bron-vormen te denken?

Ongetwijfeld voor wien de *ij* en *ui* van 't Ndl. even zeker een tweeklank voorstelt (en uitsluitend daarvoor gebruikt wordt) als de *i* en *u* van de andere germaanse dialekten een enkele klank. Maar ik geloof niet dat er veel argumenten nodig zijn om hen die van deze simplistische stelling uitgaan te overtuigen dat ze daarmee toch zeer voorzichtig moeten zijn. Het mag toch als zeker gelden dat in sommige dialekten de *i* eenvoudig de lengte van de voorafgaande vokaal aanduidt, en dit niet alleen voor *a* en *o* (dus : *ai* = lange *a*; *oi* = lange *o*, evenals *ae* = lange *a* en *oe* = lange *o*) maar ook na de *u*. Dus kan *ui* in plaats van [œ^l] zoals wij die nu opvatten heel goed [u:] voorstellen, zo goed als men voor de lange [i] evengoed *ii* en *ie* vindt als *ij*.

Is dit nu op zich zelf al genoeg om de hier in zijn algemeenheid bestreden slotsom zeer twijfelachtig te maken, en komen nog twee gezichtspunten bij die reeds elk op zich zelf, maar zeker door hun gezamenlike betekenis, feitelijk alle bewijskracht ontnemen aan de op *i*, *u*, *versus* *ij*, *ui* gegronde toewijzing aan het Ndl. of een der andere Nederduitse dialekten, en daardoor al of niet aan het Ndl. (taal) gebied, en dat zijn ten eerste de geografiese verdeling van *i* en *u* *versus* *ij* en *ui*, en ten tweede de kwestie van den tijd : men moge 't niet eens zijn over de tijd waarop de oorspronkelijke lange *i* en *û* zich tot diftongen ontwikkeld hebben (2), een feit is het dat ze eens enkelvoudige klanken geweest zijn en, zo lang niet voor elk woord vaststaat op welk ogenblik het eventueel ontleend zou zijn, moet men bijna altijd rekening houden met de mogelijkheid dat, ook al is het pas in latere teksten te vinden het toch ontleend zou kunnen zijn vóór de diftongering plaats heeft gegrepen, zo wel als uit een ndl. dialekt waar die zo als nu nog steeds het geval is, *niet* plaats gegrepen heeft, zie hieronder.

En hier ontgaat ons zelfs de voorlopige steun die b.v. voor 't onderzoek van het Engels ons door de N.E.D. wordt verleend, het enige volkomen historische woordenboek dat we kennen (3). En bij ontstentenis van dergelijke steunpunten-van-buiten, op de innerlike vorm-historie van een woord af te gaan, zou een van de meest vicieuse aller cirkels scheppen, en is daarom te verwerpen.

En — ik maakte er al met een enkel woord opmerkzaam op — de woordgeografie laat ons hier voor de scheiding tussen *Nederlandse* en *Nederduitse* invloed ook al in de steek, wat b.v. uit de jongste studie van Dr. Kloeke (*Reflexen van Hollandsche Expensie en de huidige Nederlandsche dialekten*; Mededeelingen Kon. Akademie te Amsterdam, 1926) duidelijk blijkt (4).

(1) Op de transcriptie [ɛ^l] voor 't ij-symbool waarvoor men veelal [æ^l] of andere vormen zal vinden kan ik hier niet ingaan, genoeg is dat met mijn [ɛ^l] de diftong bedoeld is.

(2) De volgende enkele gegevens, die mij hier door correspondentie verstrekt worden, zullen genoeg zijn om te doen zien hoeveel verscheidenheid van opvatting er op het stuk van 't tijdstip der diftongering heerst. Volgens Schönfeld (*Hist. Gram.* § 52) is de *f* reeds in 't Mnl. in de 12de eeuw tot diftong geworden. Het zelfde geldt voor de *û* die een parallel verschijnsel oplevert. Volgens Franck *Mnl. Gr.*, — tot die periode hoort de taal tot 1500 ongeveer — is het "möglich dass dieser Prozess stellenweise noch in die letsten zeiten unserer Periode herein ragt... aber im allgemeinen sind *f* und *û* noch monophthong gewesen...". Dr. Jacobs van de Kon. Vl. Academie noemt in een particulier schrijven al de 9de eeuw voor de diftongering van de *û* en de 10de eeuw (reeds vroeg, ik vermoed vóór 1000) voor die van de *f*.

(3) Zie nu ook bovengenoemde studie van Dr. Bense.

(4) Zijn boek over dit onderwerp was in Oct. 1926 nog niet verschenen (Aug. '28).

16. Bij wijze van specimen behandelt Kloeke de *ui* in 't woord *muis*, maar zo als hij uitdrukkelijk (blz. 4) doet opmerken, is dit woord niet alleen karakteristiek voor 'de' *ui*-woorden in 't algemeen, maar "verder kan dit woord als typisch voorbeeld voor "de,, diphthongering gelden : over 't geheel genomen kunnen wij aannemen dat het gebied waar 'de' oude *i* en 'de' oude *û* diphthongisch worden uitgesproken, samenvalt,, en wel in het witte gebied op Dr. Kloeke's taalkaart dat het grootste gedeelte der provincies Noord en Zuid Holland en Utrecht bevat, feitelijk geheel Noord Brabant, en bijna geheel Vlaams-België, behalve West- en Frans-Vlaanderen, benevens een klein (oostelijk) gedeelte van Staats-Vlaanderen, waar dus de *ui*, resp. *ij* heerst. Blauw, d.w.z. het gebied van *u* (klank *oe*, foneties [u]) en *i* (klank *ie*, foneties [i]) is het grootste gedeelte van Friesland, het oostelijk deel van Gelderland en Overijssel, geheel Groningen en Drenthe, oostelijk Vlaams België en verder het gehele Nederduitse taalgebied, Oost Friesland, Westfalen, het Rijngebied, etc. Rood daarentegen, d.w.z. het gebied van de monoftong *ü* (met umlaut, dus als in *uur*, foneties [y]) en *i* (ook klank *ie*, fon. [i]) zijn de overblijvende westelijke gedeelten van Gelderland, en Overijssel, enkele taaleilanden in Friesland benevens de eilanden (Wieringen, Texel, enz.) ten noorden van de Zuiderzee, de Zeeuwse eilanden en $\pm 2/3$ (westelijk) van Staats Vlaanderen, benevens West Vlaanderen en Frans-Vlaanderen, — dit alles ruw gesproken, voor de details moet ik naar de kaart verwijzen.

17. Onder die omstandigheden zal men toch niet zonder meer aan een digraaf de waarde van een diftong durven toekennen, als er geen andere, bijzondere redenen voor pleiten. Nemen wij nu de drie woorden uit ons beperkte materiaal, — maar wij zullen er naderhand massa's aantreffen, waarop deze redenering van toepassing is, — n.l. *anis*, *alrun*, en *alun*, dan zal de conclusie dus gebleken zijn niet op te gaan, volgens welke wij ontlening er van aan 't Nederl. gebied, — Nederlands taalgebied wel te verstaan — eenvoudig op zijde schuiven alleen om dat *nu* die woorden niet alleen in de Nederlandse *schrijftaal* met een digraaf geschreven worden, maar ook in de zogenaamde beschaafde taal met een diftong uitgesproken worden — minder beledigend voor de dialecten zou het schijnen hier van het niet-dialektale algemeen Nederlands te spreken.

En wat de kulturhistoriese zijde van de kwestie betreft, dan geeft met 't oog op *alrun* en *anis*, dus voor 't plantenrijk, groep *a* ons de zekerheid dat wij niet geheel aan 't dwalen zijn (zie *asters*, hierboven) zonder de steun van de *b*-woorden : *abel*, *abrikos*, *appelsin* en *avel* al te hoog aan te slaan, terwijl 't delfstoffenrijk met *alun* dat in ons beperkt materiaal geen parallelen vindt, naderhand door genoeg andere woorden gesteund zal blijken te worden, Vgl. b.v. *bagger(t)* dat, *pace* het O.D.S. wel van 't ndl. moet komen daar het (zie W.N.T.) alleen daâr te vinden is. Zie ook misschien *mudder*, de *u* klinkt meer als de *o* in b.v. ndl. *bok* dan als de *oe* in ndl. *moeder* en kan dus best ons *modder* vertegenwoordigen (1).

18. Wij krijgen nu nog de groepen *c* en *e*. De reden waarom ik de *c*-groep *na* de *d*-groep moest bespreken en wel 't best tegelijk met de *e*-groep zal nu zonder meer wel duidelijk zijn : vóór de behandeling van die *twee* groepen n.l. (*c* en *e*) moest eerst het terrein afgebakend worden der dialecten die wij, voornamelijk juist met 't oog op het probleem der diftongering te behandelen krijgen, en de enige woorden in mijn materiaal die daar aanleiding toe gaven, behoorden juist tot de *d*-groep.

En de *e*-woorden moeten wel samen met die uit de *c*-groep behandeld worden, want een discussie of een woord niet "even goed,, tot het ndl. gebied gerekend kan worden als tot een ander n.d. dialect (*c*-woorden), kan moeilijk of niet gescheiden worden van die der *e*-woorden, d.w.z. die welke juist volgens mij met méér recht aan 't ndl. taalgebied toegewezen worden, m.a.w. de *e*-groep

---

(1) Zie Seip, *Laaneord*, II, 123 : "I *mudder* uttales *o*, og det foreligger vel en m.n.t. form med *o*., (zie hierboven blz. 193, § 10. n.; waarom hier niet altans oók aan m.n.l. gedacht?). *Ibidem* denkt Seip ook bij *vurst* aan de mogelijkheid van ontlening aan *worst*; zie van Lennep *Zeemanswdb.*, blz. 267, dat niettegenstaande de ietwat afwijkende betekenis van 't Noorse woord (pute *paa* baugspriet — ndl. woord! — stoppet med stry) zeker wel daarmee identies is.

Vergelijk verder *baksteen*. Hoewel het O.D.S. *in v.* het van 't Duitse *backstein* afleidt, moet toch wegens de vokaal aan het Ndl. gedacht worden, tenzij men, wat natuurlijk op zich zelf zéér mogelijk is, niet aan letterlike ontlening denkt, maar aan aanpassing, — niet "entlehnung,, maar 'anlehnung'. Maar *indien* het dan in 't Deens een voorbeeld van zulk een vorm-aanpassing was, dan zou men toch *bagsten* verwachten, — het (slechts eenmaal voorkomende?) de. *baksteen* (*Sic!* met *ee*, maar uit Baggesen, † 1826) zou een gewone ontlening kunnen zijn.

bestaat juist uit die woorden welke door ons onderzoek uit de *c*-groep, altans van de *c*-groep afgebakend worden.

19. Hiervóór, bij de discussie van de *d*-groep hebben we reeds *ame*, *amok*, *antimacassar* en *anis* behandeld met 't resultaat dat er voor toewijzing aan 't ndl. taalgebied even weinig bezwaren zijn, dus evenveel redenen als voor die aan een niet-Ndl. dialekt. Er blijft dus alleen nog maar over een woord te wijden aan *aarsag*, *agter* en *agterud*. Het eerste wordt door Falk en Torp (zie ook hun *Tillæg*) en wel in de betekenis van 't ndl. woord (niet in de "echt Scandinaviese van 'verontschuldiging') aan 't m.n.d. *orsake*, subsidiair aan 't ndl. *oorzaak* toegeschreven.

Wat nu de vorm betreft, zo als F. en T. ons de keus geven (O.D.S. noemt alleen m.n.d.) zou de *-e* uitgang bij *m.n.d.* *orsake* tegen de geciteerde ndl. *e*-loze vorm den doorslag kunnen schijnen te moeten geven ten gunste van 't ndl., waren er niet ten eerste de algemene consideraties over de mogelijke oorsprong van zulk een *-e*, die we hierboven hebben leren kennen en ten tweede, in dit speciale geval nog de m.n.l. vormen *oersake* en *oirsake* die ze vergeten op te geven, — dit alles verhindert ons van de *c*- tot de *e*-groep over te gaan. Vooral omdat ik voor de kategorie waar het woord toe behoort, die der abstracta er geen kan noemen in die engere zin waarin *oorzaak* er een is, durf ik voorlopig altans niet verder dan *c* gaan; zie *infra* : *afdanke* (1).

20. *Agter* wordt door O.D.S., Fa. en To., Hellquist, enz. óf aan 't mnd. alleen toegeschreven, óf aan 't ndl. en (of) het n.d., volgens Falk, Betydningslære (35) is het ndl. óf duits, welk laatste toch onwaarschijnlijk is, in verband met *hinter*, — indien het dan al uit het h.d. in de Skand. talen zou zijn gedrongen, stamt het toch (direkt óf) indirekt uit een nederduits (*incl.* ndl.) dialekt. Verder is ons uit de bovenstaande discussie over *ui-u* gebleken dat voor *agterud*, de laatste vokaal geen bezwaar oplevert. En aangezien dat ook zeker niet tot de kategorie der zeetermen kan gelden, komen we al vast tot de toewijzing aan de *c*-groep. Alleen hij die over een geheel volledige kennis beschikt van de m.n.d. dialekten zou de vraag kunnen beantwoorden welke betekenis er te hechten is aan de omstandigheid dat men *achteruit* in 't Ndl. kent als adverbium van *plaats* zo wel als van *richting* en als substantief, terwijl dit voor 't m.n.d. niet zo schijnt te zijn.

21. Anders staat het met de woorden *afdanke*, *anluve*, *alligevel*, *alste*, *appelsien* en *arbeid*. *Anluve*, *arbeid*, *alligevel* en *alste* zijn al hier voor ter sprake gekomen met 't *e*-resultaat dat er werkelijk in elk dier gevallen iets meer voor ontleening aan 't ndl. te zeggen valt dan aan een ander dialekt. *Afdanke* is misschien twijfelachtig, maar bij toewijzing aan 't h.d. (O.D.S.) moet men toch in aanmerking nemen dat het dan een altijd ietwat suspekt geval van gedeeltelijke aanpassing zou zijn, waarbij *ab* tot *af* wordt, maar *danken* niet tot *takke*, gehele aanpassing — 'oversættelseslaan' (als *barmhertig*, *lankmoedig* die op vertaling van *misericors* en *longanimis* teruggaan) zou tot een *af*tafke geleid hebben. Het woord staat dus *iets* dichter bij 't ndl. *afdanke(n)*, — als 't werkelijk daarop terug gaat is het een allergeewoonst overnemen van de vorm; de *n* is geen bezwaar; zie *supra*. Maar het is een vrij abstract begrip en de steun van het bovenbehandelde *oorzaak* is niet groot.

Ons laatste woord is *appelsin*, merkwaardig al dadelik daardoor dat de bronnen hier bij wijze van uitzondering (voor ons *a*-materiaal de enige!) een feit uit de kultuurgeschiedenis noemen "het woord kwam naar Skandinavië in de 17^e eeuw, het heeft zich van Amsterdam en Hamburg uit naar de rest van Duitsland en het Noorden verspreid,.. (Seip, *Laaneord St.*, II, 34, met verwijzing naar 't Wdb. der Zweedse Akademie (S.A.O.B.). — Dus brontaal Ndl. en H.D., hetgeen teoreties ook opgevat kan worden als = voor een deel Skandinavies-Ndl. van oorsprong, voor een ander : Duits; n.d. waar het produkt direkt van de buurt van Hamburg kwam of uit de oosteliker landen, h.d. als het b.v. via de zuideliker streken naar het Noorden gebracht werd en ndl. voor wie zijn *appelsienen* direkt uit Amsterdam trok. Voor sommige mijner lezers is er aan *appelsien* in plaats van Sinaas- of Chinaasappel misschien wel een dialekt-luchtje — de vraag of we hier met China of (Mes) sina te doen hebben, staat ons hier niet te onderzoeken — merk ik op dat al zou dit zo zijn, het Scandinaviese woord dan toch aan 't ndl.-vlaamse taalgebied ontleend zou blijken en dat bovendien volgens W.N.T. *appelsine* ook "een in de volkstaal niet ongewone bijvorm van *Sinaasappel* is ..

Dit woord neemt in ons kader een buitengewoon belangrijke plaats in omdat er misschien niet zo heel veel andere te vinden zullen zijn, waaraan men beter het wel eens wat al te veel over het

(1) Maar men vgl. *besyv*, *betuttet* en tot zekere hoogte *begaving*.

hoofd geziene feit illustreren kan dat een *-isme* (en ons probleem is feitelijk dat van de *-ismen*) niet noodzakelijk uitsluitend op één taal teruggaat. Gelijk een woord als *uitoefenen* bij X een germanisme zal zijn wanneer hij 't onder invloed van *ausüben* gebruikt, maar bij Y een Skandinavisme als hem onbewust een *udöve* voorzweeft, — bij een derde zal 't niets dan nederlands zijn, waar hem 't woord alleen uit Nederlands spraakgebruik bekend is — zo kunnen de woorden die ons onderzoek onder de loep heeft genomen, voor den een uit 't Ndl., voor den ander uit het Nederduits taalgebied stammen, — een omstandigheid, die, wel doordacht menig apodiktiese toewijzing in de pen zou hebben doen blijven.

En hiermede is het doel van dit voorlopig onderzoek bereikt, ten eerste — en van een wetenschappelijk standpunt uit — het terrein te verkennen, de grenzen af te bakenen en benevens een aanwijzing van de te volgen methode reeds enige principiële moeilijkheden uit den weg te ruimen en 2°, van een persoonlijk oogpunt uit, aan de man van verdienste die in dit gedenkschrift album voornamelijk de hulde zijner oud-leerlingen ontvangt, ook een bewijs van belangstelling te geven van een tijdgenoot, — die echter overtuigd is dat hij er in menig opzicht veel nut uit getrokken zou hebben, indien het hem in vroeger jaren gegeven ware geweest onder de eerste categorie een plaatsje te vinden.

Sleydinge, Oost-Vlaanderen, Oct. 1926 (1).

H. LOGEMAN.

---

(1) " Il faut juger les écrits d'après leurs dates ... (Correctie-noot, Augustus 1928.)

TOPONYMISCHE AANTEKENINGEN

1. Barakken, Koten, Huiskens.

BEN GEHUCHT, STADSWIJK OF VOORSTAD KAN GEKENMERKT ZIJN door het armoedig uiterlijk van de aldaar bestaande woningen. Men begrijpt van zelf dat hun dan een bijnaam als *Barakken* gegeven wordt. Zoo heeft te Meenen (W. Vl.) een wijk buiten de Rijselpoort de benaming Barakken gekregen, "naar de houten gebouwen op militairen grond gevestigd,, (De Flou).

Van denzelfden aard zijn de volgende benamingen :

Te Deurne (tegen Antwerpen) heet eene straat aan den ingang van het dorp Deurne-Huiskens. Dit zal zonder meer duidelijk zijn voor wie zich ter plaatse bevindt. In tegenstelling met de gebouwen op de dorpsplaats en verder langs den straatweg, die burgerhuizen zijn, leveren de kleine nederige woningen van de wijk "Huiskens,, een pover uitzicht. Het zijn nog boerenhuiskens van voor 50 jaar.

Verschillende plaatsen zijn genaamd *Zevécote*. Aldus heet eene gemeente bij Gistel (W. Vl.) en dergelijke benamingen worden gevonden te Jabbeke, Staden, Rollegem (arr. Kortrijk), Cortemark, Koekelare, Isegem, Rumbekke, Zonnebekke, Reninghelst, Ruiselede (alles W. Vl.), Erpe (arr. Aalst), Oultre (arr. Aalst, O. Vl.), *Zevenkotenhoek* te Werken (arr. Veurne). Daarenboven hebben we nog : 't Kotjen (Iseghem), de Kotjes (Vladsloo, W. Vl.), Kotthem (Oombergen, arr. Aalst, O. Vl.), Cothem (Boorsheim, arr. Tongeren). In Fransch-Vlaanderen *Zuydcote* bij Duinkerke, oudste vermelding *Soutcota* a° 1121. Oudere voorbeelden zijn mij slechts in klein getal bekend. *Terram in Cota*, v. Lk. (nr. 119), 84, 29 (laat afschrift van stuk van 1037), genoemd tusschen *Rodemburgh* en *Testerep*; *Submansores nostri de Coten*, a° 1190, v. Lk. (nr. 365), 199,44 (orig.); *Gerardus de Cote*, getuige, a° 1232, Serrure (nr. 181) 185,32 (orig.); *Gillis van Cote*, a° 1487, bij de Potter (4e r.), *Wieze*, blz. 34. Daar het stuk nr. 365 bij v. Lk. afgegeven is *Brugis* en te gelijkertijd *apud Tourohout* is de identificatie van *Cota*, *Coten* met *Zevécote* bij Gistel niet onwaarschijnlijk.

Een *Wirricus de Cothem*, a° 1175, bij Miraeus, II, 831 (schenking aan de abdij te Affligem) is vermoedelijk de heer van Kotthem, Oombergen, arr. Aalst.

Wat beteekent het element *Cot-* in deze verschillende benamingen? Jellinghaus (FÖRST-JELL.³ I, 1721) haalt een Westfaalsch *kot* aan dat hij door "abteilung,, vertaalt. Hij vervolgt "In den Ortsnamen im sinne von aus der mark oder volkland geschnittenem landstück mit behausung,,. De oorspronkelijke beteekenis zou dus zijn afdeeling, stuk. Maar waarom dan "behausung,, dat duidelijk wijst op de overal (ook in het Ndl. en Oudijslandsch) voorkomende beteekenis van *cot*, nl. hutje, armelijk verblijf (mndl.); small house, little cottage (ags); hütte, kleines schlechtes haus (Grimm's Wb. s.v. *kot*, *kote*). Bij Falk-Torp (Du. uitgave) wordt uitgegaan s.v. *kot*, van eene grondbeteekenis "eine aus zweigen geflochtene hütte,,. Dit past uitstekend met het gebruik in de verschillende talen. De zin "land, stuk land,, zal eerst secundair ontwikkeld zijn. De menschen die een *kot* bewoonden vormden een afzonderlijke klasse der bevolking : mndl. *cotsate* of *cossate*, *coter*, mndd. *koter*, *koterer*, meng. *cotsete*, IJsl. *kotbôndi*, *kotkarl* (1). Het is dus niet te verwonderen dat het land dat zulke lieden in pacht of in leen hadden den naam *kot* zou gekregen hebben in Westfalen of elders. In het Engelsch heet dat

(1) Over de *cossaten* in Brabant, zie o.a. Desmarez, *Le problème de la colonisation franque* (Brussel, Acad. de Belg., 1926), blz. 51 vlg.

Cotland (N. E. Dict.). Ook in Limburg bestaat naar het schijnt deze beteekenis. Maar blijkbaar is *hut* de primaire en land de secundaire beteekenis, niet omgekeerd.

We zullen ons dus door het Westfaalsche *kot* niet laten misleiden en *Zevécote* vertalen door *Zeven Hutjes*. *Kothem* door gehucht uit hutten bestaande, en op soortgelijke wijze in andere gevallen. Het Eng. equivalent van *Kothem*, nl. *Cot-hâm* is als *Coatham*, *Cotham*, *Cottam* wel bekend in de Eng. toponymie. Daarentegen zijn de veel voorkomende vormen *Coton*, *Cotton* als dat. plur. te vergelijken met nld. *Coten*. A. Mawer (*The Chief Elements used in Engl. Place-Names = Introd. to the Survey of Eng. Pl. N.*, II, p. 19) schijnt moeite te hebben om aan te nemen dat de beteekenis waarlijk *kot*, *hut*, zou zijn. Hij neemt naar Bosworth-Toller de vertaling "manor., voor ags. *cotlif* aan; bij *Caldecot(e)* "cold cottages., denkt hij aan eene beteekenis "place of shelter from the weather for wayfarers.,. Beide interpretaties schijnen mij te ver gezocht. Als een naam veelvuldig vertegenwoordigd is kunnen we altijd aan migratie van plaatsnamen denken (1). Dit is m.i. het geval met *Zevécote*. Eene plaats waar enkele armelijke hutten, niet noodzakelijk ten getale van zeven, woningen voor menschen of hokken voor vee, het meest in het oog loopende kenmerk van het landschap vormden zal *Zeven Koten* genoemd zijn. Deze naam, misschien als bijzonder schilderachtig opgevat is dan ook voor andere plaatsen gebruikt die min of meer met de eerste overeenkwamen.

Het letterlijk equivalent in het Fr. is *Chavannes* van het lat. (Ad) *Capannas*. Evenals *koten* is deze plaatsnaam buitengewoon sterk vertegenwoordigd. *Chavannes* is de Noordfr. vorm van het aan een Zuidelijker dialect ontleende *cabane*.

Eindelijk zou nog eene benaming van denzelfden aard kunnen gezocht worden in de Schuurkensstraat te Gent. Het is een nauw steegje, alleen bestaande uit armelijke en voor een deel te kwader naam bekende huisjes. Maar de oorsprong van den naam is geheel anders. Hij is te danken aan de afspanning *het Schuerken*, op de Korenmarkt, wel bekend van af de XVIIe eeuw (De Potter, *Gent*, III, 447-448).

2. Lange Munte.

Deze benaming komt veelvuldig en op zeer verschillende plaatsen voor. Te Gent is het de naam van eene straat; de voortzetting van deze is de *Korte Munte* en er bestaat ook eene *Geldmunt(straat)*, maar niet in de nabijheid. Eene *Lange Munt* is te vinden te Gijzenzele (De Potter, 1^e r., Gijzenzele, blz. 2), te Temsche (ibid., 3^e r., Temsche, blz. 37), te Bassevelde (ibid., 2^e r., Bassevelde, blz. 2 n. 1). Te Aartrijke uithangbord de *Lange Munte*; eveneens bij Kortrijk (langs den straatweg naar Zwevegem); te St.-Andries bij Brugge.

Munte is de naam van een dorp ten Z. van Gent. Te Gijzegem vermeldt De Potter (i.l.) een plaatsnaam *Munte*, a^o 1680. De *Lange Munte* te Gent treedt als *Munte* op, a^o 1324 (Stads- en Baljuwrekeningen) en een huis "genaempt de Munte., was a^o 1547 gelegen "up de Hoochpoort., te Gent (De Potter, *Gent*, II, 330-331, met nog bewijsplaatsen van 1557 en 1613-1614). Een huis *de Munt* "staande aan de hoogste zijde der Grootte Markt te Brugge... bestaat van in de XVe eeuw., (K. de Flou, brief aan ondergeteekende).

Wat kan *Munt*, *lange Munt* beteekenen? Eene plaats waar geld geslagen wordt heet de *Munt*, de *Geldmunt*. Zoo te Brugge in de *Geldmuntstraat*, vroeger *Gilthuisstrate*, waar een *Munthuis* stond en waar men munt geslagen heeft tot in de XVIIIe eeuw (de Flou). De *Geldmunt(straat)* te Gent loopt langs het Gravenkasteel, juist gelijk de *Geldmuntstraat* te Brugge bij het Prinsenhof ligt. Maar zoo'n *Munt* is eenig in hare soort in elke stad; het huis "genaempt de Munte., is blijkbaar iets anders; dit klemt te meer waar het een dorp of een gehucht geldt: men zal op al de genoemde plaatsen geen munt geslagen hebben!

Evenmin moeten we aan *munt* als plant denken: wat zou *Lange Munt* dan kunnen beteekenen? Er moet blijkbaar naar iets anders gezocht worden. Een dialectisch wel bekend woord is *munte*, onvruchtbaar geworden koe die geen melk meer geeft (Schuermans, De Bo, Joos, Teirlinck); *muntighe koe*: vacca lactaria a tauro non inita; bij Kiliaan, bewijst dat de beteekenis reeds oud is. De oorsprong

---

(1) DE FLOU, *Versl. en Mededeel. der Kon. VI. Acad.* 1925, blz. 138 vlg., *Migratie van plaatsnamen*.

van dit *munte* is volkomen duister. Zou men van de beteekenis "koe die niet meer drachtig worden kan en van de overige *afgezonderd* wordt; *munter* homo caelebs,, (de Flou), mogen uitgaan en het huis *De Munte* opvatten als het alleenstaande, het eenzame huis? Ik twijfel er aan en zou liever een heel verschillenden, misschien gevaarlijkeren weg inslaan.

Het dorp Munte ligt op een alleenstaanden heuvel en die omstandigheid is vroeg in verband gebracht met den naam van de plaats. Reeds a° 990 lezen wij *in loco proprie nuncupato Monte* (Trad. Bland. 94,13, hand van de XIe eeuw; *ibid.* 99,25). Dat *Monte* hier gelijk staat met *Munte* blijkt uit de gelijkstelling van *Ascricus de Monte* (Trad. Bland. 123,16) met *Ascricus de Munte* (*ibid.* 109,14). Voor de halfgeleerde monniken uit de X^e en XIe eeuw beteekende *Munte* een berg. Volksetymologie? Misschien.

De herberg *Lange Munte* te Aartryke bevindt zich aan den voet van eene tamelijk lange helling welke leidt naar het dorp, dat zelf op eene hoogte gelegen is. De *Lange Munt* bij Kortrijk is ook op eene helling, maar hier op het hoogste punt van een niet onaanzienlijke glooiing. De Lange Munte te Gent leidt van de *Onderstraat* — aanzienlijk lager dan Hoogpoort — naar het hoger gelegen gedeelte der stad, dat Hoogpoort heet en waar de *Munte* stond; dat er eens eene helling geweest is — thans is daarvan slechts weinig te bespeuren — schijnt uitgewezen door den naam der *Onderstraat*. De Potter (*Gent*, II, 55 vlg.) beweert dat de Hoogpoort vroeger niet zoo hoog als nu was en dat de grond aldaar kunstmatig verhoogd werd. Dit is mogelijk: maar het is niet aan te nemen dat de heuvelrug die langs de Schelde van het St.-Pietersplein tot aan den Zandberg loopt kunstmatig zou geschapen zijn. Welnu de Hoogpoort is slechts een uitlooper daarvan en zal dus altijd hoger geweest zijn dan de *Onderstraat*. — Het huis *De Munt* stond aan de hoogste zijde der Grootte Markt te Brugge.

Als we dat alles samenvatten kunnen we moeilijk aan den indruk ontkomen dat *Munte* berg beteekent en aan het Latijn of Romaansch ontleend is. Dat het Oudnederlandsch in de X^e eeuw reeds *Monte* voor berg gebruikt, heeft zijn tegenhanger in het Angelsaksisch waar we *munt*, *muntaelfen* (bergnimf), *muntiland* tegenkomen, en dat van af de IXe eeuw. Verder past deze beteekenis uitnemend met het werkwoord *uitmunten* "als een berg uitsteken", dat anders noch met "munt slaan", noch met "mikken, doelen", duidelijk samenhangt.

Om volkomen eerlijk te zijn moet ik nog bijvoegen dat met de hypothese *munt* = berg alle moeilijkheden nog niet uit den weg geruimd zijn. De *Lange Munt* te St.-Andries bij Brugge ligt ver van om 't even welken berg of helling; de *Lange Munte* te Temsche ken ik niet, maar het werd me verzekerd door een bewoner der gemeente dat er werkelijk eene helling is; deze zou aanleiding tot den naam kunnen gegeven hebben. Met de genoemde plaatsen te Bassevelde, Gijzegem, Gijzenzele, ben ik eveneens niet bekend. In de laatste gemeente is evenwel eene Hoogstraat te vinden. Maar zelfs waar de *Munte* geen berg kan zijn, moet de verklaring niet noodzakelijk verworpen worden. Er kan een geval van migratie van plaatsnamen in het spel zijn.

3. Alta Ripa = Autryve.

Alta Ripa, van af 960 veelvuldig voorkomend in oorkonden, is zeker het dorp *Autryve*, aan de Schelde, in het Zuiden van West-Vlaanderen. Het wordt in de oudste teksten reeds vermeld als eene kerk (*ecclesia*) met land (*cum terra*) behorende aan de St.-Pietersabdij te Gent.

Waarom heet het dorp *Alta Ripa*, *Autryve* en wat beteekent de naam?

Prof. Carnoy beweert zeer beslist dat *Alta Ripa* een volksetymologische vervorming van een ouderen vorm moet zijn (1). En deze moet geleken hebben op het prototype van namen als *Altrepia* (reeds a° 965) door verschillende *Autreppe*, *Otreppe*, *Altrip* vormen vertegenwoordigd (Carnoy t.a.p.). Tegen zijn opvatting moet ik nochtans inbrengen dat zij noodzakelijk onderstelt 1° dat de vorm *Alta Ripa* een oorspronkelijk *Altripia* of iets dergelijks vervangen heeft; 2° dat *Alta Ripa* de Romaansche evolutie tot *Aute-Rive* meegemaakt heeft; 3° dat die Romaansche naamvorm door de Vlaamsche bewoners van *Autryve* is aangenomen. Wat punt 2° en 3° betreft ben ik het met hem eens. Maar dat juist maakt zijn 1° bedenkelijk, te meer daar ik een andere verklaring aan de hand heb.

(1) Leuv. Bijdr. XV (1923), blz. 137.

Dat *ripa*, al of niet lat. *ripa*, in het Ndl. niet *ryve* wordt en in het Fr. wel, hoeft geen bewijs. De Vlaamsche vorm *Autryve*, *Outryve* is dus ongetwijfeld eene ontleening uit het Romaansch. Dat kan zeker merkwaardig heeten, maar het is een feit. Het Vlaamsch dorp draagt een Romaanschen naam. En van waar komt die naam? Hoogstwaarschijnlijk zal hij van de Romanen aan den overkant der Schelde afkomstig zijn. Van de oudste tijden af hebben dus de Vlamingen van Autryve de plaats *Autryve* of iets dergelijks genoemd. Dit wijst er op dat reeds in veel ouder tijden de Romanen van Escanaffles (op den anderen oever) de plaats aldus heetten. Bijgevolg als *Alta Ripa* eene vervorming is van een ouder *Altripia*, moet deze laatste ontwikkeling in zeer ouden tijd plaats gevonden hebben. Hierbij moet ik opmerken dat hoe verder in het verleden de volksetymologische vervorming verschoven wordt, hoe kunstmatiger de hypothese wordt.

Hierop zou Carnoy kunnen antwoorden, 1° dat de namen op *-pa* (type *Altrepia* > *Antreppe*) water beteekenen (*apa* water); dat verschillende beken die bij Autryve, aan den Waalschen of aan den Vlaamschen kant, in de Schelde uitmonden, deze benaming rechtvaardigen en 2° dat van een hoogen oever, eene *haute rive* te Autryve niets te bespeuren is.

De tegenwerping is gegrond als men het tegenwoordige dorp en de ligging van de kerk beschouwt. Is dat echter altijd zoo geweest? Bij een bezoek aan het dorp is het mij opgevallen hoe de grond zich naar het Westen, naar Bossuit toe, aanzienlijk verheft. Daar waar nu de verbindingsvaart met de Leie in de Schelde uitmondt vormt de Vlaamsche oever een "berg,, van een meter of 10 (misschien meer) boven den zeer platten Waalschen oever. Op het hoogste punt is een hofstede van ouderwetsch type (met een torentje en klok) gelegen. Was daar misschien oorspronkelijk de *ecclesia in Alta Ripa cum terra* te vinden? Dat punt moet ik aan kenners der plaatselijke geschiedenis overlaten. Maar verder kan nog opgemerkt dat de begrippen hoog en laag volgens de streek zeer betrekkelijk zijn. In Vlaanderen wordt de minste hoogte berg bestempeld en een iets lager gelegen grond is dadelijk een leegland. Zoo las ik op uithangborden "Den Leemberg,, (nabij kilometersteen n° 6) op den steenweg Brugge-Blankenberge en een beetje verder (een 500 m. voorbij Km. 7) *Het Leegland*. De eerste "berg,, ligt op een plaats waar niet het minste verschil van hoogte te bespeuren valt; het *Leegland* is een 0,50 tot 1 m. lager gelegen dan de straatweg.

Eindelijk is er nog dit. Naast Autryve ligt Bossuit dat eveneens een Romaanschen naam draagt. Het is dus niet onwaarschijnlijk dat het Romaansch gebied zich vroeger verder uitstreckte dan nu en dat enkele op den linker oever van de Schelde gelegen dorpen eerst laat Vlaamsch zouden geworden zijn. *Spiers* (Espierres), *Helkijn* (Helchin), *Bossuit* (vgl. de talrijke *Bossu's*, *Boussu's* in 't Walenland), *Autryve*, vormen eene reeks Romaansch-uitziende namen langs de Schelde, aan het uiterste punt van de taalgrens in het Zuiden. Dat steunt de onderstelling dat de plaats haar naam gekregen zou hebben van de bewoners van den overkant, die het hooger gelegen gedeelte van het dorp eenvoudig *haute rive* zouden genaamd hebben.

Luik.

J. MANSION.

VAN JASSEN EN JURKEN

HET ZIJ MIJ VERGUND, ALS BIJDRAGE TOT DEZEN FEESTBUNDEL, een paar gewaagde gissingen aan de overweging der deskundige vakgenooten te onderwerpen, allereerst aan die van den jubilaris zelve, die in een der twee, mocht zij juist blijken, de gedeeltelijke, gewijzigde bevestiging en uitbreiding zal vinden eener vroeger door hem zelf geopperde etymologie. De zoo vaak duistere herkomst der namen van kleedingstukken, afhankelijk van de grillen der meestal vreemde mode, moge te mijner verontschuldiging strekken, indien ik zou blijken misgetast te hebben. Vooreerst dan over :

JAS

Het Ned. Wdb. (VII 228) laat, voorzichtig, zich niet uit over de herkomst van *Jas* (II); het vermeldt alleen dat het ook in 't Nnd., t.w. het Oostfri. (*jas*), en reeds in 't Mnd. (*jesse*) (1) voorkomt.

Franck-Van Wijk heeft : "nog niet bij Kil. Ook oostfri. fri. *jas*, mnd. *jesse*. Oorsprong onbekend (vgl. II *das*); evenals II *jas* [troefboer] te verklaren?,,. In de Aanvullingen nog : "achterh[oe]sch] *jesse* ,,,

Vercoullie² zegt : "is de eigennaam *Jasper* in de bet. van poesjenel; cf. *jak* ,,. Dit in aansluiting aan zijn opstel in *Volkskunde* XXV (1914) 12 vlg. : "Van jakken en jassen enz. ,,, waarin hij breder betoogt dat, evenals mnl. *jacke*, nnl. *jak*, overgenomen uit het Ofr. (*jaque*) — en nnl. *jackét* uit den Nfr. verkleinvorm (*jaquette*) —, te herleiden is tot *Jacques* (*Bonhomme*), een algemeenen naam voor een boer, en evenals nfr. *gilet*, vest de verkleinvorm is van den naam fr. *Gille* (nnl. *Gillis* < lat. *Aegidius*), "een algemeene(n) naam voor den dwazerik in een kermis spel ,,, zoo ook "Nederlandsch en Nederduitsch *Jas* een algemeene naam voor een hansworst of poesjenel ,, is. "Die voornamen zijn daar in zekeren zin tot gemeennamen geworden, en die gemeennamen zijn het uitgangspunt van onze kleedingstukken : *jak*, *jacquet* beteekent dus een boerenkleedingstuk, *gilet*, een clownskleedingstuk en *jas*, een hansworstenkleedingstuk. *Jas* in het kaartspel is hetzelfde woord; *Klaverjas* beteekent dus klaverenzot ,,. Zulke voornamen zijn aanduidingen van zekere vaste typen; "het zijn dus geen persoonsnamen meer, maar namen van personages ,, zegt V. te recht. Derhalve : *Jas*, afkorting van *Jasper*, als naam van een hansworstentype; en vandaar eenerzijds *jas* als naam van een kleedingstuk, aanvankelijk gelijkende op dat van den hansworst, anderzijds *jas* als naam van de troefboerkaart in het naar die kaart genoemde *jas*-kaartspel.

Beginnen wij met het vaststellen, voor zooveel mogelijk, van den ouderdom en de aanvankelijke beteekenis van *jas*, kleedingstuk. De oudste voorbeelden in het Ned. Wdb. zijn uit het midden der 18de eeuw : Van Effen, Wagenaar, Berkhey, De Denker, alle uit Holland. In overeenstemming met die voorbeelden wordt de oudere beteekenis voor dien tijd nauwkeurig omschreven als : "Ongeveer tot aan —, ook wel tot over de knieën reikend, meer of minder sluitend, kleedingstuk met mouwen, dat bij het uitgaan over de bovenkleeding wordt aangetrokken, tot bescherming tegen koude en regen..;

(1) Den in 't Ned. Wdb. opgegeven verkleinvorm *jesje* heb ik in 't Mnd. Wtb. niet teruggevonden.

voorheen... ook wel de naam voor een soortgelijk vrouwengewaad (1), bepaaldelijk in onderscheiding van den (wijden, lossen) mantel zonder mouwen,, (2); waarbij ik nog zou willen voegen : met één of meer kragen (3). De *jas* was dus destijds bepaaldelijk een ruim, los zittend overkleed (een *overjas*) (4), wèl onderscheiden van den daaronder gedragen *rok*; gelijk duidelijk blijkt in eene aanhaling uit J. van Lennep's Leven van zijn vader D. J. v. Lennep (I 52, een brief dd. 16 Jan. 1794) : "Want zij hebben mij met een nieuwe jas, een nieuwe rok en een nieuwe duffelsche sak, die ik deze morgen voor 't eerst aan had, zien gaan,,, waarin alleen het (immers?) tegelijk, over elkaar dragen dezer drie lagen, en dan in deze volgorde, bevreemdt (5); verg. nog J. v. L.'s Leven van C. v. Lennep 220 : "de lange duffelsche jas,,.

Dat dit woord *jas*, in Holland (en ook in Zuid-Nederland?) sedert het midden der 18de eeuw bekend, hetzelfde woord zou zijn als *jes(ken)*, in het Ned. Wdb. aangehaald uit eene sententie over een geus (die a^o 1568 te Berkhout bij Hoorn "een paer Galeye Bocxen, een Jesken met een paer Hoesen,, gestolen had) en uit Vlaerdings Redenrijckbergh, a^o 1617 — waar in het stuk der Brabantsche kamer te Amsterdam, in een vrij duister verband met het uitwieden van kettersch onkruid, sprake is van : "blind ijver (d.i. de personificatie van den blinden geloofsijver?) met sijn ouwe jes,, — en als mnd. *jes(se)*, éénmaal in den Nachtr. op Schiller-Lübbers's Mnd. Wtb. aangehaald, uit Wismar (er is sprake van de kleederen van een verdrongen matroos : "I grawen yessen,,) : dit alles dunkt mij, althans zonder nader betoog, toch geenszins zeker. Dat die *jes(se)* veeleer een soort van kort wambuis (of wel een kinderjakje) geweest schijnt te zijn dan een groot, lang, ruim overkleed zou misschien, op zich zelf, met het oog op de mettertijd veranderende vormen en bestemming van kledingstukken (als b.v. *boezeroen*, *buis*, *japon*, *kap*, *kapoets*, *rok*, *sak*, *trui* enz.), nog niet eens het voornaamste bezwaar behoeven te zijn. Doch nu er een groot "glop,, gaapt in de traditie van het (noordoostelijke?) *jes(se)* uit de 16de (en 't begin der 17de?) eeuw en het Hollandsche *jas* uit het midden der 18de eeuw, lijkt mij de eenzelligheid der woorden zeer twijfelachtig (6), toevallige ontmoeting en gelijkenis in klank (en beteekenis?) geenszins onmogelijk of onwaarschijnlijk. In allen gevalle schijnt die vereenzelviging, en derhalve een zoo hooge ouderdom van *jas* kwalijk te strooken met de door Vercoullie voorgestelde afleiding zoowel van den hedendaagschen kledingnaam als van de troefboerkaart, die immers geen van beide zóó oud lijken.

Tegen laatstgenoemde soort van afleiding: benoeming van kledingstukken naar een persoon, of liever een personage, bestaat zeker in 't algemeen geenerlei bezwaar. Zij wordt immers gesteund

(1) Verg. andere namen voor mans- en vrouwenkledingstukken als *buis*, *rok*, *sak*, ook *japon* en *jurk*; zie Ned. Wdb. Zie ook nog Leev. III 172 : "Heeft Mama ook tegen het onnozel Jasje, dat ik (*Alida Ritzig, geb. Leevend*) als ik uitryde, in den winter aantrek?,,

(2) Toch schijnen de (*kapot*)*jas* en de *kapotmantel* soms meer plaatselijk dan zakelijk onderscheiden benamingen te zijn geweest; althans in De Wakker van Zon's Twee en dertig woorden I 180, 190, 198 is (*blauwe*) *jas* blijkbaar de Hollandsche benaming voor hetzelfde kledingstuk, dat a.w. I 188, 208 (zie Ned. Wdb. VII 1525) door eene Brabantsche vrouw *kapotmantelke(n)* genoemd wordt.

(3) Zie eene aanhaling, uit het begin der 19de eeuw, in Ned. Wdb. XII 1396.

(4) Zou de in Noord- en Zuid-Nederland bekende soldatenterm (*aardappels*) *jassen*, ze ("vlug, met rappe hand,, Ned. Wdb.) schillen, niet, in aansluiting vooral aan deze oudere, ruimere beteekenis van *jas*, zijn eenvoudigste verklaring vinden in de opvatting als een privaatief ww., te vergelijken met *schillen*, *villen*, *pellén*, *doppen* enz., veeleer dan uit de in het Ned. Wdb. VII 235 opgegeven algemeene beteekenis : snel te werk gaan? De Fransche keuken kent immers eveneens : *pommes de terre en robe de chambre*, d.i. de jonge aardappels die met de schil gegeten worden. — De door Stoett, Spreekwdb. 3, n° 972 besproken uitdrukking uit de volkstaal *een jas* voor : teleurstelling kan hier geheel buiten besprek blijven.

(5) Niet bevreemdend daarentegen is het gebruik, op dezelfde bladzijde, van het verkleinw. *zomervestje*; evenmin als het hedendaagsche *vestjeszak* (iplv. het oogenschijnlijk redelijker *vestzakje*) aan latere, b.v. rhythmische overwegingen of gevoelens toegeschreven behoeft te worden. Immers fr. *veste* (en toch zeker ook wel het in 't Nnl. overgenomen *vest*?) was oorspronkelijk de naam van een onder den *habit* (= nnl. *rok*) gedragen, maar nog tot de knieën reikend kledingstuk met vier panden (zie b.v. Hatzfeld-Darmesteter), dat eerst in den loop der 18de eeuw steeds korter geworden is, en in 't Fransch *veste* is blijven heeten (waarnaast *veston*), doch in 't Nnl. aanvankelijk, te recht, *vestje* genaamd werd. Zie Littré, Hatzfeld-Darmesteter, en de schilderijen en prenten van 't eind der 18de eeuw (b.v. in de werken van A. Fokke Simonsz., De Wakker van Zon enz.).

(6) *Jes(se)* (Achterhoek, Noordhorn, Loppersum e.e.?) komt echter in vorm met het Mnd., in beteekenis met het Nnl. woord overeen. W. de Vries vereenzelvigt (Tsch. XXXIV 219) beide woorden, acht *jes(se)* > *jas* (naar *jak*) ten minste even waarschijnlijk als *jas* > *jes(se)* (door invloed der *j-*: verg. ook deensch *Jespersen* naast nnl. *Jaspersen*?) De geslachtsnaam *Jesse* wordt door Winkler, Geslachtsn. 179 als Oudtestamentisch verklaard, te recht?

door tal van analoge voorbeelden; hetzij 't woord de naam is van zeker volk of zekeren stand (*hes?*, *jak* (1), *pool*), hetzij van een vast, steeds op dezelfde wijze gekleed (tooneel)type, van een bepaald karakter (*almaviva*, *figaro*, fr. *gilet*, *hanssop*, *pantalon*, *pirootje*), hetzij van een persoon, die tijdelijk in de mode den toon aangeeft, iets "in de mode gebracht heeft", (*fontange*, *mackintosh*, *saksen-weimar*, *spencer*) (2).

Ook tegen deze afleiding van *Jas* van den mansnaam *Jasper* is, op zich zelf, niet veel in te brengen. Deze afkorting van den (nu althans niet meer gewonen) naam *Jasper* (Ned. Wdb. VII 227, 233) is nog heden en was ook vroeger stellig in meer dan één geval uit de levende taal bekend: zoowel *Jasje* uit Bernagie's Ontrouwe Voogd als *Platte Jas* uit Alewijn's Jan Los heeten elders in die stukken *Jasper* (zie onderscheidenlijk blz. 35 en 39).

Toch schijnt deze afleiding van *jas*, kleedingstuk en troefboer, van *Jasper* mij niet zonder eenige bedenking. Vele voornamen zijn, langs verschillende wegen, geheel of ten deele, tot een soort van appellativa, soortnamen voor bepaalde "personages", dieren of dingen geworden: zooals b.v. *Aagt*, *Aal*, *Bouwen*, *Bram*, *Dirk*, *Fobert*, *Gijs*, *Goosen*, *Govert*, *Hannen*, *Hans*, *Jan*, *Joost*, *Jorden*, *Joris*, *Judas*, *Julfus*, *Jurriën*, *Kees*, *Klaas*, *Piet*, *Trijntje*, *Wouter* (3). Maar hierbij dient toch wel onderscheiden tusschen die, welke, als (voorheen of thans nog) zéér gewoon en alledaagsch — veelal met een of ander toe- (voor- of achter)gevoegde kwalitatieve bepaling ter aanduiding der eigenschap, waarvan zij a. h. w. de personificatie waren — gebezigd werden; en die minder algemeene, gewone namen, welke dit min of meer spreekwoordelijk of symbolisch gebruik meestal wel te danken zullen hebben aan eene bepaalde aanleiding: een voorval uit het werkelijke leven, de populariteit van een veelgespeelde klucht of een anecdote, dikwijls ook een woordspeling met een in klank op den naam gelijkend woord enz. Nu behoort *Jasper*, de naar 't schijnt bepaaldelijk Westfriesche (4) (of ook Vlaamsche?) vorm van den naam *Gaspar* < *Caspar*, toch zeker noch nu noch in vroeger tijden tot de eerstgenoemde soort als *Jan*, *Piet* of *Klaas* enz.; in tegenstelling met de vele kolommen vullende lijst van *Jannen* weet het Ned. Wdb. slechts één enkelen typischen *Jasper* (variant van *Joris*) *Goedbloed* te noemen (5). En al is 't waar dat wij de bijzondere aanleiding tot het spreekwoordelijk of "typisch", gebruik van een voornaam niet altijd kennen, zoolang die niet welbewezen is en vaststaat, mogen wij m. i. toch altoos aan de juistheid eener op dat gegist gebruik gegronde afleiding blijven twijfelen. Mij schijnt deze benaming *Jas* < *Jasper*, als naam zoowel voor het kleedingstuk als voor de troefboerkaart, alleen dan meer dan eene geheel losse, uit de lucht gegrepen gissing, indien men kan aantoonen dat die naam *Jasper* althans in 't Westfriesche Noord-Holland even bekend geweest is in een bepaalde toepassing, t. w. als figuur in de poppenkast, als zijn genan *Kasperle* (*Putznelcken*) in Neder-Duitschland, als vaste naam van "die lustige Person", (6). Doch van zoodanige bekendheid is, bij mijn weten, tot dusverre nooit iets gebleken!

Het is daarom wellicht geoorloofd, eene andere, soortgelijke mogelijkheid — door mij reeds vóór de kennismaking met V.'s opstel gegist — te overwegen. *Jas* zou namelijk, evengoed als het eerste, ook het tweede lid, als afkorting ("kurzform,") gebezigd, of de tweede lettergreep van een naam kunnen zijn, t. w. van een vreemden, Romaanschen, op de laatste lettergreep beklemden naam; te vergelijken met de talrijke Nederlandsche woorden, op dezelfde wijze ontstaan: (*a*)*júin*, (*a*)*mängel*, (*a*)*morél*, (*a*)*plómp(e)*, (*am*)*púl*, (*a*)*spérge*, (*Hi*)*spánje* e. a. (7). Dat ook juist vele namen van kleedingstukken op deze wijze ontstaan zijn kan ons, wegens het gemak, de "huiselijkheid", dezer veelal éénlettergrepige, althans

(1) Een der oudste, reeds Mnl. voorbeelden in onze taal: zie Verdam III 1009 en verg. ook de *arme* (d.i. havelooze) *jacken*, volksetymologische vervorming van fr. *Armagnacs*: zie Nyeuvont 295 met aant., Refer. v. 1524 (Tsch. XXII 110 en Kalf, Gesch. II 168).

(2) Zie over deze woorden Ned. Wdb. i.v.; Beets, Na 50 jaar 8, 11, 12; alsmede Thomas, Traité, achter Hatzfeld-Darmesteter, § 36.

(3) Zie Ned. Wdb., alsmede Tsch. XIX 183-94, XXV 15-23, XL 166-9.

(4) Zie Tsch. XLIV 306-7, XLV 90, noot 3.

(5) Ned. Wdb. VII 183-93 (214), 233.

(6) Zie b.v. Joh. E. Rabe, Kasper Putschenelle (Hamb. 1912) 45 vlgg.

(7) Verg. ook de Vlaamsche vleivormen van Romaansche geoxytoneerde namen, in Tsch. XL 170.

kortere vormen, niet verbazen, maar komt ons hier uitnemend te stude : verg. (a)müts(e), (wam)búis (1), (ma)nél (2), (ja)pón, (hans)sóp, (pan)tóffel (3) enz.

Zou nu *jas*, als naam zowel van het kleedingstuk als van den troefboer, misschien op dezelfde wijze te verklaren zijn uit de afkorting, niet van een als "personage,, in Zuid- en Noord-Nederland onbekenden *Jasper*, maar van een andere soortgelijke tooneel- of poppenkastfiguur, nl. zijn Franschen neef of evenbeeld, den ginds en hier reeds langen tijd wèlbekenden *Paljás*? Eene oriëntatie derhalve niet alleen van Vlaanderen, maar ook van Holland, evenals in zoovele andere gevallen, niet naar het noordoostelijke Duitschland, maar naar het zuidwestelijke Frankrijk? Deze gissing is, naar mij — eveneens achteraf — gebleken is, reeds door Te Winkel geopperd; doch alleen met betrekking tot het kaartspel, niet tot het kleedingstuk (4). Ik zou derhalve beider gissingen, die van Vercoullie : *jas*, kleedingstuk én troefboer, ontstaan uit den naam van den hansworst (*Jáasper*) en die van Te Winkel : *jas*, troefboer < *Paljás* willen vereenigen tot ééne, wellicht juistere (maar niet in allen deele bewijsbare) gissing : *jas*, kleedingstuk en troefboer < *Paljás*. Laat ons zien wat er vóór deze gissing, deze voorstelling van het beloop der zaken te zeggen valt.

Nnl. *paljás*, 1. stroozak of matras (bulster, bultzak), stalstroo, strooisel; 2. (een met stroo opgetuigde?) hansworst, potsenmaker — daarnaast in dezelfde beteekenissen *piás* (5) (Ned. Wdb. XII 225, 1509-10) — is in beide bett. overgenomen uit het Fransch : *paillasse*, met het veelal eenigszins pejoratieve achterv. -asse (Thomas, *Traité* § 81) gevormd van fr. *paille*, stroo (verg. *paillard*, -e); evenzoo it. *pagliaccio*, sp. *payaso*, port. *palhaço*. Aan de identiteit van het gelijkbeteekenende, maar in vorm eenigszins (6) afwijkende nhd. *bajazzo* valt kwalijk te twijfelen.

Wanneer nu deze figuur of personage, zeker uit Frankrijk, in de zuidelijke en noordelijke Nederlanden is doorgedrongen, is mij helaas, ondanks enkele nasporingen, niet bekend geworden. Wat den tijd van zijn optreden in Italië en in Frankrijk, zijn rol en zijn (min of meer vaste, typische) kleedij betreft, heb ik gevonden dat de Italiaansche *Pagliaccio* het eerst verschenen is in den troep van Juan Ganassa (7), en zoo in 1570 door Italië, Frankrijk en Spanje reisde. Hij behoort niet tot de vaste figuren of typen der Italiaansche commedia dell' arte, zooals Arlecchino, Pulcinella, Brighella, de Dottore, Pantalone, Scaramucchio, Capitan, en min of meer de jongere Pierrot. Maar hij bekleedt in de Italiaansche pantomimen der 16de en 17de eeuw de plaats van Pierrot in Frankrijk; hij is de medeminnaar van Arlecchino, de lakei van Pantalone, verliefd op Colombine, maar evenals Pierrot zonder hoop op wederliefde. Naar deze laatste opvatting, in een eigenlijk schrijnend droevige rol, is hij ook in onzen tijd weer voorgesteld en alom bekend geworden in Leoncavallo's tekst van Mascagni's opera "I Pagliacci,,.

De Fransche *Paillasse* is van veel jongere dagteekening. Hij schijnt pas tegen het eind der 18de eeuw opgetreden te zijn in het Théâtre Nicolet (La Gaîté) te Parijs, in een stuk, gebouwd op Molière's

---

(1) Zie echter Ned. Wdb. III 1770-1.

(2) Zie straks, blz. 208.

(3) Niet hierbij *pel* < (*cha*)*pél*, door P. Leendertz jr. in zijne aant. op Hooft's *Warenar* 734 gegist : zie Ned. Wdb. XII 996.

(4) Inl. t.d. gesch. d. Ned. taal 283.

(5) Ouderdom noch herkomst van dezen ontwijfelbaren bijvorm *piás* naast *paljas* is tot dusverre gebleken. Het Ned. Wdb. verwijst naar Salv. de Grave, *Fr. Woorden* 196, waar eenige andere woorden met protonische *i* < *a* voorkomen (waarbij nog wellicht *piot* < bargoensch *pagnot* : Ned. Wdb. XIV 1945). Men mag dus misschien aannemen dat ook in 't Nnl., evenals in 't Fr., reeds vrij vroeg uit de Fransche uitspraak met gemouilleerde *l* die met *jj* ontstaan is; welke uitspraak inderdaad bedoeld schijnt door Scheltema, *Gesch. d. Heksenprocessen* (1828), 149 : "In Hanske van der Schelde,, (een naar 't schijnt Vlaamsche klucht) "speelt Hanske, de Payas of de Krispijn van dien tijd, de hoofdrol,, (door Pr. v. Duyse, *Rederijkamers* II 38, niet heel nauwkeurig, aangehaald). Men mag dan het beloop allicht aldus onderstellen : fr. *paillasse* > nl. *paljás* en *pajjás*, en dit laatste > *pajás* > *piás*, welke *i* vóór een anderen klinker licht uit *a* ontstaat (zie ook V. d. Meer, *Hist. Gramm.* § 234, 11). Verg. ook misschien *Payottenland* < *paillotte* (Carnoy, *Orig. des noms de lieux des environs de Bruxelles*, 141).

(6) Afr. *paljas*, toovermiddel (Hesseling, *Het Afrikaans* 2 86) is een geheel ander woord : zie V. d. Meer, *Hist. Gramm.*, blz. XXXVII.

(7) Is de overeenkomst van dezen (Spaanschen) naam met dien van *Jan Ganaza*, ons bekend uit het verhaal in het Scaecspel, dat later op naam van Jan Splinter of van Uilenspiegel staat (zie Scaecsp. CX-CXIII, 152-4; *Tschr.* XVIII 215) geheel toevallig?

Festin de Pierre (Don Juan), op ruwe, grove wijze aangepast aan den smaak van het straatpubliek der boulevards en vervormd tot een satire op den losbandigen jongen adel, waarin *Paillasse* de plaats van Molière's Sganarelle innam (1).

Zijn kleedij wordt verschillend beschreven. De Italiaansche Pagliaccio schijnt in 't wit gekleed te zijn geweest. Salvator Rosa (1615-73), die als schilder veel belang stelde in den schouwburg en de costuums, beschrijft Pagliaccio als gekleed in een bijzonder ruim kleet met vele plooiën en buitengewoon groote knopen. De Fransche Paillasse, voorgesteld als arm en berooid, schijnt, overeenkomstig zijn naam, inderdaad wel gehuld te zijn geweest in het vaak blauw en wit geruite overtrek van een stroomatras (2), dat ook, zeker wel vanouds, het onderstel van onze Hollandsche (en Vlaamsch-Brabantsche?) poppenkast bekleedt (3).

Men zou nu zeker over vrij wat meer, en vooral oudere gegevens moeten beschikken, dan het mij gelukt is te verzamelen — omtrent den overgang van den Paillasse der Fransche schouwburgen, vooral der "théâtres forains,, der marionettentheaters enz. naar de Vlaamsche, Brabantsche en Hollandsche kermis-schouwburgtenten en poppenkasten, omtrent de geschiedenis, den tijd van het optreden en de populariteit dezer vaste figuur in de zuidelijke en de noordelijke Nederlanden, omtrent de min of meer vaste kleedij der Nederlandsche paljassen of piassen, en eindelijk omtrent het oudste gebruik van het woord *jas*, als benaming van een kleedingstuk, in Zuid- en in Noord-Nederland — om in dezen met meer zekerheid te kunnen spreken. Waren de Nederlandsche paljassen, in vaste onderscheiding van de harlekijns, pierrots, clowns en andere hansworsten of potsenmakers, steeds of meestal gekleed in het wijde (witte, of wel bontgeruite?) pak — bedekking van boven- en onderlijf aaneen, eene oudere soort der hedendaagsche Engelsche "combinations,,! —, zooals wij ons dat van de oudere kermissen herinneren; of waren zij gehuld in een ander costuum, nog meer gelijkend op de latere (over)jas? Konden wij al deze vragen beantwoorden, dan zouden wij in staat zijn deze gissing van de herkomst der huiselijk afgekorte benaming *jas* uit (*pal*)*jās* (aanvankelijk in de volkstaal der lagere kringen, maar van daar later doorgedrongen in de huiselijke omgangstaal ook der hoogere standen?) met meer stelligheid hetzij te aanvaarden of te verwerpen. Thans durf ik deze losse gissing, voor welke zwakke zijden ik geenszins blind ben, slechts met aarzelenden schroom uiten; in de hoop, dat een ander misschien meer licht hierover kan ontsteken. Voorshands schijnt mij altoos de herkomst van *jas* uit *Jāšper* op zijn minst even onzeker en onbewezen als die uit *Paljās*.

Misschien kan de hier geopperde gissing nog eenigen zijdelingschen steun krijgen uit die andere, boven, blz. 203, genoemde bet. van *jas*: troefboerkaart, o.a. in het daarnaar genoemde *jas*-kaartspel. Dat dit hetzelfde woord is als de naam van het kleedingstuk is meermalen gegist, en zou ook wanneer de herkomst van dit laatste inderdaad in de kleedij van den *paljas* gelegen mocht blijken, in 't algemeen genomen, niet onwaarschijnlijk zijn of worden. Het (blijkens de citaten in Ned. Wdb. VII 207 althans reeds sedert 't begin der 18de eeuw) ook en vooral onder het lagere volk van Zuid- en Noord-Nederland zeer geliefde (4) *jas*-kaartspel, met zijn "poppen,, en de poppenkast of de kermis-schouwburgtent staan niet zoo ver van elkaar, hooren veeleer thuis in hetzelfde milieu: de herberg, de kermis. Maar langs welken weg kan de troefboerkaart dien naam gekregen hebben? Aanvankelijk zou men allicht meenen — heb ik althans gemeend — dat ook hier de kleedij van den *paljas* in 't spel zou zijn, dat nl. in den loop der 18de eeuw de boeren op de kaarten in een soortgelijk costuum als de *paljas* afgebeeld geweest zouden zijn en daaraan den naam *jas* ontleend zouden hebben; ja dat ook de overdracht op het kleedingstuk wellicht mede aan die aldus gekleede "poppen,, te danken zou zijn. Doch deze gissing werd bij onderzoek geenszins bevestigd. In het groote prachtwerk van H. R. d'Allemagne, *Les cartes*

(1) Het voorafgaande en volgende ontleen ik o.a. aan M. Sand, *The history of the Harlequinade* (London, z.j.) I 192-6, en Pougin, *Dict. du théâtre* (Paris 1885) i.v. Aan Dr. J. L. Walch, die mij deze en andere werken aanwees, mijn vriendelijken dank.

(2) Hatzfeld-Darmesteter: "bateur d'un théâtre forain, souvent habillé d'une toile à paillasse, chargé de faire la parade,,.

(3) In R. M. Bernardin, *La Comédie italienne en France et le théâtre de la foire* (Paris 1902), p. 84 staat Polichinelle afgebeeld in een zeer ruim overkleed, dat, behoudens de afwezige mouwen, niet ongelijk schijnt aan de oorspronkelijke (over)jas.

(4) Zie de aanhalingen in Ned. Wdb. VII 231 en 234 en de vele soorten van het *jas*-spel, aldaar e.e. genoemd. Het is zelfs van hier — naar men aanneemt door Zwitsersche soldaten in Hollandschen dienst, dus op zijn laatst in de 18de eeuw — naar Zwitserland en Zuid-Duitschland overgebracht (zie Schweiz. Idiot. III 69, D. Wtb. IV 2 2266).

à jouer (2 dln. Paris 1906) (1) zijn de “boeren,, op de kaarten (waarin oude traditiën eeuwen lang stand houden) meest altijd in een soort van middeleeuwsche of zestiendeuwsche kleedij, in korte kielen, “kerels,, buizen enz. gestoken, zelden of nooit in een pak, dat ook maar eenigszins gelijkt op dat van den paljas of op een (over)jas.

Doch misschien zou een andere weg naar het beoogde doel kunnen leiden. De *boer* in 't kaartspel heet thans in 't Duitsch eveneens *bauer*, in 't Engelsch *knave*, in 't Fransch *valet*. In Zuid-Nederland echter is de gewone benaming *zot* (zie boven, blz. 203, en De Bo, Joos, Teirlinck, Cornelissen - Vervliet). Deze afwijkende Vlaamsch-Brabantsche benaming is naar allen schijn een vertaling van het Fransche *fou*. Inderdaad is *fou* in sommige Fransche kaartspelen de naam van een bepaalde kaart : in het “guimbarde-spel,, de naam van ruitenboer, de derde troefkaart (Littre); en in het tarokspel, als vertaling van en naast *mat* (overgenomen uit it. *mat(t)o* (2), een gewoon woord voor : gek, zot), de naam eener zeer bijzondere kaart, die overal en altijd bijgespeeld kan worden (Scarabelli), een soort van passepartout dus. Op deze kaart nu ziet men ook, min of meer duidelijk, een zot afgebeeld (3). Bedenkt men daarnaast dat in het *jas*-spel juist de troefboerkaart een der “allersterkste,, kaarten is, dan is het zeker zeer waarschijnlijk dat deze kaart, als vertaling van fr. *fou*, de *zot* genoemd is : waarnevens en in de plaats waarvan dan in den volksmond de naam *paljás*, of bij afkorting *jas*, in gebruik gekomen zou kunnen zijn. Met de kleedij van den boer op de kaart zou deze benaming dus eigenlijk niets te maken hebben en de homonymie met *jas*, kleed < *paljas* geheel toevallig zijn.

Ten slotte nog een enkel woord over den naam der kaart, in het *jas*-spel in rang op de troefboerkaart volgende : *nel*, troefnegen (vandaar : *jas en nel* als benaming voor het voornaamste dat iemand noodig heeft, b.v. om op reis te gaan, dus zeker in woordspeling met *jas* en (*ma*)*nel*, als namen en kleedingstukken : zie Ned. Wdb. IX 207, 1822). Mocht *jas*, als naam voor het kleedingstuk en voor de troefboerkaart, inderdaad een afkorting van *paljás* blijken, wat ware dan verleidelijker dan daarnaast op dergelijke wijze *nel*, als naam voor de troefnegenkaart, eveneens te houden voor een afkorting van *Poesjenél(le)*, de immers nog steeds bij het volk van Antwerpen en Brussel geliefde en ook in Holland welbekend geworden figuur uit de poppenkast of het marionnettentheater, evenals *Paljas* uit Frankrijk afkomstig, t.w. afstammende van den Franschen *Polichinelle* (4) (en deze althans de genan, zoo niet de afstammeling van den Italiaanschen *Pulcinella*, napol. *Polechinella*)? Inderdaad is dan ook *nel*, in 't kaartspel, reeds van *Polichinelle*, naast *jas* van *Paillasse*, afgeleid, t.w. door Te Winkel (5). Nog mooier zou de parallelie nu zeker zijn, wanneer de woorden ook als namen van kleedingstukken op dezelfde wijze naast elkaar konden blijken te bestaan : *jas en nel* èn als kleedingstuk, èn als troefboerkaart < *Paillasse* en *Polichinelle*!

Doch helaas wordt ook dit droombeeld eener schoone parallelie verstoord door de genoegzame zekerheid der herkomst van *nel*, als speelterm, uit eene verkorting van *menél*, waarnaast *minéle*, beide als benamingen bij 't kaartspel in kluchtspelen uit de 17de en 18de eeuw voorkomende, en wel

(1) Ik ben de kennis van dit en van andere beneden genoemde boeken verschuldigd aan Dr. Boekenoogen, die mij den rijken schat van zijn kennis en zijn boeken, als altijd, bereidwillig heeft medegedeeld en wien ik ook voor eenige nuttige wenken en vingerwijzingen te danken heb.

(2) Of dit Ital. woord in oorsprong hetzelfde woord is (zooals Meyer-Lübke, tegenover Körting, meent) als het alom bekende *mat* uit het schaakspel, is in dezen onverschillig. Ook de Ofr. benaming *fol* — door volksetymologie ontstaan uit ofr. *aufin*, *alfin* (mnl. *alfijn*) < arab. *al fīl*, olifant — voor den raadsheer in 't schaakspel zal op de benaming in het kaartspel wel geen invloed gehad hebben.

(3) Zie D'Allemagne, a.w. I 179-97 : inz. I 180 noot (*fou*), 189 (*mat*), 193 (*le mat*), met de afbeeldingen der kaarten, uit een spel, tusschen 1643 en 1660 gedrukt, en een uit de 18de eeuw; voorts een uit het Hd. vertaald boekje : Het Kaartspelea gemakkelijk gemaakt, of Handleiding enz. (Amst. 1821), blz. 95 : “Behalve deze 21 Taroks is er nog eene kaart, waarop een Pekelharing staat afgebeeld, en (*die*) den naam van *Scus* draagt..., men kan daarmede iedere kaart van welke kleur... ook... bedienen, of van dezelve in plaats van een *Tarok* gebruik maken ..”

(4) *Polichinelle* > *Poesjenél(le)* > *Poesje* is eenigszins te vergelijken met de gegiste etymologie : *velocipède* > *fielsepee* > *fiets*.

(5) Inl. t.d. gesch. d. Ned. taal 283; verg. boven, blz. 206. Zie over *Poesjenelle* in betrekking tot den (ouderen) Hollandschen *Jan Klaassen*: C. v. Wessem e.a., Marionetten (Amst. 1925), 51-73 (met uitvoerige bibliographie over marionetten in 't algemeen : 74-9). — Dat bij de vervorming van den Franschen tot den Nederlandschen naam de oude roepnaam voor katten : *poes(je)* mede in 't spel is zal wel waar zijn. Doch daarom is *poesjenél(le tje)* nog niet vanouds een katten-naam, gelijk Ter Gouw in zijne opstellen over Jan Klaassen (Amstelodamia II 425) beweert; integendeel zal deze naam, in het bekende kinderversje (V. Vloten, Baker- en Kinderrijmen⁴ 39), een (verlengde) katten-naam geworden zijn onder den invloed van de figuur uit de poppenkast.

in nagenoeg denzelfden zin als later *nel*. Dit *menél* nu herinnert aanstonds aan fr.-nl. *manille* < sp. *malilla*, de tweede troef in 't ombre-, quadrille- en jas-spel; van welken Romaanschen vorm het echter alleen afgeleid kan worden door de onderstelling van een b.v. Portugeeschen bijvorm * *manella* uit of naast *malilla*. Afgezien van dit formeele bezwaar is het nu echter opmerkelijk of curieus, dat ook dit (*me*)*nél* weer nagenoeg homoniem is en allicht op eene of andere wijze in verband staat met het Zuidafrikaansche *manél* (met een hetzij oude, hetzij protonisch, uit ə ontstane a) (1), rok of gekleede jas (2); zoodat wij toch ook hier weer, toevallig of niet, een dergelijk verband aantreffen tusschen den naam van een kleedingstuk en van een speelkaart, als hierboven door mij voor *jas* (en door Te Winkel voor *nel*, maar dan uit *Polichinelle*) gegist is; terwijl bovendien *menél* in het Bargoensch ook nog als een term voor : ziekentrooster wordt opgegeven, en ook hier dus wederom een persoon naar zijn kleedingstuk genoemd schijnt! (3) Een doolhof of mallemolen van vormen en beteekenissen — temet een samen- of dooreenloopen van twee woorden : *menelle* en *Polichinelle*? — waarin een ander, scherpzinniger of gelukkiger dan ik, den weg moge vinden, maar waaruit in allen gevalle wel zooveel blijkt, dat de verleidelijke parallel van *jas* en *nel*, als speeltermen, uit *Paillasse* en *Polichinelle* een hersechim is. Misschien geldt hetzelfde van de gissing : *jas*, kleedingstuk < *Paillasse* en blijkt ook deze *jas*, in al te "lossen steek genaaid,, geenszins te "passen,,! Moge dan het hier bijeengebrachte materiaal een ander eenigen dienst doen bij 't optrekken van een steviger gebouw!

JURK

Dit woord is tot dusverre buiten het Nnl. alleen gevonden in het Oostfriesch (dat, naar men weet, onder zeer sterken Nederlandschen invloed gestaan heeft) : *jurken* (*jurk*, *jürke*), overtrek van een kleeed voor doopelingen, verklw. *jürktje*, *jürtje*, kinderkiel, linnen overtrek (Doornkaat-Koolman : Harlingerland), en in het Westfaalsch : *jürken* mv., een soort van (mannen- of vrouwen-?) overrok of jas (Woeste : Weddigen). Dat dit Nederlandsche woord, in 't Engelsch overgenomen, daar als *jerkin* zou voortleven schijnt 't eerst door Skeat beweerd te zijn : "Dimin. of Du. *jurk*, a frock (Sewel), by help of the once common Du. dimin. suffix *-ken*, now supplanted by *-je* or *-tje*. Cf. *fir-kin*, *kilder-kin*., Met deze meening vereenigt zich Vercoullie; Franck-Van Wijk zegt alleen : "Vgl. eng. *jerkin*; en het Ned. Wdb. vermeldt de gissing, maar vervolgt : "anderzijds wordt alle betrekking tusschen deze woorden ontkend (N. E. D. 5, 569 b),,.

Inderdaad bestaan er gewichtige bezwaren tegen de onderstelling eener ontleening van dit woord uit het Nederlandsch in het Engelsch. De beteekenis voorshands daargelaten (zie beneden), schijnt vooreerst eng. *jerkin* veel ouder (reeds 1519 voorkomende) dan nnl. *jurk* (oudste voorbeeld tot dusverre 1697); en ten tweede zou men in een uit het Nnl. in 't Eng. overgenomen woord als vertegenwoordiger van nnl. *j-* zeker geen "j,, (dʒ), maar veeleer denzelfden (ook in 't Eng. welbekenden) klank *i*, door "y,, voorgesteld, dus *yerkin* verwachten.

Moet daarom nu echter alle betrekking tusschen beide woorden stellig ontkend worden? Verdient de vraag geene overweging, of temet het omgekeerde, eene overneming uit het Eng. in 't Nnl., onmogelijk, onwaarschijnlijk is? Hieromtrent zou ik het volgende in 't midden willen brengen.

In 't algemeen gesproken, heeft zeker vóór de 18de eeuw het insulaire Engelsch veel meer zaken en woorden aan het continentale Nederlandsch (daar nevens ook aan het verderaf gelegen Nederduitsch) ontleend dan omgekeerd; men vergelijke slechts het lijstje der Nnl., aan 't Eng. ontleende woorden bij Vercoullie² 455 met de veel langere lijst van Engelsche, uit het Mnl. of Nnl. overgenomen bij Skeat 607, of ook de twee dergelijke lijsten in De Hoog, Studiën ov. de Nederl. en Eng. taal en letterk. ² I 186-219 en 220-35. En tegen Skeat's vergelijking van *jerkin* < *jurk* met *kilderkin* < nnl. *kindekijn* (nnl. *kinneken*), vaatje (4) is, op zich zelf genomen, niet veel in te brengen.

Niettemin blijft het overnemen van een Engelsch woord in 't Nederlandsch ook vóór de

(1) Verg. *ajuin*, *bagijn*, *japon*, *katoen* enz.

(2) Zie hierover verder Boshoff, Volk en Taal van Suid-Afrika 152-3.

(3) Zie dit alles in het Ned. Wdb. IX 207, 521, 1822.

(4) Het door Skeat onderstelde mnl. *vierkijn (> eng. *firkin*) is echter niet gevonden, wel *vierle*, nnl. *verrel*.

18de eeuw altoos mogelijk, vooral in de vanouds min of meer internationale zeemanstaal (ook al waren wij toen ter zee nog veeleer de meerderen der Engelschen dan hunne minderen); dit blijkt voldoende uit oude scheepstermen als *bas* (geschut), *boot*, *bries*, *dog(ger)*, *gijn* (*jijn*), *loods*, *praaien* enz. Evenzoo ware een overnemen, wellicht langs denzelfden (zee)weg, van eng. *jerkin* denkbaar. Dat daarbij de klank *dž*, in 't Engelsch door "j,, aangeduid, doch in 't Nederlandsch onbekend, door den naastbijliggenden (en door de geschreven en gelezen letter "j,, gesuggereerden) Nederlandschen klank *j* (= eng. "y,,) v e r v a n g e n werd, ware op zich zelf waarlijk niet bevreemdend; verg. een ander woord als *jijn* (naast *gijn* : aldus gespeld, ook gesproken?) < eng. (en)gin(e), en de hedendaagsche gewone, althans niet ongewone uitspraak met nl. *j*, vooral door den Engelsch-onkundigen Nederlander, van onlangs overgenomen Engelsche woorden als *jam*, *jingo*, *jockey*, *jury*, en van (meest veel oudere) Fransche als *jak*, *jaloersch*, *japon*, *jasmijn*, *jenever*, *Joris*, *juist*, *juweel* enz. (1) Wat den klinker betreft, vergelijkt men allicht nnl. *herrie* en *kerrie* naast eng. *hurry* en *curry* ; ook al is de herkomst der beide eerste uit de beide laatste zeer onzeker, en al bewijzen zij oogenschijnlijk juist het omgekeerde (t.w. eng. -ur- = nnl. -er- iplv. eng. -er- = nnl. -ur-), mag men hieruit toch zeker wel afleiden dat de Engelsche klanken -er- en -ur- vanouds, evenals nog heden, dicht bij elkaar stonden (2). En zulk een eng. *jerkin*, door een Nederlander opgevat en weergegeven als *jurkin* of *jurken* — de in 't Oostfri. inderdaad nog bestaande (vanouds daar bewaarde?) vorm! —, en vervolgens beschouwd als een Nederlandsch verkleinwoord op -kijn, -ken (in de zeventiende eeuwse schrijftaal ook in Holland nog welbekend) (3), zoodat daaruit later een onverkleind grondwoord *jurk* opgemaakt en inderdaad in zwang gebracht werd, zou een volledige tegenhanger zijn van het geval : nnl. *bouwen* — eveneens een vrouwenkleed, uit denzelfden huiselijken taalkring, waar verkleinwoorden zoo gewoon zijn (4) — < nnl. *baude* < *baudekijn* < *baldekijn*, oorspronkelijk een stoffelijk bnw., maar ook znw., afgeleid van *Baldac*, den middeleeuwschen naam der stad *Bagdad* (zie Ned. Wdb. III 769; Verdam I 601).

Formeele bezwaren tegen deze herkomst van nnl. *jurk* uit eng. *jerkin* schijnen mij derhalve niet of nauwelijks aanwezig. Wat nu de beteekenis betreft, eng. *jerkin* wordt, op grond der oudere aanhalingen, beschreven als : "a garment for the upper part of the body, worn by men in the 16th and 17th cent.; a close fitting jacket, jersey or short coat, often made of leather. Since c. 1700 used in literature only historically, or in reference to foreign countries; but app. still used in some dialects for a waistcoat, an undervest, or a loose jacket., (N.E.D.); dus zooveel als : wambuis, boezeroen, kolder enz.

Het Nederlandsche woord *jurk* kennen wij daarentegen thans alleen als benaming van een kinderkleedingstuk ("vroeger misschien meer datgene wat men nu een *morsjurk* noemt,,), en (waarschijnlijk eerst secundair daaruit ontstaan) "als benaming voor, of in toepassing op het een of ander los, ongekleeft gewaad eener volwassen vrouw,, zelfs voor een japon; zie dit alles in Ned. Wdb. VII 561-2 gestaafd door aanhalingen, alle uit de 18de en 19de eeuw (het oudste getuigenis is van Sewel, 1727). Daarnaast wordt ten slotte echter één, kostbaar, citaat uit het eind der 17de eeuw gegeven, waar een andere, ruimere beteekenis althans mogelijk schijnt, nl. Doedijns, Haegsche Mercurius I 175 (a^o 1697) : "Haar huden (*er is sprake van beren, geschoten op een jacht in Baden*) wierden geschikt tot jurken voor paarden, die voor de narresleên zullen loopen,, dus kennelijk zooveel als : paardedek. Mogen wij hier soortgelijke grappige toepassing vermoeden der ook thans nog gewone beteekenis als bij de in het Wdb. voorafgaande, jongere, t.w. op een lang en los overkleed voor mannen (in Van der Linde's Ged. v. d. Schoolmeester; zie ook het gebruik in Zuid-Afrika) en op het omkleedsel van een nog niet onthuld standbeeld (Van Zeggelen); tot welk vermoeden de boertige toon van het geschrift (5) inderdaad wel eenige aanleiding geeft? Of hebben wij hier te doen met een voorbeeld eener oudere, meer algemeene beteekenis : overtrek, dekkleed? Dit blijkt helaas niet duidelijk.

Zeker zouden, ter bevestiging der hier gegiste herkomst van nnl. *jurk*, wederom veel meer gegevens wenschelijk, ja onontbeerlijk zijn, zonder welke zij in de lucht blijft hangen. Toch meende ik op de mogelijkheid der ontleening uit het Engelsch te mogen wijzen, waartegen althans noch formeele,

(1) Zie S. de Grave, Fr. Woorden 268; V. d. Meer, Hist. Gramm. § 316.

(2) Zie l.a.w. § 304, 2.

(3) Zie Kloeke in Zschr. f. deutsche MA. 1923, 230.

(4) Zie b.v. Ned. Wdb. III 599.

(5) Door Te Winkel, Ontwikkelingsg. 2 V 230 gerekend tot de "zich als zedegispingen voordoende schendschriften, voor geld geschreven, op schandaalverbreiding uit enz. „

noch ook chronologische bezwaren schijnen te bestaan; terwijl wat de materiele betreft (het verschil tusschen het Engelsche manskleedingstuk en het Nederlandsche (aanvankelijke) kinderkleedingstuk) de in den loop des tijds verschillende beteekenissen of toepassingen van andere dergelijke benamingen (zie boven, blz. 204, noot 1) vergeleken zouden mogen worden.

Wat nu voorts de (in N. E. D. kortweg "unknown,, genoemde) herkomst van eng. *jerkin* betreft, waag ik 't — schoorvoetend het spoor volgende eener oude schriftelijke aantekening van wijlen Prof. M. de Vries — een tweede gissing te opperen. Het Spaansch kent een woord *jergon*, voorheen *xergon* gespeld (1), met de bet. : overtrek, kleed van grove stof, in den vorm eener matras, gevuld met stroo, en bij overdracht : slecht gemaakt, los zittend kleedingstuk (2). Dezelfde of dergelijke beteekenissen : (boeren)kiel van grove linnen of andere stof hebben port. *enxergão*, prov. *jargau*, ofr. *jargot*, *jergot*; alle kennelijk verwante woorden, met verschillend suffix afgeleid van den naam eener (oorspronkelijk zijden, maar later ook wollen enz.) stof, dien ook het Mnl. reeds aan 't Fransch ontleend heeft : fr. *serge*, *sarge*, sp. *sarga*, *jerga* (3) enz. < rom. *sèrica*. Ik kan niet genoegzaam beoordeelen, of tegen de onderstelling eener ontleening van sp. *xergon* (nog met den klank *š*, dus vóór de 16de eeuw, wanneer het — zie boven — voor 't eerst in 't Eng. verschijnt) en eene ontwikkeling tot *jerkin* gewichtige vormelijke en zakelijke bedenkingen zouden rijzen, b.v. sp. *š* ("x,,) > eng. *dž* ("j,,) iplv. = eng. *š* ("sh,,), en sp. *-gon* > eng. *-kin* (een toen in 't Eng. niet zeer zeldzame uitgang); maar ik wil dit vraagstuk gaarne aan deskundige Romanisten ter beantwoording voorleggen en overlaten.

Merkwaardig zou 't zeker zijn, wanneer wij ook hier, evenals hierboven bij *jas*, bij een "paillasse,, een stroozak belandden, en *jas* en *jurk*, hoewel niet etymologisch verwant, toch in zekeren zin een omhooggekomen broeder- en zusterpaar bleken! (4)

Oestgeest, Maart 1927.

J. W. MULLER.

(1) "X,, en "j,, zijn, naar men weet, de oudere en de jongere spelling van den klank of de klanken, oudtijds *s*, later, sedert de 16de eeuw, *ch* (*χ*), verg. *Xerez* — *Jerez*, *Don Quixote* — *Quijote* (oudtijds, naar de oude uitspraak > eng.-nll. *sherry* en fr.-nll. *Don Quichot(te)*, waarin eng. "sh,, en fr. "ch,, beide nog den ouden klank *s* verbeelden : in 't Nnl., het eene door middel van het Engelsch, het ander door middel van het Fransch, aan het Spaansch ontleend in den tijd, toen daar de klank nog *s* was. (met *s* is hier telkens de klank van fr. *ck* bedoelt). Zie verder Grundr. d. rom. Philol. ² I 898.

(2) De la Porte, Sp.-Ned. Wdb. (1659) vertaalt het met : "stroo-bedde, stroo-matrasse ,,"

(3) Voor den overgang lat. *s-* > sp. *s* (> *χ*) zie R. Menendez Pidel, Manuel de grammatica hist. espan. ⁴ § 37, 2 b.

(4) Mijn dank aan de heeren Salverda de Grave en De Boer voor meer dan één vroeger en later verstrekte inlichting.

VAN THIJM NAAR NUYENS (1)

NOG TWEE BRIEVEN IN '82. EN DAARMEE IS 'T UIT TUSSCHEN Schaepman en Thijm. Die heerlijke correspondentie, die bijna als een sprookje begon, die den bloesem droeg van Schaepman's hart in de jaren van zijn rijkste dichtersbeloften, en die nu, na vijftien jaar, nog eventjes werd gerekt om wille van...zaken. 't Ging immers in die beide laatste brieven — 2 Juli en 21 Augustus '82 — over een nieuwen bundel Verzamelde Dichtwerken, bij Van Langenhuysen uit te geven.

Maar 't plan bleef steken; daar Beyers "Napoleon,, niet verkoos los te laten, en daar, naar Schaepman meende, een "nieuwe bundel zonder Napoleon,, de moeite niet loonde. Dan maar met den heelen voorraad, in plaats van naar Van Langenhuysen, naar Beyers gegaan. Maar ook daartoe kwam het niet. Voorloopig bleef 't verspreide verspreid. Wachten maar op 't betere, dat komen moest. Want de dichter bleef ook hierin de dichter, dat hij zichzelf graag wat wijsmaakte : "Laat ons hopen, als Gij zegt, op 't geen de toekomst baren zal. Ik geloof niet dat de periode van zingen voorbij is, al maakt het leven 't mij lastig genoeg. — Geloof mij steeds de uwe,,.

Geloof mij steeds de uwe. Nauwkeuriger auscultatie is hier niet noodig; de harteklop is er uit. Al vangt de vorige brief nog zoo braaf aan : "Van der Hoeven heeft U reeds gezegd, dat ik niet boos ben, en ik kan U verzekeren dat ik er niet aan gedacht heb, boos op U of tegen U te zijn. Maar ik heb een beetje naam te bewaren, en ik kan dus op alles niet zwijgen. Overigens is er niemand in de geheele wereld die deze polemiek meer haat dan ik,, (2)

Een feit is 't intusschen dat Schaepman sinds "Tartuffe,, de gelegenheden vluchtte om Thijm te zien of te spreken. Zoo werd Alberdingk in April '80 bij de priesterwijding van Nuyens' zoon op 't Seminarie Rijsenburg verwacht. "Komt hij, schreef Schaepman aan Nuyens, dan ga ik op reis. De verstandhouding tusschen ons is zoo, dat ik liever op zijde blijf,, (3) Een maand daarop krijgen we iet of wat uitweiding, die er niet aangenamer op wordt. Thijm had, naar 't schijnt, aan Pater Van Hoogstraten geschreven, dat niemand uit zijn omgeving ooit iets in "Tartuffe,, had gezien. — "Zijn wij dan niet van zijn omgeving?,, vroeg Schaepman. En met een sprong, die op zijn minst een latius hos moet heeten, wipt de kwalijk-bestuurde correspondenten-pen van den Doctor naar het slot : "En bedenk nu dat al die menschen als incarnatie van het begrip "karakter,, en als levende beginselen zijn voorgesteld : A spiritu vanitatis etc., libera nos. Domine!,,.

Hier is iets meer dan afkeuring van Alberdingk's tooneelarbeid. Ook toen de indrukken van dien tooneelarbeid almeer vervaagden, ging de verkoeling crescendo voort. Mochten ze beiden malkander toevallig ontmoeten, bij officieele gelegenheden, — congressen of zoo — dan gaf de wederzijdsche begroeting niets meer dan 't geen strakke wellevendheid voorschreef...

Sit transit... ook zulk een vriendschap tusschen twee grooten. "De reden lag elders dan waar het publiek ze zocht, en ik geloof niet dat buiten uw vader en ik meer dan drie personen er iets van weten. Er waren ook voor de hand liggende psychologische redenen, maar deze bloot te leggen is niet mijne zaak,, (4). Moeilijk is het niet, na alles wat we thans weten, de psychologische redenen te herleiden tot

(1) Hoofdstuk XXVIII uit "Dr. Schaepman,, 3de deel.

(2) Sch. aan Thijm, 2 Juli '82.

(3) Sch. aan Nuyens, 9 April, '80.

(4) Sch. aan Jan Alb. Thijm, 20 Mei, '89.

deze eene, die ook broeders van elkaar verwijderen moet : "Esau vir gnarus venandi, et homo agricola,,. Jacob autem — al worstelde hij ook zoo prachtig met den engel — vir simplex habitabat in tabernaculis. "Schaepman vond Alberdingk, in al zijn hoofschheid, een beetje dames-decadent, en Thijm achtte 't steeds duidelijker, dat het Vatikaansche Concilie den Twentenaar niet had getemd. Dit valt in beider betrekkingen niet te ontkennen, maar evenmin dit : dat van beiden ten slotte de Tukker de royaalste was : Coram populo bleef Schaepman zijn "maestro,, handhaven en huldigen, waar 't pas gaf, ook in de Tweede Kamer, op één keer na.

Want steeds stond hij er op te verklaren "dat zijn eerbied voor Alberdingk was van echt en zuiver allooi (1),,. Daarom heette hij zich verder "onverschillig voor al de praatjes en meeningen van den kring op de Pijpenmarkt,, (2). En onder de Paaschvacantie bij zijn Antwerpsche vrienden was hij "amusant comme toujours,,. Maar als hij dacht aan voorheen kwam er spijt op en toorn : "Lang heb ik voor hem gestreden en in hem geloofd,, (3). Maar 't is nu eenmaal zoo. "Ik haat meer en meer allen schijn,, (3).

Het moet ons dan ook niet bevreemden dat de correspondentie Thijm-Schaepman, hoe hartelijk ook, nooit, over zooveel jaren heen, een zekere vormelijkheid aflegde. Dat hoorde zoo bij "maestro,, maar bij Schaepman lag dat minder in den aard. Wil men den Doctor in zijn geheel, maar zonder dat éenige in hem, zijn cultus voor "maestro,, dan moet men naar de correspondentie Schaepman-Nuyens. In plaats van de steeds gestyleerde stemmigheid, het volmenselijk hart, rots en vulkaan meteen : Koele redactiezakelijkheid van "De Wachter,, en jubel voor Paus en Kerk ; gekibbel over meeningverschil, en grootmoedige overgave aan 't éene noodige ; hartelijke belangstelling in familie-aangelegenheden en afstraffing van ijdelheidjes ; ernst en luim, scherts en toorn ; lyriek en didactiek, en epiek en satire, in zoo directe, rassche vaart, dat deze correspondentie mag heeten de vaste doordieping der Schaepman-psychologie ; een portret van hemzelf door hemzelf beter dan iemand het leveren kan.

En bedenk dat Schaepman aan Nuyens, van 1858 tot 1888, meer dan tweehonderd brieven schreef, ongeveer driemaal zooveel als aan Thijm.

Intusschen weten we thans genoeg om uit te maken dat de vriendenband Nuyens-Schaepman sinds de crisis met Alberdingk nog werd versterkt ; en dat Nuyens, die allerminst met de Pijpenmarkt brak, en ook niet den weg er heen verloorde, voortaan Schaepman in plaats van Thijm in zijn intiemste vertrouwen nam, en dat hij steeds vaster in Schaepman's ideeën geloofde, ook wat de politiek betreft, bij zoover dat men sinds '81 bij Nuyens kan spreken van langzame, maar straks algeheele, verplaatsing van de basis der leuze *Te duce, sequar*. De leider immers, theoretisch en practisch, zat voor hem te Rijsenburg, en in de Tweede Kamer.

L'ironie du sort, die des te pijnlijker is naarmate de menschen die 't geldt ernstiger zijn, wilde dan ook dat Van Langenhuysen's pers onder Alberdingk's leiding, drukken moest, voor 't laatste deel van Nuyens' *Geschiedenis des Nederlandschen Volks*, deze opdracht aan Schaepman :

"Aan Dr. H. J. A. M. Schaepman. Waarde Vriend ! Vergun mij in weinige woorden mede te deelen welke de leidende gedachte is geweest bij het schrijven van dit werk.

"De Nederlandsche gewesten, zoowel de noordelijke als de zuidelijke, zijn door stam- en taalverwantschap, en door de historie ten nauwste met elkander verbonden. Ook door den godsdienst zijn zij dit eeuwen lang geweest. De scheuring in de XVIe eeuw is voornamelijk te wijten aan het antagonisme tusschen Katholiek en Calvinist. Het is er verre van af, dat zelfs de zeven Vereenigde Provinciën geheel en al Protestantsch geweest zijn, al was er ook een heerschende gereformeerde Staatskerk. De Katholieke Nederlanders zijn zonen van denzelfden grond ; onbillijk door de overwinnaars in de Omwenteling der XVIe eeuw van hunne staatkundige rechten beroofd ; behandeld alsof zij niet bestonden, ofschoon zij altijd zijn blijven bestaan.

"Sinds 1848 heb ik een opmerzaam oog gevestigd gehouden op den ontwikkelingsgang der herleving van het Katholicisme in mijn vaderland. Ik heb begrepen dat ons niet rechten zijn toegekend als een gift, maar dat wij ze moesten heroveren als een recht...Ik heb mij gewijd aan de beoefening van 's lands historie, omdat ieder staatkundig Recht op Historie rust.

(1) Sch. aan Nuyens, 5 Maart, '82.

(2) Sch. aan Nuyens, 11 Juni, '82.

(3) Sch. aan Nuyens, 17 Juni, '82.

“Aan U, mijn hooggeschatte Vriend, wordt deze Algemeene Geschiedenis de Nederlandschen Volks opgedragen. God heeft U de kracht geschonken en de eer gegund om op menig gebied het goed recht der Nederlandsche Katholieken te verdedigen. Hij blijve U daartoe sterken en bewaren.

Uw vriend,

Dr. J. F. Nuyens,,

Westwoud, 2 Juli, 1882,,

Men ziet het : het kleine, dat de groote vriendschap had dreigen te storen, was heelemaal weggeruimd : Schaepman had Nuyens indertijd den weg naar de Kamer afgeraden, en hem dien zelfs een beetje versperd. Schaepman had Nuyens daarna nieteens over zijn eigen candidatuur ingelicht. 't Was inderdaad niet heelemaal in den haak. Maar aan den last, dien nu zijn vriend Schaepman te torsen had, zag Nuyens, niet welsprekend immers en weinig gevat, dat het voor hem beter was en veiliger te Westwoud dan op 't Binnenhof.

JUL. PERSYN.

HET "GEZELSCHAP," VAN JAN VAN HOUT

TUSSCHEN DE JAREN 1574 EN 1576 VERTAALDE JAN VAN HOUT den Franciscanus van den Schotschen humanist Buchanan, een satire op de orde van Sint Franciscus. Deze vertaling is niet uitgegeven en het hs. is verloren gegaan. Wij kennen alleen de speelsche opdracht, hoogstwaarschijnlijk van 1576, aan broer Cornelis Adriaensen van Dordrecht, den befaamden Franciscaner monnik uit Brugge. En dan bestaat er nog, zeer waarschijnlijk uit hetzelfde jaar '76, een betoog van Van Hout, waarin meermalen over de vertaling gesproken wordt, een betoog "Tot het gezelschap ende de vergaderinge der gener, die hem inde nieuwe universiteyt der stad Leyden ouffende zijn inde Latynsche of Nederduytsche poëzien ende allen anderen liefhebberen der Nederlandsche sprake.. (1)

In dit stuk toont Van Hout al vrij wel van den Renaissance-geest, zooals die uitging van de Pléiade, doordrongen te zijn. Hij tracht het groote verschil te doen uitkomen tusschen Poëzie en Rethorica, voelt zich als dichter verheven boven de opinie van de botte menigte, toont aan, dat hij reeds in de richting van de Renaissance werkt en bakent ten slotte zijn program af voor eigen verder Renaissance-dichterschap.

Van het Gezelschap, dat in 1576 vermoedelijk onder leiding van Van Hout in de Universiteit buiten de Latijnsche ook de Nederlandsche poëzie beoefende, weten we zoo goed als niets. In ieder geval het moet een gezelschap zijn geweest, dat den kring van Van Mander, waaruit in 1610 de Nederduytsche Helicon voortkwam, voorafging. We mogen misschien hier aan een jonge dichtergroep denken, die zeer in de verte eenige overeenkomst toonde met de Pléiade of verwant was aan de Académie van De Baïf en den Areopagus van Harvey, Spenser en Sidney. In zijn betoog verklaart Van Hout, dat wat hij voor de Renaissance-maat bij uitnemendheid aanzag, de zesvoetige Alexandrijn, nog geen twee jaar door hem is gebruikt en dat voortaan deze maat door het Gezelschap *gezamenlijk* zal worden toegepast. Ik vond indertijd een Vastenavond-gedicht van Van Hout, waar behalve zijn kenspreuk onder staat "gelezen den 28 Januari 1579., (2) en waarin hij o.a. voorstelt een soort dans (?), toen waarschijnlijk bij alle Leidenaars bekend, de "Leydsche dril., door rederijkers op straat te doen uitvoeren. Onmogelijk is het niet, dat dit gedicht in het Gezelschap is voorgelezen.

De Amsterdamsche Kamer "In Liefde Bloeiende., draagt haar Ruygh-bewerp van de Redekaveling in '84 op aan Burgermeesteren van Leyden en de verdere verzorgers der Hoogeschool, spreekt den wensch uit, dat in Leiden als in Parijs ook van de landstaal studie zal worden gemaakt en dat ten minste een deel van het onderwijs in die taal zal worden gegeven. Het Kort Begrip des Redenkavelings wordt aan Jan van Hout opgedragen; in hem wordt de autoriteit geëerd, van wiens invloed men veel voor de studie van het Nederlandsch aan de Universiteit verwacht. Men vindt echter in geen der beide opdrachten ook maar de minste toespeling op het feit, dat er al iets in de richting, door de Kamer bedoeld, wordt gedaan. Moet men daaruit besluiten, dat in 1584 het Gezelschap reeds was verlopen? Spieghele, Van Hout's vriend, kon het weten.

Dit is wel zeker : dichters of taalgeleerden van eenige beteekenis zijn er niet uit het Gezelschap voortgekomen. Anders zouden we allicht iets van zijn invloed in het leven en werk van anderen gehoord hebben. Janus Douza, de hartsvriend van Van Hout, zal de samenkomsten wel hebben bijgewoond;

---

(1) Zie Tijdschrift der Mij. v. Ned. Letterk., XXII, p. 219.

(2) T. a. p. p. 229.

maar, al schreef hij ook wel Hollandsche verzen, hij is toch bovenal Latijnsch dichter. Meermalen ben ik aan een onderzoek naar sporen van het Gezelschap begonnen. Wat ik vond is gering. Ik wil het hier echter voorloopig mededeelen.

Reeds in 1905 had de Heer Bijleveld, toen aan het Gem. Archief te Leiden verbonden, de vriendelijkheid mij mee te deelen, dat blijkens een bevolkingsregister van Leiden van 1581 bij Jan van Hout in dat jaar in huis woonden vier studenten : Jacob van Walraven van Hoorn, Jan van Ryswyc, Dirc van Liesvelt van Bruijssel, Winant Micault van Breda.

Een man als Van Hout, gemeente-secretaris, secretaris van Curatoren, Renaissance-dichter, moet voor deze jongelui meer dan gewoon kamerverhuurder zijn geweest. Er moet een geestelijke en dichterlijke invloed van hem zijn uitgegaan en, aangenomen dat zijn Gezelschap toen nog bestond, heeft hij ze stellig meegetroond daarnaartoe. We mogen eenig vermoeden koesteren, dat zij deel hebben uitgemaakt van het Gezelschap evenals Van Hout's zoon Bartholomeus, die toen ook student was.

Wat kunnen wij van deze vier studenten naspeuren ?

Van een Jan van Ryswyc heb ik tot heden geen dichterlijke nalatenschap kunnen ontdekken; evenmin van Winant Micault. Vermoedelijk was deze van een Zuid-Nederlandsch geslacht; er komt een Nicolaas Micault, te Brussel voor. Van de beide anderen is echter iets meer te zeggen. (1)

Aan Jacob Walraven van Hoorn droeg Coornhert in 1582 zijn Comedie vande Rijkeman op (2) en hij "zong,, diens lof in een Voorreden in den vorm van een samenspraak tusschen Coornhert en de Waerheyt. Coornhert zegt daar :

die ghy nu wilt loven

Gaet int zijne die ghewoente so te boven,
Dat Ghy, hem vermarende so hy waerlijc is,
Sult schijnen te liegen.

En Waerheyt antwoordt :

t Schijn soot wil, die hem sien in wandel en sinnen,
Sullen meer goedts, dan wy seggen, in hem vinnen.
Mijn woort is eewich het ding gelijk, dits gewis.
Een steen soud eer vlieghe
Dan ick sou bedrieghe.
Schrijft dan Coornhert, nu waerlic, niet waendichtelijc,
Dat ghy toe eyghent dees Comedie stichtelijc,
Die ghy nu doet inden druck over al draven
Door vrunden begeeren,
Den jongeling arbeydtsaem, stadich, leergierich
En verstandich, oock na goey consten meer vyerich
Dan Mydas na tgoudt, genaemt Jacques Walraven,
Diens vlytich studeren
Dhoghe school doet eeren.

Ist niet een eer, voor die hoge School tot Leyden
Dat een Jarighe donbeiaerde gaet leyden
Tot geleerdtheyt met een seltsaem exempele
Van die laet begonsten?
Hy arbeyt volherdich om leerings verwerven
Met vrunden, huys en vader-stadt te derven,
Makende zijn hert een cierlijcke tempele
Voor alle goey consten,

---

(1) Geen van deze vier komt voor in Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit door Dr. P.C. Molhuysen.

(2) Gedrukt te Haerlem bij Antonis Ketel, wonende in de Suyerstrate Anno 1582. Een ex. berust in de Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek. Prof. B. Becker vestigde mijn aandacht op de opdracht.

Die hy eerdt met ionsten.

Ist oock verstandt, het gelts gewin te begheven
Om tbest, ja sekerste goedt daer voor te aencleven,
Twelck een naecktschepbrokich mensch met sich brengt aent strandt
En ter noodt voedt rijckelyck?

Ist verstant, meer sich self dan tzijn te besorgen,
Twelck mijn Walraven doet dach, avont en morgen?
Prijs ick dan niet met Waerheyt zijn edel verstandt,
Dat sich meldt blijckelijck
In const practijckelijck?

So en heeft geensins ghedaen dees weeldige vreck, (1)
Die als een zatte, trage, onstadige geck
Sijn snode lijf pronckte en als een vuyl zwijn meste
In wellust lijfelijck,
Als hy zyn siele liefdeloos ging versuymen
En stal darne verdoemlijck zijn vette cruymen.
Maar ghy, Walraven, beterende het beste,
Doet wel en wijselijck,
Looflijck en prijselijck.

Dees u ongelijckheydt
Met des Godtlosen Rijcheydt
Deedt my u bedencken
Met dit spel.
Volherdt in u leren,
In deucht te begheren
En int vleesch te crencken
Naer topstel
En vaerdt wel.

Een man, die zoozeer de volle sympathie van een persoonlykheid als Coornhert had, moet wel iemand van eenige beteekenis zijn geweest. Hij moet in Leiden een goed figuur hebben gemaakt; schijnt er onderwijs gegeven te hebben en heeft blijkbaar aan de studie de voorkeur gegeven boven de voordeelen, die hem vermoedelijk de handel in zijn vaderstad kon brengen. Uit de vriendelijke mededeelingen van de heeren A. Brouwer en J.C. Kerkmeyer te Hoorn is mij gebleken, dat uit een stuk van 1474 blijkt, dat toen reeds een Jacob van Walraven recht had op een huis als erfgenaam van Katryn Fob Jans dr. Er is te Hoorn een Jacob Walraven schepen van 1503 tot 1535, wanneer hij sterft. Deze kan de grootvader van onzen Jacob geweest zijn. In 1574 en 1577 is een Jacques Walraven schepen te Hoorn. Deze kan zijn vader zijn geweest. De naam Walraven komt in West-Friesland vroeger niet voor; hij schijnt in de 15de eeuw door een Walraven Jacobszoon te zijn geïmporteerd.

Van der Aa vermeldt een Dorotheus Walraven, omstreeks 1575 te Hoorn geboren, die te Leuven studeerde, in 1599 te Hoorn door een boer is gedood, en Latijnsche poëzie naliet, welke in 1608 te Leuven is uitgeven. En een Simon Walraven, geboren te Hoorn, die een boek over de Wederdoopers uitgaf in 1603. Hij werd later pastoor te Kuvendonk. Vermoedelijk zat er dus geestelijke cultuur in de familie. (2)

Ik vond een gedicht, zeer waarschijnlijk van onzen Jacob Walraven. Voor De Spieghele der Zeevaart van Lucas Waghenaer, gedrukt bij Christoffel Plantijn te Leiden in 1584, komt na de opdracht aan Willem van Oranje den 31 Oct. 1583, een ode voor van Jan van Hout, een ode van Jacob Walraven en een sonnet van Janus Douza. Juist het gezelschap van Jan van Hout en Janus Douza geeft ons vrij wel de zekerheid, dat we hier in Jacob Walraven met den Leidschen student van 1581 te doen zullen hebben en niet met den schepen Jacob Walraven van 1574. Onmogelijk is

(1) De held van het stuk nl.

(2) Voor alle zekerheid noteer ik hier nog, dat zich op 28 Oct. 1590 in de nalatenschap van Claes Buyster Claes zn. pedel van de Leidsche Universiteit bevond "Tboucxken Walraven vande eerbaerheyt des soldeniers... Zie Tijdschrift Mij. Letterk. XXXII, 193.

het echter niet, ook in verband met Coornherts lof, dat de schepen van 1574 en de student van 1581 een en dezelfde persoon zijn.

De ode stond op het Renaissance-program van Jan van Hout; hij kende ze van Ronsard en andere Pléiade-dichters. In het verkeer met Van Hout moet ook Walraven tot de "ode,, gekomen zijn. Wat de heeren als ode opdischten, leek wel bijzonder weinig op de Pindarische ode, maar men ziet toch, dat ze mee willen doen aan de mode van den dag.

De hier bedoelde ode van Jan van Hout gaf ik reeds uit (1); ik laat thans die van Jacob Walraven volgen. Voor haar tijd en voor haar onderwerp heeft ze eenige letterkundige waarde en er komen bovendien eenige niet vaak gebruikte woorden in voor. De titel luidt: Aen de oude ende nieuwe Compaignie van 't by nae vervallen Comptoir van Assurantie binnen der stadt Hoorn. (2) Op desen Spieghel der Zeevaart.

ODE.

Nae d' lang crackeel, twist en gheraes,
Naer al 't gheding, u zelve quellen,
Wat zalt doch zijn dan cost (helaes)
En tijt verlies! Werdt weer gesellen;
Wilt al u sceel aan mannen stellen.
Clax aling alle daynghen doot,
De zack in 't vuyr, spant u weer tzamen;
Maect vast verbont, 't ghetal vergroot;
Voor d'overleden, nieuwe namen
Neemt; kiest Regenten naer 't betamen.
Ghy waert, g'loofts my, gansch wijt befaemt
Int rustig handelen, wel betalen.
Ghetuygh zy Middelborch vernaemt;
Oock Amsterdam quam zonder dralen;
Antwerpen zelfs lyet haer nyet halen.
Dees qvamen al tot u int perck.
Om t'asseureren t' allen oorden,
Nae 't Oost, na 't West, 't was al u werck;
Ieruz' lem mede, oock Zuid en Noorden.
Van Hoorn men doen veel wonders hoorden.
Tis waer, segdy, maer wat proufijt
Is daer af by ons opghesteken?
Oock cleyne schae ghy daer by lijdt;
Maer wildy weten de ghebreken?
D'onwisse Stuerluy op haar streken,
Dees zijnder veel, 'tsy Godt geclaecht.
Sy weten noch en willen hooren.
Jae, wan haer slechts een Bootsman vraecht:
Wat landt is dat? Wat ton? Wat tooren?
Terstondt al gnorrend hun verstooren.
Oock Schippers karich, ionck end'oudt,
Die op hun eyghen dol vertrouwen,
Gheen Stuerman winnen, jae, wel stout,
Des Lootsmans loon selfs voor haer houwen,
Waer deur zy schip en goet verbrouwen.
Dwelck heeft verdrooten mynen Vrundt,

---

(1) Tijdschrift Mij. Letterk. XXXII.

(2) Men zie over deze Assurantie-kamers Jan Wagenaar, Geschiedenis van Amsterdam 1767 III, p. 435 vlg.

Die willend' hier een schut voor schyeten,
Dees Waghenaer, hy heeft ghemunt
Met schand dees Wransers te doen vlyeten,
Doend' alle man zijn kunst ghenyeten.

Want hy stelt hier een Spieghel claer
Voor ooghen om te leeren kennen
De waere kunst, wanneer en waer,
En hoemen sal zijn Waghen mennem,
Daer me hy plach door d'Zee te rennen.

't Compas voor al, daer nae 'Tghety,
Leert hy wel gissen, oock het wijcken
Van clip, van ruds, van banck onvry,
Nae baecken, toornen, duynen, dijcken,
Caep, ton, uyt neghen ooghen kijcken.

Wat grondt, hoe dyep, hoe wijdt van landt,
Door d' Astrolaby constich meten,
Den dach, d' Epact, 't Jaer op u handt,
Des Zons en Maens verloop te weten,
Al waar schoon d' Almanack versleten.

Te vynden oock een luwe Ree
Om schip en ghoet ter noot te berghen,
Vertuyent wel naer eisch der Zee
Om af te wenden 't windich terghen.
Wat zoudmen hem meer kennen verghen?

Neen, waerlicx neen; want hij voldoet
d' Hoochbootsman, Kock en Schimman mede.
Den Timmerman, Meersklimmer ghoet,
Knecht, Putgher, dees lockt hy met bede
Tot 't Stuermans ampt naer kunst en zede,

En denctse oock al in corter tijt
Tot goede Meesters zelfs te maecken.
Dus grijpt weer moet, comt al int crijt,
Fockt Jonghen aen, volvoert de zaecken,
Daer duysent Luy alree naer haecken.

Want Coopman, Schipper werdt gheryft,
U Stadt die zuldy zeer vereeren;
't Comptoir wert metter tijt gestyft;
't Verbomen, 't Kyelen zal verneren,
Dat nu doet schip en goet verteren.

Dit gunn' ons Godt dyet al vermach
En stier t'schip in behouwen haven.
Gaet het u wel, ghedenckt den dach
Myns Lucas konst; wilt hem beghaven
Ter ionst van uwen I. Walraven.

Janus Douza maakte het drietal vol van Leidsche dichters, die hulde brachten aan Waghenaer's werk. Hij gaf hier een Hollandsch sonnet :

OP DEN SPIEGHEL DER ZEEVAERT.

Waer ist dat ghy my vaert, o Typhis, sonder flauwen
Deur 't blau-gheverfde velt, deur d'onghebaende plas
Des woesten Oceaens, my, die te voren was

Voor t'zeylgaen oyt beschreumt en voor Neptunus grauwen ?

O Lucas, wijt verzocht, op U zoo will'ick bouwen,
Oick altyt volghen op de streeck van uw Compas ;
Welck hebbend 'int ghesicht, ick op geen bancken pas,
Al waert dat mist en sneeu oick Tethim quam benauwen.

Wat wil ick treuren doch zoo lang ghy my verzelt
En zonder eenich noot op uw Taneel ghestelt,
Mach zeylen over all, vry vant verloop der zanden,
Ziend'all de baecken, juyst wel over een ghebracht,
End'op wat klip oft blenck hy wesen moet verdacht,
Die niet soeckt met zyn schip aen Charons kust te stranden.

Laten we nu even zien, of we de vier studenten, die in 1581 bij Jan van Hout woonden, in het Album Studiosorum verantwoord vinden. Aldaar blijkt, dat Jacobus Walravius Hornanus als student in de Letteren en Rechten werd ingeschreven op 9 November 1579. Een Jan van Ryswyc komt in het album niet voor; wel is op 14 Mei 1580 opgenomen Justus a Ryswyck Haganus in de Letteren. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hier of in het bevolkingsregister een vergissing met den voornaam heeft plaats gehad. 5 April 1581 werd Theodorus Lyfvelt Bruxellensis als student in de Letteren ingeschreven, en op 2 Augustus 1581 te gelijk Winandus Micault Bredanus, in de Rechten, en Bartholomeus van Hout Leydensis in de Letteren. Geen dezer heeren is te Leiden gepromoveerd.

Ik wil nog even stilstaan bij dien Theodorus Lyfvelt Bruxellensis. Blijkbaar is deze de vertaler van "De eerste weke der Scheppinge der Werelt, eerst ghevonden ende in Françoische Dicht ghestelt door den Geest-rijcken ende Edelen Wilhelm de Saluste Heere van Bartas in 1609 te Brussel merkwadiger wijze met privilegie en approbatie verschenen. Ook hier is verschil tusschen het album en het register. Theodorus is niet precies hetzelfde als Theodoricus of Dirc. De Heer Bijleveld las Liesvelt; zooals meermalen bij dezen naam schijnt gebeurd te zijn, heeft hij de *f* voor een *s* aangézien waarschijnlijk. We mogen wel gerust aannemen, dat een en dezelfde persoon bedoeld wordt. Uit het anagram Trav, Liefd' en Kloeckheydt vóór Du Bartas mogen we opmaken, dat de vertaler eigenlijk heette Theoderyck van Liefvelt.

Er zijn in de tweede helft der 16e eeuw in Zuid-Nederland twee mannen van dien naam, vader en zoon. De eerste leeft van 1521 tot 1601 en was reeds in 1559 te Brussel gevestigd als juris consultus; in 1581 was hij cancelier van Brabant en had toen al politieke zendingen achter den rug. Het is moeilijk aan te nemen, dat deze in datzelfde jaar 1581 nog zou zijn gaan studeeren in de Letteren te Leiden. Wij hebben dus in den student bij Van Hout wel den lateren vertaler van Du Bartas te zien, den man die in Noord-Nederlandschen krijgsdienst zijn leven eindigde.

Voor zoover ik hier kan nagaan is over hem wel niet veel meer bekend dan hetgeen Dr. O. Dambre over hem reeds bij elkaar bracht in zijn studie over den Vriendenkring van Justus de Harduyn. (1) Ik behoef dit hier dus niet te herhalen.

Het nieuwe is, dat van Liefvelt door zijn verkeer in Leiden, toen daar de Renaissance ontloek, in het huis van Jan van Hout, van wien later Maerten Beheydt getuigde :

Neerduytsch maetklanckx voorbeeld sproot uyt van Hout in Leyden
inzicht in het streven en de werkmanier der Renaissance moet gekregen hebben en dit van het Noorden naar het Zuiden moet hebben willen overbrengen.

Maar hij was geen dichter van eenige beteekenis en zijn invloed moet dus gering geweest zijn. Als uiterst middelmatig versificator heeft hem Dr. A. Beekman vrij juist geteekend (2). En wat ons vooral opvalt in zijn voorrede aen mijne Heeren de Staten van Brabant (3), is dat hij daar geheel poseert als de man, die in 1609 in Nederland (hij maakt geen onderscheid tusschen Noord en Zuid) nu eens voor het eerst het nieuwe licht der Renaissance zal onsteken, Hij rept niet van Van der Noot, van Van Mander, noch van Van Hout. Hij moet toch Van der Noot wel gekend hebben, die in 1581 een

(1) Vlaamsche Arbeid, XIII, p. 254 vlg. en De Dichter Justus de Harduyn (Gent 1926) p. 115 vlg.

(2) L'influence de Du Bartas sur la Littérature Néerlandaise, p. 73 vlg.

(3) Zij is geheel overgedrukt door Dr. Dambre t.a.p.

gedicht aan zijn vader wijdde (1). Hij is "bedroefd in zijn gemoed,, omdat in Nederland zoo weinig aan de kunst gedaan wordt, de landstaal zoo verwaarloosd wordt. Niemand dicht er.

Behalven een kleyn deel die haren kloecken geest
Als door een duyster wolck hebben eens laten kycken.

Dat zijn dan zeker de drie bovengenoemden, in wier schaduw hij niet kan staan. In het Noorden moet hij mannen als Heynsius en Duym toch wel gekend hebben; de Heliconisten, waaronder Vlamingen, kwamen in 1610 toch maar niet opeens uit den grond gevlogen. Breero, Hooft en Vondel waren toen reeds in hun opkomst.

In de Waerschouwinghe des Boeckdruckers voor de Du Bartas-vertaling, die natuurlijk geheel door Van Liefvelt is geïnspireerd, lezen we : "Soo is te weten, dat dit boeck wt de Françoische taele soo gherechtiglijck overghestelt is, veers naer veers, met zijn cesure oft pause op de seste silbe, dat daer niet aan mangelt; dat oock de rymen zijn overhandt masculine ende feminine (soo dat wordt genoemd),,. Dit recept voor den Alexandrijn, enkel een beetje correcter, had Van Hout net zoo gegeven in zijn betoog tot het Gezelschap in 1576,

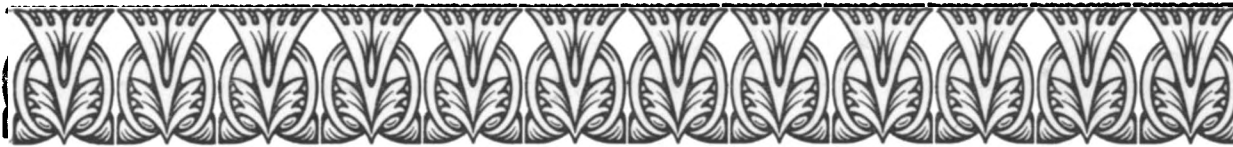
J. PRINSEN JLz.

---

(1) Vermeulen, Leven en Werken van Jan Van der Noot, Tweemaandelijksch tijdschrift V, eerste deel. p. 388.

ARNOLD DE WACHTENDONCK ET SON "ALBUM AMICORUM,"

DANS UN TRAVAIL RÉCENT (1), JE ME SUIS EFFORCÉ DE MONTRER l'intérêt que présentent les "albums amicorum," du XVIe siècle et j'ai conclu en disant qu'il y aurait grande utilité à rechercher ceux qui existent encore, à les inventorier et à les mettre en valeur. A titre d'exemple, j'ai fait connaître le contenu de l'album du grand helléniste brugeois Bonaventure de Smet *alias* Vulcanius, qui fut professeur à l'Université de Leyde.

Je voudrais aujourd'hui attirer l'attention sur un autre recueil du même genre et de la même époque : l'album du savant chanoine liégeois Arnold de Wachtendonck.

Encore que le nom de ce personnage soit bien connu, on ne possédait, jusqu'à présent, que fort peu de renseignements sur lui (2). Voici ce que des recherches nouvelles m'ont permis d'y ajouter.

*
*
*

Arnold de Wachtendonck est né à Liège en 1538 (3). Il était le fils naturel de Guillaume de Wachtendonck, chanoine noble de Saint-Lambert, et de Marguerite Stock.

Son père, qui était également chanoine de Munster et de Xanten, fut reçu dans le chapitre cathédral de Liège, le 30 juin 1519, et mourut en cette ville, le 19 juin 1553 (4). Il appartenait à une très ancienne famille (5) originaire de Wachtendonck, grosse bourgade située près de la frontière actuelle du Limbourg hollandais, entre Venlo, Geldern et Kempen. Les Wachtendonck portaient "d'or à une fleur de lis de gueules,"; du XVe au XVIIe siècle, plusieurs des leurs occupèrent de hautes dignités. Citons Henri de Wachtendonck, bourgmestre de Malines qui publia à Anvers, en 1596, un très curieux recueil de vers français : "la Bellone belge," (6). Son fils Jean fut évêque de Namur de 1654 à 1667, puis archevêque de Malines ; il mourut en 1668.

A Liège, cinq membres de cette famille firent partie du chapitre de Saint-Lambert : Jean, Guillaume, Arnold, Herman et Edmond de Wachtendonck (7). Le troisième, Arnold, un peu plus jeune que le personnage qui nous occupe, ne doit pas être confondu avec lui. Né le 6 décembre 1564, il fut admis comme chanoine noble de la cathédrale, le 2 janvier 1580. Il était le fils d'Arnold de Wachtendonck de Germenzeel, seigneur de Hulhausen et maréchal de Clèves. Archidiacre de Brabant, chancelier d'Ernest de Bavière, grand doyen du chapitre, chargé de missions diplomatiques, il mourut le 9 septembre 1633, après avoir, à une époque particulièrement troublée, joué un certain rôle dans l'histoire de la principauté.

(1) *L' "album amicorum," de Bonaventure Vulcanius*, Revue du Seizième siècle, Paris, XIV, 1927, pp. 61-76.

(2) Voir **Cte de Becdelièvre**, *Biographie liégeoise*, Liège, 1836, I, pp. 345-346. — **M.-L. Polain**, *Mélanges historiques et litt.*, Liège, 1839, pp. 291-306.

(3) Cette date résulte du texte de l'épithaphe de Wachtendonck qui a été publiée récemment dans le *Recueil d'Épithapes de Henri van den Berch éd. et ann. par L. Naveau de Marteau et Arn. Poulet*, Liège, 1925, t. I, p. 75, n° 250.

(4) **de Theux**, *Le Chapitre de Saint-Lambert*, Liège, 1871, t. III, p. 37.

(5) Voir le ms. de **Lefort**, aux archives de l'État à Liège, t. XXIV, f. 1 et suiv. contenant la généalogie des Wachtendonck depuis l'année 1239. — Et : **S. Bormans**, *Tables des manuscr. de Lefort*, Bulletin de l'Inst. arch. liéq., t. IV, 1860, p. 485 ; V, 1861, p. 496 ; et VI, 1863, p. 249.

(6) 1 vol. in 4° de 99 pp. (Gand : b. un.). — Voir : **N. Peetermans**, *H. de Wachtendonck*, Revue trimestrielle, XX, 1858, (5e année, vol. IV), pp. 169-186.

(7) Pour ces cinq personnages, voir **de Theux**, *op. cit.*, t. II, p. 240 ; III, 37, 156, 347, 364.

De même que son homonyme de la branche bâtarde, avec lequel il entretenait, d'ailleurs, de bonnes relations, il fut un ami des lettres et un homme de goût.

Quant à notre Arnold de Wachtendonck, il n'appartint jamais au chapitre de Saint-Lambert. Pourvu en premier lieu d'une prébende en la collégiale de Saint-Barthélemy, il obtint, le 2 janvier 1574, un canonicat en l'église Saint-Martin. Il fut élu, le 29 mai 1586, doyen de cette dernière collégiale "non obstante aliquo forsitan natalium defectu (1),".

Marguerite Stock, dont il était le fils aîné, mourut à Liège, le 30 avril 1570, à l'âge de 57 ans (2). De son union avec Guillaume de Wachtendonck, elle avait eu trois autres fils :

1° Guillaume de Wachtendonck, licencié en droit, avocat à Liège (3).

2° Jean de Wachtendonck, qui étudia le droit à l'Université d'Ingolstadt, fut chanoine de Saint-Barthélemy à Liège et mourut à Rome, le 29 août 1570, à l'âge de 28 ans.

3° Herman de Wachtendonck, bourgeois de Liège, savant compilateur des vieilles chroniques liégeoises, dont l'œuvre, conservée à la Bibliothèque royale de Bruxelles, a été récemment analysée par le chanoine S. Balau (4).

Nanti de beaux revenus de par la volonté paternelle (5), Arnold reçut une éducation soignée. Nous ne savons où il fit ses études. Une chose est certaine, c'est que celles-ci furent orientées spécialement du côté de l'histoire et de la philologie. Durant toute son existence, il cultiva ces branches du savoir avec ardeur et y acquit des connaissances qui lui valurent la considération de Juste Lipse, d'Ortelius (6) et de beaucoup d'autres érudits.

Ses recherches portèrent surtout sur le passé de la Belgique et particulièrement de l'Église de Liège. Baronius, Pontus Heuterus et les historiens liégeois en profitèrent largement. On trouve plusieurs lettres de lui dans la correspondance du cardinal Baronius.

Wachtendonck, qui remua, compulsa et réunit une masse de matériaux, n'a rien publié. Toutefois, il a laissé de précieux manuscrits, notamment un important recueil qui appartient successivement, au siècle dernier, à MM. Charles Moulan, Edouard Lavalleye et le chevalier X. de Theux, et qui est actuellement conservé à la Bibliothèque de l'Université de Liège (7).

On y trouve : 1° la copie de nombreux documents du moyen âge et de l'époque moderne concernant les églises et les abbayes de Liège et de la principauté, ainsi que la ville d'Aix-la-Chapelle; 2° les originaux de plusieurs bulles pontificales et de quantité de lettres adressées au chapitre de Saint-Lambert et à Érard de la Marck. Il y a là des lettres de Philippe le Beau, de Marguerite d'Autriche, de Jacques de Croy, évêque de Cambrai, et de quantité d'autres grands personnages. Le volume contient également de nombreux comptes, testaments et inventaires, notamment l'inventaire des "Vasselles et argenteries qu'avait feu Érard de la Marck en 1533, le 3 de juillet, et celui de la "vaselle d'argent, de la boutelrie et cuisine, de Georges d'Autriche (8). Rappelons enfin que Polain en a tiré autrefois un très attachant récit, en langue française, de la mort de Guillaume de la Marck, le sanglier des Ardennes (9).

Comme beaucoup de ses confrères, le doyen de St-Martin était un collectionneur et un bibliophile,

---

(1) S. Balau, *Chroniques liégeoises*, Bruxelles, 1913, t. I, p. XX. (Publ. de la Comm. roy. d'hist.).

(2) Voir son épitaphe et celle de son fils Jean, dans *Recueil d'Épitaphes* de H. Van den Berch, *op. cit.*, p. 155, n° 568 (Saint-Barthélemy).

(3) Gobert, *Les Rues de Liège*, t. I, p. 375, 1. — Le même, *Liège à travers les âges*, Liège, 1926, t. III, p. 221.

(4) *Op. cit.*, pp. XIX-XXVIII. Herman de Wachtendonck avait largement mis à profit l'érudition de son frère Arnold. Il écrit, au fol. 154 v° de son ms. : "adjeci praedictis plura notatu digna, excerpta ex cartis et scedis piaie memoriae Rev. D. Arnoldi a Wachtendonck, decani Sancti Martini, fratris mei carissimi,."

(5) On peut se faire une idée des biens des frères de Wachtendonck, d'après les "convenances matrimoniales, de Guill. de Wachtendonck, Arch. de l'État à Liège, Grand greffe, Testaments et contrats de mariage, reg. 47, ff. 58-59.

(6) Voir Abr. Ortelius et J. Vivianus, *Itinerarium*, Anvers, 1584, p. 20. Après avoir parlé avec enthousiasme des collections que possédait, à Liège, Laevinus Torrentius, les deux voyageurs écrivent : "Secundus ab hoc sit in antiquitatis studio D. Arnoldus à Wachtendonck; in eo enim et ipse egregie versatus, et antiquitatis instructus est non exigua supellectile : candorem vero ingenii cum pari certantem eruditione, quis in eo satis amaverit?,"

(7) Ms. 1972, 417 ff. in fol.

(8) J. Brassinne, *L'argenterie d'Érard de la Marck*, Bull. de l'Inst. arch. liég., t. XXXVI, 1907, pp. 233-269. — Le même, *L'argenterie de Georges d'Autriche en 1549*, Mélanges de Borman, Liège, 1919, pp. 353-356.

(9) Polain, *op. cit.*, pp. 295-301 : "Les moyens des princes et mort de feu messire Guill. de la Marche,."

Sa maison était pleine d'objets antiques. Il possédait un important médaillier (1) et une fort belle bibliothèque.

Dans celle-ci, un joyau, insigne monument de la littérature germanique. C'était un manuscrit du IXe siècle, contenant le texte latin de tous les psaumes et des hymnes récitées dans les offices quotidiens, avec traduction juxtalinéaire dans la langue franque de l'époque. Juste Lipse en a le premier montré tout l'intérêt (2).

Hélas! le précieux "codex,, est aujourd'hui perdu. De son contenu, il ne reste plus que des débris : la liste d'environ huit cents mots qu'en tira Juste Lipse (3) et quelques courts fragments reproduits de seconde main. Le lecteur, désireux d'en savoir plus, trouvera à ce propos de curieux détails dans une attrayante étude du professeur Vercoullie (4).

D'autres manuscrits de Wachtendonck ont également disparu, notamment une Vie de la recluse Odile du XIIIe siècle, dont parle Chapeville (5).

Le savant chanoine mourut à Liège, le 25 juillet 1605, jour de Sainte-Anne, vers l'heure de minuit. Il fut inhumé en l'église Saint-Martin.

Voici le texte de son épitaphe, tel qu'il nous a été conservé par le héraut d'armes Henri van den Berch (6).

D. O. M.
R^{do} D^{no} D. ARNOLDO A WACHTENDONCK
ECCLESIAE COLLEGIATAE S. MARTINI DECANO,
HERMANNUS A WACHTENDONCK FRATRI CHARISSIMO MOESTUS POSUIT. OBIIT ANNO 1605,
25 IULII; ANNORUM 67 ET AMPLIUS. CUIUS ANIMA REQUIESCAT IN PACE. AMEN.

Caeciliae ut resonant, et musica plectra Davidis
Cerne : Dei laudes hominem satanamque retundant.
Heroas priscos vestis ornat nupera
Quam pronepotes mirentur ut veterem.

Il y a, dans ces derniers vers, des allusions que nous n'entendons plus et qui visaient, semble-t-il, certaines particularités du monument funéraire sur lequel ils étaient placés.

Peu de temps avant sa mort, le 20 mars 1602 et le 3 avril 1603, Arnold avait rédigé ses dispositions testamentaires. Nous en avons retrouvé un extrait aux Archives de l'État à Liège (7). Il n'y est malheureusement question ni des livres de notre érudit, ni de ses manuscrits, ni du fameux psautier, qui a sauvé son nom de l'oubli.

L'"album amicorum,, de Wachtendonck nous a du moins été conservé.

---

(1) Renseigné par Hub. Goltz, *C. Jul. Caesar*, Bruges, 1563, comme l'un des six médailliers qu'il examina à Liège.

(2) J. Lipsius, *Poliorteticôn l. V*, Anvers, 1596, p. 7.

(3) Dans la *Tert. Cent. epistol. ad Belgas*, Viriaci, 1604, pp. 426-450. Lipse écrit, en décembre 1591, à Henri Schott à Anvers : "Vidi Psalterium vetus apud insignem et optimarum artium virum, Arnoldum Wachtendonckium, circa eadem illa tempora (ann. 842) scriptum : Latinum quidem, sed inter lineas ad singula verba, Germanica interpretatione superscripta. Delectavit, legi, et studiose elegi, quae abire ab hodierna lingua videbantur. Pauca velut in gustum dabo, rariora magis aut subducta...."

(4) J. Vercoullie, *De Taal der Vlamingen dans Vlaanderen door de eeuwen heen*, Amsterdam, 1912, pp. 204 et suiv. — Voir aussi : L. A. te Winkel, *Over de psalmen van Wachtendonck*, Versl. en meded. der K. Akad. v. Wetensch., Letterkunde, Amsterdam, t. X, 1866, pp. 315-333.

(5) J. Daris, *Bull. de l'Inst. arch. liég.*, t. XI, 1872, p. 154.

(6) *Op. cit.*, p. 75, n° 250. Écusson : une fleur de lis, accompagnée en pointe d'un croissant.

(7) Reg. St-Martin I, p. 610. "Ex registro testamentorum. F. 39, 1602 martii 20. R^{du}s Arnoldus a Wachtendonck decanus donavit pro capella duo candelabra argentea 205 unciarum 450 flo. excedentia; pauperibus legavit 2 m. Wass. [*wassen* = seigle] et 1 m. frumenti, caecis diebus Martis uenire assuetis pro elemosina, panem a pistoibus confeci solitum cum tribus stuferis. Pro anniuersario legat 20 flo. bb. ex 50 a Christiano Boye uillico de Lantremange acquisit. ex his capellani habeant tres florenos bb. et unum florenum annuum in capella. Confraternitati venerabilis Sacramenti 6 flor. emendos. — F. 43, 1603 aprilis 3. Addictio et mutatio dicto,.. — Autres mentions intéressantes concernant W. aux Archives de l'État à Liège : S. Martin, reg. 17, f. 51 et reg. 54, f. 5 (élection en qualité de doyen); reg. 53, f. 173 et f. 176 v° (réception et installation : 27 octobre et 16 novembre 1586).

Il se trouve actuellement à l'abbaye du Val-Dieu près d'Aubel; il y provient d'un legs que fit, il y a quelque trente ans, le chanoine Nicolas Henrotte, ancien aumônier de l'Hopital de Bavière à Liège. Au début du XVIIIe siècle, il appartenait au comte Jean-Guillaume de Hemricourt qui y a fait peindre ses quartiers de noblesse.

Grâce à la parfaite obligeance du Révérend^{me} Père Benoît Van Doninck, abbé mitré du Val-Dieu, nous avons pu étudier à loisir ce curieux répertoire. Il se compose de 149 feuillets in-8°, dont une bonne centaine sont demeurés blancs ou portent des annotations et des figures héraldiques qui n'ont rien à voir avec Wachtendonck. Les autres vont nous fournir quelques utiles renseignements sur son entourage ou, tout au moins, sur un certain nombre de personnes qui ont été en rapports avec lui.

Suivant l'habitude, les amis du savant chanoine y ont apposé, en même temps que leur signature, soit leurs armoiries et leur devise, soit quelque maxime favorite, soit quelques phrases élogieuses. L'un n'exclut naturellement pas l'autre. Il y a là également quelques impromptus en vers.

A titre de specimen, je reproduirai les deux pièces suivantes qui émanent d'humanistes bien connus. La première a pour auteur Louis Carrion, de Bruges, (c. 1547-1595), excellent latiniste qui enseigna le droit à Bourges, à Orléans et à Louvain (1); la seconde est d'André de Pape ou Papius, de Gand (1542-1581), helléniste et musicologue, chanoine de Saint-Martin à Liège.

I

RATIONE MODOQUE

CIO IO LXXVII.

Virtus querendae rei finem scire modumque
Commoda praeterea patriae sibi prima putare,
Deinde parentum, tertia iam postremaque nostra.

Humanitati et eruditioni Viri antiquitatis studiosissimi et peritissimi A. a Wachtendonck L.
CARRIO JC. hoc amicitiae symbolum sive monumentum esto. Lib. merito S. p. q.
Leodii a. d. XVIII Kal. Octobr.

II

Quid stultos, satis esse homini quam paucula possint
Heraclite mone;? Non sunt haec mentibus istis.
Quas humileis, aliae ex aliis, caligine in alta,
Errorum tenebrae involvunt: et somnia vanas
Induta in species dulcis, pulcrique, bonique,
Illudunt misere cupidis adimuntque quietem.
Vos equidem (qui sublimes, in luce serena,
Heroës, ventos extra velut, et mare turgidum,
Aspicitis bona vera, et carpitis usque beati)
Non istae exercent curae, caecique tumultus.
Sed paucos tam sana viros praecordia magno
Seponunt numero, et Dis immortalibus addunt.

ANDREAS PAPIUS, hoc monumento, amicitiam perpetuam Dn. Arnolde Wachtendonck, confratri suo, consecravit. Kal. Septemb. M. D. LXXVII. Leodij.

Les signataires de l'album sont, en tout, au nombre de trente-sept. En voici la liste que, pour plus de facilité, nous avons disposée par ordre alphabétique,

Aux noms des personnages cités, nous avons joint quelques annotations tirées du manuscrit et, de ci de là, quelques indications complémentaires de notre main. Les feuillets ont été numérotés dans l'ordre où ils se trouvent aujourd'hui, la pagination du recueil ne correspondant plus à son état actuel. La plupart des autographes sont datés; les dates extrêmes sont le 5 janvier 1567 et le 15 septembre 1589.

---

(1) Voir notre étude : *Une lettre inédite de Cujas concernant L. Carrion*, Ann. de la Soc. d'Émulation de Bruges, t. LXX, 1927, p. 49-53.

INDEX

- BERTI, Jean de. — Ingolstadt, 7 juillet 1567. — *Lascia far a fortuna*. — F. 50.
 Sans doute, Jean-Baptiste de Berti, secrétaire du Conseil privé de Philippe II, président du Conseil d'État, décédé à Liège, le 13 mars 1579.
- CARRION, Louis. — Liège, 14 septembre 1577. — F. 29.
 Célèbre humaniste. Voir ci-dessus.
- CHEVALIER. — 6 octobre 1574. — *Foy tiendera*. — F. 43. — Le prénom manque.
- CRUCE, Henri de. — 11 décembre 1574. — *Modeste*. — F. 36.
- DOERN ou ENDOVIA, Henri (van Doerne van Eindhoven). — Liège, 3 avril 1577. — F. 52.
 Officiel de Liège, prévôt de Thuin, archidiacre de Famenne, prévôt de St-Denis à Liège; décédé le 17 mai 1600.
- GREING, Adam. — Liège, 4 août 1572. — F. 16.
- GYMNISCH, Ad. von. — 1572. — F. 26.
- HAIRVES (?). — 1572. — F. 53.
- HARTMANN, Léonard. — Liège, 1574. — *Ex duris gloria*. — F. 14.
- HEUTERUS (Huyter), Pontus. — 28 août 1581. — *Quod fugit spero*. — F. 15.
 Célèbre historien, curé et chanoine de N. D. à Saint-Trond, né à Delft, le 23 août 1535; décédé à Saint-Trond, le 6 août 1602.
- HOCHT, Arnold de. — Liège, 1 juin 1579. — *Auspiciis animoque. Heure et cœur*. — F. 29.
 Historien; docteur en droit, avocat à la Cour spirituelle de Liège; décédé en cette ville, le 18 février 1607.
- HOLDINGEN, Viglius et Jean — Guill. de. — 1567. — F. 12.
- HORNSTAIN, Ulrich von. — 1572. — F. 23.
- INCONNU. — 8 juillet 1567. — *Serve e non guarda a chi*. — F. 48.
- KESSEL, Godefroid de. — 23 janvier 1575. — *Expende*. — F. 33.
 Prêtre, chapelain de la cathédrale de Liège; administrateur des biens des frères de Wachtendonck.
- NESSELRAEDT (Nesselrode), Jean de. — 1573. — F. 41.
 Allié aux Wachtendonck.
- NINGLA, Raphael. — *Optima vivendi ratio sola est discendi cupiditas* [Pandect., XL, 5, 20]. *Altro diletto ch' imparar non trovo*. — F. 42.
 Professeur de droit à l'Université d'Ingolstadt (1).
- OSS, Richard, (*Sylvaeducensis*). — Texte tiré des œuvres du jurisconsulte Paul. — F. 48.
- OULTREMONT, Charles d'. — 1579. — *Après travail repos*. — F. 39.
- PAPIUS (de Pape), André. — Liège, 1 septembre 1577. — F. 119.
 Célèbre humaniste. Voir ci-dessus.
- PENNAS ou PENNERL, Jean. — 1572. — *Fürchte dich für den Teufel nicht*. — F. 22.
 "Eccles. Leod. scholasticus".
- PISO, Henri. — Liège, 15 septembre 1589. — *Non omnia, neque omnibus, nec ubique*. — F. 51.
 Docteur en droit.
- RAES, Etienne. — 1574. — F. 46.
- RATHUSEN (Ratixsen?), Walter von. — F. 54.
- ROMULEUS, Barthélemy. — Ingolstadt, 5 janvier 1567. — *Quae tarde crescunt diu durant*. — Ff. 41-42.
 Professeur de droit à l'Université d'Ingolstadt; né à Florence, décédé à Pise en 1588 (1).
- SCHMUCKHAVEN (?), Otto. — Aix-la-Chapelle, 26 août 1574. — Texte tiré des Paralipom. II, 20, 12. — F. 17.
- SPROLANT, Theodoricus. — 1574. — Un distique latin. — F. 28.
 Chanoine de Tongres.
- STEPRAEDT, Conradus von. — 1574. — F. 15.
 Allié aux Wachtendonck.
- VELBRUCK, Frédéric de. — 1572. — *Garde en qui tu te fies*. — F. 21.

(1) Autographe adressé à Jean de Wachtendonck, frère d'Arnold, étudiant à l'Université d'Ingolstadt en 1567.

WACHTENDONCK, Arnold de. — 1572. — *Virtutis flos perpetuus*. — F. 13.
 Sans doute, le grand bailli de Kempen, oncle d'Arnold.
 WACHTENDONCK, Arnold de. — Liège, 15 septembre 1589. — *Chi tempo ha e tempo spetta, tempo perde. Qui a temps a propos et le perd, trop tard le recouvre*. — F. 38.
 Chanoine de Saint-Lambert. Voir ci-dessus.
 WACHTENDONCK, Herman de. — 23 janvier 1575. — *Incertum quo fata trahant*. — F. 40.
 Historien, frère d'Arnold. Voir ci-dessus.
 WACHTENDONCK, Jean-Guillaume de. — Liège, 15 septembre 1589. — *Chi ben et mael (sic) non puo suffrire A grand' honor non puo venire*. — F. 34.
 Frère d'Arnold. Voir ci-dessus.
 WACHTENDONCK, Matth. de. — Liège, 15 septembre 1589. — *Fronti nulla fides. Qui bien ayme tard oublie*. — F. 27.
 WACHTENDONCK, Renerus de. — 1573. — F. 47.
 WACHTENDONCK, Wesselus de. — F. 6.
 Prévôt d'Aix-la-Chapelle, oncle d'Arnold.
 WOLFF-METTERNICH, Henri de. — 1572. — F. 24.

A cinq exceptions près, tous les personnages cités ont pris la peine de faire reproduire leurs armoiries dans l'album de Wachtendonck. Coloriées avec soin, elles sont d'une exécution irréprochable et d'une conservation parfaite. Aux blasons de ses amis, notre érudit a ajouté ceux de quelques parents défunts et les quartiers de noblesse de ses ancêtres (1). Malgré l'irrégularité de sa naissance, il était très fier, n'en doutons pas, de l'ancienneté de sa famille et de ses relations aristocratiques.

Chaque "album amicorum,, a, peut-on dire, son cachet spécial, en rapport, sans doute, avec le caractère de celui qui l'a constitué. Ce qui distingue celui-ci, c'est le grand nombre de documents héraldiques qu'il renferme. Plus encore que comme recueil d'autographes, il vaut à ce point de vue particulier. Mais ceci sort de notre compétence et nous ne nous y arrêtons pas. A cet égard, d'autres pourront utiliser ce manuscrit. A nous, il a servi à mieux connaître notre personnage et ceux qu'il a fréquentés. Contentons-nous de ce premier résultat.

Telles sont les indications que j'ai pu recueillir sur le savant chanoine liégeois et son "album amicorum,,. Peut-être ne les trouvera-t-on pas déplacées dans le présent volume, véritable "album amicorum,, du XXe siècle, offert à un éminent germaniste auquel le nom de Wachtendonck était depuis longtemps familier.

Gand, le 1 février 1927.

ALPHONSE ROERSCH.

(1) Wachtendonck, Bocholtz, Parlo, Milendonck, Vischenich, Stepraedt, Branscheit, Zevel, Horst, Gent, Lulstorp, Horn.

JAN-FRANS WILLEMS' KUNSTOPVATTINGEN

IN DE PROPAGANDASCHRIFTEN VAN ONZE EERSTE FLAMINGANTEN treffen wij lange tiraden aan over de wereldfaam die de Vlaamsche schilderkunst in vroeger dagen genoot — en hoe kan het anders of de eerste apostelen der Vlaamsche heropleving moesten onvermijdelijk op dien alom heerschenden eerbied steunen, wilden zij het Vlaamsch nationaliteitsgevoel opwekken.

Samen met onze schilderkunst ijverde ook onze letterkunst rond de jaren 20 à 30 naar eene opflakking van het nationale en zoo, wegens het gemeenschappelijk doel, waren schilder- en letterkunde door een nauwen band omsloten. Onder het Hollandsch bewind werd het bondgenootschap door de vriendschap tusschen Van Bree en Willems verpersoonlijkt, zooals later, na onze onafhankelijkheid, tusschen Wappers en Conscience. Doch voor ons zijn alleen de betrekkingen tusschen Van Bree (1) en Willems van belang, aan dewelke, zonderling genoeg! ons geen enkele brief herinnert. Aan deze vriendschap zijn wij echter twee gedichten verschuldigd: een over Van Bree's tafereel dat de zelfopoffering van den Burgemeester van Leiden voorstelt en het andere over de inhuldiging van een borstbeeld van Rubens door Van Bree gehouden (2).

Ook Van Bree wilde het zijne tot de verbroedering der kunsten bijdragen en op gezag van Willems' artikel uit het Kunst- en Letterblad van 1840, zou de voorganger van de nationale strekking in onze schilderkunst drie Vlaamsche tooneelstukken geschreven hebben, doorzinderd van de verhevenste vaderlandsliefde.

De plechtigheid, waarmede de aankomst in ons land van de paneelen door de Jacobijnsche legers destijds ontvoerd, begroet werd, levert een nieuw bewijs van de innige saamhoorigheid tusschen de twee kunsten.

Wanneer wij de beschrijving van de feestelijkheden in Van den Branden en Gerrits er op na lezen, dan zijn wij getroffen door den buitengewonen luister waarmede de bevolking hare uitbundige geestdrift vertolkte en menige bladzijde wordt gewijd aan eene tot dusver nooit aanschouwde "Apothéose de Rubens,, in den Franschen schouwburg in de aanwezigheid van de aristocratisch gezagvoerende wereld gespeeld. Slechts terloops, zonder aan het feit de minste beteekenis te hechten, vermeldt één der genoemde auteurs de opvoering op den vooravond van de officieele feestviering van een Vlaamsch stukje met name "Quinten Matsys of wat doet de Liefde niet,, (3).

De schrijver, verblind door de kracht en de weelde van de officieele plechtigheid, giste niet dat de vertooning van dit gebrekkig Vlaamsch stukje, door een eenvoudig tooneelliefhebbersgezelschap, waarin Jan-Frans Willems zelf als acteur optrad, een grooter historisch belang oplevert dan al die heerlijke vertolkingen, waarvan enkel de herinnering nog bestaat. Want dit blijspel, dat eene volks-

---

(1) Van Bree was eerst leeraar aan en daarna bestuurder van de Antwerpsche Akademie.

(2) In 1816 verschenen.

(3) *Quinten Matsys of wat doet de Liefde niet.* Tooneelstuk in twee bedrijven. Antwerpen, J. S. Schoeseters.

Wat de datum betreft, deze staat niet vast. Een analoog geval doet zich voor met "Den Ryken Antwerpenaar,,.

Volgens F. A. Snellaert is "Quinten Matsys of wat doet de Liefde niet,, van 1818; volgens de lijst van J. F. Willems' werken, in "De Vlaamsche Rederijker,, (1845-1846) opgenomen, zou het stukje in 1815 uitgegeven zijn en volgens Prudens Van Duyse dan eens 1816, dan weer 1811. De voorrede heeft Jan-Frans Willems zelf gedagteekend 11 Maart 1816.

legende tot grondslag heeft en in de verdrukke volkstaal geschreven is, poogt Vlaamsch-nationale gevoelens op te wekken met een tintje locale kleur, daar de held een Antwerpsche zoon is.

Niet alleen van historisch standpunt uit, doch ook het stukje zelf is van belang, omdat het opmerkelijke sporen van Duitschen invloed vertoont.

Naast de opneming van een door Klopstock gesmeed woord (in zijne "Gelehrtenrepublik,, voorkomend) vinden wij een punt dicht van Lessing er bijna letterlijk in vertaald.

En dan de inhoud die zoo treffend de nieuw-ideale strekking vertolkt en als eene ophemeling van het bewust nationale is!

De heldin Emilia, dochter van Frans Floris, haat den schilder, die haar vader haar opdringt, omdat zijn taal van Fransch-gemanieerde woorden krioelt en hij zoo'n bewonderaar is van al wat op vreemden bodem bloeiend is. Zij wil integendeel een man beminnen die goed rond Vlaamsch spreekt en fier is op eigen kunstproductie.

De man van haar hart is Quinten Matsys, die haar bekoort door zijn ongeëvenaard koloriet — één van de eigenschappen der Vlaamsche kunst, zooals Willems wat later uitdrukkelijk zal verklaren! — door zijne achting voor de volkstaal en zijne nationale, min of meer Antwerpsch regionale vaderlandsliefde.

Litteraire hoedanigheden zoekt men te vergeefs in Willems' tooneelspel : het stukje is stijf, de stijl is hinkend, de handeling is hortend en loopt moeilijk van stapel, maar de romantische inhoud biedt des te meer belangstelling aan, omdat hij als een symbool kan gelden van de verbroedering in het streven naar één zelfde ideaal van schilder- en letterkunst : het eigen nationale. Dien toestand tengevolge, zag Willems algauw in dat de studie der vaderlandsche letterkunde onafscheidbaar met die der Vlaamsche schilderkunst verbonden was en in zijne hoedanigheid van secretaris der Maatschappij tot aanmoediging der Schoone Kunsten (1) en als lid van den besturenden raad der Antwerpsche Akademie (2) hield hij in 1823 en 25 twee voordrachten (3), waarin hij de betrekkingen besprak van het nationalisme in schilderkunst en fraaie letteren en de leerlingen op het hart drukte dat zij vooral naar de volmaking van hun eigen Vlaamsch wezen moeten streven en zich hoeven toe te leggen op de studie van onze aloude Vlaamsche overleveringen.

In zijne redevoering over "De Poezie van den Dichter en van den Schilder,, — verreweg de krachtigste van de twee — wil Willems het innig verband aantonen tusschen dicht- en schilderkunst, wijl beide "hand in hand (gaan) om het groote, het schoone, het verhevene te bereiken,,.

Door vergelijkende studie hebben we kunnen vaststellen dat geheel de gedachteninhoud, tot zelfs de keus van de meeste voorbeelden, uit Lessing's werk "Laokoon oder Ueber die Grenzen der Malerei und Poesie,, overgenomen is.

"Simonides noemde reeds in zijnen tijd de Schilderkunst een stomme Dichtkunst en deze eene sprekende Schilderkunst.

Doch, al betrachten Dichter en Schilder hetzelfde doel, zij moeten om het te bereiken, niet altijd de eigenste middelen aenwenden.

Al komen beider pogingen op dezelfde gevolgen neer, de keus hunner voorwerpen, de stof hunner behandelingen, de aerd hunner bestrevingen verwijderen hen vaek van elkander,,.

Vergelijken we dit met den passus uit Lessing's verhandeling en dan blijkt de overeenkomst reeds klinkbaar bewezen.

"Die blendende Antithese des griechischen Voltaire, dasz die Malerei eine stumme Poesie und die Poesie eine redende Malerei sei, stand wol in keinem Lehrbuche. Es war ein Einfall wie Simonides

---

(1) Op 13den Maart 1820 werd J.F. Willems lid van de "Koninklijke Maatschappij tot Aenmoediging van Schoone Kunsten,, te Antwerpen.

(2) Op 5en October 1822 werd J.F. Willems "membre agrégé,, van de "Académie Royale des Beaux-Arts,, te Antwerpen.

(3) Over de Poëzij van den Dichter en van den Schilder. Antwerpen Wed. Schoeseters, 1823. J.F. Willems heeft deze voordracht gehouden ter gelegenheid van de openbare prijsuitdeeling der Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten te Antwerpen den 6den April 1823.

Redevoering over het Karakter van de Nederlandschen Schilder. Antwerpen, H.P. Van der Hey, 1825. Deze redevoering heeft Willems den 18den September 1825 gehouden ter gelegenheid van eene prijsuitdeeling der Koninklijke Maatschappij tot Aenmoediging der Schoone Kunsten, te Antwerpen.

mehrere hatte... Indem sie den Ausspruch des Simonides auf die Wirkung der beiden Künste einschränkten, vergaszen sie nicht einzuschärfen, dasz, *ungeachtet der vollkommenen Aenlichkeit dieser Wirkung sie dennoch sowol in den Gegenständen als in den Art ihrer Nachahmung verscheiden wären...*

Diepzinnige aesthetische bespiegelingen bevatten deze redevoeringen niet.

De ideeëgang in de eerst genoemde voordracht bevat volgende punten :

1° Het gewichtigste vermogen dat de mensch bezit is "de Tael,,

"Wanneer een kunstenaar door deze uitdrukken enkel het verstand aendoet, dan geeft hij blijken van wetenschap en wordt hij of Redenaar of Teekenaar genoemd. Roert en schokt daarentegen den geheelen mensch, verheft hij het hart, zet hij de verbeelding in vlam, dan kan men hem bezwaarlijk den eernaem van Dichter of Schilder weigeren.

Beide laetst genoemden hebben derhalven *hetzelfde doel*, namelijk het mededeelen van meer verhevene met een woord, van poëtische aandoeningen door rang of maet, of door kleuren en omtrekken,,

2° "Doch al betrachten Dichter en Schilder hetzelfde doel, zij moeten om het te bereiken niet altijd de eigenste middelen aanwenden.

Al komen beider pogingen op dezelfde gevolgen neêr, de keus hunner voorwerpen, de stof hunner behandelingen, de aerd hunner bestrevingen verwijderen hun vaak van elkander,,

Komt dan de Lessingsche formuleering van het hoofdverschil tusschen dichter en schilder :

"Gelijk *de tijd en de inwendige mensch* meer bijzonder het gebied van den eenen uitmaken, zoo behooren *de ruimte en het uiterlijke der lichamen* tot dat van den anderen,,

Lessing zegt : "Die Zeitfolge ist das Gebiet des Dichters, so wie der Raum das Gebiet des Malers,, Wat Willems er aan toegevoegd heeft, lijkt, me dunkt, heel betwistbaar, om het niet als verkeerd te bestempelen.

De meest kordate volzin uit de twee voordrachten, die tot Willems' eer, niet uit Lessing overgeschreven is, lijkt me wel de moeite waard hier aangegeven te worden, omdat Willems hier juiste en ruime opvattingen aanraakt en meteen het bewijs levert het ware wezen van de kunst gevat te hebben, daar waar hij zegt :

"*De volkomenheid in de kunst* ligt derhalven in het vermogen om door het voorgestelde de verbeelding dermate aan te doen *dat men veel meer zegt dan men te zeggen schijnt*, met een woord, dat men Poëzy mededeelt en door begoocheling vervoert,,

3° "Terwijl de kunstenaar alles op één punt samentrekt, en eensslags zijnen aenschouwer treft en schokt, is de Poëzy bij den Dichter een langzaam vliedende stroom, die wel door schoone dalen en vruchtbare landschappen henenvloeit, die wel bij elke voortgolving een nieuw voorwerp ontmoet, maer die toch de geheele streek moet hebben doorgelopen om ze te kunnen beschrijven,,

Die anthithese is letterlijk uit Lessing vertaald.

Na de opgave van menig voorbeeld, vat Willems zijn standpunt samen met behulp van de klassiek-aristotelische opvatting van het treurspel, in Lessing's "Hamburgische Dramaturgie,, uiteengezet : "De dichter is het enkel te doen om schrik en afgrijzen in te boezemen,, ("Schaudern,, en "Entsetzen,, zijn Lessing's bewoordingen).

"De schilder moet altoos een volkomen geheel leveren, zonder te laten merken, dat hij de Episode van iets anders afmaelt,,

Zijne redevoering "Over het Karakter van den Nederlandschen Schilder,, handelt over de kenschetsende eigenschappen van den Nederlandschen schilder, volgens Willems' opvatting, tot twee te herleiden : de keurige toepassing van het koloriet en de getrouwe nabootsing van de natuur.

Verdere ontleding van Willems' standpunt, zooals eene meer uitgebreide opgave van citaten uit Lessing's werk om diens invloed op Willems' kunstopvattingen te belichten, dunkt ons overbodig, dit punt blijkt voldoende uitgemaakt.

Bij het overschouwen van deze twee voordrachten, leek het mij dat beide mekaar heerlijk aanvullen met hun kommervolle zorg om het overdrevene te vermijden.

Inderdaad, daar waar in de eene redevoering de oprechtheid geprezen wordt als de deugd waarop de eigenwaarde en de grootheid der Nederlandsche schilderschool berust, wordt het gevaar van een te grof uitgevoerd realisme, dat men uit dit voordeel leiden mocht, door de strekking der andere redevoering gestremd, welke een verheven idealisme aanbeveelt en de jonge schilders aanspoort vele dichters te lezen.

Beide voordrachten eindigen met eene verheerlijking van eigen Vlaamsche kunst en eene aansporing tot beoefening van eigen Vlaamsche deugden :

“Welaan! Legt de belofte af : *dat gij Nederlanders zijn zult!*..

Het onderzoek van Willems' kunstopvattingen, aan de hand van zijne vriendschappelijke betrekkingen met den schilder Van Bree en de aanwijzing van den overwegenden Duitschen invloed op dit gebied, heeft, dunkt me, een deel van Willems' persoonlijkheid nader belicht en in dit opzicht diende een onderzoek wel ingesteld.

Zomergem, December 1926.

Dr. ROB. ROEMANS.

DE ANDROMEDA-SAGE ALS POLITIEKE ALLEGORIE

DE BEKENDE SAGE VAN ANDROMEDA EN PERSEUS, DIE OVIDIUS vertelt in het vierde boek van zijn *Metamorphosen*, heeft onze Renaissance-kunstenaars, zowel schilders en graveurs als literators, herhaaldelijk geïnspireerd. Dit onderwerp genoot een werkelijke populariteit.

De grootste onder allen, P.P. Rubens, heeft het verscheidene malen behandeld. Hij schilderde het zelfs op een van de buitenmuren langs den tuinkant van de vorstelijke woning, die hij zich in den trant der "Palazzi di Genova,, te Antwerpen liet bouwen.

De beeldende kunstenaars lieten zich natuurlijk in de eerste plaats verleiden door de plastische mogelijkheden, die de sage hun aan de hand deed om een mooi vrouwenfiguur te schilderen of te teekenen en in tegenstelling te brengen met het fantastisch monster, dat haar bedreigde.

De literators, en ook wel een enkele graveur, legden echter in de Andromeda-sage een politieke allegorische beteekenis, die zij wijzigden volgens de tijdsomstandigheden. Die zinnebeeldige voorstelling van de lotgevallen van de Ethiopische koningsdochter komt zoo dikwijls voor in de 17e eeuw, dat ze werkelijk tot een soort van stereotypisch cliché werd.

Volgens de omstandigheden stelde Andromeda voor : de Zuidelijke of de Noordelijke Nederlanden, Antwerpen, de Hollandsche Zeevaart of eenig ander land, stad of inrichting door een groot gevaar bedreigd. Het monster was het allegorische beeld van dit gevaar. Perseus verpersoonlijkte den vorst, den veldheer of welken machthebber ook, die het gevaar komt verdrijven.

De oudste ons bekende toepassing van deze allegorie vinden wij in een uitvoering Latijnsch poëma door de studenten van het Jezuïetencollege te Antwerpen aan den Aartshertog Ernest opgedragen bij zijn blijde inkomst in 1594 : *Serenissimo Archiduci Ernesto Belgii Supremo Gubernatori, Societatis Jesu Juventus Studiosa* (Antwerpen, M. Nutius 1594). Een van de fragmenten van dit gedicht is getiteld : *Serenissimus Archidux Ernestus alter Perseus* (Fol. 4, verso). De aartshertog wordt hier begroet als de Perseus, die Andromeda-Zuid-Nederland van de plagen van het Hollandsche oorlogsmonster zal redden. (1)

Een tweede letterkundig werk, waarin de Andromeda-sage nog veel uitvoeriger en consequenter tot politieke allegorie werd ontwikkeld, heeft als auteur Jan Baptiste Gramaye (waarschijnlijk de zoon van Geeraard Gramaye, ontvanger van de stad Antwerpen en vriend van Christoffel Plantin). Het werd in 1600, het jaar dat hij in Leuven den graad van licentiaat in de rechten behaalde, door de studenten van het Falcon-college, den derden dag na de blijde inkomst van den Aartshertog Albert en Isabella opgevoerd.

Ziehier de volledige titelopgave van dit werk, gedrukt te Leuven bij Laurentius Kella, 1600 : *Joannis Baptistæ de Gramaye Anversani (sic) Andromede Belgica dicta, Alberto Austriaco, Imperatoris Filio, Imperatoris Fratri; Isabellæ Claræ Eugenix, Philippi Regis Filiæ, Philippi Regis Sorori, Archiducibus Austriæ, Ducibus Brabantix & Acta a Paedagogij Falconis alumnis, tertio ab inauguratis Principibus die.* (2)

(1) Biblioth. Plantin-Moretus A 2734.

(2) Koninklijke Biblioth. te Brussel, II, 10809.

De lijst der "Dramatum Personæ," geeft ons dadelijk den sleutel van de allegorische beteekenis van het spel. *Andromeda* wordt er opgegeven als *Belgica*; *Cepheus* en *Cassiope*, *Andromeda's* vader en moeder, als *Status Belgici*; *Perseus* als *Albertus*; *Pegasus* als *Isabella*; en *Phineus*, de vroegere verloofde van *Andromeda*, die haar aan *Perseus* betwistte, wordt opgegeven als de vertegenwoordiger van de *Provinciae rebelles*. Dit voor de hoofdpersonen van het spel. Ook voor de bijkomende rollen wordt de symbolische beteekenis aangegeven. De *Familia Cephei* stelt het *Vulgus Belgicum* voor; *Jupiter* en *Minerva* vertegenwoordigen *Deus*; de Nereïden *Driope*, *Galatea*, *Dotho*, *Doris* en *Cymodore* treden op als *Mars*, *Daemon*, *Discordia*, *Haeresis* en *Paupertas*; *Ammon* verbeeldt *Justitia*; *Sephiro*, *Enyo* en *Medusa* zijn de zinnebeeldige voorstelling van de drie steden *Calais* (*Caletum*), *Ardres* (*Ardrea*) en *Hulst* (*Hulsta*), die *Albert* zoo gelukkig voor den Koning van Spanje veroverd had, gedurende het eerste jaar van zijn landvoogdschap.

Justus Lipsius vereerde den schrijver met een gedicht in de liminaria en ontwikkelde daar o.a. ook de allegorische beteekenis van het werk. Na de voornaamste trekken der *Andromeda-sage* herinnerd te hebben, gaat hij voort als volgt :

At *Belgica* haec vestra *Andromeda* est,
Fortuna & opibus olim florentissima,
Nunc ob maiorum superbiam & luxuriam
Marinis fluctibus & monstris exposita,
Sui impos, spei experts :
Tu *Alberte* Caesarum progenies,
Hesperio *Pegaso* subvectus,
Harpe militiae armatus,
Scuto pietatis munitus,
Galea prudentiae tectus,
Atque haec omnia consilio vel auxilio tuae *Minerve*,
Ades, miseraris, subvenis,
Monstra *Pegasi* ope submoves,
Belgicam sub ditione tuam habes,
Cum laetâ igitur laetam aetatem age,
Liberis nepotibusque felix.

Een derde maal komt *Andromeda*, bij ons weten, in haar politiek gewaad in de Zuid-Nederlandsche literatuur te voorschijn en wel in een Vlaamsche tragedie door de Antwerpsche *Violieren* vertoond ter eere van den Prins Kardinaal *Ferdinand* van Oostenrijk.

In 1635 deed hij als Spaansch landvoogd zijn blijde intrede te Antwerpen en bij die gelegenheid werd in de St. Michielsabdij voor den nieuwen heer en het heele hof de *Tragedie van Perseus en Andromeda* door de rederijkers vertoond.

Prof. Dr. *Jan te Winkel* onderstelt, dat deze tragedie "misschien een vertaling was van *Lope de Vega's Fabula de Perseo*," (1) Het stuk werd totnogtoe niet teruggevonden, maar wij mogen bevestigen dat de hypothese van Prof. Dr. *Jan te Winkel* niet gegrond is.

Onlangs konden wij een handschrift onderzoeken, dat in de Stedelijke Boekery te *Besançon* bewaard wordt : *Diaire des choses arrivées à la Cour de Bruxelles depuis la fin de l'an 1633 apres la mort de l'Infante Isabel, jusques à l'an 1636 escrit par Messire Philippe Chifflet, prieur de Bellefontaine*. De opsteller van dit diarium, kapelaan van de oratorie van *Isabella* en later van den Prins Kardinaal, vergezelde het hof naar Antwerpen voor de blijde inkomst van *Don Ferdinand* en geeft ons daar een verslag over. Ook de vertooning in de St. Michielsabdij wordt door hem beschreven.

Uit deze mededeeling van *Ph. Chifflet* blijkt dat het bedoelde *Andromeda-spel* weer een politieke allegorie was. Hij geeft er duidelijk den zin van aan.

De aan de rots geboeide koningsdochter stelde de stad Antwerpen voor, beroofd van haar handelsvrijheid aan den boord der zee en blootgesteld aan de woede der kettersche en opstandige

(1) *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde IVe Deel.*

Hollanders, hier verpersoonlijkt door het monster, dat Andromeda zoekt te verslinden. De Prins Kardinaal was Perseus, ter bevrijding van Andromeda-Antwerpen opgekomen.

Het zou ons nu in het geheel niet verwonderen zoo de Andromeda-allegorie der *Violieren*, in 1635 vertoond voor den Prins Kardinaal, haar prototype had in die van J. B. Gramaye, in 1600 door de Leuvensche studenten vertoond ter eere van Albert en Isabella.

Onder de bekende dichters, die in Holland de Andromeda-sage in een politiek kleedje staken, neemt de Leuenaar Jacob Duym, te Leiden gevestigd, na zijn gevangenneming op den Couwesteinschen dijk en zijn lange hechtenis te Namen, een eerste plaats in. Hij heeft een doorlopende politieke allegorie in vorm van tooneelspel, "in ghesteltenis van Tragedien ende Comedien,, geschreven onder den titel ; *Een Nassausche Perseus verlosser van Andromeda ofte de Nederlantsche Maeght*, eerste deel van *Een Ghedenck-boeck, het welck ons leert aen al het quaet en den grooten moetwil van de Spaingnaerden en haren aenhanck ons aen-ghedaen te ghedencken, ende de groote liefde ende trou vande Princen uyt den huysse van Nassau, aen ons betoont, eeuwelick te onthouden. Speel-wijs in dicht ghestelt door Jacob Duym* (Leiden, Hendrik Lodewijksz. van Haestens, 1606). Wellicht liet ook J. Duym zich inspireeren door het spel van J.-B. Gramaye.

De geest van zijn werk, opgedragen aan Prins Maurits van Nassau, geeft Duym uitdrukkelijk aan in de algemeene inleiding van het *Ghedenckboeck*, waar hij zegt : "Ende bringhen hier ten eersten voorts een elendighe ende bedroefde Maeght van den Poët Ovidio Andromeda genaemt, die bij de Nederlandsche Maeght oft de Nederlanden selfs gheleken word, die van Perseo verlost ende van den Draeck, die over Zee quam, bevriid word : desen Perseum noemen wij den Nassauschen Perseum, als wesende uwer Excellentie Heer Vader hoog-loflicker memorien, die dees bedroefde Nederlanden van den Draeck die over zee quam (dats van den wreeden Hertogh van Alven) verlost heeft,,

In de voorrede tot den lezer, die den *Nassauschen Perseus* onmiddellijk vooraf gaat, geeft Duym eenige pittige uitleggingen over de wijze, waarop Andromeda, Perseus en de Draak moeten voorgesteld worden : "Welcke Comedie soo yemandt die begheerden speelwys den volcke voorts te brenghen / sal het Taneel / Raduys / ofte stellagie / moeten redelicken lanck zijn / over deen syde wat meer dan over de heelft / sal gheschildert staen een Rotze / met drye banden ofte boeyen daer aen / twee voor de handen / ende een voor de voeten / daer int spelen de Maeght moet aen ghebonden staen / maer op de plaats daer de Maeght staen sal / moet rondt uyt eenen reep ghesteldt worden met een gordijnken daer aen / dwelck men sal toeschuyven om de Maeght te verlichten / als sy niet en speelt, De Maeght moet opt antycksche ghecleet zijn / hebbende op haer borst de wapen van de Vereenichde Landen. Perseus eerst uytcomende / moet zyn als een fray jonck Heer / cierlyck opt antycks ghecleedt / maer als hy gaet ten strijde / moet hy aen hebben eenen wapen-rock / met de coleuren / orange / wit en blau gheciert / in synen slincken arm moet hy hebben eenen schilt / waer op sal staen de wapen van den ouden Prins van Oraengien : ende in de rechte handt een zwaert / om tegen den Draeck te strijden. Strijdende sal hy sitten op het vlieghende Paert / dwelck sal gemaectt worden / als comende in een wolcke die behendich moet gemaectt worden / aen een starck lanck hout / als een rebbe : Dit hout moet sluyten in eenen bout / om dat te moghen hoogh te heffen / ende om leegh te laten / gins en weer te keeren na den Draeck / om dien te slaen. Perseus sal op eenen zadel (in dese wolck gemaectt) sitten / ende hem wel vast binden laten / omdat hy niet en val. De Draeck moet gemaectt worden van licht hout oft dick pampier / doch soo / datter een in mach / die hem stiert daer hy hem wilt hebben / ende die van binnen maectt vyer en water te spouwen / na den eysch vant spel. Desen Draeck moet op dander zyde wat veer vande Maeght uyt comen ende moet blau geschildert zijn / hebbende op syne vlueghelen / oft op syne borst / de wapen vanden Hertoch van Alve,,

Het lag wel voor de hand om in de Andromeda-sage een politieke beteekenis te leggen. Dit verhaal met zijn bedreigde sympathieke heldin, het dreigende geweldige monster en den heldhaftigen bevrijder bevat al de wenschelijke elementen om de slavernij, den nood en de redding van een land of stad zinnebeeldig voor te stellen.

Reeds Carel van Mander hecht er die beteekenis aan in zijn *Uytlegginghe op den Metamorphosis Publij Ovidij Nasonis* in 1604 geschreven (1). Na de sage van Andromeda verteld te hebben, geeft hij er den zin van aan als volgt ; "Dees versieringhe wijst aen dat (ghelijck men noch wel bevindt

(1) Amsterdam, C. L. Van der Plasse 1616 — Fol. 36. verso.

geschied te zijn) somtijds een landt oft volck / om der Coninghen oft heerschers misdaden oft boosheydt / ghestraf is / daer nochtans den almoghenden God niet ongerechtelyck in handelt / betalende met eenen 't ghemeen volck zijn eygen schult en sonden. D'onschuldighe *Andromeda* van Perseo verlost / dat de vrome door de goedertieren beschickinghe Gods / dickwils in d'uytteste benoutheyt wesende / onversiens verlost worden,,.

Carel van Mander, wien het vooral te doen was om een boek te schrijven "seer dienstich den schilders, dichters en const-beminders,, en den zinnebeeldigen zin van al de mythen en fabelen der oudheid onder de kunstenaars bekend te maken, zal er door die verklaring wel in zekere mate hebben toe bijgedragen om de hier aangehaalde interpretatie der *Andromeda*-sage te verspreiden. De uitvinder ervan is hij echter niet daar de hier besproken letterkundige bewerkingen van 1594 en 1600 ouder zijn dan de *Uytlegginghe op den Metamorphosis*.

Een ons bekende plastische uitwerking van het *Andromeda*-motief tot politiek zinnebeeld is nog ouder. Het is een mooie prent dagteekenend van omstreeks 1572, voorkomende in den *Atlas Van Stolk* te Rotterdam en o.a. opgenomen in *De Tijd van den Tachtigjarigen Oorlog in Beeld* van Dr. H. G. Greve. (1)

In 1572 verenigden zich te Dordrecht tal van edelen en steden van Holland om het verzet tegen Spanje ernstig in te richten, den prins van Oranje met geld en troepen te steunen en als wettig stadhouder in de plaats van Bossu uit te roepen. Bij deze gelegenheid verscheen de bedoelde plaat.

De Nederlanden worden er voorgesteld als *Andromeda*, bedreigd door het zeemonster, waarmede hier de Inquisitie bedoeld wordt. De prins van Oranje is *Perseus*. Hij bekampt het monster en wordt de verlosser van *Andromeda*. Onder deze zinneprent leest men de volgende verzen :

Maeck u op ghij bedroefde, Syt getroost vol trouwen
Verquickt u o Belgica van de persse vol rouwen
Werdy nu verlost door een wijs Prince met vlijt
Die 't seemonster dooden sal dat veel mans en vrouwen
Sonder reden vermoort heeft, om sijn ayghen profijit.
Maer alle quaet straft de heere tot sijnder tijdt.

Veel later vinden wij dezelfde *Andromeda*-allegorie in een paar gedichten van Vondel, natuurlijk weer met een anderen zin.

Een eerste maal wordt ze gebruikt in het gedicht *Vrije Zeevaart onder de vlagge van Tromp* in 1653. De beroemde admiraal bevrijdde in dat jaar een Hollandsche koopvaardijvloot, bij Portugal, waar ze bestookt werd door de oorlogschepen van Blake. De Engelsche vloot is bij Vondel het zeemonster en Tromp is *Perseus*.

Het monster braeckte donderklooten,
Granaten, blixems, baldert, bruischt;
Bedreef geweld met staert en pooten;
Blies roock en smoock, en vlam en vier
Uyt zijne Kieuw, en kopre keelen :
Maer Hollants *Perseus* trof het Dier,
Dat zalf noch kruit de borst zal heelen. (2)

In het gedicht *Op het gezegent voorspel van den Zeestryt*, volgens Unger door Vondel geschreven toen de Hollandsche Staten-Generaal in 1665 een vloot uitrusten onder het bevel van Wassenaer om de Engelsche te bestraffen, die Hollandsche schepen in beslag genomen hadden en de vrije zeevaart belemmerden. Hier is de Hollandsche Zeevaart de *Andromeda*, het zeedrocht Engeland en *Perseus* de vloot der Staten.

---

(1) Uitg. Elsevier, 1908; blz. 39.

(2) Unger-uitgaaf 1652-53 blz. 36.

De Zeevaart, een Andromeda, gebonden,
Geketent, vreesde, op 't vrijgevochten strant,
Het zeegedroght van 't Koningsmoordend Londen,
Dat in sijn' balgh veel schepen had verslonden :
Maer Perseus, of de Zeemaght van ons lant,
Op 't vliegend paert, der Staeten vloot, gestegen,
Verscheen in 't eindt, ter troost en toeverlaet.
Der bleecke maeght, om onderstant verlegen. (1)

MAURITS SABBE.

---

(1) Unger-uitgaaf 1664-1671, blz. 94.

HET ESOPET-VRAAGSTUK

DE "ESOPET" IN 1819 VOOR HET EERST DOOR CLIGNETT, EN naderhand nog tweemaal, door Prof. Te Winkel, in 1881, en door Prof. De Cock, in 1906, uitgegeven, werd ons bewaard in een Hs. uit de 14^e eeuw, nu te Leiden; een bundeltje van 66 fabelen, die over het algemeen zo eenvoudig en kinderlik, maar tevens zo levendig verteld zijn, dat ze ons nog steeds blijven bekoren. Eigenlijk zijn er 67 nummers: maar de oorspronkelijke fabel van den strijd tussen de Dieren en de Vogels (Romulus Stainh. f. 44), werd gesplitst (n°s 45 en 46). We zullen ze, voor de duidelijkheid, verder meetellen voor een enkele: f. 45¹⁻².

De bron is een verzameling Latijnse fabelen, waarvan het oudst tot ons gekomen Hs., de "Burneianus", — in het British Museum — opklimt tot de 10^e eeuw. Die verzameling staat bekend onder den naam van "Romulus", en is een prozabewerking van fabelen van Phaedrus; haar naam heeft ze te danken aan den Proloog, waarin een zoogenoemde Romulus het werkje, door hem zo gezegd uit het Grieks vertaald, opdraagt aan zijn zoon Tiberinus. De tekst van den Burneianus werd uitgegeven door H. Oesterley (Romulus, die Paraphrasen des Phaedrus und die Aesopische Fabel im Mittelalter, Berlin, 1870) en opnieuw, door L. Hervieux in zijn groot werk: les Fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge, Paris, 1893-1899; 5 dln. De Burneianus bevat 82 fabelen, verdeeld over 4 boeken, met respectievelijk 19, 21, 20 en 22 fabelen.

Een andere bekende Romulus-tekst is die van Stainhöwel, met enkel 80 fabelen, verdeeld over 4 boeken van elk 20 fabelen; we kennen hem door een vroegen incunabel z.j., te Ulm gedrukt door Johann Zeiner, waarin de Latijnse stukjes vergezeld gaan van een nogal vrije Duitse vertaling bezorgd door Stainhöwel; opnieuw uitgegeven in de Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart, Dl. CXVII: Stainhöwels Aesop, herausgeg. von Hermann Oesterley, 1873. De tekst verschilt weinig met dien van den Burneianus, maar is nogal corrupt.

2. Als men de volgorde van de fabelen van den Esopet vergelijkt met die in de Romulus-bundels, dan stelt men vast dat de Esopet, ofschoon erg in de war, bewerkt is geworden naar een verzameling waar de volgorde heelemaal klopte met die bij Stainhöwel. En nu rijst de vraag: zou het niet mogelijk zijn na te gaan hoe die verhaspeling mag ontstaan zijn? Dit was in de eerste plaats het doel van ons onderzoek.

Dat "verhaspeling", niet te veel gezegd is, moge blijken uit het volgende lijstje:

Stainh. Proloog = *Esopet* Proloog.

- „ f. 1-19 = *Esopet* f. 1-19.
- „ f. 20-24 = *Esopet* f. 24-28.
- „ f. 25-33 = *Esopet* f. 29-37.
- „ f. 34 ontbreekt in *Esopet* (De lupo et tragede).
- „ f. 35-37 = *Esopet* f. 38-40.
- „ f. 38 ontbreekt in *Esopet* (De vulpe, lupo et simio).
- „ f. 39-40 = *Esopet* f. 41-42.
- „ f. 41 ontbreekt in *Esopet* (De leone et pastore).
- „ f. 42-47 = *Esopet* f. 43, 44, 45¹⁻², 46, 47, 48.
- „ f. 48-51 = *Esopet* f. 59-62.
- „ f. 52-54 ontbreken in *Esopet* (De malo et pejore - De lupis et ovibus - De homine et lignis)

- Stainh.* f. 55-58 = *Esopet* f. 63-66.
 „ f. 59-65 = *Esopet* f. 52-58.
 „ f. 66-68 = *Esopet* f. 49-51.
 „ f. 69-72 = *Esopet* f. 20-23.

De Burneianus en Stainhöwel hebben dezelfde volgorde, behalve dat f. *Stainhöwel* 13 in Burn. n° 27 is (Boek II, f. 8). De overeenstemming gaat door tot f. 72 toe, waar de *Esopet* uitscheidt.

Naar bovenstaande gegevens kan de *Esopet* ingedeeld worden in 6 groepen van fabelen, die we aanduiden met A, B, C, D, E, F :

- A *Stainh.* Proloog + f. 1-19 — *Esopet* Proloog + Opschrift + f. 1-19 (34 + 2 + 406 = 442 regels).
 B „ f. 20-47 „ f. 24-48 (538 r.)
 C „ f. 48-58 „ f. 59-66 (244 r.)
 D „ f. 59-65 „ f. 52-58 (194 r.)
 E „ f. 66-68 „ f. 49-51 (90 r.)
 F „ f. 69-72 „ f. 20-23 (78 r.)

De volgorde in den *Esopet* is feitelijk : A F B E D C : tussen de groepen A en B is er een kleine ingeschakeld van 4 fabelen, F; tussen de grote groepen B en C vindt men er twee kleine, en nog wel in omgekeerde volgorde : E (3 fabelen), waarna D (7 fabelen). A, B, C telden er respectievelijk A 19, B 23 (waarvan er 3 ontbreken), C 11 (waarvan er ook 3 ontbreken).

3. De *Esopet*-fabelen vormen echter in een ander opzicht weer twee groepen, die volstrekt niet samenvallen met die reeksen A B C D E F. Ze zijn wel degelijk het werk van twee verschillende auteurs. We duiden deze aan met I en II. Om maar dadelijk mee te delen waar dit alles op uitloopt :

Aan I (met 878 regels in 't geheel voor de 41 fabelen) zijn toe te schrijven :

- de reeks A (Proloog, f. *St.* 1-19 = *Es.* 1-19)
 de reeks F (f. *St.* 69-72 = *Es.* 20-23)
 uit de reeks B, de f. *St.* 25-45 = *Es.* 29-49 ;

Aan II (met 670 regels in 't geheel voor de 25 fabelen) zijn toe te schrijven :

- uit reeks B, de f. *St.* 20-24 = *Es.* 24-28, en de f. *St.* 46-47 = *Es.* 47-48
 de reeks C (f. *St.* 48-58 = *Es.* 59-66)
 de reeks D (f. *St.* 49-65 = *Es.* 52-58)
 de reeks E (f. *St.* 66-68 = *Es.* 49-51).

Dit blijkt uit het feit dat I als 3^e pers-sg-praes. van “segghen,, den vorm *seit* gebruikt, en II den vorm *seegt* of *seghet*. De *Esopet*-verhaaltjes maken een buitengewoon vertier van gesprek-aanhalingen, de beesten zijn er aldoor aan de praat, zodat men gevoeglijk de fabelen kan indeelen in

- a) rein verhalende, zonder gesprek-aanhalingen ;
- b) fabelen met aanhalingen die niet door een werkwoord van zeggen (*sprac*, *seide*, *pensde*, *antworde*, *dochte*, *riep seit*, *seegt*, *penst*, enz.) worden aangebracht : met “rechtstreekse,, aanhaling.
- c) fabelen met aanhalingen die wel ingeleid worden door een werkwoord van zeggen.

	Aantal fabelen	Rein verhalend	Rechtstr. aanhaling.	Praeterit - aanhalingen			Praesens - aanhalingen			
				<i>sprac</i>	<i>seide</i>	andere	<i>seit</i>	<i>seegt</i>	<i>penst</i>	
I 41 f. 878 r.	Ia f. 1-19 (Es. 406 r.)	19	3 f.	2	8	18	2	7	—	1
	Ib f. 25-45 (Es. 394 r.)	18	2 f.	1	5	15	6	9	—	—
	Ic f. 69-72 (Es. 78 r.)	4	1 f.	1	4	5	—	—	—	—
II 25 f. 670 r.	Ila f. 20-24 (Es. 82 r.)	5	—	1	2	1	—	1	2	—
	Ilb f. 46-68 (Es. 588 r.)	20	1 f.	3	3	11	4	4	47	—

Het verschil is treffend, gelet vooral op de verhouding tussen den omvang van de 41 fabelen van I en de 25 fabelen van II : ongeveer 4 : 3.

Rein verhalende fabelen : I, 6; II, 1.

Fabelen met praeterit-aanhalingen : I, 31 fab., 63 aanh.; II, 13 fab., 21 aanh.

Fabelen met praesens-aanhalingen : I, 11 fab., 17 aanh.; II, 20 fab., 5 *seit*-aanh., 49 *seegt*-aanh.

De 5 *seit*-aanhalingen in II komen voor :

1° in f. *St.* 24, die ook eenmaal, maar op zichzelf *seghet* heeft; hier zal *seit* soe wel op te vatten zijn als *seidsoe*, praeterit (vgl. f. *St.* 29 : Ay dief *seidsoe* bestu dat?)

2° in f. *St.* 46, 2 *seit*-aanhalingen tegen 4 *seegt*-aanhalingen. Den afschrijver zat *seit* in de pen. Behalve de *seegt*'s in f. *St.* 20-24 waren enkel *seit*-aanhalingen voorgekomen, zo pas nog in f. *St.* 39, 40, 42, 45. Die 2 *seit*'s zullen wel onbewuste verschrijvingen zijn voor *seegt*;

3° in f. *St.* 59, 2 maal *doe seidi*, eenmaal *seit hi*. De onderstelling ligt voor de hand : lees *seidi*?

4° eindelijk, in f. *St.* 65, die we verder bespreken, is *seit si* vermoedelijk corrupt, misschien verbeterd (?) uit *seidensi*.

Zonder ons die enkele sporadiese *seit*'s aan te trekken, kunnen we bijgevolg de twee dichters best uit elkaar houden als den *seit*-dichter en den *seegt*-dichter.

De *seit*-dichter is tevens ook de man van de vertelling in den praeterit, bij voorkeur; feitelijk maakt hij van het praesens-*seit* maar een matig gebruik : 63 praeterit-aanhalingen (38 maal *seide*) tegen 16 praesens-aantalingen met *seit*. De *seegt*-dichter ziet alles voor zijn oogen gebeuren : een heel ander temperament : hij dramatiseert.

4. De verschillende geaardheid, en de betrekkelijke kunstvaardigheid, is ook aan te voelen uit de neiging om al of niet de verhaaltjes symmetries in te deelen in "snedes", van 2, 4 of 6 regels; of om ze onsymmetries, laten we zeggen "los,, te bouwen. Bij de symmetries gebouwde moeten ook die gerekend worden, waar een of andere snede een paar regels te veel of te weinig heeft, en aanleiding geeft tot de vraag : is die snede soms niet corrupt? Gebroken symmetriese.

Van de 41 fabelen van I hebben er 14 lossen bouw, 10 zijn gebroken symmetries en 17 symmetries. Van de 25 fabelen van II hebben er 3 lossen bouw, zijn er 15 gebroken symmetries, en 7 symmetries.

— Of, bondiger :

I 41 fabelen : 14 los; 27 gebroken of regelmatig symmetries.

II 25 fabelen : 3 los; 22 gebroken of regelmatig symmetries.

De verhouding tusschen de fabelen in sneden van 2, 4, 6, 8 of 10 regels, is op zichzelf ook merkwaardig :

	Los (17)	Snedes van 2 r. (5)		Snedes van 4 r. (27)		Snedes van 6 r. (13)		Snedes v. 8 r. gebroken (2)	Snedes v. 10 r. regelm. (2)	
		Regelm.	Gebroken	Regelm.	Gebroken	Regelm.	Gebroken			
I 41 f.	Ia f. 1-19 (Es. 1-19)	4	4	1	5	1	1	1	1	
	Ib f. 25-45 (Es. 29-46)	8	—	—	4	2	1	2	—	1
	Ic f. 69-72 (Es. 20-23)	2	—	—	—	2	—	—	—	—
II 25 f.	IIa f. 20-24 (Es. 24-28)	1	—	—	1	3	—	—	—	—
	IIb f. 46-68 (Es. 47-66)	2	—	—	2	7	4	4	1	—

Alleen bij I fabelen in paren van 2 regels; en dan nog maar in den beginne, in de fabelen 2, 5, 6, 8, 11. De sneden van 4 regels zijn overwegend zowel bij I (14 fabelen) als bij II (13 fabelen); maar het is opvallend hoeveel "gebroken,, daaronder. De handiger dichter II, — ook slordiger! zoals blijkt uit de vrijheden die hij zich veroorlooft met het rijm (coninghinne/godinne, vogelkine/stillekine,

behendichede/sterchede, segghic v/voer v/hebstv, als hi was/dan hi was, b.v.) — heeft een voorkeur voor de moeilike snede van 6 regels : 8 op de 25 f. van II, tegen 5 op de 41 f. van I.

5. Het hier aangevoerde moge voorlopig volstaan ten bewijze dat we het wel degelijk te stellen hebben met den fabelbundel waar Maerlant op zinspeelde : I zal wel Calfstaf zijn ; II Noydekyn. Den Proloog horen we naklinken in zijn rijmpjes. Waar Maerlant zegt dat Esopus fabele conde maken

Hoe beesten ende vogle spraken

dat ze wel te vinden waren, mocht er iemand naar belust zijn :

Die heuet Calfstaf ende Noydekyn
Ghedicht in rime scone ende fyn
. . . . . hi vinter inne
Spellecheit ende wysheit van sinne

daar zweetde hem de Esopet-proloog ongetwijfeld voor den geest :

Jc wille v in die ere ons heren
Bi beesten ende bi vogelen leren
. . . . . ghi vinter in
Redene ende wisen sin.

I, Calfstaf ; II, Noydekyn. Het sympathieke, vertrouwelijke-*kyn* past, me dunkt, zo recht bij den jovialen, vinniger tweeden dichter ; het zwaarwichtige “Node,, zou in zijn geval vreemd aandoen. Bij den eersten raakt men het gevoel niet kwijt van een paedagoog voor zijn klas ; het-*kyn* (Calfstavekyn!) zou tegenover hem gemis zijn aan respect...

6. Hoe kunnen we ons de verhouding voorstellen tusschen X en den tekst van L (Hs. Leiden)?

De eerste dichter heeft de eerste en ook de 4 laatste fabelen bewerkt ; de tweede een reeks fabelen die voor die 4 kwamen, alsook de fabelen die beantwoorden aan de 5 eerste fabelen van Boek II in den Burneianus : wat doet onderstellen dat in den Romulus-tekst, waarvan onze Esopet-dichters zich bedienden, evenals in den Burneianus, het eerste Boek ook maar uit 19 fabelen zal bestaan hebben.

Zou het volgende niet kunnen gebeurd zijn : dat I, eens zijn 19 eerste fabelen voltooid, zijn gheselle, II, zou verzocht hebben ook een deel voor zijn rekening te nemen, en dat deze met die 5 fabelen een proeve leverde in denzelfden trant? Tezelfdertijd nam de eerste auteur intussen de laatste verhaaltjes onder handen (f. *Stainh.* 69-72). Zodat, toen alles in het klad werd opgenomen, de volgorde was : f. *St.* 1-19, door I ; 20-24, door II ; 69-72, door I. Van de overblijvende fabelen werden twee paarten gemaakt : f. *St.* 25-45 voor I, f. *St.* 46-68 voor II, die ze elk van hun kant dan bewerkt hebben.

Op die wijze begrijpen we hoe we F tussen A en B ingeschakeld aantreffen. Maar een raadsel blijft het hoe we dan verder in den Leidsen Esopet de f. *St.* 25-68 zo dooreengehaspeld vinden : 25-47 ; 66-68 ; 59-65 ; 48-58.

De oplossing wordt ons aan de hand gedaan door de beraming van den omvang van X : vele becijferingen dienaangaande, die telkens dood uitliepen, laten we maar onverlet. Feitelijk brengt de reeks D de uitkomst. De 7 fabelen van die reeks staan ingeschakeld tussen de reeksen E en C, en moeten dus een geheel gevormd hebben, een bepaald aantal samenhangende folios beslaande, om aldus ongehinderd zo maar van plaats te kunnen wisselen. En inderdaad, ze tellen 194 regels, die echter tot precies 200 afgerond worden, als men de 6 regels meetelt die, naar we hopen verder aannemelijk te maken, in de fabel van de Hinde in den put overgeslagen werden : D, met zijn 200 regels, besloeg dus feitelijk 5 f^{os} van 40 r. elk : precies een katern + 1 f^o.

En E, de reeks fabelen die in X op D volgde? De 3 fabelen van deze groep tellen samen 90 regels. Ze vergden dus 3 f^{os}, en f° 3 bood verder nog 30 r. ruimte, die wellicht in X werd ingenomen door de Naprologhe, met de vermelding van de namen der auteurs. — F^o 5 van de reeks D en deze 3 f^{os} van de reeks E vormden samen een tweede katern.

En C? Doordat hier 3 Romulus-fabelen in L werden overgeslagen is het niet mogelijk anders dan bij benadering den omvang in X te berekenen. Nu telt C nog 244 regelen. Als we de drie fabelen op 76 r. beramen, dan krijgen we als uitkomst 320 regels, of 2 katernen. Bij die beraming is het verschil met den gemiddelden omvang van de door II bewerkte fabelen (26 à 28 r.) vrijwel onbeduidend.

2 Katernen dan voor C, en nog 2 voor D-E. De groep C komt in L aan het einde. En in de groepen D-E zijn de fabelen er omgeschikt : eerst E, dan D. Het lijkt wel dat deze 4 katernen, toen de afschrijver van L ze ter hand nam, uiteengevallen waren, en een gehavend los pakje vormden, met C aan den buitenkant. De schrijver dacht er blijkbaar niet aan de katernen eerst terug in orde te schikken. Hij schreef alles op zoals hij 't vond, en sloeg over wat te zeer gehavend of niet goed leesbaar meer was ; was de Naprologhe allicht ook in dit geval? Dat C al lang aan den buitenkant moest gelegen hebben, onbeschut, blijkt uit de laatste fabel (f. St. 58, van den Ezel die voor 't ongeluk geboren is), waar een drietal regels niet meer te ontcijferen waren, en in L open bleven.

De 2 katernen met de reeks C kwamen dus door een toeval aan het slot in L. Hoe de fabelen van E vóór die van D inschoven, is ook niet zo heel moeilijk om verklaren. De tweede katern, die begon met de 5^e folio van D, was in twee dubbelbladen uiteengevallen : het buiten-dubbelblad 1-4, (de 5^e f^o van D, de 3^e f^o van E) en het binnen-dubbelblad 2-3 (de 1^e en de 2^e f^{os} van E). Door omplooien van het buiten-dubbelblad werd de volgorde : 3^e f^o van E en daarna 5^e f^o van D ; de eerste D katern werd ingelegd in dit omgeplooid buitenblad ; zo ontstond een pak van 6 f^{os} met de volgorde : E³, D¹, D², D³, D⁴, D⁵. — Het losse overblijvende dubbelblad met E¹ — E² werd vóór dat pak ingelegd. Volgorde nu : E¹, E², — E³, D¹, D², D³, D⁴, D⁵, — en daarna de twee slotkaternen met C : — de volgorde van L.

7. Nu rijst de vraag : of het eerste gedeelte van X eveneens uit zulke katernen met f^{os} van 40 regels bestond?

Ook hier zijn we niet in de gelegenheid den omvang anders dan bij benadering te schatten, omwille van de ook hier overgeslagen 3 fabelen. Dit eerste gedeelte (Proloog, Opschrift, A F B) telt in L 1058 regels : 27 f^{os}, met enkel 18 regels op f° 27. Beramen we den omvang van X op 28 f^{os} (7 katernen) dan blijft er voor de 3 overgeslagen fabelen een ruimte van 62 regels : de gemiddelde omvang nu van de fabelen die tot het aandeel van I behoren is 20 à 22 regels.

8. Samenvattend dan :

X heeft waarschijnlijk bestaan uit 11 katernen, 40 regels per f^o. In de 7 eerste katernen, om beurt werk van den eersten en van den tweeden fabeldichter, in een volgorde die alreeds in het klad van het bundeltje moet bestaan hebben. — De 4 laatste katernen bevatten alleen werk van den tweeden auteur ; en de volgorde wijkt in L op verbijsterende doch verklaarbare wijze af van de oorspronkelijke volgorde : achtereenvolgens Kat. 11 (f°s 1, 2, 3), Kat. 10, Kat. 11 (f° 4) en Kat. 8 en 9.

De aandachtige studie van het Esopet-bundeltje geeft geen aanleiding om te doen onderstellen dat X meer fabelen heeft bevat dan de Leidse bundel, behalve natuurlijk de 6 overgeslagen fabelen, en waarschijnlijk ook de oude Naprologhe.

9. Willen we nu, na dit noodzakelijk dor betoog, ons nog even ophouden bij een paar stukjes uit den Esopet : de fabel (*Stainh.* 65, *Esopet* 58) van de Hinde in den put, en den Proloog?

Eerst de fabel. Den Latijnsen Burneianus-tekst plaatsen we er naast, maar het opschrift verschuiven we naar achter met het oog op de vergelijking met de Esopet-zedeles. Wat we, bijwijze van "restauratie,, inlassen, — 6 regels in den trant van den Esopet en op grond van de Latijnse bron — om de onderstelde leemten te vullen, strekt natuurlijk maar alleen om beter het verband te doen uitkomen.

R. 7-8 hebben hun plaats geruild met r. 9-10. Vgl. het Latijn : "Quidam e contra dixerunt : Parcite innocenti,,,, waarvan de regels "Ghenade, seidensi, laetse gaen, Allaes, wat heeftsi v mesdaen?,, om zo te zeggen de vrije vertaling zijn. De Esopet-tekst laat de klacht uiten, niet door de barmhartige landlieden, maar door het gevangen beest. Ik vermoed dat het klad die regels 7-8 in den rand zal hebben gehad, tegenover r. 9-10 :

Some hadden sijs iamerhede	Ghenade seidê
Dat men haer soe grote pine dede	si laetse gaê
Ende si worpen haer broet	Allaes wat heeft
Daer si lach in groter noet	si v mesdaen

en dat de afschrijver den tekst uit den rand, in plaats van na "Some hadden.....pine dede,, onbedacht er vóór inschakelde. Meende de corrector soms, naderhand, dat hij dien onzin in orde bracht door van "seidensi,, "seitsi,, en van "heeftsi,, "hebbic,, te maken?

Raadselachtig blijft, we ontveinzen 't ons niet, de uitlating na r. 16, en die na r. 20, waardoor de samenhang, vooral na r. 20, zonder een kijk in de bron maar moeilijk te gissen valt. Indien de scriver van het Leidse Hs. die regels oversloeg als niet goed leesbaar, dan zou hij, evenals in f. *St.* 58, De negociatore et asino, van den armen Ezel die voor 't ongeluk geboren is, waarschijnlijk een wit gelaten hebben om het aan te duiden. Enkel uit haast en verstrooidheid dan, en misleid misschien door het eensluidend begin van overgeslagen regels even te voren?...

Panthera, inquit, innox cecidit in foveam.
Agrestes ut viderunt, alii fustibus feriunt, alii
saxa ridentes mittunt.

*Quidam econtra dixerunt : Parcite innocenti
qui neminem lesit, et haec dicendo, multos
prohibuerunt ne morte eam affligerent. Alii
autem miserunt panem. Alii dolebant huius
innocentiam, ut (St. ut sunt) varie voluntates.*

Nox ut venit (h)abierunt omnes domum,
putantes eam noctu mori. Deinde ut illa vires
suas refecit languidas, *veloci saltu se inde (St.
ex fovea) liberavit et ad suum cubile properavit
(St. properat timens).*

Post paucos dies, rememorans quae per-
pessa fuerat, venit ad locum, pecudes illic
trucidat, pastores dissipat, in aratores et agres-
tes impetu sevit, et multa male devastando
perdidit. *Timeunt omnes, non curant damna,
tantum pro vita rogant.*

Tunc panthera molliter ad eos sic dixisse
fertur : Memini quis me fuste cecidit, quis me
saxo nocuit, quis inique gessit, quis panem
miserit. Sed illos hostes refero (*St. revertor*)
qui me mori petierunt.

Haec improbi et iniuriosi audiant, et caveant
ne aliquem ledant.

(*Opschrift*) Oportet benivolos esse cuicum-
que peregrino, et si peccat, ignoscendum est;
nescit ubi reddat gratiam ut haec fabula docet.

1. Een hinde quam in vremder stede,
Daer men haer luttel eren dede.
Doe viel die hinde in .I. pit.
Als die liede saghen dit,
Waren si blide ende si loeghen, 5
Ende scoudense ende sloeghen.

2. Some hadden sijs iamerhede (9)
Dat men haer soe grote pine dede. (10)
"Ghenade,, *seidensi* "laetse gaen! [(7)
(*Es. seit si laet mi*)
"Allaes, wat *heeftsi* (*Es. hebbic*) v mesdaen?,,
Ende si worpen haer broet, [(8)
Daer si lach in groter noet.

3. Dander gauen haer slaghe groet
Ende lietense ligghen over doet.
Daerna, als die hinde ghenas 15
Ende si te haer seluen comen was,
[*Doe ontspranc si al vervaert*
[*Ende liep weder tharen legher waert.*

4. Doe quam si ten ghenen gaen,
Die haer hadden quaet ghedaen.
Doe ghinc si biten ende steken
Ende haer leelijchede wreken. 20
[*Doe waren si alle in groten vare*
[*Dat haer laetste comen ware.*

5. [*"Ghenade,, seidensi, "laet ons gaen!*
[*"Allaes, wat hebbenwi v mesdaen?,,*
— "Jc weet wel,, seegt si, "ic bens vroet.
Die mi quaet dede ofte goet.
Jc wille quaet met quade gelden,
Ende goet met goede, al doet ment selden,,

Hets dorperheit te doene scande 25
.J.man in vremden lande.

Diet doet mach noch wel gheraken
Daer mens comen sal te wraken.

Hoort die woorden ende merct den sin
Onthout : daer leit veel wijsheit in (r. 43-4).

voorts :

Al ist som boert, hi vinter in
Vroede leer ende goeden sin. (r. 7779-80)

herinneren aan *Es.* r. 21-22. Ook in de regels 7770-4 meen ik den toon althans van den Esopet-proloog te vernemen :

Oec syn figuren ende bispele
Dic ghevonden ende gheset vele
... Om exempel allen lieden
Te gheven, daer si bi souden leren
Goet te doen ende quaet te keren.

De Proloogdichter heeft maar zeer in 't algemeen gebruik gemaakt van de Latijnse Prologen voor Boek I en Boek II van den Romulus, als moge blijken uit den tekst, waarvan de min of meer benuttigde gedeelten hier volgen :

(*Rom. Burn.* Prol. van B. I) *Romulus tyberino filio. De civitate attica aesopus quidam homo grecus et ingeniosus famulos suos docet quid homines observare debeant. Verum ut vitam hominum et mores ostenderet inducit aves, arbores, et bestias et pecora loquentes* (vgl. *Es.* r. 1-4, 17-20), *probanda cuiuslibet fabula, ut noverint homines fabularum cur sit inventum genus, aperte et breviter narravit. Apposuit vera malis, composuit integra bonis* (vgl. *Es.* r. 5-8). *Scrripsit calumnias malorum, argumenta improborum* (vgl. *Es.* r. 9-12?). *Docet infirmos esse humiles etc.*

(*Rom. Burn.* Prol. van B. II) *Omne genus fabularum probatur contra homines* (vgl. *Es.* r. 1-4, 17-20). *Quis enim malus nisi homo? et quis bonus nisi homo?* (vgl. *Es.* r. 5-8). *Vitam hominum et mores satis est nobis comprehendere, Ex tamen ausus sum breviter scribere fabulas* (vgl. *Es.* 1-4, 31-32?). Etc.

* *

Bij het bewerken van deze studie, Professor Vercoullie, mijn hooggeachte oud-leraar! zijn de langvervlogen blijde studiejaren meer dan eens voor mij weer opgedoemd, toen de oude, uiterlijk norske, maar in den grond zo behulpzame Vander Haeghen mij over een zoldercelletje liet beschikken in de Universiteitsbibliotheek; de schatten aan boeken, de schatten ook aan verheimelike wetenschap opgeborgen in de steekblaadjes van de Bibliotheca Belgica, onder de hoede van twee goedjonstige, gediensstig oogluikende Cerberussen : Arnold, Vanden Berghe, — bescheiden, beslagen geleerden allebei, allebei ellaas sinds jaren uit ons midden heengegaan, — ik kon ze dag aan dag benuttigen, en me onbekommerd wijden aan het opsporen van de bronnen van De Dene's Waerachtighe Fabulen, om daarna van De Dene weer op te klimmen tot Vondels Warande. Toen besefte ik niet hoeveel ik later zou missen, eenmaal de wijde wereld in, als gediplomeerd philoloog, en aangewezen op eigen middelen alleen. Mijn leeraars heb ik, bij het bewerken van deze bladzijden, met dankbaar gemoed voortdurend weer herdacht : Paul Fredericq, Bley, Logeman, U, dien ik zeker mijn deel last heb toegebracht door mijn koppig onbegrip voor de mysteriën van Uw vakken! En ook mijn oude makkers op de bekorven hoge banken, en mijn joviale berooide disgenoten in het nu afgebroken beenhouwerijtje : De Raet, Vandeweghe, Tack, Basse, Jacobs en Van Heurck, De Neef, De Wolf, De Wilde, de fantastevolle poëet en latere Congo-beschaver Pieter Danco, de twee Meysmans, de grote die de kleine was, en de kleine die de grote was, Pasteys de onverstoorbaar kalme man der historie, en Blyau, Pee, Sabbe, Demarez, hoe heten ze ook allen? en waar heeft de vloedslag van het leven ze allemaal heengespoeld? Toen, dertig jaar en een stuk geleden, was 't een van mijn plannetjes de Esopet-genealogie eenmaal in 't klare te brengen. Ik bied U, na al dien tijd, met innige dankbaarheid voor alles wat ik, en mijn makkers, U verschuldigd zijn, deze laatgerijpte vrucht. Moge ze U mede die tijden van hard werken en wakkere ambtsvervulling blij in herinnering brengen!

L. SCHARPE.

VOLKSJUSTITIE IN DE TWAALFTAFELN-WET

UIT HET VERLEDEN BLIJKT HET HEDEN EN UIT HET HEDEN VALT weer licht op het verleden; zoo hebt ook Gij, waarde Vercoullie, steeds de taak opgevat, die op Uw schouders rustte, een uiterst zware en veelzijdige taak zonder twijfel, maar die door ruimheid van perspectieven U veelal het drukkende van den last moet hebben verlicht. Ons was Uw veelzijdigheid ten baken, Uw taaie en volhardende arbeid ten prikkel.

Te Rome vormen de *delicta privata* een afzonderlijke groep, met eigen recht, eigen procedure en eigen boete. Dit heeft een historischen ondergrond; immers zij vertegenwoordigen een faze in de ontwikkelingsgeschiedenis van het Romeinsche strafrecht. De eerste faze is die van de persoonlijke wraak of vergelding : oog om oog, tand om tand. De tweede heft de vrijwillige schadeloosstelling of vergoeding op het schild: de benadeelde kan van zijn recht afzien en zich met een boete tevreden stellen. Geeft hij er echter de voorkeur aan zich te wreken, dan treedt de wedervergelding weer op den voorgrond. Maar bij het voortschrijden van de beschaving heeft de staat aldoor meer behoefte aan rust en veiligheid, en voelt men de noodzakelijkheid, als vergoeding voor elk delikt een bepaalde som vast te stellen, en den dader te verplichten, deze te storten, den benadeelde, er zich mee tevreden te stellen. De rechtstoestand, geschapen in deze derde periode, spreekt b.v. uit de vergoedings-tarieven van de Salische wet, en ook uit het Romeinsche stelsel van de *delicta privata*. En nu is het de Twaalftafelen-wet, die den overgang van de tweede tot de derde periode kenmerkt: de vergoeding is nog vrijwillig voor het *furtum manifestum* (tab. VIII, 12, 13), maar reeds verplicht voor het *furtum nec manifestum* (tab. VIII, 16); zij is nog vrijwillig waar het een *membrum ruptum* (tab. VIII, 2), maar reeds verplicht waar het gewone handtastelijkheden, kneuzingen, klappen e.d. geldt (tab. VIII, 3, 4); vgl. Girard, *Manuel*, 7^e druk, bl. 411 vv. Dit als noodzakelijke inleiding.

De achtste Tafel houdt zich hoofdzakelijk bezig met *iniuria*-delikt. Het begrip *iniuria*, rechtskrenking, is veelomvattend. In den ruimsten zin is het elke onrechtvaardige daad, in engeren zin beduidt het een persoonlijke krenking, waarmee geen geldelijke schade gepaard gaat, in den engsten zin het toevoegen van lichamelijk letsel. En onder dit hoofd wordt in de legg. XII tabb. nu ook gerangschikt een delikt, welks aard niet volkomen is opgehelderd en dat zijn uitdrukking vindt in dezen, door Usener, Rhein. Mus. 1901, bl. 1 vv. volgens Cicero, De rep. IV, 10, 12 gerekonstrueerden tekstst : *Si quis occentassit quod alteri flagitium faciat*.

Wat is *occentare*? wat *flagitium*? Volgens Huvelin, *Les tablettes magiques et le droit Romain*, bl. 24, en Maschke, *Die Persönlichkeitsrechte des röm. Iniuriasystems*, bl. 11 vv., dienen wij *occentare* op te vatten als het zingen van een tooverlied, het bezigen van een toovermiddel. Zonder twijfel is dit het geval voor het *malum carmen incantare*. Maar de glosse : *infame carmen cum certo nomine dicere* kan tot deze opvatting voor het *occentare* geen aanleiding geven, en de bijvoeging : *quod alteri flagitium faciat* laat deze verklaring m.i. niet toe.

Immers : dit *flagitium* heeft hier vrijwel de waarde van "blamage", en *quod* heeft die van *quo*, dus : "tot andermans blamage,.". Het woord zal wel, zooals Usener beweert, met *flagitare* samenhangen, dat de waarde had van : iemand beschreeuwen, iemand een scène maken, misschien ook : dringend het verschuldigde invorderen, en oorspronkelijk allicht : iemand aflossen. In alle geval vinden wij het bij Plautus in een vorm, die aan het oorspronkelijk *justitiële* karakter geen twijfel overlaat en door ons

niet anders kan vertaald worden dan door : “ketelmuziek,,. Mocht iemand zich van zulk een serenade geen heldere voorstelling kunnen vormen, men kan ze in Vlaanderen, Brabant en Limburg nog steeds gaan beluisteren. Wat bij dit *scherminkelen, de beest jagen, den hond branden, tafelen, varen, toeten, rammelen, huulen, den ezel (aan)drijven* e. d. onontbeerlijk blijkt is ketengerammel, belgerinkel, zweepgeklets; maar als hoofdzaak geldt : “dat voor de woning van de(n) schuldige of beschuldigde een oorverdovend geschreeuw wordt aangeheven,,. zie mijn *Nederlandsche Volkskunde* I, bl. 246. Dat het hierbij aan grove, bijtende spotwoorden niet ontbreekt, behoeft wel geen betoog.

Ik kies een voorbeeld uit den Mercator, van Plautus, v. 413 vv. “Goed,,. zegt de oude Demipho, “ik zal voor je moeder een ferm vrouwspersoon als dienstbode koopen, leelijk en wel, zooals het voor een huisvrouw betaamt, een Syrische of Egyptische, een die weet te malen, te koken, te spinnen, en geaaid te worden met de zweep, en om wie wij voor de deur geen ketelmuziek krijgen,,. Zoo nog Curculio, v. 198 en Epidicus, v. 516. Enkele verzen vroeger in den Mercator vinden wij het woord in de beteekenis van “blamage,,. die later de overhand kreeg, zie nog Bacchides v. 378; Casina v. 875; Poenulus v. 905; Trinummus v. 1035; en dan verschijnt de beteekenis van “schanddaad,,. Merkwaardig is nog Trinummus v. 612 : “krijgt het meisje geen huwelijksgift, dan krijgen wij zoowaar ketelmuziek,,.

Maar hebben wij aldus de beteekenis van *flagitium* vastgesteld, dan volgt daaruit, dat wij in *occentare* ook niet het aanwenden van een toovermiddel kunnen zien, maar de wasechte uitfluiting en volksserenade, waarvan het *flagitium*, als “blamage,,. het noodzakelijk gevolg was. Zoo nog in den Mercator v. 408 : *occentent ostium*, en Persa v. 569 : *occentabant ostium*. “Die *occentatio*,, zegt Usener, “ist also die auf offener Strasse, vor der Hausthüre des Angegriffenen vorgenommene Ausrufung sittlich belastender Vorwürfe und verfolgt die sichtbare Absicht, einen Ehrenrührigen der Gemeinde als solchen kenntlich zu machen und ihm dadurch die Grundlage der Gemeinschaft, Vertrauen und Glauben zu entziehen,, (t.a.p. bl. 5). Ten overvloede zegt nog Festus : *Occentassit antiqui dicebant, quod nunc convicium fecerit dicimus, quod id clare et cum canore fit, ut procul exaudiri possit*.

Deze laatste tekst lijkt mij echter bijzonder waardevol, omdat de termen *occentatio* (en *flagitium*) en *convicium* hier elkander nader verklaren; zoowel de etymologie van *convicium* wordt er door verduidelijkt, alsook het karakter, laat ik zeggen de organisatie van de *occentatio*.

Uit het citaat van Festus blijkt, dat ketelmuziek maken naderhand *convicium facere* genoemd werd. Aldus reeds in de Bacchides, v. 874 : *Ut ne clamorem hic facias neu convicium*. Naderhand kreeg dit woord de algemeene beteekenis van “beschimping,,. maar ook Mercator v. 59 bergt *convicium* “voorwerp van uitfluiting,,. nog een rest van het oorspronkelijke. De etymologie is langs verschillende wegen beproefd. Door sommigen is aan een samenhang met den wortel *ueik* in *convinco* gedacht, andermaal is het woord verklaard als *com uek₂iom, dus samenhangend met *vocare*, terwijl als oorspronkelijke beteekenis die van “samenroepen,,. “geschreeuw,,. werd beschouwd. Beide verklaringen zijn onhoudbaar. De laatste woordverklaring noemt Meillet “une étymologie impossible,, (BSL. XII, bl. 225), en ik ga met hem akkoord, de eerste lijkt me niet minder bedenkelijk.

Usener, in het voetspoor tredend van Festus (*convicium a vicis in quibus prius habitatum est, videtur dictum*) verbindt *convicium* met *vicus*, en dit lijkt me het eenig mogelijke. Maar ik kan niet zonder meer met de opinie van Usener akkoord gaan. *Convicium* beteekent m.i. “buurt-samenloop,,. “buurt-oploop,,. en is gevormd evenals *concilium* e.d. Het beteekent dus niet : “das Ausschelten vor versammelter Nachbarschaft,, (bl. 19); het heeft niet ten doel “einen Ehrenrührigen der Gemeinde als solchen kenntlich zu machen,, (bl. 5); het is een diffamatorische handeling die m.i. niet voor of ten overstaan van, maar door de gemeenschap geschiedt, of liever : door de buurt, de put, zooals men te Roermond zou zeggen. Wij kunnen hier een kijkje nemen in de Oudromeinsche folklore.

De buurtschap van heden ten dage — hoezeer zij door verslapping van het saamhorigheidsgevoel ook dreigt uiteen te vallen — vormt, bepaaldelijk in onze zuidelijke provinciën, een nauwere kern, die zich als arbeidsgemeenschap en feestgemeenschap, in het algemeen als belangengemeenschap openbaart. Zij is van landelijken oorsprong, en houdt vast aan tal van bepalingen, die een gemeenschappelijke hulp waarborgen. Zulk een buurtgemeenschap heeft ook een hoofd : buurtmeester, putmeester, en verder wordt zij plaatselijk ook gekenmerkt door een zekere hiërarchische rangorde : eerste buur, tweede buur, enz. De buurt bewijst haar goede diensten en treedt nog steeds gezamenlijk op in de belangrijkste, zwaarste, heuglijkste en pijnlijkste oogenblikken van het leven. Aldus bij geboorte, sterfgeval, huwelijk, bij het bouwen van een huis, het graven van een put, bij oogsten, dorschen en rooien, bij brand en

hagelslag. Met name ook maakt zij zich verdienstelijk bij het verhuizen; voor dit alles verwijs ik naar mijn *Nederlandsche Volkskunde* I, bl. 274 vv.

Maar de buurt oefent ook volksjustitie uit, die rechtstreeks op Middeleeuwsche rechtsvormen, maar in haar diepste wezen op voldoening van gekrenkte gemeenschapseer berust. Krachtens een besluit van de buurt, soms alleen van de buurtvrouwen, wordt of werd in Noord-Brabant een lastige echtgenoot voor den ploeg gespannen. Andermaal moet een verlaten vrijer of vrijster het beschelden en krijgt het kompleks van gebruiken een beurt, die men onder de benaming van "dorhoed", samenvat : oorspronkelijk was dit een vorm van bestraffing, door het volk aan den verleider of de verleidster toegediend; zie ook E. H. Meyer, *Deutsche Volkskunde*, bl. 165; A. Wrede, *Rheinische Volkskunde*, bl. 219 vv. De belangrijkste vorm van volksjustitie is echter wel 't besproken *scherminkelen, varen, tafelen*, enz.

Ook te Rome bestonden buurtschappen : *vici*, evenals bij ons van landelijken oorsprong, die tot laat in het Principaat bleven voortbestaan. Zij hadden buurtmeesters : *vicorum magistri*, die naderhand door Augustus officieel werden bekrachtigd. Wellicht zijn de termen *vicus* en *vicinitas* met *compitum* synoniem, in alle geval werden de buurtmeesters van meet af aan, buiten het regelen van bepaalde godsdienstige plechtigheden en spelen, ook nog met andere functies belast, zie Mommsen, *Staatsrecht* I, bl. 328; Waltzing, *Corporations Professionnelles*, I, bl. 99 vv. Dit is trouwens van ondergeschikt belang. Maar motief en organisatie van hetgeen ons over het Romeinsche *convicium* bekend is, komen dermate met het bij ons vigeerende volksgebruik overeen, dat ik geen oogenblik aarzel óók het *convicium* als een buurtgebruik te beschouwen, waardoor de etymologie behoorlijk wordt verklaard, en vooral op den volksjustitiëelen aard van de *occentatio* in de legg. XII tabb. het helderste licht valt. Wanneer Usener dus meent, dat de diffamatorische volksjustitie te Rome slechts van enkelen uitging, en zich slechts tot de buurt wendde : "indem sie sich an den Umstand und die Nachbarn wendet, sucht sie das Urteil des Volkes gegen den Bescholtenn zu bestimmen., (bl. 2), dan kan ik hem hierin niet volgen.

Als motief gold te Rome elke laakbare, immoreele handeling, zooals dat duidelijk in den Mercator wordt uitgesproken : "verbeeld je, dat wij zoo'n beeldschoon meisje bij ons in huis nemen, dat wordt ketelmuziek van je welste! En kwaadsprekend als de menschen zijn, zullen zij mijn vrouw en mij van koppelarij beschuldigen.,. Naar men weet, heeft De Cock in zijn *Spreekwoorden en Zegswijzen*, bl. 362 betoogd, dat de ketelmuziek oorspronkelijk slechts bij gevallen van hertrouwen zou hebben plaats gehad, en wel om de booze geesten, met name den geest van de(n) eerste(n) echtgenoot(e), te weren, die uit nijd de(n) hertrouwe zou komen kwellen. Zooals men ziet was in het oude Rome het motief van geheel anderen aard, — en dat is het nóg. Wèl dient men met het subjektieve van het volksoordeel rekening te houden. Zoo geldt immers in den Trinumus v. 612 ook het motief, dat het meisje geen huwelijksgift krijgt. Van toepassing is dus, wat ik in mijn *Volkskunde* I, bl. 246 schreef : "Het gebeurt bij alle laakbare handelingen, of ook handelingen, die het volk als zoodanig beschouwt, b.v. bij een huwelijk met groot verschil van leeftijd, of bij het hertrouwen van weduenaar of weduwe.

Een laatste punt van overeenkomst is, dat de volksserenade veelal bij nacht, of althans laat in den avond plaats heeft; en vooral, dat de buurt somwijlen haar *vernielzucht* bot viert. Aldus in den Persa, v. 569 : *at enim illi noctu occentabunt ostium, exurent fores*. Men vergelijk hiermede het feit, dat in Noord-Brabant door de buurt nog vaak de kar van den betrokkene wordt vernield.

Zooals gezegd vertegenwoordigt het recht van de Twaalf tafelen-wet een periode van overgang. Men gevoelde aldoor meer de noodzakelijkheid, het niet aan den benadeelde over te laten, of hij van zijn recht van weerwraak wilde afzien. Op het deelnemen aan ketelmuziek schijnt de doodstraf te hebben gestaan. Deze straf moge zwaar lijken, zij is toch alleszins verklaarbaar in een tijdperk, waarin het den staat erom te doen was, door het scheppen van orde en regelmaat een eigenmachtig pogen van het volk, om zich zelf recht te verschaffen, te verhinderen.

Dat de wetgeving van de XII Tafelen er niet in geslaagd is, dezen vorm van volksjustitie met wortel en tak uit te roeien, kan ons niet bevreemden, wanneer wij zien, hoe weinig in lateren tijd de hand gehouden werd aan bepalingen als die wij vinden op de tab. X (over lijkplechtigheden) : "de vrouw moet haar wangen niet openkrabben en geen klaaglied aanheffen.,. En evenmin stoorde men zich aan bepalingen als : "geen goud meegeven.,, zooals de opgravingen getuigen.

Nijmegen.

JOS. SCHRIJNEN.

NAAR AANLEIDING VAN VONDEL'S TASSOVERTALING

I.

DEZE STUDIE SLUIT ZICH AAN BIJ DE TWEE BIJDRAGEN VAN MIJNE hand, welke October 1922 en October 1923 in de Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie verschenen zijn. Ik had er bij gelegenheid van Vondel's Tassovertaling een onderzoek ingesteld betreffende de waarde van de twee handschriften, dat van S. Petersburg (*P*) en dat van Oxford (*O*) en ik was tot het besluit gekomen, dat *P* een in de gauwigheid neergeflanst klad was, *O* integendeel een degelijke, zaakkundige vertaling.

Daar er maar elf strofen van *O* bekend waren, sprak ik den wensch uit dat men een begin zou maken met het uitgeven van het gansche handschrift. Dank zij de loffelijke bemoeiingen van onze Academie en den steun van Minister Huysmans werd aan dien wensch gevolg gegeven, en wij beschikken thans over een flinke photographie van de 10 eerste zangen, terwijl de 10 overige eerlang worden te gemoet gezien. Zal ik mijn oordeel over *O* gestreken ook nu kunnen handhaven?

In een feestuitgave als deze moet ik mij noodzakelijkerwijze beperken, daarom kies ik twee korte beschrijvingen van Tasso onderscheidenlijk uit den 1sten en 9^{den} zang. In de eerste episode wordt de aartsengel Gabriël door God naar het aardrijk gezonden om Godfried te melden, dat hij tot opperhoofd van het leger zal gekozen worden. In de tweede daalt de aartsengel Michael op Gods bevel naar beneden ten einde paal en perk te stellen aan den steun door de hel aan Soliman verleend bij de overrompeling van de legerplaats der Kruisvaarders.

Ik volg den Italiaanschen tekst van Domenico Carbone*.

EERSTE ZANG

11de STROOF

P.

maer na dat de koning der weereld had door-
sien de binnenste gedachten van desen (1) en
der anderen gemoeden, riep hy tot sich wt den
engelschen glans Gabriël den tweeden onder
d'eersten (2)
en dees een getrou tolck en wellekoom bode
tusschen god en de beste sielen.
het besluyt des hemels brengt hy na beneden,
en voert ten hemel de gebeden en yver der
sterffelycke menschen.

O.

maer na dat de koning der wereld had door-
zien de binnenste gedachten van dezen en der
anderen gemoeden, riep hij tot zich uyt den
engelschen glans Gabriël den tweeden onder
d'eersten.
dees een getrou tolk, wellekoom bode
tusschen God en de beste zielen :
het besluyt des hemels brengt hy naar beneden,
en voert ten hemel de gebeden en ijver der
sterffelycke menschen.

(*) De Italiaansche tekst luidt :

Ma, poi ch' ebbe di questi e d'altri cori
Scorti gl'intimi sensi il Re del mondo,
Chiama a sè dagli angelici splendori
Gabriël, che ne' primi era il secondo :

È tra Dio questi e l'anime migliori
Interprete fedel, nunzio giocondo :
Giù i decreti del Ciel porta, ed al Cielo
Riporta de' mortali i preghi e 'l zelo.

(1) Van de hoofden als Godfried, Boudewijn, Tancredo, Boëmond en Reinout.

(2) De eerste is de aartsengel Michael.

In *P* en *O* is v. 5 niet onberispelijk. De vertaling moet zijn : Deze is (è) tusschen God en de beste zielen een getrouwe tolk. *P* leest verkeerdt *e* : *en* ; *O* staat in beraad omtrent è en moffelt het woord weg. Vroeger werd reeds in het licht gesteld, (Oct. 1923, blz. 634) dat è in *P* soms met *e* verwisseld wordt en omgekeerd.

di questi e d'altri cori v. 1 mag ook overgezet worden : de binnenste gedachten van deze (gemoederen nl. die van de hoofden) en van de overige gemoederen.

12. (*)

P.

God sprack tot synen gesant : ga en vind
Godefroy en zegh hem in mynen naem :
[waerna wacht me?
waerom vernieut me alree den stryd niet om
het verdruckte Jerusalem (te) verlossen?
dat hy de vorsten te rade roepe en de traege
bewege tot den dapperen togt en hy hun
hopman worde : ick verkiese hem hier en d'an-
deren sullen het op aerdryck doen, die weleer
syne mackers in den oorloogh geweest syn en
nu syne onderdaenen sullen worden.

O.

God sprak tot zynen gezant : ga en vind
Godefroy en zeg hem in mynen naam : waer
na wachtme, waarom vernieut me alree den
strijd niet om het verdrukke Jerusalem te
verlossen?
dat hy de vorsten te rade roepe en de trage
bewege tot den dapperen togt, en hy hun
hopman worde : ik verkiese hem hier en de
anderen zullen het op het aardrijk doen, die
weleer zijne mackers in den oorlog geweest
zijn en nu zijne dienaars zullen worden.

ministri v. 8 "onderdanen,, *P*, is terecht vervangen door "dienaars,, *O*. *Perchè si cessa* v. 2 is letterlijk : waarom houdt men op? *ei capitan fia d'essa* v. 6 : dat hij de hopman *ervan* (van de onderneming, tocht) worde. Dit is beter dan "hun hopman,, *P* en *O*. *già* "weleer,, *P* en *O*, v. 8. is te sterk, daarenboven is het vers wat verwaterd. Men vertale : en de anderen, *eerst* (*già*) zijn mackers in den oorlog, nu zijn dienaars, zullen het op aarde doen.

13. (**)

P.

Soo sprack hy, en Gabriel reede sich toe, om
geswind d'op geleyde saecke te verrichten.
syne onzichtbaere gedaente bekleede hy met
lucht en onderworpse den sterffelycke sinnen,
hy bootste menschelycke leden en menschelycke
gedaente na, maer van hemelsche majesteyt en
nam eene oude (ouderdom) naest tusschen jon-
geling en kind en vercierde het blonde hayr
met straelen.

O.

Zoo sprak hij, en Gabriel reede zich toe, om
geswind d'opgeleyde zaaken te verrichten.
Zijne onzichtbare gedaente bekleede hij met
lucht en onderworp ze den sterffelycke zinnen.
hij bootste menschelycke leden en menschelycke
gedaente na : maar hy maakte die van hemel-
sche majesteit en nam eenen ouder naast tus-
schen jongeling en kind en vercierde het blonde
hair met straalen.

Er valt op de vertaling niets uit te zetten, tenzij dat *veloce* v. 2 eerder te verbinden is met *s'accinse* : hij maakte zich *snel gereed*, dan met *eseguir* als in *P* en *O*. *P* heeft *il compose* v. 6 : "hij maakte die,, verzuimd, zonder bezwaar nochtans voor den zin.

(*) De Italiaansche tekst luidt :

Disse al suo nunzio Dio : Goffredo trova,
E in mio nome di' lui : Perchè si cessa?
Perchè la guerra omai non si rinnova
A liberar Gerusalemme oppressa?
Chiami i duci a consiglio; e i tardi mova
All'alta impresa : ei capitan fia d'essa,
Io qui l'eleggo; e'l faran gli altri in terra
Già suoi compagni, or suoi ministri in guerra.

(**) De Italiaansche tekst luidt :

Così parlò gli; e Gabriel s'accinse
Veloce ad eseguir l'imposte cose :
La sua forma invisibil d'aria cinse,
Ed al senso mortal la sottopose :
Umane membra, aspetto uman si finse ;
Ma di celeste maestà il compose :
Tra giovane e fanciullo età confine
Prese, ed ornò di raggi il biondo crine.

14. (*)

P

Witte wiecken schoot hy aen, wier kanten van goud syn, met dese die onvermoeyelyck snel en veerdigh syn doorsnyd hy winden en wolcken en vaerter mede ver henen over zee over zand, aldus gekleed geeft sich de hemelsche gesant na de laeghste deelen des aerdrycx. eerst houd hy sich tegen over den bergh Liban en weeght sich op effene wiecken.

P en *O* plaatsen een punt na *le cime* v. 1, en verbinden v. 2 niet met *ali* v. 1, waarvan *agili e preste* een bepaling zijn, maar met *con queste* v. 4, dat dan veel te ver staat. De zin is als volgt: hij schoot blanke *wieken* aan, onvermoebaar *snel* en *vaardig*, waarvan de toppen van goud zijn. *sublime* v. 3: "verheven,, *O. P* heeft "ver henen,, denkelyk een lapsus calami voor: verheven.

Pria sul Libano monte ei si ritenne v. 7: eerst hield hij zich in boven den berg Libanon. Schijnbaar verkeerd in *P* en *O*; men verlieze echter niet uit het oog, dat *tegen* niet met *over*, doch met *houd* (*tegenhouden*) moet samengaan.

O.

Witte wieken schoot hij aan, wier kanten van goud zijn, met deze, die onvermoeylyk snel en vaardig zijn, doorsnijdt hij winden en wolcken, en vaart'er mede verheven over zee over zand. Aldus gekleed geeft zich de hemelsche gezant naar de laagste deelen des aardryks. eerst houd hy zich tegenover den berg Libanon en weegt zich op effene wieken.

15. (**)

P.

En daer na stiert hy steyl neerstortende syne vlucht na den heuvel van Tortose. de nieuwe son rees alree ten deel op van de oostersche kusten, maer het meeste deel was noch inde baeren gedompelt, en Godefroy na syne gewoonte offerde Gode syne uchtendbeden, wen te gelyck van de son maer veel blinkender d'engel hem van 't oosten verscheen.

le piagge v. 1: *kusten, vlakten* niet "heuvel,, *P* en *O*. Vondel verwacht *piaggia, la plage* met *poggio*: *heuvel, lidi* v. 3 beteekent ook: stranden, "kusten,, *P* en *O*, maar wordt hier beter vertolkt door *landen, streken*; omdat de zee zich in Palestina ten westen van het land uitstrekt en niet in het oosten. *Parte* v. 4 dient niet verbonden met *sorgeva* v. 3, zooals in *P* en *O*, maar met *fuor* v. 4: de nieuwe zon rees uit de oostersche streken op, een *deel* (was) al *te voorschijn*, maar het meeste (nog) in de baren gedompeld. *a paro col sol* v. 7: te gelyk met de zon. In *P* staat nochtans *in margine* de variante *met* onder *van*.

O.

En daarna stiert hy steyl neerstortende zyne vlucht naar den heuvel van Tortose. de nieuwe Son rees alree op ten deel van de oostersche kusten; maar het meeste deel was noch in de baren gedompelt; en Godefroy naar zyn gewoonte offerde Gode zijne uchtendbeden, wen te gelyk van de son maar veel blinkender d'engel hem van 't oosten verscheen.

(*) De Italiaansche tekst luidt:

Ali bianche vesti, c'han d'ôr le cime,
Infaticabilmente agili e preste:
Fende i venti e le nubi, e va sublime
Sovra la terra e sopra il mar con queste.

Così vestito indirizzossi all'ime
Parti del mondo il messaggier celeste:
Pria sul Libano monte ei si ritenne,

E si librò su l'adeguate penne;

(**) De Italiaansche tekst luidt:

E vèr le piagge di Tortosa poi
Drizzò precipitando il volo in giuso,
Sorgeva il novo Sol dai lidi òoi,
Parte già fuor, ma'l più nell'onde chiuso,
E porgea mattutini, i preghi suoi
Goffredo a Dio, com' egli avea per uso;
Quando a paro col Sol, ma più lucente,
L'angelo gli apparì dall'oriente.

NEGENDE ZANG

60 (*)

P.

hier sweegh hij (nl. God); en de vorst der gevleugelde helden neyght sich eerbiedigh voor de goddelijcke voeten.

daerna ontvout hij sijne goude wiecken ter groote vlucht, hy spoeyt sich alsoo, dat hij noch de gedachten voorbij swiert.

hij vlieght door het vier en het licht waerin de saligen hunnen onbeweeghlijcken heerlijcken stoel hebben; daarna beschout hij het suyver kristalijn en den kringk, die doorluchtigh van starren daer tegens draeyt.

O.

hier sweeg hij : en de vorst der gevleugelde helden heeft sich eerbiedig voor de goddelyke voeten geboogen : daar na ontvouwt hij zijne goude wieken ter groote vlucht en dat zoo snel, dat hy zelfs de gedachte overtreft.

hij vliegt door het vier en het licht, waar in de zaligen hunnen onbeweeglijken heerlyken zitplaats hebben : daar na beschout hij het zuiver kristalijn en den kring, die van sterren als gesteenten daar tegens om drayt.

Geven wij om des te beter te kunnen vergelijken de vertaling van vv. 5-8 ten beste, zooals wij den zin opvatten, zonder nochtans te beweren — en dit slaat op v. 8 — dat alles evangelie is : Hij streeft het glanzend verblijf voorbij, waar de zaligen hunnen heerlijken, onbeweeglijken zetel hebben; vervolgens ontwaart hij de sfeer van zuiver kristalijn, welke bepereld met sterren (hem) te gemoet draait. Met andere woorden : hij vliegt eerst door het empyreum of het verblijf der gelukzaligen en daarna door den kreits van de vaste sterren, het kristalijn bij de dichters.

v. 4 *rapido si* : "hij spoeyt sich alsoo,, P; O verbetert : "en dat zoo snel,, v. 5 *il foco e la luce* "het vier en het licht,, P en O. Dat is een noodelooze herhaling en Tasso pleegt zich rekenschap te geven van elk woord. *il foco, fuoco* beteekent *vuur* en ook *haard*; het geheel is een hendiadys : *de haard en het licht* voor : *de lichtende haard, het glanzend verblijf*. Zoo versta ik ook v. 7 *il puro cristallo e 'l cerchio* : het zuiver kristal en de sfeer. Dit is alweer de zelfde woordfiguur voor de sfeer van de vaste sterren of het kristalijn naar het stelsel van Ptolemaeus.

v. 8 *che di stelle gemmato incontra gira* : "die doorluchtigh van starren daer tegens draeyt,, P; "die van sterren als gesteenten daar tegens om drayt,, O. P steekt hier O de loef af, alhoewel "doorluchtigh,, = *doorschijnend* geen uitbeeldende kracht heeft als *gemma*, fr. *gemme*, met edelsteenen bezet; vandaar dat O tot een omschrijving zijn toevlucht neemt. Wat "daer tegens draeyt,, ofwel "om drayt,, betreft, versta ik Vondel als volgt : de sterrenhemel draait *tegenover* den hemel der gelukzaligen, welke ja heet : *immobil sede*. Naar mijn bescheiden meening slaat *incontra* : *tegen, te gemoet* natuurlijker op het onderwerp van den hoofdzin, op *il* : *hij* d. i. Michael. Indien men rekening houdt met de ervaring dan staan wij hier voor een geval van zinsbedrog : de aartsengel beweegt zich met zulke snelheid, dat de sterrenhemel hem schijnt te gemoet te komen. In deze opvatting moet *immobil sede* v. 6 als *onbeweeglijke* d. i. onveranderlijke, eeuwige zetel verklaard worden.

61

Deze stroof werd reeds door mij behandeld, October 1923, blz. 615, maar de tekst van O ontbrak er. Derhalve dient mijn vertaling ter vergelijking er bijgetrokken.

(*) De Italiaansche tekst luidt :

Qui tacque : e'l duce de'guerrieri alati
S'inchinó riverente al divin piede ;
Indi spiega al gran volo i vanni aurati
Rapido si, ch'anco il pensiero eccede :
Passa il foco e la luce, ove i bëati
Hanno lor gloriosa immobil sede ;
Poscia il puro cristallo e 'l cerchio mira,
Che di stelle gemmato incontra gira.

P.

hier siet hij ter slinker hand Saturnus en Jupiter met een verscheyde werckinge en gelijckenisse draeyen, en d'andre die niet dwaalen kunnen, ten sij se eene engelsche kracht beweeght en vormt.

daerna koomt hij van de blijde en heldere velden des eeuwigen gods daer* het van neder dondert en regent, daer* de weereld sich selven bout en voed en in sijne tweedraght sterft en herboren word.

Te vertalen : Van hier (ziet Michael) ter linker zijde Saturnus en Jupiter draaien met verscheiden bewegingen en gedaanten en de andere (dwaalsterren), welke niet dwalend kunnen zijn, indien de kracht van de engelen ze bezielt en beweegt. Daarna komt hij van uit de vroolijke en stralende velden des eeuwigen dags ter plaatse waar (waaruit) het neerdondert en regent, waar de wereld zich zelf vernielt en voedt.

De stroof komt hierop neer, dat Michael door de kreitsen der planeten neerwikt en in onzen aardschen dampkring aankomt. *O* heeft *P* gezuiverd van aanstootelijke feilen als *strugge* v. 7 : *bouwt* in stede van *vernielt*, van *d'eterno di* v. 6 : *des eeuwigen gods* in stede van : *van de eeuwige dag* ; maar *informa* v. 4 blijft *vormt*, ofschoon de engelenkracht toch niet gevormd of geschapen heeft. De verbetering is maar stukwerk, want aan tegenspraak als "verscheyde... gelijckenisse,, v. 1 neemt *O* geen aanstoot. En wat te zeggen van het door den corrector in *P* onderlijnde "ten sij,, v. 4? Michael gooit zijn eigen ruiten in, als hij beweert met *P* en *O*, dat de planeten wel degelijk dwalen, omdat engelenkracht ze beweegt. Ook laat het zinsverband tusschen vv. 5 en 6 alles te wenschen over in *O*, waar *là donde tuona e piove* afhangt van *eterno di* : "de eeuwige dag, alwaar het dondert en regent,,. Maar dan is het geen "eeuwige dag,, meer!

62

P.

hij sloegh met sijne eeuwige pennen
de dicke nevels en de diepe duysternissen :
de nacht werd verguld door het goddelijckelicht,
t welck ten schitterenden aengesicht wtstraelde:
de son is gewoon aldus schoonen verwen in
den regen te spreyen ;
aldus pleegh eene starre, de gesmolten helder-
heid klovene, in den schoot der groote
moeder (de aarde) te vallen.

O vervangt de verkeerde vertaling van *i cupi orrori* : "de diepe duysternissen,, *P*, door "de diepe ijsselijkheden,,. Deze *orrori* werden vroeger IX, 15 beschreven als volgt : Maar reeds spannen de

(*) De Italiaansche tekst luidt :

Quinci d'opre diversi e di sembianti,
Da sinistra rotâr Saturno e Giove
E gli altri, i quali esser non ponno erranti
Se angelica virtù gl'informa e move :
Vien poi da' campi lieti e fiammeggianti
D'eterno di, là donde tuona e piove,
Dove sè stesso il mondo strugge e pasce,
E nelle guerre sue more e rinasce.

(*) *daar* = *waar*, als gewoonlijk bij Vondel.

O.

hier ziet hij ter slinker hand Saturnus en Jupiter met een verscheyde werkinge en gelijckenisse drayen en de anderen, die niet dwaalen konnen, 't en zy ze een engelsche kracht vormt en beweegt : daar na komt hij van de blyde en vlamme velden van de eeuwige dag, alwaar het dondert en regent : daer* de wereld zich zelve vernielt en voed en in zyne krijgen sterft en herbooren word.

O.

hij quam met zyne eeuwige pennen de dicke duysternissen en de diepe ysselijkheden verstroyen. de nacht wierd door het goddelyk licht vergult, 't welck ten schitterende aangezicht uytstraelde.

Aldus is de son gewoon na de regen in de wolken de schoone verwen te spreyen. Aldus pleeg een sterre de dunne heldere lucht kloovende in de schoot van de groote moeder te vallen.

(*) De Italiaansche tekst luidt :

Venia scotendo con l'eterne piume
La caligine densa e i cupi orrori :
S'indorava la notte al divin lume,
Che spargea scintillando il volto fuori.
Tale il Sol nelle nubi ha per costume
Spiegar dopo la pioggia i bei colori ;
Tal suol fendendo il liquido sereno,
Stella cader della gran madre in seno.

schaduw en een ijzelijken sluier uit, welke met rosse dampen bestrooid en gekleurd is. In plaats van den nachtelijken rijp bevochtigt een lauwe en bloedige dauw de aarde. De hemel is vervuld met monsters en verschijningen. Men hoort al huilende boosaardige spooksels (Vondel spreekt van "mombackesen,") rondwaren. Pluto ledigde de afgronden en goot heel zijn nacht over uit de helsche spelonken. *dopo la poggia* v. 6, luidt niet "in den regen,," *P*, en bij gevolg door den corrector onderlijnd, maar "na den regen,," *O*. Ook werd *nelle nubi* v. 5 "in de wolken,," door *P* overgeslagen, bij welks samenstelling overijling aldoor het groote gebrek was. *il liquido sereno* v. 7 : de vloeiende helderheid d.i. de lucht. *P* spreekt van "gesmolten helderheid,," dat minder juist is, terwijl aan "de dunne heldere lucht,," van *O* het dichtertelijke waas ontbreekt.

63 (*)

P.

maer genaeckende daer de godloose helsche schaere de raserye der heydenen dee blaecken en prikkelde, soo hiel hij stand in de lucht op de kracht sijner wiecken, en drilde de speer en sprack hen aldus aan :

O.

daer gekomen zynde, alwaar de goddelooze helsche schaere de verwoetheyd der heydenen aanstak en prikkelde; zoo hield hy stand in de lucht op de kracht van zyne wieken, en drilde de speer en sprack hen aldus aan :

Op het recht verstand van deze halve stroof valt niets aan te merken, doch waarom wordt van tijd veranderd?

Uit het behandelde mogen we vaststellen, dat het handschrift van Oxford de voorkeur verdient boven dat van S. Petersburg. Dit klopt dus met onze vroegere zienswijze. En toch moet mij de bekentenis van het hart, dat ik toen de waarde van *O* te hoog heb aangeslagen. Het gold toen een tiental strofen uit den aanhef en op het einde, welke onderscheidenlijk meer zorg en ervaring onderstellen. Thans hebben wij er ongeveer negen bijgevoegd uit den 1sten en 9^{den} zang (waarvan die uit den 1sten beter door den beugel kunnen), en wij hebben bevonden, dat *O* herhaalde malen het dwaalspoor inslaat te zamen met *P*; ja, dat hij zich eens vergist in tegenspraak met *P* (*là donde tuona* str. 61). Het is niet onwaarschijnlijk dat die twee gevallen zich meer zullen voordoen in het lange verloop van twintig zangen. Ik houd het er dus voor, dat de herziening van *P* met *O* is begonnen maar niet haar beslag heeft gekregen, hetgeen overeenstemt met het feit dat *O* door Vondel niet werd uitgegeven.

In mijn vorige studie (October, 1923, blz. 665) heb ik twee correctors aangenomen, van welke de een hier en daar onderstreepte en de andere bij poezen het onderstreepte verbeterde. Deze veronderstelling blijft van kracht.

Wat de spelling van *O* aangaat, ze bevindt zich niet op een zoo achterlijk standpunt als *P*. Ze is schier op moderner leest geschoeid dan Lucifer en Joannes de Boetgezant. Men vergelijke hierna den tekst van Unger's uitgave, waaraan ik mij gehouden heb. *P* schrijft : doorsien, dese, wt, na (fr. vers), prikkelde, sprack, bergh, toght, gedaente, de baeren, het hayr, majesteyt, ontvout, sich selven. *O* heeft : doorzien, deze, uyt, naar, prikkelde, sprak, berg, togt, gedaente, de baren, het hair, majesteit, ontvouwt, zich zelve. Bij y, ij is weifeling.

II

Na onderzoek van dit microscopisch gedeelte uit het handschrift van Oxford kunnen wij eventjes naar een ander onderwerp overstappen en ons afvragen, of Vondel in zijn dichtertelijke beschrijvingen soms zijn voordeel heeft gedaan met de twee behandelde uittreksels. Bij hem komen immers ook engelen voor, die in hun hoedanigheid van hemelsche *boden*, zooals trouwens hun naam meebrengt, naar het aardrijk worden afgevaardigd.

Ik heb hier het oog op het 1ste bedrijf van Lucifer, waar Apollion naar het aardsche paradijs op kondschap uitgezonden wordt.

(*) De Italiaansche tekst luidt :

Ma giunto ove la schiera empia infernale
Il furor de' Pagani accende e sprona,
Si ferma in aria in sul vigor dell'ale,
E vibra l'asta, e lor cosi ragiona.

Indien wij de twee schilderijtjes uit het Italiaansch in hun bestanddeelen ontleden, dan kunnen wij drie hoofdpunten onderscheiden : opdracht van de taak, neerdaling, aankomst, welke dan op hunne beurt hetzij meer, hetzij minder ontwikkeld worden. Zoo maakt Gabriël aanstalten tot de reis : menschelijke gedaante, vleugelpaar. Bij Michael staat de vlucht naar beneden op den voorgrond, vandaar snelheid en het doortrekken van de hemelkreitsen. Ten slotte de aankomst : die van Gabriël in den prillen morgen, die van Michael in tastbare duisternis. Beschrijving van beider glansrijke gestalte. Gabriël hangt alvorens neer te dalen roerloos op zijn vleugels, terwijl Michael niet nederstrijkt.

Een verschil met Tasso is dat het tooneel van "Lucifer,, niet in het empyreum is, maar in het kristallijn (vv. 14-16); ook wordt niet enkel Apollion's neerdaling verhaald, doch ook zijn opstijging uit het paradijs. Belial belast zich hiermee :

10. Heer Belzebub, ghy Raet van 's hemels Stedehouder,
Hij steigert steil, van kreits in kreits, op ons gezicht,
Hij streeft den wint voorbij en laet een spoor van licht
En glansen achter zich, waer zyn gezwinde wiecken
De wolcken breecken. Hy begint ons lucht te riecken
In eenen andren dagh en schooner zonneshyn,
Daer 't licht zich spiegelt in het blaeuwe kristalijn.
De hemelklooten zien met hun gezicht van onder,
Terwijl hy ryst, hem na, een ieder in 't byzonder
Verwondert om dien vaert en goddelijcken zwier,
Die hun geen Engel schynt, maer eer een vliegend vier
Geen star verschiet zoo snel.

Hier wordt een plaatsje ingeruimd aan de sferen, aan de stralende verschijning en aan de snelheid. De vallende ster wordt ook te pas gebracht.

Daarna treedt Apollion in eigen persoon op, hij beschrijft zijn tocht bij middel van *praeteritio*, als bijkomende omstandigheid :

'k Verzwygh mijn henevaert, om niet te reppen hoe
Gezwint ick nedersteegh en zonck door negen bogen,
Die, sneller dan een pijl, rontom hun midpunt vlogen,
Het radt der zinnen kan zoo snel niet ommeslaen
In ons gedachten als ick, lager dan de maen
En wolcken afgegleën, bleef hangen op myn pennen
Om 't Oostersche gewest en lantschap t'onderkennen...
Van verre zagh men hier een' hoogen bergh verschieten,
Waer uit een waterval, de wortel van vier vlieten,
Ten dale nederbruischt. Wij streken steil en schuin
Voorover met ons hoofd en rusten op de kruin
Des berghs...

Apollion rust ook op zijn vleugels, evenals Gabriël, om het landschap in vogelvlucht op te nemen en strijkt daarna neder op den berg in het midden van Eden. Het stelsel van Ptolemeus met de negen sferen, welke om de aarde als middelpunt draaien, wordt hier ook toegepast ; alsmede wordt gerept van de snelheid van Apollion's vlucht. Vondel vergelijkt die snelheid insgelijks met de gedachte, doch zijn opvatting is wijsgeeriger, daar hij de associatie of aaneenschakeling van onze zinnelijke en geestelijke voorstellingen door middel van geheugen, verbeelding en verstand zeer juist uitbeeldt door een rad, waarvan de spaken elkander bliksemsnel nazetten.

Wij besluiten dus bij gelegenheid van Lucifer dat er ten hoogste een flauwe, verre herinnering, een reminiscentie bij Vondel opduikt uit zijn oude kennismaking met Tasso. Zoo er punten van aanraking zijn, dan zijn die te wijten aan de gelijkheid van onderwerp en van opvatting in zake wereldstelsel.

Ja, er bestaat nog een overheerlijke beschrijving van een "engelsche,, boodschap, welke voor die

uit Lucifer zeker niet hoeft te zwichten; 't is de boodschap van Gabriël naar Johannes den Dooper in de woestijn Quarentania aan gene zijde van de Jordaan.

Hier ook is geen zweem van navolging. Men oordeele :

Zoo sprack d'almachtige, en d'aertsengel om te rennen
Bereit zich en ontvout, zoo schoon als fenixpennen
Zijn vleugels, geschakeert van hemelsch blaeu en gout
En purper, in het licht daer zich de godtheit houdt.
Men ziet de verwen zich verandren en schakeeren,
Gelijck de regenboogh of schoone paeuweveeren
In 't licht der zonne, die recht tegens over staet.
Reisvaerdigh in zijn vlucht verheft hy zich en slaet
De pennen tegens een wel drywerf, dat de reien
Der englen ommezien en zijne vlucht geleien
Met hun gezicht; terwijl de vlieger nederstijght
En zwaeit van ronde in ronde, en onder 't daelen krijght
Jerusalem in 't oogh...
Toen volghde hy de streeck, die naer den rijxstroom heen
Hem't woest Quarente wees, niet rijck van groente en lover.
Hier hing d'aertsengel op zijn pennen, streeck voor over
Op 's woestijniers spelonck : gelijck een adelaer,
Die uit de hooghte in 't ende een springbron wort gewaer
En nederzwevende den dorst lescht, op 't geklater
Des verschen watervals, aen 't hartverquickend water.

(1ste zang, 125-146)

Hier staan wij ook voor overeenstemming van plan bij overeenstemming van onderwerp; nl. de lastgeving (door mij niet aangehaald), de reis en de aankomst. Er wordt stilgestaan bij de aankomst — en hier hebben we ook het rusten op de vleugels — hoofdzakelijk echter bij de voorbereidselen tot den tocht. Men lette, het zij ter loops gezegd, op de prachtige beschrijving van de vleugels, het penseel eens schilders overwaard : de kleurschakeering is het uitwerksel van de goddelijke zon en stelt dus den regenboog, door onze aardsche zon opgetooverd, in de schaduw.

Volledigheidshalve kunnen wij voorloopig nog op een drietal plaatsen den vinger leggen, waar Tasso en Vondel's Lucifer eenigszins samentreffen.

In Canto XIV geleidt de wijze grijsaard van Ascalon Carlo en Ubaldo naar het onderaardsche vergaarbekken der wateren, waaruit al de bronnen gevoed worden. Er stroomt ook een rivier met vloeïend kwik en zwavel, welke stoffen door de zon in zilver en goud worden omgezet. Nu luidt str. 39 : "En rondom zien zij den oever bont van kostbaar gesteente, waardoor, als verlicht door veel fakkels, dit oord opglanst, en de duistere ontzetting is er door verwonnen. Hier schemert met blauw licht de hemelsche saffier en de hyacint, hier vlamt de karbonkel, gloeit de diamant en lacht blijde de schoone smaragd..

Leggen wij er nevens Lucifer vv. 66-69 :

Hier worden Onixsteen en Bdeilion gevonden.
Hoe klaar de hemel oock van starren blinckt en barnt,
Hier zaaide vrouw Natuur in steenen een gestarnt,
Dat onze starren dooft. Hier blinckt het gout in d'aderen.

Canto XVI bewonderen wij Armida's paleis en tuin. Str. 10, vv. 7-8 wordt gesproken van de boomen : "met eeuwigen bloesem duurt eeuwige vrucht, en terwijl de een ontluikt rijpt de andere..

Dit roept Lucifer in 't geheugen op vv. 79-80 :

(De zon)... matight zoo haer stralen
Naer eisch van elke plant, dat allerhande groen
En vrucht gevonden wort in eenerley saizoen.

Ten slotte str. 12, v. 1-4 van den zelfden zang : "lieve vogeltjes tusschen het groene loover stemmen aan om strijd weelderige zangen ; het windje lispelt en doet de bladeren en de golfjes murmelen, welke het op verschillende wijze tokkelt,,.

Dit aardig kijkje heeft bij Vondel als tegenhanger vv. 97-100 :

Noch zwygh ick welck een lof den mensch wort toegezongen
En toegequinckeleert van 't lustpriëel vol tongen,
Terwijl de wint in 't loof, de beeck langs d'oovers speelt
En ruischt op een muzyck, dat nimmer 't hart verveelt.

Les génies se rencontrent. Wat er van zij, Vondel hoeft in de kunst van beschrijven niet de vlag te strijken.

DR L. SIMONS.

BIJDRAGE TOT DE STUDIE VAN DE BETEKENIS DER NOMINALE PRAEFIXEN IN HET BANTOESCH

DE BANTOE-TALEN VORMEN EEN AFZONDERLIJKE KLASSE IN DE groep der agglutineerende talen. In deze talen worden de denkbeelden door stammen (nominale, pronominale en verbale), en de betrekkingen, waarin ze tot elkander staan, door affixen (præ-, in- en suffixen), die soms zelf woorden zijn, uitgedrukt.

Zoo zegt A. Sauvageot in A. Meillet, *Les langues du Monde*, blz. 163, over die suffixen in de Oeralische talen: "les suffixes casuels.. sont pour la plupart d'anciens adverbes autonomes, employés en rapport d'annexion., (1).

Wij zullen zien dat dit voor de Bantoe-talen nooit het geval is. Ook nu kunnen we reeds opmerken, dat in de Oeralische talen, in strijd met de Bantoe-talen, de stam soms als woord kan optreden, b.v. nominatief, enk., 3e pers. praes. ind. en 2e pers. enk. imp. (cfr. A. Sauvageot, blz. 165 en J. Szinnyei, blz. 56).

In onze talen zijn stammen en uitgangen zoo innig samengesmolten, dat men de scheiding niet meer kan doen, tenzij door geleerde ontleding; men denke b.v. aan de volgende vormen, ontleend aan de flexie, in het Latijn: *sum, es, est, sumus, estis, sunt*.

De eigenaardigheid van de klasse der Bantoe-talen bestaat hierin, dat ze op het principe van de aaneenrijging gebouwd zijn.

Die aaneenrijging is het feit dat de woorden, die in den volzin samenhooren, hetzelfde of een gelijkaardig praefix moeten nemen, b.v. in het Balisch (2): *mo-nòkò mw-a* (3) (*mo-à*) *ndako mo-lo mo-lei*, de deur (*monòkò*) van het huis (*mwa ndako*) is (*molo*) hoog (*molei*); *ba-to ba-nènè ba* (*ba-a*) *mboka ba-kei bokali*, de groote (*banènè*) mannen (*bato*) van het dorp (*ba mboka*) zijn gegaan (*bakei*) op jacht (*bokila*).

Er zijn in het Bantoesch nominale, pronominale en verbale **stammen**. We hebben het hier alleen over de nominale, zelfstandige en bijvoeglijke. De eerste zijn dragers van een begrip van levend of levenloos wezen; de tweede drukken een begrip van hoedanigheid uit. Deze laatste zijn zeer gering in aantal (4). Het Balisch bezit de volgende: *-nènè*, groot; *-ti*, klein; *-lei*, hoog, lang; *-kue*, kort; *-lamu*, goed; *-be*, slecht; *-tau*, zacht; *-tunu*, stomp; *-otu*, scherp; *-jito*, (5) zwaar; *-kaji*, sterk; *-òne*, nieuw;

(1) Cfr. J. Szinnyei, *Finnisch-Ugrische Sprachwissenschaft* (Samml. Göschen), blz. 73 en 89.

(2) Het Balisch (Mabale) is een Ngalaasch dialect, gesproken te Nieuw-Antwerpen en omliggende. Ngalasche dialecten noemen we, de gezamenlijke dialecten van de zoogezede Ngala-stammen. Voor den vorm van de Bantoesche namen van volken, talen en streken, zie de bijdrage van W. Wanger, "Ntu instead of Ba-ntu", in het eerste nummer van de "Bibliotheca Africana", Maart '24; ook Finck, "Die Sprachstämme des Erdkreises", blz. 107-108.

(3) De woordjes *mwa*, *ba* worden doorgaans genitiefpartikels of voorzetsels genoemd. Dat is onjuist. De genitief immers is een buigvorm, een afwijking voorstellende van een woord van zijn noemvorm of nominatief; de voorzetsels zijn nauw met de jeer der verbuiging verbonden. Van voorzetsels of naamvallen kan echter alleen bij inflecteerende talen spraak zijn. De waarheid is dat de betrekking van bezitting, hier door *mwa* en *ba* uitgedrukt, bij ons door middel van een voorzetsel of een genitief wordt aangeduid, wat hier geenszins het geval is. De woordjes *mwa* en *ba* zijn vormwoorden. *mwa* is uit *mo-a* en *ba* uit *ba-a*. *Mo* en *ba* zijn praefixen en *a* is een voornaamwoord van den 3de persoon. *Monòkò mwa ndako* beteekent dus: de deur — ze behoort tot het huis, en *bato banènè ba mboka*, de groote mannen — ze behooren tot — het dorp; en wij vertalen: de deur van het huis (des huizes), de groote mannen van het dorp (des dorps).

(4) De Bantoe-dialecten bezitten derhalve verschillende manieren om een hoedanigheid aan een wezen toe te kennen. Men zie b.v. Johnston, *A comparative Study of the Bantu and Semi-Bantu Languages*. Vol. II, p. 425, Oxford, 1922.

(5) *j* Stelt hier $\pm$ de beginkl. voor van Eng. *John*, verder *y* de stemh. velare fricatief. *sh* de beginkl. van Fr. *chaud*, *u* de oe-klank en *y* de palatale fricatief; *v* is de stamhebbende bilabiale fricatief. *o* en *e* zijn gesloten. *ò* en *è* open klanken. Het teeken $\wedge$ bovenaan duidt een gerekten klank aan. Jammer genoeg kunnen we hter om uiterlijke redenen, van de elders zeer verspreide fonetische transcriptie, geen gebruik maken.

-bèsu, groen; *-tó*, ledig; *-lèmbó*, zacht; *-tane*, bleek; *-indu*, zwart; *-telo*, rijp. De laatste vier staan zeker in verband met de stammen van *lèmba*, verzachten, *tana*, verbleeken, *inda*, verduisteren en te.a. rijpen.

De Bantoesche zelfst. naamw. woorden volgens hun **praefixen** in klassen verdeeld, wat overeen komt met onze indeeling volgens de geslachten.

Het algemeen Bantoesch kent, volgens Meinhof, (1) een en twintig nominale praefixen en bijgevolg een en twintig klassen van naamwoorden. Wij geven hier Meinhof's lijst met de overeenkomstige vormen in het Swahelisch (Ki-swaheli), Loebaasch (Tshi-luba) Ngalaasch en Kongoosch.

Algem. Bantoesch	Swahelisch	Loebaasch	Ngalaasch	Kongoosch
1. mu-,	m-	mu-	mo-	mu-
2. va-, meerv. van 1	wa-	ba-	ba-	ma-
3. mu-,	m-	mu-	mo-	mu-
4. mi-, meerv. van 4	mi-	mi-	mi-	mi-
5. li-,	—	di-	li-, di, çì, i, thsi	di-
6. ma-, meerv. v. 5, 14	mà-	ma-	ma-	ma-
7. ki-,	ki-	tshi-	e-	ki-
8. vî-, mv. van 7	vi-	bi-	bi-	bi-
9. ni-,	n-	n-	n-	n-
10. lî-ni, mv. v. 9, 10	n-	n-	n-	(zi)n-
11. lu-,	u-	lu-	lo-	lu-
12. tu-, mv. v. 11, 13, 9	—	tu-	—	tu-
13. ka-,	—	ka-	—	—
14. vu-,	—	bu-	bo (2)	bu-
15. ku-, bezit geen mv.	ku-	ku-	—	ku-
16. pa-,	pa-	pa-	—	va-
17. ku-,	} locatieven	ku-	—	ku-
18. mu-,		mu-	—	mu-
19. pî-,	—	—	—	fi-
20. yu-,	—	—	—	—
21. yi-,	ji-	—	—	—

Het aantal praefixen verschilt van dialect tot dialect en heeft een neiging om te verminderen. Het Gandaasch (Lu-ganda), Kongoosch (Kishi-kongo), Loebaasch en Swahelisch bezitten, zooals de tabel aantoon, een zeer volledigen voorraad; daarentegen telt het Ngalaasch niet meer dan 12 nominale praefixen. Dat is nog het geval met een ander Noord westelijk dialect, nl. het Dœalaasch, waar de praefixen een constractie hebben ondergaan. De vermindering van het aantal praefixen is, voor het Ngalaasch waarschijnlijk te wijten aan den vreemden invloed — meestal is het het gevolg van analogie. Kenschetsend voor de Noorwestelijke groep is het ontbreken van klassen 15, 16, 17 en 18.

Het nominaal praefix vormt te samen met den nominalen stam het naamwoord. De verschillende praefixen, die een zelfde stam kan nemen maken hem tot zooveel verschillende naamwoorden. Zoo van een stam *-tu* vormt het Swahelisch met de praefixen *m-*, *wa-*, *u-*, *ki-*, *vi-*, *ji-*, *ma-*, *pa-*, *ku-*, en *mu-* de zelfstandige naamw. *m-tu*, mensch; *wa-tu*, menschen; *u-tu*, menscheid; *ki-tu*, ding; *vi-tu*, dingen; *ji-tu*, reus; *ma-ji-tu*, reuzen; *ki-ji-tu*, dwerg; *vi-ji-tu*, dwergen; *pa-n-tu*, *ku-n-tu*, *mu-n-tu*, plaats (3). Van een stam *-ti*, met de praefixen *m-*, *mi-*, *u-*, *ki-*, *vi-*, *ji-* en *ma-*, de zelfst. naamw. *m-ti*, boom; *mi-ti*, boomen;

(1) Zie C. Meinhof, *Lautlehre der Bantu-Sprachen*, Berlin, 1910, blz. 37 vlg. Ook A. Werner, *Introductory sketch of the Bantu Languages*, London, Kegan Paul, 1919, blz. 31 en vlg. Voor praktische redenen, ware het hoogst wenschelijk dat alle bantoeïsten de door Meinhof gevolgde orde aannamen.

(2) *bo*, eerste lid in de dorpsnamen Bomangi, Bofôtô, Bokatulaka, Bobeka, Bonjingili en Bomana is niet praef 14 : maar *bo* uit *boso*. *Boso* (met implosieve b) is Gombisch en keteekent : 1. voorhoofd, 2. vóór, 3. eigendom van. Dat blijkt uit de uitspraak van Bomana b.v. waar *bo*, evenals *ma* een klemtoon draagt. Terloops wijzen we hier op de slordige en gebrekkige spelling van de Congoleesche plaatsnamen. De vorige worden doorgaans Umangi, Upoto, Ukaturaka, Mobeka, Mondingiri gespeld, tot groot nadeel der wetenschappelijke navorschingen.

(3) De laatste drie zijn in het Swahelisch in onbruik geraakt, maar zijn steeds in het Nyandzjaasch en in het Pokomoosch te vinden.

u-ti, roede; *ki-ti*, stoel; *vi-ti*, stoelen; *ji-ti*, groote boom; *ma-ji-ti*, groote boomen; *ki-ji-ti*, kleine boom; *vi-ji-ti*, kleine boomen. Benevens *Mosutu*, een Zoeto en *Ba-suto*, de Zoeto's hebben we *Se-suto*, het Zoetoosch en *Le-suto*, Zoetoland.

Het nominaal praefix maakt den bijvoeglijken stam tot een bijvoeglijk naamwoord en stelt hem in verband met het zelfstandig naamwoord dat hij bepaalt, b.v. Swahelisch, stam *-wema*, goed; *-kubwa*, groot; bijgevolg : *mtu m-wema*, een goed mensch, *m-buzi m-kubwa*, een groote geit. Balisch, stam *-lei*, lang; *-nènè*, groot; bijgevolg : *e-anga e-lei*, een lang eiland; *mo-to mo-nènè*, een groote man. Gandaasch, stam *-eru*, blank; bijgev. *abantu ab'-eru*, blanke menschen. Loebaasch, stam *-kèsè*, klein; bijgev. : *mi-tshi mi-kèsè*, kleine boomen.

Terwijl de naamwoordelijke stam verschillende praefixen kan aannemen volgens de uit te drukken beteekenis, moet de bijvoeglijke daarentegen steeds het praefix aannemen van het naamwoord dat hij bepaalt.

Soms heeft het zelfst. nw. een **suffix**, b.v. Ombisch. (*Ki-ömbe*) *n-gud-i*, moeder. Van stammen van werkw. maakt het Balisch met praef. *mo-* nomina agentis en met praef. *bo-* abstracta op *i*. b.v. : *mo-kônji*, dorpsheer, uit *mo* + st. v. *konja*, heerschen; *mo-bai*, wijntrekker, uit *mo* + *ba*, klimmen (op de palmboomen); *mo-jiji*, geest van een afgestorvene, uit *mo* + *jila*, (over)blijven. (N. l wordt j voor i : *jila*, *jiji*; verder *lola*, *loji*). Abstracta in onzen zin kent de Neger niet; de woorden, die wij abstracta noemen, zijn eigenlijk qualificatieven; b.v. *bo-lôji*, lijden uit *bo* + *lola*, branden. Naamwoorden die het gevolg zijn van een actie hebben praefix *bo-* en gaan uit op *-o*: b.v. *bwato* uit *bo* + stam van *ata*, splijten, klieven; *bwato* beteekent dus letterlijk uitgeholde boomstam (1).

Op dezelfde wijze maakt het Swahelisch met praefix *m-* nomina agentis op *-i* en andere, die meer de gewoonte aanduiden, op *-ji*. b.v. van *kusêma*, spreken : *m-sêmi*, de spreker en *m-sêma-ji*, de redenaar.

Soms heeft het zelfst. nw. zijn **praefix verloren**, hetwelk echter terugkomt in het werkw., b.v. Swah : *-jembe li-meanguka*, de hak is gevallen.

De verwantschapsnamen behooren — in zoover we de zaak kunnen nagaan — tot klasse 9, maar moeten vroeger een klasse op hun eigen gevormd hebben. Daar ze levende wezens voorstellen nemen ze in 't meervoud het praefix *ba-*, b.v. *Ngalaasch*, *nyango*, moeder, *ba-nyango*, moeders. In het Tshwanaasch (*Se-tshwana*) echter nemen ze *bo-* in plaats van *ba* en in het Zoeloesch (*Izi-zulu*) *o-* in plaats van *aba-*; soms als in het Swahelisch bewaren ze den ouden meervoudsvorm, b.v. *baba*, vader; *mama*, moeder; *ndugu*, broeder; in 't meervoud, *baba*, *mama*, *ndugu*. Merkwaardig is, dat het Ilaasch de namen van dieren op dezelfde wijze behandelt, b.v. *mwaba*, jakhals; *ba-mwaba*, jakhalzen.

Praepaefixen vindt men b.v. in het Gisoesch, het Kongoosch en het Zoeloesch, ook het Nyoroosch en andere meer, b.v. Zoeloesch, *u-mu-ntu*, mensch; *â-ba-ntu*, menschen. De praepaefixen *u-*, *a-*, zijn overblijfsels van demonstratieven, die het naamwoord nader bepaalden.

Het bijvoeglijk naamwoord heeft zelden een suffix en zijn praefix heeft steeds een formeele waarde. Het Swahelisch maakt van een werkwoord *kunyamaa*, silere een adjectief *kunyama-vu*, stil, (suffix *-vu*).

Stapleton geeft op blz. 11 van zijn "*Comparative study of the Congo Languages*," (2) een lange lijst van naamwoorden in het Ngalaasch, afgeleid van een stam "*kanga*," binden — een treffend voorbeeld van den woordenrijkdom der Bantoe-talen.

Men stelle zich echter niet voor dat op een zeker oogenblik in 't verleden hetgeen we nu stammen en affixen noemen, alleen en onafhankelijk van elkaar zou bestaan hebben. Er is geen twijfel of een stam werd steeds met zijn affixen en deze werden altijd in verbinding met de stammen

---

(1) *Bwato* is dus geen vervorming van Eng. boat, maar een interessant analogon van het Germ. (Nederl. boot, Eng. boat) Nederrijnsch Beiszel, eveneens afgeleid van beizen, in den zin van splijten. Een ander woord, *etumba*, strijd bestaande uit *e* + stam van *tumba* branden, is analogon van ons woord oorlog, uit oor (als in oor-sprong) en log, Hgd. loh, laaien, dus = uitbranding.

(2) Yakusu, Stanley Falls, 1903. Sprekende van 't Ngala zegt hij op blz. r van zijn Inleiding: "the dialect chosen and called Ngala is spoken by the Boloki.... Daardoor dient begrepen dat hij het Lokisch (Boloki) tot voorbeeld van de Ngala-groep heeft gekozen. We hebben kunnen vaststellen dat het Lokisch hetzelfde is als het Binzaasch (Libinza) en wel niet het minst belangrijke dialect van de Ngala-groep. Buiten de studie van Stapleton over het Boloki-libinza, dat hij Ngala noemt, bezitten wij over de Ngala-groep alleen nog de studie van Pater Cambier, "*Essai sur la langue Congolaise*," Bruxelles, Polleunis et Ceuterick 1891. Door langue Congolaise dient hier begrepen het Bokoosch (Iboko). We hopen binnenkort een schets te publiceeren van een derde dialect van de Ngala-groep, nl. het Balisch (Mabale).

bevonden. Al die woorden zijn uit een stuk gemaakt, het eene als type, het andere als analogievorm. De verdeling van woorden in stammen en affixen is te wijten aan een latere geleerde taalkundige ontleding, — een noodzakelijke behoefte voor de linguïstiek. Het Latijn zegt wel *illarum filiarum* nevens *illas filias* maar daaruit volgt toch niet dat *ill-*, *fil-*, *-arum* en *-as* ooit een zelfstandig bestaan zouden gehad hebben. Evenzoo is de beteekenis, die aan de stammen en affixen wordt gegeven het gevolg van dezelfde ontleding.

Is iedereen het eens om aan de nominale stammen, een zekere min of meer bepaalde beteekenis toe te kennen, dat is niet het geval voor de nominale praefixen, waarvan de oorsprong en de beteekenis het voorwerp geweest zijn van de meest uiteenlopende en de meest gefingeerde uiteenzettingen.

Bleek (1) houdt er de meening op na, dat de naamwoordelijke praefixen oorspronkelijk zelfstandige naamwoorden waren met bepaalde beteekenis, maar dat ze later als grondwoorden in samenstellingen fungeerden, later nog hun beteekenis zagen verbleeken en verloren gaan, op zich zelf verouderden, in onbruik geraakten en ten slotte alle zelfstandigheid verloren. Dat is inderdaad het geval geweest met onze zelfstandige achtervoegsels *-dom*, (Mnl. *doem* = oordeel), *-heid* (Got. *haidus* = waardigheid) en *-schap* (Eng. *shape* = vorm, schepsel) waarvan de beteekenis en het zelfstandig karakter historisch konden vastgesteld worden, maar waarmede Bleek ten onrechte zijn praefixen vergelijkt, aangezien hun etymologie noch door hem noch door zijn opvolgers werd vastgesteld — een moeilijke taak voorwaar, waartoe, naar de meening van Bleek zelfs de middelen ontbreken (2).

Lepsius (3), op zijne beurt, neemt aan dat de praefixen op zelfstandige stammen teruggaan, maar erkent de onmogelijkheid om hun oorspronkelijke beteekenis vast te stellen.

Kolbe, die in het Hereroosch (Otshi-herero) den sleutel meent gevonden te hebben tot grondiger studie van onze Europeesche talen, vooral waar het Gotisch en het Sanskrit daarin te kort schieten, gaat voor de verklaring van Bantoesche stammen en praefixen, zonder aarzelen vergelijkingen aan met de Indo-Germaansche talen. Zijn werk: "*A language Study based on Bantu*," London, 1888, is loutere phantasie.

Torrend (4) noemt, naar het voorbeeld van Kolbe zijn praefixen "classifiers," en geeft telkens na de bespreking van een klasse, ongegronde gissingen over hun mogelijken oorsprong en beteekenis, maar die zijn telkens uit het rijk der verbeelding.

Over het vraagstuk verklaart zich Stapleton als volgt (5): "The probable origin of this classification (van zijn 18 praefixen) may be thus stated: "A certain number of words of independent meaning came to be used before nouns, connoting a vague idea to form compounds of a specialised meaning; then, generally other roots became associated for the same purpose with these prefix-words; these through affinity of sense or sound, through habit, analogy, any cause or combination of causes, which serve to group words about a common centre, other words were attracted to the several groups, the prefixed words lost their independent meaning and became grammatical prefixes." Doorgaans is de uiteenzetting van Stapleton die van Bleek, met een paar onnauwkeurigheden er bij. Ze is bovendien moeilijk te begrijpen. Evenmin als zijn voorgangers heeft Stapleton zijn standpunt bewezen en het vraagstuk bleef hangende, men mag zeggen, zooals Bleek het gelaten had, tot Sir Harry Johnston (6), de laatste in de rij, het weer op den voorgrond bracht.

Johnston stelt zich voor, de oorspronkelijke beteekenis van ieder praefix af te leiden van het algemeen begrip dat de stammen beheerscht, die door het praefix bepaald worden. Voor praef. 1. *mu-* en 2. *ba-*.

---

(1) Bleek, "*A Comparative Grammar of South-African Languages*," London, 1869, blz. 104, 123 en vlg. Bleek's werk is een standaardwerk; hij zelf verdient den naam van Vader der Bantoesche taalkunde.

(2) Merkwaardig is de weifelende toon waarop Bleek zijn gewaagde uiteenzetting aanvangt. Zie Op. cit. blz. 123 en vlg.

(3) Lepsius, "*Nübische Grammatik*," Berlin 1880, Einleitung, blz. XXX. "Die Urbedeutungen dieser Praefixe, im Einzelnen, die uns erkennbar seien und auf selbständige Wurzeln zurückgehen, sind nicht mehr nach zu weisen, was auf ein sehr hohes Alter dieser Sprachen hinweist.

(4) J. Torrend, "*A Comparative Grammar of the South-African Languages*," London 1891, Ch. II. On substantives, p. 63 en vlg.

(5) Zie Stapleton, op. cit. blz. 13.

(6) We verzenden naar Kap. IX. "The prefixes, suffixes and concords, connected with the noun in Bantu and Semi-Bantu," en Kap. XI "The Adjective and adjectival roots in B. and S-B.," in Vol. II van zijn "*Comparative Study*,"; naar de opsomming van de praefixen der bijzondere talen, na de woordenlijsten der verschillende taalgroepen in Vol. II en I en naar de lijst der praefixen in Vol. I blz. 31.

(eigenl. *va*) redeneert hij als volgt : de *mu*-klasse (m.v. *-ba*) bevat namen van verstandelijke wezens. Het is dus niet onmogelijk dat *mu*- in verband staat met *mu*, wortel (versta : stam) van telwoord één en het kan ook wel eenvoudig mensch beteekent hebben. Op dezelfde wijze staat *ba*- in verband met den stam van het telwoord twee of met het pronomen van den derden persoon meervoud (*ba*-). Zoo gaat hij voort met praef. 3. *mu*-, dat levenlooze, rechtstaande wezens bepaalt en wellicht hetzelfde is als 1. *mu*-. Verder staat 5. *li*- in verband met *li* of *di*, en beteekent : het is, 6. *ma*- = *ma* water, 7. = *ki* en 8. = *bi* (eigenlijk *vi*), 11 *lu*- bepaalt doorgaans namen van talen en zal daarom niet vreemd zijn aan den stam van *tong* en moet oorspronkelijk lengte beteekent hebben; 12. *tu*- vormt diminutieven en is daarom verwant met *twa*, klein, kind; 13. *ka*- vormt ook diminutieven en houdt verband met *kati*, vrouw (?); 16. *pa*- = voorzetsel (!) *pa*; 15. *ku*-, infinitief-praefix is hetzelfde als *ku*-, dat naamwoorden vormt, die een plaats aanduiden. Voor 9. *u*-, 17. *mu*- en 18. *yu*- geeft hij geen verklaring en van 4. *mi*-, 10. *n*- en 19. *ya*- zegt hij alleen dat ze regelmatige meervouden zijn van 3. *mu*-, 9. *n*- en 18. *yu*. Ook Johnston slaagde er dus niet in de oorspronkelijke beteekenis van de praefixen vast te stellen; meer dan een aanduiding van hun grammatische bediening en voor enkele onder hen een verklaring, die niets meer is dan een veronderstelling, vermocht hij niet te geven. De mogelijkheid om de oorspronkelijke beteekenis van de praefixen vast te stellen vermindert naar gelang deze wegvallen of samensmelten en wat te denken als men ontdekt dat hetzelfde praefix in verschillende dialecten een tegenovergestelde werking uitoefent en b.v. 7. *ki*- in het Kongoosch diminutieven als *ki-lékè*, kleine jongen en in het Tetisch augmentatieven als *shi-muti*, groote boom, vormt?

Over de oorspronkelijke beteekenis van de nominale praefixen weten de moderne Bantoeisten zooveel als niets. In haar jongste werk, "*Introductory sketch of the Bantu-Languages*," London 1919, raakt Prof. A. Werner het netelige vraagstuk niet aan (1). En wat leert ons Meinhof over de praefixen? Door vergelijking der verschillende Bantoesche dialecten komt hij er toe den oorspronkelijken vorm der praefixen vast te stellen. Na verdeeling en groepeerings der stammen volgens hun praefixen en na afzonderlijk onderzoek van ieder groep is hij in staat om het leidend begrip van ieder groep aan te duiden en dus voor ieder praefix vast te stellen welke stammen het regeert en met welk begrip. Aldus : "Klasse I (*u-mu*) bezeichent den menschen als selbständig handelnde Person; kl. II (*a-va*) regelmässig Plural zu kl. I; kl. III (*u-mu*) beherrscht Belebtes aber nicht Persönliches," (2). Maar verder gaat Meinhof niet. Hij stelt zich niet voor de beteekenis van het praefix van die der stammen af te leiden om daarna het praefix zonder reden of grond in verband te brengen met of af te leiden van stammen die een verwant denkbeeld uitdrukken of een verwanten vorm hebben. Wel is waar bevat de *ma*-klasse namen van vloeistoffen als *ma-i*, water, *ma-kila*, bloed, *ma-anga*, palmwijn, *maji*, *mafuta*, palmolie, *mabêlê*, melk, enz.; de *lu*-klasse namen van waterlopen als *Lu-afa*, *Lu-fole*, *Lu-longa*, *Lu-ki*, *Lu-fira*, *Lu-œuvo* (3) en tal van andere, benevens *lo-i*, de stroom; de *li*-klasse, namen van ronde voorwerpen als *li-su*, oog, *li-bumu*, buik, *li-sókò*, achterste, *li-bongo*, knie, maar daaruit volgt in 't geheel niet dat *ma*- of *lu*- oorspronkelijk water en *li* rond zouden beteekend hebben.

Al die uiteenzettingen over den mogelijken oorsprong van de praefixen in het Bantoesch zijn louter verbeelding. We weten van de praefixen alleen wat hunne bediening ons leert. De praefixen zijn bestanddeelen van den volzin. Ze hebben geen zelfstandige beteekenis of semasiologische waarde. Ze zijn onveranderlijke vormwoordjes en bestaan slechts in verbinding met stammen. Ze maken de stammen tot bruikbare woorden, in staat om in den volzin op te treden. Tevens hebben ze een morphologische waarde. Ze duiden bij de substantieven den vorm aan (enkelvoud, meervoud, abstracta, concreta, augmentatieven, diminutieven) en bij de adjectieven de congruentie (4).

Dr J. TANGHE.

(1) Ze verklaarde me eens dat de Saney's, die Gallaasch spreken, alhoewel dat oorspronkelijk hun taal niet is, doorgaans vóór de namen van boomen het woord *muk* (Gallaasch : boom) plaatsen, b.v. *muk-karayu*, wat echter door de Galla's zelf niet gedaan wordt. Zou het praefix 3 *mu*- met *muk*, boom etymologisch in verband staan?

(2) Zie C. Meinhof, *Grundriss einer Lautlehre der Bantu-sprachen*, Berlin 1910, blz. "Die Nominal-praefixe des Bantu," en zijn "*Grundriss einer Vergleichenden Grammatik*, Berlin, 1906, Kap. I. Das Nomen.

(3) Die namen zijn verknutseld tot Tchwapa, Lopori, Ruki, Busira, Luebo. Lulonga wordt doorgaans verward met Lolanga, den naam van het dorp aan de monding van de Lulonga.

(4) Homburger geeft op p. 567 van "*Les langues du Monde*," Paris, Champion 1924, de volgende bepaling van de nominale praefixen : "... les préfixes indiquent le mode d'emploi et les rapports,," Ze bepalen echter ook de beteekenis van 't woord.

PROFESSOR VERCOULLIE EN DE BANTU-TALEN IN CONGO

BR IS EEN TAALVRAAGSTUK IN ONZE KOLONIE MAAR HET IS niet een exportartikel van onze eigen moeilijkheden.

Het grootste deel onzer Congoleesche inlanders zijn Bantunegers die Bantutalen spreken. Wel leven er in Congo nog andere zwarten zoals de Batwas of dwergen, de Soudaneezen en de Hamidianen, maar het grootste deel van het grondgebied wordt door éézelfde soort zwarten bewoond, de Bantu-negers. Het gevolg is dat de beschaving der inlanders, over heel de Kolonie, op een trap van algemeene gelijkaardigheid staat die zeldzaam is op een zoo uitgestrekt gebied.

De Bantu-negers zijn in talrijke stammen verdeeld. Er bestaat onder hen geen idee van nationaliteit. Zij hebben het besef niet dat ze éézelfde volk zouden zijn van hetzelfde ras, en waarschijnlijk bestaat die physiologische eenheid niet.

De naam "Bantu", zelf is een geïmporteerd product aan de negers zelf onbekend. Het is een door de Europeesche wetenschap uitgedachte term (1), die aanduidt dat de door deze groep volkeren gesproken dialecten nauw onder elkaar verwant zijn, terwijl de andere negertalen in Afrika chaotisch van malkaar verschillen en in een klein twintigtal groepen onderverdeeld moeten worden.

Het aantal der Bantu-dialecten is groot; tenminste 40 à 50 onder hen hebben een werkelijk belang. Zoowel wij, blanken, als de zwarte bevolking zouden er een bepaald voordeel bij vinden indien uit die massa van dialecten zich één of twee algemeene gangbare talen ontwikkelden, die als schrijftalen voor het bestuur en letterkunde van belang zouden blijken en tusschen die miljoenen menschen een gemeenschappelijke spraak vormen. Zoo stelt zich het talen-probleem van Congo.

Er zijn natuurlijk partijgangers van het algemeen verspreiden eener Europeesche taal. Deze meening is overheerschend in de Fransche en Portugeesche koloniën van Centraal-Afrika. Maar ik heb het altijd als de gezonde opvatting aanzien één of twee der inlandsche dialecten tot de roeping en waardigheid van gemeenschappelijke omgangstaal te verheffen.

De beweegredenen voor die politiek zijn stevig.

Reeds nu zijn een viertal inlandsche dialecten ruimschoots buiten hun eigen kring verspreid. Allereerst komen in aanmerking het Lingala en het Swahili. Het eerste is oorspronkelijk de taal der Bangalas, een eertijds machtige volksstam, die langs den midden stroom, in de streek van Nieuw-Antwerpen woont. Het geldt als handelstaal langs den Congo-stroom tot Stanleystad. Het tweede is uit Zanzibar en de Oostkust afkomstig. Het werd door de Arabische kooplui in het binnenland verspreid. Het is het eenige Bantu-dialect dat sedert eenige eeuwen met Arabische letter geschreven werd en, buiten de leerboeken, een kleine gedrukte litteratuur bezit. In de Kolonie geldt het als handelstaal in de Oostelijke provincie, rond en bezuiden Stanleystad, langs het Tanganyka-meer en in een groot deel van Katanga. Wie beide dialecten kent kan praktisch zijn weg overal in Congo vinden. Buiten die beide *linguae francae* komen nog in aanmerking andere handelstalen zoals het Luba in het Kasaïbekken en in een deel van Katanga en het Kikongo in Beneden-Congo.

Wat moet de houding van ons bestuur tegenover die talen zijn?

---

(1) Reeds in 1847 wees Vivien de Saint Martin op die gelijkaardigheid der Bantu-talen. De vader van den naam "bantu", is William Beech (1856). In al de dialecten van de groep beteekent het woord "de mannen..."

De politiek, die ik steeds heb voorgestaan en als Minister van Koloniën ook gevolgd, en die nog steeds de officieele politiek der Kolonie is, berust op den eerbied der instellingen, der gebruiken en zeden der inlanders. Deze politiek vordert denzelfden eerbied voor hunne taal.

Nevens die principiëredenen komt een praktische overweging dezelfde oplossing steunen. Zeker is de kennis van een Europeesche taal een behoefte voor een jongen zwarte die zijn brood wil verdienen in een Europeeschen kring als klerk, medisch assistent, boy of knecht, enz. De bekwaamheid zich in 't Fransch min of meer duidelijk uit te drukken is voor hem een voorwaarde van succes. Het is dus natuurlijk, dat hij een voldoende kennis van die taal opdoet. Maar voor de massa der inlanders is het immers een onbegonnen werk en in alle geval een grootscheepsche onderneming waarvan last, kosten en moeilijkheden verre de praktische uitslagen te boven gaan, wanneer men wil trachten aan de heele bevolking eene Europeesche taal aan te leeren?

Men denke aan de tijdruimte en leerkrachten waarover men voor het uitvoeren van zulk plan zou moeten beschikken. Er leven in Congo 10 à 12 millioen negers. Wie kan ernstig gelooven dat in afzienbare jaren deze menschen redelijk en deftig Fransch zullen hebben geleerd? Niemand. Wat zullen velen in tusschentijd doen? Hoofdzakelijk zich een onmogelijk bargoensch eigen maken dat voor de geestesontwikkeling van het volk een zeer pover instrument zal blijven

En op de ontwikkeling van dit volk komt het ten slotte aan.

De Bantu-dialecten zijn niet alleen mooie, zachte, klankrijke talen wel waard veredeld te worden en, in de gedaante van één of twee onder hen, tot litteraire taal op te klimmen, maar bovenal hebben zij de verdienste dat hun zinsbouw en woordenschat en eigen aard zich aanpassen bij den gedachtengang van den inlander en bij de normale werkzaamheid van zijn verstand, zijn hart en zijne verbeelding. Zij alleen zijn in staat uit te drukken wat hij voelt en denkt met al de schakeeringen van zijn gemoed en in de echte verhoudingen van zijn socialen toestand.

Geen Europeesche taal bezit daartoe de passende middelen of den noodigen woordenschat. Onze inlander in Congo gebruikt misschien een tiental woorden om de verschillende modaliteiten van het begrip "gaan", uit te drukken, evenveel voor andere daden en gevoelens. De beschaafde Europeaan heeft al die begrippen in het abstracte leeren opvatten en heeft geen termen voor zulke nuanceering. De Europeesche taal is dus een dwangjurk voor de inlandsche mentaliteit. Zij is onnatuurlijk en wringt en kan slechts schadelijk zijn voor de normale ontwikkeling van den geest.

Het is slechts geleidelijk dat de geest van den inlander zich zal aanpassen bij onzen gedachtengang van abstracte begrippen, en het best zal dit geschieden in de eigen taal, die zelflevend en zelfgenoegzaam een zeer rijke bron van uitdrukking is.

Wat zal men langs andere wegen bereiken? Verspreiding van een onzer landstalen, verruiming van haar gebied? Op een paar uitzonderigen na, zal de neger slechts neger-Engelsch, neger-Fransch, neger-Vlaamsch, of neger-Portugeesch spreken. Toen men over een paar jaar te Stanleystad besloot avondlessen te geven in het Fransch, leerde men noodgedwongen aan den inlander slechts drie tijden van het werkwoord aan. Men weet wat er van het Engelsch overblijft in het pidgin-English, het taaltje dat de inlander spreekt in den Oost. In Zuid-Afrika heeft het eenvoudige feit dat de blanke kinderen ten deele door zwarte dienstboden worden opgevoed, het Nederlandsch in den mond der blanken verarmd onder den invloed der inlandsche dialecten. Maar indien deze zulke actie hebben uitgeoefend op de taal der Europeesche bevolking, hoe zal de Europeesche taal er dan gaan uitzien in den mond der negers indien men zou trachten ze algemeen te verspreiden?

Daarbij komt nog het gevaar dat de neger, die Fransch kent, algemeen met minachting begint neer te zien op zijn "onwetende", landgenooten. "Basinge", boersche kerels, noemt hij hen. Hoe Europeescher zijn opleiding wordt, hoe meer de kloof toeneemt en dit is een groot sociaal gevaar. Op de Westkust van Afrika, waar de betrekkingen met Europa al oud zijn en waar men die verkeerde taalpolitiek lang heeft gevoerd, is de uitslag treurig. De zoo opgeleide inlanders hebben de gemeenschap met hun eigen volk verloren en de tijd komt wanneer dit volk de gemeenschap met hen negeert: in Nigeria verklaarde een groot inlandsch hoofdman over een paar jaar in vollen wetgevenden raad, dat het inlandsch volk zich volstrekt niet als vertegenwoordigd aanzag door een handvol Europeesch opgeleide en Engelsch sprekende zwarte juristen en doctors.

Gaan wij dezelfde misstanden in Congo stichten, eenvoudig tot gemak der ambtenaars en kolonisten?

Dit ware geheel verkeerd en ondoelmatig. Onze kolonisatie moet tot voordeel werken niet alleen der blanken maar evenzeer der zwarten.

Maar indien deze beschouwingen ten voordeele der Bantu-spraken pleiten is het toch wenschelijk dat deze zelve een hoogere phase van ontwikkeling bereiken doordat uit de massa der dialecten een of meer algemeene talen groeien en tot geschreven taal rijpen. Het is over dit punt dat ik als Minister van Koloniën het gevoelen van verschillende philologen en bijzonder dat van professor Vercoullie heb willen inwinnen. Mijn gedachtengang, dien ik hen blootlegde, was als volgt saam te vatten : "de geschiedenis der talen leert, dat uit onder elkaar verwante dialecten een beschaafde taal, een algemeene omgangstaal zich kan ontwikkelen wanneer deze gesteund wordt door het Bestuur, de Kerk, den handel, het onderwijs, de drukpers en de letterkunde. Zoo zijn al onze moderne talen ontstaan : het Fransch, het Engelsch, het Duitsch, het Italiaansch, het Nederlandsch, hebben hunnen oorsprong gevonden in één of meer dialecten die onder zulke invloeden zich langzaam meer algemeen hebben verspreid. In Afrika beschikken wij over dezelfde middelen. Wat elders spontaan is geschied kunnen wij dit niet, voorgelicht door de wetenschap, in Congo bewust in de hand werken? Kunnen wij niet met verstand één of twee talen uitkiezen en ze gemeenschappelijk helpen maken?,"

Wat mijns inziens die redeneering steunde waren een paar proefondervindlijke waarnemingen die men nu reeds kan doen voor het Lingala en het Swahili. Het Lingala heeft zich over een groot gedeelte van de Kolonie verspreid, omdat de eerste vaste troepen van den Congo Vrijstaat werden aangeworven bij de Bangala wier dialect het Lingala is; zoo is dit laatste de taal van het leger geworden. Het gevolg daarvan is dat men zich met het Lingala overal kan doorslaan waar een oud soldaat woont. Bovendien was het Lingala reeds lang de handelstaal langsheen den Congo-stroom van den Pool tot Stanleystad. Het Swahili is het dialect van Zanzibar en de naburige Oostkust van Afrika. Het dankt zijne verspreiding in Midden-Congo en Katanga aan de Arabische kooplieden die het land daar zijn doorgetrokken en zich aan den Middengroom hadden gevestigd. Lingala en Swahili zijn dus reeds meer dan eenvoudige dialecten. Het zijn verbindingstalen, die met de stilzwijgende medewerking van de inlanders zich ver buiten hun eigen kring hebben verspreid. De weg onzer taalpolitiek is dus aangewezen op de verdere verspreiding dier dialecten en hunne verheffing tot den rang van gedrukte en algemeen gangbare inlandsche taal.

Het beste ware het voor één dialect te doen en daarvoor zou het Lingala hoofdzakelijk in aanmerking komen, maar al moest men nevens het Lingala het Swahili gebruiken, toch zou men reeds een groote vereenvoudiging hebben bereikt en een grooten vooruitgang daargesteld.

Een dergelijk verschijnsel heeft zich voor het *hindustani* voorgedaan; oorspronkelijk uit Mirat en omstreken, heeft het zich door den handel van Delhi over heel Britsch Indië verspreid en deze uitbreiding werd door het Engelsch bestuur geholpen en gesteund.

Professor Vercoullie heeft mij toen aangeraden de Bantu-talen en hoofdzakelijk het Lingala, dat in aanmerking kwam voor die plannen, wetenschappelijk te doen bestudeeren. Die raad werd gevolgd en een der leerlingen van Prof. Vercoullie, door hem aangewezen, Dr. Tanghe, werd door het Ministerie van Koloniën naar de uitstekende *School for Oriental Languages* in Londen gezonden, waar hij een tijd lang de Bantu-talen studeerde. Later reisde hij naar Congo om ter plaatste en met de medewerking van verscheidene missionarissen, waaronder Mgr. De Boeck — die zich voor de studie der gewestsspraken al lang verdienstelijk hebben gemaakt — het Lingala met de wetenschappelijke methode, die hij bij Prof. Vercoullie had leeren kennen, in vorming, taalschat en toekomst te onderzoeken.

Professor Vercoullie heeft steeds in dit onderzoek belang blijven stellen en het is mede zijne verdienste indien op die wijze, naar ik hoop, de grondsteen werd gelegd voor een gezonde talenpolitiek in Congo.

Onze negers zijn met een rijken kunstaanleg begaafd. Muziek en poëzij zijn hen eene natuurlijke erfenis. De zwarte is een geboren zanger en een schitterend improvisator en ook op het gebied der plastiek heeft men in de laatste jaren met recht heel wat aandacht en bewondering ten beste gegeven aan de negerkunst.

Hoe zou men verantwoordden dat die kunstaanleg niet tot zijne eigenaardige ontwikkeling kwam, omdat men de eigen spraak dier millioenen menschen als nietswaardigen rommel zou behandelen? Zijn wij in onzen tijd met nieuwe klanken en nieuwe kunstvormen zoo gezegend dat wij dit enorme

gebied van een heel stuk nog onontwikkelde menschheid braak zouden laten liggen bij gebrek aan voorlichting en leiding? Zou het integendeel geen titel van roem voor onze kolonisatie blijken, indien wij door onze taalpolitiek in Congo eens de wereld met eene oorspronkelijke kunst rijker mochten maken? Het ten minste te beproeven is wel der moeite waard, — bij zooveel schatten van oorspronkelijkheid en eigen aard die de kolonisatie in vroeger eeuwen onder de primitieve volkeren reddeloos heeft laten verloren gaan.

LOUIS FRANCK,
Minister van Staat,
Professor aan de Hoogeschool van Brussel.

Brussel, Mei 1928.

EENIGE DIERNAMEN UIT ONZEN REINAERT

“Doe in sconinx hof was vernomen
Dat Reynaert ware te houe comen
Met Grimbeerde den das,
Ic wane daer niemene ne was
So arem no van so crancken maghen,
Hine ghereedde hem vp een claghen :
Dit was al ieghen Reynaerde,..

LDUS IN REIN. I, HS. A, 1754-1760, EN NAGENOEG EVENZOO IN HS. F, 1740-1747. En de verzen 1846-1868 (A) = 1837-1868 (F) doen een opsomming van dieren-aanklagers : hier komen namen voor die bij de Reinardisten aanleiding hebben gegeven tot meeningverschil. Over een drietal van die twistnamen hier een en ander.

I. *Forcondet dat euer-zwijn*, A vs. 1855 = F *Foret adent dat euerswijn*, vs. 1845.

— De eigennaam van het everzwijn wordt weggelaten in de nazaten van Rein. I : in Rein. II, hs. B 1877, staat *ende dat everswijn*; in L, de Latijnsche bewerking, *aper*; in D, het fragment van Cambridge, *ende dat euerzwijn*; in P, de prozabewerking van Rein. II, *ende dat everzwijn*; in den Nederduitschen R *vnde ok de wylde euer*; niets in H, het volksboek; — en hij komt niet voor in de Fransche Renart-branché's; — hij behoort dus uitsluitend aan Rein. I.

Hoe nu *Forcondet* A, *Foret adent* F te verklaren?

Reinaertvorschers hebben het beproefd en ik geef hier, naar chronologische orde, de gedane gissingen :

1834. J. Grimm. In *Reinhart Fuchs*, CCXLVI leest men : “*Forcondet*, das ferkel, erinnert an porchon, porchonet,.. Grimm schijnt dus dezen diernaam met hgd. *Ferkel* en fr. *porchonet* te verbinden; beide woorden zijn diminutieven en beteekenen jong zwijn. Verwant zijn : nld. *verken*, *varken*, lat. *porcus* (fr. *porc*, *porcel*, *porceau*, *porcelet*); z. de Woordenboeken van Weigand, Kluge, Franck-van Wijk, Vercoullie, enz.

1836. J.-Fr. Willems (*Rein. de Vos*) merkt enkel aan dat de oorsprong van dezen naam onbekend is en, zooals boven reeds gezegd is, in de Fransche *Renart's* niet gevonden wordt.

1874. E. Martin (*uitg.*) doet geen gissing en acht den naam “bedeutungslos.”

1910. F. Buitenrust Hetteema (*Inl. - Aant. - Gloss.*) neemt eenvoudig Grimm's meening over.

1917. J.-W. Muller. In *Nieuw hs. van den Reinaert* (Versl. en Mededeel. v. d. Kon. VI. Acad. Maart 1908, blz. 140) vraagt deze bekende Reinardist of dat in F *Foret adent* = A *Forcondet* niet “wellicht de Fransche naam van den *sangler Baucent* (1) (Ren. I, 1561-62) zou kunnen schuilen,.. Doch met reden laat hij die onaanneemlijke, wel is waar met aarzeling voorgestelde hypothese in zijn *Commentaar* (blz. 272) varen. Hier vermoedt hij “een samengesteld *Forcadent* = ofr. *force* (*fourche*, pic. *fourque*, *forke* < *furca*) à *dent*, vork met tanden, tandvork,.. en hij verwijst naar Voretzsch in : *Beil. z. Allgem. Zeit.* 27 Dec. 1898, 5b (art. dat ik, tot mijn spijt, niet heb kunnen raadplegen). Tot steun dezer tweede hypothese haalt Muller aan : 1° dat voor een everzwijn zoodanig possessief compositum geen ongeschikte naam zou zijn; 2° dat de Fr. Renart (1562, hs. H) reeds heeft *sangler as agues dens* (= *sangler aux aiguës dents*); 3° dat graphisch “de vervorming van *Forcadent* (*forcadet*), eenerzijds tot

(1) Over den diernaam *Baucent* z. Grimm. CXXXIII en CXLVIII.

forçodet (*Forcondet*), anderzijds tot *Foret adent* (*forzadet*) zeer begrijpelijk en geleidelijk, is; 4° dat lat. *bidens*, vork, ook schaap (1) beteekent. Doch Muller zelf doet onmiddellijk de volgende tegenwerping: elke vork heeft tanden en "tandvork,, zou dus een "nietszeggende benaming,, zijn; evenwel vindt hij hierin "geen overwegend bezwaar,, wel te verstaan indien "men de aardigheid zoekt in de woordspeling tusschen de eigenlijke en de oneigenlijke beteekenis van *dent*, tand,,; het is evenmin een overwegend bezwaar, meent hij, dat Renart geen gelijkenden naam voor den ever heeft.

1925. Prof. Vercoullie (*Diersage en Rein. de Vos*, 46) aarzelt niet, hij neemt gedeeltelijk Muller's laatste gissing over, vermits hij schrijft: "wel een Picardische afleiding van *fourche*,,.

Ik wil nu trachten den eigennaam van den ever anders te verklaren: voor mij vindt men er in fr. adj. *fort* (vr. *forte*) en fr. subst. *dent* (ofwel mv. *den(t)s*). Reeds in 1914 (vóór het verschijnen van Muller's *Comm.*) maakte ik dezen, bij brieve, mijn meening bekend (ik was met Dr. W. De Vreese beoordeelaar van zijn werk dat hij de Vlaamsche Academie ter uitg. had aangeboden; z. *Versl. en Meded.*, 1914); doch ik moet besluiten dat hij mijn hypothese niet heeft kunnen aannemen, daar hij in zijn *Comm.* er over geen woordje rept.

Waarop steunt mijn meening?

Ik denk dat de naam uit F nl. *Foret adent* meer met den oorspronkelijken overeenstemt dan die uit A *Forcondet*: hs. F is ouder dan hs. A en over 't geheel stellig beter (aldus Muller, *Nieuw hs.* blz. 128).

Foret adent = *Fortadent, indien men de *e* = *ə* van *foret* als epenthetisch beschouwt en dat zal voor niemand een bezwaar zijn want inlassching eener toonlooze *ə* na *r* is ook in mnl. zeker niet ongewoon.

En dat *Fortadent kan verklaard worden:

1° Door *Fort à dent* = sterk met den tand, en zou dus, wat den vorm betreft, te vergelijken zijn met den naam van den luipaard in den Reinaert *Fierapeel*, dat men, met Grimm, veelal brengt tot *fier à pel*, fier, trotsch op zijn vel (huid) en gewoonlijk plaatst naast fr. *Fierabras*, naam van den reus, die, volgens de naar hem genoemde "chanson de geste,, uit de 12de eeuw, streed tegen Olivier: naar eenigen beteekent *Fierabras* die trotsch op zijn (sterken) arm is (z. beneden toch).

2° Door *Forte dent* = (2) sterke tand, sterktand, en dat schijnt me waarschijnlijker, ons volk zegt heden nog *Langen-tand* voor een persoon die een of meer lange, uitstekende tanden heeft, een Langtand (over dergelijke veelgebruikte possessieve samengestelde naamwoorden, z. mijn *Zovl. Idioticon, Klank- en Vormleer*, 147; Vercoullie, *Hist. Gramm.* 101, voetnota). Zoo men deze 2de verklaring aanneemt, mag men *Fortedent vergelijken met *Putepeel uit Rein. I (z. beneden), en nogmaals met *Fierabras* = *Fierbras voor velen, d.i. fiere arm, sterkarm (dat evenwel nog verklaard wordt door *fera brachia* = moedige arm(en), of door *ferrea brachia* = ijzeren arm(en) (z.b.v. Littré, *Dict.* i.v. *Fier-à-bras*; Grimm, CCXXXII; Muller, *Comm.* 108); en zelfs met *Fierapeel*, indien men met Muller, l.c. gist dat het niet *Fier à pel*, doch veeleer *Fière pel* = Mooivel is.

3° Door *Fort en dent(s)* = sterk in de tand(en); cf. fr. *être fort en gueule* = parler beaucoup et insolent (aldus bij Molière, *Tartuffe*, en in de fr. opérette *La Fille de Madame Angot*); en, bij Littré i. v. *fort*, 19°: *fort en raisonnement*, *fort en intrigue*, *fort en grec*, ook ald. 4° *fort en bois*, gezegd van een schip met sterke wanden.

4° Door *Fort de dent(s)*: Littré, i.v. *fort*, omschrijft *fort de* (bet. 4°) door: "qui puise force et puissance dans,,; *fort de dent(s)* wil dus zeggen: die sterkte haalt uit zijn tand(en).

Van de vier vormen: *Fortadent*, *Fortedent*, *Fortendent* en *Fort-de-dent*, die nagenoeg in beteekenis overeenkomen, verkies ik *Fortedent* = sterktand, dier met sterken, puntigen, snijdenden tand (of tanden): men weet dat het everzwijn in het onderste kakebeen twee lange, uit den muil springende hoektanden heeft, die voor het dier een gevaarlijk, sterk en wreed verdedigings- of aanvalswapen zijn.

Doch welke ook de oorspronkelijke graphie en beteekenis wezen van het onbetoonde middendeel (nl. *a* in *F* en *en* in *A*) voor mij is het bijna zeker dat het 1^e deel *fort* en het laatste *dent* moeten zijn.

Hoe kan men *Forcondet* van *A* en *Foret adent* van *F* brengen tot het vermoedelijke *Fortedent? Het vervormingsproces voor elk der twee vormen kan, dunkt me, als volgt gebeurd zijn:

(1) "Trouwens een veelbesproken en nog onopgelost twijfelstuk,, voegt Muller er bij. Hij verwijst tevens naar lat. *forceps* en vooral lat. *furcula*, vorkje, dat in mlat. in *Ysengrimus* voorkomt met de beteekenis: tweetandige hoorn, bepaaldelijk ieder der tweetandige hoornen van den bok. Z. hierover: Voigt, *Ysengrimus*, IV, vs. 612 en vooral aldaar de voetnota 612.

(2) Fr. *dent* was eerst m., evenals lat. *dens*, doch reeds in de 14e eeuw begon het vr. te worden (Littré).

1° *Fortedent > *Fortadent (1) > *Foratadent > Foret adent van F;

2° *Fortedent > *Forcedent (in middeleeuwsche hss. bemerkt men groote vormgelijkenis tusschen c en t) > *Forcodent (met verandering van e in o, in hss. niet zeldzaam, en met inlassching (2) van n vóór d, niet ongewoon doch aangewezen met verkortingstreepje boven o) > *Forcondet (met wijziging van o in on en van dent in det > Forcondet van A (met wegvallen van verkortingstreepje boven e door toeval, of door onachtzaamheid van den afschrijver).

Samenvattend schema :

	Forcondet : A
F : Forat adent	*Forcondet
	*Forcodent
*Fort-à-dent	*Forcedent
	*Forte-dent

II. De naam van den bunzing, in hs. F, kan evenals *Foret adent*, ook in F, en *Forcondet* in A tot de groep van de possessieve samengestelde naamwoorden gebracht worden en hij heeft daarenboven een pejoratieve (gebrek-aanwijzende) beteekenis, wat niet het geval is met den eigennaam van den ever.

Vs. 1848 F luidt :

“Daer na die vischpute Peel,,.

Geen ander Reinaert-bewerking, ook niet de Fransche branche's hebben een diergelijken naam.

Niet lang na de vreugdewekkende ontdekking van het Dycksche hs. F, schreef ik — ik meen dat het gebeurde in 1910 — aan J. W. Muller, die reeds in 1908 in de Vlaamsche Academie een mooie lezing over dit hs. hield, dat men in 't boven aangehaalde vers F 1848 lezen moet : “die visch Putepeel,,; daartoe hoeft men enkel *pute* van *visch* te scheiden en aan het volgende *peel* te hechten. Ik voegde er bij dat *vis(ch)* = *vis*, *fis*, *visse*, *fisse* de verspreide Vlaamsche naam van den bunzing (in de dierkunde met de wetenschappelijke benaming *Mustela putorius* L. = *Putorius foetidus* Gray aangewezen) was en nog is, en dat *Putepeel*, als formatie, met *Fierapeel* (luipaard) overeenstemt. In zijn *Commentaar* (1910, blz. 273-5) neemt hij mijn meening over en schrijft hij — dankbaar ben ik er hem voor — dat die *visse Putepeel* een zeer aannemelijke herstelling is, waarvan hij “t eerste denkbeeld aan den heer Teirlinck verschuldigd,, is.

Putepeel zou in 't Fransch zijn *Pute-pel*, stinkend vel, dier met het stinkend vel, stinkvel : de bunzing verspreidt, zooals men weet, een zeer onaangenaamen reuk.

Visch, beter *Vis* of *Visse*, is dus de Vlaamsche naam van onzen gemeenen bunzing : de vorm met *sch* voor *s* is geen bezwaar; aan 't einde der woorden wordt *sch* (= *sk*) zeer dikwijls, door assimilatie, *ss* (of *s*), en 't omgekeerde verschijnsel, (nl. slot-*sch* ontstaan uit *s*) is een niet ongewone analogievorming in hss. — De mij bekende graphieën zijn :

In *Mdl. Wnb.* : *fitsau*, *vitsau*, *fissau*, *fisse*, o. en m.;

Bij Plantijn (Wdb.) : *visse*;

Bij Kiliaen (Wdb.) : *fisse*, *visse*, *vitsche*, en hij vertaalt in 't Latijn door : “*Putorius, mustelae genus, valde putidum,,*;

Bij De Bo (Idiot. West-Vl.) : *fisjouw*, m., *visse*, vr., Waalsch *ficheau*, Eng. *fichew*;

Bij Schuermans (Idiot.) : *fissiau*, m. (in Vl.), *fis*, o., *vis*, vr. (in Limb.), *fisch*, vr. (stad Antw.);

Bij Teirlinck (Idiot. Z. Oost-Vl.) : *fisse*, *visse*, vr.;

Bij Cornelissen-Vervliet (Idiot. Antw.) : *fis*, vr. oud-eng. *fichewe*;

Bij Rutten (Haspegouw) : *vis*, o.;

Bij Claes (Hageland) : *fis* en *vis*, o.;

Bij Joos (Waas) : *vis*, vr. en o.;

Bij Kramers (Wdb.) en Vercoullie (Wdb.) : *fits*, vr.

(1) Salverda de Grave (*Fr. Woorden*, 231) beweert dat de *a* van *Fierapeel* (naam van den luipaard) uit een *a* kan ontstaan zijn; dat is dus ook mogelijk voor de *a* van *Fortadent.

(2) Vooral in bastaardwoorden; cf. in A. 490 *vermalendyen*, en Van Helten, *Mnl, Spraakkunst*, 210-211.

Uit die opsomming blijkt dat het geslacht wankelt : meestal vr., of o., zelden m. (o. a. bij Verdam, De Bo en Schuermans).

Ook de etymologie van *visse* staat niet heelemaal vast :

De Bo leidt het af van *visse(n)* = *vijsten* (cf. fr. *putois* van l. *putare* = stinken);

Vercoullie beweert dat ndl. *fits*, mnl. *fitsau*, gelijk eng. *fitcheu*, uit ofr. *fichau* komt, "dat teruggaat op een Germ. afleid. van denzelfden wortel als *veest*, wegens den stank,.. De geleerde etymoloog helt dus over tot de meening van De Bo.

Salverda de Grave (*Fr. Woorden*, 355) twijfelt zeer : "*fitsau* 1 (*vitsau* 1, *fisse* 3, *vitsche* 3) bunzing'. Het *Livre des Mest.* (1) geeft de Franse vorm *fichau*, die men echter van elders (2) niet kent. Onduidelijk is de verhouding van dit woord tot *fisse* en de beide andere vormen zonder *au*..

Kan men zich de verhouding *fichau* tot *fisse* niet voorstellen als volgt? : fr. *fichau* > ndl. *fitsau* = *vitsau* > ndl. *vitsche* > ndl. *visse* > ndl. *vis(ch)* > *vis* = *fis*. — Doch Muller (*Comm.*) meent dat men uit de spelling F *visch* den Kiliaenschen vorm *vitsche* zou kunnen opmaken.

Pute, het eerste lid van den naam, is het oud-fransche bijv. naamwoord *put*, mnl. *pute*, en komt van lat. *putidus*, stinkend (Littré, i. v. *putain*, dat hij evenwel tot een anderen stam, nl. lat. *puta*, meisje, brengt); vgl. lat. *putare*, stinken. — Ook naar den stank heet het dier in 't fr. *putois* (van mlat. *putacius*, van *putare*, zegt Littré); in 't mlat. *putorius* (naar lat. *putor*, gestank). — De fr. naam van de wandluis, fr. *punaise*, het bekende stinkende huisinsekt, behoort tot hetzelfde *put*, volgens Littré die aldus oordeelt naar den provencaalschen naam *putnais* : "en conséquence on ramène (le nom) à une forme fictive *putnacem*, comme *pugnax*, de *pugnare*.. En hij voegt hierbij : "*Punais* est dans le Renard le nom du putois..; het woord komt eigenlijk in *Renart le nouvel* van den Rijselaar Jacquemars Gielée (circa 1290 geschreven) : de bunzing vs. 5275 heet er *Punais* en de wezel, die ook stinkt, vs. 116 *Pounès* (aldus Grimm., *Reinh. Fuchs*, CCXXVI, CCXXXV, CCXLVI; hij geeft nog de vormen *Punes* en *Punès*).

Peel, het 2e lid, is fr. *pel* = thans *peau* (vgl. Muller, *Comm.* 273 en Salverda de Grave, *Fr. W.* 136).

Voor de verbinding der twee woordleden mag men met Muller (l. c.) wijzen op een tekst uit fr. *Renart* (XVI, 1234) : "cil garz roux de *pute pel*..

In F *die visch Putepeel* komt de soortnaam vóór den eigennaam; het omgekeerde is de gewone volgorde; en onderstelt de schrijver dat de eigennaam aan den lezer of hoorder welbekend is, dan wordt deze eigennaam alleen gebezigd. Vgl. *vos Reynaert* A 50 (in F hier *Reynaer de vos*); *die raven Tyocelijn* A 1857 (*entje raven Tiselijn* F 1846); *dat foret Cleene-beiach* A 1864 (*dat foret dat Clene-beiach* F 1856).

Een laatste aanmerking : De Latijnsche bewerking van Rein. I, nl. *Reynardus Vulpes* L heeft geen *putorius* (noch soort) noch eigennaam en steunt dus niet boven uiteengezette hypothese (Muller, *Comm.* 274). Mij schijnt die weglating geen bezwaar te zijn : L heeft ook niet *furo* kloppende met A 1864 *dat foret Cleene-beiach* en F 1856 *dat foret dat Clene-beiach*; evenmin *sciurus* corresponderende met A 1860 *dat eencoren heere Rosseel* en F *dat eencorn die Ruceel*. En zoo heeft Baldwinus de Jonghe meer andere dingen uit Rein. I weggelaten.

III Onze Reinaert-bewerkingen noemen een niet gering aantal dieren, die met de *Visse Putepeel* ten nauwste verwant zijn. Onder de slanke, vaak onaangenaam riekende (3) Wezelachtigen (*Mustelida*) komen voor :

1° de Das (*Meles taxus* Pallas), in (4) A en F, in B, in L, in D, in P, in R en in H;

2° de Wezel (*Putorius vulgaris* Rich.), in A en F, in B, in L, in D, in P, in R;

3° het Fret (*Putorius furo*), verscheidenheid van den Bunzing, in A en F, in B, in D;

4° de Visse (of Bunzing) (*Putorius foetidus* Gray), in F;

5° het Hermel (*Putorius ermineus* Owen), in B, in D, in P, in R;

6° het Fluwijn (*Mustela foina* Briss), in B en in P;

(1) Zie de tekst in *Mnl. Wdb.* i. v. *fitsau*.

(2) Nog in 't Waalsch, zoo 't schijnt.

(3) De reukstof wordt afgescheiden door twee bij den aars gelegen klieren.

(4) Verkortingen : A, het Comburgsch hs. van Rein. I te Stuttgart; F, het Dycksche hs. van Rein. I; L, incunabel te Deventer; B, hs. van Rein. II, te Brussel; D, incunabel-fragmenten van Rein. II te Cambridge; P, de prozabewerking van Rein. II; H, het volksboek; R, de nederduitsche bewerking van Rein. II, de zoogenaamde *Reinke Vos*.

7° de Marter (*Mustela martes* L.), in L, in P, in H;

8° de Sabel (*Mustela zibellina* L.), in L (indien de identificatie van Haupt en Knorr, uitg. *Reynardus Vulpes*, juist is).

9° de Otter (*Lutra vulgaris* Erxl.), in A en F, in B, in L, in D, in P, in R, in H.

10° de Genet (*Viverra genetta* L.), die tot de naverwante familie Viverriden behoort, in B en in P. In de volgende regels gaat het om de Wezel.

A 1861 heeft :

Dieweline die vrouwe fine ;

En F 1853 :

Die wesel mijn vrouwe fine ;

En B 1882 alleen : *die wesel*.

Hier komen nu, naar tijdsorde geschikt, de gissingen der Reinardisten over het raadselachtige *Dieweline* uit A.

1° 1834. Grimm (uitg. blz. 277) schrijft : “man dürfte *sine* lesen, wodurch *Dieweline* frau des eichhorns würde,.. In 't vorige vers 1860 van A spreekt men inderdaad van den eekhoorn *Heere Rosseel* en *sine* zou dus in het hier onderzochte vers de plaats van *die* moeten innemen. Dat schijnt me verkeerd : want het rijm van het volgende vers 1862 van A is reeds *zine* (= *sine*) dat zou strijden met de erkende rijmkeurigheid van den dichter van Rein. I; ten andere in F spreekt het vorige vs. 1852 (wel 1851) niet van den eekhoorn, er staat : *Dat watermael Mucereel* dat in A ontbreekt; de losse en ook met aarzeling gedane gissing van Grimm mist dus allen grond.

2° 1836. J. F. Willems (uitg.) beproeft geene verklaring.

3° 1874. E. Martin (uitg.). Op blz. XXXIX neemt hij Grimm's gissing over, doch hij aarzelt niet : *Dieweline* is wèl “das Weibchen des Eichhörchens,..

4° 1910. Buitenrust Hetteema (*Inl.-Aant.-Gloss.* blz. 84) vraagt of *Dieweline* niet is “de kleine = duivel?.. Die poging tot verklaring is zonder waarde, meent Muller, l.c., en ik denk insgelijks dat men, zelfs niet met de grootste moeite, het lustige en vlugge eekhoortje in een “dievel,, zou kunnen vervormen.

5° 1917. J. W. Muller (*Comm.* 275). Voor hem is *Dieweline* een bedorven lezing en hij steunt op de lezing van F, B en D die alle drie *die wesel* hebben in het met F overeenkomende vers. In zijn critische uitg. van 1914 schrijft hij reeds : *Die wesel, mijn vrouwe Fine* vs. 1865, het laatste woord met hoofdletter omdat hij het als Franschen eigennaam opvat. Wat ik echter als een groot bezwaar beschouw, is dat *die wesel* niet bepaaldelijk het vrouwelijke dier aanwijst (ook het grammaticaal geslacht wankelt, zie beneden); *die wesel* kan evengoed het mannelijke dier zijn en in dit laatste geval zou het onmiddellijk volgende *mijn vrouwe Fine* F, *die vrouwe Fine* A niet gemotiveerd zijn.

1925. Prof. Vercoullie (*Diersage.* 60) beweert (naar Grimm, Martin en Buitenrust Hetteema) dat *Dieweline* de vrouw van den eekhoorn is en “misschien,, duivelin is.

Ik heb een andere, naar mijn bescheiden meening, juistere verklaring; men moet lezen :

Die weselinne, mijn (of die) vrouwe Fine.

Op die wijze 1° verdwijnt boven aangehaald bezwaar, en 2° heeft men vier heffingen in het vers : *Die weselinne, mijn (of die) vrouwe Fine.*

Men hoeft ook niet *fine* als eigennaam te beschouwen; het kan evengoed een adjectief zijn dat fijn slank, schoon zou beteekenen. Verdam (*Mnl. Wdb.* i. v. *fijn*, Kol. 808) citeert vs. 1861 A en meent, zonder twijfel, dat *fine* adj. is en zooveel als “welgemaakt, edel van gestalte, schoon, edel,.. Maar ik geef toe dat het een eigennaam kan zijn en ik verlang daarom ook niet dat “die aardige aanwinst voor onze middeleeuwsche diergaarde,, — aldus zeer vernuftig en verlokkelijk de geleerde Muller — met of zonder geweld uit die gaarde verdreven worde : *die wesel Fine* of *Fine die wesel* mag er gerust blijven (1).

Dieweline kan als volgt ontstaan zijn :

*Die weselinne > **Die we(se)lin(n)e* > *Dieweline*.

Het geslacht van *weszel* (*wesel*) wankelt : in ndl. is het gewone geslacht vr.; in mnl. insgelijks; daarnaast soms m. en o. (Verdam); in de prov. Antwerpen m. (Cornelissen-Vervliet), ook hier en daar

(1) Hierop wil ik niet al te veel drukken. Vgl. Muller (*Comm.* 144-6, vooral 146).

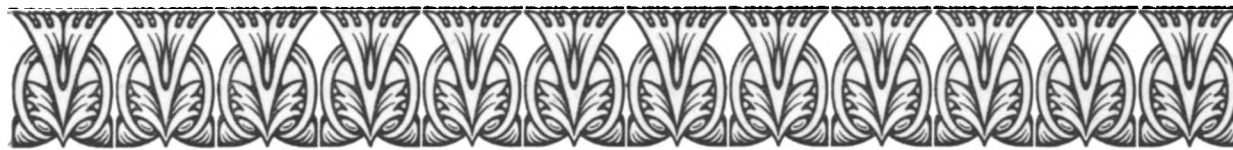
in Waasland (Joos); in Rein II heeft men tweemaal *die wesel*, (B 1882, B 5202), eenmaal *twesel*, o. (B 7390). — In de beide Vlaanderen (Debo, Teirlinck, Joos *Idiot.*) is de naam *weszel* thans onbekend; in Waas gebruikt men hem soms nog (Joos, *Idiot.*); *Putorius vulgaris* Rich. heet er *muishond*: een zeer veel gebruikte term. In *Mnl. Wdb.* heeft *muus-*, *mushont* twee beteekenissen: 1° Kat; 2° wezel: beide dieren vangen en eten *muizen* en in 't Zuiden van Oost-Vl. (z. mijn *Idiot.*) beweert het volk dat de *muishond* *bast* als een *hond*; Vercoullie (*Wdb.*) zegt dat *muishond* eigenlijk een *muus* is die als een hond *keft* (maar een *muus* en een *hond* zijn al te verschillend). Men vindt den naam nog: in Kiliaen, die hem als *flandr.* opgeeft; — bij Maerlant (*Nat. Bl.*); “*mustela* hetewi dien *mushont*,”; — in *Voc. Cop.* en in *Harl. Gloss.* (cf. *Mnl. Wdb.*). Of deze naam reeds *specifiek* Vlaandersch was in de 13^e eeuw, valt te betwijfelen: hij komt niet voor in Rein I (wel in Maerlant) en Rein II gebruikt enkel *die wesel* in B 1882, de omwerking, doch in B de voortzetting heeft men in de dierenopsomming (vss. 5180-5210) dat *musont* (B 5183) naast *die wesel* (B 5202) en in de opsomming (vss. 7384-7402) *twesel* (B 7390) naast *die muyschoorn* (verknoeiing van *muyschont* naar het onmiddellijk volgende *eenkoren*). Dat de voorzetter in twee opsommingen telkens *wesel* naast *mu(u)shont* plaatst, is opmerkenswaardig; en, ter verklaring, denkt Verdam (*Mnl. Wdb.*) dat men hier *mu(u)shont* voor *kat* zou kunnen nemen; maar de opgesomde dieren zijn alle magen en vrienden van Reinaert en de bij den paap afgetakelde kater kon er onder niet gerekend worden. Ik beschouw het veeleer als een slordigheid van eenen afschrijver.

De wijfjesnaam *Weselinne* heeft men tot nu niet in mnl. gevonden; hij *kan* bestaan hebben, doch dit niet aantreffen ontnemt aan mijn meening, die ik zeer waarschijnlijk acht, een zeer gewenschten steun, zoodat zij toch een bloote gissing is en misschien een bloote gissing blijven zal. Wie weet het?

Brussel, Februari 1927.

CATHARINA BOUDEWIJNS EN HET TILBURGSCH E HANDSCHRIFT.

CATHARINA BOUDEWIJNS WAS DE HARTSTOCHELIJKE BESTRIJDster van het opkomende en zegevierende Calvinisme in de Brusselsche gemeente der 16^e eeuw. Onwrikbaar in hare overtuiging stond ze scherp gekant tegen den aanbruisenden stroom der nieuwe gedachten en wekte met schallende stem hare geloofsgenooten op tot den strijd.

Als kunstenaar staat zij zeker niet zoo hoog als hare groote voorgangster Anna Bijns — men kan beide dichters op dit gebied overigens kwalijk vergelijken daar zij tot zeer uiteenlopende letterkundige richtingen behooren — maar als vijandin der hervorming doet zij voor de Antwerpsche schrijfster in heftigheid noch in onverdraagzaamheid onder.

De tijd echter doodde de frissche welluidende liederen en deed den naam vergeten van de bescheiden zangster.

In 1840 bracht Bogaert een eerste hulde aan de miskende dichteres. (1)

“Het prieelken der gheestelyker wellusten,, door C. Boudewijns in 1587 saamgesteld en in het licht gezonden is thans uiterst zeldzaam geworden (2). Het exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel is wellicht het eenige dat door de eeuwen gespaard bleef.

De denkbeelden en gevoelens van de groote meerderheid der Brusselsche burgers vertolkend, kende C. Boudewijns' werkje een ongemeen en blijvend succes, zoodat een tweede uitgave noodzakelijk werd. We vernemen dit van de dichteres zelve die in de opdracht dezer tweede uitgave aan de “edele ende discrete vrouwe, Margriete Bogaert, zegt dat “haer ierste boecxken soe is ghetrocken gheweest, dat men nergens geene nu meer vinden en can.,

Deze uitgave van 1603 is ons slechts nog bekend door de reeds genoemde studie van Bogaert in den “Middelaer,, want het boek is niet meer voorhanden : het laatste exemplaar berustte vóór den wereldoorlog op de Leuvensche Bibliotheek maar is er met andere kostbare werken in brand opgegaan bij de verwoesting dier boekerij.

Hoe laat zich dan de verdwijning verklaren van de talrijke boekdeeltjes die in 1587 en 1603 het licht zagen? Door den Index van Philips II werden ze vast niet tot vernieling aangewezen, de inhoud gaf niet de geringste aanleiding daartoe, wel integendeel : sterk Roomsche-Katholiek gekleurd, moest dit werkje dat den lof van den hertog van Parma vierde, de regeering veeleer prijselijk voorkomen. Het bundeltje van 1587, dat ons bewaard bleef toont dat het gebruikte papier sponsachtig was en niet bestand tegen al te druk gebruik ; het is daarenboven een wel bekend feit dat liederboekjes net als school- en volksboeken, almanaken e. d. steeds zeldzaam worden, daar ze in omgang blijven tot ze door en door versleten zijn.

---

(1) MIDDELAER Leuven, eerste jaargang, blz. 324.

Het bevreemdt Bogaert dat men noch bij Foppens, noch bij Van Duyse, Paquot of Willems den naam C. Boudewijns aantreft en hij vraagt zich af waarom hare liederen die met zulke toejuiching werden onthaald nu in eene onverdiende vergetelheid geraakt zijn.

Sindsdien wijdden weliswaar verscheiden letterkundigen hunne aandacht aan deze dichteres : P. P. M. Alberdingk, Thym, Jan Ten Brink en Jan De Potter schreven een korte verhandeling over haar ; doch verbaasd is het dat G. Kalff noch in zijne “Geschiedenis der Nederlandsche Literatuur,, noch in de “Geschiedenis der Letterkunde in de 16^e Eeuw,, en in “Het Lied in de Middeleeuwen,, een woord over Catharina Boudewijns rept en dat onze groote hedendaagsche specialist J.A.N. Knuttel haar niet eens kent.

(2) Bij Rutgher Velpius, Brussel, 1587.

Cath. Boudewijns' liederen geraakten zoo verspreid, dat sommige ervan, vervormd en ontzenuwd door het omzwerven onder het volk, later nameloos in Noord Nederland werden aangeteekend, in het bekende Tilburgsche Handschrift dat onlangs door den Heer Fr. Goyvaerts aan de Universiteitsbibliotheek Karel de Grootte te Nymegen werd geschonken en door H. Roes in de Dietsche Warande zeer verdienstelijk is beschreven. (1)

Ook Roes nochtans schijnt niet te vermoeden dat sommige der gedichten die hij uit het Hs. opneemt slechts een nagalm zijn van liederen die vroeger krachtig en helder in den mond der Brusselsche burgers hebben geklonken. De nauwgezette vergelijking van de overlevering in het Tilburgsche Hs. met den oorspronkelijken teksts blijkt van het hoogste belang.

Nemen wij b. v. het typisch lied "Ick hebbe een lief uutvercoren,, dat bij C. Boudewijns duidelijk den vorm van een tweegesprek tusschen "Den Heere,, en "Den Mensche,, aanneemt.

Uit

"Het preeelken der Gheestel. Wellusten.,
"Een gheestelijck Liedeken op den thoon
Noseroit on dire, etc.,,,"

DIE MENSCHEN ZEYT

Ick *hebbe* een lief uutvercoren
Van een reyn maecht gheboren.
Jesus is zynen naem.
Ick soude hem *gaerne* minnen
Met herten en met zinnen,
Waer ick daartoe bequaem.

DE HEERE

Mensch *e* wilt tot my keeren,
Mijnen gheest die sal u leeren
In uwer zielen gront;
Maer ghij moet u begeven
Naer mynen wille te leven,
Soo wordi bequaem terstont.

DE MENSCHEN

Als ick op u *heere* dincke,
Myn heteken ick u schinke,
Tot liefden wel bereyt :
Maer mijn quade nature
Valt my rebel ende sture,
Sy soeckt die ijdelheyt.

DE HEERE

Leert hier *natuere* versterven,
Ende om mynen wille derven
Al dat u herte lust.
In uwen gheest van binnen
Zuldi my dan kinnen,
En stellen u hert gherust.

Uit het Tilburgsche Hs.
"Een nieuw geestelijck liedeken,,

Ick *heb* een lief uutvercoren
van een reijn Maecht gheboren
heer Jesus is sijnen naem.
ick soude hem *gaen* minnen
met hert en met sinnen
Waer ick daer toe bequaem.

Mensch *u* wilt tot mij keeren
mijnen gheest die sal u leeren
In uwer sielen grondt
daer suldi mij bekennen
in uwen gheest van binnen
Soo wordij bequaem terstont.

Heer als ick op u dencke
mijn herteken ick u schencke
Uut liefde wel bereijdt
maer mijn quade nature
Valdt mij rebel en sture
Sij soeckt die ijdelheyt.

Leert u *naturken* sterven
alle ghenuechte derven
al ist u hertte pijn
in uwen gheest van binnen
suldi mij dan bekennen
ghij sult gheruster sijn.

(1) *Dietsche Warande*, Nieuwe Reeks X, blz. 261 en volg.

DE MENSCH

Doet open Heere myn ooren
Laet my u *woorden* hooren,
U *stemme* die is zeer zoet :
Wilt alle myn ghebreken
In u vijf *wonden* stecken,
Die plaetse vind ick *zeer* goet.

DE HEERE

Och *ziele* en wil niet *trueren*
U sal *corts* troost ghebeuren,
Strydt vromelyck *uwen* stryt :
Ghy moet hier *nu* lyden,
Naermaels suldi verblyden,
By my des seker zyt.

DE MENSCH

De werelt wil ick laeten,
Ende die sonden haeten,
Al eest *myn lichaem* pijn :
Compt zoete *lief* vol *minnen*
Vangt ghy myn vyff zinnen
Ick wil u ghevangen zyn.

DE HEERE

O edel *ziele* ghepresen
Mijn weelden zijn te wesen
In uwer zielen gront :
En doedij mij geen beletten,
Ick sal u sondige smetten
Gaen suyveren terstont.

DE MENSCH

O Lief van grooter waerden
Ghecomen *op deser* aerden
Voor ons *sterven* die *bitter* doot.
Wilt U bitter smerte
Printen in mijn herte
Door u *ghenade* groot.

DE HEERE

Wilt *in* mij betrouwen,
Laet u die sonden rouwen,
Maeckt een goet propoost :
Uwen willen moetty laeten,
Ende u selven haeten,
Soo *suldi* vinden troost.

DE MENSCH

O Heere wilt bij mij blijven,
Doet mijn *siele* beclijven

Doet open heer mijn ooren
laet mij u *stemme* hooren
u *stemmeken* is soo soet
wilt alle mijn ghebreken
in u vijf *wondekens* steken
die plaets vindt ick soo ghoet.

Och *siel* en wilt niet treuren
u sal *noch* troost ghebeuren
strijdt vromelijck *eenen* strijdt
al moet *ghii* hier *wat* lijden
namaels suldi verblijden
met mij des seker sijt.

Ick wil *de weirelt* laeten
ende de sonden haten
al ist *miin hertte* pijn
compt *mijnen* *Godt* van *binnen*
ende vangt ghij mijn vijf sinnen
ick wil u ghevanghen sijn.

Och edel *siel* ghepresen
mijn weelden sijn te wesen
in uwer sielen gront
en doedij mij gheen beletten
ick sal u sondighe smetten
ghaen suyveren terstont.

Och lief van grooter weerden
ghecomen *opder* eerden
voor *mij ghestorven* de doot
wilt u bitter smerten
toch printen in mijn hertte
al door u *lijden* groot.

Mensch wilt op mij betrouwen
laet u de sonden rouwen
en maeckt een ghoet propoost
de sonden moettij laten
u selven *moettij* haeten
soo *suldi* vinden troost,

Och heer wilt bij mij blijven
en doet mijn *siel* beclijven

Mijn herte dat is ontstelt :
Leert mij tot allen tijden
Tegen mijn ghebreken strijden,
En mij selven doen ghewelt.

DE HEERE

En laetes u niet verdrieten,
Mijn gracie sal in *U* vlieten,
Mijn *alderliefste* bruyt,
Ick en sal van u niet scheidyden
Tot dat ick u sal leyden
Met mij ter werelt uut.

DIE DIT LIEDEKEN DICHTTE

Met inwendich ghesichte
Doorsach zij haeren gront ;
Bidt voor haer uut minnen
Dat zij mach verwinnen
Haer ghebreken tot alder stont.

mijn hert dat is ontstelt
leert mij tot allen tijden
teghen mijn ghebreken strijden
mij selven doen gheweldt.

En laetet u niet verdrieten
mijn gratie *suldij ghenieten*
mijn *utvercoren* bruijdt
ick en sal van u niet scheijden
tot dat ick u sal leijden
met mij ter werelt uut.

C. D. M.

Het lied uit het Tilburgsche Hs. draagt duidelijk sporen van afslijting. Als geen van beide gedichten gedagteekend was, zou niemand twijfelen of dat van C. Boudewijns is het oorspronkelijke.

Men late zich niet misleiden door het opschrift "Een nieuw geestelijk liedeken,, door de afschrijfter boven het lied aangeteekend.

Scheurleer zegt in de voorrede zijner modeluitgave van het "Devoot ende profitelyck Boecxken,, (van 1539) dat dit wel meer werd gedaan om nieuwe aantrekkingskracht aan een oud lied te geven.

Het aantal voeten van het eerste lied werd door het volk niet geëerbiedigd.

De melodie is niet terug te vinden; die hulp tot juiste waardeering der aangebrachte veranderingen is ons dan ook ontzegd. Daar de muziek noodzakelijk al de tekstwijzigingen op den voet moest volgen, hebben we hier een uitstekend bewijs van de losheid waarmede het volk met woorden en muziek omsprong. Over het algemeen, is de gang van het tweede lied meer hortend en staat het, wat lenigheid betreft, ver beneden het eerste.

Het weglaten van de e op het einde der woorden is er gedeeltelijk voor verantwoordelijk. Men vergelijkte in de eerste stroof "heb,, voor "hebbe,, "hert,, voor "herten,,; verder "mensch,, voor "mensche,, "heer,, voor "heere,, en "ziel,, voor "ziele,,. Het aanwenden van verkleinwoorden waar ze heelemaal niet van pas komen is een kenmerkende eigenaardigheid van de volkstaal. Zoo lezen we in de vijfde stroof "U stemmeken,, en "U wondekens,,; in de vierde "naturken,, waar het lied van C. Boudewijn "stemme,, "wonden,, en "natuere,, heeft.

De poetische waarde van het lied raakte mettertijd verzwakt. Het woord "gaerne,, levert in het vierde vers ongetwijfeld een betere beteekenis op dan het kleurlooze woord "gaen,, dat het heeft vervangen. In de 3^e stroof (vers 3) past "tot,, beter in het verband dan "met,,. In de 6de is "corts,, beter dan "noch,, en "uwen stryt,, beter dan "eenen strijdt,,.

Het vierde en vijfde vers van stroof II zijn blijkbaar weggevallen. Om de leemte aan te vullen zong men eenvoudig het vijfde en vierde vers van stroof IV in deze plaats.

Een verschijnsel van denzelfden aard bespeuren we in stroof IV; van het tweede vers had men slechts het woord "derven,, behouden. Zeer logisch vulde men "alle ghenuechte,, aan, en in de plaats van het volgende vers dat ontbrak, lag voor het grijpen — ten koste van een lichte wijziging — het derde vers van stroof VII, dat zelve reeds verminkt was.

De verandering van het derde vers had het rijm in de war gebracht; om hetzelfde te herstellen ging men dus ook aan 't knoeien met het zesde vers. In de vijfde stroof, nam het woord "stemme,, van het derde vers de plaats in van "woorden,, dat verloren was geraakt. Zwak en zonder beteekenis is "Compt mijnen Godt van binnen,, (VII, 4) voor "Compt zoete lief vol minnen,, bij de volgende verzen.

De laatste stroof die voor den zanger geen belang opleverde, ging natuurlijk geheel te loor.

Alles schijnt er op te wijzen, dat het lange omreizen het lied verbleekt heeft. Wanneer men daarbij denkt hoe "taai,, het leven van sommige volksliederen is, kan men best aannemen dat dit lied eeuwen lang voortklonk in den mond van ons volk.

Zeer merkwaardig daarnaast is het lofgezag op de deugd van "Paciencie,, dat, op een oud thema gedicht, toch zoo innig beantwoordde aan de behoeften van den tijd dat het zeer in den smaak viel en een werkelijke liederfamilie deed ontstaan.

Anna de Tenniers schreef dit lied in het Tilburgsche Hs. neder.

**Uit "het prieelken der G. Well.,
Een schoon Liedeken van Pacientie
op den thoon, La benoiste Trinité.**

- I. Pacientie is soo goeden cruyt,
Sij is nu int saisoene,
Want haer *cracht* en haer *virtuyt*
Heeft yegelyck *nu* van doene.
Wilt u *te* plucken *spoene*
Dat edel cruydeken *goet*.
Sluytet binnen int *herte* dijn,
En dinckt het sal eens beter sijn,
Sterct in Godt uwen moet.
- II. Alle die pacientie *behoeft*,
aldus *sult ghyse* saeyen,
Troost de ghene die zyn bedroeft,
Soo sal u Godt oock paeyen,
En helpen u utten *quaeyen*,
Als ghij in lyden zyt,
Want zoo ghij uwen naesten doet.
Dat suldi vinden tzy quaet of tgoet
Voor Godt gebenedyt.
- III. Wildi *pacientie* krijgen saen,
Hoort toe ick salt u leeren,
Ghij sult die daegelijcx plucken gaen
Int bitter lijden ons Heeren,
Wilt u herteken daartoe keeren,
Met *traenen* wilt aensien,
Wat *Jesus* voor u gheleden heeft,
Hij is die pacientie gheeft
De ghene die tot hem vlien.
- IV. Al die ompatientich zyn
In dese *droeve* tijden,
Sy doen hen selven dobbel pijn,
Want iegelijck moet *nu* lijden,
Ten baet murmureren noch *strijden*,
Hout u in Godt gherust,
Liet elck zyn sondich leven staen,
Den tyt die *soude* beteren saen,
Den *honger soude* worden gheblust.

**Uit het Tilburgsche Hs.
Een ander.**

Paciencie is soo goeden cruijt
het staet nu int sasoenen
want haer *crachten* en haer *viertute*
heeft iegelijck *wel* vandoene
Wilt u *tot* plucken *spoeden*
dat eedel cruijdeken *soet*
sluijtet binnen int *herteken* dijn
en denckt het sal eens beter sijn
sterckt in godt uwen (moet).

En alle die pacientie *behoeven*
aldus *suldijse* saeijen
troosten den genen die sijn bedroeft
soo sal u godt oock paeijen
en helpen u uut de *quaden*
als gij in lijden sijt
want soo ghij uwen naesten doet
dat suldi vinden tsij quaet oft goet
voor godt gebenedijt.

Wildij *pacincie* krijgen saen
hoort toe ick salt *ons* leeren
ghij sultse daegelijcks plucken gaen
in bitter lijden ons heeren
wilt u herteken daer toe keeren
met *traenkens* wilt aensien
wat *christus* voor *ons* geleden heeft
hij is die *pacincie int herteken* gheeft
die geene die tot hem *vliet*.

En alle die onpatientich sijn
in dese *droevige* teijden
sij doen hen selven dobbel pijn
want jgelijck moet *hem* lijden
ten baet murmereren noch *clagen*
hout u in godt gerust
liet elck sijn sondich leven staen
den tijt die *sou wel* beteren saen
doerloge sou worden gheblust.

V. Die dit liedeken heeft ghedicht,
Veel lijdens heeft zy verdraegen
 Groot en cleyn van alle ghewicht
 Tot in haer oude daegen,
 Zy en *willes* niemant claegen,
 Dan Godt diet beteren mach :
 Die beste remedie *die zy* vint,
 Es te peysen ick hebt verdient,
 En dienen Godt nacht en dach.

Die dit liedeken heeft ghedicht
Veeul lijdens heeft sij verdragen
 groot en cleijn van alle gewicht
 tot in haer oude dagen
 sij en *wildens* nimant clagen
 dan godt diet beteren mach
 de beste remedie *diemen* vint
 dat is te peijsen ick hebt verdint
 en dienen godt nacht en dach.

FINIS

Buiten het rijm dat in het Tilburgsche Hs. geheel in de war is geraakt, merken we tal van andere wijzigingen van den oorspronkelijken tekst, waarvan niet eene als een verfijning of alleszins een verbetering te achten is,

Men voelt dat de tijd waarin Anna de Tenniers het lied in haar boek afschreef een heel andere was dan degene die het had te voorschijn geroepen.

Alles doet ons gelooven dat Cath. Boudewijns dit lied schreef om hare geloofsgenooten geduld in te spreken ten tijde van de protestantsche heerschappij te Brussel : omtrent 1584, vermoed ik, wanneer de toegangen der stad door Parma's soldaten waren belegd en de hongersnood hier woedde.

De uitdrukkingen die op deze bijzondere omstandigheden betrekking hebben, werden door meer onbestemde termen vervangen. Zoo is in de eerste stroof "heeft yegelyck *nu* van doene., vervangen door "heeft ijegelijck *wel* vandoene., "Ten baet murmureren noch *strijden*., (IV) dat wel slaat op de verdrukking der katholieken en op hunne vruchteloze pogingen om zich te bevrijden, heeft plaats gemaakt voor "ten baet murmureren noch *clagen*., Wel moet men hier rekening houden met de mogelijkheid dat het rijmwoord te loor ging en men eenvoudig het woord dat in de volgende stroof dezelfde plaats bekleedde overnam om de leemte aan te vullen.

Het laatste vers der vierde stroof zong men "doerloge sou worden gheblust., waar het vroeger luidde "Den honger soude worden gheblust.,

Toen het hongerlijden een einde had genomen, had dit vers zijne beteekenis verloren voor het volk dat liever zong van iets dat hem nog bekend was, namelijk de oorlog.

Knuttel, die het lied uit het Tilburgsche Hs. kent, gelooft echter niet, dat men hier aan een bepaalden oorlog heeft te denken. "De zin zal meer zijn : er zou niet langer sprake wezen van oorlog., zegt hij (1).

Met C. Boudewijns is hij volkomen onbekend. Hij noemt haar werk niet eens in zijne bibliographie. Zijne gissingen aangaande den oorsprong van het paciencielied zijn zeker niet van belang ontbloot : "zoowel het woord "paciencie., in welks spelling de afschrijfster eene werkelijke virtuositeit aan den dag legt, als de vele verkleinwoorden, wijzen, op een niet hoogen ouderdom..... Toon en gedachtengang zijn zeer één met de oudere liederen, al moge het misschien uit het midden der 16de eeuw dagteekenen., (1).

Over het omspringen met het aantal lettergrepen werd hooger reeds een woord gezegd. Dit doet zich hier meer voor; men vergelijke b.v. de verzen "Hij is die de pacientie gheeft., en "Hij is die pacincie *int herteken* gheeft., Ook op het indringen van verkleinwoorden als "herteken., voor "herte., (Str. I) en "traenkens., voor "traenen., (Str. III) is reeds gewezen als een teeken van verval.

Al de andere geringe onnauwkeurigheden als het vervangen van "nu., door "hem., in het vers "want iegelijck moet nu lijden., (str. IV, 4), waardoor de beteekenis toch verkracht is, zullen we niet opsommen.

Toetsen we nu het rijm in de Tilburgsche overlevering aan het schema van C. Boudewijns' lied : a b a b b c d d c, dan vinden we het daar erg verknoeid.

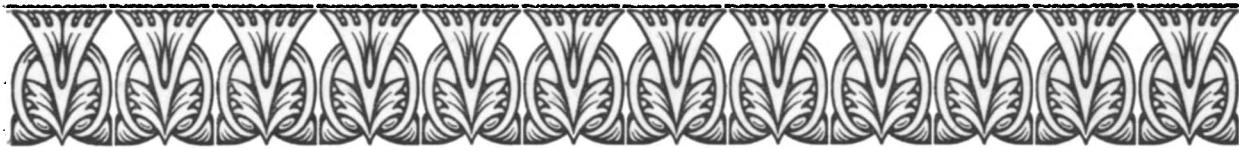
De verbeteringen die Knuttel, zonder van de dichteres iets af te weten aanbrengt zijn merkwaardig juist; het liep echter alles zoo in de war. dat hij er niet wijs uit werd.

(1) J. A. N. KNUTTTEL, "Het geestelijk Lied voor de Kerkhervorming., blz. 420 en volg.

DE NEDERLANDSCHE VERTALING VAN ONZE WETBOEKEN

DE WETTEN WORDEN AANGENOMEN (=VOTÉES), BEKRACHTIGD, afgekondigd en bekend gemaakt in de Fransche en in de Vlaamsche taal,,. “De wetten worden opgenomen in den *Moniteur*, de Fransche tekst en de Vlaamsche tekst naast elkander,,. “Betwistingen gesteund op verschil in de teksten worden opgelost overeenkomstig den wil van den wetgever, bepaald volgens de gewone beginselen der toelichting (1) zonder voorrang van den eenen tekst boven den anderen,,.

Aldus luiden de artikelen 1, 4 en 7 van de wet van 18 April 1898, terecht “gelijkheidswet,, geheeten, vermits voortaan de Nederlandsche tekst met den Franschen gelijkwaardig is. Moet hier herhaald worden wat al moeite die hervorming heeft gekost, en dat een Senator in een redevoering tegen het ontwerp, uitriep : “MM., c’est à votre justice, à votre prudence et à votre patriotisme que nous faisons un suprême appel,,; — dat een andere aldus begon : “Il y a dans la vie des législateurs comme dans celle des peuples des heures graves,,; — dat een derde als volgt besloot : “Au Gouvernement je dirai : Si gouverner, c’est prévoir, pensez à la grande responsabilité que l’histoire fera retomber sur votre tête. Vous pouvez encore arrêter cette lutte fratricide, faites-le. C’est votre devoir,, (2). Niettegenstaande deze rhetorica, die, het zij tusschen haakjes gezegd, bewijst dat de grootspraak geen product is van het parlementarisme van na den oorlog, werd het juridische vraagstuk van den Vlaamschen tekst der wetten in 1898 voor de toekomst opgelost.

Voor de toekomst, niet voor het verleden! Tot dan toe immers hadden de wetten een enkelen officieelen tekst, den Franschen. En dat is geen kleine leemte! Veilig kan men aannemen dat meer dan de drie vierden van de in België van kracht zijnde wetten dagteekenen van vóór 1898. Al onze groote wetboeken zijn ouder : het burgerlijk wetboek, het wetboek van burgerlijke rechtsvordering, het wetboek van strafvordering zijn legaten van Napoleon; de Grondwet en de meeste staatswetten (provinciale wet, gemeentewet, enz.) dagteekenen van de jaren '30; het strafwetboek is van 1867; het wetboek van koophandel, behalve het gedeelte dat handelt over de vennootschappen, werd voor de laatste maal herzien in de jaren '50 tot '90; de wetten op de rechterlijke inrichting, het notariaat, de registratie, de zeevaart, de jacht, het boschwezen, een aantal andere wetten van practisch gebruik kwamen vóór 1898 tot stand.

Nu waren er twee wegen om te voorzien in de behoefte aan een Nederlandschen tekst : ofwel het uitvaardigen van een juridisch-gelijkwaardigen tekst, ofwel het bezorgen van een officieele vertaling die, als vertaling, door de betrokken rechterlijke en administratieve lichamen zou worden gebruikt.

De volmaakte oplossing was natuurlijk de eerste. Zooals alle volmaaktheid op deze wereld, bleek zij echter practisch onmogelijk. Een juridisch-gelijkwaardige Nederlandsche tekst onderstelt de tusschenkomst van het parlement, een stemming over elk artikel, en een stemming over het geheel. Daartoe schijnen de Kamers niet bereid, indien ik de opvattingen van de leden mag afleiden uit de zienswijze welke in mijn aanwezigheid door sommige werd uitgedrukt. Zij vreezen dat het stellen van een nieuwen Vlaamschen tekst nevens den bestaanden Franschen, voor gevolg kon hebben den zin van de wet te wijzigen. Zuiver denkbeeldig is dat gevaar niet : soms is de vorm van een onduidelijken

(1) Bedoeld is : uitlegging, rechtsverklaring.

(2) *L. Dosfel*. De Belgische wetten op het gebruik der Nederlandsche taal. Davidsfonds 1910 blz. 130, 136, 137.

tekst van zulken aard dat het onmogelijk is hem te vertalen zonder hem, daardoor zelf, uit te leggen en zonder de daarin voorkomende dubbelzinnigheid weg te nemen. Wat er ook van zij, om een Nederlandschen tekst tot de waardigheid van wet te kunnen verheffen, dient men een Nederlandschen tekst te bezitten.

Ditmaal — *une fois n'est pas coutume!* — zijn de Vlamingen praktische menschen geweest, en zij hebben op de tweede oplossing aangestuurd.

De behoefte aan een vertaling had zich doen gevoelen reeds dadelijk na de wet van 17 Augustus 1873, waarbij werd voorgeschreven dat de rechtspleging in strafzaken in het Vlaamsche gedeelte van het land in het Vlaamsch zou geschieden (1). Van het strafwetboek bestond reeds een vertaling, van het wetboek van strafvordering werd er toen een opgemaakt. Beide zijn het werk van L. De Hondt. (2)

Op het IVe rechtskundig congres te Brugge gehouden in 1907 besloot de derde afdeeling, onder voorzitterschap van M. de Hoon "dat de Regeering zou verzocht worden binnen de twee jaren eene officieele vertaling der crimineele wetboeken te bezorgen, vertaling waarmede eene commissie van rechts- en taalgeleerden zou gelast worden,," (3) Van dien wensch kwam niets terecht.

De vraag kreeg nog grooter belang, toen het onderwijs door het Nederlandsch aan de Faculteiten van Rechtsgeleerdheid werd ingezet. Zulks is sedert jaren het geval voor het strafrecht en de strafrechtspleging; — te Leuven volgde in 1922-23 de encyclopedie van het recht; in 1925-26 het staatsrecht; in 1926-27 het administratief recht. De wet van 31 Juli 1923 schrijft de geleidelijke vervlaamsching voor van de lessen aan de Faculteit van Rechtsgeleerdheid en aan het Hooger Handelsinstituut te Gent. Is het noodig er op te wijzen dat, zonder een degelijken Nederlandschen tekst van de te behandelen wetten, zulk onderwijs niet goed mogelijk is?

Op het X^e rechtskundig congres, eveneens te Brugge gehouden, in Augustus 1922, werd de zaak opnieuw te berde gebracht. De Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden besloot bij den Minister van Justitie opnieuw aan te dringen opdat een commissie zou tot stand komen. M. Franck, toen Minister van Koloniën, gebruikte al zijn invloed om voor de Vlamingen voldoening te bekomen. Bij Koninklijk Besluit van 18 September 1923, mede ondertekend door den Minister van Justitie M. Masson, werd een commissie ingesteld belast met "het vertalen in de Vlaamsche taal van de bepalingen der Grondwet, der wetboeken, der wetten en gebruikelijke besluiten, waarvan geen Vlaamsche tekst officieel werd bekend gemaakt.,, Een twaalfstal juristen en taalkundigen werden aangesteld om het werk te doen. De samenstelling van de commissie is als volgt :

Voorzitter : de heer de Hoon, eere-eerste advocaat-generaal bij het Hof van Beroep te Brussel en eere-professor aan de Universiteit aldaar ;

Leden : de heeren Brants Karel, bestuurder van de Vlaamsche diensten aan de Kamer der Volksvertegenwoordigers ;

De Beus Pieter, onderzoeksrechter te Turnhout ;

De Pelsmaeker Prosper, advocaat aan het Hof van Beroep te Brussel, professor aan de Universiteit te Gent ;

Duflou Willem, professor aan de Universiteit te Brussel ;

Gunzburg Nico, advocaat, professor aan de Universiteit te Gent ;

Scharpé Lodewijk, professor aan de Universiteit te Leuven, lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie ;

Van Dievoet Emiel, advocaat, professor aan de Universiteit te Leuven, lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers ;

Van Overbeke Jos., advocaat, professor aan de Universiteit te Gent ;

Vercoullie J., professor aan de Universiteit te Gent, lid van de Koninklijke Academie en van de Koninklijke Vlaamsche Academie ;

Verdeyen Renaat, professor aan de Universiteit te Luik, lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie ;

---

(1) Artikel 12 van de wet van 17 Augustus 1874 luidde : Dans le délai d'un, il sera publié, par les soins du Gouvernement, une traduction flamande du Code d'instruction criminelle.

(2) L. Dosfel. De officieele vertaling van ons "Code pénal,, Dietsche Warande en Belfort 1906, 1e halfjaar blz., 267-276.

(3) Rechtskundig tijdschrift 1907, blz. 174-175.

Lid en Secretaris : de heer Toussaint Fernand, bestuurder aan het Ministerie van Justitie, lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie ;

Toegevoegde Secretaris : de heer Van de Woestijne Maurits, bureelhoofd aan het Ministerie van Justitie.

De Commissie is gemachtigd, voor de vertaling van een bepaalden tekst, een beroep te doen op één of meer tijdelijke leden die uit hoofde van hun bijzondere bevoegdheid in aanmerking komen.

De eerste vergadering had plaats in October 1923. Sedertdien komen de leden bijna elke week bijeen, hetzij in subcommissie, om de teksten voor te bereiden, hetzij in algemeene vergadering, ten einde over de voorgestelde vertaling in eerste of tweede lezing te beraadslagen : de meeste teksten worden aldus driemaal onderzocht alvorens voor goed te worden aangenomen.

Tot op heden verschenen in den *Moniteur* de vertalingen van de Grondwet, van het Strafwetboek, van de Gemeentewet en van de Provinciale Wet : de vertaling van de Grondwet (139 artikelen) in het nummer van 19 December 1925, het Strafwetboek (567 artikelen) in het nummer van 18 December 1926, de Gemeentewet (152 artikelen) in het nummer van 11 Januari 1928, de Provinciale Wet (145 artikelen) in het nummer van 9 Juni 1929. Al die vertalingen worden voorafgegaan door een Koninklijk Besluit dat den juridischen aard van het werk zeer juist kenschetst : het geldt een *vertaling*, en bijgevolg "zal, behalve wat betreft de sinds 18 April 1898 herziene artikelen, alleen de Fransche tekst tot regel worden genomen om de moeilijkheden op te lossen die omtrent de beteekenis van een bepaling mochten oprijzen,, (art. 2); het geldt echter een *officieele* vertaling, en "die vertaling alleen zal worden gebruikt voor het onderwijs in de scholen, athenea en Hoogeschoolen van den Staat, alsook voor het opmaken van alle openbare akten uitgaande van de wettelijk gestelde machten,, (art. 1).

De taak van de Commissie is niet gemakkelijk. Van haar wordt gevergd een vertaling die zoo sierlijk mogelijk en in taalkundig opzicht onberispelijk is ; — die echter niet noodeloos afwijkt van de in Vlaamsch-België gebruikte terminologie ; — die eindelijk tevens juridisch juist is, den te vertalen tekst overanderd weergeeft en dus onduidelijkheden behoudt waar er voorkomen.

De samenstelling van de Commissie is een eerste waarborg voor goed werk. Uit den aard zelf van de taak die haar is opgedragen volgt dat juristen en taalkundigen hier beide onontbeerlijk zijn. Geen jurist — zulks geldt niet alleen voor Vlaanderen — die zonder de hulp van philologen, de vele taalkundige moeilijkheden kan oplossen en de vele taalkundige klippen kan omzeilen welke een zoo groote onderneming noodzakelijk op haar weg ontmoet. Geen philoloog, al weze hij nog zoo flink, die de noodige rechtskennis bezit om den zin van de wet immer volledig te verstaan en onberispelijk weer te geven. Rechtswetenschap en taalwetenschap zijn beide noodzakelijk, en reiken hier elkaar de hand. Het is dan ook maar goed voor de Commissie dat ze mag rekenen op de medewerking van mannen als de heeren de Hoon en Brants, met hun verworven verdienste op het gebied van de rechtstaal ; als M. Toussaint, die sedert jaren de leiding heeft van den taaldienst bij het Departement van Justitie ; als de vier taalgeleerden eindelijk, die van de Commissie deel uitmaken : Prof. Vercoullie, en, het zij hier terloops gezegd, drie oud-leerlingen van dezen ondanks de jaren jong gebleven philoloog, wiens gezond verstand en wijs beleid, in deze zaak, door den ondergeteekende nog hooger worden geschat dan zijn wetenschappelijke beslagenheid.

Overigens is de Commissie niet uitsluitend op eigen krachten aangewezen : heel wat arbeid werd vóór haar instelling reeds verricht, en heel wat uitslagen bereikt, zoo in Noord- als in Zuid-Nederland.

De Noord-Nederlandsche rechtsliteratuur is voor de Commissie van groot nut : dat wij moeten streven naar eenheid in de vaktaal der juristen wordt door niemand meer betwist ; en evenmin dat wij in België vooralsnog geen rechtstaal bezitten ; dat wij dus onze technische termen moeten zoeken daar waar ze in onze taal te vinden zijn, d. i. in Nederland (1). De Hollandsche rechtsgeleerden van dezen laatsten tijd schrijven over 't algemeen keurig Nederlandsch : hun werken worden door de Commissie gaarne geraadpleegd. Ook de tekst van de Hollandsche wetten bewijst goede diensten. Het bleek echter spoedig dat men hier, om een oude juridische formule te gebruiken, "met oordeel des onderscheids,, dient te werk te gaan ! Die tekst is immers niet steeds onberispelijk : de meeste Hollandsche wetboeken zijn, althans onrechtstreeks, van Franschen oorsprong, daar zij, na 1816, volgens de bestaande Fransche Codes werden opgesteld en de Fransche teksten soms letterlijk overnamen, ja

(1) E. Vliebergh, Beginselen van Strafrecht (1921) blz. 13-16.

zelfs enkele keeren geheel verkeerd vertaalden! In de practijk en ook wel in de literatuur maken vele Hollandsche juristen groot gebruik van bastaardwoorden en van taalkundig niet te rechtvaardigen uitdrukkingen en zinswendingen. (1)

Anderzijds hebben sommige rechtsinstellingen van bij ons huns gelijke in Nederland niet : de "interdictie,, kent het Hollandsche recht niet ; ons Rekenhof en de Hollandsche Rekenkamer verschillen zeer van elkaar ; de vrederechter heet er kantonrechter, de rechtbank van eersten aanleg, arrondissementsrechtbank, het hof van Verbreking, de Hooge Raad ; in de plaats van onzen onderzoeksrechter (rechter van instructie) fungeert aldaar een rechter-commissaris, enz.

Sommige uitdrukkingen die in Holland mondgemeen zijn, zouden hier een zonderlingen klank hebben : "berecht,, wordt in Brabant niet de misdadiger, maar de zieke in stervensgevaar ; "uitschot,, en "verschot,, doen ons volk denken aan geheel iets anders dan aan de uitgaven door pleitbezorger en deurwaarder voor rekening van hun clientele gedaan. En vermits ieder wordt geacht de wet te kennen, is het maar best dat, zooveel mogelijk, de tekst ook leesbaar is voor iedereen.

In een van haar eerste vergaderingen poogde de Commissie enkele leidende beginselen vast te stellen : dit bleek echter buitengewoon moeilijk. Tegenover een taalkundig en rechtskundig volmaakten vorm staat, naar het woord van *Van Ginneken*, "het onmiskenbare recht van het geheele volk om z'n wetten en z'n rechtsbedeeling te verstaan,.. "Wij hebben hier, gaat schrijver voort, een *collisio jurium*, die niet met machtspreuken of algemeene regels, doch slechts met geven en nemen in veel beleid en behoedzaamheid, onder wikken en wegen van elk bijzonder geval, tot een bevredigende oplossing zal geraken... Gelijk zoovele andere, is ook dit vraagstuk in den grond der zaak een sociaal probleem. In zoover dus dat de keurigheid en de taalzuiverheid de rechtstaal ook voor het volk beter verstaanbaar zullen maken, zijn zij dubbel aanbevelenswaardig. Zoodra echter om die keurigheid of taalzuivering, de bepalingen weer talrijker, de omschrijvingen langer, de termen gezochter of ouderwetscher, kortom de taal in al haar mooie zuiverheid, weer moeilijker of onduidelijker zou worden, zijn zij uit den boeze en dienen zij te worden opgeofferd,, (2).

Wat hier van de rechtstaal in het algemeen wordt gezegd, geldt voor de vertaling van onze wetboeken.

Ook in Vlaamsch België werd sedert tientallen van jaren, heel wat gepresteerd. Voor de vertaling van de Grondwet en voor de terminologie van het gemeenterecht kon de Commissie een ruim gebruik maken van eenige voorgaande vertalingen en bewerkingen, onder welke die van M. K. Brants, Eerebestuurder van de Vlaamsche parlementaire diensten en lid van de Commissie, alle andere in de schaduw stellen (3).

Wat betreft het strafrecht en de strafrechtspleging dienen in de eerste plaats vermeld de werken van M. de Hoon, voorzitter van de Commissie, met de daarin voorkomende, over 't algemeen degelijke, en gezien den tijd van hun ontstaan, zeer merkwaardige vertalingen (4). Uitstekende vertalingen verschenen van de hand van M. Bellefroid, voor den oorlog professor te Luik, thans te Nijmegen (5). Maar het is voorzeker een plicht van eerherstel, in zekeren zin, van verdiende hulde in elk geval, hier

---

(1) *Van Ginneken* Jac. S. J. Handboek der Nederlandsche Taal. De sociologische Structuur,.. II blz. 217-254. De auteur is niet malsch voor de Nederlandsche rechtstaal : "In de taal onzer wetten treffen wij aan : enkele sporen van Oud-Germaansch recht, een overmaat van Oud-Romeinsch recht van Trombonius en heel veel bijmengsels Fransch recht van de Code Napoléon. Is het dan wonder dat onze rechtstaal wemelt van Latijnsche termen en verkapte Latinismen in zinbouw, constructies en vertaalde woorden ; dat ze verder vol is van allerlei Fransche rechtstermen en dat eindelijk het Nederlandsch wat er nog overblijft, dateert uit bijna alle tijden, behalve de 19de en 20ste eeuw.

Over het Nederlandsch burgerlijk wetboek schreef Prof. de Vries in 1879 aan den Minister van Justitie : "Indien mij door U het voorstel was gedaan, eene critiek te leveren van de taal en den stijl van het burgerlijk wetboek, dan zou ik zeker voor die taak zijn teruggedeinsd : want, er zou geen einde geweest zijn aan het verdrietig zondenregister, dat ik dan had moeten opmaken, naar aanleiding van de 2000 artikelen, van welke een niet gering aantal zoodanig gesteld is, dat iemand, die niet in de geheimen der rechtsgeleerdheid is ingewijd, zelfs den zin en de bedoeling niet vatten kan,, *Van Ginneken* op. cit. blz. 220.

(2) *Van Ginneken*. Op cit. blz. 250.

(3) Het Belgisch Gemeenterecht 2^e uitgaaf 1921. — Studiën over de Belg. Grondwet (De wetgevende macht) Standaard-jaarboek 1923. — Tijdschrift der Gemeentebesturen (in medewerking met L. Bauwens). — De Belgische Grondwet en de Belgische Staatsinstellingen Leuven 1925-1926.

(4) Grondbeginselen van het Belgisch Strafrecht 1896. Grondbeginselen van de Belgische strafvordering 1896.

(5) Belgisch wetboek van Strafrecht 1909, 2^e uitg. 1924. Belgisch wetboek van Strafrechtspleging 1909.

te wijzen op de gevatheid en de knapheid van zoo menige vertaling in het werk van De Hondt, dat volstrekt niet altijd de critiek verdient waarmede men het pleegt te bedeele.

Voor strafrecht en strafrechtspleging vermelden we eindelijk de werken van onzen oud-leeraar en collega wijlen E. Vliebergh. (1)

Wil men ten slotte eenige voorbeelden van moeilijkheden die de Commissie had op te lossen?

Art. 3 van de Grondwet luidt aldus: "Les limites de l'État, des provinces et des communes ne peuvent être changées ou *rectifiées* qu'en vertu d'une loi,.. Wat beteekent eigenlijk die "rectifiées,,? De Commissie heeft alle mogelijke opzoekingen gedaan, doch zonder resultaat. Ten slotte scheen het dat men door "rectification de frontières,, heeft bedoeld "kleine wijzigingen,, de Commissie meende echter deze uitdrukking niet te mogen gebruiken: het zou geen vertaling geweest zijn, maar een verklaring. De volgende tekst werd aangenomen: "De grenzen van het Rijk, van de provinciën en van de gemeenten kunnen alleen uit kracht van een wet gewijzigd of *nader vastgesteld* worden,,.

Art. 44 van de Grondwet bepaalt: "Aucun membre de l'une ou l'autre Chambre ne peut être poursuivi ou *recherché* à l'occasion des opinions et votes émis par lui dans l'exercice de ses fonctions,,. Niet minder dan zes vertalingen werden voorgesteld: "aan een onderzoek onderworpen,, "verontrust,, "lastiggevallen,, "aangesproken,, "achterhaald,, "gezocht,, Zeker bedoelt "recherché,, iets anders dan "poursuivi,,; het feit is minder erg, het gaat de vervolging vooraf. Aangenomen wordt dat het lid van het Parlement, in dit verband, niet mag worden vervolgd tot straf of schadevergoeding, noch het voorwerp mag zijn van een informatie of onderzoek, noch zelfs mag worden opgeroepen als getuige (2). De staatsregeling van 1798 voor de Bataafsche Republiek gebruikt hier het woord "achterhalen,,. Een Nederlandsch jurist, door een lid van de Commissie geraadpleegd, schreef dat bij zijn weten in de rechtstaal daar te lande "achterhalen,, alleen voorkomt in de beteekenis van "lichamelijk vatten,, behalve in hoogergenoemd artikel, waar, zegt hij, vermoedelijk slordigheid in 't spel is. Ten slotte, na lange discussie, vertaalde de Commissie "recherché,, door "gezocht,,.

Code pénal wordt in Nederland sedert Napoleon vertaald door "Wetboek van Strafrecht,,. Het wetboek van 1887 draagt denzelfden naam. In België werd tot nu toe meestal gesproken van het "Strafwetboek,,. De Commissie heeft deze laatste uitdrukking verkozen. "Wetboek van Strafrecht,, vertaalt alsof er stond "Code de droit pénal,,. Het Code Pénal is het wetboek van de straf, zooals het Code de commerce is het wetboek van den koophandel, het Code de procédure civile, het wetboek van de Burgerlijke rechtsvordering, het Code Civil, het wetboek van het burgerlijk leven, enz. De uitdrukking wetboek d.i. boek van de wetten bevat reeds het begrip "recht,, en er is in strafzaken geen ander recht dan wetrecht. De Hollandsche naam bevat dus op zijn minst, een tautologie. (3)

Naar het voorbeeld van het Fransche wetboek van 1810 verdeelt ons Strafwetboek van 1867 de strafbare feiten, naar de zwaarte van de straf, in drie klassen: "crimes, délits, contraventions,,. Het Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich van 1871 onderscheidt: "Verbrechen, Vergehen, Uebertretung,,. Een Nederlandsch voorbeeld is hier niet te vinden: onze burens kennen alleen "misdrijven,, en "overtredingen,,. De Commissie heeft zich hier bij het ten onzent bestaande gebruik aangesloten en vertaald door "misdaad, wanbedrijf, overtreding,,. Dat, *in se*, "mis,, erger is dan "wan,, en dus misdaad etymologisch wijst op een zwaarder feit dan wanbedrijf, zal ik niet beweren. Men staat hier echter voor een terminologie die in Vlaamsch België sedert jaren algemeen gebruikt wordt en dientengevolge kan worden beschouwd als zijnde in de vaktaal ingeburgerd.

Wat betreft de straffen spreekt men, sedert De Hondt, van "lijfstraffen, boetstraffen, politiestraffen,, voor "peines criminelles, correctionnelles, de police,,. De eerste worden opgelegd voor misdaden, de tweede voor wanbedrijven, de derde voor overtredingen. Lijfstraffen zijn aldus de doodstraf, de dwangarbeid, de opsluiting en de hechtenis. Welnu, lijfstraffen wordt in Nederland tot nu toe gezegd voor "kastijdingen aan den lijve,, (4), en het woord vertaalt dus geenszins "criminelles,,.

(1) Beginselen van strafrecht Leuven (1921). Beginselen van strafrechtspleging Leuven 1921.

(2) Rekw. Mesdach de ter Kiele, Pasicrisis 1884, I, 279 nota.

(3) Steller van deze bijdrage betreurt ten zeerste dat het Koninklijk Besluit van 14 November 1926 (*Mon.* van 18 Dec. 1926) waarbij de Vlaamsche vertaling wordt uitgevaardigd, spreekt van het Wetboek van strafrecht; en dat de uitgave door M. de Hoon van de vertaling bezorgd, eveneens denzelfden titel draagt. Waar moet het heen, zoo de leden van de Commissie zelf de getroffen beslissingen niet eerbiedigen?

(4) *Gewin* Beginselen van Strafrecht, Leiden 1913 blz. 255.

Boetstraffen (peines correctionnelles) zijn gevangenisstraf van een zekeren duur en geldboete van een zeker bedrag; anderzijds bestaat ook de geldboete als politiestraf: verwarring is dus mogelijk tusschen boetstraf en geldboete. Om die redenen heeft de Commissie van de in Vlaanderen gebruikelijke terminologie afgezien en liever de Fransche terminologie behouden: crimineele straf, correctionneele straf en politiestraf.

Een groote strijd werd gevoerd over de begrippen "homicide, meurtre, assassinat,, *Homicide* is het dooden zonder meer en gaat gewoonlijk gepaard met het begrip "par défaut de prévoyance ou de précaution,,. *Meurtre* is dooden met de bedoeling om ter dood te brengen. *Assassinat* is het voorgaande, *plus* de omstandigheid dat de moordenaar zijn daad heeft voorbedacht en voorbereid. De Duitsche en Zwitsereche wetboeken hebben Tötung, Totschlag en Mord. Het Nederlandsch Wetboek van Strafrecht omschrijft Moord en Doodslag als "assassinat,, en "meurtre,, en onthoudt zich voorzichtigheids-halve van alle terminologie voor het derde delict "homicide,,. De Hondt gebruikte beraamde moord (assassinat), moord (meurtre), en doodslag (homicide). Daartegen werd ingebracht dat "beraamde moord,, een omschrijving is; dat "Mord,, en "Moord,, in de Germaansche Wetboeken de beteekenis hebben van "assassinat,,; en dat doodslag in dezelfde wetboeken "meurtre,, beteekent. De voorstanders van De Hondt's terminologie maakten bezwaar tegen de Germaansche terminologie omdat ze in strijd is met ons gebruik, en dat de opstellers van het Nederlandsch Wetboek bekennen niets te hebben gevonden voor "homicide,,; zij voegden hieraan toe dat De Hondt door moord (meurtre) en homicide (doodslag) de etymologie met zich heeft. De Commissie besloot over het bezwaar van een vernieuwing heen te stappen en heeft de Germaansche terminologie overgenomen. De beraamde moord van De Hondt verdwijnt: "assassinat,, wordt vertaald door "moord,, "meurtre,, door "doodslag,, en voor "homicide,, heeft de Commissie een woord aangenomen dat wel niet veel gebruikt wordt, dat echter goed Nederlandsch schijnt te wezen "dooding,,.

Blijkt uit deze voorbeelden niet ten overvloede, dat men in een zoo ingewikkelde zaak met algemeene regelen niet uitkomt, en dat slechts "geven en nemen, in veel beleid en behoedzaamheid, onder wikken en wegen van elk bijzonder geval,, een bevredigende oplossing kunnen brengen?

De arbeid van de Commissie zal vruchtbaar zijn, indien de rechtsgeleerden, magistraten en ambtenaren, die, hetzij bestaande wetten, hetzij wetsontwerpen in onze taal te behandelen hebben, van hun eigen opvatting afzien, om de officieel vastgestelde en aldus uitgevaardigde terminologie tot de hunne te maken. Gebeurt dit niet, dan knoeien we over vijftig jaar nog met allerlei individueele en van elkaar verschillende, hetzij dan ook goede vertalingen. Het na te streven ideaal is: de eenheid van de vaktaal. Geplaatst tegenover dit ideaal is al het overige bijzaak.

E. VAN DIEVOET,

Professor aan de Faculteit van Rechtsgeleerdheid te Leuven,
Volksvertegenwoordiger.

EEN ZEVENTIENDE-EEUWER NADER TOEGELICHT

HET BETREFT DEN MIDDELBURGER MR. JOHAN DE BRUNE, DEN oude, die in 1629 raadpensionaris in Zeeland werd en zich ter ontspanning van zijn ambtsbezigheden, in navolging van Cats, liet gelden als den zedenmeester van zijn tijd. J. van Vloten in zijn *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letteren* (1865) keurde hem "allen lof waardig (1),..

Prof. G. Kalff aarzelde niet de volgende overtuiging uit te spreken : "Eerde ons volk zijn goede schrijvers, zooals de Franschen de hunne, dan zou De Brune's werk niet zoo vergeten zijn, dan zou men hem in ruimer kring dan tot dusver erkennen als onzen besten proza-schrijver der XVIIe eeuw na Hooft (2),..

Onverklaarbaar is het dat Prof. J. te Winkel en Prof. G. Prinsen in hunne standaardwerken over de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde met moeite eenige regels aan dezen zeventiende-eeuwer wijden.

Meer belangstelling mocht verwacht worden in deze onbetwistbaar merkwaardige verschijning uit het klassiek tijdperk.

Aan een jong Litt.-Neer. Doctorandus, Carl Heinrich Otto Moritz von Winning, komt de groote verdienste toe aan Johan De Brune volle recht te hebben laten wedervaren. In een flink gebouwde en keurig gestelde dissertatie werd de plaats bepaald, die De Brune in de gouden eeuw verdient (3).

Ik wensch enkel eenige nadere bescheiden en beschouwingen te voegen bij het rijke materiaal, dat in voornoemde dissertatie voorkomt, tot staving van de daarin ontwikkelde thesis.

De schrijver heeft vooral Johan De Brune als calvinist en humanist bestudeerd en diens beeld, van deze twee zijden belicht, ten voeten uit geteekend.

Evenals Prof. Kalff komt hij tot het besluit dat De Brune niet om zijn proeven van poëzie, die zich nergens boven het middelmatige verheffen, een belangwekkende figuur is, maar om zijn proza, dat, "hetzij zuiver betoogend, hetzij in bewust gestileerden vorm, tot het beste behoort van het weinige goede op dit gebied, dat wij in de XVIIe eeuw kunnen aanwijzen (4),..

In de eerste periode van zijn letterkundige bedrijvigheid waagde zich De Brune op het voor hem zeer glibberig pad der poëzie. Hij kwam echter "tot het besef dat de dichtkunst met zijn eigenlijken aard en aanleg niet strookte (5),.. In het proza lag zijn kracht. Daarin heeft hij "zich levenslang geoefend, met de eerezucht om daarin het meesterschap te verwerven (6),.. Zijn werken : *Grond-*

(1) Blz. 247.

(2) *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*, V^e deel, blz. 37.

(3) Johan De Brune, de oude, een Zeeuwsche Christen-moralist en Humanist, uit de XVIIe eeuw, bij J.-B. Wolters, te Groningen. 1921. De schrijver mocht het proefschrift, waarmede hij aan de Utrechtsche Universiteit hoopte te promoveeren, niet voltooiën. De al te vroege dood knakte zijn veelbelovend leven. Prof. C. C. de Vooy nam het op zich de afgewerkte hoofdstukken met de aantekeningen van den schrijver te volledigen en er de uitgave van te bezorgen. Een eere-salut aan deze roerende daad van piëteit en een warme dankbetuiging voor den belangrijken dienst daardoor aan onze literaire geschiedenis bewezen.

(4) Dissertatie : blz. 11.

(5) Dissertatie : blz. 144.

(6) Dissertatie : blz. 147.

steenen (1621), *Emblemata of Zinne-werck* (1624), *Bancket-werck* (1637) vooral bewijzen dat hij dit hoogtepunt bereikt heeft. In kernachtige notities laakt De Brune dwalingen en gebreken; hij staaft zijn betoogen met voorbeelden geput uit een verbazende belezenheid, diepe menschenkennis en rijke levenservaring. Hij neemt geen blad voor den mond, verkondigt de waarheid, zooals hij die in zijn innige overtuiging gevoelt, en hanteert het wapen der kritiek met "schoonheid van houding en gebaar (1),..

Hij deed meer. De naar verder en hooger strevende geest, de gloedvolle bezieling voor ont-plooiing van kracht, waardoor mannen van de daad in de gouden eeuw uitmunten, kenmerken ook Johan De Brune. Hij steunt nog die hoedanigheden hoofdzakelijk door het opwekken van liefde en eerbied voor de taal, die hij wil zien pralen in de volheid van haar vermogens: "Dit staet my diep in 't hoofd gheprent, dat onze Nederlandsche gheen talen en hoeft te wijcken, om 't ghewichte van de hoogste afbeeldinghe en ziel-driften te vatten en te dragen..., dat er in ghevonden kan worden een majesteyt en plegtige pompe, een tochtighe vloedt; buyen en tempeesten; een levende glans die tot in het herte schettert; een toover-schoonheyd, die mannelick is en kragtigh om zielen wegh te rucken (2),..

Als voorbeeld van den drang naar verheffing en verrijking van het Nederlandsch, dient in de eerste plaats de voorrede van *Emblemata* (3) aangestipt te worden. In hooger vermelde dissertatie werd bijzonder de aandacht er op gevestigd. De schrijver nam ze echter slechts gedeeltelijk op. Ik acht ze belangwekkend genoeg om ze hier in haar geheel mede te deelen:

" AEN DE LESER,

Ick zie alreede, gunstighe Lezer, watter voor my gheboren en ghekooct is. Sommige dickhuydighe menschen, die van zot meel en koud water gheknedden zyn, zal ick door-gaens te hooge ryzen, en schijnen uyt-druckelick verstaen te gheven, dat ick niet en wil verstaen hebben: alleenelick om dat zy hier eenigh Duytsch vinden zullen dat haer swacke herssens niet ghewent en zijn, noch haer bedorven maghe en can verdouwen.

Zulcke lieden, zoo zij niet weenen en kunnen, ghebied ick loock en ajuyn te ghebruycken; en zo zij schoen-makers zijn, niet verder te oordeelen als van de schoen. Evenwel om oock die, en eenighe andere, hoe-wel anderzins niet on-wetende, die het zelve ghevoelen ghetrouwt en in-ghenomen hebben, eenighzins te vernoughen, wil ick yet wes, tot rechtveerdighe van mijn onghemeen schrijven, te vooren legghen.

Sedert dat ick de oude en gheleerde talen deur-loopen, en meest alle de Europeesche, die by ons ghebruyckelick zijn, ghesmaect hebbe, heb' ick my dickwils verfoeyt, dat onse natie (een volck dat anderzins in konsten en wetenschappen geen andere en wijct) zoo naer-laetigh en verzuymigh gheweest is, om onze tale op te bouwen, en haer behoerlick en meughelick cieraed te gheven: voornemelick ziende, en als nu en dan beproevende, datter nauwelick yet fraeys en uyt-nemende bij andere ghevonden en wert, dat van ons niet zoude kunnen naerghevolght, en by naer met even-veel woorden even-aerdigh uytgedrukt werden. Hier van hebb' ick zoo wat henen, naer dat ick versschelick de memorie met dit of dat besprenght, en gedrenckt hadde, ghenoeghzame preuve gegeven: immers, als een stoute bracke, het veld ontdeekt, daer welgheoeffende verstanden, mijns oordeels, een nuttelicke en vermaeckelicke jacht vinden zullen. Want ick hebbe hier en daer, naer mijn gheringh oordeel, de fijnste bloeme van goede boecken ghezaeyt, soo veel door mijn begriip doemelick is, de Attische zoetigheyd met de Laconische kortheyd.

't Is zeker, dat onze tale bequaem is, om op hooghe schoenen te treden, en allerley vercierssel aen te nemen; jae, dat meer is, om te draghen het ghewichte van de grootste in-beeldinghen, die in een menschelicke ziele vallen kunnen. Ons en ontbreekt niet, als dat wy niet durven, of en willen van

---

(1) G. Kalf: *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, V^e deel, blz. 37.

(2) *Bancket-werck* (II blz. 237) ook door Van Vloten (blz. 247), Kalf (blz. 35) en von Winning (blz. 108) aangehaald.

(3) *Emblemata of Zinne-werck*, voorghestelt in beelden, ghedichten en breeder uyt-legghinghen, tot uyt-druckinghe en verbeteringhe van verscheijden feijlen onser eeuwe. Spe et Metu. 't Amsterdam bij Jan Evertsen Kloppenburch, Boeckverkooper op 't water in de Vergulde Bijbel, teghenover de kooren-markt. Anno 1624. Tot Middelburgh ghedruckt bij Hans van der Stellen. Anno MDCXXIV.

andere nemen, dat zy, zonder haer verlies en verminderinge, ons mildelick aen-bieden : zonder dat wy eenigh ander woord, als ons eygen, en by ons beburghert, hoeven te ghebruycken. Zoo hebben eertijds de Latynen gheluckelick gheerbeyt, om uyt te putten de schatten van de Grieksche wel-spreckentheyd : en zoo leeren noch daghelicks de Franssen, en andere nabuerighe volkeren, in haer eyghen tale, uyt de Grieksche en de Latynsche spreken. Waerom zullen wij dan altijd even kindsch, in luyren blijven liggen, en Taetjen blijven krijten, daer wy bequamelick en mannelick Vader kunnen zegghen? 't Is wel zoo, dat de talen ghevonden of in-ghestelt zijn, op dat wy d'een den anderen de innerlicke ghedachten onzes herten zouden te kennen gheven : en dat het ghenoech is, dat wy, door een slechte en verstaendelicke tale, onze meeninge met den anderen verwisselen, en ghemeen maecten. Maer hoy moet hy eten, en aerde en water werden, die niet en verstaet, dat men een wind-meulen met blaes balcken niet en kan doen omme-gaen : datter heel veel aangelegen is, met wat kracht van woorden vele menschen bejeghent en gheroert werden. Een leeghe straetsche, en ghepeupelsche reden zal, voor een hoogh verstand, ter aerden vallen, zonder slag te gheven, of yet te verwinnen.

T'en is jae oock niet ghenoech, dat een reden mergh en vleesch heeft : zy moet dickwils wat ghesmuckt en verciert werden, door het pinceel van een effen en ronde tale. En ghewisselick, zoo die niet verheven en werd met levendige couleuren, de verdiepingen en verschielingen (het byzonderste van de tafereelen) en konnen niet vermerckt werden. Want ghelijck het goud of yvoor zijn waerdije verdobbelt, door de hand en konste van de werck-meester, alsoo vermeerdert by velen de prijs van zaecten, die door een wel-sprekende tonghe voor-ghedraghen werden.

Ick wil dan alle gheluckighe verstanden en kloecke gheesten ghebeden hebben (voornemelick die haer wel-gheboren aerd geholpen en ghestijft hebben, door een hardneckighe neerstigheyd, en diepe bedenckingen) dat zy eyndelick de goede hand daer toe willen aen-wenden, dat onze tale (die noch al kruypende langhst der aerden sleyp) mocht op-ghetrocken werden, tot het tsop en kruyn-punt van hare grootheyd ; dat wy niet alleene met onze na-bueren in ghelijcke lid treden, maer oock zelfs de pertisaene draghen mochten. Vaert wel en draeght my gunste (1),..

Deze uitlatingen bewijzen dat, zooals J. van Vloten terecht opmerkt, De Brune in zijn streven "kennelijk denkt aan Ronsard en zijn school, van wien hijzelf dan ook ettelijke verzen vertaalt en inlascht (2),..

Ronsard had het sein gegeven met zijn strijdkreet : "C'est un crime de lèse-majesté d'abandonner le langage de son pays, vivant et florissant, pour vouloir déterrer je ne sais quelle cendre des anciens... (3)

In zijn verweerschrift : "La Défence et illustration de la langue française,, (4) weidt J. du Bellay, de woordvoerder der Fransche taalherformers, daar verder over uit en komt hij tot de volgende besluiten :

"J'ose bien assurer, que si les scauans hommes de nostre nation la (n. l. de volkstaal) daignoyent autant estimer que les Romains faisoient la leur, elle pourrait quelquefois et bientôt se mettre au rang des plus fameuses (5),..

"Ne pensez doncques quelque diligence et industrie que vous puissiez mettre en cest endroit, faire tant que nostre langue encores rempâte à terre, puisse hausser la teste, et s'eslever sur pieds (6),..

"Sans l'imitation des Grecs et Romains, nous ne pouvons donner à nostre langue l'excellence et lumière des autres plus fameuses (7),..

(1) Het exemplaar, dat ik raadpleegde, maakt deel uit van de nalatenschap van wijlen Dr. Snellaert in de bibliotheek der Universiteit te Gent. Mijn aandacht werd eerst getrokken door een korte aanmerking met potlood, waarschijnlijk van de hand van Dr. Snellaert zelf, waarbij de uitgave wordt geprezen als "een zeer zeldzame, beste druk... Een daarnaast gekleefd uitknipsel uit een ouden catalogus bevestigt dit aldus : "Première édition avec superbes épreuves de 52 gravures faites par les plus habiles maîtres du temps. Ces gravures, vraies et historiques, ont aussi beaucoup d'intérêt pour l'histoire du costume et des mœurs des Pays-Bas pendant le XVIIe siècle.,..

De prenten, die het boek tooien, behooren inderdaad tot de voortreffelijkste illustraties, die de faam van de beroemde Nederlandsche etsers luide verkondigd hebben. Enkele dragen de handteekening van de scheppers dezer voorname kunstgewrochten, namelijk die van A. van de Venne, C. Blon, Willem Paps,

(2) J. van Vloten, ibidem blz. 247.

(3) Ronsard : Seconde Préface de la Franciade.

(4) Les œuvres françaises de Joachim du Bellay à Rouen, M. D. XCVII.

(5) La Défence et illustration de la langue française. blz. 19.

(6) ibd. blz. 9.

(7) ibd. blz. 19.

“Qui vourda de bien pres y regarder, trouuera que nostre langue Françoise n'est si pauure, qu'elle ne puisse rendre fidellement ce qu'elle emprunte des autres : si infertile, qu'elle ne puisse produire de soy quelque fruit de bonne inuention, au moyen de l'industrie, et diligence des cultiueurs d'icelle, si quelques uns se trouuent tant amis de leur pays, et d'eux mesmes, qu'ils s'y veulent employer (1),,,

“Le temps viendra que nostre langue qui commence encor à ietter ses racines, sortira de terre, et s'esleuera en telle hauteur et grosseur, qu'elle se pourra éгалer aux mesmes Grecs et Romains (2),,,

Bij vergelijking van die uitingen met de hooger medegedeelde voorrede, is licht te merken hoezeer het geestdriftig woord van de Pleiade De Brune heeft vervoerd. Hij wordt de trouwe echo van de beginselen door de Fransche voorbeelden verkondigd. Honderd jaar heeft het geduurd, eer die in Nederland doordrongen. De XVIIe eeuw met haar heerlijke ontwikkeling van volkskracht en volksbewustzijn moest eerst aanbreken om het gestrooide zaad op een vruchtbaar geworden bodem welig te laten opschieten. De liefde tot het Nederlandsch steeg tot een hartstochtlijken cultus der moedertaal. De Brune wordt de banierdrager van de nieuwe richting, die taalfierheid wekt en, als rechstreeksch gevolg, het nationaliteitsgevoel sterkt (3).

De Brune vergenoegde zich niet met de theorieën der Pleiade slaafs na te volgen. Hij gaat verder dan de ijveraars voor taalzuivering. Het Nederlandsch wil hij in reinheid en plooibaarheid, in geest en pittigheid, in schoonheid en kracht doen uitmunten en “door diepgaande studie der klassieken uit de oudheid tot hooger leven opvoeren (4),,,

Als een fijnvoelend taalkunstenaar wist hij in zijn “betoog een mengeling van norsche kracht en gereede bescheidenheid te leggen (5),,, maar tevens waar 't paste, de sappigheid en de kleur- en klankshakeeringen der volksspraak aan te wenden.

De geest, die daarenboven De Brune in zijn oproeping stuwde, valt bijzonder op. Hij wil niet alleen dat de taal geërd en beoefend worde, zooals het behoort, maar hij maant ook aan tot de studie van de literatuur bij andere in ontwikkeling hoog staande volkeren, om daaruit te putten wat ten bate van eigen taal kan strekken.

We zijn er nog verre van de waarheid te hooren verkonden, dat “geen hooge nationale kunst meer kan bestaan die niet tevens Europeesch is,,,” dat “om Europeër te zijn, wij eerst en vooral iets moeten zijn (6),,,

De Brune gaf een eersten wenk daartoe. Zijn blik kon niet verder reiken dan de stand der toenmalige beschaving het hem gunde. Maar waardeering dwingt hij af door kranig de noodzakelijkheid te bepleiten om niet alleen eigen goed en eigen schoon te bewaren, doch ook om over de enge grenspalen van het kleine Nederland de geestesstromingen uit den vreemde te laten heenvloeien. Daaruit moet een verruiming der gedachten voortspruiten en een opvlamming van de scheppende kracht der in een weelderigen rijkdom sterker opbloeiende taal.

Hoe De Brune zijn taal wist te kneden en ze in al hare schilderachtigheid te laten pralen blijkt ook uit de lessen, die hij aan zijn betoogen vastknoopt. Zij zijn, na de korttijdige bezondiging aan rijmelarij, de eenige verzen waaraan hij zich waagt in zijn tot grooter rijpheid gedijde werk, waarschijnlijk om ze beter in het geheugen van de lezers te prenten. Zij ook dienen meer naar waarde geschat te worden. Zij zijn vervat in pittige spreuken, beeldende spreekwoorden, scherp omlinjnde voorstellingen, geestige formuleeringen, “alles in zuiver Nederlandsch van hartigen smaak, dat op de tonge bijt (7),,, Zij getuigen van de bijzondere vaardigheid waarmede de moralist algemeene waarheden uitdrukt. Het gelukte hem vaak ook op deze uitingen van zijn practischen geest een echt Nederlandschen stempel te drukken en den waren volkston te treffen. Vele zijn dan ook, in den vorm, waarin zij zich

---

(1) La Défence et illustration de la langue françoise blz. 5-6.

(2) La Défence blz. 5.

(3) Dr. Lievens, een oud-leerling van Prof. J. Vercoullie behandelde als onderwerp voor zijn doctorale dissertatie (onuitgegeven) den strijd tusschen de volkstaal en het Latijn.

(4) Dissertatie blz. 1.

(5) Dissertatie blz. 105.

(6) A. Vermeylen, Vlaamsche Opstellen.

(7) Kalff, *ibid.* blz. 34.

hier voordoen, te verkiezen boven de daarmede overeenstemmende spreuken, die in onze taal nog voort gebruikt worden en maar al te dikwijls een vreemden oorsprong laten doorschemeren.

De volgende voorbeelden kunnen dit zonder moeite staven :

1. Een oog in 't zeyl, dat gheeft u heyl.
2. De mensch is blind in 't geen hij mint.
3. De middel-maet hout staet.
4. Liefdes brand verslint 't verstand.
5. Het aangezicht wijst wat de ziele prijst.
6. Daer 't herte van vol is, dat zal het aenzicht wijzen.
7. Natuyr heeft duyr.
8. Een zaeck begonnen, is half gewonnen.
9. Liever 't draedjen niet beginnen,
Als den rock niet af te spinnen.
10. Die altijd morgen morgen zegt,
Noyt yiets ter degen uyt en recht.
11. Een vorsch wil altijd naer de poel
Al sat hij op een goude stoel.
12. Tijd gewonnen, is winst gesponnen.

Zoo soms, ten slotte, de Belgische leus "Eendracht maakt macht,, in het oor klinkt als de letterlijke vertaling van "l'Union fait la force,, dan geeft De Brune in zijn "Zinne-werck,, het bewijs dat die meening op een dwaling berust. Deze spreuk, die overigens het machtwoord van de Republiek der Vereenigde Nederlanden was in de XVIIe eeuw, leefde reeds toen in den mond van het volk als een zeer gangbare vertolking van een algemeen erkende en gehuldigde wijsheid :

"Twee sloupen heel gelijk, die beyd' om beste roeyen,
De een van achter mart, de ander ziet me spoeyen :
Maetroos, quansuys, belae, die die werpt een touwtjen uyt,
Om zoo dees kacke-nest te halen aan zijn schuyt.
Waervan is dit verschil? Regierders wilt het mercken
Gelijk een-dracht maeckt macht
Tweedracht verbreekt de sterken.
De sloup, die achter blijft, zijn riem on-lijck slaet ;
Het land, dat niet en trect ee lijn, zeer licht vergaet,,

Gent, December 1926.

O. VAN HAUWAERT.

BEGIJN-ALBIGENSIS

GAARNE SLUIT IK MIJ AAN BIJ DEGENEN DIE PROF. VERCOULLIE aan het einde van zijn professorale loopbaan, hulde willen doen voor zijn verdienstelijken wetenschappelijken arbeid in de lange en vruchtbare jaren van zijn universitaire onderwijs. Uitgenoodigd om een bijdrage te leveren voor dit gedenkboek, had ik er dadelijk aan gedacht door een opstel over Hadewijch den eersten uitgever van het proza dier groote middeleeuwsche schrijfster en van de eerste inleiding op hare werken te vereeren. Hadewijch nu behoorde tot de machtige vroomheidsbeweging, die in de latere helft der XIIe en in de eerste der XIIIe eeuw ten onzent opbloede, en die extatische beweging, mystieke beweging, of begijnen-beweging mag genoemd worden. Mijne studiën over Hadewijch hadden mij zoo geleid tot de studie dier begijnenbeweging, en voorts tot de beteekenis zelf van dit woord *begijn*. Daar ik nu voor de etymologie van dit duistere en veel-omstreden woord een nieuwe oplossing meen te hebben gebracht zij het mij geoorloofd hier mijne zienswijze beknopt samen te vatten en eenigszins verder toe te lichten, om zoo niet alleen den Hadewijch-uitgever, maar ook den bewerker van het etymologisch woordenboek een bewijs van mijn eerbiedige hoogachting te brengen.

Uit de geschiedenis der begijnen, die in de laatste jaren twee flinke beoefenaars heeft gevonden, is het allengs gaan vaststaan, dat dezen niet hooger kunnen opklimmen dan de tweede helft van de XIIe eeuw. En eerst in de eerste helft der XIIIe zijn de vroegste begijnhoven opgekomen. Meermaals werd ook de opmerking gemaakt dat het woord *begijn* in die tijden een slechten klank had en als spotnaam gebruikt werd, ja dat het de gansche Middeleeuwen door een kettersche beteekenis is blijven bijbehouden, althans in vele gewesten. Het was nu door een schifting van die beteekenissen en een rangschikking in streng chronologische orde, dat ik tot de ontdekking kwam, dat het woord *begijn* in de vroegste jaren van zijn gebruik, tot ongeveer 1230 niet alleen een spotwoord, een schimpnaam was, maar bepaaldelijk en uitsluitend ketterin heeft beteekend. Hier moesten wij dus naar de etymologie van het woord gaan zoeken.

Het voornaamste en op zichzelf reeds afdoende getuigenis voor deze beteekenis wordt ons geboden door Jacob van Vitry.

Deze is de schrijver van het leven van Maria van Oignies, gestorven in 1213. Hij had haar in haar leven intiem gekend en was een geestdriftig bewonderaar van hare heiligheid geworden. Door haar was hij in aanraking gekomen met de toen sterk zich ontwikkelende vroomheidsbeweging ten onzent, in 't bijzonder te Nijvel. De levensbeschrijving draagt hij op aan bisschop Fulco van Toulouse, die door de Albigenzen uit zijn bisdom verbannen, zich in onze gewesten was komen stichten aan het voorbeeld van heiligheid, dat door de mannen en vrouwen uit die beweging aan de zondige wereld gegeven werd.

In zijne opdracht nu deelt Jacob uitvoerige bijzonderheden mede over die godsdienstige beweging, waartoe vele mannen, maar vooral vrouwen, maagden en gehuwden, het *devotus femineus sexus*, behoorden. Zij leefden niet samen in gemeenschappen, in kloosters of abdijen, of zoiets als

---

(1) Mijne studiën over dit onderwerp zijn verschenen in de *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie*, 1925, afl. Juli, onder den titel : *De bijnaam van Lambertus li Beges en de vroegste beteekenis van het woord begijn*; en *ibid.* 1926 afl. Juli, *Lambert li Beges in verband met de begijnenbeweging*. Daar zal men ook de litteratuur aangehaald vinden, die betrekking heeft op ons onderwerp. In 't bijzonder de werken van Dr J. Greven, die meer den eigenlijken oorsprong der begijnen heeft onderzocht, en van L. Philippen, die over dien oorsprong samenvattend bericht en meer de geschiedenis van het begijnen wezen ten onzent behandeld.

begijnhoven : deze ontstaan eerst later. Zij verbleven als vrome mannen en vrouwen in de wereld, al vormden zij misschien wel hier en daar reeds kleine genootschappen en vergaderingen. Jacob hangt nu een heerlijk tafereel op van hun leven van kuisheid, van versterving, van beschouwing en gebed, van barmhartigheid en naastenliefde. Maar zulk een voorbeeld van heiligheid ergerde de wereldlingen en de vijanden van alle vroomheid, zoowel als de wereldsche prelaten en de kortzichtige, of verkeerd ingelichte geestelijken. Die vroomheid moest onderdrukt worden, aan de kaak gesteld, gebroken. En Jacob schrijft aan Fulco : “Vidisti quosdam impudicos et totius religionis inimicos homines praedictarum mulierum *religionem malitiose infamantes* et canina rabie contra mores sibi contrarios oblatrantes ; et cum non haberent amplius quod facerent *nova nomina* contra eos fingebant, sicut Judæi Christum Samaritanum et Christianos Galilæos appellabant., Welke die *nova nomina* waren, zegt Jacob hier niet ; en daarin ligt waarschijnlijk de oorzaak waarom men tot nog toe de bijzondere beteekenis van deze plaats voor onze geschiedenis niet ten vollen heeft ingezien. Men heeft dan vooral zijn aandacht geschonken aan het uitmaken van wat die *nomina* mogen geweest zijn. Dat hier in het bijzonder het woord *begijn* bedoeld werd staat nu vast. In een in de laatste jaren uitgegeven *Sermo II ad virgines* bericht Jacob ongeveer hetzelfde als in dezen proloog, maar nu wordt *nova nomina* bepaald door *beguinas* veranderd. Trouwens ook nog van elders is dit gebleken zoodat geen twijfel mogelijk is. Zoo afschuwelijk kwam het woord *begijn* Jacob voor, dat hij het een eerste maal niet eens heeft willen vermelden. Het moet dus wel een zeer krenkende beteekenis hebben gehad.

Wat mag deze geweest zijn? Duidelijk : ketterin ; want doel ervan was de rechtgeloovigheid dier vrome vrouwen verdacht te maken : *religionem infamantes*. Dat *religio* hier rechtgeloovigheid beteekent spreekt van zelf : van een religieuse orde kan er immers geen sprake zijn, daar die vrouwen nog verspreid in de wereld leefden. Dat komt ook nog verder uit in een episode door Jacob verhaald om aan te toonen hoe die lasterwoorden zelfs bij de goeden indruk maakten, zoo dat dezen ook in hun achting voor deze vrouwen aan 't wankelen werden gebracht. Een heilig monnik vroeg zich eens af wat hij toch over die mannen en vrouwen denken moest, die door sommige nieuwe namen werden bespot, of in een andere redactie van 't zelfde verhaal, *quas beguinas saeculares appellabant*. Daar ontving de man in zijn gebed de verzekering : *Invenientur in fide stabiles et in opere efficaces* nl. zij zullen standvastig gevonden worden in het geloof en dit door hunne werken toonen. Het was dus wel voornamelijk het geloof dier vrome vrouwen, dat door die namen belasterd werd. *Begijn* moet dus *ketterin* hebben beteekend.

Zelfs de vergelijking die Jacob aanbrengt met Christus die ook Samaritaan werd genoemd, bevestigt dit. Want Samaritaan was in de oogen der Joden een ketter.

De gansche beteekenis nu van dit getuigenis ligt in het volgende :

Wij vernemen hieruit, vooreerst, dat het woord *begijn* in den tijd van den opbloei dier vroomheidsbeweging nog een *nomen novum* was, een neologisme dus. Wij mogen derhalve veilig aannemen, dat we hier bij het begin van de uitdrukking staan. We moeten ons niet meer afvragen, of het woord al niet veel ouder zou kunnen zijn. Wat overigens bevestigd wordt uit geheel de tot nog toe geschiedkundig vaststaande feiten over de begijnenbeweging : eerst op het einde van XIIe eeuw komt met die vroomheidsstrooming het woord *begijn* op. Oudere voorbeelden zijn valsch bevonden geworden.

Verder licht ons Jacob in over de beteekenis zelf van het woord in die jaren van zijn ontstaan. Het is geen feit, geen episode alleen, wat hij verhaalt ; een of ander gezegde, met het woord *begijn*, waarvan we den zin uit den samenhang zouden moeten afleiden : hij verklaart wat het woord zelf toen beteekende. Zijn mededeeling is als een post uit een woordenboek van het begin der XIIIe eeuw ; daar zou bij *begijn* hebben gestaan : neologisme, *ketterin*, ketttersgezinde. zonder meer.

Waar we nu het woord in die jaren nog gebruikt vinden, mogen we al op voorhand vermoeden, dat het eveneens *ketterin* zal beteekenen. Voor het eerst komt *begijn* voor in een eptisode uit het jaar 1199 door Caesarius van Heisterbach meegedeeld over Abt Walter van Villers. Deze was in zijne jeugd eens op reis om vrome Cistercienserinnen te bezoeken. Onderweg werd hij geherbergd door eene vrouw, aan wie hij het doel zijner reis meedeelde : zich aan de gebeden dier vrouwen aan te bevelen om door haar voorspraak de genade der tranen te verkrijgen. Nu antwoordde hem de vrouw spottenderwijze : *Quid vultis videre istas beguinas? Vultis ego ostendam vobis mulieren bonam, quae quidquid vult obtinet a Deo*. Merkt op dat hier bepaald Cistercienserinnen als *beguinae* worden voorgesteld : Cistercienserinnen, die eveneens tot die vroomheidsbeweging behooren, die zich door een buitengewone

godsvrucht of door een bepaalde godsdienstige richting onderscheidden. De naam wordt door de vrouw als spotnaam gebruikt, en al komt de juiste beteekenis van ketterin hier wel niet sterk uit, toch staat het tegenover *mulierem bonam*, een vertrouwbare vrouw, en uit geheel de samenhang, als uit wat Jacob voor de beteekenis van het woord in die jaren opgeeft, staat toch ook de zin van weinig betrouwbaar in 't geloof, ketterin, genoegzaam vast.

Duidelijker komt die uit in een episode door Thomas van Cantimpre in zijn *Bonum Universale de apibus* verhaald, uit het jaar 1226, omtrent begijnen te Nijvel, waar, zegt Thomas in 1260, velen zich nog herinneren dat in 1207 de *religiositas beguinarum* aanving. Begijnen met het heilig vuur getroffen werden in de kerk van de H. Gertrudus plotseling genezen. Doch een wereldschgezinde maagd, die ook aan het heilig vuur leed, werd eveneens in de kerk gebracht; maar daar riep zij in protest uit: *O Sancta Gertrudis Virgo, Beghina non sum, ut quid ergo succendor?* En zij werd om hare oneerbiedigheid gestraft. Ik ben geen begijn, waarom moet ik dan branden? Is dat niet duidelijk: ik ben geen ketterin; waarom heb ik dan verdiend als een ketterin gebrand te worden? Met een zinspeling op den brandstapel voor kettters.

Zoodat duidelijk genoeg in 1226 het woord bij het volk nog niet zijn ketttersche beteekenis geheel verloren had. Zoodat de vroegste beteekenis van het woord wel is geweest: ketterin.

Als we ons nu afvragen wat ketterij haar voornamelijk kan zijn ten laste gelegd, met welke kettters zij wel kunnen verward zijn geworden, dan denken we onmiddellijk aan de in die tijden, sedert de tweede helft der XIIe eeuw, sterk opkomende en gevaarlijk zich overal ontwikkelende ketterij der Albigenzen. De buitengewone bijval dien deze kettters bij het volk genoten lag in hun uitwendige levensgestrengheid, in hun manicheïstische verheerlijking van de zuiverheid en veroordeeling van alle vleeschelijke werken, waardoor zij, uiterlijk althans, tegenover dikwijls een plichtvergeten geestelijkheid, voor de menigte het voorbeeld van de evangelische volmaaktheid schenen te geven. Een zeer gevaarlijke, geheel anti-sociale ketterij, die vele eenvoudigen misleidde en in dwaling voerde. Konden nu ook die vrome vrouwen ten onzent, om de gestrengheid van haar leven en de verheerlijking van het kuischheidsideaal, niet licht met zulke kettters verward worden? Misschien hadden zij ook nog eenige volkomen prijzenswaardige oefeningen met die kettters gemeen, wat de verwarring slechts in de hand kon werken.

En dan treft ons, dat het woord *Al-bigens* in den klank reeds duidelijke overeenkomst vertoont met *begijn*, *beguine*. Zou *begijn* niet op een of andere wijze uit *Al-bigens* verbasterd zijn? Toen we aldus klaar hadden gezien in de vroegste beteekenis van het woord, en zijn verwantschap met *Al-bigens* ons had getroffen, twijfelden wij er niet meer aan, of dit moet inderdaad het geval zijn geweest. Van dit oogenblik af stond het bij ons vast, dat *begijn* inderdaad niets anders was dan een verbastering in den volksmond van *Albigens*. Meer dan een hypothese was dit nog niet; maar een hypothese van dien aard, dat ze zich onmiddellijk opdringt door hare klaarlijkheid. Wij hebben dan verder getracht haar te bewijzen door een reëel-historischen samenhang te zoeken tusschen *begijn* en *Albigens*.

Vooreerst dan dient opgemerkt, dat die vroomheidsbeweging niet beperkt bleef tot onze gewesten, maar ook elders krachtig opbloede: ze hangt samen met de machtige ontwikkeling in het religieuze leven sedert de XIe eeuw, waardoor de Menschheid van Christus, in zijn ontbering, zijn armoede, zijn zwakheid en zijn lijden, dieper in het bewustzijn der christenheid was doorgedrongen (1). Waar nu die vroomheidsbeweging zich ontwikkelde, werd ze op gelijke wijze en met gelijke middelen door de wereldschgezinden onderdrukt; men trachtte verwarring te stichten, door hare aanhangers voor kettters en ketterinnen te schelden. Zoo werden zulke mannen en vrouwen in Italië uitgemaakt voor *patroni*, dat ook niets anders is dan een verbastering in den volksmond van *patarini*, eveneens reeds verbasterd uit *Catharini*, *Cathari*. Men ziet, om hierop in 't voorbijgaan reeds te wijzen, dat zoo sterke verbasteringen in den volksmond van onbekende eigennamen niet zoo zeer verbazen moeten.

Wij hebben nog meer. In voortzettingen van de zoogenaamde Koningskroniek van Keulen wordt tot zeven maal toe over de jaren 1210-1220 melding gemaakt van de Albigenzen, die er telkens bepaaldelijk *Beghini* heeten. Dat met dezen naam wel de Albigenzen bedoeld worden blijkt uit geheel den samenhang: het zijn kettters uit de omstreken van Toulouse, tegen wie een kruistocht wordt ingericht. Geen twijfel mogelijk. Zoodat hier de Albigenzen juist *Beghini* worden genoemd.

---

(1) Zie hierover mijn opstel in *Versl. en Meded. der Kon. VI. Academie*, Nov. 1926.

Dat was in het Keulsche. Maar nu bedenke men dat een groot deel van onze gewesten en in 't bijzonder het bisdom Luik, met aanzienlijke streken van Brabant, op godsdienstig gebied van Keulen afhingen en op wereldlijk gebied tot het Duitsche keizerrijk behoorden. We hebben hier dus een getuigenis, dat mede gelden mag voor onze gewesten. Hier dus, waar de vrome mannen en vrouwen voor begijnen werden gescholden, heetten ook de Albigenzen *Beghini*.

Om de bewijskracht van dit feit ten volle te vatten, overwege men nog, dat in die koningskroniek voor *het eerst* bepaaldelijk over de Albigenzen ten onzent gewaagd wordt. De eerste maal dus dat de Albigenzen ten onzent bepaaldelijk in kronieken vermeld worden, heeten zij er *Beghini*, wat laat vermoeden dat ze als *Beghini* bij ons zijn bekend geraakt. Hun vroegste naam is bij ons *Beghini* geweest.

Hier hebben we dus een historisch feit, waardoor het woord *begijn* in een reëel, werkelijk verband met Albigenzen wordt gebracht. En dat feit is ontleend aan de vroegste geschiedenis van de Albigenzen bij ons, uit denzelfden tijd als het vroegste gebruik van *begijn*.

Men zou kunnen opwerpen : dat het woord *begijn* misschien toen reeds een min of meer algemeene naam voor ketter was, zonder dat het uit Albigenzen zou zijn verbasterd, met dien algemeenen naam heeft men dan die vrome vrouwen, en die nieuw opgekomen ketteren genoemd. Dat is niet zoo. Uit al die plaatsen van de koningskroniek blijkt duidelijk genoeg, dat *beghini* niet een algemeene naam voor ketter kan zijn geweest, maar de gansch bijzondere naam voor die nieuwe ketteren was. Doch een plaats voornamelijk laat in dit opzicht geen den minsten twijfel over. In de *Continuatio II* staat bij het jaar 1210 : dat van de stad Toulouse uit zich een ketterij over Spanje had verspreid : *heresis quaedam cuius cultores Beggini denominabantur* : een ketterij waarvan de aanhangers *Beggini* werden genoemd. *Beggini* is dus de eigenlijke naam van die ketteren van Provence, geen algemeene. En ook dit is van groot belang in ons onderzoek.

Wij onderzoeken voorloopig niet verder de latere ontwikkelingen in de beteekenis van het woord. Van nu af is het klaar dat *begijn* oorspronkelijk ketterin heette, en dat de Albigenzen oorspronkelijk bij ons eveneens *Beghini* werden genoemd. Van het begin af dus staat het woord *begijn* in een reëel-historisch verband met Albigenzen. Het moet op een of andere wijze uit Albigenzen zijn ontstaan.

Rest nu nog alleen aan te toonen hoe dit kan gebeurd zijn.

Want meer moeten wij niet doen : waar het historisch verband tusschen beide woorden zoo eng werd toegehaald, mag de philologische verklaring geen moeilijkheid meer veroorzaken. De beteekenis van een woord kan even goed langs historischen als langs zuiver philologischen weg achterhaald worden. Waar die langs historischen weg vaststaat moet alleen langs philologischen ten hoogste nog een aannemelijke verklaring geboden worden voor de mogelijkheid ervan.

Dat *begijn* zich niet uit Albigenzen *ontwikkeld* (1) heeft geven wij gereedelijk toe; we spreken derhalve ook niet van een *evolutie* van het woord, maar wel van een *verbastering* in den volksmond. Een voorbeeld van verbastering zagen wij reeds in *patroni* voor *Cathari*.

Het wegvallen van de eerste lettergreep, vooral wanneer die niet het hoofdaccent droeg, is een gewoon feit. Zoo ontstond *Spanje* uit Hispania, *spitaal*, uit hospitale, *Stan*, uit Constantius, *bisschop* uit episcopus, *slaaf* uit esclave, *voogd* uit advokaat, enz., om de eerste de beste woorden te geven die mij te binnen komen. Voor Albigenzen is de apocope van *al* des te begrijpelijker, daar het in een romaansch gewest b. v. Luik met den vorm van het artikel *el* kon samenvallen.

Laten we nu veronderstellen dat ergens tegen die nieuwe, onbekende ketteren, met den vreemden naam, werd opgetreden. Wie kende er daar Albi en zijne inwoners, de Albigenzen? Het volk hoorde 't vreemde woord en maakte ervan wat het begrijpen kon : 't zijn *begenzen*; en in het romaansch : *ce sont des biguins, des beguins*. Is dat zoo gewaagd als veronderstelling? Is dat niet veeleer zeer natuurlijk?

Men zou kunnen meenen dat *Albigenses* op zijn Fransch uitgesproken eerder *begins* zou geven. Mogelijk; maar over de Fransche uitspraak van bepaalde latijnsche woorden in de Middeleeuwen en in zekere streken, vooral die niet tot de langue d'oil, maar tot de langue d'oc behoorden en dus naar het Italiaansch overhielden, zijn we toch niet bijzonder ingelicht. Werd daar de *g* wel als in 't Fransch *j* uitgesproken?

Wat daar ook van zij, het is niet noodzakelijk in een romaansch gewest geweest, dat *Albigensis*

---

(1) Ik meen hierop uitdrukkelijk te moeten wijzen, omdat mijn verklaring verkeerdelijk aldus is voorgesteld geworden.

het eerst als *Biguins* is uitgesproken geworden. Dat kan heel goed in een Germaansch gewest zijn gebeurd, wat zelfs geheel overeenstemt met het vroegste voorkomen van *begijn* en *beghini* in gemengd Romaansch-Germaansche streken, als het Luiksche en het Keulsche. Ook zijn ketterische woelingen in die bisdommen talrijk van de latere helft der XIIe eeuw af. De ketterij der Albigensen kan zich daarheen met de Provençaalsche kunst reeds zeer vroeg hebben verspreid. Veronderstel nu dat het in het Keulsche is geweest, dat die ketteren het eerst bekend geraakten. Daar heeft men hun naam kunnen verstaan als *bigensen*. Naar een Romaansch gebied overgedragen, als het naburige en verwante Luiksche, waar de strijd tegen de ketterij even krachtadig werd aangeboden, kan men er hier van gemaakt hebben *biguins*, *beguins*. In het Latijn is het dan geworden : *Beghini*.

Ik wil nu niet beweren dat het juist zoo gebeurd is. Wie iets anders weet zegge het. Maar uit de schaarsche historische gegevens die we hier omtrent bezitten kunnen we niets verder afleiden. Meer dan een mogelijkheid is het niet. Doch waar het historisch verband vaststaat is die voldoende.

Men zou ook kunnen wenschen dat er ergens een vorm als *Albeghini* werd aangetroffen. Intusschen is zulk een vorm tot nog toe onbekend. Maar zou het *Beghini* van de Keulsche kroniek er niet op wijzen? Waarom zou dat niet zulk een vorm kunnen zijn, daar het woord toch zonder twijfel voor Albigenses staat?

Zoo meenen wij dat het woord *begijn*, oorspronkelijk beteekenend ketterin, door verbastering in den volksmond uit *Albigensis* is ontstaan.

Misschien schuilt het vroegste gebruik van het woord in den bijnaam van den machtigen Luikschen volksprediker Lambert *li Beges* (gest. 1177), die oorspronkelijk wel zal geluid hebben zoo iets als *li beguin*. Wij hebben dit in bovenvermelde studiën uitvoerig aangetoond en kunnen er hier onmogelijk bij verwijlen. Ons betoog kwam hierop neer : die Lambert is ongetwijfeld geen stotteraar geweest, als blijkt niet alleen uit zijn geweldig redenaarstalent, zooals wij dit in zijn *Antigraphum Petri* (1) nog voelen kunnen, maar ook uit het feit dat zijn tegenstrevers, die niets hadden gespaard om hem bij den paus verdacht of belachelijk voor te stellen, nergens van dit spraakgebrek gewagen. Lambert is integendeel beschuldigd geworden van ketterij, die nog wel eng verwant schijnt te zijn met het Albigeïsme : ook wordt hij herhaaldelijk *Lambertus hereticus* genoemd, op een wijze die ons laat vermoeden dat dit de vertaling was van den naam dien zijn vijanden hem hadden gegeven ; wat dan *li beguin* zou zijn. Aan den anderen kant staat het vast dat Lambert wel een bijnaam in de overlevering moet hebben gehad, daar anders Gilis van Orval, die hem omstreeks 1250 tot stichter der begijnen verheft, onmogelijk de begijnen met hem in verband had kunnen brengen door zijn bijnaam. Stichter der begijnen is hij nooit geweest, als uit allerlei door ons aangehaalde bewijzen genoegzaam is gebleken ; de begijnen waren te Luik zelf in 't begin der XIIIe eeuw nog een *novella plantatio* ; en Thomas van Cantempré die juist in 't begin dier eeuw te Luik studeerde, had daar nooit van zulk een stichting door Lambert gehoord, maar schrijft deze uitdrukkelijk toe aan de vromheidsbeweging te Nijvel. De begijnen kunnen ook haren naam niet van *li Beges* hebben ontvangen ; daar de door Gilis voorgestelde etymologie geheel uit de lucht is gegrepen : stamden de begijnen van Lambert, dan zouden zij zich niet volgens zijn spotnaam, maar volgens zijn eigenaam Lambert, Lambertinnen hebben genoemd en door de bisschoppen laten noemen ; trouwens in het vroegste gebruik van het woord *begijn* wordt nergens zoo iets gevoeld van een beteekenis als : volgelingen van den stotteraar. Heeft Gilis dan toch de begijnen met hem verbonden door zijn bijnaam, dan moet die bijnaam verwant zijn geweest met, geleken hebben op *li beges* nl. *li beguin*, wat met *Lambertus hereticus* overeenstemt. Gilis, of de overlevering, heeft Lambert's echten bijnaam *li beguin* eenigszins in den vorm gewijzigd of omgeduid, ten einde daaruit zijn geschiedkundig en etymologisch onmogelijke afleiding van *begijn* te kunnen verklaren.

Is de bijnaam van Lambert werkelijk *li beguin* geweest, en alles noopt er ons toe *li beges* aldus uit te leggen, dan beteekende dit ook de ketter, de Albigens (2). Zoo bevestigt dit wat we van elders

---

(1) Over dit werk van Lambert en over de brieven die betrekking hebben op het geding van dien volksprediker met de hogere geestelijkheid zie onze studiën.

(2) Zoo iemand er een bezwaar in vindt dat het woord *li Beguin* al zoo vroeg zou voorkomen (1177) terwijl Jacob van Vitry het in de eerste jaren der XIIIe eeuw nog een *nomen novum* heet en *beghina* anders niet vóór 1199 wordt aangetroffen (welk bezwaar wij toch niet inzien : een woord dat eerst sedert vijftig jaar in gebruik is kan nog wel *nomen novum* heeten) dan bedenke hij dat Lambert niet noodzakelijk tijdens zijn leven reeds *li beguin* werd genoemd, maar dat hij in de overlevering dien bijnaam kan hebben gekregen. Wij echter meenen, dat het woord in Lambert's tijd moet zijn opgekomen.

reeds hadden vastgesteld over de oorspronkelijke beteekenis van het woord *begijn*, terwijl aan den anderen kant deze vaststelling onze conclusie over Lambert's bijnaam komt versterken. *Begijn* beteekende oorspronkelijk *ketterin*.

Het woord *begijn* nu heeft al vroeg in onze gewesten zijn kettische beteekenis verloren. Omstreeks 1230 beginnen de haar gunstig gezinden die vrouwen ook begijnen te noemen, zonder bedoeling van spot of laster. Eerst met eenige weifeling. Zoo in pauselijke en bisschoppelijke oorkonden *mulieres quae vulgariter beguinae dicuntur*, de vrouwen die door het volk begijnen worden genoemd. Omstreeks 1240 reeds eenvoudig *mulieres dictae beguinae*, en zonder meer *beguinae*. De vrouwen, die nu in begijnhoven waren gaan samenwonen, heetten voortaan *beguinae : beghuinae inclusae* of *beguinae clausae*.

Hoe dit gebeurde is licht te begrijpen. Het woord *begijn* had langzamerhand zijn verband met *Albigensis* verloren. Dat werd ook wel nooit zeer sterk gevoeld. Aan den anderen kant hadden die vrouwen door de heiligheid van haar leven voldoende het bewijs geleverd dat ze geen ketterinnen waren. Zoo had Rome dan ook in 1216 reeds zoo niet hare goedkeuring, dan toch hare toelating gegeven voor hare vergaderingen. Heilige priesters, in 't bijzonder de Cisterciensers, die de begijnenbeweging aanvankelijk als een uitbreiding van hun orde beschouwden, hielden zich met de geestelijke opleiding dier maagden bezig. Zij hadden nog geen naam, die haar als samengehoorigheid kenmerkte; geen stichter, die haar een vaste benaming had kunnen geven. Wat wonder zoo men zich allengs bedienen ging van den naam dien ze bij het volk hadden en waarin nu niets onteerends meer voor haar lag? Pauzen en bisschoppen behielpen zich met dit woord in hunne oorkonden; de vrouwen hebben zich dien naam laten welgevalen. Zij zullen voortaan in de geschiedenis begijnen heeten.

Maar in andere gewesten heeft het woord nooit zijn kettischen bijmaak opgegeven. In de XIVe eeuw worden de dwalingen der *beguinae*, die bijzonder langs den Rijn verspreid waren, plechtig veroordeeld. Men hoede zich in deze *beguinae* zoo iets als vrouwen uit begijnhoven te zien, die tot de *religiositas beguinarum* zouden hebben behoord. Het waren de aanhangsters van kettische stroomingen. Waren zij de latere volgelingen der Albigenzen? Misschien wel, en waarom niet? Althans, Alvarus PELAGIUS, groot Penitencier van Joannes XXII die de begijnen veroordeeld had, zegt in zijn geschrift *de planctu Ecclesiae* (1330-1334) dat de ketters in *provincia Provinciae* bepaald *Beghini* heeten, waarin nog wel de oorspronkelijke beteekenis van *begijn*, *beguinus* doorschemert, ja bewaard blijft. Nog wat vroeger schreef een minderbroeder, FERCHIUS VEGLIA in zijn leven van DUNS SCOTUS dat : hoewel de begijnen en begaarden in Provincia o. a. waren ontstaan, *ebullierint*, ze toch vooral stoutmoedig en onbeschaamd in Duitschland optraden. Wat ook nog wel een vage herinnering behelst aan het ontstaan van *begijn* uit de Provençaalsche ketters. Wel wordt dikwijls beweerd dat met *Beghini* en *Beghinae* allerlei kettische sekten bedoeld werden in de Middeleeuwen. Mogelijk; maar ik vraag me af of toch niet bepaald de ketterij der Albigenzen daaronder werd verstaan (1). In alle geval nog in de XIVe eeuw werden de *beghini* en *beghinae* in Duitschland voorgesteld als stammende uit Provence. En daar het steeds voornamelijk in 't Keulsche en langs den Rijn is geweest dat de kettische begijnen hebben gewoeld, mag dit nog bevestigen dat ook daar de Albigenzen steeds als *Beghini* waren bekend en van 't begin af *Beghini* werden genoemd. Daar schijnt de verbastering wel ontstaan te zijn.

In de laatste jaren werden pogingen gedaan om de begijnen toch nog in verband te brengen met de H. Begga. De Middeleeuwen hebben nooit iets van zulk verband geweten, en de vereering der H. Begga door de begijnen is tamelijk laat opgekomen : misschien niet vóór de XVIe eeuw althans vóór dien tijd laat zich die vereering niet nawijzen. Men heeft wel eens gemeend, dat de begijnen, die zich bijzonder te Nijvel hadden ontwikkeld, naar een daar vereerde Heilige konden zijn genoemd geworden. Maar uit de vroeger aangehaalde episode blijkt, dat ze dan veeleer naar de H. Gertrudis haar naam zouden hebben ontvangen.

Maar hoe men zich de afleiding van *begijn* uit de H. Begga ook voorstelle, behalve dat dit nooit meer dan een hypothese kan zijn, zal men telkens tegenover onoverkomelijke moeilijkheid staan : dat

---

(1) Van Albigenzen is er in de Middeleeuwen ten onzent weinig spraak, veel echter van *beghini* en *begginae*. Wij meenen dat daardoor de Albigenzen bedoeld werden : waar er spraak is van *begghini* en *begghinae* staat dit voor Albigenzen, al hebben die *begghini* daarom niet juist alle Albigeëntische theorieën behouden en al kunnen ze ook nieuwe dwalingen hebben aangenomen. In alle geval in 't begin der XIVe eeuw worden de *begghini* nog uitdrukkelijk met de Albigenzen in verband gebracht : zij zijn afkomstig uit Provence.

Jacob van Vitry met verontwaardiging opkomt tegen al zulke benaming voor die vrome vrouwen; wat niet kan verklaard worden, zoo die naam zulk een eervolle beteekenis had als volgelinge van de H. Begga.

Terwijl alle afleiding uit Begga en evenzeer uit Lambert li Beges onmogelijk blijkt te zijn, is de onze niet alleen de waarschijnlijkste, maar ook veruit de natuurlijkste, en historisch staat ze alleszins vast genoeg.

Dat HUYDECOPER reeds in de XVIIIe eeuw, en anderen, wel eens de gissing hebben uitgesproken dat *begijn* uit *Albigens* zou zijn ontstaan, bewijst hoe natuurlijk deze verklaring zich opdringt. Toch heeft men aan die gissing tot nog toe weinig belang gehecht. Alleen, hebben sommigen als TE WINKEL, gemeend, dan eerst zou ze waarschijnlijkheid verkrijgen, zoo uit de geschiedenis een werkelijk verband van begijnen met de Albigenzen kon aangetoond worden. Men oordeele of we dit verband eng genoeg hebben toegehaald om de gissing niet slechts waarschijnlijk, maar zeker te maken: het woord *begijn* komt eerst op in de latere helft der XIIe eeuw; juist in dien tijd begint de verspreiding van de ketterij der Albigenzen. *Begijn* beteekende oorspronkelijk uitsluitend *ketterin*; de Albigenzen waar ze voor 't eerst ten onzent genoemd worden heeten er bepaaldelijk *begini*. En nog in de XIVe eeuw worden de ketttersche *begini* en *beguinae* gezegd ontstaan te zijn in Provence. *Begijn* en *Al-bigens* vertoonen ook in den klank zulk een overeenkomst, dat, gezien het geschiedkundig verband, de verbastering in den volksmond, hoe die ook geschied zij, van *Begijn* uit *Albigens* ons niet verwondert.

Laat mij er nog eens uitdrukkelijk op wijzen, dat deze verklaring ook veruit de eervolste is voor de begijnen zelf. Want indien *begijn* heette: volgelinge van de H. Begga of zoo iets, dan zou men nog kunnen zeggen, dat zij wellicht de schuld ervan dragen, dat een eervolle naam een ketttersche beteekenis heeft gekregen. In onze oplossing echter hebben zij nooit tot zoo iets aanleiding gegeven. Maar een ketttersche naam heeft, door de heiligheid der vrouwen die er mede belasterd werden, in onze gewesten een eervollen inhoud ontvangen. En al verliezen de begijnen nu ook de H. Begga, die ze toch wel mogen voortgaan vroom te vereeren, wij brengen haar in verband met heel de mystieke vroomheidsbeweging der Middeleeuwen, waarin het begijnenwezen zijn diepe wortelen heeft geschoten. Zij zijn voortgesproten uit een beweging die het hoogste en machtigste streven van ons volk naar heiligheid en algeheele gelijkvormigheid met den armen en den lijdenden Christus heeft voortgebracht. Zij zijn verwant met al onze groote heiligen uit de XIIIe en XIVe eeuw. Onze groote mystieken, HADEWIJCH en zelfs RUUSBROEC behooren haar toe. Wel hebben zij reden om fier te zijn over zoo glorieus geschiedenis. En wij groeten in haar de late afstammelingen van de beste onzer Vlaamsche heiligen en mystieken. Zij vertegenwoordigen nog in ons midden een heerlijk verleden.

Met de hier voorgedragen ontwikkeling van het woord *begijn* komt ook de geheele begijnenbeweging in helder licht te staan (1).

Dr. Jos. VAN MIERLO, Jr. S. J.

---

(1) Sedert dit opstel geschreven werd, heb ik mijn opvatting nog samenhangend verdedigd in de *Revue d'histoire ecclésiastique* t. XXIII, 1927, blz. 785-801, *Les béguines et Lambert li Beges*. Ook Prof. Logeman heeft getracht het ontstaan van *begijn* uit *Albigens* langs philologische weg anders te verklaren dan ik. Zie *Leuvensche Bijdr.* dl. XX, 110. Zie nog daar de bijdrage van Dr. J. LEENEN, dl. XXI; en de laatste verklaringen van beiden, *ibid.* XXI, 70-71. Ik blijf bij mijn meening dat, waar dit verband historisch vaststaat, zooals ik heb aangetoond, en waar dit ontstaan is door verbastering van een eigennaam in den volksmond, men nog wel mag trachten om dit philologisch uit te leggen, maar dat deze verklaring toch van ondergeschikt belang is en moeilijk streng wetenschappelijk kan zijn, wat ook niet vereischt wordt.

synthetische arbeid ook. Het komt mij voor, dat de jongste studie over het leenwoorden-probleem : A. Senn, Germanische Lehnwortstudien, Heidelberg, 1925, wat de Slavische ontleningen uit het Germaans betreft, te weinig aandacht wijdt aan de geografiese verbreiding en de herkomstverschillen tussen de afzonderlike woorden, en dat Loewe's artikel van 1903 over ontlening uit het Balkangermaans, Kuhns Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung XXXIX, 313-334, in hoeveel details het ook twijfel moge opwekken, een goed voorbeeld is geweest, dat te weinig is nagevolgd.

In de eerste plaats noem ik een "leen-vertaling,, en wel *neprijaznĭ*, dat in het oksl. Evangelium *δ πονηρός* vertaalt, in de Apostolus *διάβολος*; Euchologium 35b12,42a13, in bezweringsgebeden tegen ziekten, wordt dit woord voor boze geesten gebruikt, die ziekten veroorzaken. Miklosich heeft dit speciaal Kerkslaviese woord reeds in 1866 in zijn verhandeling : Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen, blz. 113, als navolging van ohd. *unholda*, got. *unhultho* beschouwd, en inderdaad is de overeenstemming zo treffend, dat aan de juistheid dezer verklaring niet getwijfeld kan worden. Aan invloed van het Hoogduits zou dan gedacht kunnen worden, wanneer wij *neprijaznĭ* als een moravopannonisme mochten opvatten, maar het kwam reeds in de oudste evangelietekst van Cyrillus voor en dat wijst er op, dat het een Bulgaars woord was. Dan is de ontlening uit een Donaugermaanse of Balkangermaanse taal, 't zij dan Goties of wat anders (aan Gepidies of Herulies zou men kunnen denken), waarschijnlijk; wat de Goten betreft, herinner ik aan de door Niederle, Slovanské Starozitnosti II, 316 noot 5 geciteerde meedeling van Walafrid Strabo betreffende Goten in het tegenwoordige Bulgarije, welker Germaanse taal als kerktal tot de IX eeuw "apud quasdam Scytharum gentes maxime Tomitanos,, in gebruik moet zijn gebleven. De Slaven waren reeds drie eeuwen vroeger in deze streken doorgedrongen; een invloed van Christelike Germanen ook op hen is dus allerminst uitgesloten, en bij woordontlening, inclusive leen-vertaling, speciaal in Bulgaars of Kerkslavies, is geen andere herkomst waarschijnlijker dan van deze Goten. Een typies Christelike ontlening uit dit Goties moet *mytar'ĭ* 'tollenaar', uit got. *motareis*, zijn, terwijl ook oksl. *gonoziti* 'σώζειν', *gonĭznōti* 'σώζεισαι,' (ook 'van iets bevrijd worden, ontkomen') wel als Christelike termen uit een laat Goties ontleend zullen zijn (got. *ganasjan*, *ganisan*); dat deze woorden in het Oudbulgaars vrij lang geleefd hebben, dat blijkt uit de Slaviese formatie op *-nōti*. Het heeft de schijn, alsof *gonoziti*, *gonĭznōti* speciaal Oostbulgaars — en door ontlening Oudrussies — zijn geweest. Nog een beperkter gebruik is voor *bukar'ĭ* 'grammaticus' aan te nemen, dat ons alleen maar uit het traktaat van Chrabr over de Slaviese letters (waarschijnlijk begin X eeuw) bekend is. Een eerst in het Slavies gevormde afleiding van *bukūvi* 'γράμματα' (sg. *buky*, *-ūve*) kan het niet zijn, en alleen als ontlening uit het Goties (*bokareis*) is het goed begrijpelijk. Het vokaalverschil *mytar'ĭ* : *bukra'ĭ* wijst op ontlening óf in een verschillende tijd óf in een verschillende streek óf uit een verschillend uitgesproken Goties. De oplossing van dergelijke detailkwesties zal wel altijd onzeker blijven.

Wanneer wij hier spraken van Christelike termen, die ontleend werden, dan wil dat helemaal niet zeggen, dat de ontlening langs zogenaamd "geleerde,, weg moet hebben plaats gehad; men denke bijvoorbeeld aan oksl. *kom(ū)kati* 'het avondmaal gebruiken', dat in andere Slaviese talen niet voorkomt en op een verkorte volkstaal-vorm van lat. *communicare* teruggaat, of aan ons *bisschop*, een algemeen Westgermaans woord, dat blijkens zijn *b* op een Vulgairlatijn-romaanse vorm moet berusten.

Ook bij *kristū* in de betekenis 'kruis' kan de vraag opkomen, of het soms op een laat-Goties woord met deze betekenis teruggaat. Het behoort in het Slavies tot de terminologie der Grieks-orthodoxe kerk, terwijl de Rooms-katholieken *krizĭ* hebben, dat uit het Romaans komt. De mogelijkheid, dat *kristū* 'kruis' van ouds alleen Bulgaars is, is dus niet uitgesloten. Maar ook in dat geval zou deze betekenis toch ook eerst na de ontlening kunnen zijn opgekomen. Algemeen-Slavies is *kristiti* 'dopen', waarbij in verschillende talen een formeel met *kristū* overeenstemmend substantivum voor 'doop' behoort. Deze groep zullen wij wel als geheel onafhankelijk van *kristū* 'kruis' ontleend moeten beschouwen. Een uitvoeriger bestudering van dit laatste woord zou ook met *o-kristū*, *o-kristĭ* 'rondom' rekening moeten houden, dat ook in het Westelbiese zgn. Polabies een equivalent heeft, — hetgeen men tegen 't speciaal Bulgaarse karakter van *kristū* 'kruis' zou kunnen aanvoeren. Een ingaan op deze kwestie zou ons echter te ver van honk brengen en bovendien geen positief resultaat opleveren.

Vaster bodem onder de voeten hebben wij bij oksl. *vrĭlogradū* 'tuin', dat als een speciaal Bulgaarse ontlening uit got. *aūrtigards* te beschouwen is, al is ook de palatale *r* (geschreven *rĭ*, in het Oksl. niet meer overal van *rū*, d. i. niet-palatale *r*, onderscheiden, doch russ. *vertograd* is bewijzend)

opvallend; mogelijk naar *vritùpù*, dat o.a. in deze zelfde betekenis gebruikt wordt. Moeiliker wordt de beoordeling der woorden, wanneer deze ook nog buiten het Oksl. en Bulgaars hier en daar voorkomen, zonder echter algemeen-Slavies te zijn. Zo bijvoorbeeld oksl. *gobìdzì* 'rijkelijk' < got. *gabigs* (-eigs). Buitendien oudcechies *hobezny* 'id.', waarvoor Gebauers woordeboek een voorbeeld uit de Wittenberger psalter geeft. De vraag komt op: is dit een Kerkslavies woord, dat in het Cechiese gebied is blijven voortbestaan, nadat de Kerkslaviese taal er als kerktaal in onbruik was geraakt? Of is het woord in verschillende delen van het Slavies gebied afzonderlijk ontleend? Daarop zou oech. *obih* 'overvloed' met zijn afwijkend vokalisme kunnen wijzen, wanneer altans Zubaty' Archiv f. slav. Philol. XVI, 402 het terecht uit *hobih heeft verklaard. — Het minst waarschijnlijk lijkt het mij, dat *gobìdzì*, *gobigû eenmaal algemeen-Slavies geweest is.

In dit verband zij ook *prëgyn'i* vermeld, dat in Oostbulgaarse en Oudrussiese teksten voorkomt ter aanduiding van een gedeelte van een gebergte, zonder dat 't nauwkeurig uit te maken is, of 't "rots,, dan wel "steile helling,, dan wel wat anders betekent. Maar in ieder geval is 't een betekenis geweest, die Pogodins en Wiedemanns mening, dat dit woord het ontleende got. *fairguni* is, zeer waarschijnlijk maakt. De *y* van 't Slaviese woord is geenszins een bezwaar, daar substitutie van het zeer gebruikelijke suffix *-yni* voor de hand lag. Is hier nu aan ontlening uit een zowel in Bulgarije als noordoostelijk van de Donaumond voortlevend Goties te denken? Dan zou de bovenvermelde mededeling van Walafrid Strabo over de Gotiese kerktaal der Scythen van Tomi als een waardevol histories getuigenis te begroeten zijn. Evenwel maakt het voorkomen van de lokale naam (en wapen-naam) *Przeginia* in Polen (zie M. Z. Kryn'ski Prace filologiczne VII, 217-231; over verdere literatuur alsmede over het woord *prëgyn'i* zelf vgl. Durnowo, ald. X, 105-109) een ontlening in verschillende Slaviese gebieden onafhankelijk van elkaar, en dan ook uit verschillende Germaanse talen, waarschijnlijk. Men zou ook aan dialekties Oerslaviese ontlening kunnen denken. Een zeer onzeker geval dus.

Een dergelijke geografie toont ons het woord *gorazdù* "bekwaam,, waarvan *gorazdìnù*, *goraznù* "id.,,. Het is een vooral Oudrussies woord, maar onder de vele voorbeelden in Sreznewskij's Oudrussies woordeboek komt toch ook een plaats uit de oorspronkelijk Oostbulgaarse Sestodnew van Joannes Exarchos voor, waar het abstractum *gorazdistvo* 'ἐπιστήμη' gebruikt wordt. En verder kent het Pools *Gorazd* als persoonsnaam, evenzo het Cechoslovaaks, immers van Methodius' leerling Gorazd wordt ons uitdrukkelijk meegedeeld, dat hij geen Bulgaar, doch een Grootmoraviër was; verder bestaat een Cechies dialektwoord *horazditi* "lawaai maken,,. Het is moeilijk uit te maken, of dit een Oerslaviese, maar dan waarschijnlijk nooit algemeen gebruikte ontlening dan wel een later in allerlei streken onafhankelijk van elkaar overgenomen woord is (1). In dit verband zou ik nog op het woord oksl. *kladedzì* "bron, put,, willen wijzen; het Westslavies kent het niet en ook in Sloveens, Servokroaats, Bulgaars komt naast *kladenac* resp. *kladenac*, *kladenec* ook nog het echt Slaviese (ook Westslav.) woord van, dat in het Oksl. *studenici* luidt; ook Russiese dialekten kennen dit nog. Merkwaardig is het, dat de oude bijbelvertaling der IX eeuw *studenici* had, dat hier niet als een "pannonisme,, of "moravisme,, opgevat worden kan, doch zonder twijfel aan Cyrillus en Methodius uit het Bulgaars bekend was; de meeste oude teksten bewaren deze lezing, maar de Codex Zographensis vervangt *studenici* door *kladedzì*, *ezì*. Blijkbaar toont deze redactie ons een dialekt, dat *studenici* niet meer kende en het door *kladedzì* vervangen had. Dit Germaanse leenwoord, krijgen wij de indruk, was in allerlei delen van het Slaviese gebied binnengedrongen, zonder echter in de afzonderlike streken algemene verbreiding te vinden. De details van zijn geschiedenis zullen wij wel nooit te weten komen; trouwens, bijna elk leenwoord stelt ons voor niet zeker oplosbare raadsels; zelfs bij zulke algemeen Slaviese leenwoorden als *xlëbù* "brood,,; *kûnedzì* "vorst,, staan de chronologische en lokale bijzonderheden der ontlening niet geheel vast, evenmin bij tot één Slaviese taal beperkte woorden als *gonìznoti*, maar de allergrootste moeilijkheden leveren die woorden op die, door 't Slaviese gebied verspreid, hier wel, elders niet voorkomen.

Ik noem nog één leenwoord, waarbij de geografie van het voorkomen een geheel andere is dan bij de hierboven besproken woorden: *malûz'ena* (dualis) "echtgenoten,,. Dit woord komt behalve in het Kerkslavies slechts in het Westslavies voor (Pools, Cechies, Sorbies). Wanneer wij het o.a. in de

(1) Brückner brengt, zonder de zeer plausible verklaring uit got. *garazds zelfs te vermelden, in zijn nieuw Pools etymologicum p. 151 *gorazdù* bij *gor-* "spreken,, dat in het Slavies nauweliks voorkomt, terwijl *-azdù* geheel duister zou blijven.

Nomokanon van Methodius tegenkomen, dan komt de gedachte op, dat het in het Kerkslavies 't eerst als "moravisme,, gebruikt is en dat zijn voorkomen in zulke Bulgaarse bronnen als de tweede psalmvertaling, met commentaar van Theodoretus, uit iets jongere overname ook in het Bulgaarse Kerkslavies te verklaren is, evenals bijvoorbeeld *visemogy* (Kiever bladen, enz.), een "pannonies-moraviese,, vertaling van *omnipotens*, ook voorkomt bijvoorbeeld bij de Bulgaren-bisschop Konstantinos. Deze opvatting, volgens welke *malūzena* in het Oudbulgaars een "geleerde,, ontlening uit het Westgermaans is, bevestigt de afleiding van dit substantivum uit een Westgermaans woord van de groep van ohd. *ge-mahela* "sponsus,, — de details zijn onzeker —; hier hebben wij blijkbaar het zeldzame geval van een vrij oud, algemeen Westslavies en als direkte ontlening tot het Westslavies beperkt leenwoord uit het Westgermaans.

Leiden.

N. VAN WIJK.

Opmerking. Nadat dit opstel geschreven was, verscheen het 550 bladzijden dikke boek van A. Stender-Petersen ; *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, Göteborg 1927. Het komt mij voor, dat ook na dit boek mijn artikel nog onveranderd mag gepubliceerd worden. Dezelfde auteur wijdde *Slavia V*, 665-676 een artikel aan het woord *gorazdū*, waarin hij de Germaanse herkomst hiervan bestrijdt; mij heeft hij niet overtuigd.

Of *prēgyn'i* in het Oudrussies anders dan als een bulgarisme is bekend geweest, betwijfel ik tans; zie Durnowo, *Slavia IV*, 447 vlg. noot 5 en mijn opmerkingen *Archiv f. sl. Ph. XLII*, 295.

N.v.d.D. — In deze bijdrage werden eenige niet voorhanden zijnde letterteekens aangegeven met c, î, ù, r, e, o, z'.

DE ETYMOLOGIE VAN DOBBELEN = MET TEERLINGEN SPELEN.

VROEGER MEENDE MEN ALGEMEEN DAT DE ETYMOLOGIE VAN *dobbelen* was : “*spelen voor een DOBBELEN inzet*,” (Cf. onder meer *Groot Woordenboek*, dl. III, Kol. 2671 : “de naam is ontleend aan het gebruik den inzet telkens te *verdubbelen*,” — cf. verder onze *etymologische woordenboeken*, onder meer Frank-van Wijk (1910) “De beteekenis-ontwikkeling staat niet vast : wellicht oorspronkelijk “om een *verdubbelden inzet spelen*... Ten onrechte is aan Germaanschen oorsprong gedacht... (Toespeling op H. S. Falk en Torp *Etym. Woordenboek*).

Men onderstelde dus dat bij het teerlingspel de gewoonte bestond den inzet te *dobbelen* : vandaar *dobbelspel* = *teerlingspel*; vandaar *dobbelen* = met de *teerlingen spelen*.

Tegen deze etymologie is Vercoullie opgekomen in de *Verslagen der Vlaamsche Academie*, 1920, bl. 795.

Zeër terecht merkt Vercoullie op dat men bij alle kansspelen voor een dobbelen inzet kan spelen. De onderstelling dat men bij het teerlingspel in den regel den inzet dobbelde, werd enkel uitgevonden om de voorgestelde etymologie van *dobbelen* te rechtvaardigen. Maar niets bewijst dat onze voorouders bij het teerlingspel meer dan bij een ander spel, de gewoonte hadden voor een dobbelen inzet te spelen. Deze etymologie zweeft dienvolgens in de lucht.

Die overweging bracht Vercoullie er toe om naar een andere etymologie uit te zien, en ziehier de nieuwe etymologie, welke door hem in de nota der Academie, voorgedragen werd : *dobbelen* zou etymologisch beteekenen : “met *twee* teerlingen spelen — met een *dobbel*-tal teerlingen spelen... Onze voorouders (zoo zegt Vercoullie) zijn begonnen met *twee* stukken te spelen, en hebben dienvolgens het spel *dobbelen* genoemd.

Nadien kwam de gewoonte op met *drie* stukken te spelen (eigenlijk *tritsen*). Doch zijn de spelers voortgegaan het spel, zooals vroeger, *dobbelen* te noemen, alhoewel de benaming nu niet meer juist was.

Later nog is de gewoonte opgekomen het spel met *vier* stukken te spelen — zooals wij het thans nog doen (de eigenlijke benaming daarvoor is *ruiffelen* of *rjffelen*). Doch de oude benaming bleef steeds voortleven, alhoewel zij nog minder paste dan vroeger.

Deze nieuwe etymologie verdient, naar mij dunkt, de voorkeur boven de oudere. Zij is analoog met die van *beieren* = “op *beide* klokken spelen,” — en met die van Fransch *carilloner* (eigenlijk *quadrilloner*) = “op *vier* klokken spelen... En evenals niemand er aan denkt, wanneer hij van *beiaard* of van *carillon* spreekt, dat die benaming onjuist is, waar er op meer dan twee of vier klokken gespeeld wordt — ja, dat niemand zelfs weet (de etymologen daargelaten) dat *beiaard* en *carillon* een cijfer bevatten, het welk het getal klokken opgeeft — zoo ook denkt niemand er aan dat bij *dobbelen*, van een *dobbeltal* teerlingen gesproken wordt.

Elkeen zal zeer zeker moeten toegeven dat de door Vercoullie uitgedachte etymologie uiterst vernuftig is — zooals wij trouwens van Vercoullie mogen verwachten.

Maar er bestaat niettemin bij mij een bezwaar dat mij belet Vercoullie's gissing te beamen. Dit bezwaar heeft niets te maken met fonetiek, noch met semantiek — het is van zuiver historischen aard.

Is ten onzent de historische ontwikkeling van het teerlingspel er wel ééne geweest, zooals Vercoullie die opgeeft? Hebben onze voorouders het spel eerst met *twee* stukken gespeeld? Zijn ze er

slechts later toegekomen om met *drie* stukken te gaan spelen? En dan nog later met *vier* — zooals Vercoullie beweert.

Ik geloof het niet.

Onze Germaansche voorouders hebben het teerlingspel niet uitgevonden : zij hebben het van de Romeinen en de Grieken eenvoudig overgenomen. Deze, op hunne beurt, zoo het schijnt, van de Oosterlingen.

Welnu Forcellini (in zijn *Totius Latinitatis Lexicon, voce alea en tessera*) en alle andere schrijvers, verzekeren ons dat de Grieken en de Romeinen de gewoonte hadden het spel met drie stukken te spelen — ja, soms met vier. Zij verwijzen naar het *Lexicon* van Hesychius, en deze oude Grieksche lexico-graaf moest het natuurlijk best weten : Hij verklaart uitdrukkelijk dat het spel door zijn landgenooten in den regel met *drie* stukken gespeeld wordt.

Weliswaar speelde men in de oudheid soms met twee stukken (*Quandoque et duabus ludebant* : zoo zegt Forcellini). Ja natuurlijk : als zij slechts over twee teerlingen konden beschikken, dan moesten zij zich wel daarmee tevreden stellen.

De etymologie van Vercoullie onderstelt dat, toen onze Germaansche voorouders het spel van de Romeinen overnamen, zij het dan vereenvoudigd hebben : in plaats van drie stukken te gebruiken, vergenoegden zij zich met twee.

Maar er is geen het minste bewijs voorhanden dat zulke vereenvoudiging ooit plaats gegrepen heeft. Overigens begrijpt men heelemaal niet waarom de Germanen op die wijze zouden gehandeld hebben : het spel biedt natuurlijk veel meer afwisseling aan wanneer men drie of vier stukken gebruikt, dan wanneer men met twee speelt.

Ik vrees dus dat de historische ontwikkeling van het spel, zooals Vercoullie die uiteenzet, met de waarheid niet overeenkomt.

En deze overweging bracht mij er toe om, op mijn beurt, een nieuwe etymologie te zoeken. Ik heb er dan ook eene gevonden, die ik in alle bescheidenheid aan den Grootmeester in zake van Nederlandsche Etymologie onderwerp.

Met hoeveel teerlingen men het spel speelt, men moet ten minste een doblot (*un doublet*) gooien ; alle andere worp is nul. Een *triplet* is natuurlijk nog meer ; een *ridder* (vier gelijke) is boven alles. Wanneer men b. v. 1, 2, 3, 4 — of 3, 4, 5, 6 gooit, dan staat dit dus gelijk met nul. Waarom ? Omdat hier geen enkel cijfer *gedobbeld* is ; omdat hier geen *dobbel* cijfer voorkomt. De regel van het spel (zooowel in de middeleeuwen als in onzen tijd) is dat hij het spel wint, die de hoogste *dobbeling* verkrijgt. Beter gezegd : Hij wint het die in de reeks der *dobbele* cijfers de hoogste *dobbeling* verkrijgt.

En ik onderstel dat dit de doodeenvoudige etymologie van het woord is : *dobbelen* = de cijfers die men met de teerlingen werpt *dobbelen* ; *dobbele* cijfers najagen. Wie het hoogst en het meest die cijfers *dobbelt* = verdubbelt, wint het spel.

Misschien vergis ik mij (wie met een nieuwe hypothese voor den dag komt, bekijkt die altijd met een zeer vaderlijk oog), maar me dunkt dat de door mij voorgestelde etymologie veel eenvoudiger is dan die van mijne voorgangers. Bovendien gaat zij niet uit van onderstellingen die niet bewezen zijn ; zij gaat uit van de regels zelf van het spel, welke regels dezelfde waren in de middeleeuwen als voor ons.

Zoo er echter bezwaren zijn die ik niet zag, wees gerust : dan zal Vercoullie die wel vinden. En hij zal naar ik hoop, zoo vriendelijk willen zijn mij die aan te toonen.

Voor het teerlingspel bezitten wij, voor zoo ver mij bekend, nog geen historische en taalkundige monographie, zooals wij er één hebben van Van der Linden voor het schaakspel. Laat ons hopen dat die eens tot stand komt.

De teksten toonen aan dat onze middeleeuwsche voorouders Fransche benamingen gebruikten voor de verschillende worpen : Zij spraken van *deusaes* voor *dobbele één* ; van *sinck* en *sinkenaes* (*les cinqs*) voor *dobbele vijf* ; van *sijs* (*les six*) voor *dobbele zes* enz....

Het ware van belang dat men eens de oude teksten verzamelde, niet alleen om te weten hoe onze voorouders het spel speelden, maar ook om *alle benamingen* te kennen die zij gebruikten. De meeste dier benamingen zijn mij onbekend, en zij staan niet vermeld in Verdam's *Woordenboek* (cfr. dienaangaande mijn aantekening over den *quatertrouye*-worp in de *Verlagen der Vl. Acad.* 1920 bl. 977).

Wanneer die middeleeuwsche benamingen verdwenen zijn, weet ik niet. Dat dient nog onderzocht te worden.

Te Gent bestaat er eene zeer rijke en uitgebreide terminologie voor alle worpen. Zij is volledig opgegeven in een boekje van zekeren *Oeberleboe* (ik heb me laten zeggen dat dit een pseudoniem is voor Nap. Destanberg).

Onze folkloristen zouden eens moeten onderzoeken of de Gentsche benamingen elders ook gebruikt worden.

De etymologie zou moeten vastgesteld worden. Te Gent heet dobbel één "*de pietjes*," — etymologie? Dobbeler vier staat bekend als de "*verkens*," (*varkens*) — etymologie "*de vierkens*,".

Dobbeler vijf heet "*de vinken*," — volksetymologie van "*de sinken*," — de middeleeuwsche benaming, die men nietmeer begreep, enz...

Doch, ik word gewaar dat ik de ruimte reeds ingenomen heb, die mij toegestaan werd. Ik zou zoo bladzijde na bladzijde kunnen voortgaan, maar ik maak een slot — de vele losse aantekeningen, die ik nog bezit, staan ten dienste van hem die het door mij aangeduide onderwerp eens wetenschappelijk zal willen aanpakken.

Misschien vindt een onzer professoren het goed dit onderwerp aan te bevelen voor een academisch proefschrift, aan den een of ander student, die er iets voor voelt. Ik sta er voor in dat er een zeer plezierige studie te schrijven is over het teerlingspel. En ik meen niet dat het volstrekt noodzakelijk is dat alle academische proefschriften voor het groote publiek ontoegankelijk en ongenietbaar zouden zijn.

De Romeinen hadden het bij het goede einde (zoo dunkt mij ten minste) wanneer zij zeiden *Ridendo dicere verum quid vetat?*

Ik sluit met een kort woord van aanmoediging voor hem, die zich voor dit werk inspant.

Indien er een flinke verhandeling over het teerlingspel geschreven werd, zouden Vercoullie en ik er met groot genoegen kennis van nemen. Wij kennen immers beide de regels van het *spel* heel goed. En als we moegewerkt zijn, zien wij er niet tegen op om daarin een verstrooiing te zoeken.

Het is ons zelfs gebeurd (hier gezeid en elders gezwegen) dat we tegen elkaar gedobbeld hebben om te weten wie de pintjes zou betalen...

Geen van ons beiden dacht toen aan de etymologie van *dobbelen*.... Gelukkig! want dat had ons spel gestoord.....

MR. LEONARD WILLEMS.

NASCHRIFT. — DRIEDOBDEL is, volgens ons *Groot Woordenboek* (III², 3314) "*een onlogisch gevormd woord*,". Volkomen waar! want eigenlijk driemaal dobbel = 6. Maar hiermede is de etymologie en de vorming van het woord niet uitgelegd.

De uitdrukking is ontleend aan het dubbelspel. Wanneer iemand meer dan een *dobbeler* (Fr. *doublet*) gooide, en wanneer hij drie gelijke cijfers *dobbelerde*, dan heette dit een *driedobbeler*. De Hollanders, die van Vl. *dobbeler*, *dubbeler* hebben gemaakt, hebben ook van *driedobbeler*, *driedubbeler* gemaakt.

Driedobbeler komt in geen andere Germaansche taal voor. Het woord ontbreekt ook in het *Mid. Ned. Woordenboek* van Verdam. Maar ik heb reeds de opmerking gemaakt dat Verdam de benamingen niet kent, die bij het dubbelspel in gebruik waren.

Folklore, Geschiedenis en Opvoedkunde

WAT OUD-BRUSSEL ZONG IN DE XVII^{de} EEUW

Uit "Het Brabands Nachtegaelken", van Joan Mommaert.

ONDER DE TALRIJKE LIEDERBOEKJES VAN DE 17de EEUW NEEMT HET "Brabands Nachtegaelken", van Joan Mommaert een geheel eigen plaats in. Weinige liederbundeltjes veroorloven ons inderdaad zulk een afgewisseld beeld te verkrijgen van het toenmalig Brusselsch liederrepertorium, zijne bronnen en sommige werkelijk door het volk gezongen liederen, en weinige bovendien zijn in 't Vlaamsche land zoo verspreid en nagedrukt of nagevolgd geweest als de verzameling minneliedjes, herderszangen en boertigheden van den Brusselschen drukker, Joan Mommaert. De verzamelaar, Joan Mommaert, behoorde tot de bekende Brusselsche drukkersfamilie, die naam en faam heeft verworven in de annalen van de Belgische Typographie. Over zijn persoon was tot dusver weinig bekend. Heel onlangs is Prof. Dr. M. Sabbe erin geslaagd eenige schaarsche bijzonderheden toe te voegen (1) aan de biographie van J. Mommaert Jr in het "Biographisch Woordenboek", van Frederiks en Van den Brande en aan deze in de "Biographie Nationale", van Alph. Wauters. Joan Mommaert werd als zoon van Jan Mommaert en Martine van Stralen in de Sint-Goorikskerk te Brussel gedoopt op 11 April 1611. Hijzelf trad op 27 December 1636 in het huwelijk met Catharina van Delft.

Drie kinderen werden uit hun echt geboren : Jan-Nicolaas (in de Sint-Goorikskerk gedoopt op 7 September 1638), Gaspard (in dezelfde kerk gedoopt op 19 September 1646), Catharina (waarvan de geboortedatum onbekend is). Joan Mommaert verloor vroegtijdig zijn vrouw, omstreeks 1652 of 1653. In zijn uitgave van een gedeelte der briefwisseling van de Antwerpsche drukkers, de gebroeders Jan-Baptist en Hieronymus III Verdussen (Antwerpsche Bibliophilen, n° 37, 1923) heeft de geleerde Conservator van het Plantin-Moretus Museum aangetoond dat Joan Mommaert handelsbetrekkingen onderhield met de Verdussen's. Door die correspondentie is het hem mogelijk geweest het jaartal van Joan Mommaerts Jr's overlijden met groote benadering vast te stellen : in 1669 (brief XXIV, bl. 37) is Joan Mommaert zinnens het drukkers- en boekhandelaarsvak vaarwel te zeggen, maar in datzelfde jaar (brief XXXI) is er reeds spraak van de erfgenamen Mommaert, zoodat we daaruit met zekerheid mogen afleiden dat Joan Mommaert in den loop van 1669 is overleden.

Als drukker mag hij aanspraak maken op onze erkentelijkheid. Van hem is de voortreffelijke druk van de "Costuymen ende Rechten der Stad Brussel", (1657) van den stadsgriffier Jacob de Conde, waarin zijn lof wordt gemaakt als drukker, als burger en als mensch :

*"Dees Wet ontbrak den Druck, hier hebt ge toeghekoren
Een man, die 't hem verstondt door Eedt aen u verplicht,
Een Lidt-Maet van u Lijf, een Man daer toe gheboren,
Die meer op uwen Roem, als Baet sloegh sijn ghesicht,,.*

Prof. Sabbe (Proces, Voorwoord, bl. XX) noemt verschillende andere fraaie drukken door J. Mommaert Jr bezorgd : de *Bruxella Septenaria* (1646) van Erycius Puteanus, de *Symbola Christiana politica* (1649) van D. Saavedra, de *Chronycke ende Gheslacht-Boom van S. Franciscus* (1656) van P. Nicolaas van Estveldt, enz.

(1) Zie Voorwoord XVII van "Stichtelyck ende vermaekelyck Proces tusschen drij edellieden", Antwerpen, De Sikkel (De Zeven Sinjoren en de Zeven Kaproenen), 1926.

Als mensch leeren we hem echter best kennen uit opdrachten van vrienden als Erycius Puteanus, de Leuvense hoogleeraar, en Claudius de Grieck, de boekhandelaar en in later tijd bisschoppelijke procurator te Mechelen, die hem als een burger van voorbeeldigen levenswandel afschilderen, en vooral ook uit zijn eigen opdrachten, waarin hij letterkundige vrienden onder zijn bescherming neemt, hetzij als invloedrijk "raet der stad Brussel,, hetzij als belangloos uitgever hunner geschriften, "die meer op (hunlied) *Roem, als Baet sloegh sijn ghesicht,,*. Eene interessante zijde van zijn persoonlijkheid wordt ons ontsluit als hij, in 1647, buiten weten van den dichter, Schouwenbergh, diens Nederlandsche vertaling uitgeeft van "*La vida es sueno,,*" van Calderon. Hoe weet hij zijn vrijpostigheid, niets ongewoons in een tijd van algemeen letterkundig plagiaat, te verbinden met een uiting van oprechte bewondering en vurige liefde voor zijn moedertaal. In de opdracht "aen de doorluchtighe ende hooghebornen Vrouwe Elisabeth, bij der gratien Godts Princesse ende Gravinne tot Hooghenzole,, (1) vertrouwt hij "vastelijck dat de geneghentheydt ende eerbiedinghe, die den Rymer (wiens penne noyt voor desen tot Nederlandtschen Rym gescherpt) altijd heeft bewesen aen de aenghename ende uytstekende heuscheydt, deughden ende volmaecktheden van soo een Doorluchtighe Princesse, hem sullen wederhouden (hem) te beschuldigen, onder soodanighe bescherminghe, tot de welcke ick bovendien mijnen toevlucht hebbe ghenomen : vermits hare ervarentheydt in meer andere talen, de Nederlandtsche oock altijt bemindt, ende gheacht heeft; verre buyten de ghewoonte van vele gheboortighe Brabanders, die sich quansuys vermijden deselve te spreken, hoewel sij dickwils nauws eenighe andere grondelijck en verstaen,,.

Een der eersten in ons land gaf hij als leek in 't openbaar blijk van zijn liefde voor het in de hofstad met verbastering bedreigde Nederlandsch, al stond hij wat dat betreft lang niet alleen. Zijn oudere vriend Erycius Puteanus had in het begin der eeuw reeds het voorbeeld gegeven door zijn onverschrokken optreden voor de moedertaal in de verlatijnsche Leuvense universitaire kringen.

Had hij, Eerrijk de Putte, als opvolger van Justus Lipsius uit Italië naar Leuven geroepen, het niet bestaan het in zijn latijnsche intree-rede : "Juventutis Belgicae Laudatio,, (1607) (2) op te nemen voor het veronachtzaamde Nederlandsch, zijn rijkdom en zijn voortreffelijke eigenschappen?

En die andere vriend en stadgenoot van hem, Claudius de Grieck, hoe geeselde hij bij herhaling, zooals in de opdracht van "De Pelgrim,, (1670) "d'insluypende dobbelheyt... (die) het Landts verderf naer- sleept,, herinnerde hij aan de woorden van Seneca : "dat daer-men d'Inwoonders in een bastert-tael siet behaeghen scheppen, men de Zeden en Tucht moest voor bedorven houden,,. Het was dan ook dubbel aangenaam voor hem zijn werk te kunnen opdragen aan Philippus-Ignatius de Fierlandts, derden Schepen van de Stad Brussel, omdat deze "geen bastert-tael voor d'eyghen stelde,, noch de zeden die van onze vijanden herkomen, voor goetd (keurde),,.

In dien weinig gekenden en bestudeerden 17de eeuwischen Vlaamschen taalstrijd, die zich richtte eenerzijds tegen de alleenheerschappij van het Latijn, anderzijds tegen het modische Spaansche en Fransche taalgebruik, heeft Joan Mommaert Jr. een rol gespeeld, die we hier slechts oppervlakkig kunnen behandelen. Hij behoorde blijkbaar tot die schaar helderziende en vooruitstrevende Zuid-Nederlanders, die, naar zijn eigen stijl te oordeelen, het Brabantsch naar het Hollandsche voorbeeld wilden zuiveren van de hier in Zuid-Nederland welig tierende bastaardwoorden. Hij sloot dus aan bij het streven van sommige humanisten, zooals Erycius Puteanus en Antonius Sanderus, die weliswaar zelf in 't Latijn schreven maar het Nederlandsch prezen, ja, herhaaldelijk er den nadruk op legden dat Vlamingen en Brabanders op het gebied van taalzuivering de Hollanders dienden na te volgen.

Dit verklaart de verbolgenheid van een "patriot,, als Richard Versteganus, die in het woord vooraf van zijn "Nederduytsche Epigrammen ende Epitaphien,, (1617) van leer trok tegen het "platte,, Hollandsch, dat hem als "Spaansche Brabander,, te min lijkt :

"Eenighe van de Hollantsche dichters sullen mogelijk segghen datter veel geschuymde woorden in (mijn dichten) zijn, en dat ze niet in heel bot plat Hollants en zijn gheschreven. Maer waerom en hebben de Hollanders hun eyghen potten dan niet geschuymt, van *Reformatie, Predestinatie, Excellentie, Generaal, ijdel glorie, en Consistorie, etc.* Waerom en segghen sij niet in plaetse van de Consistorie van de Gereformeerde, de vergaderinghe of gheselschap van de herschepte, enz.

(1) Over deze prinses zie Inleiding, bl. 24-25 van "Joan de Grieck, Drie Brusselsche Kluchten uit de 17de eeuw, Antwerpen, De Sikkel (De Zeven Sinjoren en De Zeven Kaproenen), 1926.

(2) Zie hierover Edward Van Even-Eerrijk de Putte (Erycius Puteanus) beschouwd als bevorderaar der landstaal en als Nederlandsch dichter (Dietsche Warande, 1888).

De oude Excellente Latijnsche Poeten en hebben niet voor schuymstel gheacht, die Griecxsche woorden die sij in haere Poesie ghebruyckt hebben, maer die ghehouden als een schoon ciraet oft ornament tot hun Latijnsch *Carmina*. Ende aenghesien dat nu hedensdaeghs, de vrende natien malcanderen meer frequenteren dan hier voormaels, waer door datter veel van hun bequaem, ende welluydende woorden seer over al dese landen int ghemeyn ghebruyck sijn ghekomen, waerom salmen die dan die meer onghescreven dan onghesproken laeten, aenghesien oock datmen die perfectelijk ghenoech verstaet, ende dat de Poesie daer deur seer gheillustreert ende gheciert wordt.,

Aan een anderen kant bewijst dat Zuid-Nederlandsch taalpuristisch streven en een verdediging pro domo als van Versteganus dat de Hollandsche dichters en schrijvers hier ook zoo onbekend niet waren, als men het vroeger, onder invloed van de Staatkundige omstandigheden, die de Noordelijke van de Zuidelijke Nederlanden zoo goed als afsneden, geloofde. Daarvan willen we slechts één Brusselsch voorbeeld aanhalen.

In den "*Brusselschen Blomhof van Cupido*., (1641) van Guilielm a Castro (Willem Vander Borcht), een ander vriend van Mommaert Jr., bevindt zich onder de *liminaria* een huldigingsgedicht van Joannis a Castro, den broeder van Guilielm. Daarin verkondigt hij zijn blijdschap over het verschijnen en den bijval van den "Blomhof., :

“Onlanghs plagh ick beschaemt en eereeloos te duycken,
 Wanneer een naerghebuer, mij trotsend', ded' ontluycken,
 't Voor-gh'opende tonneel, naerboetsende den aerdt
 Van Vorst oft eenigh Prins, wiens welverdiende waerd
 Was waerdigh spieghelwijs de menschen te bethoonen.
 O! wat een' harden spijt quam dickmaels grondvast woonen
 Ghekanckert in mijn borst, wanneer ickmaer bedacht
 Hoe dat een maghet ons steeds nieuwe boecken braght.
 Oft als de *Amstel-vrouw'* eenieder quam vertronsen,
 Te recht hooveerdigh, en ded' hare rijmers botsen
 Met stemmen vol van lof, tot in den kouwen noort,
 Wiens we'ergalm wirdt ghehoort tot in het suyden oort,
 Wanneer ick quam te sien de boecke-rij der wercken
 Van 't deftigh *Catsens* breyn, oft als ick quam 't aenmercken
 Van *Huyghens* Heugh'niswaerdet het Kostelijcke Mal,
 Den Boom-lof en het wijs bepalen van den Al,
 Oft als *Poësis-Kerck*, 'k meyn' *Hensy* schoone boecken,
 Die *Phoebi* kokerdief noyt souden overkloecken,
 Mij met een oorbeet seyde' : waer is het *Houwaerts* werck,
 Waer eenigh gheestigh quant, waer hebt ghij dien klerck
 Die oyt naerkomen sal het ghen' ghij hier komt lesen,
 Oft immers neven ons lofwaardelijck sal wesen?.,

Uit deze verzen blijkt dus, dat, behalve "Vader Cats.,, ook wel andere Noordnederlandsche dichters alhier in de 17de eeuw bekend en gelezen werden, den dubbelen staatkundigen en godsdienstigen scheidingsmuur, door den schier bestendigen oorlogstoestand tusschen Noord en Zuid opgetrokken, ten spijt.

Het moet dan ook niet verwonderen dat in het "Brabands Nachtegaelken., van Joan Mommaert Hollandsche invloeden te voorschijn treden. Al in den titel zelf. Het lijdt o.i. geen twijfel dat Joan Mommaert bij het opstellen van zijn titelblad : "Het Brabands Nachtegaelken, *met sijn Drij-derley Gesangh*, te weten : minne-liedekens. herdere-sangen ende boertigheden., onder de oogen heeft gehad of gedacht heeft aan den bekenden "Zeeuschen Nachtegael ende *des selfs drijderley gesang...* (Minne-sang, Sedensang, Hemelsang)... door versheyden treffelijcke zeeusche poëten bij een ghebracht, ende verciert met copere plaeten., van 1623. Van den "Zeeuschen Nachtegael., zijn ons verschillende drukken bekend (1632, 1633, 1651), hetgeen op een groote verspreiding wijst, die zich zeker ook over Zuid-Nederland zal hebben uitgestrekt.

Deze overeenkomst kan nog verder vervolgd worden, niet enkel in de door Mommaert aangenomen indeeling, die uiterlijk veel overeenkomst vertoont met die van Jan Pietersz Vande Venne, uitgever van den "Zeeuschen Nachtegael,, maar zelfs in kleinigheden, bijv. in het gebruik van een bijzonder decoratief sluitstuk uit den "Zeeuschen Nachtegael,, : zittend beertje in front tusschen twee slangen te midden van loofwerk, dat in sommige drukken van het "Brabands Nachtegaelken,, werd nagebootst, o. a. in den druk ("den vijf thienden druk,,) van Franciscus van Soest, Antwerpen, 1736, 16 m° obl. Prof. Sabbe heeft in de reeds vermelde voorrede van het Proces, bl. XX, getracht het eigen werk van Mommaert van anderen in het "Brabands Nachtegaelken,, te scheiden. Dit werk wordt schijnbaar vergemakkelijkt door het feit dat Joan Mommaert, nogal letterkundig-eerlijk voor een 17^e eeuw, eigen goed en vreemd goed onderteekent of voorziet van naamletters en kenspreuken van de onderscheiden auteurs, maar toch niet zoo secuur, dat bij nader onderzoek mijn en dijn steeds met elkander kloppen.

Volgens berekening van Prof. Sabbe zijn 24 gedichten van hem (op een totaal van 59) (1), maar dit matig getal moet nog sterk verminderd worden, want zelfs onder de met zijn kenspreuk, tevens drukkersmerk onderteekende gedichten : "Naer 't duyster hop' ick 't licht,, zijn er die beslist niet van hem zijn.

Bij een vluchtig onderzoek teekenden wij aan :

bl. 14. *O Cierlijk cieraet*
Uitmundend in deught, in schoonheit van gelaet....

Zonder onderteekening. Is van Jan Starter.

bl. 42. *Ghij Jongmans die uyt vrijen gaet....*

Is onderteekend : Naer 't duyster hop' ick 't licht. Is van Jan Starter.

bl. 99. *Toen Daphne d'overschoone Maeght....*

Zonder onderteekening. Is van Jan Starter.

bl. 117. *Silvester....*

Is onderteekend : Naer 't duyster hop' ick 't licht. Is van Jan Starter.

bl. 119. *Den Mey die komt ons bij seer blij....*

Zonder onderteekening. Is van Jan Starter.

bl. 124. *Rosemont die lagh en sliep.*
Blies violen uyt haer lippen.....

en

Clare sou een kransie maken,
Midts sij hutselt in het kruyt....

Zonder onderteekening. Zijn de bekende "Veltdeuntjes,, uit de "Emblemata Amatoria,, de "Afbeeldinghen van Minne,, (1611) van Hooft.

bl. 155. *Beso los manos, mijn soete Schelmken,*
Mijn lieve Liefken, come leve?

Zonder onderteekening. Is van Jan Starter.

bl. 166. *Vrijage-liedt.* (Oudt Manneken en een jonghe Dochter).

H. *Nu Jenneken, mijn soete beck,*
Ick bid u staet wat stil.

J. *Wat let u, seght mij, oude geck,*
Bediet mij uwen wil....

Zonder onderteekening. Is het bekende lied van Bredero, door Prof. Sabbe herkend, uit het "Groot Lied-Boeck van Bredero,, 1622, bl. 10 van het "Boertigh Liedt-Boeck,,.

---

(1) Het "Proces,, drukt verkeerdelijk 39. (Zie voorwoord XXI).

bl. 175. *Vrijage-liedt.* (Oudt Wijfken en een jonghman).

N. *Nu Herreman, nu Jongh-gesel,*
Ick bid u blijft wat staen.

H. *Wat brilt mij dit verrimpelt vel?*
Wat sult gij? laet mij gaen!

Zonder onderteekening. Is insgelijks van Bredero. Behalve Hooft, Bredero en Starter is Jacob Cats ook nogal vertegenwoordigd en onder de anoniemen zullen er wel Catsiaansche rijmpjes lopen, zooals :

bl. 45. *Wie Peert of Wijf soect sonder gebreken,*
Die mach het werk wel laten steken,
En dencken dat hij Bedd'en Stal,
Voor eeuwig ledigh houden sal.

Zonder onderteekening.

De meest geplunderde van de Noordnederlandsche dichters in het "Brabands Nachtegaelken,, is echter Jan Starter, want al de gedichten, door Mommaert onderteekend met de kenspreuk "Gunst baert Nijdt,, zijn niet, zooals Prof. Sabbe meent van S. Verbrugge, maar van Jan Starter. In dit geval zijn o.a. :

bl. 24. *Als ick was in 't bloeyen van mijn tijt, in 't groyen van mijn Jaren,*
In 't groenst, in 't soetste, in 't soetste van mijn jeugt...

bl. 28. *O Eenigh voetsel van mijn jeught,*
Fonteyn van mijn geluck en vreught...

bl. 66. *Blijdschap van mij vliet, ick gaen mij bereyden*
Om mijn ziels verdriet, droevigh te beschreyden...

bl. 215. *Wil dan niemant rondom leelijck*
Een uyt-strijcken na waerop...

Het gedicht op bl. 59 :

Sint dat gij mijn gedachten,
Seer vriendelijck verkrachten.....

onderteekend met het bekende "t Kan Verkeeren,, is van Bredero. De "Hollansche,, invloed blijkt dus wel zeer sterk geweest te zijn op de samenstelling van dat Vlaamsch liederbundeltje, dat evenwel zooals Prof. Sabbe doet opmerken af en toe "naast conventionele versierselen en verherderlijkte liflaffertijtjes,, een "eigen geluid,, heeft.

Dit eigen geluid treft ons in 't bijzonder "waar de dichter den lof zingt van "het lekker Stallenbier,, en van het "vermaert Koekelberghsbier,, of waar hij de genoegens verheerlijkt van de Brusselaars, die gaan "spanceeren,, in het Ukkelbosch of in de velden rondom Etterbeek, waar ze een „ganzenfeest,, bijwonen, of in "prieëlkens geseten,, bij "rhetorijcke geesten,, hun "meyskens,, verlustigen met liederen, begeleid op een "mandoolken,, of lustig dansen van "Reusken keert u eens omme,, op het pijpen van Hansken den Moezelaar,,.

De aanwezigheid van al die "Minnelieken, Herdersgedichten en Boertigheden,, ook al staat bij sommige de stemme vermeld, vaak dezelfde als bij Jan Starter en Bredero, mag nog geenszins als het bewijs gelden dat al die liederen werkelijk door het volk gezongen werden en dus te Brussel mondgemeen waren, maar het "Brabands Nachtegaelken,, bevat een tweetal gedichten, die zonder twijfel van Joan Mommaert zelf zijn, en die ons op een eigenaardige wijze de liederen doen kennen, zooals het hierboven door Prof. Sabbe vermelde "Reuzenlied,, die door Oud-Brussel vroolijk gezongen werden.

We laten deze gedichten hier volgen, naar den tekst van den oudsten druk, die ons in handen kwam, en die zeker nog tot de 17de eeuw behoort (het titelblad ontbreekt), met de varianten van den Antwerpschen druk van Franciscus van Soest (1736). De cursivering en de nummering zijn van ons.

BOERTIGH REFEREYN

Op het edel ende wijt vermaert Koekelberghs bier.

Lestmael wierd ick gesmeten, hoort mijn vermaen,
Van mijn droncken wijveken, sij dede mij seere,
Omdat ick een meysken had vriendschap gedaen :
Ick riep, en 't was mij leet, mijn leven niet meere?
Zij sloegh seer dapper, maer doen nam ick mijnen keere
Recht naer Koeckelberg, daer ick wilde gaen drincken.
Ja, ja, dacht ick, 'k sal u liever ontsincken,
En liep te poorten uyt (want sij wilde mij krincken)
Recht naer Koeckelbergh, daer ick wilde sijn.
Daer vont ick een hoop boerkens die op mij wincken
Om te singen een Liedeken, ick seght u certeyn :

1. *Als alle de Eeckelen rijpen, dan mestert den Boer sijn swijn.*
Ick scheyde strackx van daer en lietse sneven,
Ick lietse alleen singen, al dede 't mij pijn,
2. *Daer is een boyke comen in 't land, 't sou so geerne leven,*
De dochter tot de moeder sprack: wat sullen wij hansken beven? (1)
Ick sagh daer een lustig Boerinneken verheven,
Die dit Liedeken songh seer lieffelijck en soet,
Ick stont daer seer scherp naer en luysterde beneven,
En peijnsde, 't is wonder, wat doch al den dranck doet.

Daer na quam ick in een ander preeelken,
Daer knechten speelden met menigh Ledaetken,
Sij custen al of sij waren in een Boordeelken,
En speelden een Liedeken, het gingh op een fluitjen :

3. *Mijn soete Lief en ick wij saten in een schuytjen.*
Sij songen en sij clongen, en sloegen uyt menigh cluytjen :
4. *'t Was swijcht gij rabaut, en laet varen den bras.*
Doen songer noch een, het gingh op een luytjen :
5. *Het was een oude Moeder die langh verloren was.*
Dat gingh seer wel, maar hij speelde te ras.
Doen songh daer noch een ander naer mijnen sin,
Want sij wist soo wel te houden haeren pas :
6. *Ick stont op hooge Bergen, ick sagh ter Zeewaert in.*
Ja (dacht ick) wat soeten thoon is dat,
Om de Knechtjes te trecken tot u gewin.
7. *Een Meysken op een Rivierken sat, soo schoone sij was,*
8. *Soo laet drincken en storten en lichten het Vat :*
Dat hoorde ick roepen van een jongh bloedt.
Hij brack potten en glasen, ick seggh 't u plat.
Ick peysde, 't is wonder, wat doch al den dranck doet.

Ick soeckelde, tuymelde en ick wou springen,
Onder allen hoorde ick een lichte Commeer,
Sij begost daer een rantelinge te singen,

9. *t' Antwerpe, over 't veer, is al mijn bekeer, wat ick verteer.*
Loopt, dacht ick, en speelt met kort geweer,
Want dansen en springen is al u playsier.

---

(1) Var. geven.

- Noch hoorde ick daer singen een lichte Truy of Kleer :
10. *Stout Ruyter, stekt er u peert met*(1) *spore, rijt over den Eglentier,*
 Dat gaet seer fier, maar u gebreeckt eenen toom,
 Om u backhuys te breydelen, dus naeckt u dangier ;
11. *Het sat een Vercxken op eenen Boom.*
 Ick wilde wel dat gij waert in S. Peeterskerck tot Room,
 Soo en soud' ick u niet meer hooren dan.
 Doen hoorde ick nog een singen, het docht (2) mij wesen droom
12. *Mijn wijveken is mijn wijveken en ick ben haren man,*
Maer word ick van haer gesmeten, soo kus ick als ick kan.
 Ja (dacht ick) dat gaet seer wel, lieven Jan.
 Doen songer noch een ander, dat docht mij wesen goet :
13. *Jan, Jan, wildij mij niet kussen, waerom troudy mij dan.*
 Ick peysde, 't is wonder, wat doch al den dranck doet.

Daer na quam ick in een ander bij rethorijcke geesten.
 Zij songen een Liedeken, hetwelck ginck seer soet :

14. *Verheugt u nu geestkens al metter spoed.*
 Dit (3) ginck soo fraey dat ick van blijdschap vergat al mijn klagen.
 Doen hoorde ick noch een ander, hoort mijn gewagen :
15. *Onlanghs met lange dage quam mij Diana vraghen.*
Oft ick met haer wou jagen langhs henen Bosschagi.
 Hoe en sou mij desen sangh niet wel behagen ?
 Nu ben ick blijder dan doen ick wierdt geslagen.
 Flus was ick vol beswaren, nu ben ick vol jolijdt.
 Doen hoorde ick noch singen, 'k en kon mij niet beclagen.
16. *Vroolijck verblijt, looft Godt, gij aerdsche scharen,*
 Doen sagh men mij eenige klein vreughde baren,
 Van Refereynen ende Rondeelen : ick ginger een wagen.
 Veel Liefhebbers sach men bijeen vergaren,
 Uyt anders pr(i)eelkens van Koeckelbergh wijt.
 Elck moest loopen, 't was klocks (4) spoedt,
 Veel sliepender buyten, 't was des Weerts profijt.
 Ick peysde, 't is wonder, wat doch al den drank doet.

KLUCHTIG RONDEEL

Tot Lof van het lekker Stallen-bier.

Soo ick onlanghs al fantaserende (5) gingh
 Buyten op Brussel, om mij wat te vermaken,
 Eer ick t'huis wat op mijn backhuys vingh,
 Want 't ginger seer slecht van sulcken saken,
 Ick was blij dat ick kost wech geraken (6) :
 Dies ben ick recht door Uckelbosch geloopen,
 Alwaer ick heb veel lieden achterhaelt,
 Van allerhande soorten met hoopen,

---

(1) Var. de.
 (2) Var. dogt.
 (3) Var. die.
 (4) Var. kloecks.
 (5) Var. Fantaseerende.
 (6) Var. Wegh geraecken.

Die quamen daer alle te Stalle in gedaelt,
 En waren (1) terstont in de kroon geseten.
 Doen hebben sij mij om Liedekens gequelt,
 Maer ick had noch qualijk ombeten,
 Dus moest ick singen met geweld :

17. *De meyskens die willen haer tot houwen stellen.*
Al sijnse maer veerthien oft vijfthien jaer :
Sij liggen haer 's nachts met droomen te quellen :
Och hadden wij eenen Trotelaer. (2)
 Ja, peysden sij, dat is doch waer,
 Moet ons leed ons soo haest zijn verweten.
 Noch hoorde ick elders singen, het scheen dat sij kreten,
 Sij rammelden potten, pannen en maeckte groot getier,
 Ja, dacht ick, wat doet alleen ons lekker Stallen-Bier.

Daer waren noch in een ander preecken (3) geseten,
 Drij oft vier knechtjes al met een Vioolken,
 Sij en hadden de Liedekens nog niet vergeten,
 Op den sangh accordeerden sij met een mandoolden :

18. *O schoone (4) Goddin, mocht mij gebeuren,*
Dat ick u voetstappen mocht speuren.
 Met uwen dranck
 Mijn hert verheughde door den soeten sanck.
 Toch begosten sij sonder treuren,

19. *Die mindt die lijdt veel pijn*
Hij die ongetroost van siine Herderinne is.
 Doen songen sij een ende dat onthiel ick,
 Door dien dat het ginck seer soet en fris,

20. *Cupido, gij fellen tyran, hoe quelt mij uwen brandt.*
Alle mijn verstand en sinnen sijn door u ontstelt.
 Daer wiert gesongen en gespeelt, (5)
 De Dochters en Vrouwen waren al blij van geeste,
 Sij dansten ende sprongen, en elck songh om 't meeste.
 Alderhande Liedekens, ende maeckten goede sier,
 Ja, docht ick, wat doet alleen ons lekker Stallen bier.

Alle de vreught en ginck doen maer eerst aan :
 Sij gingen eenen dans in 't ronde maecken,
 En daer begost te singen eenen drolligen Haen :

21. *Niet meer Lincken droncken drincken,*
Noch al droncken Lincken drincken.
 En schijdt in u broeck al soud gij stincken.
 Dat wenschte ick den vent na sijn bedrijf.
 Doen hoorde ick daer noch singen een oudt wijf :

22. *Och Jan, wildij mij niet kussen, waerom troudy mij dan.*
Schaemdy u niet, sey de man, gij verrimpelt vel kout.
 Noch beklaagde hem daer eenen die vers was getrouwt :

---

(1) Var. Waeren.
 (2) Var. Troetelaer.
 (3) Var. preecken.
 (4) Var. sshoon.
 (5) Var. gespeelt.
 (6) Var. vitsen.

23. *Alle mijn vreught is nu verdwenen,
Gij, jonge Gespelen, ick ben gehout,
Zijt gij alreede (dacht ick) soo verstouwt.
't Waer goet, kost gijse op d'oude merckt vercoopen,
En kost gij met dat geld een ander Vrouw gekoopen.
Hanske de Moeselaer quam daer af spelende ingelooopen :*
24. *Meysken, sluyt u deurken toe, den Bite ba komt.*
25. *Keert u eens om, Reusken, reusken keert u eens om Reusken.*
26. *Soumen niet mogen dusen (1) picken, koren sayen, terwe mayen met een playsier?
Ja, docht ick, wat doet alleen ons lekker Stallen bier.*

Van allen dit danssen, spelen en springen,
Begost ick te wesen heel wel gesint,
Doen begosten sij 't mij met half spotten te bringen,
En ick begost dit Liedeken onbekent :

27. *Onlanghs in het groen, quam mij 't gemoet,
Dat ick had van doene, 't was een Meysken soet,
Dat ick, etc.
Doen was daer haest den vollen vloet,
Maer naer dat wiert een ander op geheven,
Van een Vrouke (2), die lustig haer keel dede beven :*
28. *Gij amoureuse geesten. verquist den tijd als beesten.
Wij schenen te wesen op Venus feesten,
Noch was daer een onder het getal,
Die heeft hem al heimelijck versteken,
Met een jongh Meysken in den stal,
Maer sij song seer luyde met loose treken :*
29. *Maer gij sult heeten loen, want gij en sult niet opdoen.
Van lachen (3) pisten wij schier in onsen schoen,
Hij maecket (4) hem wegh, en liet alleen dat propre dier :
Ja, docht ick, wat doet alleen ons lekker Stallen bier.*

Prince, wij zijn van daer gekomen ras,
En vonden malcander al onder wegen,
Wij quamen al d'ander Liefhebbbers tegen,
En moesten ons spoyen, want het meer als tijt was
Wij quamen al d'ander tegen,
Van uyt de Kat, Seroop-pot, ende daer omtrent,
Doen wiert daer overhant gesongen een Lieke eloquent,

30. *Een aerdigh dier, een Bloemken fier,
Fraey ende jent, staet in mijn hert geprent.
Alleen desen somer duert soo langh.
Sij refereynden, rondeelden al met partij,
Doen hoorden ick een Meysken die stond aan d'een zij,*
31. *Och sal ick nog langer zijn in dees pijn,
Al door het vier der minnen, het brandt soo seer,
Sij en songht niet uyt, het was haer leet.
Doen songen wij te gader al met jolijt :*

(1) Var. vitsen.

(2) Var. Vrouwen.

(3) Var. Lacchen.

(4) Var. maeckte.

(5) Zie op Koeckelbergh, bl. 168, Woordenlijst op Joan de Grieck's Drie Brusselsche Kluchten.

32. *Den lieffelijcken Mey is nu in sijnen tijdt,
Met sijne groene blad'ren.*
Door het langh dueren het viel ons te swaer.
Wij scheyden met vreught, en jeught seer goedertier,
Ja, docht ick, wat doet alleen ons lecker Stallen bier.

Blijkbaar heeft Joan Mommaert bovenstaande gedichten : een "refereyn,, en een "rondeel,, vervaardigd als lid van een rederijderskamer, waarschijnlijk het Brusselsch "Mariakranske,, dat in 1650 zeer bloeiend was. In dat jaar zond de "Camer,, nog een groote prijsvraag uit : Wat beter is : oorlog of vrede?

Spreekt hij immers zelf niet van een gezelschap "rethorijcke geesten,, die "songen een Liedeken hetwelck ghinck zeer zoet : "Verheugt u nu, geestkens, al metter spoet,,?

Uit die gedichten leeren wij dat hij, die door zijn tijdgenooten als een burger van voorbeeldigen levenswandel wordt geloofd, een nogal "plezante Brusselaar,, volgens onze hedendaagsche begrippen van fatsoen moet geweest zijn. Nu is het wel waar dat de rol van "biersack,, en "hen-pecked husband,, een geliefd motief was in dergelijke kluchtliederen, zoodat de letterkundige rederijdersmode ons hier misschien de werkelijkheid vermomt. Bekend is echter dat dronkenschap te Brussel in de 17de eeuw een openbare kwaal was. Niet te Brussel alleen, maar dan toch in 't bijzonder in de talrijke drankgelegenheden, herbergen en luthoven in de onmiddellijke omgeving van de hofstad o. a. te Koekelberg, te Etterbeek en te Ukkel. Talrijke brouwerijen waren aldaar gevestigd, waar er lustig gedronken en geklonken werd. Stedelijke ordonnanciën werden uitgevaardigd om het bezoek van herbergen buiten Brussel gelegen te beteugelen, maar het hielp weinig dat de stadspoorten na kloktijd onverbiddeijk gesloten bleven :

"Veel Liefhebbers sach men bijeen vergaren,
Uyt anders preeckens van Koekelbergh wyt.
Elck moest loopen, 't was klocks spoedt,
Veel sliepender buyten 't was des Weerts profijt,,.

Laat ons de door Mommaert aangehaalde liederen even in oogenschouw nemen.

Onder de 32 lieder-citaten zijn de kluchtliederen vanzelfsprekend in de meerderheid. Om het overzicht te vergemakkelijken laten wij een tabeltje volgen :

KLUCHTLIEDEREN. — N° 4, N° 11, N° 12, N° 13, N° 17, N° 22, N° 23, N° 29 : 8.

DRINKLIEDEREN. — N° 8, N° 21 : 2.

MINNELIEDEREN. — N° 3, N° 9, N° 18, N° 20, N° 27, N° 30, N° 31 : 7.

HERDERSLIEDEREN. — N° 15, N° 19 : 2.

BALLADEN. — N° 1, N° 2, N° 5 (?), N° 6, N° 10 : 6.

GILDELIEDEREN. — N° 14, N° 26, N° 28 : 3.

OMMEGANGLIEDEREN : N° 24 (?), n° 25 : 2.

GEESTELIJK LIED (Kerstlied). — N° 16 : 1.

MEILIED. — N° 32 : 1.

Het mag wel eigenaardig heeten dat van al deze liederen slechts één N° 28 (gildeliederen), in het "Brabands Nachtegaelken voorkomt. Het is niet onderteeikend en zal niet van Mommaert zelf zijn. Ofschoon sterk "rhetoricael,, is het als gedicht niet van kracht ontbloot in zijn schildering van de almacht der liefde.

"Gij, amoureuse geesten, verquist den tijd als beesten,
En versmacht, dagh en nacht,
Onbedacht, door de kracht van Venus soeten brant.
Als Cupido ter hant zijn gulden boge spant,
En komt u hert doorwonden, hoewel hij heeft gebonde
Zijn oogen toe, wie weet hoe, al ist moe,
Nochtans kan hij geraken u gesicht door sijn schicht,
Want dit wicht vaegt seer licht die 't al in vier doet blaken,
Al waert gij duysent mijlen van hem nochtans,

Sullen 't hert, door een pert, met een swert, wonden hert,
Niemand hij en vergeeft,
Wie heeft oyt geleeft die hij niet doorschoten en heeft.,

(Het Brabands Nachtegaelken, bl. 64)

KLUCHTLIEDEREN. — Van de kluchtliederen zijn we er niet in geslaagd enkele te identificeeren. N° 11 *Het sat een vercxken op eenen boom* is waarlijk van het type : *Een uyl die op den perenboom sat* (zie Fl. Van Duyse — Het Oud-Nederlandsche Lied, II), n° 17 *De meyskens die willen haer tot houwen stellen* van een type : *Moeder ik wil hebben een man* (zie Fl. Van Duyse — Het Oud-Nederlandsche Lied, II, n° 257, bl. 932, Hoffmann van Fallersleben — Niederländische Volkslieder (H.B.) n° 134 bl. 245).

DRINKLIEDEREN. — Hier eveneens waren de prototypen niet terug te vinden.

MINNELIEDEREN. — Behalve gelijkenissen door het onderwerp ingegeven troffen we geen gelijkkluidende gedichten in oude liederbundels of moderne verzamelingen aan. N° 20 *Cupido. gij fellen tyran, hoe quelt mij uwen brandt* herinnert aan :

*“U liefde quelt mij tot der doot,
O edele schoon godinne,
Verlicht u dienaars lijden groot,
Eer dat ick heel ontsinne.
En vergae door u minne.,*

(zie Fl. Van Duyse — Oud-Nederl. Lied., I n° 126 bl. 488), n° 30 *Een aerdig dier, een bloemken fier, / Fraye en de jent, staet in mijn hert geprent* gelijkt op “Een vriendelic beelt / mijn hert bedwonghen heeft., (zie Fl. Van Duyse — Oud-Nederl. Lied I, n° 194, bl. 706), n° 41 *Och sal ick noch langer zijn in dees pijn* klinkt als “*Sal ick langhe in heete tranen / getuyghen van mijn herts verdriet.* (Zie Fl. Van Duyse — Oud-Nederl. Lied II, bl. 1612.)

HERDERSLIEDEREN. — Hun gering aantal (2 of 3, n° 18 van de Minneliedereren behoort waarschijnlijk ook tot deze categorie) treft in een tijd, dat de herderspoëzie bij de hogere standen en bij de toenmalige dichters zoo sterk in de mode was. We vermochten niet ze thuis te wijzen.

BALLADEN. — De Balladen zijn de werkelijke liederen, die in Zuid-Nederland langer zijn blijven leven dan in Noord-Nederland. Het zijn van die Middeleeuwsche liederen dat Prof. G. Kalff (Het Lied in de Middeleeuwen) schreef “dat ze veel langer en veel algemeener in zwang zijn gebleven in Zuid-Nederland dan in de Noordelijke provinciën, vermits ze nog in de 19^e eeuw in zoo grooten getale werden aangetroffen en door geleerden als Willems, De Coussemacker, Snellaert en anderen uit den mond des volks opgeschreven.

Zelfs had Prof. Kalff ze in Zuid-Nederlandsche verzamelingen niet aangetroffen, maar hij was overtuigd dat ze ook in de 17^e en 18^e eeuwen bekend waren en naar alle waarschijnlijk diegene, die in de 19^e eeuw werden opgeteekend maar nog vele anderen bovendien. Dat zijn veronderstelling juist was, bewijzen de door Mommaert geciteerde balladen.

N° 1. — *Als alle de Eekelen rijpen dan mestert den boer sijn swijn* is de ballade van den ruitier die een “suyverlijcke., maagd verleidt en hiervoor gevangen wordt gezet, op de pijnbank gelegd en terechtgesteld.

Aanvang : “Als de eyckelen rijpen,
So mest de boer sijn zwijn.
Ick heb een wilt geschooten,
Het heeft mij so lange verdrotten.
Bij de liefste en magh ick niet zijn.
. . . . .

Slot : Men dede den ruyter knielen
 Al voor dat blanke zwaert.
 Gesellen, wil dit onthouwen,
 Dit komt van schoone vrouwen,
 Laetse varen diese niet begeert.,,

(zie G. Kalf. Het Lied in de Middeleeuwen, bl. 388; Fl. Van Duyse- Oud-Nederl. Lied., I, n° 212, bl. 778.)

N° 2. — *Daer is een boyke comen in 't land, 't sou so geerne leven,*

De dochter tot de Moeder sprackt : wat sullen wij hansken geven ?

is een episode uit de geschiedenis van *Hanselijn*. Hanselijn, een zwervende ridder, wordt gevangen genomen en opgesloten wegens verbanning door "seven landsheeren,,. De dochter van den gevangenisbewaarder heeft medelijden met den schoonen jongeling. Zij vraagt aan haar moeder hem te bevrijden, maar de moeder weigert. Dan besluit ze zelf te handelen : ze bakt twee scherpe vijlen in "twee witte broodsweggen,, die aan den gevangene worden overhandigd. Deze weet uit te breken, komt bij het meisje dat hem opwacht met laarzen en sporen en "haer vaders graen ros,,. Hanselijn vlucht, met in zijn hart de liefde voor zijn bevrijdster.

Aanvang : "Doen Hanselijn over de heyde reed,
 Hoe haestigh werd hij gevangen,
 Hij wierd al op een toren geleyt,
 Geboeyt wel alsoo strange.

Slot : Nu heb ick alle de jonkvrouwen lief,
 Al omme de wille van eene,
 Sij heeft er behouden het leven van mijn,
 Ach, mocht ick haren dienaer wesen!,,

(zie Willems — Oude Vl. Lieder, N° 62, bl. 162; Hoffmann von. F. — Niederländische Volksl. n° 68, bl. 159; Fl. Van Duyse — Oud-Nederl. Lied, I n° 28, bl. 166 enz.)

N° 5. — *Het was een oude Moeder die langh verloren was,* blijkbaar een ballade bleef ons onbekend.

N° 6. — *Ick stont op hooge Bergen, ick sagh ter Zeewaert in* is het bekende lied van de "*drie Ruytertjes*,,. De jongste van de drie ruiters heeft zijn liefje verlaten, nadat hij haar als te arm beschouwt om met haar te trouwen. Uit wanhoop gaat zij naar 't klooster. Haar vader sterft en het wordt ruchtbaar dat hij haar een groot fortuin nalaat. Als de ruiter dat hoort trekt hij dadelijk naar het klooster om te trachten het "alderjoncste nonneken,, tot terugkeer tot de wereld te bewegen, maar zij weigert beslist, omdat zij de vernedering, die hij haar vroeger heeft aangedaan, niet kan vergeten.

Aanvang : "Ic stont op hoghe berghen,
 Ic sach ter seewaert in,
 Ic sach een skeepken driven,
 Daer waren drie ruiters in.

Slot : Doen ic een haveloos meisjen was,
 Doen stiet ghi mi metten voet,
 Hadt ghi dat woort gheswegen,
 Het hadde gheweest al goet.,,

(zie Hoffman v. 7. — Niederl. Volksl. N° 18, bl. 71; Fl. Van Duyse — Oud-Nederl. Lied, I, n° 21, bl. 132).

N° 7. — *Een Meysken op een Rivierken sat, soo schoone sij was* werd onder de "*Liederanfänge*,, in Hoffmann v. F. 's uitgave van de Niederl. Volkslieder opgenomen : Een meisjen op een rivierken zat, en gedateerd als stem : 1629. Wellicht hebben we hier de variante van de ballade :

“Een ridder ende een meiken jonc
Op een rivierken dat si saten.
Hoe stille dat dat water stont,
Als si van goeder minne spraken!,,

(zie Willems — Oude Vl. Liederen, n° 60; Hoffman v. F. Horae Belgicae : Antwerpsch Liederb. n° 45).
N° 10. — *Stout Ruyter, stekt er u peert de spore, rijdt over den Eglentier* gelijkt sprekend op
“Een ruytertjen jongh van jaren,,

Aanvang : “Een ruytertjen jongh van jaren,
Hij vrijde een meisje soet,
Hij vrijdese vierde half jaar,
Te komen in haer gemoet ;
Hij boodse de trouw en de minne was soet ;
Als sij malkander sagen, schoon lief,
Veranderde beyde haer bloet.

. . . . .
Slot : Hij stacker sijn paart met sporen,
Hij rieper so luide : “o mijn !
Mijn vrijer is nu verloren,
De vrijsters die vrijen mijn.
Oorlof, het moet gescheyden zijn ;
Schenckt gij mij de roode roosjes, schoon lief,
Ick schenckje de koele wijn,,

(zie Willems — Oude Vl. Ldr. n° 74, bl. 190; Hoffmann v. F. — Niederl. Volksl. n°65. bl. 154 : Wie
dù mir, so ich dir; Fl. Van Duyse — Oud-Nederl. Lied I, n° 217, bl. 795.)

GILDELIEDEREN. — Buiten n° 28 *Gij amoereuse geesten, verquist den tijt als beesten*, dat in
het “Brabands Nachtegaelken,, werd afgedrukt, zijn n° 14 en n° 26 niet te achterhalen geweest. Het
eerste, n° 14 *Verheught u nu geestkens metterspoet* is een koorlied van rederijkers in den aard van
een lied uit “Refereynen en liedekens van Diversche Rhetroricien..... ghelesen en ghesonghen binnen
Brussele (1562), Brussel, Michiel Van Hamont, 1563.,, :

“Verheught u edel geesten.
Die hier tot dezer feesten
Uit Jonsten zijt vergaert,
Wilt minsten met den meesten
Nu alle vreucht volleesten,
En tooch rhetories aert,
Door d’jongstich compareren,
Wilt constich exerceren
Dees Const seer hooch vermaert,,

Het tweede, n° 26 *Soumen niet mogen vitsen, picken koren, saeyen terwe maeyen, met een play-
sier* is een liedje “tot lof der boeren,, zooals er sedert de Middeleeuwen menig ontstond op het thema :

“Doe Adam spittede en Eva span,
Wie was doe een edelman,,

Verwijzen we slechts naar het boerenlied :

Wij, boeren en boerinnen,
Wij werken dag en nacht,

Wij ploegen en wij spinnen,
En wij zingen uit ons magt :
Lieve heer, kost en kleër,
Hemelrijk, en dan niet meer...

(zie Willems, Hoffmann v. F., Fl. Van Duyse, Oud-Nederl. Lied, I n° 226, bl. 828).

OMMEGANGLIEDEREN. — Het mag zijn dat de hier van elkander afgescheiden liederen, n° 24 en n° 25 één uitmaken. In geen van de "Reuzenliederen,, vonden we echter het eerste vers : *Meysken, sluyt u deurken toe den Bite ba komt.* Het tweede vers slaat op het steeds levend "Reuzenlied,, (zie hierover Fl. Van Duyse — Oud-Nederl. Lied, II, n° 334, blz. 1241.)

GEESTELIJK LIED. — N° 16 *Vroolijck verblijft, looft Godt, gij aertsche* scharen is zonder twijfel een 17de eeuwsch voorbeeld van leis of kerstlied. We hebben het niet teruggevonden, maar het moet als gedicht groote gelijkenis hebben gehad met met een door Van Duyse opgenomen kerstlied : "*Nu laet ons allen Gode loven,,* (zie Oud-Nederl. Lied, III, n° 540. bl. 2122)

MEILIED. — Mommaerts laatste lied, n° 32, *Den liefelijcken Mey is nu in sijnen tijdt* is uiterst populair geweest. Het komt dan ook reeds voor in het beroemd Antwerpsch Liedboek (1544) en de melodie wordt als stem vermeld in 1577 (Hoffmann v. F., Liederanfänge.) :

"Den lustelijcken meys is nu inden tijt
Met sinnen groenen bladen ;
Int lievelijc aenscouwen, ghi die Venus dienaers zijt,
Men mach u niet versaden ;
Want bi des meys virtuyt
So menig cleyn voghelken ruyt,
Sijnen sanck is soet om hooren ;
Dies willen wi vruecht orbooren...

Ziedaar wat, blijkens het "Brabands Nachtegaelken,, Oud-Brussel werkelijk zong omstreeks het midden van de XVII^{de} eeuw ! Al tasten we voor een aantal liederen in het duister, toch heeft Joan Mommaert met zijn twee rederijkersgedichten ons, weliswaar onvrijwillig, een welkome bijdrage geleverd tot de betere kennis van het volkslied van zijn tijd. Zijn nagedachtenis als drukker, dichter en Vlaamschgezinde Brusselaar is er ons te liever om.

Gent.

DR. PAUL DE KEYSER.

BIBLIOGRAFISCHE NOTA

Van het "Brabands Nachtegaelken,, werden ons bekend :

1. — HET BRABANDS NACHTEGAELKEN. Exemplaar zonder titelblad, zeker nog behorende tot de 17de eeuw. Universiteitsbibliotheek Gent Bl. 7346.

2. — HET BRABANDTS NACHTEGAELKEN, Met sijn Drij-der-ley gesangh, te weten minne-liedkens, Herders-sangen ende Boertigheden, Uyt der muyten in 't licht gebrocht, tot lust der Joffrouwen, en in desen lesten druck verbeterd (vignet). Tot Brussel, Bij Guillelmus Cawe, Drucker ende Boeckverkooper op de Kole-Merckt. Z. j. Koninkl. Bibliotheek, Brussel.

2. — HET BRABANDTS NACHTEGAELKEN (vierthienden druck).
Tot Antwerpen, Jacob Mesens. 1688.
Hoofdboekerij Antwerpen.

4. — HET BRABANDTS NACHTEGAELKEN (vijftienden druk).
Tot Antwerpen, Godtgaf Verhulst, 1698.
Koninklijke Bibliotheek, Brussel.

5. — HET BRABANDTS NACHTEGAELKEN (vijfthienden druck).

Tot Antwerpen, Franciscus Van Soest, 1736 (1).

Hoofdboekerij Antwerpen.

Universiteitsbibliotheek Gent BL 7341.

De volgende "*Brabantsche Nachtegalen*„ hebben niets gemeens, dan alleen den titel, met het "*Brabands Nachtegaelken*„ van Joan Mommaert :

1. — Liedboek, (Nieuw) genaemd het *Brabands Nachtegaelken*, inhoudende vele schoone Zede-liedekens meest alle gesteld op nieuwe en welbekende wijzen, en vermeerderd door vele oude en nieuwe nieuwe liedekens. Antwerpen, J. H. Herleyn z. j. (Aanvang 19de eeuw, waarschijnlijk navolging van de uitgave van P. A. Kimpe, zie hieronder).

2. — Liedboek, (Nieuw) genaemd het *Brabands Nagtegaelken*. Inhoudende vele schoone zede Liedekens meest alle gesteld op nieuwe en welbekende wijzen. Vermeerderd met Aenmerkingen wegens het frequenteeren der verfoeyelijke Dans-Scholen. enz. Met schoone Printen. Tot Gend, bij Petrus A. Kimpe, z. j. (1815).

(zie over deze uitgave F. Van der Haeghen — Bibliographie Gantoise, T. IV. bl. 40.)

3. — Liedboek, (Nieuw) genaemd het *Brabands Nagtegaelken*. Inhoudende vele schoone Zede-liedekens meest alle gesteld op nieuwe en welbekende wijzen.....

Gend. L. van Paemael. z. j. (circa 1832).

Van der Haeghen, Bibliographie Gantoise, T. IV, bl. 405 merkt bij deze uitgave aan : "Un recueil de chansons, avec le même titre, avait déjà vu le jour en 1656 (sic) et un autre, sans date (sic), avait été imprimé à Anvers, par Franc. Van Soest. L'Édition de Kimpe fut réimprimée par Van Paemel,..

4. — Liedboek, (Nieuwen) genaemd het *Brabandsch Nachtegaeltjen*, inhoudende veele schoone nieuwe en amusante liedekens, te weeten : fraye minneliedekens, klucht- en historieliedekens.....

Antwerpen, J. Thijs, z. j. (1840?).

Berust in de Bibliotheek van de Mij. v. Nederl. Letterkunde te Leiden (zie Dr.D.F. Scheurleer — Nederlandsche Liedboeken, 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1912).

De oorspronkelijke uitgave van het "*Brabands Nachtegaelken*„ konden we trots vele opzoekingen niet in handen krijgen. Misschien is F. Van der Haeghen gelukkiger geweest, vermits hij een uitgave van Franciscus van Soest als gedateerd beschouwd, n° 5 van ons lijstje. Frederiks en Van den Brande dagteekenen het werkje : 1654. Of die dateering op de oorspronkelijke uitgave of op een approbatie berust weten we niet?

Naar onze meening pleiten twee gedichten uit het bundeltje voor een dagteekening uit den omtrek van 1648, namelijk 1° de "*Vruchten van den Peys*„, waarmede den Vrede van Munster wordt bedoeld (30 Januari 1648) op 20 Augustus 1648 waren de Spanjaarden immers al weer slaags met de Franschen te Lens. 2° "*Drinckliedeken op Leopoldus*„, waarin hij gevierd wordt als legerheld en overwinnaar. Sedert 1648 had Aartshertog Leopold Don Ferdinand opgevolgd als Gouverneur-Generaal der Spaansche Nederlanden. Daar de Munstersche Vrede te Brussel officieel werd kenbaar gemaakt den 11^{en} Juni 1648 is het niet uitgesloten dat het "*Brabands Nachtegaelken*„ met als eerste lied "*Vruchten van den Peys*„ en met als stemme : *Lange Jaren moet hij leven, Eeuwig blijven zijn gedacht. Die den Peys ons heeft gegeven, Die ons uyt den Oorlogh bracht*„, kort nadien door Joan Mommaert in 't licht werd gezonden.

P. D. K.

---

(1) De ongedateerde Approbatie bevat "een extract uyt de privilegie„ ten voordeele van Godtgaf Verhulst.

LE MOT “MÉTHODOLOGIE,, CONVIENT-IL POUR SIGNIFIER LA SCIENCE DE L’ENSEIGNEMENT ?

DANS LE VASTE ENSEMBLE DES BRANCHES QUI CONSTITUENT aujourd’hui la science de la pédagogie, il en est une que nous appelons en Belgique la *Méthodologie*, et nous désignons sous ce nom la technique de l’enseignement : elle initie aux principes et aux règles d’abord, à la pratique ensuite qu’il importe de suivre dans l’œuvre de l’instruction et de l’éducation.

Ainsi entendu, le mot est employé par nous dans un sens très particulier. En effet, de par son étymologie (*μέθοδος* = acheminement, voie, et *λόγος* = discours, science), il ne dit rien de plus que “la science de la méthode,, et partant, employé absolument, il semble n’appartenir qu’au vocabulaire de la philosophie.

Aussi bien, si nous consultons les grands dictionnaires français, nous constatons que dans les uns il ne figure point (*Dictionnaire de l’Académie* (1878), *Dictionnaire de Hatzfeld-Darmsteter-Thomas*), et que dans les autres où il est mentionné, on ne lui attribue qu’un sens philosophique (*Dictionnaire de Littré*; de *Bescherelle*; de *Larousse*). Comme tel, il est usité en France et cité d’ailleurs dans tous les lexiques de philosophie (1) : “la méthodologie est la science de la méthode ou des méthodes ; elle expose la théorie des principes et de la forme générale de toute science : c’est la technique de la logique,,. Dans ce pays, l’usage du mot, depuis qu’il y est introduit, a toujours été limité à ce sens et nulle part, que je sache, on ne le trouve employé, avant le XXe siècle, pour signifier la science de l’enseignement.

Cette assertion, nous la trouvons confirmée dans le *Dictionnaire de pédagogie* de BUISSON (1911), où nous copions ce passage, s. v^o *Méthodologie* : “On désigne sous ce nom en Belgique et dans la Suisse française cette partie de la science de l’éducation, que les allemands appellent “Methodik,, et qui est définie dans le programme des Ecoles normales prussiennes “la science spéciale de l’enseignement... Le mot “Méthodologie,, n’est pas usité en France. La question des méthodes ne forme d’ailleurs pas chez nous, comme dans la plupart des pays étrangers, l’une des deux grandes divisions de l’enseignement de la pédagogie à l’Ecole normale. La place qui lui est assignée dans le programme, en troisième année, témoigne que l’Ecole normale française doit préparer non pas des maîtres exercés seulement au côté technique du métier, mais des hommes ayant reçu la culture intellectuelle la plus large, qui puisse être donnée dans les conditions spéciales où ils se trouvent,,.

Nous n’entendons pas discuter la question de savoir si les écoles belges ou suisses répondent moins que les écoles françaises à ce qu’on est en droit d’exiger de l’enseignement normal pour la formation de bons esprits, habiles à penser par eux-mêmes et préparés à tout développement ultérieur : l’objet de notre article ne comporte pas ce débat. Mais nous devons faire remarquer, ainsi que nous l’insinuions déjà, qu’il n’est plus tout à fait exact actuellement de dire que le terme qui nous occupe n’est pas employé en France dans le sens pédagogique. On le trouve notamment chez Compayré (2), chez Ch.-V. Langlois (3),

---

(1) ALEXIS BERTRAND, *Lexique de philosophie*, Paris 1892; ELIE BLANC, *Dictionnaire de philosophie*, Paris, 1906; *Dictionnaire des sciences philosophiques* par une société de professeurs et de savants sous la direction de M. AD. FRANCK, membre de l’Institut, Paris, 1885; ANDRÉ LALANDE, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* (Revu par MM. les membres et correspondants de la société française de philosophie), Paris, 1926.

(2) *Cours de pédagogie théorique et pratique*, Paris, 1898, p. 251.

(3) *La préparation professionnelle à l’enseignement secondaire*, Paris, 1902, pp. 38, 99, 115, 188, etc.

chez V.-H. Friedel (1), et on le trouverait sans doute dans d'autres écrivains encore, si l'on voulait pousser plus loin les recherches. Il est vrai que Compayré, dans le passage allégué, en attribue la paternité aux "pédagogues étrangers,, qui, dit-il, "ont emprunté à la philosophie le grand mot de *méthodologie* pour donner un nom à l'étude des méthodes d'enseignement,,; mais cette pointe de raillerie n'a pas empêché que le mot, loin de se voir frappé d'ostracisme, a su conquérir, en fait du moins, un certain droit de cité en France (2).

Son emploi dans ce sens est-il légitime? La réponse à donner à cette question dépend, nous semble-t-il, de celle qu'il faut donner à cette autre question : le terme "méthodologie,, est-il bien choisi pour rendre toute l'idée qu'il doit exprimer?

Si nous remontons à son origine, nous trouvons que c'est Kant qui l'a employé le premier dans sa *Critique de la Raison pure*. Il l'a formé à son usage pour désigner cette partie de la logique qui, dans son système, a pour objet de déterminer le meilleur usage qu'on peut faire des matériaux de l'ordre logique pour construire n'importe quelle science (*Methodenlehre*). Avec la diffusion du Kantisme, le mot, traduit par *méthodologie*, s'est répandu dans ce sens en France, (nous l'avons déjà constaté plus haut) et aussi ailleurs (3). Cependant à cette *méthodologie générale* se sont naturellement rattachées des *méthodologies spéciales* : ce sont les *méthodologies scientifiques* qui varient avec chaque science (4).

Ce coup d'œil sommaire sur l'histoire du mot nous autorise déjà à conclure qu'on ne peut guère dire "méthodologie,, tout court pour signifier l'art d'enseigner. Employé d'une manière absolue, le mot, on n'en peut douter, appartient au seul langage de la philosophie. Employé avec le nom d'une science comme déterminatif (*méthodologie de l'histoire, des mathématiques, de la chimie, etc.*) il indique l'exposé de la méthode qui est propre à cette science pour se constituer et s'organiser. Lors donc qu'on en est venu à l'appliquer à la pédagogie, il eût fallu, afin d'éviter toute confusion, lui donner un nouveau déterminatif et dire : *méthodologie de l'enseignement de l'histoire, de l'enseignement des mathématiques, etc.* Cela d'autant plus que la marche qu'on adopte dans l'enseignement d'une science n'est pas toujours la même que celle qui a présidé à sa formation et son développement.

Mais il y a plus. Les sciences se construisent essentiellement ou bien suivant la marche ascendante de l'analyse qui va du particulier au général (méthode *analytico-inductive* pour les sciences expérimentales), ou bien suivant la marche descendante de la synthèse qui va du général au particulier (méthode *synthético-déductive* pour les sciences rationnelles). Choisir entre ces deux méthodes selon la nature de la science; montrer soit comment ou y remonte de faits observés et d'expériences à leurs lois et de vérités particulières à des vérités progressivement plus générales, soit comment on y passe de définitions à des divisions et de principes ou de vérités générales à des vérités de plus en plus particulières; exposer dans quelle mesure on a uni ces deux mouvements de l'esprit (puisqu'aussi bien il n'y a pas de science exclusivement inductive ou déductive); faire apparaître enfin, dans l'ensemble des vérités conquises par degrés, un ordre rigoureux, une organisation systématique : tel est l'objet de la *méthodologie d'une science*.

L'objet de la *méthodologie de l'enseignement* est plus complexe. Sans doute, comme il n'y a pas une autre marche de l'esprit pour enseigner la vérité que pour la créer, le double ordre logique de l'induction et de la déduction s'impose au même titre dans la transmission de la science que dans sa construction, et *la méthode*, variable ici aussi avec la branche d'études, occupera le rang supérieur dans la hiérarchie pédagogique. Mais, à côté d'elle, la "méthodologie,, embrasse bien autre chose. Outre le fond, elle doit d'abord considérer *la forme extérieure* que sera donnée à la présentation de la science communiquée, exposition ou interrogation, et détailler toutes les qualités d'une leçon en forme comme aussi celles d'une leçon socratique : il y a en effet un art d'exposer comme il y a un art d'interroger. Et elle doit réserver aussi une ample étude aux *procédés d'enseignement*, lesquels ne se confondent pas non plus avec la méthode. Les procédés sont des moyens particuliers qu'on emploie pour faciliter l'initiation à la science, pour rendre celle-ci ou attrayante ou précise, ou encore pour contrôler les résultats auxquels

(1) *La pédagogie dans les pays étrangers*, Paris, 1910, pp. 150, 188, 192, 194, 241, 260, etc.

(2) Je le trouve encore, comme titre, chez CH. SCHWEITZER et E. SIMONNET, *Méthodologie des langues vivantes; et Compayré lui-même, après l'avoir critiqué en 1898, l'emploie sans sourciller en 1908 dans son ouvrage. L'éducation intellectuelle et morale*, Paris, p. 88, 12e ligne.

(3) En Angleterre (*Methodology*), en Italie (*Metodologia*). etc.

(4) Signalons à ce sujet *De la méthode dans les sciences par divers professeurs*, Paris, Alcan, 1909.

ou est arrivé ; citons le tableau noir et son usage, l'intuition aux formes multiples et son emploi judicieux, la concentration, les devoirs écrits, les leçons, les compositions. En troisième lieu, il faut observer que, contrairement à la méthodologie scientifique, la méthodologie de l'enseignement n'a pas seulement en vue un *objet* : la science, mais qu'elle a à se régler sur un *sujet* : l'élève à instruire et à éduquer. Il faudra savoir faire la lumière dans l'esprit des enfants et, une nouvelle fois ici, la marche variera avec leur âge ; elle s'adaptera aux lois de l'évolution mentale ; elle sera telle qu'elle puisse constituer une collaboration constante entre les disciples et le maître. Enfin, on ne peut oublier qu'à côté de la théorie, il importe de faire une large place à la *pratique* : par l'assistance à des leçons modèles et par des exercices didactiques l'apprentissage de l'enseignement assurera l'habileté professionnelle des jeunes maîtres et leur donnera la discipline nécessaire.

On ne peut donc guère soutenir, pensons-nous, que le mot "méthodologie,, emprunté en vérité à la philosophie, comme l'écrit Compayré, l'a été dûment pour signifier la science spéciale de l'enseignement. Il nous semble évident que son sens est *autre* — l'acception historique du mot n'étant pas tombée en désuétude — et qu'il est aussi *trop étroit*. Nous osons proposer nettement de l'abandonner et de lui substituer un terme plus compréhensif et plus représentatif, si j'ose dire, de toute l'idée à exprimer. Il est tout trouvé : c'est la *didactique*, de *διδάσκω* = enseigner ; *τέχνη διδακτική* = la science ou l'art d'enseigner.

Ce terme, très large et très clair, peut parfaitement devenir international. C'est le terme qu'emploient de préférence Compayré (1), Marion et la plupart des pédagogues français comme le synonyme de pédagogie pratique, dont ils usent plus souvent ; c'est le terme qui est usité en Italie (*didattica generale*) (2) et dont, malgré Buisson, on se sert aussi dans la Suisse française (3).

Il nous a paru utile d'écrire cette note. Certes, nous ne nous flattons pas de l'espoir de voir abandonner *hic et nunc* le mot de méthodologie chez nous, où il est déjà consacré par un long usage,

Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.

Mais ce que nous avons dit fera réfléchir et un jour, peut-être, on reconnaîtra la justesse de nos observations,

Quae nunc sunt in honore vocabula, cadentque si volet usus.

Il n'est pas indifférent, au surplus, que la terminologie d'une science soit précise ou vague, adéquate ou inadéquate à son objet, ni non plus qu'il y ait unité ou absence d'unité au point de vue de la fixation du langage scientifique dans les divers pays.

A. ROEGIERS.

---

(1) Voir, p.e., *De l'Educ. intell. et morale*, p. 73 : "Quelles sont donc les règles qu'il faut suivre pour savoir enseigner ? La didactique a la prétention de nous les faire connaître. La didactique est en effet l'art d'enseigner, comme la rhétorique est l'art de parler et la logique l'art de penser.."

(2) Cfr. dans LANGLOIS, *oeuvre. cité, Documents, Italie*, pp. 176-182 : Regolamento per le scuole di magistero presso le facoltà di filosofia e lettere e di scienze matematiche e naturali, et aussi Regolamento speciale per le scuole di magistero annessa alla facoltà di filosofia e lettere.

(3) *Ibid.*, *Documents, Suisse*, pp. 215-219, *Communication de M. FR. GUEX, prof. de pédagogie à l'Université de Lausanne.*

EEN UITVINDER VAN MUNTSTABILISATIE IN 1658

DEGENEN DIE IETWAT BEKEND ZIJN MET DE ECONOMISCHE geschiedenis, zullen de muntstabilisatie, ondernomen in 1926 door het ministerie Jaspar-Francqui, niet beschouwen als een volstreekte nieuwigheid. De lijdensgeschiedenis — want het was een ware lijdensgeschiedenis — van ons muntwezen in de XVIIe eeuw stipt menigvuldige soortgelijke hervormingen aan.

Dan ging het niet alleen om de verhouding van onze nationale waardeeringsteekens tegenover die onzer beter bedeelde naburen, maar ook en vooral om de verhouding die bestond of had moeten bestaan tusschen onze gouden en onze zilveren munten. Wij leefden onder een stelsel van bimetalism, maar waarin nochtans het zilver de groote rol speelde (1). Ondanks de talrijke munthervormingen en altijd vernieuwde evaluatiën, bleven de gouden speciën beneden haar werkelijke waarde getarifeerd. Wijl de mark goud in de geuniëerde Provinciën b. v., met dertien mark zilver gelijk stond, overtrof hij zelden in de Spaansche Nederlanden twaalf mark en een vier-en-twintigste zilver. Het gevolg was dat de geldspekulanten, die natuurlijk op de hoogte waren, de gouden speciën opkochten tegen een hooger prijs en dat de wet van GRESHAM bewaarheid werd : *de slechte munt verjaagt de goede* (2).

Dit ging zooveel te gemakkelijker daar op de munten haar waarde niet aangeduid stond. Ook noemde men ze niet, gelijk tijdens de XIXe eeuw, stuk van twintig of stuk van tien frank, maar gouden Real, gouden Ridder, gouden Croon, gouden Vlies, gouden Motoen, Cruysaert, Souverein, Pistool, Carolus, enz. Dat maakte de verandering van waardeering in brabantsche guldens of ponden Vlaamsche grooten zooveel te gemakkelijker.

Ons land werd dus overstroomd met zilveren speciën en met biljoen, terwijl het aan goede goudspeciën altijd ontbrak. Daardoor verhoogden natuurlijk de prijzen der koopwaren. Wat men in voortreffelijke munt 10 gulden zou betaald hebben, betaalde men in zwakkere munt 11 gulden of nog meer, juist gelijk wanneer de inflatie geleidelijk de koopkracht van onze bankbriefjes deed dalen. Nieuwe uitgiften van gouden munt, nieuwe evaluatiën of tarifeeringen konden niet baten. Zoolang ons waardeeringstelsel met den wereldprijs van het goud geen gelijken tred hield, bleven alle de maatregelen, door de regeering getroffen, ondoelmatig.

Denkt echter niet dat de regeering, ik wil zeggen de hogere ambtenaren van den Geheimen Raad of van den Raad van Financiën, de wet van GRESHAM of de andere elementare economische wetten niet kenden. Zoo onwetend waren zij niet. Maar zij beeldden zich in dat men door verordeningen kunstmatig kon beletten wat uit de natuur zelve der zaken voortvloeide. Oordeelen wij er anders over nog heden ten dage?

---

(1) Hierover, en over andere principiële vraagstukken van ons muntwezen, leze men, benevens de werken van ENGEL en SERRURE, DE WITTE en LONCHAY, vooral het werk van wijlen VICTOR BRANTS: *La Politique Monétaire aux Pays-Bas pendant le XVIIe siècle*. Inleiding tot den *Recueil des Ordonnances monétaires du XVIIe siècle* in *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2e série, (1506-1700). Bruxelles in f° 1914.

Wat de ordonnantiën zelf betreft, men vindt ze tevens in den *Recueil* van BRANTS, en in de *Placcaerten van Vlaenderen*, ook in de *Placcaerten van Brabant*.

(2) Die wet is reeds bekend in de zestiende eeuw. Zij komt van den Engelschen economist en financier THOMAS GRESHAM 1519-1579), de stichter der Londensche beurs.

Ziehier het procœmium van een ordonnantie van 14 April 1612, waarin het standpunt der regeeringskringen ten tijde van Albrecht en Isabella duidelijk voorkomt :

„ De eertshertogen Onsen lieven ende ghetrauwen den Cancelier ende luyden van den Raede in „ Brabant, saluyt ende dilectie.

„ Hoewel dat wij hadden ghehoopt dat het reglement bij ons ghegheven op den cours ende loop „ van de munten den XII^m dagh van Maerte van 't voorleden jaer, volghende d'advijts daerop gheghe- „ ven, den derden van de selve maendt, bij de ghedeputeerde van onse goede steden tot dien eynde van „ onsent wegghen vergaedert in dese onse stadt van Bruessele, soude hebben gestilt ende doen ophouden „ d'ongheregheltheyt die ghecommitteert wiert in 't stuck van de voorseyde munte, tot seer groote ende „ onverdraeghelike schaede, achterdeel ende interest van onse goede ondersaeten, soo is 't nochtans „ dat wy syn gheinformeert (contrarie onse hope ende meenynghe) tot onsen grooten leetwesen, dat den „ prijs van den ghelde van daeghe te daeghe langer soo meer rijst ende verhooght, in der voegghen bij „ aldien niet promptelicke daerop en worde voorsien ende gheremedieert, gheschapen zoude sijn dat „ alles zoude keeren tot eene gheheele onghereghelthede ende uuyterlicke confusie, toecommende „ principalicken door onversadelicke ghierigheyt van eenige coopliden, *profyt ende neerynghe doende „ met ghelde*, tot achterdeel ende gheheele bederffnisse van onse goede ondersaeten, *die niet en „ bemercken dat deur 't verhooghen van der munten sy worden verarmt, maer ter contrarien hun laten „ voorstaen dat, midts rekenende by quantiteyt ende becommende meerdere sommen, desghelycxs „ vercryghen meerder ryckdommen* (1), oock mede door onachtzaamheyt van onse Fiscaelen, Magistraten „ ende Officiers, den welcken belast is d'executie van onse voorseyden Placcaeten ende bij ons soo „ hooghelicken gherecommandeert : Waeromme wij, die egheene zaeke meerder en beherten als onse „ landen ende ondersaeten te bewaren voor schade, hebben bij advyse van onse Raeden van State, „ Secreten ende Finantien goet ghevonden andermael te doen publiceren ons Placcaet voorseydt, ende „ ten eynde dat 't selfde dies te beter achtervolght ende onderhouden worde, hebben ghestatueert ende „ gheordonneert, statueren ende ordonneren de pointen hiernaer ghestelt, soo bij confirmatie van onse „ voorgaende Placcaeten, als bij nieuwe ordonnantien ende begrootyngghen van de peinen ghestatueert „ teghens de ghene die bevonden souden sijn deselve te hebben overtreden, alles bij maniere van „ provisie, ter tijdt dat met beter gheleghentheyte ende tot meerder beneficie ende welvaert van onse „ landen ende ondersaeten bij ons anders sal sijn voorsien,, (2).

Daarop volgen een heele reeks artikelen, zes-en-dertig in het geheel, waarvan het eerste nog eens — voor de hoeveelste maal? — streng verbiedt eenige speciën “tot hoogerem prijse,, te geven of te ontvangen “als die bij ons sijn getollereert,,. De overige artikelen betreffen de fabricatie en de evaluatie der speciën, den wissel, het schrooden der gouden en zilveren penningen, het “wasschen derzelve met sterken watere, ciement oft andersints,, om ze te “vermindere van hun ghewicht,, enz., enz.

Maar 't was alles te vergeefs. In 1618, in 1619, in 1622, in 1627, 1628, 1631, 1633, 1644, 1652 verschijnen nieuwe ordonnantiën op het zelfde onderwerp. Over het algemeen maakt de regeering, in hare officieele tarifeeringen, een toenadering tot den werkelijken koers der speciën, maar nooit niet genoeg. Zij blijft altijd beneden den wereldprijs van het goud. En daarom zijn hare bemoeiingen vruchteloos. Bij het lezen der bovengemelde ordonnantiën heeft men den indruk als loopt de regeering der Spaansche Nederlanden achter een doel dat vooruitgaat telkens de regeering vooruitgaat, en dat immer op den zelfden afstand blijft. Intusschen werkt de wet van Gresham. Ons land is hoe langer hoe armer aan goede speciën. Hoe zwakker onze munt wordt, hoe hooger stijgen de prijzen (3). Dat draagt er toe bij, samen met de gedurige oorlogen, om edelman en burger, stad en platteland uit te putten, en de inkomsten van den Staat ten slotte aanzienlijk te verminderen.

Niet te verwonderen dat de Regeering, in den nood waarin ze verkeert, weldra buiten raad is. Zij

---

(1) Wij cursiveeren, om er op te wijzen hoe de toestand dan de zelfde was als nu : meer guldens in zilver en in gedeprecieerde munte voor dezelfde hoeveelheid goud, zooals nu meer franken in papier voor dezelfde hoeveelheid goud : verrijking in den schijn, maar verarming in de werkelijkheid.

(2) *Placcaerten van Vlaenderen* (Ghendt. Van den Steem, an^o 1629) II, bl. 466.

(3) Zie ons werk : *Documents pour servir à l'Histoire des Prix de 1381 à 1794* (Publications in 4° de la Commission Royale d'histoire de Belgique, 1902) tafel E en F. Op de markten van Vlaenderen verdubbelt ongeveer de prijs, in ponden vlaamsche grooten, van de tarwe, de haver, de boter, enz.

stelt onderzoeken in, vraagt advies op advies aan officieele lichamen, zooals de provinciale Staten, en ook aan ambtenaren en bijzonderen.

Zoo gebeurde het haar het advies te bekomen en meteen de voorstellen van een zekeren Henry Croock, die procuratie bezat van een zekeren François Caron en consoorten, en beweerde een geheim maar zeker middel te kennen om den rijkdom in het land en voornamelijk in de schatkist van den koning te doen toestroomen. Het middel bestond, *onder ander*, in een juistere waardeering van de gouden en de zilveren speciën, elk volgens hun innerlijke waarde, bijgevolg in een *stabilisatie* van onze waardeeringsteekens, waarin het goud den zelfden rol zou gespeeld hebben als heden ten dage, en het zilver, samen met het biljoen, den rol van onze bankbriefjes. Hieronder laten wij den tekst overdrukken van het oktrooi dat aan dien uitvinder verleend werd om zijn stelsel te beproeven. Dat men het ernstig opnam, bewijzen tevens de inhoud van het oktrooi, de groote voordeelen die aan Henry Croock beloofd worden en vooral de goedkeuring van den Raad van Financiën die er in vermeld wordt.

Van de uitvinding van Henry Croock en consoorten is er voorzeker niet veel gekomen. Wij bestatigen immers dat na 1658, evenzoo als vóór 1658, de Regeering niet ophoudt met klagen en dreigen en ordonnantie op ordonnantie uitvaardigt om den prijs van de gouden speciën en van de sterke munt over het algemeen op een behoorlijk peil te houden.

Moet men er uit besluiten dat Croock een kwakzalver was? Hoegenaamd niet. Zelfs in de veronderstelling dat zijn stelsel het goede was en dat het hooger Bestuur der Spaansche Nederlanden het zou aangenomen hebben, mag men verzekeren dat de toepassing ervan schier onmogelijk zou geweest zijn. Immers van 1658 tot 1713 leven wij om zoo te zeggen onophoudend in staat van oorlog : devolutieoorlog, hollandsche oorlog, oorlog van den Bond van Augsburg, Spaansche successieoorlog. Ons land is bijna gedurig met vreemde troepen bezet. Die vreemde troepen brengen in overweldigende massa vreemde speciën in, slechte het meest, en die slechte alleen blijven in omloop, terwijl de goede, altijd door de natuurlijke werking der wet van GRESHAM naar den vreemde uitwijken. Daartegenover staat de Regeering machteloos. Daartegenover moest het beste muntstelsel schipbreuk lijden.

Ook bleef onze financieele, en meteen onze economische toestand uiterst bedenkelijk, zoolang ons land tot strijdperk diende voor de europeesche grootmachten. Na de Spaansche successieoorlog (1713) beleven wij een eerste opklaring, die duurt tot het begin van den Oostenrijkschen successieoorlog (1740). Maar eerst na het einde van dezen oorlog (1748) breekt een tijdperk aan van langdurigen vrede en terzelfder tijd van ernstige muntstabilisatie.

BIJLAGE

OCTROOI VAN PHILIPS IV VOOR HENRY CROOCK

19 Mei 1658 (1)

Philippe, par la grâce de Dieu, Roy de Castille, etc. Salut.

Comme Henry Croock, ayant procure spéciale de François Caron et consors, nous auroit fait exposer d'avoir trouvé un vray certain et secret moyen pour par nous pouvoir bientost, et continuellement recevoir et proufficter dans les Provinces de nostre obéissance aux Pays-Bas et de Bourgoigne, d'une grande et excessive somme de deniers, sans que nous, ou nos bons subjects, de quelle qualité ou condition qu'ils fussent, en serions aucunement intéressez, mais au contraire grandement soulagez et accomodez, consistant le dit moyen en partie au redressement du faict des monnoyes, en esgalant l'or et l'argent chacun selon sa valeur et bonté intrinsèque, et certaines autres choses qui regardent nos droicts régaux, que nous ne recevons point effectivement à présent.

Et comme pour entendre sur ce subject le dit Henry Croock, et venir avecque luy en conférence, sur la consistance et importance du dit moyen, nostre fils Don Juan d'Autrice, Grand Prieur de Castille, Lieutenant Gouverneur, et Capitaine Général de nos Pays-Bas, et de Bourgoigne, Gouverneur Général de toutes nos armes maritimes, etc., auroit dénommé et commis nostre très cher et féal Don Estavan de Gamarra y Contreras, de nostre Conseil suprême de guerre, Me. de Camp général de nos armées dans

---

(1) Gedrukte brochure van 8 bl. zonder naam van drukker. Exemplaar bewaard in het *Rijksarchief* te Brussel. — Secrétairerie d'Etat et de Guerre n° 683.

nos dits Pays-Bas, Gouverneur de nostre Citadelle de Gand, et nostre Ambassadeur auprès des Srs Estats Généraux des Provinces Unies, lequel en ayant suivant ce traité particulièrement et tout au long avecq le dit Henry Croock, seroit finalement tombé d'accord avecq luy de la forme et manière, et des conditions de l'exercice et pratique du dit secret moyen. Et ce soubz nostre bon plaisir et adveu.

Scavoir faisons, qu'ayans la proposition du dit moyen pour agréable, et désirans accroistre nos Estats et domaines en nos dits Pays-Bas et de Bourgoigne, à nostre plus grand prouffit et soulagement de nos bons subjects, eu sur ce l'advis de nos très chers et féaulx les Chef, Trésorier Général et Commis de nos Domaines et Finances.

Avons par délibération de nostre dit fils don Jean d'Autriche, et de nostre certaine science, puissance absolue et grâce especialle, permis, consenty, accordé et octroyé au dit Henry Croock et ses consors, pour mercede du dit moyen secret, qu'ils soient surintendens, et directeurs spéciaux de l'administration de l'effect et de tout le revenu qui proviendra de la perception et maniement du dit nouveau moyen en vertu des articles et instructions secrètes qui s'en dresseront, bien entendu que ceulx articles secrets ne debvront et ne pourront estre communicquez, mais bien recelez, jusques à ce que tous les officiers et supposts auront esté dénommez et establyz par les dit Henry Croock et ses consors, et qu'ils les auront juré, ensemble donné caution suffisante et resscante à l'apaisement des chambres respectives des Comptes de nos dits Pays-Bas et de Bourgoigne, et nommément de celle soubz la juridiction de laquelle ils viendront faire et exercer leurs fonctions, et ce tant pour la recepte et administration de nos deniers propres, que pour celle de ceux des dit Henry Croock et consors, et seront les dits officiers obligez, en rendre compte et fournir le reliquat toutes et quantes fois que requis en seront, soit de nostre part des dit Henry Croock et consors, et les deniers à procéder de la dite recepte et administration à nous appartenans, seront donnez et délivrez à celui qui sera à ce nommé et constitué de nostre part. Et ce fait seront les dit articles et instructions secrètes publiées soubz nostre nom la part qu'il conviendra.

Et pour subvenir aux frais requis et nécessaires à l'accomplissement, et exécution des dits moyens, articles, et instructions secrètes, les dit Henry Croock et consors jouyront et recevront paisiblement et sans aucun obstacle et empeschement à leur prouffit, en suite et vertu de la présente grâce le terme de vingt-deux ans successifs, deux cinquiemes, à scavoir quarante pour cent de tous les deniers qui en proviendront, pourveu que le dit moyen soit praticable, demeurans les autres trois cinquiemes, à scavoir les autres soixante pour cent purement, absolument et sans aucuns fraiz ou despens à nostre prouffit singulier.

Parmy laquelle somme de quarante pour cent, et le surplus qu'il conviendra encors desbourser auparavant par les dits Henry Croock et consors, qui devra presque revenir à pareille somme pour mettre en effect ceste grâce et octroy, et establir les officiers, ils seront tenus et obligez de payer les gages et vacations des mesmes officiers, receveurs et supposts et autres, et effectuer la continuation d'iceluy, et de faire porter à leur charge généralement tous autres despens qui en pourront aucunement dépendre, y comprises ce que touchera aux Conseillers cy après mentionnez. Et à la considération de ce leur sera permis et accordé de nommer, constituer et en cas de mort d'aucun d'entre eux substituer les dits officiers, receveurs et supposts, et ce à tels gages, salaires et conditions qu'ils trouveront convenable durant le dit terme de ce dit octroy. Bien entendu néantmoins qu'ils seront obligez de continuer les officiers desjà par nous establis dans les maisons de nos monnoyes de par deça, en se gouvernant selon les dits articles et instruction secrètes.

Et pour donner tant plus d'esclat et de respect au dit moyen secret, et à cest octroy, et pour aussi en faire mieux valoir et faciliter l'exécution, nous avons ausdit Henry Croock et ses consors permis et accordé un Bureau qui sera formé de quelques Conseillers de nos Conseils et Sièges de Justice de par deça et de Bourgoigne, ensemble du dit Henry Croock, et aucuns de ses consors, et iceux en tels nombre qu'ils trouveront convenir, lesquels ils pourront changer de temps à autre, ou bien les continuer selon qu'ils en demeureront d'accord entre eux, lesquels Juges tous ensemble seront tenus de juger les différens, et procès qui viendront à s'y mouvoir en suite des dits articles et instructions secrètes, usant au dit Bureau de tels officiers titrez comme il sera trouvé convenir en raison, afin de veoir, juger, sententier et terminer, par eux memes et les dits officiers, toutes les causes, debats et différens qui se mouvront entre les dits officiers, supposts et autres sur l'exécution et exercice du dit octroy et des articles secrets, leurs appendances et dépendances, le tout aux despens des dits Henry Croock et ses consors, sans aucune nostre charge, et auront les dits décisions et sentences forme et force d'arrest jusques à la mesme qu'icelles

sentences et décisions, en tant que touchera la cause civile, seront tousjours exécutable et nullement sujettes à quelque ultérieure contradiction ou remède d'appel, relief ou autre grâce spéciale quelconque sauf la voye de grande revision, mais sera en tel cas la sentence exécutable sans préjudice d'icelle, et celle des parties qui voudra intenter icelle revision, sera tenue et obligée de le faire à ses despend, demeurans les sentences criminelles et toutes autres qui n'appartiendront pas à cest octroy, ny ausdit articles secrets, instructions et dépendence d'iceux, comme aussi l'exécution d'icelles, aux Conseils et Juges ordinaires de nos dits pays, estant toutesfois nostre intention que les dits Henry Croock et ses consors, officiers et supposts ne seront subjects à autre Bancq ou Siège de Justice quelqu'il soit, au regard des dits causes concernans seulement (comme dit est) l'exercice de ce dit nostre Octroy, articles secrets, instructions et dépendences d'iceux, mais seront pour ce seulement soumis, et subjects audit Bureau, interdisant à cest effect à tous autres Conseils et spécialement à celui de nos dits Domaines et Finances, et généralement à tous autres nos Juges et officiers à qui ce pourroit toucher, de faire ou apporter aucun trouble et empeschement ausdit Henry Croock et ses consors en la jouissance de la présente grâce et octroy.

Et pour le plus grand lustre et autorité des dits officiers et supposts, seront iceux aussi obligez de recevoir de nous, et sous nostre nom et scel, leur dépeches et patentes aussi tost qu'ils auront esté dénommez par le dit Henry Croock et ses consors, comme dit est, et ce en suite et conformité des instructions qui leur seront présentées, selon lesquelles ils seront tenus de se régler.

Et advenant que cy après il vienne à se rencontrer quelque obscurité touchant cest octroy, les dits articles secrets et instructions, l'explication et interprétation en appartiendra et demeurera ausdit Henry Croock et ses consors, sans l'intervention de qui ce puisse estre, pour autant que touchera leur dits officiers, supposts et octroy. Et leur sera aussi permis de changer, augmenter et diminuer les dits articles secrets et instructions, sans opposition ny contredict quelconque, selon l'exigence de la saison (raison ?) et de la matière, et qu'il pourroit estre trouvé convenir à nostre plus grand service.

Si seront les dit Henry Croock et les consors, avecque leurs officiers et supposts francqs et exempts durant le temps du dit Octroy des impots, et impositions sur Vin, Bierre et Bled, de Guet et Garde, et jouiront généralement de tous tels autres Privilèges, Franchises et Exemptions, comme sont nos autres officiers.

Et ne pourront après l'expiration de cest octroy le dit Henry Croock et ses consors, leurs officiers et supposts qui auront esté employez en quelque qualité que ce fût en ceste Finance, ny leurs héritiers, généralement sans exception de personne, estre convenuz ny recherchez par Droit ou Justice pour cause précédante des dits employs et de leurs dits offices, ailleurs que, par devant les Juges que dessus. Auquel effect avons aussi ordonné et ordonnons par ceste, que cest octroy ne soit point seulement vérifié en nostre dit Conseil des Finances, mais aussi intérimé et enregistré dans nos Chambres des Comptes par deça et de Bourgoigne et que le mesme debvoir soit aussi fait pour tous les actes et patentes qui se donneront et dépescheront ausdit officiers et supposts que dessus.

Comme aussi avons ordonné, que pour à ce donner et attribuer tant plus de lustre, soit opposé à ces présentes nostre scel armoyé de nos armes en fin or, en fournissant néantmoins par les dit Henry Croock et consors, la matière on juste valeur. Si mandons et mettons à tous nos Justiciers, Officiers et subjects de tel estat ou condition qu'ils soient, on pourroient estre, qui ces presentes, la copie ou vidimus d'icelles verront, on lire oïront, qu'ils facent, souffrent et laissent plainement, et absolument jouir les dit Henry Croock et ses consors et les Receveurs, Officiers et supposts qu'ils commettront et établiront pour exercer le dit octroy comme dessus, et faire la perception desdits deniers es limittes de nos dits Pays-Bas et de Bourgoigne, sans leur faire ou donner, ou permettre leur estre fait ou donné aucun disturbier on empeschement, ainsi au contraire toute faveur et assistance pour exercer le dit octroy et pour faire la dite perception des deniers, comme ils trouveront convenir.

Car tel est nostre Plaisir. Si donnons en mandement etc. (gebruikelijke formul).

Donné en nostre Ville de Bruxelles, le dix-neufiesme jour de May, l'an de grace mil six cens cinquante huict, et de nos Règnes le trente huictiesme. Estoit paraphé.

(Daarna komt de gebruikelijke formul voor het aanduiden der getuigen. Geteekend VERREYCKEN. Dan de formul van goedkeuring van den Raad van Financiën, geteekend onder ander door J. B. DE BROUCKHOVEN, en de formul van registreering in de Rekenkamer met het datum 3 Juni 1658).

H. VAN HOUTTE.

OVER KERKBOUW VOOR DE XIII^{de} EEUW

IN ONZE GEWESTEN ZIJN OVERBLIJFSELEN VAN KERKBOUW VAN vóór de XIII^{de} eeuw zeldzaam, van vóór de XII^{de} nagenoeg afwezig. De geschreven bronnen alleen leeren hoe en wat toen gebouwd werd. Hieronder heb ik gepoogd een inleiding tot de geschiedenis van de kerkelijke bouwkunde uit teksten af te leiden, en tevens den kerkbouw met de maatschappelijke en economische toestanden in verband te brengen.

Rijkelijk vloeien de bronnen niet. Annalen en kronieken verschaffen slechts in het voorbijgaan inlichtingen over architectonische eigenaardigheden. De veelvuldige korte berichten nopens het afbraken van kerken leeren ons hoogstens hoe ruim het hout nog als bouw materiaal gebruikt werd. Uitvoeriger laten de schrijvers zich soms uit bij het behandelen van zekere mirakelmotieven : een metselaar of een timmerman stort van een kerkdak neer, zonder zich te bezeeren (1). Naast details over den vorm van het gebouw leeren die teksten ons ook, dat de kerkmuren te dien tijde niet zoo heel hoog waren.

I

De domaniale economie beheerscht het Karolingisch tijdperk : de arbeid wordt in overwegende mate door onvrije, niet betaalde werkkrachten van den grootgrondeigenaar verricht; ook de kerken waren op de hulpmiddelen van het domein aangewezen. Geleidelijk echter kregen geld en vrije arbeiders meer belang. Ook in den kerkbouw kan men die ontwikkeling van dichtbij volgen.

Te Eperlecques (2) bv. zien we (vóór 843) een kerk verrijzen, waarbij alleen op de arbeidskrachten van de abdi beroep gedaan wordt (3). Gedeeltelijk gebeurde dit nog te Andres (4) omtrent 1164 (5).

Daar de inrichting van het domein op dergelijke buitengewone krachtsinspanningen niet berekend was, werd reeds zeer vroeg op de medewerking van alle geloovigen beroep gedaan. In zoover deze geen gespecialiseerde arbeiders waren kon hun natuurlijk slechts werk toevertrouwd worden dat geen bijzondere kennis vereischte. Hier kwam onder meer het vervoer van het bouw materiaal in aanmerking. Abt Rudolf van Sint-Truiden vertelt hoe de geloovigen in massa dag en nacht steenen, kalk, zand en hout voor de abdijkerk op wagens aanbrachten (1055-1082). Zoo geraakten ook de zuilen naar Sint-Truiden, nadat zij Keulen bereikt hadden van Worms uit per schip of van elders over land. De burgers lieten zich om beurten voor de wagens inspannen en trokken ze aan touwen voort. Aan de Maas gekomen, doorwaadden ze de bedding en voerden ten slotte onder blij gezang hun lading te Sint-Truiden binnen (6).

(1) Bv. : *Ex virtutibus S. Eugenii Bronii*, M. G. H., SS., XV², 64955 (kort na 928 geschreven).

(2) *Annales de l'abbaye de Saint-Waast, kout. Andres*.

(3) *Annales de Wijnocel*, M. G. H., SS., XX², 176.

(4) *Annales de l'abb. de Saint-Truiden*, kout. Gisors.

(5) *Conventus conversos milites tam mundanos quam conversos*. (*Wilhelmi chronica Andrensis*, M. G. H., SS., XXIV, 70-71). — Cf. het omtrentig gelijkl. verhaal van eigen en gehuurde arbeidskrachten bij het afbreken van een kasteel bij Saint-Hubert : *pro conducendis op raris*, *preter eos qui tunc exacti convenerant* († 1082). *La Chronique de Saint-Hubert*, uitg. K. HANQUEN, Brux. 1906.

(6) *Gesta abbatum Trudoniensium*, M. G. H., SS., X, 234-235.

Dit gebruik was algemeen (1). Het kwam reeds omtrent 974 te Lobbes voor; het gold er als een godsdienstige verplichting: een boer die zijn medewerking weigerde werd op staanden voet door den beschermheilige van de abdij gestraft (2). Op het einde van de XIIe eeuw was het te Brussel een jaarlijksche plechtigheid geworden: telken jare, den Woensdag na Pinksteren, gingen Brusselsche burgers en geestelijken met den fierter van Sinte Goedele naar Groot-Bijgaarden (3) en haalden er bouwsteen voor de kerk (4).

Typisch is hoe de meeste teksten den nadruk leggen op dat voortsjouwen van de wagens "op de wijze van lastdieren... Die woorden trekken de aandacht op de persoonlijke verdiensten van de geloovigen. De voorstelling verraadt tevens hoe sterk het domaniale beginsel de ekonomie nog beheerscht.

Toch schenken de omstandigheden waarin de kerken verzezen ons juist een helderen kijk op de wijzigingen die sedert de X^e eeuw vielen waar te nemen,

Toen begonnen de abdijen beroep te doen op betaalden arbeid. Daartoe, maar ook voor het aankopen van bouwmetaal waren ruime geldmiddelen vereischt.

De rijkdom van een kerk bestond te dien tijde uit twee scherp onderscheiden bestanddeelen, de *substantia* en den *thesaurus*. De *substantia* omvatte alle vruchtdragende onroerende goederen, ook tienden, kortom alle bezittingen die inkomsten opleverden. De *thesaurus*, de schat, was het roerend bezit en wel voornamelijk de gouden en zilveren kostbaarheden, maar ook verluchte boeken, kerkgewaden en dergelijke. Baar geld werd er bijna niet in aangetroffen. — Zelden leverde de opbrengst van de *substantia* genoeg op om toe te laten tot buitengewone uitgaven over te gaan (5). Was bijvoorbeeld besloten geworden een abdijskerk te herbouwen, dan werd gewoonlijk de *thesaurus* aangesproken. De kostbaarheden werden gedeeltelijk verkocht, om later geleidelijk weer aangevuld te worden met de overschotten die de *substantia* verschaftte.

Meestal bleken de eigen middelen echter onvoldoende. Een beroep op de vrijgevigheid van de parochianen en andere geloovigen was dan zelden vergeefs (6). Meer dan eens wist een invloedrijk abt de ridderschap van een gansche streek tot het storten van bijdragen over te halen (7). Het kwam zelfs voor dat één enkel begoed persoon het aanzienlijkste deel van de kosten op zich nam (8).

Zeer verspreid was de gewoonte geestelijken in het ronde te laten prediken om geld in te zamelen; men ging het ook wel bij vorsten en ridders afbedelen. De abt van Andres, die het ons vertelt, voegt er vol trots bij dat zijn gemeenschap tot zulke middelen nooit haar toevlucht genomen heeft (9).

Ten slotte kon men het geld door den heilige van de kerk zelf laten verdienen. De monniken ondernamen met zijn relikwieën een heele omreis door de naburige streken. De bekendste voorbeelden zijn de tochten van den H. Ursmarus voor de abdij van Lobbes (1060) (10), van den H. Amandus voor Saint-Amand (1066) (11), van den H. Gerulfus voor Drongen (1088) (12). De heilige werd van dorp tot dorp gedragen, het volk kwam toegelopen, de zieken genazen, het geld vloeyde in de kas van de kerk,

---

(1) Zie talrijke aanhalingen in V. MORTET, *Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture*. (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire). Paris 1911, 157, nota 2.

(2) *Gesta abbatum Lobensium*, M. G. H., SS., IV, 72.

(3) Brabant, arr. Brussel, kant. Sint-Jans-Molenbeek.

(4) EDGAR DE MARNEFFE, *Cartulaire d'Afflighem*, 1894-96, 245.

(5) *Chronique de l'Abbaye de Saint-Trond*, uitg. DE BORMAN, I, 183 (+ 1114).

(6) Tal van voorbeelden waarin zij geheel of gedeeltelijk het bouwen van een kerk bekostigden: *Folcuini gesta Lobensium*, M. G. H., SS., IV, 7110 (Lobbes, kort vóór 980). *Ex vita Arnulfi episcopi Suessionensis auct. Hariulfo*, M. G. H., SS., XV², 89210 (Oudenburg, 1084); *Annales Cameracenses*, M. G. H., SS., XVI, 5321 (Kamerijk 1158); *Chronique de Saint-Trond*, 63 (Sint-Truiden + 1170); *Historia fundationis ecclesie Ninivensis*, M. G. H., SS., XXV, 55430 (Ninove, 1222).

Het gebeurde ook wel eens dat zij hunne beloften weer vergaten: zoo moest omtrent 1172 abt Petrus van Andres bij zijn parochianen allerlei metalen voorwerpen gaan opschepen, als koperen bekkens en potten, ijzeren ketels en treeften in ruil voor de 100 mark die zij hem toegezegd hadden (*Willelmi chronica Andrensis*, M. G. H., SS., XXIV, 711).

(7) *Historia monasterii Viconiensis. Continuatio auctore Nicholao*, M. G. H., SS., XXIV, 30315 (1203).

(8) *Ex miraculis et translatione S. Bertae*, M. G. H., SS., XV¹, 565,5 (einde X^e eeuw).

(9) *Willelmi chronica Andrensis*, M. G. H., SS., XXIV, 711.

(10) *Miracula S. Ursmari in itinere per Flandriam facta*, M. G. H., SS., XV², 838.

(11) *S. Amandi carmen*, M. G. H., SS., XI, 411, 413.

(12) *Ex adventu S. Gerulfi*, M. G. H., SS., XV², 907.

en voor de historici zijn de verhalen van die reizen, waarin het leven van alle maatschappelijke klassen weerspiegeld is, de schilderachtigste teksten van dezen bronnenarmen tijd.

Dit alles geldt alleen voor de abdij- en plattelands-kerken. In de steden, waar reeds vroeg veel roerend bezit werd opgehoopt, volstond meestal de vrijgevigheid van één persoon of van een kleine groep. Een burger van Sint-Omaars, Landbertus, richtte in zijn vaderstad een gansche kerk op (1). Een rijk en kinderloos burger van Doornik, Movinus, gaf omtrent 1125-1130 de aanzienlijke som van 105 mark voor het restaureeren van Saint-Nicolas-des-Près, en liet eveneens op zijn kosten een reeks andere kerkgebouwen herstellen. In de genoemde Doorniksche abdij namen verschillende burgers elk een zuil van de kerk voor hun eigen rekening (2). Ook is het vermoeden gewettigd dat de bekende Lausus, van wien gezegd wordt : "*atque Gandavi in ecclesia sancti Johannis, quam ipse construxerat, locum sibi funerea quietis aelegerat*," en dien men gewoonlijk voor een architect verslijt, eenvoudig de man is die het oprichten van de Gentsche Sint-Janskerk bekostigd heeft. Een hagiographische tekst zal immers veeleer een begiftiger dan een bouwmeester verheerlijken (3).

II

De vreemde betaalde krachten die de kerk hielpen bouwen, waren meestal gespecialiseerde werklieden. Reeds voor de XIe eeuw mag men staande houden dat zij minstens economisch en waarschijnlijk ook juridisch vrij zijn. Wanneer hun medewerking vereischt is wordt beroep op hen gedaan (4), hun diensten worden gehuurd (5), en door middel van op voorhand vastgestelde loonen betaald (6).

Men treft onder hen aan : *fossores* (7) (aardewerkers), *latomi* (8) en *caesores lapidum* (9) (steenhouwers), *cementarii* (10) en een *bituminis artifex* (11) met een leerjongen (metselaars), *architecti* (12) (timmerlieden die het dak maken), *carpentarii* (13) (timmerlieden).

De steenhouwers woonden dicht bij de groeven, waar zij aan de bouwmaterialen, o. a. aan de kapiteelen en de zuilvoeten, den vereischten vorm gaven. Zoo werd het vervoer tot een minimum herleid. Toch ziet men omtrent 1065 Luiksche steenhouwers naar Aarlen geroepen worden om er aan een krocht en een kloostergang te gaan werken (14).

Wat de andere werklieden van het bouwbedrijf betreft, enkele waren in de steden gevestigd (15), de groote massa echter op het platteland (16). Zij vormden er, zooals gezegd, de oudstbekende elementen van een vrije arbeidersbevolking.

---

(1) A. GIRY, *Histoire de la ville de Saint-Omer*, Paris, 1877, 370.

(2) *Fundatio monasterii S. Nicolai de Pratis Tornancensis*, M. G. H., SS., XV², 1113-1114.

(3) *Vita Popponis abbatis Stabulensis*, M. G. H., SS., XI, 296.

Deze veronderstelling is mij door prof. Pirenne aan de hand gedaan.

Ziehier nu een voorbeeld van min of meer verplichte bijdrage : in 1131 overwint de zoon van den burggraaf van Kamerijk de vijanden van den bisschop; iedere ridder onder hen wordt veroordeeld 5 *solidi*, iedere voetknecht 20 *denarii* te storten voor de herstelling van de Sint-Andreaskerk aldaar.

(4) "*Accitis*," *Tomelli historia monasterii Hasnoniensis*, M. G. H., SS., XIV, 155 (1067):

(5) "*Conductis*," *Chronicon sancti Huberti*, M. G. H., SS., VIII, 579 (+ 1065-1074).

(6) "*Statutis praemiis*," *Vita S. Arnulphi*, AA., SS., Aug. III, uitg. 1867, 250 (1091).

Merkwaardig is ook dat twee *operarii lignorum et lapidum*, hoewel arm, toch de twee derden van een tiend bezitten. (*Cartulaire de l'abbaye de Saint-Trond*, uitg. CH. PIOT, I, Brux. 1870, 157).

(7) *Tomelli historia monasterii Hasnoniensis*, M. G. H., SS., XIV, 168 (1072).

(8) *Folcuini gesta abbatum Lobiensium*, M. G. H., SS., IV, 62 (901-920).

(9) *Chronique de Saint-Hubert*, 49, 50.

Willelmi chronica Andrensis, M. G. H., SS., XXIV, 707 en 724 (+ 1164 en 1197).

(10) *Folcuini gesta abbatum Lobiensium*, M. G. H., SS., IV, 63 (901-920).

Tomelli historia monasterii Hasnoniensis, M. G. H., SS., XIV, 156 (1067).

Willelmi chronica Andrensis, XXIV, M. G. H., SS., XXIV, 707 (+ 1164), 713 (+ 1177-79), 724 (+ 1197).

(11) *Tractatus de ecclesia S. Petri Aldenburgensi*, M. G. H., SS., XV², 869-871 (1056-1081).

(12) *Vita Sancti Arnulphi*, (250 (1091).

(13) *Chronique de Saint-Hubert*, 119.

(14) *Ib.*, 50

(15) "*Broburgensis artifex vel carpentarius*," *Lambertus Ardensis*, M. G. H., SS., XXIV, 624s.

(16) *Chronique de Saint-Hubert*, 119. — *Ex translatione S. Celsi*, M. G. H., SS., VIII, 20635.

De bouwmeesters daarentegen schijnen in den beginne steeds geestelijken te zijn. De abten van Sint-Bertinus, van Bovo (1045) tot Lambertus (begin XIIe eeuw), en de monnik Alquerus, hadden in deze abdij achtereenvolgens de leiding van het werk in handen (1). De bisschoppen Gerardus van Kamerijk († 1092) en Johannes van Terwaan († 1130) worden zelfs *architectus* genoemd in de huidige beteekenis van het woord. (2).

Daarentegen hield abt Petrus van Andres zich omtrent 1164 slechts met minder moeilijk werk op, zooals het bouwen van een ringmuur, waarbij hij zelf met de *virgula geometrica* omsprong om de steenen te meten (3). De werken echter die meer technische kennis vereischten, zooals de nieuwe kerk, het nieuwe armenhuis, werden aan een specialist, *magister Aimo*, toevertrouwd, die naar allen schijn geen geestelijke was (± 1177-1179) (4).

III

In den beginne waren er bijna geen andere dan houten kerken. Men beschikte toen nog over ontzaglijke bosschen (5). Daarentegen moest de natuursteen soms uit verre streken ingevoerd worden, terwijl baksteen eerst in de XIIe eeuw in gebruik kwam (6). Hout en natuursteen kwamen nog zeer lang naast elkaar voor. KURTH teekende het reeds aan (7) : wanneer men uitdrukkelijk hout of steen in de konstruktie van een kerk vermeld vindt, dan ligt daarin het bewijs dat ook de andere bouwstof veelvuldig aangewend werd.

De oudste uitdrukkelijke tekst heeft betrekking op het houten kerkje dat de H. Vedastus († 540) bij Atrecht bouwde en waarin hij later begraven werd (8). De oude kerk van Oudenburg (9), ± 690 gebouwd, werd slechts in 1056 door een steenen vervangen (10). Daarentegen moest een bouwvallig steenen kerkje bij Sint-Bertinus ± 970-990 voor een houten plaats maken (11), terwijl in 1135 te Veurne nog een houten kerkje werd opgericht (12).

Het hout bleef voor de zoldering aangewend, ook nadat de muren reeds in steen waren opgetrokken. Steenen gewelven verschenen pas heel laat. Het gebouw werd soms met hout afgedekt (13), terwijl ook boven steenen kerken nog houten torens verzezen.

In twee streken die aan den rand van Vlaanderen liggen, bij Doornik en bij Boulogne, werd steen in overvloed gevonden.

De muren van Oudenburg dagteekenden uit het Romeinsche tijdperk. Dat bewijst de beschrijving van hun uitzicht, alsook de opsomming der in de XIe eeuw aldaar gevonden voorwerpen. Zij bestonden uit zwarte, zeer harde Doorniksche steenen. Langs de Noordzijde was de onderbouw echter uit groote vierkante steenen samengesteld, wier herkomst bij Boulogne te zoeken is. Ten slotte waren zekere huizen van lichter en minder harden steen "zooals er alleen in de buurt van Keulen gevonden wordt,, waarschijnlijk tufsteen van Andernach. Dat materiaal werd nu door graaf Arnulf den Oude opnieuw gebruikt bij het bouwen van den burg van Brugge, misschien ook wel van de Sint-Donaaskerk die zich binnen de omheining bevond. Wat er overbleef werd voor de nieuwe abdijkerk van Oudenburg aan-

(1) B. GUÉRARD, *Cartulaire de Saint-Bertin*, Paris 1840, 200.

(2) *Gesta episcoporum Cameracensium*. M. G. H., SS., VII, 499. — *Vita Johannis episcopi Teruanensis*, M. G. H. SS., XV², 1145¹⁰.

(3) *Willelmi chronica Andrensis*, M. G. H., SS., XXIV, 707-708.

(4) *Ib.*, 713.

(5) Bv. het woud van Nieppe (dép. Nord, arr. Hazebroek), dat graaf Boudewijn IX, met het oog op den vierden kruistocht verkocht, en waarvan het hout voor alle gebouwen in den omtrek gebruikt werd. *Ib.*, 725.

(6) Aldus wordt ons uitgelegd waarom Dirk II van Holland († 988) het zoo moeilijk had om een steenen kerk op te richten "... quippe cum tellus haec arenosa, tenuis exilitate, nimium sit egena lapidum et calcis oportunitate," (*Ex vita et miraculis S. Adalberti Egmondani*, M. G. H., SS., XV², 702⁵⁰).

(7) *Notger de Liège et la civilisation au Xe siècle*, I, 302.

(8) *Vita Vedasti*, M. G. H., Scr. rer. merov., III, 412.

(9) West-Vlaanderen, arr. Oostende, kant. Gistel.

(10) *Tractatus de ecclesia S. Petri Aldenburgensi*. M. G. H.; SS., XV², 868-869.

(11) *Ex Eremboldi libello de miraculo S. Bertini*. M. G. H., SS., XV¹, 523.

(12) *Ib.*, 521.

(13) "*Asili est cooperta*," GUÉRARD, 93.

gewend, namelijk de Doorniksche steen voor de zuilen en de muren, de steen van Boulogne voor de kapiteelen (1).

Bij het bouwen van de nieuwe abdijkerk van Andres werd bijna op dezelfde wijze te werk gegaan. Voor de muren diende Doorniksche steen, die langs den rivierweg en over land zijn bestemming bereikte. Voor kapiteelen, zuilen en zuilvoeten werd ook hier de voorkeur gegeven aan den nog harderen steen van Boulogne (2).

Men verwondere zich niet over den langen weg dien sommige bouwstoffen af te leggen hebben. De tufsteen van Andernach, dien we te Oudenburg aantreffen, komt ook hier en daar in de muren van de abdijkerk van Sint-Baafs voor. De verklaring ligt voor de hand, als men weet dat de monniken elk jaar met eigen schepen langs Schelde, Maas en Rijn naar Keulen vaarden om er wijn te halen (3).

Gewoonlijk nochtans, met het oog op de moeite en de vervoerkosten, zocht men naar steen in de onmiddellijke nabijheid. Aldus werd voor de Sinte-Mariakerk te Kamerijk (in 1030 voltooid) eerst steen gebruikt die op 30 mijlen afstand gevonden werd. Daarna ontdekte men te Lesdain (4), vier mijlen van de stad, steen die voor het bouwen van zuilen geschikt bleek, en later nog goeden steen te Noyelles (5), op nog korteren afstand (6). De abdij van Affligem (7) groef er bij Meldert (8) uit (1154) (9), Sinte-Goedele van Brussel te Groot-Bijgaarden (1179-1191) (10), de abdij van Andres bij Autingues (11), te Fiennes (12) en Campagne (13).

Als bouwmaterialen voor de daken kan men hout, stroo (14) en lood vermelden. Het gebruik van dit metaal was bijna algemeen sedert het Karolingisch tijdvak. De vereischte grondstof werd uit Engeland ingevoerd (15).

IV

De Sint-Donaaskerk te Brugge is de eenige, wier uitzicht ons tamelijk goed bekend is.

De eerste kerk van dien naam werd in de IXe of de X^e eeuw door een graaf van Vlaanderen opgericht (16). Zij stond in 1127 nog recht, toen Karel de Goede er gedood werd en zijn moordenaars er zich naderhand in verschansten. In den loop van de XIIe eeuw werd zij afgebroken en door een romaansche kerk vervangen, die eerst op het einde van de XVIIIe eeuw verdween.

(1) *Tractatus de ecclesia S. Petri Aldenburgensi* M. G. H. SS. XV², 871.

Ook voor Saint-Hubert ontnam men (omtrent 1065) bouw materiaal aan de Romeinsche muren van Aarlen (*Chronique de Saint-Hubert*, 50).

(2) *Willelmi chronica Andrensis*. M. G. H., SS., XXIV, 724.

Wat de streken tusschen Maas en Rijn betreft, zij werden o. a. door Aarlen van zuilen en kapiteelen voorzien (*Chronique de Saint-Hubert*, 50).

(3) SERRURE, *Cartulaire de Saint-Bavon*, 48.

(4) Nord, arr. Kamerijk, kant. Marcoing.

(5) Id., id., id.

(6) *Gesta episcoporum Cameracensium*. M. G. H., SS, VII, 483.

(7) Gem. Hekelgem (Brabant, arr. Brussel, kant. Assche).

(8) Oost-Vlaanderen, arr. en kant. Aalst.

(9) *Cartulaire d'Affligem*, 132.

(10) *Ib.*, 245.

(11) Pas-de-Calais, arr. Sint-Omaars, kant. Ardres.

(12) Pas-de-Calais, arr. Boulogne, kant. Guines.

(13) Id., id., id. *Willelmi chronicon Andrensis*. M. G. H., SS, XXIV, 710-711 en 724.

(14) *Tractatus de ecclesia S. Petri Aldenburgensi*, XV², 871.

(15) Zie daarover mijn studie : *Note sur le commerce du plomb au moyen âge*. (Mélanges Pirenne, Bruxelles 1926, 653-662). Bij de aldaar aangehaalde voorbeelden voege men nog :

Sint-Baafs-abdij (vóór 815). *Miracula S. Bavonis*, M. G. H., SS, XV², 592₂₅.

Florennes († 1014). *Ex miraculis S. Gengulfi*, M. G. H, SS, XV², 793₅₀.

Saint-Amand (1066). *Ex miraculis in itinere Gallico factis*. M. G. H, SS, XV², 849₃₅.

Sint-Truiden (vóór 1108, 1108-1138, 1156). *Chronique de Saint-Trond*, I, 134, 160, II, 35, 59.

Sint-Lambertus te Luik (1187). *Breviloquium de incendio ecclesiae sancti-Lamberti*. M. G. H., SS., XX, 620₂₀.

(16) Een overlevering die ook bij MAERLANT voorkomt (zie verder), schrijft ze aan Boudewijn den Ijzeren toe. Het lijkt me waarschijnlijker dat Arnulf de Oude, die den Brugschen burcht heeft opgericht, ook de bouwer van de burchtkerk is. In elk geval stond Sint-Donaas er reeds in 944. (*Ex sermone de adventu SS. Wandregisili, Ansberti et Vulfranni*, M. G. H., SS., XV², 630).

Deze voorstelling, die van de overgeleverde (1) afwijkt, schijnt mij om de volgende redenen gewettigd :

1° Galbert zegt in 1127 dat de Sint-Donaaskerk een hoog gebouw was, op een rond grondvlak (*aedificata in rotundum et altum*) (2).

2° Jacob van Maerlant bevestigt deze aanduiding volgenderwijze :

Die (Boudewijn de IJzeren) *brochte sente Donase van Riemen,*

Die hi weraer hadde dan iemen,

Ende dedene leggen in die kerke,

Die naer den Aescsen gewerke

Ghemaect was onser Vrouwen teere (3).

Sint-Donaas was dus volgens hem een nabootsing van Karel de Groote's kerk te Aken. Deze is, zooals men weet, achthoekig, wat zonder veel moeite met het *rotundum* van Galbert overeen te brengen is.

Van de kerk, zooals ze nog in de XVIIIe eeuw bestond, zijn talrijke afbeeldingen bewaard, b. v. een plaat in Sanderus' *Flandria illustrata* (4) en een paar schilderijen van het Gruuthuuse-museum te Brugge.

Het oudste gedeelte van deze kerk, het koor, is romaansch, dagteekent van de XIIe eeuw en stemt niet met de beschrijving van Galbert en van Maerlant overeen. De kerk is dus herbouwd, na 1127 en vóór 1220, datum waarop in Vlaanderen de romaansche stijl voor den gothischen plaats maakt.

Dit wordt nog door de volgende overweging bevestigd : bij het beleg van 1127 had de stormram den muur veel sneller doorboord dan men verwacht had ; het houten dak was namelijk vroeger door een brand vernield, een tijd lang was de kerk in dien toestand gebleven, zoodat de regen de muren verweerde, tot eindelijk een steenen gewelf werd gemaakt (5) Zou het toen reeds zoo weinig stevige gebouw het tot in de XVIIIe eeuw hebben kunnen uithouden ? Men neme overigens in acht dat het beleg van 1127 den toestand niet zal verbeterd hebben.

Evenals de Akensche dom bevatte de Brugsche burchtkerk een verdieping, het *solarium*, soort galerij langs de muren (6). Daar zat Karel de Goede in gebed verzonken toen hij vermoord werd. Een trap leidde naar het *solarium* (7), een tweede voerde van daar naar den toren (8). Het gelijkvloers bevatte een *sanctuarium*, met het altaar. (9). Iedere verdieping was van vensters voorzien (10). Boven het steenen gewelf was een met lood bedekt dak aangebracht (11). Een looden dakgoot en looden buizen verzekerden den afvoer van het regenwater (12).

Aan de westzijde verrees een toren die ver boven de kerk uitstak. De onderste helft was uit steen, de bovenste uit hout opgetrokken. Hij eindigde in twee zeer scherpe spitsen. (13). Ook deze toren was door vensters verlicht, het ééne grooter dan de andere. Uit een dezer laatste voerde een trap gedeeltelijk van steen, gedeeltelijk van hout, naar het huis van den proost of naar dat van den graaf (14).

---

(1) De kerk werd reeds door AD. DUCLOS bestudeerd, een eerste maal in *De Geschiedenis van den zaligen Karel den Goede* (Brugge 1884), 62 en 166. Daar beweert hij zonder bronopgaaf, dat zij in 1075 door Robrecht den Fries zou gebouwd zijn en op 25 Juni 1086 door Radbod, bisschop van Doornik gewijd. — In zijn later werk *Bruges. Histoire et Souvenirs* (Bruges 1910), 314, 316, 330, 335, gewaagt hij noch van Robrecht, noch van Radbod. Hij vraagt zich af of het in 1127 beschreven gebouw van Boudewijn den IJzeren dagteekent, zooals de overlevering het wil.

(2) *Histoire du meurtre de Charles le Bon*, par GALBERT DE BRUGES, uitg. H. PIRENNE, PARIS, 1891, 60.

(3) *Spiegel Historiae* uitg. DE VRIES EN VERWIJS, Leiden 1863, IVe partie, 1^e boek, Van den vierden grave van Vlaanderen, XLIII, vers 13-17.

(4) Uitgave van 1641, blz. 211.

(5) GALBERT, 102.

(6) ID., 71, 105.

(7) ID., 97.

(8) ID., 102.

(9) ID., 69.

(10) ID., 69, 80.

(11) ID., 71.

(12) ID., 68.

(13) ID., 60-61, 69.

(14) ID., 118 en 118 nota 3.

Ook de kerk van Sint-Bertinus, zooals ze kort na de vernieling door de Noormannen, in 861, herbouwd werd, was van een houten toren voorzien. Hij telde drie verdiepingen en een klokkenkamer-tje, en was zelf hooger dan de kerk waarop hij geplaatst werd. Boven op de spits bevond zich een bol met een kruis (1).

Dat zijn zoowat de eenige gegevens die wij in onze gewesten kunnen aanwijzen voor kerken die aan de romaansche periode voorafgaan. Weliswaar valt er nog veel te halen uit teksten van de XIe en XIIe eeuw, doch het is verkieslijk ze slechts aan te wenden in verband met de archeologische aandui-dingen. Een dergelijke studie valt echter buiten de perken die ik mij zelf voor deze bijdrage gesteld heb.

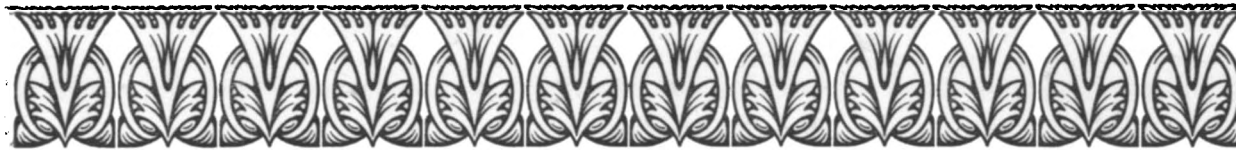
HANS VAN WERVEKE.

---

(1) GUÉRARD, 93.
Miracula S. Bertini, M. G. H., SS., XV¹, 510.

HET SERMOEN VAN BACCHUS EN DE OORSPRONG VAN DE GEPARODIËERDE SERMOENEN

IN HET TIJDSCHRIFT "VOLKSKUNDE,, WAARVAN PROFESSOR Vercoullie sedert 1920 mede de redaktie leidt, verschenen onlangs enkele studiën over "Het Sermoen van Bacchus,,

Dr Paul De Keyser publiceerde "Het klugtig en schoon Sermoen van Bacchus,, uit den "Vermakelijken Klugt-Vertelder of opregten Guichelboek,, naar een uitgave van den Antwerpschen boekhandelaar H. J. Herleyn, en noemde het stuk een "brokje 19de eeuwse volksletterkunde,,. *Volkskunde*, XXX, 109-119.

In den volgenden jaargang van *Volkskunde* (XXI, 45-49) hebben Em. Van Heurck en Pol de Mont deze studie aangevuld. Emiel Van Heurck vermeldt nog drie andere fondsen waarin de "Klugt-vertelder,, met het Sermoen van Bacchus werd opgenomen ; dit van Joseph Thys te Antwerpen en deze van I. C. Van Paemel en van Snoeck, beide te Gent ; hij beschrijft ook twee uitgaven van een Fransch "Sermon de Bacchus,, verschenen te Roëaan, bij Lechrène-Labbey (1810-1864) en te Troyes bij Baudot (1831-1848), alsook een "Discours du Roi Bacchus,, verschenen te Blois, Aux dépens des Frères de la Jubilation (omstreeks 1840). Uit al deze documenten meende E. Van Heurck te mogen besluiten : "Het Sermoen van Bacchus dagteekent slechts van de eerste helft van de 19de eeuw, tusschen 1820 en 1840,,.

Pol de Mont staaft met een paar argumenten zijn vroegere veronderstelling (*Volkskunde* VI 116) volgens dewelke het "Sermoen van Bacchus,, blijkbaar in een uur van geniale dwaasheid uit de pen gevloeid (is) van een of ander studiosus en *rupture de ban* der oude Leuvense hoogeschool.

Uit een nader onderzoek blijkt al dadelijk dat het Bacchus-Sermoen heel wat ouder is dan van het begin der 19de eeuw. Behalve eene Vlaamsche uitgave uit de 17de eeuw en een variante uit de 18de eeuw (1788), zijn ons talrijke Fransche uitgaven bekend waarvan de oudste teruggaat tot het begin der 16de eeuw ($\pm$ 1520) en mogelijk ontstaan is omstreeks de jaren 1450. Bacchusverhalen welke niet zonder invloed zullen geweest zijn voor het ontstaan van het Bacchus-Sermoen zijn bekend uit het begin der 14de eeuw en uit de middeleeuwsche Grieksche volkspoëzie.

Integenstelling met de Fransche uitgaven, werd, voor zoover bekend en zooals Em. Van Heurck reeds deed opmerken, het Vlaamsche sermoen van Bacchus niet afzonderlijk uitgegeven ; het komt meestal achteraan in den "Vermakelijke(n) Kluchtvertelder,, ook in de uitgave welke nu nog bij de Gentsche firma Snoeck-Ducaju in den handel is.

In de uitgaven van den Klugtvertelder van vóór 1820, die van Thys, Joannes Norbertus Vinck, Franciscus Ignatius Vinck, Paulus Colpyn (1745-1766) komt het Sermoen van Bacchus niet voor (Van Heurck). Wel vinden wij het terug in een uitgave van het einde der 17de eeuw, gedrukt "tot Gend bij Petrus Antonius Kempe, boeckdrukker en boeckverkooper bij de Cappucynen,,. De titel van deze uitgave luidt "Vermaeckelijke klugtvertelder ofte oprechter Guichelboek, bevattende vele wonderlijke geschiedenissen, aerdige gevallen, geestige klugten, amuzante vertellingen, benevens de vroylijke daeden en drollige poetsen van Keizer Karel den V, alsook de klugtige historie van eenen kousversolder die tot koninglijke weerdigheyd verheven werd, om zijne kloeke daden, alsmede het kluchtig Sermoen van Bacchus,, (Cfr. Schotel, *Vaderlandsche Volksboeken en Volkssprookjes*. II, 133).

De volgende onbekende variante vond ik in den "Nieuwen Aelsterschen Guychelaer,, verschenen tot Aelst, bij Judocus d'Herdt 1788.

DE ZOETE BACHI DRUYVEN DOEN U ONLUSTEN SCHUYVEN

LOF-REDEN VAN DEN WIJN

Gelijkerwijs het goud, zegt zekeren Schrijver uyt Campernouillen-land in het 10de Wijnstuk van den agtersten kelder op de 2de stelling, het kostelijkste is onder de metalen, alzoo is den Wijn den smakelijksten onder de dranken : want volgens het Boek der Hemden aen d'agterste slip, den 3 zoom, zijn de kragten van den Wijn onbeschrijfelijk. Hier uyt besluyt meester Jan in zijn Boek der Comcommeren. Non datur medium, dat is den Wijn gaet de botermelk te boven. Daerom Potminnende en aendagtige Koye-Stooters, leest aendagtelijk Hypocrates, Gallenus en Silenus, dat waren Mannen, die minden volle potten en welgevulde kannen; zij schonken en dronken, zij leefden als geesten en stirven als beesten : den eersten beminde Laxativum, purgativum : den tweeden *Olium porpolicum ex septuagintis ingredientibus* : den derden prees het geldeken Clinclanclorium : nogtans Summa summarum, hierom en daerom en hadden zij nog maar plurimumque utrumque, dat is van elks wat. Maer den Pot-minnenden Vader Bacchus belooft meer weldaden aan die hem standvastig dienen als hij zegt : Ego sum pater Asinorum; Ik ben den Vader der Drinkgilde : qui me serviunt obtinebunt imperium Calis malis — alle die mij dinen zullen het land van Kalis malis of van Luylekkerland beërven.

Den lang geoorden en wijd-hoorenden Doctor Asinus, eenen grooten Ezelman, Heer van Leeg-derm, in zijnen Thesis van Schaerbeek roept uyt met eene bevende stemme : Nos poma natamus; dat is, den Wijn is eene zake ongemeyn. Voorders zegt Joannes Tabacus in het boek der Martinikken aan de 2 pries : Extractum mirandum, & res incognito mundo in crepitis & strepitis in ventriculo; dat is, indien gij logt zijt, vlugt den Rape-knol en Ajuin-bol. Den uytgever van 't hemdeslip (ik wil zeggen, den uytgever van dit schrift) legt het voorgaende uyt op deze wijze : Quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ; het is onmogelijk, dat imand van agter tandpijn kan hebben. Van hetzelfde gevoelen is den Genevel-vloyenden Del Gatto in zijn besch... agter-br... den 4. vest, als hij zegt : Vina sunt medicina; den Wijn is medecyn.

De kragten en uytwerkzels van den Wijn zijn menigvuldig. Ergo tapt eens, Hospes.

Hierom Pot-minnende Baro-chianen, wilde een begijntjen (simplex, simplex,) met een wijnavat trouwen; maer zij kreeg geene dispensatie; want zij bestonden malkanderen in het tweede been, ik wil zeggen in den tweeden graed. Voorders zegt den wijd-rikenden stinkaerd Stultinus Gelensis : Ebibe fac fotum si vis cognoscere potum, Lapt het in uw gat, zoo kent gij de kragten van het nat. Zonder Bacchus is de Kermis mis; zonder Bacchus is het Snaarspel droog; hier uyt volgt dat den Wijn verre de botermelk te boven gaet.

Maer ylaes! hoe vele pap-vloyende melkmuylen stellen het botermelk voor den Wijn! o dwaze! o onverstandige! van welke het boek der Uylen spreekt den 9 zang : Simia semper simia; Botermelk is botermelk; al of hij wilde zeggen : Eenen ezel zonder steert kan zijn poort niet dekken. Het botermelk nogtans heeft eenige goede uytwerksels, want als de Discipelen van Bacchus te lang in zijnen Tempel hebben gezeten, nemen zij hunnen toevlugt tot het Botermelk, 't zij om door het speeken of geubbelen zig 't ontlasten van hetgene zij uyt hunne conscientie niet en konnen douwen; 't zij om de vorige dampen uyt te nizen Dit getuigt ons Doctor Waerloos in zijn boek zonder bladeren : Vesperi plus drinkiens manè scytebat clarius; dat : is eenen gehayrden Katte-Keutel is bekwaem om geschoren te worden. Eindelijk zegt Vader Bacchus : Qui vult esse meus frater, bibit mecum ter vel quater; Wilt gij van ons Gild zijn, drinkt drij of vier keeren wijn, want den Wijn verkwikt het jong volk, hij maekt oude grijs, hij maekt zike krank, hij maekt kreupele mank, hij maekt wit zwart; met een woord Bacchus bevat alle deugden in zijne dranken. Daerom dan, en laet uw geld in uw kist niet beschimmelen, maer besteed het tot den dienst van Bacchus, die zit op een ton vol glorie en zattigheid, verçierd met eenen krans van Wijngaerd-ranken, houdende in d'een hand eene fles, en in d'andere eenen roomer, roepende zonder ophouden : Venite, venitè, potemus; komt, komt, laat ons de potten ligten.

Buiten de reeds vermelde Fransche Bacchus-sermoenen zijn ons nog bekend :

“Sermon à l'honneur de Bacchus et en faveur des buveurs,, in 16, 12 pgs. Toulouse, imp. de Leon Dieulafoy, S. D. (Bibliothèque Nationale, Paris).

“Discours et Entretiens bachiques,, in 18, 12 pgs.; Montbeliard, Deckherr et Barbier, S. D. (overgedrukt in “Histoire des Livres Populaires,, par Charles Nisard 2e éd. Paris, E. Dentu, 1864, Tome I, pgs. 398-401); ook verschenen te Epinal, chez Pellerin, in 18, 12 pgs., S. D. (verzameling Van Heurck).

“Bonum Vinum Laetificat cor Hominis,, in 18, 12 pgs., à Caen chez D. Chalopin. S. D. (verzameling Van Heurck).

Deze en de drie hooger vermelde Fransche uitgaven van het Bacchus-sermoen dateeren alle uit de 19^d eeuw.

Uit het begin der 16e eeuw bleef bewaard : “Le sermon fort joyeux de Saint Raisin,,

In zijn studie over “Le Monologue dramatique dans l'ancien theatre français,, (Romania XV, 358) geeft Picot hiervan de volgende bibliographie :

a) *S'ensuit le sermon fort joyeux de Saint Raisin* S. l. s. d. (± 1520) pet in 8 goth. de 4 f.f. de 25 lignes à la page.

b) *S'ensuit le / Sermon / fort ioyeux / de Saint Raisin / A Rouen, / Chez Nicolas Lescuyer près le / grand portail, nostre Dame. — S. D. vers 1595, pet. in 8 de 4 f.f. de 27 lignes à la page sans sign.*

c) Reproduction autographique exécutée vers 1830 et tirée à 40 exemplaires : nous croyons qu'elle à été faite sur l'édition a.

d) Joyeusetez, 1835, dans le vol, qui contient les songes de la pucelle etc.

e) Montaignon, Recueil de Poésies françaises, II, 112-117.

Picot vermoedt dat het "sermon de Saint Raisin,, oorspronkelijk dateert uit het midden der 15e eeuw maar heeft geen bepaalde gegevens om zijn vermoeden te staven : "Nous ne relevons dans le poème aucun détail qui permette d'en fixer approximativement la date ; nous n'y trouvons non plus aucune indication relative à la province où il à été composé,,.

"Le sermon fort joyeux de Saint Raisin,, is een gedicht van 152 verzen en begint met het volgend Latijnsch citaat :

"Hoc bibe quot possis,
Si vivere sanis tu vis :
Hec verba scribuntur
In Cathone, ultimo capitulo,,.

Het heele gedicht is evenals onze Vlaamsche en Fransche bacchussermoenen een verheerlijking van den wijn.

De verschillende Vlaamsche lezingen van het Bacchussermoen, welke ons bekend zijn, zijn alle even onsamenhangend en gekenmerkt door hun onkiesche taal en hun groven humor.

In de Fransche Bacchussermoenen vinden wij een min of meer logischen samenhang en geestigheid zonder grofheid.

Wanneer wij de Vlaamsche lezingen nader vergelijken met de negentiend'eeuwsche Fransche varianten dan bemerken wij dat zij in de meeste punten van elkaar afwijken.

Toch hebben zij meer gemeens dan het eene citaat waar Emile Van Huerck op wijst (Volkskunde XXXI, 47) : "Caelum bibit, astra bibunt et terra bibit. Quare non biberimus?,, (in de uitgaven "Klugtvertelder,, en in "Sermon de Bacchus,,). Het citaat "vinum laetificat cor hominis,, (uitgaven "Kluchtvertelder,,) komt voor in al de Fransche uitgaven der vorige eeuw. Enkele andere motieven nog van de Fransche varianten komen ook voor in "het Sermoen van Bacchus,, of de "Lofreden van den wijn,, maar verminkt of uit hun verband gerukt. In de "Discours du roi Bacchus,, (Blois) is er spraak van Silenus die de eerste gaat in den triumphstoet; in de Vlaamsche varianten wordt Silenus vernoemd maar buiten elk logisch verband. In het "Sermoen van Bacchus,, is er ook spraak van den zondvloed, maar eveneens zonder verband met het onderwerp; aan de "pot-minnende Bacchus-kwanten en aandachtige tabaksmoorders,, wordt verteld "hoe dat in die tijden, als de Diluvie of zondvloed der wateren gedaan was, Winterius eersten koning van de landen, Januarius en van Decembris prins van Sneeuwbourg en Bieberland, groothertog van Hagelgem en Regenvlaag, al zijn staten langs : bergen en dalen "doorwandelde,, — in het "Sermon de Bacchus,, dient de zondvloed om te bewijzen dat de wijn waardiger is dan het water : "l'eau..... a été l'instrument de la colère de Dieu, et s'y il eut un seul homme de sauvé, ce fut par ce qu'il devait planter la Vigne. Hélas! s'il eussent eu auparavant le déluge cette subtile invention, et si au lieu de s'amuser aux femmes, ils se fussent amusés à boire, il ne fussent pas tombés dans un si terrible malheur,,.

In het "Sermon fort joyeux de Saint Raisin,, ($\pm$ 1520) bijna twee eeuwen ouder dus dan de oudst bekende Vlaamsche uitgave, vinden wij nu vereenigd motieven welke enkel voorkomen in de negentiend' eeuwsche Fransche varianten, naast andere motieven welke enkel in de Vlaamsche varianten voorkomen.

In de "Discours et Entretiens Bachiques,, (uitgaven Epinal, Montbeliard en Blois) wordt de poëzie van Cato er bijgesleurd even als in het zestiend'eeuwsche Sermon de Saint Raisin.

In de nieuwere Fransche evenals in het oude Fransche Bacchus-Sermoen wordt de waardigheid van den wijn bewezen met het exempel van het bruiloftsmirakel te Cana.

De Vlaamsche varianten spreken van "laxativum et purgativum,, van "rapen en ajuinen,, ; hiervan vindt men geen spoor in de nieuwere Fransche Bacchus-Sermoenen maar wel in het oude Sermon de Saint Raisin. Deze zaken worden vernoemd in verband met de geneeskraft van den wijn maar deze passages van de Vlaamsche Bacchus-Sermoenen zijn alles behalve klaar en duidelijk. In het "Sermon de Saint Raisin,, wordt de laxativum en den ajuinbol vermeld in een logisch verband en hier vernemen wij

dus wat men oorspronkelijk met deze zaken bedoeld heeft. Het gaat over het thema: goed eten en goed drinken is beter voor de gezondheid dan alle flauwe kost of flauwe dranken.

67. Se trouver voulez guarison,
Ne faites mye garnison
D'eaue ferrée ne de tisane,
Trop (ilz) amegrissent la veue,
Ne de porpier, ne de laictue
Qui a plusieurs hommes rué...

en verder:

83. Or, de ses siroph(e)s *laxatifz*
Ne dyarondon ablatifz, (?)
Ne d'herbes, ne d'electuaire,
De telz fatras n'ayez que faire:
Car ce ne sont fors que poysons;
Mais d'aillet vert et bons *oygnons*
Se prendre en voulez ung petit,
Tost vous donra bon appetit;

. . . . .

99. Que vault tisetaine ou eaue d'orge
Au mal des yeulx ou de la gorge?
Rien; mais se bon vin ravoye;
Cueur, poulmon et rate et foye,
Estomach et boyaulx, menus,
Pour vin sont en santé tenus.

en de dichter besluit:

131. Si conclus de ma médecine,
Où n'y a herbe ne racine,
Fors bon vin, qui tous maulx anciens
Guarist maulgré phisitiens.
Et qui de ce ne (me) veult croire,
Jamais de vin ne puist-il-boire;
Mais en eaue se puisse noyer
Quiouldra le vin regnoyer,

Deze enkele punten van vergelijking laten vermoeden dat het "Sermon fort joyeux de Saint Raisin,, (± 1520) eene gemeenzame bron is zoowel van onze Vlaamsche Bacchus-Sermoenen (einde XVIIe eeuw tot heden) dan van de Fransche negentiend'eeuwsche varianten welke ons van dit leuke specimen van volksliteratuur, bekend zijn.

Als voorlooper van het "Sermon de Saint Raisin,, vermeldt Picot: 1° het middeleeuwsch Grieksch gedicht bekend onder den naam "Condemnatio Uvae,,; waarvan verschillende versies bestaan hebben (Cfr. W. Wagner "Carmina Graeca Medii Aevi,,. Leipzig 1874, 199-201) en waarvan meerdere Sloveno-Servische en één Turksche variante bekend zijn. 2° A côté de la pièce grecque nous devons ranger un dit français, très différent il est vrai, composé en 1313 par Geofroy de Paris. Le "Martyre de Saint Baccus,, ressemble beaucoup à un Sermon joyeux,,.

Wij meenen dat de verhouding heel anders is. De "Condemnatio Uvae,, is wel niet zoozeer verschillend van de "Martyre de Saint Baccus,,. Het gedicht van Geofroy de Paris verhaalt:

C'est sains Baccus, selonc l'ystoire,
D'oultre-mer vint, c'est chose voire,
Du pays qui moult est loé,
Nez d'une fille qu'ot Noé
Qui Vigne fu lors apellée,
Dont le nom et la renommée
Est alée par tous pays

en het vervolg van deze martelaars geschiedenis is eene allegorie van al de bewerkingen die de druif en het druivensap ondergaan. In een eenigszins ander kader geeft de "Condemnatio Uvae,, dezelfde allegorie. Volgens de Turksche, dus de verst afstaande versie (1) moet prins "Druif,, voor den rechterstoel verschijnen van koning "Kweepeer,, en zijn raad, waarin onder meer zetelen politiecommissaris "Citroen,, en de grootmeesters "Abrikoos,, "Perzik,, "Pruim,,. Na een zeer bezwarend getuigenis van pacha "Ajuin,, wordt over prins "Druif,, het volgend vonnis geveld: "Ha, luister! Gij zult opgehangen worden aan kromme stokken! Men zal u besnijden met snoeimessen! Men zal u onder de voeten vertrappelen! Met bekers zal men u uitzuipen! Wie van u drinkt zal dol worden! Hij zal lachen als er te weenen valt! Hij zal neerhurken als een godverlatene! Hij zal voor de vuilnis op de knieën liggen en scherven aanbidden! Hij zal elkeen tot spot en schande worden!,,

Maar tusschen deze allegoriën en de sermoenen van "Saint-Raisin,, of "Saint-Bacchus,, is er niet meer verband dan tusschen deze laatste en de talrijke middeleeuwsche drinkliederen.

Het "Sermon fort joyeux de Saint-Raisin,, is een der oudst bekende modellen in dit genre; een genre dat zeer druk beoefend werd. Uit de Fransche volksliteratuur van de zestiende eeuw zijn ons bewaard behalve het bacchussermoen, geparodiëerde sermoenen die den lof zingen van "Saint Hareng,, "Saint Oignon,, "Sainte-Andouille,, "Saint Billouard,, en een menigte andere "heiligen,,.

Welk is nu de oorsprong van dit genre?

Volgens Petit de Juleville zou het geparodiëerd sermoen heel toevallig ontstaan zijn: "Le sermon joyeux est né de la Fête des Fous; le premier qui s'avisait, dans l'ivresse bruyante de la fête, de monter dans la chaire chrétienne et d'y parodier le prédicateur dans une improvisation bachique, débita le premier sermon joyeux. Plus tard, le prêcheur bouffon, enfin chassé de l'église, trouve un refuge sur le théâtre et put y continuer la parodie du discours chrétien; le genre s'étendit, se régularisa; il adopta les vers, il conserva le texte tiré de l'écriture sainte avec un sens détourné; les divisions scolastiques imitées exactement des usages de la chaire,, (Répertoire du théâtre comique en France au moyen-âge 86) Hebben wij getuigenissen die deze onderstelling staven? Geen enkel. Wel is er ons een document bewaard dat ons op een anderen, en dit wel den rechten weg brengt; een dagboek uit het begin der 16e eeuw "Journal d'un Bourgeois de Paris,, uitgegeven door Ludovic Lalanne. — Parijs 1845. Hierin wordt een avontuur verhaald dat in de maand April van het jaar 1515 overkwam aan een zekere "Mons,, "Cruche, grand fatiste, lequel un peu devant, avec plusieurs autres avoit joué publiquement à la place Maubert, sur eschafaulx, certains jeux et moralitez, c'est assavoir sottye, sermon, moralité et farce,,.

Deze publieke vertooning omvatte dus "sottye,, de kwinkslagen om het volk te lokken; het "sermon,, het eigenlijke begin om de toehoorders in goed humeur te brengen; de "moralité,, of het eigenlijke tooneelspel en als slot de "farce,, of het blijspel. (Cfr. Picot, "Romania,, VII, 239). Het is ook niet toevallig dat een tooneelspel te dien tijde voorafgegaan werd door een geparodiëerd sermoen. Het wereldlijk tooneel had zich hoofdzakelijk ontwikkeld uit het kerkelijk mysteriespel. De vertooning in de kerk werd gewoonlijk voorafgegaan door een godvruchtige vermaning, een stichtelijk sermoen, zoo het "Mistère de la Passion,, en het "Mistère des Actes des Apostres,, (Romania XV. 358). Deze traditie, bleef voortleven in het wereldlijk tooneel: in plaats van het stichtelijk sermoen kwam het geparodiëerd sermoen.

Deze verhouding van de geparodiëerde sermoenen tot het wereldlijk en het kerkelijk tooneel hier in Vlaanderen hebben wij niet kunnen nagaan.

Is het "Sermoen van Bacchus,, eene navolging uit het Fransch, toen het reeds van zijn oorspronkelijke bestemming vervreemd was en alleen nog dienst deed als een model van grappige alleenspraak, in de kluchtboeken?

Misschien brengt een grondige studie van ons 15e en 16e eeuwsch tooneel en van de 16e en 17e eeuwsche volksboeken een antwoord op deze vragen.

MAURITS DE MEYER.

(1) R. Köhler: Eine türkische Version der Condemnatio Uvae. — Archiv für Slavische Philologie II, 192.

Hulde Professor Dr. J. Vercoullie

SAMENSTELLING VAN HET EERE-COMITÉ

- Dr. C. HUYSMANS, minister van Kunsten en Wetenschappen, eerevoorzitter.
- Ed. ANSEELE, minister van Spoorwegen, medewerker aan *Vooruit*, Gent.
- Dr. M. BASSE, docent aan de Universiteit, Gent, voorzitter.
- Dr. F. BAUR, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. P. BERGMANS, professor en opperbibliothecaris aan de Universiteit, Gent.
- Dr. J. BIDEZ, professor aan de Universiteit, Gent.
- Dr. E. BLANCQUAERT, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. A. BLEY, professor-emeritus, Gent.
- Dr. W. BLOMMAERT, professor aan de Universiteit, Stellenbosch (Zuid-Afrika).
- Dr. J. CUVELIER, lid van de Koninklijke Academie van België, archivaris-generaal, Brussel.
- Dr. F. DE BACKER, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. E. DE BRUYNE, docent aan de Universiteit, Gent.
- P. J. de KANTER, voorzitter van het Algemeen Nederlandsch Verbond, 's-Gravenhage.
- Kraaf K. de KERCHOVE, gouverneur van Oost-Vlaanderen, Gent.
- Dr. P. DE KEYSER, docent aan de Universiteit, Gent.
- V. DE MEYERE, redacteur aan *Volkskunde*, Antwerpen.
- Dr. G. DEPT, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. H. DE SAEGHER, docent aan de Universiteit, Rijksarchivaris, Gent.
- Osw. DE SCHAMPELAERE, voorzitter van de afdeling Gent van het Willemsfonds.
- Dr. W. DES MAREZ, professor aan de Universiteit en stadsarchivaris, Brussel.
- Dr. Paul de REUL, hoogleeraar, Brussel.
- Dr. H. J. DE VLEESCHAUWER, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. C. G. N. de VOOYS, professor aan de Universiteit, Utrecht.
- Dr. W. DUFLOU, professor aan de Universiteit, Brussel.
- Dr. Aug. DUMONT, eere-studieprefect, Gent.
- Dr. O. FISCHER, professor aan de Universiteit, Praag.
- Dr. R. FONCKE, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. J. V. FRANSEN, docent aan de Universiteit, Gent.
- Mr. L. FRANCK, Minister van State, redacteur aan *Den Vlaamschen Gids*, Brussel.
- Dr. F. GANSHOF, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. L. GOEMANS, secretaris van de Kon. Vlaamsche Academie.
- Dr. E. HANSEN, voorzitter van O. M. O., Antwerpen.
- Dr. Ad. HEGMANS, algemeen secretaris van het Willemsfonds, Gent.
- Mr. J. HOSTE Jr., hoofdsteller van *Het Laatste Nieuws*, Brussel.
- Dr. A. KLUYVER, professor aan de Universiteit, Groningen.
- Dr. A. KRIGER, professor aan de Universiteit van Witwatersrand, Johannesburg.
- J. KUYPERS, cabinetssecretaris voor M. O., bij het Ministerie voor Kunsten en Wetenschappen.
- G. LAEVENS, voorzitter van den Kon. West-Vlaamschen Kring, Gent.
- Dr. A. LODEWYCKX, professor aan de Universiteit, Melbourne.
- Dr. H. LOGEMAN, professor aan de Universiteit, Gent.
- Kan. Dr. C. LOOTEN, professor aan de Universiteit, Rijsel.
- Dr. MOREAUX, burgemeester van Oostende.
- Dr. J. W. MULLER, vertegenwoordiger van de Mij. van Nederl. Letterkunde en hoogleeraar, Leiden.
- Dr. J. PERSYN, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. Sc. A. PIL, voorzitter van den Vlaamschen Toeristenbond, Antwerpen.
- Dr. H. PIRENNE, professor en pro-rector aan de Universiteit, Gent.
- Dr. J. PRINSEN, professor aan de Universiteit, Amsterdam.
- Dr. F. POLDERMAN, cabinetssecretaris van het Ministerie van K. en W.
- Dr. A. ROEGIERS, eere-bestuurder van 's Rijk Normalschool, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. A. ROERSCH, beheerder-opziener van de Universiteit, Gent.
- Dr. M. SÄBBE, hoogleeraar te Brussel, conservator van het Museum Plantin, ondervoorzitter der Inrichtingscommissie, Antwerpen.
- Dr. L. SCHARPÉ, professor aan de Universiteit, Leuven.
- Dr. J. SCHRIJNEN, professor aan de Universiteit, Nijmegen.
- Mr. G. J. SPRENGER, voorzitter van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Middelburg.
- Dr. Fr. STERCKENS, inspector van het Mid. en Normaal Onderwijs, Gent.
- M. STIJNS, journalist, redacteur aan *Paginae Bibliographicae*, Brussel.
- Dr. Paul THOMAS, prof. emeritus van de Universiteit, Gent.
- Dr. G. VAN DEN BOSSCHE, rector aan de Universiteit, Gent.
- Alf. VAN DER STEGEN, burgemeester der stad Gent.
- Dr. H. VAN DE WEERD, docent aan de Universiteit, Gent.
- Mr. E. VAN DIEVOET, hoogleeraar, lid van de Commissie voor de vertaling van de Wetteksten, Leuven.
- Dr. J. J. VAN HAUWAERT, penningmeester van de Vlaamsche Philologencongressen, Gent.
- Dr. O. VAN HAUWAERT, bestuurder van 's Rijk Normalschool, Gent.
- Dr. H. VAN HOUTTE, professor aan de Universiteit, Gent.
- Dr. G. Ch. VAN LANGENHOVE, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. L. VAN PUYVELDE, conservator van de Kon. Musea van Schoone Kunsten, Brussel.
- Dr. H. VAN WERVEKE, docent aan de Universiteit, Gent.
- Dr. N. VAN WYK, professor aan de Universiteit, Leiden.
- Dr. R. VERDEYEN, professor aan de Universiteit, Luik.
- Dr. A. VERMEYLEN, hoogleeraar te Gent, Voorzitter van de Vlaamsche Vereeniging van Letterkundigen.
- Dr. J. VERSCHAFFELT, hoogleeraar te Gent.
- O. WATTEZ, voorzitter van groep Vlaanderen van het A. N. V., Brussel.
- Mr. L. WILLEMS, lid van de Kon. Vlaamsche Academie, voorzitter van den Bond der Oudleden van 't *Zal wel gaan*.

BESCHERM-COMITÉ

UNIVERSITAIRE STICHTING, Brussel.
PROF. DR. A. KRIGER, Johannesburg.
LEERAARSBOND O. M. O., Antwerpen.
ALGEMEEN NEDERLANDSCH VERBOND, Den Haag.
VLAAMSCHE TOERISTEN BOND, Antwerpen.
Mr. L. FRANCK, Staatsminister, Gouverneur van de Nationale Bank, Brussel.
M. LIPPENS, Eere-Gouverneur-Generaal van Kongo, minister van Verkeerswezen.
Mr. J. HOSTE JR., Brussel.

INRICHTENDE COMMISSIE

Dr. M. BASSE, docent aan de Universiteit, Gent, voorzitter;
Dr. M. SABBE, hoogleeraar te Brussel, conservator van het Museum Plantin-Moretus
te Antwerpen, ondervoorzitter;
M. STIJNS, journalist, secretaris-penningmeester;
Dr. J. GRAULS, bestuurder aan het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen;
Mr. J. HOSTE, hoofdopsteller van *Het Laatste Nieuws*;
Dr. W. VAN EEGHEM, leeraar aan het Koninklijk Atheneum, Brussel.

INTEEKENAARS OP HET ALBUM

LUXE-UITGAVE

C. Huysmans, M. Vauthier, A. Kriger, M. Steenbrugge, J. Hoste Jr., A. N. V., M. Lippens, V. T. B., graaf de Kerchove de Denterghem, O. M. O., L. Willems, M. Sabbe, E. Anseele, M. Basse, Em. Deveen, Osw. De Schamphelaere, Eug. Van de Weyer, Fr. L. Ganshof, Fr. De Backer, L. van Puyvelde, H. Pirenne, H. Van Werveke, J. Gessler, L. Cogen, F. Baur, J. D'hooghe, A. Bley, E. Blancquaert, J. Peé, C. Sobry, R. Roemans, A. Cassiers, O. Dambre, J. E. Verschaffelt, H. Hacquaert, Fl. Boonroy, Alf. De Backer, Alf. Van de Wiele, Mevr. De Vaere-Buysse, C. van Schaardenburgh, Mej. G. Crab, Joz. Beuckeleers, Hub. Janssen, M. Peremans, J. Laeff, E. Van den Bogaert, M. De Sadeleire, Mej. Al. Neeckx, O. Van Audenhove, L. Lava, M. Gouwy, R. Victor, H. Terlinck, W. Rombaut, G. Mets, Edm. Odeurs, Frans Daels, Boekhandel Artes, G. Magnel, Mevr. Martens-Vercoullie, J. Tanghe, C. Debaive, H. Ruysen, M. De Meyer, G. Capiou, N. Gunzburg, Oud-ledenbond van 't Zal wel gaan.

GEWONE UITGAVE

A. Vermeulen, P. Bergmans, H. Logeman, H. Roersch, H. Van Houtte, H. De Sagher, G. Dept, P. Thomas, E. Colle, G. De Tavernier, L. Goemans, O. Van Hauwaert, Eug. De Bock, F. Van Es, Stedelijke Volksboekerijen van Antwerpen, R. De Decker, L. Crick, H. L. Vanderlinden, W. Van Eeghem, G. D'Hondt, Fr. Lyna, L. Lebeer, J. Grauls, J. Van Gheluwe, Mej. C. Anri, O. Van der Borcht, L. Simons, A. Blyau, P. De Keyser, L. Vervaecke, V. De Maesschalck, Mej. M. Belpaire, C. G. N. De Vooy, A. G. van Hamel, A. Beets, J. F. M. Sterck, J. Prinsen Jhr, A. Kluyver, C. Bake, I. A. Risseeuw Johzn., Germanisches Seminar der Universität Hamburg, J. van Ham, J. Wille, J. H. Kern, M. Nyhoff, Boekhandel A. de Ridder, M. Schönfeld, F. G. Schuringa, Gemeentebibliotheek van Rotterdam, E. E. J. Messing, J. Schrijnen, H. J. Buist, J. van Dam, C. De Bruyne, J. Mansion, Algemeene Diamantbewerdersbond van Antwerpen, A. Sterckens, J. Rowie, Boekhandel Tspaeverke, Gemeentebestuur van Gent, J. Mennekens, Gemeentebestuur van St.-Jans Molenbeek, Arth. Boon, L. Deveen-Hiel, L. Scharpé, K. Loos, Frans Van Nuffel, C. De Jans, Boekhandel Artes, L. Smeding, H. J. Van de Weyer, G. Thiry, Mej. C. Broekmans, J. Lindemans, R. De Wolf, Alfr. Hansay, P. Van Houdt, J. J. Van Hauwaert, G. Sengers, H. Offergelt, Ern. van Soest, J. Frère, J. Cuvelier, André De Ridder, Standaard-Boekhandel, Librairie du Carillon, Boekhandel Gudrun, A. Lodewyckx, Nederlandsche Boekhandel, Fl. Prims, R. Sterkens, J. Kuypers, A. Roegiers, H. Van de Weerd, J. Bijls, R. Drosbeke, Th. Zels, A. Goethals, Ad. Herckenrath, R. Van Pottelbergh, A. Tiberghien, H. Zwaenepoel, H. J. De Vleeschauwer, L. Fredericq, J. Eeckhout, A. Bertrang, J. Everaert, Mej. I. De Jans, F. Dierkens, G. Notebaert, F. Keelhoff, A. van Lancker, L. Moeremans, Jul. Persyn, K. Geerts, J. Kleyntjens, Willemsfonds afd. Brussel, J. Boedt, Willemsfonds afd. Brugge, Eug. Frankignoulle, Arthur Vanderpoorten, Koninklijke Westvlaamsche Kring Gent, A. Sevens, E. Ulrix, L. Grootaers, Alf. Raman, Koninklijke Atheneum Gent, A. Van Waesberghe, Bibliotheek van de Leuvense Universiteit, M. E. Geeraert, A. Collumbien, Aug. Desmet, Math. De Vos, Gebr. Merlijn, J. Van Gheluwe, C. Van Vlaanderen, F. Vormezele, J. Daneels, A. Mijs, L. Verbrugghe, P. Peré, E. Hansen, L. Dens, L. Van Hoorick, H. Terlinck, H. De Hoon, Is. Teirlinck, Mevr. Wwe E. De Reyghere, Th. Ost, Mevr. H. van Horen, L. Reychler, H. Faure, J. Segaert, Stadsbestuur van Oostende, P. Van Acker, P. Van Oye, J. Buge, A. Burssens, G. Des Marez, O. Watez, Folkloristische Dienst van Brabant, E. Van Dievoet, Boekhandel Van Rysselberghe en Rombaut, J. Hardies, M. Stijns, Fr. Kalda, O. Fischer, G. M. Van de Veegaete, Universiteitsbibliotheek Utrecht.

DEELNEMERS AAN DE HULDE

Afgezien van de intekenaars op het Album hebben eveneens deel genomen aan de Hulde :
J. Bidez, A. Mac Leod, Mej. Ad. Steppé, T. Jonckheere, Lode Opdebeek, Gabriël Opdebeek,
K. Reyckler, H. J. Goemans, J. Van Kerckhoven, Aug. Campers, E. Deneef, Alb. Lamborelle, A. Criel,
Vic. gen. De Baets, A. Hublé, A. Van Hoonacker, A. J. J. Vandeveld, H. Dubois, J. Verhelst,
J. Rouckhout, G. Lefèvre, H. J. Eymael, J. Jacobs, O. De Coninck, J. De Cavel, Liberale Volksgezinde
Vereeniging Help U Zelf Gent, H. De Smaele, Fr. Verschoren, Karel De Wette, Am. Joos, L. Alleman,
G. De Mey, Van Crombrugghe-Genootschap, Norbert Van Lare, O. Van Mallegem, I. De Vreese,
C. Flachet, R. De Vaere, J. Lyna, M. Mirgain, M. Willaert, Arth. De Waele, H. Ramont,
Constant H. Peeters, A. Delporte, Mevr. Sabbe, Edm. Odeurs, P. Lagae, R. Verdonck, Em. Hullebroeck,
Mevr. Hullebroeck, Ph. Goossens, Alf. Deuninck, M. Verdonck, Osw. Rubbrecht, C. Wasteels,
L. Vandenabeele, L. Aerts, J. Van Overbeke, P. Lievens, M. Van Duyse, E. Van de Velde, 't Zal wel
gaan, O. Van Doorselaer, Alf. Moerman, D. Catry, L. Claeys-Roch, Cuypers, Fr. De Bruyne,
Aug. Hertoge, A. Peters, A. Van Geluwe, Fl. Van Keirsbilck, F. Verbauwen, G. Verbruggen, Albert,
D. Rosseau, C. Bake, A. Delafontaine, H. De Rycke, H. Gooris, G. Hermans, J. Lion-Delanghe,
G. Vandeveld, J. Van Overstraeten, E. Kindermans, H. Temmerman, Jan L. Weytinck, Joz. Everaerts,
Em. Crutzen, L. Ritchie, M. Malfeyt, H. Ghuys, Osc. Dumon, C. Braeckman, R. Maerten-Lissnyder,
P. Van Aerden, Dés. Steyns, Em. Beaumont, Dés. De Vuysdere, J. Soete-D'Hondt, L. Scheltjens,
Pol Reynaers, Al. Maes, K. Debaedts.

ALGEMEENE INHOUDSTAFEL

Portret van Prof. Dr. J. Vercoullie	5
Dr. M. Basse. — Opdracht.	7
Dr. C. Debaive. — Geschriften van Prof. Dr. J. Vercoullie	11
Dr. Fr. Baur. — De vergelijkende Methode in de Literatuurwetenschap	33
Dr. A. Bertrang. — Betrekkingen tusschen Terentius en Misogonus	47
Dr. E. Blancquaert. — Klein-Brabantsche Dialectgrenslijnen	53
Dr. A. Boon. — Van smeinscen Lede	63
Dr. L. A. J. Busgersdijk Jr. — Het Ontstaan van een Woord	69
Dr. O. Dambre. — Nederlandsch cultureel Gemeenschapsgevoel in Eeuwen van politieke Gemeenschapsondermijning	73
Dr. Fr. De Backer. — De zoogezegde Invloed van John Donne op C. Huygens.	93
Dr. P. De Keyser. — Wat Oud-Brussel zong in de 17 ^{de} Eeuw	317
M. De Meyer. — Het Sermoen van Bacchus en de Oorsprong der geparodieerde Sermoenen	351
Dr. P. De Reul. — L'Hellénisme de Robert Browning	107
Dr. C. G. N. de Vooy. — Een gemoraliseerde Grammatica	113
Dr. W. Duflo. — Wichelaar en Wikkelaar	119
Dr. O. Fischer. — L'Écho de la Littérature flamande en Bohême	125
Dr. R. Foncke. — Een en ander uit de "Chronika derer von Zimmern,, ...	131
Mr. L. Franck. — Professor Vercoullie en de Bantu-talen in Congo	269
Dr. J. Gessler. — Fragmenten uit een Limburgsch Antichristspel uit de 15 ^{de} Eeuw	137
Dr. L. Goemans. — Het Lovaniense in Kiliaen's Etymologicum (1599-1777)	147
Dr. A. Jacob. — Verloof en d'Onacht der Moederlijke Tael (1787)	155
Dr. Fr. Kalda. — S-klanken en S-letters in het Duitsch en Nederlandsch	169
Dr. A. Kluyver. — Over enkele Plaatsen in Maerlant's Alexander	177
Dr. A. Lodewyckx. — Duitsche Nederzettingen en de Duitsche Taal in Australië	183
Dr. H. Logeman. — Nederlandse Elementen in de Skandinaviese Talen	189
Dr. J. Mansion. — Toponymische Aanteekeningen	199
Dr. J. Muller. — Van Jassen en Jurken	203
Dr. J. Persyn. — Van Thijm naar Nuyens	213
Dr. J. Prinsen. — Het "Gezelschap,, van Jan van Hout	217
Dr. A. Roegiers. — Le mot "méthodologie,, convient-il pour signifier "la science de l'enseignement,,?	333
Dr. A. Roersch. — Arnold de Wachtendonck, et son "Album Amicorum,, ...	225
Dr. R. Roemans. — Jan Frans Willems' Kunstopvattingen	231
Dr. M. Sabbe. — De Andromeda-Sage als politieke Allegorie	235
Dr. L. Scharpé. — Het Esopet-Vraagstuk	241
Dr. J. Schrynen. — Volksjustitie in de Twaaltafelenwet	249
Dr. L. Simons. — Naar aanleiding van Vondel's Tassovertaling	253

Dr. J. Tanghe. — Bijdrage tot de Studie van de Beteekenis der nominale Praefixen in het Bantoesch	263
Is. Teirlinck. — Over eenige Diernamen in onzen Reinaert	273
Dr. H. van Belle. — Catharina Boudewijn en het Tilburgsche Handschrift	279
Mr. E. van Dievoet. — De Nederlandsche Vertaling van onze Wetboeken	287
Dr. O. Van Hauwaert. — Een Zeventiende-Eeuwer nader toegelicht	293
Dr. H. Van Houtte. — Een Uitvinder van Muntstabilisatie in 1658	337
Dr. J. Van Mierlo S. J. — Begijn = Albigensis	299
Dr. H. Van Werveke. — Over Kerkbouw in Vlaanderen vóór de 13 ^{de} Eeuw	343
Dr. H. Van Wyk. — Naar aanleiding van eenige Germaansche Leenwoorden in het Slavies	307
Mr. L. Willems. — De Etymologie van dobbelen : met Teerlingen spelen	311
Hulde Prof. Dr. J. Vercoullie	357

